

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΛΜΠΑΤΡΟΣ

Rosemary Sayigh

Προλογος : Νοαμ Τσομσκυ

οι παλαιστινιοι: απο αγροτες, επαναστατες

ʽΗ Ρόζμαρυ Σαγίγκ — ἐρευνήτρια καί δημοσιογράφος, χωρίς συγκεκριμένη ἐπαγγελματική δέσμευση μέ ὁρισμένη ἐφημερίδα — ἔχει ζήσει στόν Λίβανο πάνω ἀπό 20 χρόνια. Εἶναι παντρεμένη μέ διακεκριμένο Ἄραβα ἀκαδημαϊκό, τόν Σαγίγκ. Οἱ ἐπαγγελματικές της ἔρευνες τήν ἔφεραν σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς Μέσης ʼΑνατολῆς. Λόγω γάμου, τόπου κατοικίας καί πολιτικῆς τοποθέτησης, ἔχει ἔλθει σέ στενή ἐπαφή μέ τόν Παλαιστινιακό λαό.
Φθάνει στόν ἀντικειμενικό της σκοπό, πού εἶναι ἡ καταγραφή τῆς ἱστορίας τῶν ἁπλῶν Παλαιστινίων ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἀφήνοντάς τους νά μιλήσουν ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τό τέλος τοῦ βιβλίου της, χρησιμοποιόντας ὡς συνδετικό κρίκο ὅλη της τήν αἴσθηση, τήν ἐμπειρία καί τήν ἱκανότητά της ὡς ἐρευνήτριας πού συσσώρευσε ζώντας μιά ὁλόκληρη ζωή μέσα στή Διασπορά.

'Εκδόσεις «ΑΛΜΠΑΤΡΟΣ»
Γεωργία Κουνιάδου
Καραθεοδωρῆ 28, Ν. Ψυχικό, 'Αθήνα
Τηλ. 6716145 - 5230053

«ALBATROSS» Editions
Georgia Kouniadou
Karatheodori 28, N. Psichico, Athens, Greece.
Tel. 6716145 - 5230053

Σύμβουλος ἐκδόσεων - 'Εκδοτική ἐπιμέλεια:
Στέφανος Λ. Κουνιάδος.

Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: Palestinians: From Peasants
to Revolutionaries

Μετάφραση: Δημοσθένης Κούρτοβικ
'Εξώφυλλο: Γιάννης Ρεμούνδος

Φωτοστοιχειοθεσία: Παναγιώτης Γκολέμας καί Σία Ο.Ε.
«ΣΟΥΠΕΡΦΩΤ», Μεσολογγίου 2, 'Αθήνα, τηλ. 3613.349

'Εκτύπωση: Μ. Τσιαδῆς — Ν. Κουτσοδόντης Ο.Ε.,
Οἰκονομίδου 10, τηλ. 5732.001, Περιστέρι.

Οἱ Παλαιστίνιοι: 'Από ἀγρότες, ἐπαναστάτες ἐκδόθηκε
γιά πρώτη φορά ἀπό τόν Zed Press, Λονδίνο, 'Αγγλία
τόν 'Απρίλιο 1979.

Made and printed in Greece

Οἱ Παλαιστίνιοι: Ἀπό ἀγρότες, ἐπαναστάτες

Rosemary Sayigh

Μέ εἰσαγωγή
Νόαμ Τσόμσκυ

Μετάφραση:
Δημοσθένη Κούρτοβικ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΛΜΠΑΤΡΟΣ»
ΑΘΗΝΑ 1981

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

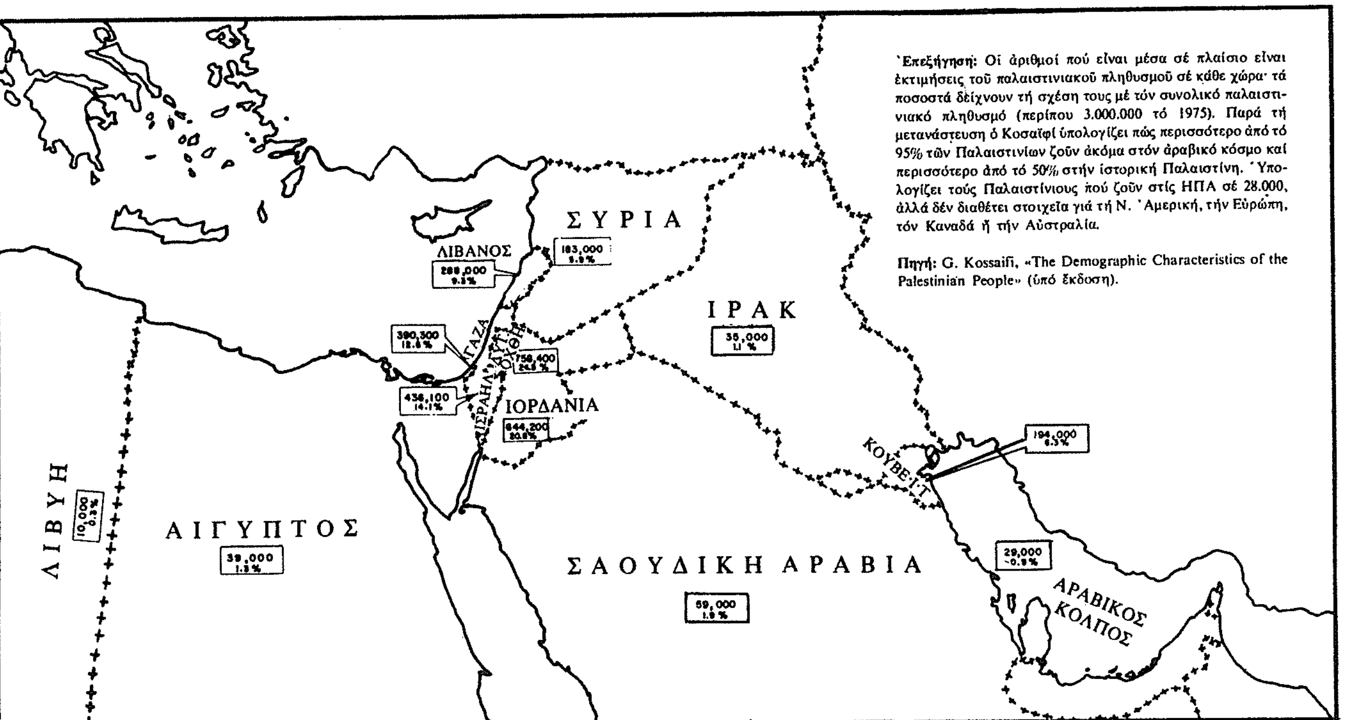
Τό βιβλίο αὐτό ἀφιερώνεται στούς Παλαιστίνιους, τίς ἐμπειρίες τῶν ὁποίων φιλοδοξεῖ νά καταγράψει: στούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν στά στρατόπεδα προσφύγων· ἐπίσης στούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν ὑπό ἰσραηλινή κατοχή· καί στόν λαό τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ, πού κανένα μνημεῖο δέν φτάνει γιά νά τόν τιμήσει.

Παίρνοντας συνεντεύξεις γι' αὐτό τό βιβλίο, γνώρισα ἀνθρώπους κάθε ἡλικίας, ἄνδρες καί γυναῖκες, — ἀνθρώπους πού ἀσκοῦσαν διάφορα ἐπαγγέλματα: οἰκοδόμους, πλύστρες, ἐμπόρους, τεχνίτες, φοιτητές καί νοικοκυρές. Μπορῶ νά πῶ, εἰλικρινά, πώς εἶναι ἄνθρωποι, μέ τούς ὁποίους θά ἤμουν εὐτυχισμένη νά ἔχω τήν ἴδια πατρίδα. Μακάρι αὐτό τό βιβλίο νά ἐκφράζει ἕνα μέρος ἀπ' τό θάρρος καί τήν καλοσύνη τῆς ψυχῆς τους.

'Από τούς πολλούς πού μέ βοήθησαν, θά ἤθελα νά ἐκφράσω τήν ἰδιαίτερη εὐγνωμοσύνη μου στούς: Σερήν 'Αμπντούλ-Ραζάκ, 'Αντνάν ἀμπού-Χατζέρ, Σαμίρ 'Αγιούμπ, Ναμπίλ Μπαντράν, Μπαντριγιέχ Χαμπέτ, Μπαγιάν καί Σαφίκ ἀλ-Χούτ, Χανί Μουντούς, Ραμπάχ Μουσταφά, Σαμπάχ Ναμπουλσί, 'Αχμάντ Σαλέχ, Χάλα Σαγιέγκ, Μπάσεμ Σιρχάν, Χισάμ Σαράμπι, Μάικλ Σίμπσον· κανένας ἀπ' αὐτούς δέν εὐθύνεται γιά τυχόν λάθη ἤ μεροληπτικές κρίσεις. Θά ἤθελα ἐπίσης νά ἐκφράσω ξεχωριστή εὐγνωμοσύνη στήν οἰκογένειά μου, πού ἀνέχθηκε τήν παρατεταμένη ἀπουσία μου.

Τά ἔσοδα ἀπό τίς πωλήσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θά διατεθοῦν στό Ντάρ ἀλ-Σαμμούντ (γιά τά ὀρφανά τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ) καί στό πολιτιστικό ἵδρυμα Χασάν Καναφάνι.

Ρόζμαρυ Σαγίγκ
Νοέμβρης 1978
Βηρυτός

Η ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ (1975)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΝΟΑΜ ΤΣΟΜΣΚΥ

Ἡ ἱστορία εἶναι ἰδιοκτησία τῶν νικητῶν. Αὐτό ἰσχύει, σέ γενικές γραμμές, γιά τά ἔθνη, τίς τάξεις καί τά ἄτομα. Οἱ ἀγρότες, πού οἱ φωνές τους ἀκούγονται στή συγκινητική μελέτη τῆς Ρόζμαρυ Σαγίγκ, ἀποκαλοῦν τούς ἑαυτούς τους «ὑποζύγια τῆς γῆς». Ἀφηγήσεις σάν τίς δικές τους σπάνια μπαίνουν στά χρονικά τῆς ἱστορίας. Στίς βιομηχανικές κοινωνίες, τό ἐνδιαφέρον πού ὑπάρχει γιά τήν τύχη τους εἶναι ἐλάχιστο — φυσικά, μέ μιά σημαντική ἐξαίρεση: ὅταν κάποια περιοχή ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τόν ἀποικιοκρατικό ζυγό, ἡ βαθειά συμπάθεια γιά τούς καταπιεσμένους, τόσο χαρακτηριστική γιά τή δυτική εὐαισθησία, ἀφυπνίζεται ξαφνικά καί τότε δέν ἔχει ὅρια ἡ ἀγανάκτηση γιά τά δεινά πού ὑφίστανται οἱ φτωχοί καί ἀθῶοι ὑπήκοοι ἑνός ὠμοῦ ἐπαναστατικοῦ καθεστῶτος. Ἀλλά, στίς ὑπόλοιπες περιπτώσεις, εἶναι ἁπλῶς τά ὑποζύγια τῆς γῆς, ἄγνωστα στό δυτικό ἀνθρωπισμό.

Ἄν τά ὑποζύγια καταδικάζονται ἀπό τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ νά βόσκουν σέ ἀπόμακρες καί ἄγνωστές τους βοσκές, ἤ ἄν ἐξαναγκάζονται σέ βαρειά ἐργασία, αὐτό δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σοβαρό ἠθικό πρόβλημα. Ἔτσι μποροῦμε, ἴσως, νά καταλάβουμε τήν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος πού ἐπέδειξε ἡ Δύση, ὅταν ἡ κατά κύριο λόγο ἀγροτική κοινωνία τῆς Παλαιστίνης (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τίς τριγύρω περιοχές), καταστράφηκε στά τελευταῖα 30 χρόνια. Στήν ἐποχή τῆς ἀποικιακῆς Ἀμερικῆς, ὁ πουριτανός κληρικός Κόττον Μάδερ ἔγραψε κάποτε, ἀναφορικά μέ τόν ἀποδεκατισμό τῶν Ἰνδιάνων ἀπό τίς ἀρρώστιες, ὅτι «τά δάση σχεδόν καθάρισαν ἀπ'αὐτά τά βλαβερά ὄντα καί δημιουργήθηκε χῶρος γιά μιά καλύτερη φύτρα». Ἕνα ἀνάλογο αἴσθημα ἐξέφρασε, μέ πιό ἐκλεπτυσμένο καί μοντέρνο τρόπο, ὁ Χαΐμ Βάιτσμαν, πρῶτος πρόεδρος τοῦ Ἰσραήλ, ὅταν οἱ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις τοῦ 1948 ὁδήγησαν σ'ἕνα ἀποτέλεσμα πού τό ἀποκάλεσε «θαυμα-

τουργή ἐκκαθάριση τοῦ ἐδάφους: ἡ θαυματουργή ἀπλούστευση τοῦ καθήκοντος τοῦ 'Ισραήλ».

Οἱ 'Αμερικανοί καί ἄλλοι δυτικοί παρακολούθησαν σιωπηρά τά διαδοχικά κύματα διωγμῶν. 'Η ἔξοδος τῶν προσφύγων ἀπό τή μεταπολεμική 'Ινδοκίνα, πού ὁ ἀμερικανικός πόλεμος εἶχε βυθίσει στά ἐρείπια, στή λιμοκτονία καί στίς ἀρρώστιες, ἀποτελεῖ μεγάλη φρικαλεότητα· ὅταν ὅμως, τόν Μάρτη τοῦ 1978 (γιά νά πάρουμε ἕνα πρόσφατο παράδειγμα ἰσραηλινῆς ἐπιθετικότητας), ἕνα τέταρτο τοῦ ἑκατομμύριου Λιβανέζοι καί Παλαιστίνιοι διώχνονταν ἀπ'τά χωριά καί τά στρατόπεδά τους ἀπό μιά δυτική στρατιωτική δύναμη ἐξοπλισμένη ἀπό τίς 'Ηνωμένες Πολιτεῖες, ὁ Τύπος καί τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης δέν ἔβρισκαν χῶρο παρά μόνο γιά νά κάνουν σχόλια πάνω σέ ζητήματα ἀποτελεσματικότητας καί τακτικῆς. Παρόμοια, δέν ἀκούσθηκε σχεδόν οὔτε ψίθυρος ὅταν ἐκκαθαρίσθηκε ἡ κοιλάδα τοῦ 'Ιορδάνη ἤ ὅταν ἑνάμισυ ἑκατομμύριο Αἰγύπτιοι διώχτηκαν ἀπ'τήν περιοχή τοῦ Σουέζ (σύμφωνα μέ ἐκτιμήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἰσραηλινοῦ ἐπιτελείου Μορντεχάι Γκούρ) κατά τή διάρκεια τοῦ «πολέμου φθορᾶς» τοῦ 1970. Γύρω στούς 400.000 Παλαιστίνιοι, πολλοί ἀπ'αὐτούς ἤδη πρόσφυγες, ἐγκατέλειψαν τά σπίτια τους ἤ ἐκδιώχθηκαν κατά τόν πόλεμο τοῦ 'Ιουνίου 1967, καί ὅπως μαθαίνουμε ἀπό τόν γενικό διοικητή τῶν δυνάμεων τοῦ ΟΗΕ Ὄντ Μπούλ καί ἄλλες πηγές, ἡ ἐκκένωση αὐτή συνεχίσθηκε γιά πολλούς ἀκόμα μῆνες μετά ἀπ'αὐτόν τόν πόλεμο. Δέν ἔγιναν διαμαρτυρίες ἀπό τούς ἀνθρωπιστές τῆς Δύσης. 'Απεναντίας. Τό 1967, κι ἀκόμα ἐντυπωσιακότερα τό 1970, ἡ συμμαχία τῶν ΗΠΑ μέ τό 'Ισραήλ ἑδραιώθηκε καί ἡ βοήθεια αὐξήθηκε γοργά, καθώς τό 'Ισραήλ θεωρήθηκε ἐγγυητής τῶν ἀμερικανικῶν συμφερόντων στήν περιοχή.

Οὔτε ἔνιωσε φρίκη ἡ δυτική κοινή γνώμη γιά τή φυγή καί τήν ἐκδίωξη προσφύγων πού ἔγιναν παλιότερα, τό 1948, ὑπό περιστάσεις πού περιγράφονται γλαφυρά ἀπό τούς ἴδιους τούς πρόσφυγες σέ τοῦτο δῶ τό βιβλίο, καί λιγοστῶν ἱδρώνει τ'αὐτί ὅταν τό 'Ισραήλ, ἀπό τό 1948 καί δῶθε, ἀγνοεῖ μόνιμα ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις τοῦ ΟΗΕ γιά ἐπανεγκατάσταση ἤ ἀποζημίωση τῶν προσφύγων. Μόνον ἡ ἀπόφαση τοῦ 1947 γιά τή διχοτόμηση εἶναι ἱερή καί ἀπαραβίαστη· κατοπινές ἀποφάσεις τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τοῦ ΟΗΕ ἀγνοοῦνται ὡς κουρελόχαρτα.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί στήν περίπτωση «μικρότερων» διωγμῶν, λόγου χάρη στήν περιοχή τῆς Γάζας καί τοῦ βορειανατολικοῦ Σινά, ὅπου χιλιάδες *βεδουίνοι*, πολλοί ἀπ'αὐτούς ἀγρότες ἐπί σειρά γενεῶν, ἐκδιώχθηκαν μετά τό 1950, μέ βαναυσότητα πού κορυφώθηκε τήν τελευταία δεκαετία, ὥστε νά προλειανθεῖ τό ἔδαφος γιά

τήν ἵδρυση καθαρά ἑβραϊκῶν οἰκισμῶν. Τό ζήτημα αὐτό προκαλεῖ σήμερα κάποια διεθνή προσοχή μόνο καί μόνον ἐπειδή οἱ οἰκισμοί τοῦ Σινά ἴσως σταθοῦν ἐμπόδιο στήν ἐπίτευξη μιᾶς πολιτικῆς συμφωνίας τοῦ εἴδους πού εὐνοοῦν οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες καί πού, τουλάχιστο γιά τήν ὥρα, δέν προσφέρει στούς Παλαιστίνιους τίποτα ἄλλο ἔξω ἀπό ρητορικές ὑποσχέσεις.

Ἕνας ἀπ'τούς πρόσφυγες πού μιλάει σ'αὐτό τό βιβλίο, λέει πώς «μέσα σέ δώδεκα ὧρες πέσαμε ἀπό τήν ἀξιοπρέπεια στήν ταπείνωση». Ἡ περιγραφή πού μᾶς δίνει ἡ Σαγίγκ γιά τή ζωή τῶν ἀγροτῶν μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι τά «ὑποζύγια τῆς γῆς» ζοῦσαν πλούσια καί ὁλοκληρωμένη ζωή πρίν ἀπό τό 1948, παρά τήν καθυστέρηση καί τή φτώχεια, ὅτι μιά σφριγηλή καί περίπλοκη ἀγροτική κοινωνία καταστράφηκε, καθώς ἡ χώρα, πού καλλιεργοῦνταν μ'ἐπιμέλεια ἐπί ἀναρίθμητες γενιές, ἐκκαθαρίσθηκε «θαυματουργά». Κι αὐτή ἐπίσης ἡ ὀπτική γωνιά εἶναι ξένη στή δυτική εὐαισθησία. Μερικά ἀπό τά πιό ἐπονείδιστα ρητορικά σχήματα τῆς θλιβερῆς ἐποχῆς τοῦ Βιετνάμ προέρχονταν ἀπό φιλελεύθερες «περιστερές», πού ἐξηγοῦσαν τήν ἀποτυχία τῆς ἀμερικανικῆς στρατηγικῆς ἐκεῖ λέγοντας πώς ἦταν μιά «λογική στρατηγική» γιά ἀνθρώπους «πού ἀγαποῦν τή ζωή καί φοβοῦνται τίς "θυσίες"», ἀλλά ἀκατάλληλη ὅταν ἐφαρμόζεται ἐναντίον τῶν χωρικῶν τῆς Ἰνδοκίνας, πού δέν γνωρίζουν τέτοια αἰσθήματα καί πού «ὑπομένουν στωικά τήν καταστροφή τῆς περιουσίας τους καί τήν ἀπώλεια τῆς ζωῆς τους»· «εὐτυχία, περιουσία, δύναμη — οἱ ἴδιες οἱ λέξεις, συνδυασμένες μεταξύ τους, ἀποκαλύπτουν μιά διάσταση τῆς ἐμπειρίας μας πέρα ἀπό ἐκείνη τῶν φτωχῶν Ἀσιατῶν», πού μᾶς προκαλοῦν ἔτσι, μέ τήν ἀπάθειά τους, νά ἀκολουθήσουμε τή «στρατηγική λογική μας ὥς τήν ἔσχατη συνέπειά της, πού εἶναι ἡ γενοκτονία», παρόλο πού τότε δειλιάζουμε, μή θέλοντας νά «καταστραφοῦμε... ἀντιφάσκοντας στό δικό μας σύστημα ἀξιῶν» (William Pfaff). Γιά τούς δυτικούς σχολιαστές, πού στοχάζονται καί μᾶς ἐξηγοῦν τίς μυστηριώδεις λειτουργίες τοῦ ἀσιατικοῦ μυαλοῦ, εἶναι αὐτονόητο ὅτι αὐτοί οἱ ἀξιοθρήνητοι χωρικοί δέν ἀγαποῦν τή ζωή καί δέν μποροῦν νά συλλάβουν τήν ἔννοια τῆς εὐτυχίας. Ἀντιλήψεις σάν κι αὐτές ἴσως μᾶς βοηθοῦν νά ἐξηγήσουμε τήν ἀδιαφορία πού ἐπιδείχνεται γιά τίς συμφορές τους, ὅταν ἡ δομή τῆς ζωῆς τους ἀποσυντίθεται μέ τή διείσδυση τοῦ «πολιτισμοῦ» ἀνάμεσά τους.

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Εὐρώπης ἔπαθαν μιά συμφορά, πού ἡ κλίμακα καί ὁ χαρακτήρας της δέν ἔχουν προηγούμενο στήν ἀνθρώπινη ἱστορία, μιά συμφορά πού ἦταν τό ἀποκορύφωμα μακραίωνων διωγμῶν καί τρομοκρατίας. Τό ἐθνικό τους κίνημα, καθώς ἀνδρωνόταν, στράφηκε πρός μιά πατρίδα πού δέν εἶχε σβήσει στή μνήμη

τῆς παράδοσης. Ὁ συντάκτης τῆς Δήλωσης Μπάλφουρ ἐξέφρασε αἰσθήματα πού εἶχαν πλατειά διάδοση στή βιομηχανική Δύση, ὅταν ἔγραψε, τό 1919, ὅτι «ὁ σιωνισμός, εἴτε ἔχει δίκιο εἴτε ἄδικο, εἴτε εἶναι καλός εἴτε κακός, εἶναι ριζωμένος σέ μιά μακραίωνη παράδοση, σέ σημερινές ἀνάγκες, σέ μελλοντικές ἐλπίδες, κι ἔχει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπό τίς ἐπιθυμίες καί τίς προκαταλήψεις τῶν 700.000 Ἀράβων πού κατοικοῦν σήμερα σ'αὐτή τήν ἀρχαία χώρα». Κατά κάποιο τρόπο οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες, αἰχμάλωτοι τῶν προκαταλήψεών τους, δέν κατόρθωσαν ποτέ νά προσμετρήσουν τήν ἠθική εὐθύνη πού εἶχαν γιά τήν ἐξιλέωση τῶν ἁμαρτιῶν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης. Ὅ,τι κι ἄν φρονεῖ κανείς γιά τίς ἀλληλοσυγκρουόμενες ἐπικλήσεις ἐθνικῶν καί ἀνθρώπινων δικαιωμάτων στήν πρώην Παλαιστίνη, εἶναι δύσκολο νά μήν ἀνατριχιάσει ὅταν οἱ δυτικοί πολιτικοί καί διανοούμενοι ἐξηγοῦν τήν ὑποστήριξή τους πρός τήν πολιτική τοῦ Ἰσραήλ μιλώντας γιά «ἠθική ὑποχρέωση», λές καί οἱ ἁμαρτίες τῶν ναζιστῶν καί τῶν προδρόμων τους, ἤ τῶν Ἀμερικανῶν πού ἔκλεισαν τήν πόρτα σέ πρόσφυγες πού γλύτωσαν ἀπ'τήν κόλαση τοῦ Χίτλερ, ἀπαιτοῦν τή θυσία τῶν Παλαιστινίων — γιά ἠθικούς λόγους. Πόσο εὔκολο εἶναι νά ἐκπληρώνει κανείς τίς ἠθικές ὑποχρεώσεις του θυσιάζοντας τή ζωή κάποιου ἄλλου!

Γιά νά καταλάβουμε πόσο ἀσήμαντη θεωρεῖ ὁ Δυτικός τήν οἰκτρή κατάσταση καί τή μοίρα τοῦ Παλαιστίνιου ἀγρότη, ἄς ἐξετάσουμε ἕνα ἀπό τά περιστατικά, γιά τό ὁποῖο γίνεται ἐπανειλημμένα μνεία στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ — τήν κατάληψη, ἀπό τούς Ἰσραηλινούς, τοῦ χωριοῦ Χούλα, στή λιβανέζικη πλευρά τῶν συνόρων Λιβάνου-Ἰσραήλ, τό φθινόπωρο τοῦ 1948. Ἕνας νεαρός Λιβανέζος, πού προσχώρησε στήν παλαιστινιακή ἀντίσταση ἐξηγεῖ πῶς ἡ οἰκογένειά του ἐγκατέλειψε τό χωριό «ἐπειδή οἱ Σιωνιστές ἔκαναν σφαγή στή Χούλα, ἕνα χωριό κοντά στό δικό μας, σκοτώνοντας γύρω στούς 70 νέους ἄνδρες μέσα σ'ἕνα τζαμί». Μερικές πληροφορίες γι'αὐτή τή σφαγή ἦρθαν πρόσφατα στό φῶς στόν ἰσραηλινό Τύπο. Πρόσφατα διορίσθηκε καινούργιος γενικός γραμματέας ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἑβραϊκοῦ Γραφείου, δηλαδή τοῦ ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου τῆς Παγκόσμιας Σιωνιστικῆς Ὀργάνωσης, πού εἶναι ὑπεύθυνη γιά πάμπολλα ἀναπτυξιακά προγράμματα μέσα στό Ἰσραήλ καί στά κατεχόμενα ἐδάφη. Ὁ νέος γενικός γραμματέας, Σμουέλ Λάχις, δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν ὑπεύθυνο γιά τή σφαγή πού ἔγινε στή Χούλα. Ἐκεῖνος πού ἦταν διοικητής του στήν ἐπιχείρηση τοῦ 1948 ἔγραψε ἕνα γράμμα, ζητώντας νά ἀκυρωθεῖ ὁ διορισμός καί περιγράφοντας τά γεγονότα πού συνέβησαν. Ἡ Χούλα κυριεύθηκε χωρίς νά προβληθεῖ ἀντίσταση.

Πολλοί ἀπ'τούς χωρικούς τράπηκαν σέ φυγή, ἀλλά ἔμειναν γύρω στούς 100, πού παραδόθηκαν. Οἱ ἄνδρες (πάνω ἀπό 50, σύμφωνα μέ τόν Ρ. Μπαρκάν πού διερεύνησε καί δημοσίευσε τήν ὑπόθεση στήν *'Αλ-Χαμισμάρ*, στίς 3 Μαρτίου 1978) κλείσθηκαν σ'ἕνα «σπίτι» κάτω ἀπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ Σμουέλ Λάχις κι ἑνός ἄλλου στρατιώτη, οἱ ὁποῖοι «σκότωσαν ὅλους τούς αἰχμαλώτους πού βρίσκονταν στό σπίτι μέ μιά αὐτόματη καραμπίνα κι ὕστερα ἀνατίναξαν τό σπίτι γιά νά γίνει ὁ τάφος τους», ὅπως ἀναφέρει ὁ διοικητής· τό «σπίτι» ἦταν στήν πραγματικότητα ἕνα τζαμί, σύμφωνα μέ τόν πρόσφυγα πού ἀναφέραμε πιό πάνω.

Ἡ συνέχεια αὐτῶν τῶν γεγονότων εἶναι ἀποκαλυπτική. Ὁ Λάχις δικάσθηκε καί καταδικάσθηκε σ'ἑπτά χρόνια φυλάκιση. Τό ἐφετεῖο μείωσε τήν ποινή σ'ἕνα χρόνο. Ὁ Λάχις περίμενε τήν ἐπικύρωση τῆς ἀπόφασης ἀπό τόν ἐπιτελάρχη, διατελώντας σέ ἀνοιχτό περιορισμό, μέχρι τήν πρώτη ἐπέτειο τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἰσραήλ, ὁπότε τοῦ δόθηκε ἀμνηστία. Ἀργότερα ὁ Λάχις ζήτησε ἄδεια ἄσκησης ἐπαγγέλματος δικηγόρου. Τό Νομικό Συμβούλιο τοῦ Ἰσραήλ, ἐξετάζοντας τό ζήτημα, ἔκρινε ὅτι ὅσα εἶχε κάνει ὁ Λάχις «δέν ἦταν πράξη πού συνεπάγεται στίγμα», κι ἔτσι ὁ Λάχις ἐντάχθηκε στούς δικηγόρους τοῦ Ἰσραήλ. Στήν πραγματικότητα, τοῦ εἶχε δοθεῖ στό μεταξύ μιά δεύτερη ἀμνηστία πού, σύμφωνα μέ τήν ἰσραηλινή νομοθεσία, «ἐξαλείφει τήν ποινή καθώς καί τήν κατηγορία». Ἡ ἔκθεση πού δημοσιεύθηκε στήν *'Αλ-Χαμισμάρ* καταλήγει: Οἱ χωρικοί τῆς Χούλα «βασίσθηκαν στίς καλές σχέσεις πού εἶχαν στό παρελθόν μέ τούς ἀνθρώπους τῆς ἄλλης πλευρᾶς τῶν συνόρων, ἀπό τό [κιμπούτς] Μανάρα, καί τό πλήρωσαν αὐτό μέ τή ζωή τους». Ὁ δολοφόνος τους κατέχει σήμερα μιά ἀπό τίς ἀνώτερες θέσεις στήν Παγκόσμια Σιωνιστική Ὀργάνωση, μέ ἄμεσες εὐθύνες γιά τήν πολιτική πού ἀφορᾶ Ἑβραίους καί Ἄραβες στό Ἰσραήλ καί στά κατεχόμενα ἐδάφη.

Ὅλα αὐτά εἶναι ἄγνωστα στή Δύση, ὅπου, ὡστόσο, τά γεγονότα πού συμβαίνουν στό Ἰσραήλ καί στόν παγκόσμιο σιωνισμό παρακολουθοῦνται ἀπό κοντά καί ἐκτίθενται καταλεπτῶς. Ἄν γίνουν γνωστά, πράγμα πολύ ἀπίθανο, δέν πρόκειται νά προκαλέσουν σχεδόν καμιά ἀναταραχή. Πρόσφατα ἀνάφερα ὅλα αὐτά τά περιστατικά σ'ἕνα δημοσιογράφο πού εἶχε περάσει 20 χρόνια στέλνοντας ρεπορτάζ ἀπό τό Ἰσραήλ σ'ἕνα μεγάλο περιοδικό, καί πού ἐξακολουθεῖ, ἔχοντας στό μεταξύ ἐπιστρέψει στίς ΗΠΑ, νά γράφει γιά ὑποθέσεις πού ἀφοροῦν τό Ἰσραήλ. Ἀντέδρασε σηκώνοντας τούς ὤμους καί λέγοντας πώς σέ κάθε πόλεμο γίνονται ὠμότητες, πράγμα πού ἀληθεύει βέβαια, ἀλλά εἶναι ἄσχετο μέ τό θέμα. Ἄν κάτι ἀπ'ὅλα αὐτά γίνει γνωστό, εἶναι ἀπίθανο νά

προκαλέσει τά σχόλια τῶν ἠθικολόγων, πού στηλιτεύουν μέ πάθος τίς «τρομοκρατικές πράξεις» τῶν Παλαιστινίων.

Ἡ ἀφήγηση τῆς Ρόζμαρυ Σαγίγκ μᾶς σκιαγραφεῖ πρῶτα τήν παλαιστινιακή κοινωνία, ὅπως ἦταν πρίν ἀπ'αὐτό πού τά μέλη της ἀποκαλοῦν «σιωνιστική εἰσβολή», μᾶς περνάει μέσα ἀπό τή «συμφορά» τοῦ 1948, τά δεινά καί τά μαρτύρια τῆς ἐξορίας, καί μᾶς φέρνει ὥς τήν περίοδο πού ἡ παλαιστινιακή ἀντίσταση δημιούργησε κάποια νέα μορφή κοινωνικῆς δομῆς μέσα στά στρατόπεδα καί μιά ἐλπίδα γιά τό μέλλον ἀνάμεσα σ'ἀνθρώπους πού δέν λένε πιά πώς εἶναι «τά ὑποζύγια τῆς γῆς», ἀλλά πώς «τό κάθετι στή ζωή μας εἶναι ἀγώνας». Εἶναι ἐντυπωσιακή ἡ αἴσθηση πού ἀποκομίζει κανείς ὅταν συγκρίνει τίς ἀφηγήσεις τῶν προσφύγων πού ζοῦν στά λιβανέζικα στρατόπεδα μ'ἐκεῖνες τῶν Παλαιστινίων πού βρίσκονται ὑπό ἰσραηλινή στρατιωτική κατοχή, γιά τίς ὁποῖες ξέρουμε ἀπό ἄλλες πηγές. Ὑπάρχουν πολλές ὁμοιότητες, κι ἀνάμεσά τους τό γεγονός ὅτι, οὐσιαστικά, ὅλοι τους ζοῦν σ'ἕνα καθεστώς πού ἰσοδυναμεῖ μέ στρατιωτική διακυβέρνηση. Ἡ μελέτη τῆς Σαγίγκ μᾶς δίνει μιά ἀποκαλυπτική εἰκόνα τοῦ ταξικοῦ χαρακτήρα τῆς παλαιστινιακῆς κοινωνίας, ὅπως ἐξελίχθηκε μέσα ἀπ'αὐτές τίς τραγωδίες, καθώς καί τῆς μετάβασης ἀπό τήν τοπικιστική νοοτροπία τοῦ ἀγροτικοῦ παρελθόντος στή δημιουργία ἑνός ἐθνικοῦ κινήματος.

Ποιές προοπτικές ἔχει αὐτό τό ἐθνικό κίνημα; Ποιά ἐλπίδα ὑπάρχει γιά μιά δίκαιη εἰρήνη, πού θά ἱκανοποιήσει τά νόμιμα αἰτήματα τῶν Παλαιστινίων καί τῶν Ἑβραίων τοῦ Ἰσραήλ; Εἶναι δύσκολο νά δοθεῖ αἰσιόδοξη ἀπάντηση σ'αὐτά τά ἐρωτήματα. Ἡ μελέτη τῆς Σαγίγκ δέν ἀσχολεῖται μ'αὐτά. Ἀλλά μᾶς δίνει μιά ἀνεκτίμητη μαρτυρία γιά τόν λαό πού οἱ σιωνιστικές ἐπιτυχίες εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά στερηθεῖ τή γῆ του, πού καταδιώχθηκε ὕστερα ἀκόμα καί στή διασπορά καί πού καθυβρίζεται ἤ περιφρονεῖται στή Δύση, ἀλλά πού πάντα ὀρθοποδίζει μέ καινούργια δύναμη ἔπειτα ἀπό κάθε του ἧττα.

Νόαμ Τσόμσκυ
26 Ἰουνίου 1978

Καΐμπριτζ (Μασαχουσέτη)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

'Ελάχιστοι μποροῦν ν'ἀμφισβητήσουν σήμερα πώς τά μεγαλύτερα θύματα ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ κράτους τοῦ 'Ισραήλ ὑπῆρξαν οἱ Παλαιστίνιοι. 'Ως λαός ἀπομακρυσμένος βίαια ἀπό τίς πλουτοπαραγωγικές του πηγές, στερημένος ἀπό τήν ἐθνική του ἐπικράτεια καί ταυτότητα, καταδικασμένος νά ἀποτελεῖ μιά μειονότητα στίς χῶρες ἄλλων, οἱ Παλαιστίνιοι ἔχουν τό ἴδιο δικαίωμα ν'ἀσχοληθοῦν μαζί τους ὁ κόσμος ὅσο κι ἄλλοι καταπιεσμένοι λαοί, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἴδιων τῶν 'Εβραίων. 'Ωστόσο, γενιές ὁλόκληρες ἡ ἱστορία τους καταπνιγόταν, ἀγνοοῦνταν ἤ διαστρεβλωνόταν, καί μονάχα μέ τήν ἄνοδο τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, δηλαδή μετά τό 1967, λίγες μεμονωμένες παλαιστινιακές φωνές — τοῦ Μαχμούντ Νταρουής, τοῦ Φαουάζ Τουρκί, τοῦ Φαουζί ἀλ-'Ασμάρ — ἄρχισαν νά διαπερνοῦν τό τεῖχος τῆς σιωπῆς. Τώρα πιά εἶναι καιρός νά προστεθοῦν σ'αὐτά τά ὀνόματα οἱ ἀνώνυμες φωνές τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν.

'Η μελέτη αὐτή φιλοδοξεῖ ν'ἀνασυνθέσει ἕνα μικρό μέρος ἀπό τίς ἐμπειρίες τῶν Παλαιστινίων, πού ἦταν ἀγρότες ὥς τό 1948, ἔπειτα ἔγιναν πρόσφυγες καί ξεπρόβαλαν πάλι, μετά τό 1967, ὡς μαχητές κι ἐπαναστάτες. Τό βιβλίο βασίζεται σέ καταγραμμένες συνεντεύξεις μέ Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων[1] τοῦ Λιβάνου. Οἱ συνεντεύξεις αὐτές πάρθηκαν ἀνάμεσα στό 1975 καί τό 1978. Οἱ μισές περίπου ἀπ'αὐτές πῆραν τή μορφή ἑνιαίας αὐτοβιογραφικῆς ἀφήγησης, ἄλλες πάλι ἦταν ἀπαντήσεις σέ ἐρωτήσεις σχετικές μέ συγκεκριμένες πλευρές καί ἱστορικές φάσεις τῆς παλαιστινιακῆς ἐμπειρίας. Τό δεῖγμα ἦταν κάτι πού οἱ κοινωνιολόγοι ὀνομάζουν «διαρθρωμένο δεῖγμα», διαλεγμένο ἔτσι ὥστε ν'ἀποφευχθοῦν οἱ διακρίσεις ὑπέρ ὁρισμένων ἡλικιῶν, ὁρισμένου φύλου, ὁρισμένου μορφωτικοῦ καί κοινωνικο-οικονομικοῦ ἐπιπέδου καί ὁρισμένων πολιτικῶν τάσεων. Καταβλήθηκε ἰδιαίτερη προσπάθεια ὥστε νά

βρεθοῦν «συνηθισμένοι» Παλαιστίνιοι καί ὄχι ἡγέτες καί ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῶν μαζῶν.

Τό *«Οἱ Παλαιστίνιοι: Ἀπό ἀγρότες, ἐπαναστάτες»* δέν εἶναι ἐπίσημη ἱστορία, εἶναι λαϊκή ἱστορία. Δέν ἀσχολεῖται μέ μεγάλα γεγονότα ἤ ἡγετικές φυσιογνωμίες, ἀλλά μέ τόν τρόπο πού βίωσε αὐτά τά γεγονότα ὁ κοινός λαός καί μέ τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο τά γεγονότα αὐτά ἄλλαξαν τή ζωή τῶν παλαιστινιακῶν ἐκείνων τάξεων — ἀγροτῶν, ἐργατῶν καί μικροαστῶν —, πού δέν εἶχαν δυνατότητα προφύλαξης ἀπό τή Συμφορά τοῦ 1948. Στά πολλά καί διάφορα βιβλία πού ἔχουν γραφτεῖ σχετικά μέ τό «παλαιστινιακό πρόβλημα», εἴτε ἀπό Σιωνιστές εἴτε ἀπό Ἄραβες, λείπουν οἱ φωνές τοῦ ἴδιου τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ. Κι ὡστόσο, τό σημερινό σκηνικό τῆς Μέσης Ἀνατολῆς εἶναι ἀδιανόητο χωρίς αὐτόν τόν λαό.

Μια ἐθνο-ιστορική προσέγγιση ἔχει οὐσιώδη σημασία, γιατί, ἀπό τότε πού ἡ Παλαιστίνη ἄρχισε νά διοικεῖται ἀπό τούς Βρεταννούς κατ' ἐντολή τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ὥς τή λήξη τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ, ἡ παλαιστινιακή κοινωνία ὑπῆρξε κατά κύριο λόγο ἀγροτική, ἄν καί ἡ ἀλήθεια αὐτή συσκοτιζόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἐθνικό κίνημα τό κατεύθυναν ἀριστοκρατικές οἰκογένειες, μεγαλογαιοκτήμονες καί ἀστοί ἔμποροι — *οἱ «μπέηδες»* καί *«ἐφέντηδες»* πού τόσο χρήσιμο στόχο ἀποτέλεσαν γιά τή σιωνιστική προπαγάνδα. Ἡ πρώτη βρεταννική ἀπογραφή τοῦ 1921 ἔδειξε ὅτι τά 80% τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ ἐξαρτῶνταν ἀπό τή γεωργία, ἐνῶ γιά τή μουσουλμανική πλειονότητα τό ποσοστό ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερο, 90% (γιατί οἱ χριστιανοί, οἱ Ἑβραῖοι καί ἄλλες μειονότητες ζοῦσαν κυρίως σέ ἀστικά κέντρα). Ἡ μικρή παλαιστινιακή ὁμάδα τῶν *βεδουίνων*[2] (ἡμιεδραῖος πληθυσμός) μοιραζόταν τίς ἴδιες γενικές συνθῆκες καί τήν ἴδια φτώχεια μέ τήν τάξη τῶν ἀγροτῶν. Καί, τό 1948, παρά τήν ἑβραϊκή μετανάστευση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀστυφιλίας, τά δύο τρίτα τοῦ ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι ἀγρότες. Ὑπάρχουν λοιπόν βάσιμοι λόγοι νά θεωροῦμε τήν παλαιστινιακή κοινωνία ὡς ἀγροτική κοινωνία καί τόν ἀγώνα της γιά ἐλευθερία ὡς ἀγώνα μέ ἀγροτική βάση.

Σ' ὁλόκληρη τήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς (1918-1948), οἱ ἀγρότες συνέβαλαν περισσότερο ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη τάξη στό ἐθνικό ἀντιστασιακό κίνημα· κι ὅμως, ποτέ δέν πλησίασαν κάν στό σημεῖο νά τό καθοδηγήσουν ἤ νά τοῦ ἀποτυπώσουν τή σφραγίδα τοῦ ταξικοῦ χαρακτήρα τους, γιά λόγους πού εἶναι γνωστοί στούς μελετητές τῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν. Ἀπό τούς ἕξι λόγους πού ἀπαριθμεῖ ὁ Eric Wolf[3] ὡς ἀνασταλτικούς παράγοντες γιά μιά παρατεταμένη ἀγροτική ἐξέγερση, ὁ τελευταῖος — ὁ

ἀποκλεισμός ἀπό τή γνώση — ἴσως εἶναι αὐτός πού ἰσχύει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο γιά τήν κατάσταση τῆς παλαιστινιακῆς ἀγροτιᾶς. Ἕνα ρητό τῶν *φελάχων,* πού ἀναφέρθηκε ἀπό περιηγητές στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, δείχνει καθαρά τή γνώμη πού ἔχουν γιά τούς ἑαυτούς τους σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες τάξεις: «Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων εἶναι οἱ ἀφεντάδες τοῦ κόσμου. Οἱ χωριάτες εἶναι τά ὑποζύγια τοῦ κόσμου».[4] Ἡ αὐτοϋποτίμηση εἶναι κοινό χαρακτηριστικό τῆς ἀγροτικῆς τάξης στίς περισσότερες χῶρες τοῦ κόσμου. Ἀλλά εἶναι ἰδιαίτερα βαθιά ριζωμένη στόν ἀραβικό χῶρο, πού οἱ παλιές του πόλεις ἀποτελοῦν τά κέντρα τοῦ ἐμπορίου, τῆς ἐξουσίας καί τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας.

Ὁ ἀποκλεισμός ἀπό τή γνώση καί τή λήψη ἀποφάσεων, πού διαιώνιζε τήν ὑποταγή τῶν ἀγροτῶν τῆς Παλαιστίνης, ἔγινε βαθύτερος στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς. Τό 1948, μόνο τά μισά ἀπό τά χίλια μικρά χωριά τῆς χώρας εἶχαν σχολεῖα, καί αὐτά πάλι ἦταν τετρατάξια ἤ πεντατάξια δημοτικά σχολεῖα. Μετά τή Συμφορά, οἱ ἀγρότες πρόσφυγες θά συσχέτιζαν ἄμεσα στήν ἔλλειψη μόρφωσης μέ τόν μαζικό διωγμό τους. Ἐξάλλου, οἱ μορφωτικές ἀνισότητες πού ὑπῆρχαν στήν Παλαιστίνη συντέλεσαν ἀποφασιστικά στό νά ἔχουν οἱ διάφοροι Παλαιστίνιοι διαφορετικές εὐκαιρίες ἀποκατάστασης στή διασπορά. Οἱ διπλωματοῦχοι Παλαιστίνιοι κατάφεραν νά βροῦν εὔκολα δουλειά στίς ἀραβικές χῶρες, πού μόλις εἶχαν ἀρχίσει ν'ἀναπτύσσονται. Οἱ Παλαιστίνιοι πού δέν εἶχαν μόρφωση, κεφάλαιο ἤ εἰδίκευση — μ'ἄλλα λόγια ἡ μάζα τοῦ ἀγροτικοῦ/ἐργατικοῦ *βεδουινικοῦ* πληθυσμοῦ — ἦταν αὐτοί πού γέμισαν τά στρατόπεδα. Σά νά μήν ἔφτανε πού ἡ ἰδιότητά τους ὡς ἀγροτῶν τούς ἔκανε περιθωριακούς, τώρα ἔγιναν διπλά περιθωριακοί, καί ὡς ἀγρότες καί ὡς πρόσφυγες.

Τήν οἰκονομική μετατροπή τους ἀπό τάξη μικροκληρούχων ἀγροτῶν καί πακτωτῶν σέ λοῦμπεν-προλεταριάτο, συνωστισμένο στίς παρυφές τῶν πόλεων, τήν ἀκολούθησε γρήγορα μιά παραπέρα μετατόπιση πρός τίς ὑπηρεσίες, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στίς πνευματικές ἀπασχολήσεις καί πιό πολύ στό ἐπάγγελμα τοῦ δάσκαλου. Ὅμως αὐτές οἱ ριζικές οἰκονομικές ἀλλαγές ἔγιναν χωρίς νά ἀνατραποῦν οἱ ἀγροτικές ἀξίες. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Bourdieu γιά τούς Ἀλγερινούς στήν περίοδο τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, ἡ προσήλωση στήν παράδοση ἦταν, γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν προσφυγικῶν στρατοπέδων, «κατά βάση μιά συμβολική λειτουργία· ἔπαιζε, ἀντικειμενικά, τόν ρόλο μιᾶς γλώσσας τῆς ἄρνησης».[5] Ταυτόχρονα, ἡ συνοχή καί ὁ συλλογικός χαρακτήρας τῶν ἀγροτικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πού διαμορφώθηκαν στήν Παλαιστίνη ὡς ἀμυντικό ὅπλο κατά τῆς ταξικῆς καθυπόταξης, ἔπαιξαν σημαν-

τικότατο ρόλο στήν πετυχημένη προσπάθεια τῶν Παλαιστινίων ν'ἀντέξουν τό συντριπτικό βάρος τῆς Συμφορᾶς. 'Ο φορέας τῆς ἰδέας καί τῆς πρακτικῆς τῆς ἀντίστασης ἦταν ὁ ἀγροτικός πολιτισμός καί ἡ ἀγροτική συνοχή, ὄχι οἱ δυτικῆς ἔμπνευσης μορφές ὀργάνωσης.

Γιά παραπάνω ἀπό μισόν αἰώνα, ἡ ἐμπειρία τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν συνοψίζεται σέ συνεχεῖς πιέσεις, κρίση, ἀπειλή καί ἀναταραχή. 'Ασκήθηκε πάνω τους κάθε εἶδος βίας γιά νά ἐγκαταλείψουν τόν ἀγώνα τους καί ν'ἀποδεχθοῦν τήν ἀνακατανομή τους πέρα ἀπό τά σύνορα τοῦ 'Ισραήλ. 'Ωστόσο, ἡ ἀντίσταση μέσα κι ἔξω ἀπ'τήν κατεχόμενη Παλαιστίνη, παρά τήν ἰσχύ τῶν 'Ισραηλινῶν, τίς σφαγές πού ἔγιναν τό 1970 στήν 'Ιορδανία καί τόν διετῆ αἱματηρό πόλεμο στόν Λίβανο, δέν ἔσβησε. Αὐτή ἡ πεισματώδης ἀντίσταση, πού συνεχίσθηκε ἀκόμα καί σέ περιόδους σύγχυσης ἀπό τήν πλευρά τῆς ἡγεσίας, ἀποτελεῖ σαφές γνώρισμα τῶν ἀγροτικῶν ἀγώνων στόν Τρίτο Κόσμο, πού πάντα τείνουν νά γίνονται πιό ριζοσπαστικοί ὅταν προσκρούουν σέ ἐσωτερικά κοινωνικο-πολιτικά ἐμπόδια.

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ θέση τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν στήν καρδιά τοῦ «παλαιστινιακοῦ προβλήματος» ὡς θυμάτων, πού ὡστόσο ἐκτρέπονται ὁλοένα ἀπό τόν ἐνεργό ἀγώνα γιά τόν τερματισμό αὐτῆς τους τῆς κατάστασης, τίς κάνει ἕνα παράγοντα τῆς ἀραβικῆς πολιτικῆς πού ἀποκτᾶ κάθε τόσο ριζοσπαστικό χαρακτήρα. Αὐτό δέν ὀφείλεται μονάχα στό γεγονός ὅτι εἶναι ἀναγκασμένοι ν'ἀντιστέκονται, μέ τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο, σέ λύσεις τῆς κρίσης πού ἐπιβάλλονται ἀπ'ἔξω, ἀλλά καί στό ὅτι ἡ θέση τους στόν ἀραβικό κόσμο, ὡς «ἐξαρτημένης προφυλακῆς», τίς κάνει νά εἶναι μιά ἰδιαίτερα σημαντική ἑστία ἀνάλυσης τῆς ἀραβικῆς πολιτικῆς πραγματικότητας. 'Ο καίριος χαρακτήρας τῆς κρίσης, τήν ὁποία περνᾶνε, τίς ἀναγκάζει νά διεισδύουν σ'αὐτή τήν πραγματικότητα πιό βαθιά ἀπό ἄλλους Ἄραβες, νά τή διαγνώνουν, νά ἐντοπίζουν λανθασμένες τροπές καί νά ἐπανεξετάζουν τά ἀξιώματα τῶν ἐκσυγχρονιστῶν καί «ἐκδυτικιστῶν». Μέσα στό παλαιστινιακό ἀντιστασιακό κίνημα βρίσκονται τά σπέρματα τῆς ἀντίστασης ὄχι μόνο στή πολιτική, ἀλλά καί στήν πολιτιστική ἐξάρτηση.

Τό φούντωμα τοῦ ἀντιστασικοῦ κινήματος, πού αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀντιιμπεριαλιστικός, ἀντιαποικιοκρατικός ἀπελευθερωτικός ἀγώνας, ὅπως κι ἄλλοι ἀγῶνες στόν Τρίτο Κόσμο, δέν ἀπέτυχε στήν προσπάθειά του νά προκαλέσει ἐνδιαφέρον καί ὑποστήριξη ἀπό ριζοσπαστικές ὁμάδες ἔξω ἀπ'τόν ἀραβικό κόσμο. 'Ενῶ μιά παλιότερη γενιά ἐκπροσώπων τῶν Παλαιστινίων εἶχε παρουσιάσει τό «παλαιστινιακό πρόβλημα» ὡς νομική περίπτωση, ἐπικαλούμε-

νη ἕνα πλασματικό σύστημα διεθνοῦς ἠθικῆς χρησιμοποιώντας νομική καί διπλωματική γλώσσα, τά καινούργια μαχητικά στοιχεῖα ἄρχισαν νά μιλᾶνε μιά ἀτίθαση καί ἀγωνιστική γλώσσα, ἀπορρίπτοντας ὁλωσδιόλου τό ἀστικό σύστημα νομιμότητας πού εἶχε ἀπαλλοτριώσει τήν Παλαιστίνη ἀπό τούς γονεῖς τους. Οἱ γεροντότεροι Παλαιστίνιοι εἶχαν προσπαθήσει, μέ τήν ἐπιμελημένα κόσμια ὁμιλία καί τό προσεγμένο ντύσιμο, ν'ἀποδείξουν πώς ἦταν τό ἴδιο «πολιτισμένοι» ὅσο καί οἱ Σιωνιστές· οἱ νέοι Παλαιστίνιοι μιλοῦν στούς δημοσιογράφους μέσα σέ λιτά ἐπιπλωμένα γραφεῖα χωρίς νά φοροῦν τά σακάκια τους. Ὡστόσο, παρά τούς ὅλο καί στενότερους δεσμούς ἀνάμεσα στό ἀντιστασιακό κίνημα καί ἄλλες ἀντιιμπεριαλιστικές καί ἀντιαποικιοκρατικές δυνάμεις, ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν κατάλοιπα παρεξηγήσεων.

Μερικά ἀπ'αὐτά τά κατάλοιπα φαίνονται καθαρά στήν περίπτωση τοῦ Ζάν-Πώλ Σάρτρ, πού ἡ ὑποστήριξή του πρός τούς 'Αλγερινούς ἐκφράζεται μέ συγκινητικό τρόπο στήν εἰσαγωγή πού ἔγραψε γιά τό βιβλίο τοῦ Φανόν *Τῆς γῆς οἱ κολασμένοι*. Οἱ ρίζες τοῦ Σάρτρ στήν ἀντίσταση κατά τοῦ φασισμοῦ καί οἱ μακρόχρονοι δεσμοί του μέ ἑβραϊκά μαχητικά στοιχεῖα δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά δεῖ καθαρά τό 'Ισραήλ ὡς ἀποικιοκρατικό κράτος ἤ νά θεωρήσει τούς Παλαιστίνιους ὡς ἕνα λαό πού κάνει νόμιμο ἀγώνα. Στήν 'Αμερική, ὅπως καί στήν Εὐρώπη, παρανοήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐμπόδισαν τήν ὑποστήριξη τῶν Παλαιστινίων ἀπό ἐκστρατεῖες καί ὁμάδες πίεσης, ὅπως ἐκεῖνες πού εἶχαν ὀργανωθεῖ μέ ἀφορμή τόν πόλεμο τοῦ Βιετνάμ.

Ἡ διαυγέστερη θεώρηση καί οἱ πιό συγκροτημένες ἀπόψεις προέρχονται, σέ γενικές γραμμές, ἀπό ἀντισιωνιστές Ἑβραίους, πού κι αὐτοί ἀκόμα δέν ἀποφεύγουν τήν κατηγορία γιά ἀντισημιτισμό. 'Ονόματα πού μᾶς ἔρχονται ἀμέσως στόν νοῦ εἶναι τοῦ Ἔλμερ Μπέργκερ, τοῦ Μοσέ Μενουχίν, τοῦ Νάθαν Βάινστοκ, τῆς Χάννα Ἄρεντ, τοῦ Νόαμ Τσόμσκυ, τῆς Ἄνια Φράνκος, τοῦ Ἴσραελ Σαχάκ, τοῦ Οὔρι Νταίηβις καί τῆς ὁμάδας Μάτζπεν. Τό ἔργο τους συντέλεσε περισσότερο ἀπ'ὁτιδήποτε ἄλλο στό νά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό 'Ισραήλ ὁ πέπλος τοῦ ἀπαραβίαστου, πού τό στεγανοποιοῦσε ἀπέναντι σέ κάθε κριτική.

Τό *Οἱ Παλαιστίνιοι: 'Από ἀγρότες, ἐπαναστάτες* γράφτηκε ἰδιαίτερα γιά δύο εἴδη ἀναγνωστῶν: πρῶτα-πρῶτα γιά ἐκείνους πού, εἴτε στόν Τρίτο Κόσμο, εἴτε στίς σοσιαλιστικές χῶρες, εἴτε στή Δύση, ὑποστηρίζουν κατ'ἀρχή τόν παλαιστινιακό ἀγώνα, ἀλλά λίγα γνωρίζουν γιά τίς εἰδικές κοινωνικές, πολιτικές καί πολιτιστικές συνθῆκες, μέσα στίς ὁποῖες διεξάγεται αὐτός ὁ ἀγώνας. Δεύτερον, γιά ὅλους ἐκείνους πού ἐνδιαφέρονται γιά τόν ἀραβικό

χῶρο ὡς ἐμπειρογνώμονες — δημοσιογράφους, φοιτητές, δασκάλους — καί πού γνωρίζουν τό παλαιστινιακό πρόβλημα ὡς διεθνές ζήτημα, ἀλλά ὄχι ὡς συγκεκριμένη κατάσταση, στήν ὁποία ζοῦν καθημερινά τρία ἑκατομμύρια ἄνθρωποι.

Ὁ περιορισμός τῆς ἑστίασης τοῦ βιβλίου στούς Παλαιστίνιους ἐκείνους πού ζοῦν στόν Λίβανο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεπάρκειας τοῦ μεμονωμένου ἐρευνητῆ καί ὄχι καμιᾶς θεωρητικῆς ἐπιλογῆς. Οἱ συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν στίς διάφορες χῶρες τῆς διασπορᾶς διαφέρουν ἔντονα μεταξύ τους. Ὁ Λίβανος πρόσφερε στούς Παλαιστίνιους ἕνα μίγμα κινδύνων καί πλεονεκτημάτων ἐντελῶς διαφορετικῶν ἀπό ἐκείνων τῆς Ἰορδανίας, ἄς ποῦμε. Μερικές ἀπό τίς διαφορές θά ἐπισημανθοῦν σ'αὐτό τό βιβλίο, ἀλλά ἐξακολουθοῦν νά μήν ὑπάρχουν ἀρκετές πληροφορίας ὥστε νά δοθεῖ μιά πλήρης καί καθολική εἰκόνα. Ἀπό τή σκοπιά τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν, ὅλα τά μέρη τῆς *γκούρμπα* εἶναι τό ἴδιο ξένα, καί ἡ τάση νά θεωροῦνται μερικές περιοχές καλύτερες ἤ χειρότερες ἀπό ἄλλες εἶναι ἀσήμαντη. Γι'αὐτές τίς μάζες, ἡ γενική κατάσταση τῆς ἀπώλειας τῆς γῆς καί τῆς διασπορᾶς εἶναι ἀπαράδεκτη, εἶναι μιά συνεχής ἐξώθηση στήν ἐξέγερση.

Ἕνας χωρικός πού ἔχει χάσει τά ὑπάρχοντά του, πού τό ἠθικό του σύμπαν ἔχει ἀνατραπεῖ καί πού ὕστερα ἀπόκτησε πρόσβαση στή γνώση χάρη στή σύγχρονη παιδεία, δέν ἐγκαταλείπει εὔκολα τόν ἀγώνα του. Τό βαθιά ριζωμένο μέσα του αἴσθημα τῆς κτήσης, ἡ ἐπιμονή καί ἡ ὑπομονή του, ἡ μακροπρόθεσμη προοπτική του, συνδυάζονται μεταξύ τους γιά νά τόν κάνουν ἕναν ἐχθρό πιό φοβερό, ἀκριβῶς ἐπειδή οἱ ἀδυναμίες του εἶναι φανερές, ἐνῶ ἡ δύναμή του κρυμμένη.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁ ὅρος «στρατόπεδο Παλαιστινίων» χρησιμοποιεῖται σ'ὁλόκληρο αὐτό τό βιβλίο γιά νά ὑποδηλώσει τίς φτωχότερες ἐκεῖνες τάξεις — ἀγρότες, *βεδουίνους* ἤ κατοίκους πόλεων — πού πέρασαν σημαντικό χρονικό διάστημα σέ στρατόπεδα προσφύγων, στίς παρυφές τέτοιων στρατοπέδων ἤ σέ περιοχές μέ χαμηλό εἰσόδημα — περιοχές πού μοιάζουν μέ στρατόπεδα στά πάντα ἐκτός ἀπ'τό ὄνομα — στίς διάφορες ἀραβικές χῶρες πού συνορεύουν μέ τήν Παλαιστίνη.
2. Γιά ὅλες τίς ἀραβικές λέξεις βλ. Γλωσσάριο.
3. E. Wolf, «On Peasant Rebellions» στό T. Shanin (ἐπιμ.), *Peasants and Peasants Societies*, (Penguin, Λονδίνο, 1971).

4. Μιά ἄλλη παραλλαγή αὐτοῦ τοῦ παλιοῦ λαϊκοῦ ἀποφθέγματος δίνει στούς *βεδουίνους* καί ὄχι στούς κατοίκους τῶν πόλεων τή θέση τῶν «ἀφεντάδων». Οἱ *βεδουίνοι* ἦταν ἐξίσου φτωχοί ὅσο καί οἱ χωρικοί, ἀλλά ἀπολάμβαναν μεγαλύτερη ἐλευθερία ἀπό τήν κυβερνητική καταπίεση.
5. Παρατίθεται ἀπό τόν Ε. Wolf στό ἔργο του *Peasant Wars of the Twentieth Century* (Faber, Λονδίνο, 1971).

1

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

«'Αντίθετα μ'αὐτά πού πιστεύουν οἱ ρομαντικοί, ἡ ἀγροτιά δέν εἶναι εὔκολο νά ἐμπλακεῖ σέ μιά παρατεταμένη ἐξέγερση. Οἱ ἀγρότες ἔχουν ἰδιαίτερα δυσμενεῖς προϋποθέσεις γιά νά περάσουν ἀπό τήν παθητική ἀναγνώριση τῶν κακῶς κειμένων στήν πολιτική συμμετοχή, ὡς μέσο γιά τή διόρθωσή τους». (E. Wolf[1]).

«Οἱ (Παλαιστίνιοι) ἀγρότες εἶναι περισσότερο ἐπιρρεπεῖς στή δράση καί στήν ἐξέγερση πού ἀπαιτεῖ αὐτοθυσία, ἀπ'ὅτι ἄλλες ὁμάδες τῆς κοινωνίας». (A. W. Kayyali[2]).

«ΖΟΥΣΑΜΕ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ»

«Ζούσαμε στόν παράδεισο»: αὐτή τήν παρατήρηση, πού τόσο συχνά ἀκούγεται ἀπό πρεσβύτερους Παλαιστίνιους στά στρατόπεδα προσφύγων, πολλοί θά τήν ἀπόρριπταν θεωρώντας την ἁπλό συναισθηματισμό. Εἶναι ἀλήθεια πώς αὐτοί οἱ ξεσπιτωμένοι ἀγρότες θυμοῦνται τίς ἑστίες τους στήν Παλαιστίνη ζώντας σ'ἕνα παρόν τόσο θλιβερό, ὥστε ἡ φτώχεια καί ἡ ταξική καταπίεσή τους ἐκεῖ πέρα νά τείνουν νά ξεθωριάζουν στή μνήμη τους. 'Υπάρχει ὅμως μιά δόση ἀλήθειας στήν ἄποψή τους πώς ἡ ἀγροτική ζωή ἦταν καλή, γιατί, παρά τή φτώχεια, «ἡ γῆ μας ἱκανοποιοῦσε ὅλες μας τίς ἀνάγκες». 'Η ἀλληλεγγύη τοῦ χωριοῦ καί τῆς πατριᾶς δημιουργοῦσε ἕνα ζεστό, στέρεο, σταθερό περιβάλλον γιά τό ἄτομο, τοῦ ἔδινε τό αἴσθημα πώς εἶχε ρίζες κι ἀνῆκε κάπου. 'Η ἀπόδειξη τῆς δύναμης τῶν ἀγροτικῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶναι πώς ἐπιβίωσαν στή διασπορά καί βοήθησαν καί τούς ἴδιους τούς Παλαιστίνιους νά ἐπιβιώσουν. 'Αποτελοῦν, ἐπίσης, ἕναν ἄρρηκτο ὀμφάλιο λῶρο πού συνδέει τούς νεογέννητους Παλαιστίνιους μέ τή χώρα τῶν προγόνων τους.

῎Αν ἡ κυρίαρχη εἰκόνα εἶναι ἡ εἰκόνα ἑνός Χαμένου Παράδεισου, τό σκάλισμα, τῶν ἀναμνήσεων τοῦ λαοῦ ἀπό τή ζωή τοῦ χωριοῦ ἀποκαλύπτει, μέ συγκεκριμένες λεπτομέρειες, ἕνα πλοῦτο πού δίνει βάθος καί ρεαλιστικότητα σ'αὐτή τήν εἰκόνα. Οἱ ἀνθρωπολόγοι ἀναφέρονται συχνά στό γεγονός πώς οἱ ἀναμνήσεις τῶν ἀγράμματων ἀνθρώπων εἶναι σάν τίς φωτογραφίες. Σ'ὅ,τι ἀφορᾶ τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, ὑπάρχουν ἄλλοι δύο κοινωνικοί παράγοντες πού ἐνισχύουν τή συλλογική μνήμη: ἡ διατήρηση, στά στρατόπεδα, τῶν συνομαδώσεων πού ὑπῆρχαν στό χωριό· καί οἱ καθημερινές συναθροίσεις συγγενῶν καί γειτόνων, στίς ὁποῖες ἡ συζήτηση ἐπανέρχεται ὁλοένα στήν Παλαιστίνη, ὅπως ἡ βελόνα τοῦ μαγνήτη δείχνει τόν Βορρά. Δέν ὑπάρχει λεπτομέρεια τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, ἀπό τίς σοδειές ὥς τούς καβγάδες, πού νά μή μποροῦν νά τή θυμηθοῦν καταλεπτῶς, παρόλη τήν — ἤ ἴσως ἐξαιτίας — τῆς πλήρους ἀποκοπῆς τους ἀπό τό παρελθόν τους.

῾Η ἀνασύνθεση αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος μέσα ἀπό τίς ἀπόψεις τῶν σημερινῶν Παλαιστινίων πού ζοῦν στά στρατόπεδα, εἶναι πολύτιμη ἀπό πολλές πλευρές. ῾Ως λαϊκή ἱστορία, διορθώνει τίς προκατειλημμένες ἀντιλήψεις τῶν ἐπίσημων ἱστορικῶν. Τά περισσότερα βιβλία πού ἀναφέρονται στήν Παλαιστίνη, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού δέν εἶναι ἀποκλειστικά σιωνιστικά, λίγο χῶρο ἀφιερώνουν στίς συνθῆκες ζωῆς καί στόν πολιτισμό τῶν ἀγροτῶν. ᾿Ακόμα κι ὅταν ἀναφέρονται στήν ἐξέγερση τοῦ 1936-39, πού ἦταν κατά κύριο λόγο ἀγροτική, ἔχουν τήν τάση νά ὑποτιμοῦν τόν ρόλο τῶν ἀγροτῶν ἤ νά τούς θεωροῦν «ληστές», «ἔνοπλες συμμορίες» ἤ «ἐξαγριωμένους νεαρούς».[3] Δέν εἶναι ἐκπληκτικό ὅτι ὅσοι Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων στοχάσθηκαν γύρω ἀπό τό παρελθόν τους, αἰσθάνονται πώς ἡ ἀληθινή ἱστορία τους ἐκφράζεται πιστά ἀπό ἕναν αὐτοδίδακτο ἐργάτη, πού μένει στό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, στόν Λίβανο:

> «Τό πρόβλημα εἶναι πώς ὑπάρχει ρῆγμα ἀνάμεσα στίς παλαιστινιακές παραδόσεις κι ἐμᾶς. Εἶμαι Παλαιστίνιος, ἀλλά ἄν μοῦ ζητήσεις νά θυμηθῶ τίς παλαιστινιακές παραδόσεις, πολύ λίγα θυμᾶμαι. *᾿Ανάμεσα στήν πραγματικότητά πού βρίσκομαι καί τήν ψεύτικη ἱστορία πού μᾶς μάθανε δέν ὑπάρχει σχέση»*.

῾Ωστόσο ὅμως, ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού ἄφησε τήν Παλαιστίνη σέ ἡλικία ἑφτά χρόνων, μποροῦσε νά θυμηθεῖ ζωηρά πολλές λεπτομέρειες γιά τό χωριό του:

> «῎Αν μέ ρωτήσεις γιά τό χωριό μου, μπορῶ νά θυμηθῶ τά πιό σημαντικά πράγματα, ἀκόμα καί τά μικροπεριστατικά. ῾Ο λόγος,

νομίζω, εἶναι ἡ στέρηση. Δεύτερον, οἱ οἰκογένειές μας μιλοῦν πάντα γιά τό παρελθόν καί γιά τή γῆ τους, ἔτσι πού αὐτά τά πράματα χαράζονται στό μυαλό τοῦ μικροῦ Παλαιστίνιου. Νιώθει τή διαφορά ἀνάμεσα σ'ἐκείνη καί σέ τούτη τή ζωή. Λαχταράει νά συνεχισθεῖ ἐκείνη ἡ ζωή καί νά γίνει ἡ δική του ζωή ἕνα κομμάτι ἐκείνης τῆς χώρας (τῆς Παλαιστίνης)».

Ἡ ἀνάπλαση τῆς Παλαιστίνης μέ τή μνήμη δέν ἦταν μονάχα μιά φυσική ἀντίδραση στόν βίαιο χωρισμό, ἀλλά κι ἕνας τρόπος — ὁ μόνος τρόπος — νά περάσει στά παιδιά ἡ πατρική γῆ πού ἦταν κληρονομιά τους, ἔστω κι ἄν τά παιδιά αὐτά πουλᾶνε τσίχλες στίς πλάζ τῆς Βηρυτοῦ. Ταυτόχρονα, ὑπάρχει ἕνα πολιτικό στοιχεῖο σ'αὐτή τήν ἀναπόληση, μιά ἄρνηση τῆς σιωνιστικῆς δύναμης νά οἰκειοποιεῖται τό περιβάλλον τῶν ἀγροτῶν καί νά τό μετατρέπει σέ πάνοπλο ὀχυρό ἐναντίον τους. Οἱ πρώην ἀγρότες Παλαιστίνιοι ξέρουν καλά πώς τά περισσότερα ἀπό τά χωριά τους ἔχουν ἐξαφανισθεῖ ἤ μετατραπεῖ σέ ἰσραηλινούς οἰκισμούς,[4] ἀλλά αὐτή ἡ ἐπίγνωση δέν σπάει τούς δεσμούς τους μέ τή χώρα· ἀντίθετα, πολιτικοποιεῖ τούς Παλαιστίνιους. Ὅταν ὁ Παλαιστίνιος πού παραθέσαμε πιό πάνω λέει πώς «λαχταράει νά γίνει ἡ δική του ζωή ἕνα κομμάτι ἐκείνης τῆς χώρας», αὐτό, κατά τήν ἀντίληψή του, συνεπάγεται πολιτική δράση: προσχωρώντας σέ μιά ἀντιστασιακή ὁμάδα, ὑπερασπίζοντας τό στρατόπεδό του, ὀργανώνοντας τόν ἑαυτό του μαζί μέ ἄλλους συναδέλφους του ἐργάτες, δουλεύοντας γιά τήν ἐπιστροφή.

Τά μαχητικά στοιχεῖα τῶν στρατοπέδων ἔχουν τήν τάση ν'ἀπορρίπτουν ὡς ἀναποτελεσματικές τίς ἀνώφελες θρηνολογίες τῆς *τζήλ φαλαστήν:*[5] «Ὅλο μιλᾶνε γιά τήν δική τους περίπτωση, τή γῆ τους, τά δέντρα τους, τό σπίτι τους, τή θέση τους...» «Οἱ γέροι μιλοῦσαν ἄλλοτε γιά τήν Παλαιστίνη, τίς σοδειές τους, τίς γελάδες τους. Τώρα μιλᾶνε γιά τήν Ἐπανάσταση, ὅμως ὅλα αὐτά τά λόγια εἶναι κούφια, ἀνώφελα». Παράλληλα, αὐτή ἡ ἀναπόληση ὑπῆρξε ἕνας ζωτικός κρίκος, πού συνέδεε μέ τή χώρα τους τούς νεαρούς Παλαιστίνιους πού γεννήθηκαν ἔξω ἀπ'αὐτήν. Τήν ἐπίδραση πού ἄσκησε πάνω τους ἡ ἐπίμονη προσκόλληση τῶν γονιῶν τους στήν Παλαιστίνη, μποροῦμε νά τή νιώσουμε, ὥς ἕνα βαθμό, στά λόγια μιᾶς μαθήτριας 17 χρόνων:

«Κάποτε στό σπίτι μας — ἦταν τότε πού πῆγε στόν ΟΗΕ ὁ Ἀμπού Ἀμμάρ — ἡ συζήτηση γύρισε στά περασμένα καί στό πῶς ζοῦσαν ἄλλοτε. Καί καθώς μιλοῦσαν, ἔκλαιγαν, γιατί ἦταν προσηλωμένοι στή χώρα τους. Ὅταν καθήσεις μαζί τους, καταλαβαίνεις γιά τήν Παλαιστίνη πιό πολλά παρά ὅταν πηγαίνεις σέ συγκεντρώσεις,

γιατί αὐτοί τά ἔζησαν ὅλα αὐτά... 'Αλλά ἐκεῖνο πού μέ συγκίνησε πιό πολύ ἀπ'ὅλα ἦταν τό κλάμα τους, γιατί κατάλαβα πόσο ἀγαποῦσαν τή γῆ τους».

'Η κρίση ρίχνει τή σκιά της

'Η ὄμορφη ζωή πού ζοῦσαν οἱ Παλαιστίνιοι πρίν ἀπ'τόν Ξεριζωμό δέν εἶναι παρά ἡ μιά πλευρά του νομίσματος. Δίπλα-δίπλα μέ τήν εἰκόνα τοῦ Χαμένου Παράδεισου βρίσκεται μιά ἄλλη, ἀντίθετη εἰκόνα, πού τή χαρακτηρίζουν τά νέφη τῆς ἀπειλῆς καί τῆς κρίσης. 'Οπωσδήποτε, αὐτό πού ἔμεινε στή μνήμη τῶν Παλαιστινίων δέν εἶναι κανένας Χρυσός Αἰώνας, ἀλλά ἡ ξένη κατοχή, ἡ καταπίεση, ἡ βία, ἡ ἀγωνία. Παρόλο πού τά χωριά διατηροῦσαν σέ μεγάλο βαθμό τήν αὐτάρκειά τους, τά ἀποτελέσματα τῆς πίεσης τῶν Σιωνιστῶν πάνω στή γῆ καί τό μποϋκοτάρισμα πού ἔκαναν στήν ἀραβική ἐργασία ἄρχισαν νά γίνονται αἰσθητά ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς διακυβέρνησης κατ'ἐντολή τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν. Οἱ ἀγρότες ἦταν αὐτοί πού ξεσηκώθηκαν στή Γιάφα τό 1921 καί στήν 'Ιερουσαλήμ τό 1929· οἱ ἀγρότες ἦταν αὐτοί πού ἀκολούθησαν τόν σεΐχη Κασάμ[6] στούς λόφους πάνω ἀπό τή Χάιφα τό 1935, καί πού ἔφεραν τό κύριο βάρος τῆς Μεγάλης 'Εξέγερσης τοῦ 1936-39. 'Υπάρχουν ἀκόμα καί σήμερα στά στρατόπεδα ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι πού πολέμησαν σ'αὐτή τήν ἐξέγερση, κι'ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἡλικία πάνω ἀπό τριανταπέντε θυμοῦνται τό ὄργιο βίας πού προηγήθηκε ἀπό τόν Ξεριζωμό τοῦ 1948. Ἔτσι, ὅταν οἱ Παλαιστίνιοι δέν τονίζουν τήν ἀντίθεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή σημερινή πραγματικότητα, ὅπου ζοῦν ὡς πρόσφυγες, καί τό παρελθόν τους στήν Παλαιστίνη ὡς ἀγροτῶν, δέν ἔχουν καμιά τάση νά ζωγραφίσουν τό παρελθόν μέ ψεύτικα χρώματα. 'Απεναντίας, τονίζουν τή συνέχεια ἀνάμεσα στόν ἀγώνα πού διεξήγαγαν στήν Παλαιστίνη, πρίν ἀπό τή Συμφορά, καί τόν ἀγώνα πού διεξάγουν ἀπό τότε ἔξω ἀπ'αὐτήν. Βλέπουν τήν Παλαιστίνη ὡς μόνιμο στόχο εἰσβολῶν, ὡς μιά ζηλευτή χώρα πού τήν ἐποφθαλμιοῦν ἄλλοι· καί, παράλληλα μ'αὐτή τήν εἰκόνα, ὑπάρχει καί μιά ἄλλη πού τή συνθέτει ὁ ἐπίμονος ἀγώνας τῶν ἀγροτῶν νά κρατήσουν τή γῆ τους, παρά τήν ὑπέρτερη δύναμη τοῦ ἐχθροῦ καί τήν ἀδυναμία τῆς παλαιστινιακῆς/ἀραβικῆς ἡγεσίας. Οἱ σημερινοί μαχητικοί Παλαιστίνιοι θεωροῦν τούς ἑαυτούς τους ἐκφραστές τῆς ἱστορικῆς συνέχειας αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα. Καί, σύμφωνα μ'αὐτή τή θεώρηση, ἡ σημερινή φάση τῆς διασπορᾶς δέν εἶναι παρά ἡ πιό ἀκραία ἀπό τίς πολλές μορφές καταπίεσης, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἐπέζησαν οἱ Παλαιστίνιοι.

Γιατί, παρόλο πού οἱ ἀγρότες ἦταν ἡ σπονδυλική στήλη τῆς παλαιστινιακῆς ἀντίστασης στή βρεταννική κατοχή καί στή σιωνιστική μετανάστευση (ὅπως ἀκριβῶς τά παιδιά τους ἀποτέλεσαν τή μαχητική βάση τοῦ σημερινοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος), ἦταν βαθιά ριζωμένοι σέ μιά κοινωνική δομή καί σ'ἕνα τρόπο ζωῆς, πού τούς ἐμπόδιζε νά κατανοήσουν σ'ὅλη της τήν ἔκταση τήν ἀπειλή πού ἀντιμετώπιζαν. Εἶχαν ζήσει πολλές κατοχές, ἀλλά καμιά δέν τούς εἶχε διώξει ἀπ'τή γῆ τους. Ἤξεραν πώς οἱ Σιωνιστές ἀποσκοποῦσαν νά καταλάβουν τήν Παλαιστίνη,[7] ἀλλά δέν μποροῦσαν νά φαντασθοῦν ἕνα κόσμο, στόν ὁποῖο μποροῦσε νά συμβεῖ ἕνα τέτοιο πράγμα. Ἡ αὐτοπεποίθησή τους, ἡ ἄγνοια πού εἶχαν γιά τή σιωνιστική δύναμη (δύναμη βασισμένη στήν ὀργάνωση, ὄχι στούς ἀριθμούς), ἡ ἀπαρχαιωμένη ἀντίληψή τους γιά τόν πόλεμο,[8] ἡ ἀφελής πίστη τους στίς ἀραβικές ὑποσχέσεις γιά βοήθεια — ὅλα αὐτά τούς ἐμπόδισαν νά καταλάβουν ξεκάθαρα τί συνέβαινε στή δεκαετία τοῦ 1940, ὁπότε κορυφώθηκαν οἱ σιωνιστικές προπαρασκευές γιά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Οἱ σημερινοί Παλαιστίνιοι, κρίνοντας ἀναδρομικά τούς ἀγρότες γονεῖς τους, τούς θεωροῦν καλόκαρδους καί πατριῶτες, ἀλλά πολιτικά ἀσυνειδητοποίητους. Γιά τίς γενιές πού γεννήθηκαν ἔξω ἀπ'τήν Παλαιστίνη, δηλαδή γιά τίς *τζήλ ἀλ-νέκμπα,*[9] ἡ πολιτική συνείδηση εἶναι τό ὑπέρτατο ἀγαθό, τό κλειδί τοῦ πετυχημένου ἀγώνα. Ἡ αὐτοθυσία, ἡ σταθερότητα, ἡ πίστη — ὅλες οἱ παραδοσιακές ἀγροτικές ἀξίες — ἐξακολουθοῦν νά χρειάζονται ὡς ἠθική βάση τοῦ ἀγώνα. Ἀλλά τό μάθημα πού ἔδωσε ἡ Συμφορά ἦταν ὅτι τά προτερήματα αὐτά δέν ἦταν ἀρκετά· ἔπρεπε νά πηδαλιουχοῦνται ἀπό μιά ὀρθή πολιτική ἰδεολογία, πού μόνο προϊόν τῆς συνειδητοποίησης μποροῦσε νά εἶναι. Μόνο μέ τή συνειδητοποίηση θά ὑπερνικῶνταν τελικά τά μειονεκτήματα τῶν προηγούμενων ἐξεγέρσεων:

> «Μᾶς εἶπαν: «Ἐσεῖς οἱ Παλαιστίνιοι πολεμήσατε». Εἶναι ἀλήθεια πῶς πολεμήσαμε, ἀλλά πώς πολεμήσαμε; Μέ τί πολιτική γραμμή πολεμήσαμε, μέ τί ἡγεσία καί μέ τί προγράμματα; Ὅλα αὐτά ἔλειπαν».[10]

Ὁ κόσμος τοῦ χωριοῦ καί ἡ συνείδηση τῶν ἀγροτῶν

> «Ἡ καρδιά τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας ἦταν τό χωριό... Ἡ πλειονότητα τῶν Παλαιστινίων ἦταν συγκεντρωμένοι σέ κάτι παραπάνω ἀπό χίλια χωριά, πού εἶχαν ποικίλο μέγεθος καί βαθμό ἀνθηρότητας. Μετά τή μείζοντα οἰκογένεια, τό χωριό ἦταν ἡ σημαντικότερη μονάδα στή ζωή τοῦ φελάχου. Οἱ λειτουργίες του δέν ἦταν μόνο

κοινωνικές καί οἰκονομικές, ἀλλά ἐπίσης, μέ τήν εὐρύτερη δυνατή ἔννοια, καί πολιτικές».[11]

Ἡ κατανομή τῆς τάξης τῶν *φελάχων*[12] στά χωριά εἶναι ὁ πρῶτος καθοριστικός παράγοντας πού πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας γιά νά κατανοήσουμε τήν κοινωνική τους ὀργάνωση καί συνείδηση. Ἐνῶ ὁ ταξικός προσδιορισμός *φελάχος* χρησιμοποιοῦνταν γενικά, τόσο ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀγρότες ὅσο καί ἀπό ἄλλες τάξεις, γιά νά ὑποδηλώσει μιά κληρονομική ἀπασχόληση, τόπο διαμονῆς, κοινωνική θέση καί τρόπο ζωῆς, δέν συνεπαγόταν παρά ἐμβρυακή ταξική συνείδηση. Γιατί, προσδιορίζοντας τόν ἑαυτό του καί τίς ἀξίες του, ὁ χωρικός ἀναφερόταν πάντα στό χωριό του. Ἕνας ἀγωνιστής, πού δούλεψε ἀνάμεσα σέ ἀγρότες τῆς Αἰγύπτου καί σέ γόνους Παλαιστινίων ἀγροτῶν, ὀργανωμένους στό ἀντιστασιακό κίνημα, ἐπισημαίνει τήν ἑξῆς θεμελιώδη διαφορά ἀνάμεσα στούς δυό:

> «Στήν ἀρχή δέν διαπίστωσα καμιά ὁμοιότητα ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους καί τούς Αἰγύπτιους χωρικούς. Ἴσως αὐτό πού μέ ἐξέπληξε πιό πολύ ἀπ' ὅλα, ἀναφορικά μέ τούς Παλαιστίνιους, ἦταν ἡ κινητικότητά τους· ἀργότερα ἀνακάλυψα πώς εἶναι πιό προσηλωμένοι ἀπ' ὅσο νόμιζα στή γῆ, στόν τόπο τους. Βρέθηκα ἀντιμέτωπος μέ τό πρόβλημα τοῦ τοπικισμοῦ τους: ὁ ἕνας προέρχεται ἀπ' τό Ναμπλούς, ὁ ἄλλος ἀπό τό Ἀλλάρ. Εἶναι ἔντονα προσηλωμένοι στό χωριό τους, τόν πρῶτο κύκλο ὅπου ἀνήκουν. Ὁ Αἰγύπτιος χωρικός δέν λέει ποτέ ἀπό ποῦ κατάγεται, ἐκτός ἄν τόν ρωτήσεις ἐπανειλημμένα, ἐνῶ ἀκόμα καί τότε δέν ἀναφέρει ποτέ τό ὄνομα τοῦ χωριοῦ του, ἀλλά τό ὄνομα τῆς ἐπαρχίας του ἤ τῆς πρωτεύουσάς της. Ὁ Παλαιστίνιος ὅμως ἀναφέρει πρῶτα τό χωριό του».

Ἡ δύναμη τῆς ταύτισης μέ τό χωριό φαίνεται καθαρά ἀπ' τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο διατηρήθηκε ἡ ταύτιση αὐτή στά στρατόπεδα. Ἀκόμα καί τά πολύ μικρά παιδιά ξέρουν, συνήθως, ἀπό ποιό χωριό κατάγονται, καί ἡ συνείδηση τοῦ χωριοῦ διατηρεῖται, παρά τό γεγονός ὅτι ἔχει ἐπικαλυφθεῖ ἀπό μιά παλαιστινιακή ἐθνική συνείδηση, ἐνσταλαγμένη ἀπό τό ἀντιστασιακό κίνημα.

Μολονότι ὑπάρχουν πολιτικοί καί οἰκολογικοί παράγοντες πού εὐθύνονται γιά τήν παραπάνω διαφορά ἀνάμεσα στούς Αἰγύπτιους καί τούς Παλαιστίνιους ἀγρότες (ἰδιαίτερα ἡ χαλαρότητα τῆς κεντρικῆς κρατικῆς ἐξουσίας στήν Παλαιστίνη, σέ σύγκριση μέ τήν ἰσχύ της στήν Αἴγυπτο), ὑπάρχουν καί παράγοντες ἐγγενεῖς στόν παλαιστινιακό πολιτισμό, ἰδιαίτερα ἡ δημογραφική σταθερότητα τῶν χωριῶν. Οἱ τέσσερις-πέντε συστατικές οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ τους ἔμεναν οἱ ἴδιες ἀπό γενιά σέ γενιά. Λίγα ἄτομα ἔρχονταν καί λίγα ἔφευγαν, ἐκτός λόγω γέννησης ἤ θανάτου. Ὁ

εὔπορος κτηματίας πού μετανάστευε στήν πόλη — περίπτωση σποραδική καί αὐτή — διατηροῦσε τό πατρικό του σπίτι καί τόν κλῆρο του στό χωριό· καί ἀργότερα, στά χρόνια τῆς κατ'ἐντολή διακυβέρνησης, ὅταν ἡ πίεση πού ἐξασκοῦνταν στή γῆ ἀνάγκασε πολλούς περιθωριακούς χωρικούς νά γυρέψουν δουλειά στίς πόλεις, παρέμειναν χωρικοί πού πήγαιναν καθημερινά στήν πόλη γιά νά ἐργασθοῦν, χωρίς ὅμως νά ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ. Οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ χωριοῦ, ὅπως ὁ *μουχτάρ* καί ὁ *ἰμάμης*, διαλέγονταν συνήθως ἀνάμεσα στόν ντόπιο πληθυσμό — μόνον οἱ δάσκαλοι, λόγω τοῦ χαμηλοῦ ἐπίπεδου παιδείας πού παρεχόταν στά χωριά, ἦταν συνήθως ξένοι. Μέ τήν ἀπουσία γαιοκτημονικῆς φεουδαλικῆς τάξης καί τή σπανιότητα τῆς μετανάστευσης ἀπό τήν πόλη πρός τά χωριά, τά παλαιστινιακά χωριά ἦταν κοινωνικά ὁμοιογενῆ, μέ σχετικά μικρή ἐσωτερική κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση. Ἕνα χωριό ἦταν «μιά οἰκογένεια ἀπό οἰκογένειες», πού συνδέονταν στενά μεταξύ τους χάρη στήν κοινή ἱστορία καί τή συνεχή ἐνδογαμία.

Ἡ ἀλληλεγγύη τοῦ παλαιστινιακοῦ χωριοῦ διατηρήθηκε χάρη στό γεγονός ὅτι ἱκανοποιοῦσε δύο εἰδῶν ἀνάγκες: τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους γιά φτηνή διοίκηση καί τίς ἀνάγκες τῶν χωρικῶν γιά ἀσφάλεια. Ἀπό τή σκοπιά τῶν χωρικῶν, ἡ σταθερότητα καί ἡ συνοχή τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ ἐκπλήρωνε τρεῖς τουλάχιστο ζωτικές λειτουργίες: τήν ἄμυνα· τή συνεχή ἐκμετάλλευση τοῦ ἐδάφους ἀπό οἰκογένειες, πού τά δικαιώματά τους στή γῆ βασίζονταν στό ἔθιμο καί ὄχι σέ νομικούς τίτλους· κι ἕνα πρόσφορο περιβάλλον, στό ὁποῖο μποροῦσε νά ξετυλιχτεῖ ἡ ἰδιαίτερη πολιτιστική καί κοινωνική ζωή τους. Ἐδῶ, γιά πολλούς καί διαφόρους λόγους, ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς *(καραίμπ)* καί ξένους *(γκαραίμπ)* εἶχε βασική σημασία. Ἡ διατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαίτερα τῆς ἔννοιας τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς, ἐξαρτιόταν ἀπό μιά κοινότητα, τῆς ὁποίας οἱ πρόγονοι εἶχαν ζήσει μαζί καί οἱ ἀπόγονοι θά συνέχιζαν ἐπ'ἄπειρο νά ζοῦν μαζί. Τό κλειδί γιά τή διαφύλαξη τῶν ἀξιῶν ἦταν ἡ ἀνάγκη κάθε οἰκογένειας νά ἔχει τόν σεβασμό τῶν γειτόνων της.

Ἕνα παράδειγμα γιά τή συνοχή τοῦ χωριοῦ μᾶς τό δίνει τό Ἀρτάς, ἕνα μικρό χωριό κοντά στήν Ἱερουσαλήμ, πού καταστράφηκε μερικά τόν 19ο αἰώνα ἀπό μιά βεντέτα καί οἱ οἰκογένειές του μετανάστευσαν σ'ἄλλα, γειτονικά χωριά. Ὅταν, ἔπειτα ἀπό πολλές δεκαετίες, ἐπέστρεψαν γιά νά ξαναχτίσουν τό Ἀρτάς, ὅλες οἱ ἀρχικές οἰκογένειες, ἐκτός ἀπό μιά, πῆραν μέρος στήν ἀνοικοδόμηση. Μετά τόν Ξεριζωμό, τό ἴδιο «ἔνστικτο τῆς συνομάδωσης» ἀποτέλεσε σημαντικό παράγοντα γιά τήν ἀνασύσταση μεγάλων

τμημάτων τῶν παλαιστινιακῶν χωριῶν στά στρατόπεδα. Ἕνας ἄνδρας πού εἶχε πάρει μέρος στίς διαπραγματεύσεις γιά νά παραχωρηθεῖ ἕνα μέρος τοῦ στρατοπέδου γιά νά ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ οἱ χωριανοί του, μοῦ εἶπε πῶς ἀποφάσισαν νά δράσουν συλλογικά ἐπειδή αὐτός ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά διεκδικήσουν τά δικαιώματά τους. Ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες εἶχαν βρεῖ λύσεις στά προβλήματά τους, βασισμένες στή συλλογική δραστηριότητα τοῦ χωριοῦ.

Τό χωριό ὡς διοικητική μονάδα

Τόσο στήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς ὅσο καί στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κυριαρχίας, τό χωριό, ὡς μονάδα, διατηρήθηκε ἐπειδή ἦταν ὁ οἰκονομικότερος τρόπος νά φορολογοῦνται καί νά ἐλέγχονται οἱ ἀγρότες. Στό ὀθωμανικό σύστημα, γιά νά ἀποφευχθοῦν τά ἔξοδα μισθοδοσίας τῶν ἀξιωματούχων, γίνονταν ἐτήσιοι δημόσιοι πλειστηριασμοί καί ἡ συλλογή τῶν φόρων ἐκμισθωνόταν σέ πλειοδότες, πού συνήθως ἦταν ἀστοί ἔμποροι καί δανειστές. Τά χωριά ἦταν ἐπίσης ἀναγκασμένα νά ἐφοδιάζουν τόν τουρκικό στρατό μέ στρατιῶτες. Αὐτές τίς δύο μορφές καταπίεσης τίς ἀποδέχονταν οἱ ἀγρότες, θεωρώντας τις ὡς μέρος τοῦ ριζικοῦ τους, καί τά μέσα πού χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἐπιβολή καί τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν ἦταν οἱ ἴδιες οἱ ἡγετικές προσωπικότητες τῶν χωριῶν, ὁ *σουγιούχ*, ὁ *γουτζαχά* καί ὁ *μαχατήρ*. Ἡ οἰκονομία τοῦ συστήματος φαίνεται καθαρά ἀπό τήν παρακάτω περιγραφή:

> «Ἡ κυβέρνηση ἔδινε στό φορομισθωτή πλήρη ἐλευθερία νά ἀποσπᾶ ἀπό τούς χωρικούς ὅ,τι μποροῦσε, καί, ἄν ἦταν ἀναγκαῖο καί σκόπιμο, τόν ἐνίσχυε μέ στρατιῶτες. Σ'ἀντάλλαγμα... ὁ φορομισθωτής ἀναλάμβανε πολλά ἀπό τά ἀστυνομικά καθήκοντα τῆς κυβέρνησης».[13]

Ἐπειδή οἱ ἐπισκέψεις Τούρκων ἀξιωματούχων στίς ἀγροτικές περιοχές ἦταν σπάνιες καί δέν ὑπῆρχε τοπική γαιοκτημονική ἀριστοκρατία,[14] ἡ ταξική καταπίεση τῆς ἀγροτιᾶς στήν ὀθωμανική περίοδο δέν ἦταν ἄμεση, ἀλλά μᾶλλον σποραδική καί περιστασιακή. Στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἡ ἐκμίσθωση τοῦ δικαιώματος τῆς εἴσπραξης τῶν φόρων καταργήθηκε καί ὁ ἔλεγχος πάνω στά χωριά ἔγινε ἀμεσότερος, χάρη στή μικρή ἀπόσταση πού τά χώριζε ἀπό τούς καταυλισμούς τοῦ στρατοῦ κατοχῆς, τίς συχνές ἐπισκέψεις περιφερειακῶν διοικητῶν καί τήν πίεση πού ἀσκοῦνταν τώρα στούς *μουχτάρ* τοῦ χωριοῦ νά παίζουν ἐνεργότερο ρόλο στή διοίκηση. Ὅταν ἡ ἀντίσταση τῶν χωρικῶν στή βρεταννική

κατοχή έγινε μαχητικότερη, καθιερώθηκε ὁ νόμος καί ἡ πρακτική τῆς «συλλογικῆς τιμωρίας», σέ μιά προσπάθεια νά ἀποτραπεῖ ἡ ἐνίσχυση τῶν «ἀνταρτῶν» ἀπό τά χωριά: ὅταν ὑπῆρχαν ὑποψίες ὅτι ἕνα χωριό πρόσφερε καταφύγιο στούς *μουτζαχιντήν*, κάθε του σπίτι ἀνατιναζόταν.

Στίς σχέσεις του μέ τήν ἐξουσία, τό χωριό προσπαθοῦσε, ἐπίσης, νά παρουσιάζει ἑνιαῖο μέτωπο, παραμερίζοντας τίς βεντέτες γιά νά στείλει μιά ἰσχυρή συλλογική ἀντιπροσωπεία στόν *ουαλί*,[15] δηλαδή τόν περιφερειακό διοικητή. Ὁ γιός ἑνός πρώην *μουχτάρ* ἐξέφρασε αὐτόν τόν θεμελιώδη κανόνα τῆς πολιτικῆς τοῦ χωριοῦ λέγοντας: «Μπορεῖ νά εἴχαμε εἴκοσι ἄνδρες στό χῶμα (ἀπό μιά τοπική ἀντιδικία), ἀλλά ὅταν ἔρχονταν οἱ Βρεταννοί γιά νά κάνουν ἀνάκριση, τούς ἀντιμετωπίζαμε σάν ἕνας ἄνθρωπος».

Ἡ ἄμυνα τοῦ χωριοῦ

Ἡ ἀμυντική λειτουργία τοῦ χωριοῦ ἦταν φανερή ἀπό τή θέση καί τήν τοπογραφία του. Ἡ συχνότητα τῶν ξένων εἰσβολῶν καί τῶν ἐπιδρομῶν τῶν *βεδουΐνων*, καθώς καί ὁ κίνδυνος τῆς ἑλονοσίας στίς πεδιάδες, ἔκανε τούς χωρικούς νά διαλέγουν λοφώδεις τοποθεσίες γιά νά χτίσουν τά χωριά τους. Ἔχοντας ὡς ὁρμητήριο αὐτές τίς ὀχυρές θέσεις, ἵδρυαν ἀποικίες *(κιρμπέχ)* στίς πεδιάδες (ὅπου τό ἔδαφος ἦταν πιό εὔφορο καί οἱ βροχοπτώσεις περισσότερες), ὅποτε ἡ ὕπαρξη ἰσχυρῆς κεντρικῆς κυβέρνησης ἔκανε ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα σχετικά ἀκίνδυνο. Ἀντίθετα μέ πολλά χωριά τοῦ μεσογειακοῦ χώρου, τά παλαιστινιακά χωριά δέν ἦταν περιτειχισμένα, ἀλλά τό σύμπλεγμα τῶν στέρεων, πέτρινων σπιτιῶν τους, χτισμένων τό ἕνα κοντά στό ἄλλο, μέ τοίχους πού εἶχαν πάχος σχεδόν ἕνα μέτρο καί μέ ἐπίπεδη στέγη, ἀπ᾽ὅπου μποροῦσε κανείς νά κατοπτεύει τή γύρω περιοχή καί νά ἐκτοξεύει πέτρες, τά ἔκανε φοβερό ἐμπόδιο γιά τούς περισσότερους ἐπιδρομεῖς. Ἡ ἀόρατη ἄμυνά τους ἦταν ἡ μαχητικότητά τους. Ἦταν ὑποχρέωση γιά κάθε «τέκνο τοῦ χωριοῦ» ν᾽ἀνταποκρίνεται ἀμέσως καί ἀδίστακτα στό κάλεσμα γιά ἄμυνα ἤ ἐπίθεση. Δύο ἀξίες τῶν χωρικῶν, πού τηροῦνταν εὐλαβικά, ὑπέθαλπαν αὐτό τό εἶδος ἄμεσης δράσης: τό *ρουτζουλιγέχ* (θάρρος, ἀνδρεία) καί τό *ουατζίμπ* (καθῆκον, ὑποχρέωση). Αὐτό τό πνεῦμα τῆς συλλογικῆς μαχητικότητας, πού λεγόταν *φάζα*,[16] ἔκανε ὁλόκληρα χωριά νά κατεβαίνουν στίς πόλεις γιά νά διαμαρτυρηθοῦν γιά κάποια ἀδικία πού ἔγινε σ᾽ἕνα ἀπ᾽τά μέλη τους. Ἕνας ἄνδρας 42 χρόνων, ἀπό ἕνα χωριό κοντά στήν Ἄκρα, θυμᾶται πώς ὅταν ἦταν πέντε-ἕξι χρόνων παιδί κατέβηκε μαζί μ᾽ὅλους τούς ἄνδρες τοῦ χωριοῦ στό σταθμό τῆς χωροφυλακῆς, γιά

νά διαμαρτυρηθεῖ γιά τή δολοφονία ἑνός μέλους τῆς κοινότητας ἀπό Ἑβραίους τρομοκράτες.

Αὐτή ἡ αὐθόρμητη μαχητικότητα θά μποροῦσε ν'ἀποτελέσει καλή βάση γιά ἕναν παρατεταμένο ἀγώνα, ἄν ἐντασσόταν σέ εὐρύτερα στρατιωτικά/πολιτικά πλαίσια, ἀλλά χωρίς αὐτά τά πλαίσια οἱ ἀδυναμίες της ἦταν ὁλοφάνερες. Γιά τόν ἀγρότη, ὡς ἄτομο, τό βασικό ἦταν ν'ἀποδείξει τήν ἀνδρεία του καί τήν προθυμία του ν'ἀνταποκριθεῖ στή φωνή τοῦ καθήκοντος. Τήν τελική ἐπιτυχία ἤ ἀποτυχία τῆς *φάζα* οἱ ἀγρότες τή θεωροῦσαν ἀνεξάρτητη ἀπό τή δυνατότητά τους νά ἐπηρεάζουν τά γεγονότα· βρισκόταν, μαζί μέ τούς παράγοντες πού οἱ χωρικοί ὀνόμαζαν *ουαλί* — ὅπως ἡ τύχη, ὁ Θεός —, πολύ πιό πέρα ἀπό τόν ἔλεγχό τους. Ἔτσι, τό πνεῦμα τῆς *φάζα* λειτουργοῦσε μόνο μέσα σέ πολύ στενά πλαίσια, πού τά χαρακτήριζε ἡ ἀποδοχή τῆς ταξικῆς ἀνημπόριας ἀπό τή μεριά τῶν ἀγροτῶν. Ἦταν ἀποτελεσματικό ὅταν ἐπρόκειτο γιά τή διατήρηση τοῦ αὐτοσεβασμοῦ τους, τήν ἐπίτευξη περιστασιακῶν μικροθριάμβων, ἀλλά ὁλότελα ἀνίκανο ν'ἀλλάξει τίς δομικές αἰτίες τῆς καταπίεσής τους. Σ'ἀντίθεση μέ τούς μικροπολέμους πού συνήθιζαν νά κάνουν μεταξύ τους τά χωριά γιά διάφορους πόρους πού σπάνιζαν (νερό, γῆ, δικαιώματα βοσκῆς), εἶναι σημαντικό τό γεγονός ὅτι ἡ παλαιστινιακή ἱστορία δέν ἀναφέρει παρά λίγες γενικές ἀγροτικές ἐξεγέρσεις ἐναντίον τῶν φόρων ἤ ἐναντίον τῆς ἀκόμα πιό μισητῆς μάστιγας τῆς στρατολόγησης, πού τούς ἔπαιρνε τό πολυτιμότερο πράγμα πού εἶχαν, τούς νέους ἄνδρες τους, καί σπάνια τούς ἔφερνε πίσω.[17]

Δέν εἶναι ν'ἀπορεῖ κανείς πού ἡ δημογραφική σταθερότητα τῶν παλαιστινιακῶν χωριῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἔχει τό καθένα ἀπ'αὐτά τή δική του ξεχωριστή φήμη, πού ἐπιβίωσε καί στήν ἐξορία. Πολύν καιρό ἀφότου ἄρχισα τήν ἐργασία μου σ'ἕνα ὁρισμένο στρατόπεδο, ἀνακάλυψα πώς οἱ πρώην χωρικοί, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ζοῦσα, ἦταν ὀνομαστοί γιά τήν ἐξυπνάδα τους, τήν ἐπιθετικότητα καί τήν πονηριά τους· φήμη πού ἀπολάμβαναν μ'ὅλη τους τήν καρδιά.

Ἄλλα χωριά φημίζονταν ἰδιαίτερα γιά τή μαχητικότητά τους· ἤ γιά τήν ποιότητα τῶν φρούτων ἤ τῶν λαχανικῶν τους· ἤ γιά τήν ὀμορφιά τῶν γυναικῶν τους. Τά περισσότερα χωριά ἀνέπτυξαν γλωσσικές ἰδιομορφίες, ἔτσι ὥστε ἀκόμα καί σήμερα ἡ ὁμιλία ἑνός Παλαιστίνιου τῶν στρατοπέδων προδίνει τό χωριό ἀπ'ὅπου κατάγεται. Ἄλλα πολιτιστικά προϊόντα — κεντήματα, τραγούδια, λαϊκές παροιμίες, φαγητά — ἀποτελοῦν μιά ἀκόμα ἐκδήλωση τοῦ ξεχωριστοῦ χαρακτήρα κάθε χωριοῦ, χαρακτήρα πού ἐντεινόταν χάρη στήν ἐνδογαμία, ἕνα ἔθιμο τόσο ἰσχυρό, ὥστε ἐξακολουθεῖ νά

εἶναι ἡ μορφή γάμου πού προτιμοῦν οἱ οἰκογένειες τῶν στρατοπέδων. Γιά τίς κοπέλες, εἶχε τό μεγάλο πλεονέκτημα πώς δέν ἦταν ἀναγκασμένες νά φύγουν ἀπό τήν οἰκογένειά τους γιά νά ζήσουν ἀνάμεσα σέ «ξένους». Τό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἔθιμου ἦταν ὅτι οἱ ἰδιαίτερες παραδόσεις τοῦ χωριοῦ καί τό ἰδεῶδες τῆς ἀλληλεγγύης ἐνσταλάζονταν στά παιδιά ὄχι μόνον ἀπό τίς μανάδες, ἀλλά καί ἀπό τούς πατεράδες.

Παρά τήν ἔντονα ξεχωριστή τους ταυτότητα, τά παλαιστινιακά χωριά δέν ἦταν ὁλότελα ἀπομονωμένα μεταξύ τους. Ἀλλά οἱ δεσμοί τους ἦταν μᾶλλον τυπικοί καί τελετουργικοί παρά δεσμοί ἐνεργῆς ἀλληλεγγύης. Ἀντάλλαζαν ἐπισκέψεις σέ περιόδους γιορτῶν ἤ σέ περίπτωση θανάτου κάποιου πρόκριτου, ἀλλά οἱ σχέσεις τους ἦταν πάντα σχέσεις δυνητικῶν ἐχθρῶν (ἤ συμμάχων), ἀντιπάλων πού ἔπρεπε νά ἐντυπωσιασθοῦν ἤ νά ἐξευμενισθοῦν, καί δέν ἦταν ριζωμένες στήν κοινή συνείδηση ὅτι βρίσκονταν ὅλοι τους στήν ἴδια ταξική θέση. Ἡ ἀληθινή σεκταριστική συνείδηση — τόσο ἔντονη στίς γειτονικές χῶρες Λίβανο καί Συρία — καταπνίγηκε σέ μεγάλο βαθμό στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, ἐξαιτίας τῆς γοργῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ὡστόσο, τό γεγονός πώς στά περισσότερα χωριά ὑπερίσχυε ἄλλοτε τό μουσουλμανικό, ἄλλοτε τό χριστιανικό καί ἄλλοτε τό δρουσικό στοιχεῖο, στάθηκε ὁπωσδήποτε πρόσθετο ἐμπόδιο γιά τή συνεργασία τους, καθώς ἄλλωστε ἡ βρεταννική καί ἡ σιωνιστική πολιτική ἔδιναν ἔμφαση στίς διαφορές τους.

Ξέχωρα ἀπό τή φτώχεια καί τήν ταπεινή τους θέση, πρό πάντων τόν ἀποκλεισμό τους ἀπό τή γνώση, οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες συμμερίζονταν ἀξίες καί ἤθη πού τούς διαφοροποιοῦσαν ἀπό ἄλλες τάξεις τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης. Μαζί μέ τούς *βεδουίνους*, πίστευαν στή φιλοξενία, τή γενναιοδωρία, τήν τήρηση τοῦ λόγου, τήν ἀφοσίωση στόν λαό τους, τήν ἱερότητα τοῦ ὅρκου, τόν κώδικα ἐκδίκησης καί συμφιλίωσης, τόν σεβασμό πρός τούς πρεσβύτερους καί τούς κριτές — ἀξίες πού δέν ὑπῆρχαν στούς κατοίκους τῶν πόλεων, ἤ πάντως δέν ὑπῆρχαν στόν ἴδιο βαθμό. Ἀντίθετα ὅμως μέ τούς *βεδουίνους*, ἦταν δεμένοι μέ τό *μπέιτ* (ἑστία, σπίτι), τή γῆ, τή σκληρή δουλειά:

> «Πιστεύουν στή μοίρα, στή δουλειά, στήν ὁμάδα. Εἶναι ἐργατικοί καί δραστήριοι, περήφανοι γιά τήν ἱκανότητά τους νά «σπᾶνε τά βράχια». Ἀγαποῦν τή γῆ τους μ'ἕνα πολύ σημαντικό τρόπο — τήν ἀγγίζουν, τή μυρίζουν, τήν ξέρουν σπιθαμή πρός σπιθαμή, πέτρα πρός πέτρα».

Θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε τόν πολιτισμό τους «ἠθική

οἰκογενειοκρατία», κατ'ἀντιδιαστολή πρός τήν «ἠθικά ἀδιάφορη οἰκογενειοκρατία» πού ἀνακάλυψε ὁ Banfield στά χωριά τῆς νότιας 'Ιταλίας.

'Αναμνήσεις ἀπό τό ἀλ-Σάαμπ

Τό ἀλ-Σάαμπ ἦταν ἕνα χωριό μέ 1.700 περίπου κατοίκους, στήν περιοχή τῆς Ἄκρας, ὀνομαστό γιά τίς ἐλιές του. Ὁ Ζ. Κ., πού σήμερα εἶναι δάσκαλος στόν Λίβανο καί μελετᾶ ἱστορία στίς ἐλεύθερες ὧρες του, μοῦ ἔκανε μιά περιγραφή τοῦ χωριοῦ του. Τήν περιγραφή αὐτή ἀξίζει νά τήν παραθέσω ὁλόκληρη, ὡς αὐθεντική ἱστορική μαρτυρία:

> «Γεννήθηκα στήν πόλη τῆς Ἄκρας τό 1936, ὅταν ὁ πατέρας μου ἔφυγε ἀπό τό ἀλ-Σάαμπ γιά νά δουλέψει σ'ἕνα ἐργοστάσιο κατασκευῆς σπίρτων. Πουλοῦσε ἐπίσης *σέμνεχ* καί λάδι, πού τό ἔφερνε ἀπ'τό χωριό. Μιά ἀπ'τίς παραδόσεις τοῦ χωριοῦ ἦταν πώς ὅταν γεννιόταν τό πρωτότοκο παιδί, ἰδιαίτερα ἄν ἦταν ἀγόρι, οἱ παπποῦδες του τό ἔπαιρναν γιά νά ζήσει μαζί τους. Μοῦ ἄρεσε ἡ ζωή τοῦ χωριοῦ καί δέν εἶχα καμιά διάθεση νά γυρίσω πίσω· μάλιστα, ἕνας τρόπος τους νά μέ πειράζουν ἦταν νά μοῦ λένε πώς θά μ'ἔστελναν πίσω, κι ἐγώ τότε φώναζα κι ἔκλαιγα κι ἔβριζα γιά νά δείξω τόν θυμό μου...«
>
> «Στό χωριό πήγαινα τό ἄλογο γιά πότισμα κι ἄκουγα τίς συζητήσεις τῶν μεγάλων, γιατί τό σπίτι τοῦ παπποῦ μου ἦταν στό κέντρο τοῦ χωριοῦ· ἦταν ἡ *μάχουα,* τό μέρος ὅπου μαζεύονταν οἱ χωριανοί. Κοντά του ὑπῆρχε ἕνα *χάν,* ὅπου ἔμεναν οἱ ταξιδιῶτες. Θυμᾶμαι πώς ἔρχονταν ἀπό τόν Λίβανο καί τή Συρία, ἰδιαίτερα ἀπό τό Μπερτζάχ καί τό Μνινήν, φέρνοντας μαζί τους πραμάτειες γιά νά τίς πουλήσουν στά χωριά. Μερικές φορές ἔμεναν στό σπίτι τοῦ παπποῦ μου, ὡς φιλοξενούμενοί του...«
>
> «Θυμᾶμαι πώς τό σπίτι τοῦ παπποῦ μου ἦταν ἕνα ἀπ'τά μεγαλύτερα. Εἶχε ψηλές καμάρες, καθώς καί ἀποθῆκες γιά λάδι καί ξηρούς καρπούς. Ὑπῆρχε ἕνα τζάκι, ὅπου μαζευόμασταν τή νύχτα γιά ν'ἀκούσουμε ἱστορίες πού ἔλεγε ἡ θεία μου καί οἱ παπποῦδες μου. Τό σπίτι εἶχε ἕνα μεγάλο ξεχωριστό δωμάτιο γιά τούς ἐπισκέπτες, τό *μουνταφέχ.* κι ἀπέναντι ἀπ'αὐτό ὑπῆρχε ἕνας χῶρος γιά ζῶα, ἀγελάδες κι ἄλογα, γιά ζωοτροφές καί ἄχυρο. Τό σπίτι εἶχε μόνο μία εἴσοδο, μέ μιά πόρτα πού ἔκλεινε μέ μεγάλες σιδερένιες ἀμπάρες...«
>
> «Ἔξω ἀπ'τό σπίτι ὑπῆρχε μιά ὑπερυψωμένη ἔκταση πού λεγόταν *ἀλ-κούσα.* Ἐκεῖ μαζευόντουσαν γιά νά συζητήσουν τά νέα. Θυμᾶμαι πώς ἕνας ἀπ'τούς μεγάλους διάβαζε δυνατά τήν ἐφημερίδα, πού ἔφτανε στό χωριό τό ἀπόγευμα. Ὑπῆρχε ἕνα λεωφορεῖο πού πήγαινε στήν πόλη τρεῖς φορές τή μέρα, ἀλλιῶς οἱ χωριάτες

πήγαιναν μέ τό ἄλογο. Μετέφεραν τά προϊόντα τοῦ χωριοῦ — αὐγά, κοτόπουλα, σύκα, σταφύλια — στήν Ἄκρα καί τή Χάιφα.

«Ἦταν ἔθιμο τοῦ χωριοῦ νά γιορτάζονται ὁμαδικά τά χαρμόσυνα γεγονότα, ὅπως ὁ γάμος. Ὅλοι οἱ κάτοικοι συγκεντρώνονταν, τραγουδώντας *ἀατάμπα* καί *μεϊτζάνα* καί χορεύοντας *ντέμπκεχ*. Γινόταν ἡ *σάχτζα*, μιά τελετή κατά τήν ὁποία περιέφεραν τόν γαμπρό στό χωριό, ὥς τό ἁλώνι, καί μετά τόν πήγαιναν σπίτι του. Αὐτός ἦταν ἔφιππος καί οἱ ἄνδρες πήγαιναν πίσω του πεζοί, τραγουδώντας. Ἔπειτα πήγαιναν τή νύφη, πάνω στ'ἄλογο κι αὐτή, μέ τίς γυναῖκες νά τραγουδᾶνε ξοπίσω της, στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Ἄν ἡ οἰκογένεια τοῦ γαμπροῦ ἦταν πλούσια, ἔκαναν γλέντια σαράντα ὁλόκληρες μέρες μετά τόν γάμο. Τήν τεσσαρακοστή μέρα ἔσφαζαν ζῶα καί καλοῦσαν τό χωριό γιά δεῖπνο.

«Τό σπίτι τοῦ γεροντότερου μέλους τῆς πατριᾶς ἦταν τό μέρος ὅπου συγκεντρώνονταν ὅλα τά μέλη της, ἰδιαίτερα σέ μέρες ἐπίσημων γιορτῶν. Αὐτός ἔπρεπε νά εἶναι ἕτοιμος νά σφάξει κάμποσα ἀρνιά καί νά προσκαλέσει καθένα πού ἀνῆκε στήν οἰκογένεια γιά νά φάει. Ὁ παπούς μου δέν ἀνεχόταν τήν ἀπουσία κανενός μέλους τῆς οἰκογένειας. Συνήθως, ὅταν μαζευόντουσαν, ἰδιαίτερα τίς νύχτες τοῦ χειμώνα, ἔφτιαχναν ἰδιαίτερα φαγητά: *(κ)ούρσα* μέ *σέμνεχ* καί ζάχαρη, *ζαλαμπί, μπσησί,* μακαρόνια, *ἀρακής* καί πολλά ἄλλα. Τά βασικά τους συστατικά ἦταν ἁπλά — ἀλεύρι, λάδι, ζάχαρη — ἀλλά τά στόλιζαν σάν ἔργα τέχνης. Ὁ παπούς μου συνήθιζε νά κόβει ὁ ἴδιος τά στολίδια, μέ τό κλαδευτήρι πού εἶχε χωμένο στήν πέτσινη ζώνη του, ὅπως ὅλοι οἱ *φελάχοι*...«

«Ἕνα ἄλλο φαγητό πού τούς ἄρεσε ἦταν τό *μουσαχέν*, φτιαγμένο ἀπό ψωμί πού τό σκέπαζαν μέ λάδι, κρεμμύδια, κοτόπουλο καί μπαχαρικά, καί ψημένο σ'ἕναν εἰδικό φοῦρνο, τόν *ταμπούν*, πού ἦταν φτιαγμένος ἀπό ξεραμένη λάσπη. Τό φαγητό αὐτό τό θεωροῦσαν ὡς ἕνα ἀπό τά καλύτερα δῶρα γιά τούς ἀνθρώπους τοῦ χωριοῦ πού ἔμεναν στήν πόλη, ἐπειδή οἱ τελευταῖοι δέν μποροῦσαν νά τό φτιάξουν ἐκεῖ...«

«Καθένας στό χωριό καλλιεργοῦσε τά δικά του ζαρζαβατικά. Καλλιεργοῦσαν φασόλια, ντομάτες, μπάμιες, κάτω ἀπό τά λιόδεντρα ἤ σέ ἄδειους χώρους. Τά ζαρζαβατικά δέν τά πουλοῦσαν ποτέ, ἀλλά τά ἔδιναν ὡς δῶρα σέ συγγενεῖς ἤ γείτονες πού δέν εἶχαν δική τους γῆ. Ἐπίσης καλλιεργοῦσαν σύκα, καρπούζια, σουσάμι, *φαρήκι,* ὅλα αὐτά τά ἔδιναν ὡς δῶρα, ποτέ δέν τά πουλοῦσαν...«

«Ὅλοι οἱ χωρικοί πήγαιναν συγχρόνως γιά νά μαζέψουν τίς ἐλιές, ἡ συγκομιδή γινόταν μέ διαταγή τοῦ *μουχτάρ*. Ὅλοι ὅσοι εἶχαν χωράφια μέ ἐλιές ἔπρεπε νά πᾶνε, ὅποιος δέν πήγαινε τόν τιμωροῦσε ὁ *μουχτάρ* ἤ τό Συμβούλιο. Σ'αὐτό τό Συμβούλιο παρακάθονταν ἀντιπρόσωποι ἀπό κάθε οἰκογένεια γιά νά βοηθοῦν τόν *μουχτάρ* νά διεκπεραιώνει τίς ὑποθέσεις τοῦ χωριοῦ. Ὑπῆρχαν δύο *μουχτάρ,* ἕνας ἀπό τή δυτική συνοικία κι ἕνας ἀπό τήν ἀνατολική...«

«Ὁ *μουχτάρ* ἐκλεγόταν ἀπό τό χωριό καί διοριζόταν ἐπίσημα ἀπό

τόν ἔπαρχο. Τή θέση του τή θεωροῦσαν ἡγετική, ἀλλά ὅσοι ἀποκτοῦσαν προσωπική πείρα ἀπ'αὐτήν ἔβρισκαν πώς κόστιζε πολύ ἀκριβά. Θυμᾶμαι πώς ἕνας θεῖος μου ἦταν *μουχτάρ*, καί ὁ γιός του ἀρνήθηκε νά κληρονομήσει αὐτή τή θέση, ἔπειτα ἀπό συμβουλή τοῦ πατέρα του. Μιά ἀπ'τίς δουλειές τοῦ *μουχτάρ* ἦταν νά προσφέρει φιλοξενία σέ ξένες ἀποστολές καί, ἀκόμα κι ἄν ἡ πατριά του βοηθοῦσε στά ἔξοδα, τό βάρος αὐτό ἦταν δυσβάσταχτο...«

«Κάθε ξένος πού περνοῦσε ἀπ'τό χωριό γινόταν κι αὐτός φιλοξενούμενος τοῦ *μουχτάρ* ἤ ὁποιουδήποτε ἄλλου εἶχε ξενώνα. Ὁ ξενώνας αὐτός ἦταν ἕνα μεγάλο δωμάτιο, μέσα στό ὁποῖο ὑπῆρχαν πάντα στρώματα κι ἕνα μαγκάλι μέ καφετιέρες, πού ἔπρεπε νά εἶναι πάντα ζεστές. Αὐτό γινόταν ὥστε, ὅποτε ἐρχόταν ἕνας ξένος, νά βρίσκει ἕτοιμο τόν καφέ καί νά λέει πώς αὐτός ὁ ξενώνας εἶναι «ζωντανός», ὁ ἰδιοκτήτης του δέν εἶναι τόσο φτωχός ὥστε νά περιμένει νά ἔρθει ὁ ξένος γιά νά ἑτοιμάσει καφέ. Συνήθως ὑπῆρχαν περισσότεροι ἀπό ἕνας ξενώνας σέ κάθε πατριά, ὄχι λόγω καβγάδων, ἀλλά ἀπό περηφάνεια, γιά νά δείχνουν πώς τά σπίτια τους ἦταν πάντα ἀνοιχτά γιά τούς ξένους...«

«Ἡ μεγαλύτερη σοδειά τοῦ χωριοῦ μας ἦταν οἱ ἐλιές, πού παράγονταν σέ μεγάλες ποσότητες. Θυμᾶμαι πώς ὑπῆρχαν τρία λιοτρίβια καί, ὅταν λειτουργοῦσαν, ἡ μούργα σχημάτιζε μαῦρα ρυάκια, πού κυλοῦσαν ὥς τήν Ἄκρα καί χύνονταν στή θάλασσα. Οἱ ἐλιές στιβάζονταν στόν ξενώνα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ παπποῦ μου, κι ὅταν τίς πήγαιναν στό λιοτρίβι τίς ἄλεθαν μέ μιά μυλόπετρα, ὄχι μιά-μιά. Ὅλο τό χωριό μάζευε τίς ἐλιές, καί μάλιστα ἦταν ἀναγκασμένοι νά παίρνουν γυναῖκες, γιά νά βοηθήσουν στή συγκομιδή. Αὐτές ἐρχόντουσαν ἀπό τή Τζουέιγια καί τό Μπίντ Τζμπεῖλ, πού εἶναι στόν Λίβανο. Ἔπαιρναν τά μεροκάματά τους σέ ἐλιές, πού τίς πουλοῦσαν ἤ τίς πήγαιναν στό λιοτρίβι γιά νά βγάλουν λάδι...«

«Ἡ ἄλλη σημαντική σοδειά ἦταν τό σουσάμι. Τό μάζευαν καί τό ἔβαζαν στό ἁλώνι, σέ μεγάλους κύκλους, ὥσπου νά στεγνώσει. Ὕστερα τό χτυποῦσαν γιά νά πέσουν οἱ σπόροι. Αὐτούς τούς ἔβαζαν σέ σακιά καί τούς πουλοῦσαν σέ ἐμπόρους πού ἔμεναν στήν Ἄκρα καί τή Χάιφα. Ἄλλα προϊόντα ἦταν τό στάρι καί τό καλαμπόκι...«

«Ὅσο γιά σχολεῖα, ὑπῆρχε τό κορανικό (θρησκευτικό) σχολεῖο, ὅπου ἕνας *σεῖχης* δίδασκε θρησκευτικά. Μόνο τ'ἀγόρια πήγαιναν σχολεῖο, τά κορίτσια δέν τά μόρφωναν γιατί φοβόντουσαν μήπως γίνουν σκάνδαλα. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνα δημόσιο σχολεῖο τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης — πού εἶχε ἀπό τήν 1η ὥς τήν 7η τάξη —, τ'ἀγόρια ἔρχονταν σ'αὐτό ἀπ'τά γειτονικά χωριά, ἀπό τό Μιάρ, τό Νταμούν, τήν Καμπούλ καί τήν Τάμρα. Διδάσκονταν ἀραβικά, ἀγγλικά, ἐπιστῆμες, θρησκευτικά, ἱστορία καί γεωργία. Βγάζοντας τό δημοτικό, τ'ἀγόρια ἔπρεπε νά πᾶνε στήν Ἄκρα, στό Σαφέντ ἤ στή Χάιφα γιά νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους...«

«Ἕνα ἀπ'τά ἐπαγγέλματα πού μποροῦσαν νά κάνουν οἱ χωρικοί

ήταν νά προσληφθοῦν ἀπ'τήν κυβέρνηση στή χωροφυλακή. Πολλοί χωρικοί ἔκαναν αὐτή τή δουλειά, καί μερικοί μάλιστα ἔφτασαν σέ ὑψηλές θέσεις. Ἦταν κάτι σάν κληρονομικό ἐπάγγελμα — ὅταν ὁ πατέρας ἦταν χωροφύλακας, γίνονταν χωροφύλακες καί οἱ γιοί του...«

«Θυμᾶμαι πού γίνονταν συζητήσεις γιά τίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς Ἄραβες καί τούς Ἑβραίους. Ὁ παπούς μου μιλοῦσε γιά τήν ἐποχή πρίν βγεῖ τό αὐτοκίνητο, ὅταν εἶχε καμῆλες, πού τίς χρησιμοποιοῦσε γιά νά μεταφέρει προϊόντα τοῦ χωριοῦ στή Χάιφα, τό Σαφέντ, τήν Τιβεριάδα, μερικές φορές μάλιστα καί στό Χαλέπι. Γνώριζε Ἑβραίους στήν Τιβεριάδα, στούς ὁποίους πουλοῦσε διάφορα προϊόντα. Κουβέντιαζαν μεταξύ τους καί οἱ Ἑβραῖοι τοῦ ἔλεγαν «Ἐμεῖς θά γίνουμε κύριοι αὐτῆς τῆς χώρας». Ὁ παπούς μου γινόταν ἔξω φρενῶν, τούς ἔβριζε καί τούς φώναζε: «Θά σᾶς πάρουμε μέ τά ραβδιά καί τίς πέτρες καί θά σᾶς σκοτώσουμε ὅλους σας, καταραμένη φάρα!»...«

«Θυμᾶμαι τόν παπού μου, στόν πόλεμο τοῦ 1948, νά παίρνει τό μπαστούνι του καί νά φωνάζει στούς νέους τοῦ χωριοῦ νά ὁρμήσουν στούς Ἑβραίους: «Ἐμπρός νά ξεπαστρέψουμε αὐτή τήν καταραμένη φάρα!». Πίστευε πώς οἱ Ἑβραῖοι δέν μποροῦσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τούς Ἄραβες, γιατί πνευματικά ζοῦσε ἀκόμα στήν ἐποχή πού πολεμοῦσαν σῶμα πρός σῶμα, κι ὄχι στή σημερινή ἐποχή, πού τή νίκη τήν κερδίζει ὅποιος ἔχει τά καλύτερα ὅπλα. Οἱ περισσότεροι χωρικοί σκέφτονταν σάν τόν παπού μου καί προσπαθοῦσαν μέ κάθε τρόπο νά βροῦν ὅπλο. Πολλοί πουλοῦσαν μιά ἀγελάδα ἤ ἕνα ἄλογο γιά ν'ἀγοράσουν ἕνα τουφέκι. Ἔστελναν ἀπεσταλμένους στή Συρία καί στόν Λίβανο γιά ν'ἀγοράσουν τουφέκια, ἰδιαίτερα παλιά γερμανικά τουφέκια, πού παντοῦ στοίχιζαν ἀπό 40 ὥς 100 παλαιστινιακές λίρες, δηλαδή ἕνα σωρό λεφτά γιά ἕνα φτωχό χωρικό...»

Ἡ περιγραφή αὐτή δείχνει τήν ἔντονη κοινωνικότητα πού χαρακτήριζε τήν παλαιστινιακή ἀγροτική ζωή, καθώς καί τή σημασία τῶν γιορταστικῶν ἐκδηλώσεων πού σκορποῦσαν χαρά σέ κάθε σημαντικό γεγονός, κι ἔρχονταν σέ ζωηρή ἀντίθεση μέ τόν μόχθο τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀπό οἰκονομική σκοπιά οἱ γιορταστικές αὐτές ἐκδηλώσεις φαίνονται σπάταλες — συχνά οἱ οἰκογένειες βούλιαζαν στά χρέη γιά νά καλύψουν τά ἔξοδα τῶν πολυβδόμαδων γλεντιῶν, πού συνόδευαν τόν γάμο τῶν γιῶν. Ἀλλά ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῶν χωρικῶν, ὁ γιορτασμός ἦταν ἕνας τρόπος ἀνακατανομῆς τοῦ πλεονάσματος, γιατί ὅσο πλουσιότερη ἦταν ἡ οἰκογένεια, τόσο πιό γενναιόδωρη περίμεναν ὅλοι νά εἶναι ἡ ψυχαγωγία πού θά τούς πρόσφερε. Χάρη σ'αὐτές τίς γιορταστικές ἐκδηλώσεις, οἱ οἰκογένειες τῶν φτωχότερων χωρικῶν ἔμπαιναν στόν ζεστό κύκλο τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ. Ἀντί νά ἀποταμιεύουν, οἱ

Παλαιστίνιοι χωρικοί ξόδευαν ὅσα εἶχαν, κι ἀκόμα περισσότερα, γιά νά κάνουν ὑποχρεωτικά δῶρα καί νά προσφέρουν φιλοξενία, ξέροντας πώς σέ ὥρα ἀνάγκης θά μποροῦσαν νά ζητήσουν βοήθεια ἀπό τούς ἄλλους.

Ὄχι μόνον οἱ ἀναμνήσεις ὅσων ἐπιζοῦν, ἀλλά καί οἱ περιγραφές ἀνθρωπολόγων καί περιηγητῶν[18] ἐπιβεβαιώνουν τήν κοινωνικότητα καί τήν ἀγάπη γιά τή ζωή πού διέκρινε τούς Παλαιστίνιους ἀγρότες, σέ τραγική ἀντίθεση μέ τή μοίρα πού τούς περίμενε. Ὁπωσδήποτε, ὑπῆρχε φτώχεια καί ταλαιπωρία, γιατί τά χωριά δέν ἦταν ἡ Οὐτοπία· καί ὑπῆρχαν ἐσωτερικές μορφές καταπίεσης, πού προέρχονταν ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν πλουσιότερων, μεγαλύτερων οἰκογενειῶν, καθώς καί ἀπό τή διάρθρωση τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας. Ἀλλά ἡ καταπίεση αὐτή δέν ἦταν ἔντονη, γιά τόν κύριο λόγο ὅτι ἡ ἀνάγκη πού ὑπῆρχε μέσα στήν οἰκογένεια καί στό χωριό, νά παρουσιασθεῖ ἕνα ἀρραγές μέτωπο πρός τόν ἔξω κόσμο, ἔδινε σέ κάθε φωνή τό δικαίωμα ν'ἀκουσθεῖ καί ἐπέτρεπε τήν ἱκανοποίηση τῶν δίκαιων αἰτημάτων.

Ἡ περιγραφή πού θά παραθέσουμε καί πού εἶναι μιά εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ στά τελευταῖα χρόνια τῆς βρετάννικῆς κατοχῆς, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί πάθος, καθώς προέρχεται ἀπό ἕνα μέλος τῆς *τζήλ ἀλ-νέκμπα,* ἀπό μιά δεκαεφτάχρονη κοπέλα, καί βασίζεται στά ὅσα ἄκουσε αὐτή ἡ κοπέλα ἀπ'τή γιαγιά της:

> «Τό τελευταῖο πράγμα πού περνοῦσε ἀπ'τό μυαλό τους ἦταν πώς θά ἔφευγαν ἀπ'τήν Παλαιστίνη. Μόνο κάτι λίγοι νέοι, πού ἦταν μορφωμένοι, ἀντιλαμβάνονταν τελικά πώς ἡ χώρα τους κινδύνευε. Δέν ὑπῆρχε συνειδητοποίηση. Ζοῦσαν γιά τό σήμερα — γελοῦσαν, ἔπαιζαν, τραγουδοῦσαν, πήγαιναν ἐκδρομές. Ὅταν οἱ νέοι καί οἱ κοπέλες τέλειωναν τή δουλειά τους, κοίταζαν μήπως γινόταν κανένας γάμος, γιά νά διασκεδάσουν. Τά πάντα ἦταν ψυχαγωγία. Δέν ἔβλεπαν τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς».

Λίγες φορές ἕνας «ἀσυνειδητοποίητος» λαός ξύπνησε πιό βίαια ἤ πιό ἀπότομα.

Ἡ ἀγροτική οἰκογένεια

Ἄν ἡ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στά «τέκνα τοῦ χωριοῦ» ἀποτελοῦσε ἕναν ἀποτελεσματικό ἀμυντικό μηχανισμό ἐναντίον τῆς καταπίεσης, ἡ ἀλληλεγγύη τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας ἦταν ἕνας ἄλλος. Ἡ οἰκογενειακή μονάδα εἶναι ἡ βάση ὅλων τῶν ἀραβικῶν κοινωνιῶν. Ἀποτελεῖ, μέ τή δύναμή της, σχεδόν μιά παρακοινωνία, Ἀνάμεσα στούς ἀγρότες τῆς Παλαιστίνης, ἡ οἰκογενειακή

ἀλληλεγγύη ἦταν ἀκόμα πιό ἔντονα ἀνεπτυγμένη ἀπ'ὅτι ἀνάμεσα σ'ἄλλες τάξεις, πού εἶχαν στή διάθεσή τους ἐναλλακτικές πηγές ἀσφάλειας. Ἡ ἀπουσία ἰσχυροῦ κράτους κατά τήν ὀθωμανική περίοδο, ἡ συχνότητα τῶν ἐπιδρομῶν ἀπό τούς *βεδουίνους*, ἡ καταπίεση ἀπό τόν φοροεισπράκτορα καί τόν στρατολόγο, ἡ δύναμη τῆς ἐμπορικῆς τάξης, ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες συνέθεταν τό σκηνικό, στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ὁ ἀγροτικός πολιτισμός τῆς «ἠθικῆς οἰκογενειοκρατίας».

Ἀρκετοί συγγραφεῖς πού ἀσχολήθηκαν μέ τήν παλαιστινιακή ἀγροτιά σημείωσαν τή βαθειά ἀγάπη της γιά τήν οἰκογενειακή ζωή· καί ὁ Παλαιστίνιος ἀνθρωπολόγος Ταουφίκ Καναάν, στή μελέτη του γιά τίς διάφορες μορφές ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, παραθέτει πολλά λαϊκά ἀποφθέγματα γύρω ἀπό τήν ἱερότητα τοῦ σπιτιοῦ καί τό πλέγμα τῶν προλήψεων καί μαγικῶν πρακτικῶν, πού τό περιέβαλλαν. Σημειώνει:

> «Τά σπουδαιότερα γιορταστικά γεγονότα στή ζωή τοῦ Παλαιστίνιου πού ζεῖ σέ χωριό ἤ σέ κωμόπολη εἶναι τρία: ὁ γάμος, ἡ γέννηση ἀρσενικῶν παιδιῶν καί ἡ ἀπόκτηση νέου σπιτιοῦ».

Οἱ λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται συχνότερα γιά τό σπίτι, *μπέιτ* ἤ *ντάρ*, εἶναι ἐπίσης συνώνυμα τῆς οἰκογένειας. Ἡ δημιουργία οἰκογένειας ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μιά ἀπό τίς βασικές ἐπιδιώξεις στή ζωή, μιά ἀπόδειξη ὅτι ἔχει κανείς ἐνηλικιωθεῖ· καί τούς ἐνήλικες πού δέν ἔχουν παιδιά τούς λυποῦνται, θεωρώντας τους ἀτελεῖς. Ἀκόμα κι ἄν ἕνας ἄνδρας ἔμενε ὑποταγμένος στόν πατέρα του ὅσο ζοῦσε αὐτός ὁ τελευταῖος, ἡ ὑποταγή του μετριαζόταν ὅταν γεννιόταν ὁ δικός του πρωτότοκος γιός.

Ὅπως κι ἄλλοι Ἄραβες, οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες, συναισθηματικά καί ὀργανωτικά, ἦταν προσανατολισμένοι πρός τήν οἰκογένεια, δίνοντας ὕψιστη σημασία στή συνέχιση τῆς πατρογραμμικῆς γενεαλογικῆς σειρᾶς («Ἡ πιό εὐτυχισμένη οἰκογένεια εἶναι ἡ πλουσιότερη σέ ἀρσενικούς ἀπογόνους»). Ἀλλά, περισσότερο ἀπό ἄλλους Ἄραβες, οἱ Παλαιστίνιοι ἀπολαμβάνουν τήν οἰκογενειακή ζωή ὡς αὐτοσκοπό. Ἀντίθετα μέ τούς Αἰγύπτιους ἤ τούς Ἀλγερινούς χωρικούς, πού σύμφωνα μέ περιγραφές περνοῦν τόν περισσότερο χρόνο τους ἔξω ἀπό τό σπίτι, μέ ἀνδρική παρέα, καί πού τά σπίτια τους εἶναι χωρισμένα σέ δημόσιους (γιά τούς ἄνδρες) καί ἰδιωτικούς (γιά τίς γυναῖκες) χώρους, οἱ ἀγροτικῆς καταγωγῆς Παλαιστίνιοι χαίρονται νά βλέπουν καί ν'ἀκοῦνε τίς οἰκογένειές τους. Δέν ὑπάρχει διαίρεση τοῦ οἰκιακοῦ χώρου ἀνάλογα μέ τό φύλο. Τό σπίτι θεωρεῖται τόπος κοινωνικῶν συναντήσεων ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς καί γείτονες, καί ὄχι ἰδιωτικό καταφύγιο.

᾿Από τά πολλά ἐπίπεδα συγγένειας πού συναντάει κανείς ἀνάμεσα στίς ἀραβικές φυλές τῆς ἐρήμου, οἱ Παλαιστίνιοι χωρικοί κράτησαν μόνο δύο: τήν πατρογραμμική γενεαλογική σειρά, πού τήν ὀνομάζουν *χαμουλέχ*· καί τήν ἀτομική οἰκογένεια/νοικοκυριό, τήν *ἀϊλέχ* (ἤ *μπέιτ* ἤ *ντάρ*). Σέ συμφωνία μέ τή φύση τοῦ χωριοῦ ὡς «οἰκογένειας ἀπό οἰκογένειες», ὅλες οἱ σχέσεις πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στούς κατοίκους τοῦ ἴδιου χωριοῦ μεταφράζονταν σέ συγγενολογικούς ὅρους, καί ἡ γλώσσα τῆς συγγένειας κυριαρχοῦσε στήν καθημερινή ζωή,[19] ἀπαλύνοντας τίς διαφορές πού ὑπῆρχαν στή δύναμη καί στόν πλοῦτο. Τά μέλη τῆς οἰκογένειας θυμόντουσαν πολύ καλά τήν οἰκογενειακή γενεαλογία, γιατί αὐτή ἀποτελοῦσε τή βάση τῆς ἀξίωσης κάθε οἰκογένειας νά θεωρεῖται ἀπό τά «ἱδρυτικά μέλη» τοῦ χωριοῦ. ᾿Αλλά ἀκόμα σημαντικότερο ἀπό τή γενεαλογία τῆς κάθε πατριᾶς ἦταν τό πλέγμα σχέσεων πού δημιουργοῦσε ἡ συνεχής ἐπιμιξία. Αὐτό τό πλέγμα βρισκόταν στό ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων, γιατί ἀποτελοῦσε τή βάση τῆς πολιτικῆς πού γινόταν μέσα στό χωριό. Τό πῶς θ᾿ἀντιδροῦσαν τά ἄτομα ἤ οἱ οἰκογένειες σέ μιά δεδομένη κατάσταση, ἐξαρτιόταν ἀπό τόν τρόπο πού ἀποτιμοῦσαν τίς ἀντίρροπες πιέσεις τῶν διαφόρων σχέσεων, συμφερόντων καί ὑποχρεώσεων.

῾Η οἰκογενειακή κοινότητα

῞Οπως σέ πολλές ἄλλες ἀγροτικές οἰκονομίες, τό οἰκογενειακό νοικοκυριό ἀποτελοῦσε παραγωγική καί καταναλωτική μονάδα — ἦταν μιά οἰκογενειακή κοινότητα. Τό μέγεθός της καί ἡ πρακτική νά συγχωνεύεται ἡ ἐργασία της καί τό εἰσόδημά της, τῆς ἐπέτρεπε νά ἐπιβιώνει στούς δύσκολους καιρούς καί νά ἐξαπλώνεται στούς εὐνοϊκούς. ῾Η οἰκονομία της ἦταν βασισμένη κυρίως στά δικαιώματά της πάνω στήν οἰκογενειακή καί κοινοτική γῆ τοῦ χωριοῦ, τήν ἐργατική της δύναμη καί τούς κοινωνικούς δεσμούς πού, ἄν παρουσιαζόταν ἀνάγκη, μποροῦσαν νά μεταφρασθοῦν σέ ὑλική βοήθεια.

Παρόλο πού ὁ πυρήνας κάθε νοικοκυριοῦ ἦταν ἕνας ἄνδρας καί ἡ γυναίκα του, ἡ σύνθεσή του ἔδειχνε μιά πολύ πιό πλατειά κοινωνική καί οἰκονομική λειτουργία ἀπό ἐκείνη τῶν δυτικῶν «πυρήνων» οἰκογενειῶν. ᾿Εκτός ἀπό τά ἀνύπαντρα παιδιά τοῦ ζευγαριοῦ, μιά παλαιστινιακή ἀγροτική οἰκογένεια περιλάμβανε, κανονικά, τούς παντρεμένους γιούς τους, μέ τίς γυναῖκες τους καί τά παιδιά τους. Αὐτό σήμαινε πώς ὑπῆρχε μιά μεγάλη ὁμάδα ἀνδρικῆς καί γυναικείας ἐργασίας, πού τήν ἔλεγχαν περισσότερο ἤ λιγότερο ὁ πεθερός καί ἡ πεθερά. Σήμαινε ἐπίσης πώς τά παιδιά δέν

τά ἀνάτρεφαν μόνον οἱ γονεῖς τους, ἀλλά καί οἱ παπποῦδες τους. Καί, ἐπιπρόσθετα, τό ἀγροτικό νοικοκυριό μποροῦσε νά περιλάβει ὁποιονδήποτε ἀπό τούς παρακάτω ἤ καί ὅλους τους: χηρεμένους γονεῖς τοῦ οἰκογενειάρχη· χηρεμένους, διαζευγμένους ἤ ἀνύπαντρους θηλυκούς συγγενεῖς τοῦ οἰκογενειάρχη· τά παιδιά τῶν γιῶν πού εἶχαν πεθάνει. Θεωρητικά καί πρακτικά, ἡ ἀγροτική οἰκογένεια ἐνσωμάτωνε ὅλους ἐκείνους πού, σέ ἄλλες κοινότητες, θά ζοῦσαν ἀπομονωμένοι καί θά ἔπρεπε νά τά βγάλουν πέρα μόνοι τους. Ἦταν τέτοια ἡ φτώχεια τῶν χωρικῶν, πού πολύ συχνά ὅλοι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι κοιμόντουσαν μαζί στό ἴδιο δωμάτιο, ἄν καί στήν πιό ἰδεώδη περίπτωση χτίζονταν ἐπιπλέον δωμάτια γύρω ἀπό τήν αὐλή, γιά τούς παντρεμένους γιούς.

Τό μέγεθος καί ἡ δομή τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας ταίριαζε στό παλαιστινιακό σύστημα γεωργικῆς παραγωγῆς καί γαιοκτησίας, πού ἀπαιτοῦσαν καί τά δυό μιά μεσαίου μεγέθους ἐργατική δύναμη πού νά ἐργάζεται ὅλο τόν χρόνο. Λόγω τοῦ τρόπου πού ἦταν κατανεμημένη ἡ γῆ τοῦ χωριοῦ ὑπό τό καθεστώς τῆς *μάσα,* τῆς κοινοτικῆς μορφῆς γαιοκτησίας, οἱ οἰκογενειακοί κλῆροι ἦταν συνήθως ἔντονα διασκορπισμένοι.[20] Στίς περισσότερες ἐκτάσεις ὑπῆρχαν μικτές καλλιέργειες καί ὄχι μονοκαλλιέργειες, κι ἔτσι δέν ὑπῆρχε ἐποχή τοῦ χρόνου χωρίς δουλειά. Τά φρουτόδεντρα καί τά λιόδεντρα, πού ἐξασφάλιζαν στούς Παλαιστίνιους χωρικούς τό ἐλαφρά ἀνώτερο βιοτικό τους ἐπίπεδο σέ σύγκριση μέ τήν ἀγροτιά ἄλλων ἀραβικῶν χωρῶν, ἀπαιτοῦσαν περιποίηση ὁλόκληρο τό χρόνο. Ἐκτός ἀπό τό ἀτσάλινο ὑνί, τά περισσότερα γεωργικά σύνεργα τά ἔφτιαχναν οἱ ἴδιοι οἱ ἀγρότες. Ὅλες αὐτές οἱ ἀνάγκες σήμαιναν πώς, ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση πού ἡ συνολική οἰκογενειακή γῆ ἦταν πολύ μικρή σέ ἔκταση, χρειαζόταν ἡ συμβολή πολλῶν ἐνήλικων γιῶν. Μόνον ὅταν αὐξήθηκε ἡ πίεση πάνω στή γῆ καί μειώθηκε τό μέσο μέγεθος τῶν κλήρων τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας, ἄρχισαν οἱ νέοι ἄνδρες νά γυρεύουν δουλειά στίς πόλεις. Ἀντιμετωπίζοντας τό πρόβλημα πώς οἱ καρποί τῆς γῆς τους δέν ἔφταναν γιά νά θρέψουν τόσα στόματα, πολλές οἰκογένειες ἔστελναν τούς πιό προικισμένους γιούς τους στίς πόλεις γιά νά φοιτήσουν στό γυμνάσιο, κρατώντας τούς λιγότερο φερέλπιδες γιά νά δουλέψουν στά χωράφια.

Οἱ γυναῖκες δέν εἶχαν νά κάνουν λιγότερη δουλειά ἀπό τούς ἄνδρες στίς οἰκογενειακές κοινότητες, ἴσως μάλιστα νά εἶχαν περισσότερη. Ἐκτός ἀπό τή συνηθισμένη οἰκιακή ἐργασία καί τή φροντίδα τῶν παιδιῶν, αὐτές ἦταν πού ξέραιναν καί ἀποθήκευαν τά τρόφιμα, ἀπό τά ὁποῖα θά ζοῦσε ἡ οἰκογένεια τόν χειμώνα: δημητριακά, ὄσπρια, ἐλιές, λάδι, ξηρούς καρπούς. Περιποιοῦνταν

τούς δενδρόκηπους πού ἦταν γύρω ἀπ'τά χωριά, φρόντιζαν τά πουλερικά καί συχνά δούλευαν δίπλα-δίπλα μέ τούς ἄνδρες στά χωράφια. Τή δύναμή τους μποροῦμε νά τήν καταλάβουμε ἀπό τό γεγονός πώς τά παιδιά τους τίς θυμοῦνται μέ καμάρι ὡς «ἀγροτομάνες», πού δούλευαν ἀσταμάτητα ἀνάμεσα στό σπίτι καί τό χωράφι, κουβαλοῦσαν νερό καί μάζευαν καυσόξυλα. Στήν καθημερινή γλώσσα, ἡ γυναίκα καί τό σπίτι συνδέονταν συμβολικά μεταξύ τους: οἱ γυναῖκες ἦταν ἡ βάση του ὄχι μόνο χάρη στήν τεκνοποιητική λειτουργία τους, ἀλλά καί χάρη στήν οἰκονομική συνεισφορά τους. Καί, περισσότερο ἀπό τοῦ ἄνδρα, ἦταν δουλειά τῆς γυναίκας νά διατηρήσει τό πλέγμα κοινωνικῶν σχέσεων, στό ὁποῖο βασιζόταν ἡ ἀλληλεγγύη τοῦ χωριοῦ καί τῆς οἰκογένειας. Ἡ ὑποταγή τους στήν πατριαρχική οἰκογένεια, πού ἔδινε ἰδιαίτερη σημασία στούς ἀρσενικούς κληρονόμους, ἐρχόταν σέ ἀντίφαση μέ τόν σπουδαῖο ρόλο πού ἔπαιζαν οἱ γυναῖκες στήν καθημερινή ζωή. Καί, ἔστω κι ἄν αὐτό συνέβαινε σπάνια, μερικές φορές οἱ γυναῖκες εἶχαν στήν ἰδιοκτησία τους γῆ καί τή διαχειρίζονταν οἱ ἴδιες.[21]

Ἡ ἀξία τῶν παιδιῶν στήν ἀγροτική οἰκογένεια ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κεφαλαιώδης. Εἶναι τό κλειδί τοῦ μέλλοντός της, ἡ ἐγγύηση εὐτυχισμένων, τιμημένων γερατειῶν γιά τούς γονεῖς, ἡ ὑπέρτατη ἀνταμοιβή γιά τή σκληρή δουλειά καί τό βάρος τῆς εὐθύνης τῶν γονιῶν. Ἡ πίεση νά παντρευτεῖ κανείς νωρίς καί νά κάνει μεγάλη οἰκογένεια ξεπερνάει ὁποιαδήποτε ἁπλή οἰκονομική ἐξήγηση, ὅπως ὅτι ἡ ἐργασία ἦταν ὁ μόνος παραγωγικός παράγοντας πού μποροῦσαν ν'αὐξήσουν εὔκολα οἱ ἀγρότες. Ὁπωσδήποτε ὑπῆρξαν διάφοροι παράγοντες πού συνέβαλαν στόν «παιδοκεντρικό» πολιτισμό τοῦ ἀγρότη, ἰδιαίτερα ἡ μεγάλη παιδική θνησιμότητα,[22] ἡ στρατολόγηση καί ἡ ἀνάγκη νά ὑπάρχει σχετικά μεγάλη οἰκογενειακή ἐργατική δύναμη. Ἀλλά, ξέχωρα ἀπ'αὐτούς τούς φανερούς οἰκολογικούς καί οἰκονομικούς παράγοντες, ὑπάρχει ἐπίσης ἡ βαθειά ἀγάπη τοῦ Παλαιστίνιου γιά κάθε μορφή γονιμότητας, φυσικῆς ἤ ἀνθρώπινης, πού ἐκδηλώνεται σέ καμιά ἑκατοστή μικροεκφράσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, λόγου χάρη στή συνήθεια νά εὐχαριστεῖ κανείς τόν οἰκοδεσπότη μέ τά λόγια *«Φαρχαττίν, ἰνσα'αλλάχ»*.[23] Κανένα γεγονός στό χωριό δέν γιορταζόταν μέ μεγαλύτερη χαρά καί περισσότερα ἔξοδα ἀπ'ὅσο ἕνας γάμος.

Οἰκογενειακή συνείδηση

Ἐξετάζοντας ἀναδρομικά ὁρισμένες πλευρές τῆς ἀλληλεγγύης τῆς πατριᾶς *(χαμουλέχ)*, γιά παράδειγμα τόν κώδικα ἐκδίκησης,[24] οἱ

περισσότεροι Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων τίς θεωροῦν σήμερα «ὀπισθοδρομικές». Ἡ συνείδηση τῆς πατριᾶς ἔχει παραχωρήσει τή θέση της στήν παλαιστινιακή ἐθνική συνείδηση, ἀπό τή μιά μεριά, καί σέ μιά γενικευμένη οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη, ἀπό τήν ἄλλη. Φόνοι τιμῆς[25] ἐξακολουθοῦν νά γίνονται σποραδικά στά στρατόπεδα, ἀλλά θά ἦταν δύσκολο νά βρεθεῖ κάποιος πού νά τούς δικαιολογεῖ ὡς τμῆμα τῆς παλαιστινιακῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς. Ἀντίθετα, θεωροῦνται ὡς σύμπτωμα πολιτικῆς ἀπογοήτευσης. Ὅταν τό 1973, μετά ἀπό μιά σοβαρή σύγκρουση μέ τό λιβανικό καθεστώς, σημειώθηκαν κατά συρροή πέντε φόνοι στό στρατόπεδο Τέλ ἀλ-Ζάατερ, πῆγε στόν Ἀμπού Ἀμμάρ μιά ἐπιτροπή γυναικῶν γιά νά τοῦ ζητήσει νά σταματήσει αὐτό τό εἶδος ἐγκλημάτων, πού σχεδόν εἶχε ἐκλείψει στήν περίοδο τῆς προσφυγιᾶς.

Ἄλλες πλευρές τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης ἀπολαμβάνουν μεγάλη ἐκτίμηση καί διαφυλάσσονται συνειδητά, ἰδιαίτερα τό ἔθιμο νά δίνεται βοήθεια σέ περίπτωση ἀρρώστιας ἤ ἀνεργίας — αὐτό τό ἔθιμο, πολύ περισσότερο ἀπό ὅτι ἡ βοήθεια τοῦ U.N.R.W.A., ὑπῆρξε ἡ βάση γιά τήν οἰκονομική ἐπιβίωση τῶν Παλαιστινίων στά στρατόπεδα. Πολλές οἰκογένειες καί *χάρα* διατηροῦν συλλογικά ταμεῖα, πού χρησιμοποιοῦνται συνήθως γιά μόρφωση ἤ γιά ἰατρικά ἔξοδα. Κι ἄλλες ἐπίσης παραδοσιακές μορφές φιλανθρωπίας διατηρήθηκαν στά στρατόπεδα. Λόγου χάρη, ἡ οἰκογένεια, στήν ὁποία ζοῦσα ὅσο διαρκοῦσε ἡ ἔρευνά μου, εἶχε χάσει τόν κύριο συντηρητή της, καί κάθε φορά πού ἔσφαζαν στή συνοικία ἕνα ἀρνί, γιά νά ἐκπληρώσουν κάποιο τάμα (π.χ. ἄν ἀναρρώσει ἕνας ἄρρωστος), ἡ οἰκογένειά μας ἔπαιρνε μιά μερίδα, μαζί μέ ἄλλες ἄπορες οἰκογένειες. Ἐξάλλου, ὅταν ἕνα ἀγόρι ἀπό τή *χάρα* χτυπήθηκε ἀπό ἕνα περαστικό αὐτοκίνητο, ἕνας θεῖος του πλήρωσε ἀμέσως τή μεγάλη προκαταβολή πού ζητᾶνε τά περισσότερα νοσοκομεῖα τῆς Βηρυτοῦ πρίν δεχθοῦν ἕναν ἀσθενή.

Ἡ ἀλληλεγγύη τοῦ χωριοῦ καί ἡ ἀλληλεγγύη τῶν οἰκογενειῶν του δέν ἔρχονταν σέ ἀντίφαση ἡ μιά μέ τήν ἄλλη, ἀλλά ἀντίθετα ἐνισχύονταν ἀμοιβαῖα. Οἱ ἀντιδικίες καί οἱ βεντέτες ἦταν μέρος τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ καί ποτέ δέν ἀπείλησαν σοβαρά τήν οἰκονομική συνεργασία ἤ τήν κοινωνική συνοχή. Ἡ τάση γιά βεντέτα, πού εἶχε τίς ρίζες της στή σπανιότητα τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν καί μεγεθυνόταν ἀπό τόν ἀνταγωνισμό γύρω ἀπό ἀξίες ὅπως ἡ τιμή καί τό γόητρο, ἀντισταθμιζόταν ἀπό τή συνεχή προσπάθεια γιά συμφιλίωση *(ἀτουί)*. Ἡ σύγκρουση πυροδοτοῦσε εἰρηνευτικούς μηχανισμούς, ὁ ἰσχυρότερος ἀπό τούς ὁποίους ἦταν ἡ κοινωνική πίεση γιά νά κλείσει ἡ πληγή. Τή στιγμή πού

ξεσποῦσε μιά ἀντιδικία — εἶδα νά συμβαίνει τό ἴδιο στά στρατόπεδα — μιά ντουζίνα ἄνθρωποι ἄρχιζαν νά ἐργάζονται γιά ν'ἀποκατασταθοῦν οἱ καλές σχέσεις. Οἱ ἀπαραίτητες παρηγορητικές ἐπισκέψεις σέ περίπτωση θανάτου ἦταν συχνά εὐκαιρία γιά νά συμφιλιωθοῦν ἐχθρικές οἰκογένειες. Οἱ ἐνδο-οικογενειακές ἀντιθέσεις ἐλέγχονταν μέ παρόμοιο τρόπο, μέ τίς γυναῖκες νά παίζουν τόν κύριο ρόλο στή διατήρηση τῆς εἰρήνης.

Οἱ αὐστηροί νόμοι τῆς ἠθικῆς τῶν ἀγροτῶν, ἰδιαίτερα σ'ὅτι ἀφοροῦσε τίς γυναῖκες, ἐπιβάλλονταν χάρη στίς ἔννοιες τῆς τιμῆς καί τῆς ὑπόληψης, πού ἔκαναν κάθε οἰκογένεια νά λογοκρίνει τή συμπεριφορά τῶν μελῶν της. Τό γεγονός πώς τά σπίτια τοῦ χωριοῦ ἦταν πολύ κοντά τό ἕνα στό ἄλλο καί ἔμεναν ἀνοιχτά, τούς στεροῦσε τή μυστικότητα, ὅπως ἀκριβῶς τό μέγεθος τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν ἐξασφάλιζε πώς κανένας δέν ἔμενε ποτέ μόνος. 'Ο φόβος μή γίνει κουτσομπολιό ἦταν μιά ἀρκετά ἀποτελεσματική αἰτία ἐλέγχου, ἐξαιτίας τῆς κοινῆς ἀποδοχῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καί τοῦ κλειστοῦ χαρακτήρα πού εἶχε ὁ κόσμος τοῦ χωριοῦ. Δέν ὑπῆρχε μειονότητα πού νά παρεκκλίνει. Οἱ χωρικοί μποροῦν νά διαφωνοῦσαν μεταξύ τους γιά τό ἄν ὁ τάδε εἶχε παραβιάσει ἕνα ὁρισμένο σημεῖο τοῦ κώδικα· ἀλλά δέν διαφωνοῦσαν γιά τόν ἴδιο τόν κώδικα. 'Η ἀφοσίωση στό ἔθιμο ἦταν ἕνα ἀπό τά σημεῖα στά ὁποῖα συναγωνίζονταν, καί ἐξακολουθοῦν νά συναγωνίζονται, μεταξύ τους οἱ ἀγροτικές οἰκογένειες, ἀκριβῶς ὅπως σήμερα συναγωνίζονται ὡς πρός τήν ἀφοσίωσή τους στήν 'Επανάσταση.

Εἶναι σημάδι τῆς δύναμης καί τῆς ἀντοχῆς τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στά στρατόπεδα, παρά τήν ἀποκοπή της ἀπό τή γῆ, πού ἦταν ἡ ὑλική βάση τῆς ἐξουσίας τοῦ πατέρα. Τό μορφωτικό ἐπίπεδο καί ἡ βιοποριστική δύναμη τοῦ νέου Παλαιστίνιου βρίσκονται σήμερα ψηλότερα ἀπό ὅτι τῶν γονιῶν του, ἀλλά, παρόλο πού ὁ ἔλεγχος τῶν γεροντότερων μελῶν τῆς οἰκογένειας πάνω στούς νέους ἔχει κλονισθεῖ, ἡ οἰκογενειακή κοινότητα ἐπιβίωσε. Οἱ περισσότερες οἰκογένειες πού συνάντησα κατά τήν ἔρευνά μου εἶχαν σύνθετη δομή, μέ τούς παντρεμένους γιούς νά ἐξακολουθοῦν νά ζοῦν στό σπίτι καί μέ τά ἔξοδα νά συμψηφίζονται. Οἱ ἐνήλικες ἀπόγονοι πού ἐργάζονται στό ἐξωτερικό στέλνουν πίσω ἕνα μεγάλο ποσοστό ἀπ'τά χρήματα πού κερδίζουν. "Οταν εἶναι δυνατό, δημιουργοῦν μιά οἰκογενειακή βάση στή χώρα ὅπου ἐργάζονται ὡς μετανάστες, πράγμα πού δέν εἶναι πολύ διαφορετικό ἀπό τόν τρόπο πού τά παλαιστινιακά χωριά τῶν λόφων συνήθιζαν νά ἱδρύουν ἀποικίες στήν πεδιάδα.

Τή σταθερότητα τῆς συνοχῆς τῆς παλαιστινιακῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας μποροῦμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε, ὥς ἕνα βαθμό,

διαβάζοντας αὐτήν ἐδῶ τήν παρατήρηση ἑνός ὀργανωτῆ τῶν στρατοπέδων: «Κάποτε εἶδα ἕνα παιδί πού πέθανε, ἕνα παιδί ἀπό ἕνα χωριό. Ἦρθε κόσμος ἀπ'ὅλο τόν Λίβανο γιά τήν κηδεία του,[26] ἄνθρωποι ἀπό τήν οἰκογένεια καί τό χωριό του, ἐνῶ ἄν τούς εἴχαμε καλέσει σέ μιά πολιτική συγκέντρωση ἴσως νά μήν εἶχαν ἔρθει. Γιατί αὐτό; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλη λύση γιά τήν προστασία τους. Μόνον αὐτός ὁ δεσμός τούς δίνει ἀσφάλεια».

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΦΕΛΑΧΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων, οἱ ἀγρότες τῆς Παλαιστίνης ἀποτελοῦσαν τήν κύρια πηγή φόρων καί στρατευσίμων γιά διαδοχικά καθεστῶτα κατοχῆς: τό ρωμαϊκό, τό βυζαντινό, τό ἀραβικό, τό ὀθωμανικό καί τελικά τό βρεταννικό. Μέ τήν ἐκδίωξη τῶν Τούρκων στόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο καί τήν κατάληψη τῆς χώρας ἀπό τούς Βρεταννούς, ἡ Παλαιστίνη μπῆκε ἐπιτέλους στό ἐμπορικό κύκλωμα τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποστεῖ τίς ἀλλαγές πού συνοψίζονται μέ τή λέξη «ἐκσυγχρονισμός». Ἡ ἐγχώρια προκαπιταλιστική οἰκονομία τῆς Παλαιστίνης συνέχισε νά ὑπάρχει, δίπλα ἀλλά χωριστά ἀπ'τή σιωνιστική οἰκονομία[27] (μέ τό πρωτότυπο μίγμα της ἀπό σοσιαλιστική ἰδεολογία καί καπιταλιστική πρακτική) καί, ὅπως σ'ὅλες τίς περιπτώσεις ἀποικιοκρατίας, ἡ ἐγχώρια οἰκονομία «ἐπιδότησε» τήν ξενόφερτη, ἀποτελώντας παράλληλα τή φορολογική βάση γιά τή χρηματοδότηση τῆς ἴδιας τῆς ἅλωσής της. Παρόλο πού ἡ ὑποτυπώδης παλαιστινιακή ἀστική τάξη ὑπόφερε, κατά τήν ἀνάπτυξή της, ἀπό τήν πιό προηγμένη ὀργάνωση καί τεχνική ἐπιδεξιότητα τῶν Σιωνιστῶν ἐπιχειρηματιῶν καί ἐργατῶν, ὠφελήθηκε ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί ἀπό τή χρησιμοποίησή της στή βρεττανική διοίκηση[28]. Τῶν *φελάχων* τά συμφέροντα ἦταν πού ἀπειλήθηκαν περισσότερο ἄμεσα ἀπό τή σιωνιστική ἀποικιοκρατία. Αὐτό συνέβη ἐπειδή, ἐνῶ ἡ ἀγορά γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές ἐξασκοῦσε ὅλο καί μεγαλύτερη πίεση γιά προσφορά γῆς, τό σιωνιστικό μποϋκοτάζ τῆς ἀραβικῆς ἐργατικῆς δύναμης στέρησε ἀπό τούς Ἄραβες ἐναλλακτικές πηγές εἰσοδήματος στή γεωργία ἤ στή βιομηχανία. Ἔτσι, ἡ μορφή καταπίεσης τῆς ἀγροτικῆς τάξης ἄλλαξε στήν περίοδο τῆς βρεττανικῆς κατοχῆς. Ἡ καταπίεση πού εἶχε δημιουργήσει ὁ ἀραβικός/ὀθωμανικός φεουδαλισμός ἀντικαταστάθηκε ἀπό ἕναν ἀποικιοκρατικό τύπο καταπίεσης, πού παρου-

σίαζε ἀρκετές ὁμοιότητες μ'ἐκεῖνον τῆς 'Αλγερίας ἤ τῆς Νότιας 'Αφρικῆς.

Τά βασικά αἴτια τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν

Τά αἴτια τῆς φτώχειας τῶν *φελάχων* τῆς Παλαιστίνης ἔμοιαζαν μ'ἐκεῖνα πού προκαλοῦσαν τή φτώχεια τῆς ἀγροτιᾶς καί σ'ἄλλες χῶρες τῆς Μέσης 'Ανατολῆς, καί μποροῦν νά καταταγοῦν σέ τρεῖς μεγάλες κατηγορίες: α) δυσμενεῖς κλιματολογικές καί ἐδαφικές συνθῆκες, β) ταξική ὑποτέλεια, γ) ἀπουσία θετικῆς συμβολῆς τοῦ κράτους.

Οἱ Σιωνιστές μεγαλοποίησαν τόσο τήν «ὀπισθοδρομικότητα» τῶν Παλαιστίνιων ἀγροτῶν ὅσο καί τήν ἀποδοτικότητα τῆς γῆς ὑπό τή δική τους διαχείριση. Γι'αὐτόν τόν λόγο, εἶναι σκόπιμο νά ἀσχοληθοῦμε μέ τή γεω-οἰκονομική πραγματικότητα. 'Από τή συνολική ἔκταση τῆς ξηρᾶς τῆς Παλαιστίνης, πού εἶναι 26.323.023 *ντουνούμ*,[29] ἡ μισή σχεδόν ἦταν (καί εἶναι) τόσο ὀρεινή ἤ τόσο ἄνυδρη, ὥστε δέν μπορεῖ νά καλλιεργηθεῖ, ἐκτός ἄν ἐπενδυθοῦν ἄφθονα κεφάλαια. Μιά εὔστοχη συνοπτική κρίση γιά τίς γεωργικές δυνατότητες τῆς Παλαιστίνης κάνει ὁ Ruedy:[30]

> «Παρόλο πού τό κατοικημένο μέρος ἔχει σκόρπιες κοιλάδες μέ ἀσυνήθιστη γονιμότητα, ὁ ἀπόκρημνος χαρακτήρας του, ἡ ὑψηλή ἀσβεστολιθική κρηπίδα, οἱ πολλές ἐπιφανειακές ἐμφανίσεις βραχωδῶν πετρωμάτων, καί ἡ ἐξάρτηση ἀπό ἀπρόβλεπτες βροχοπτώσεις τοῦ δίνουν γεωργική ἀξία πού ποικίλλει ἀπό μέτρια ὥς χαμηλότατη».

'Ο Ruedy προσθέτει, ἐνδεικτικά:

> «'Η φτώχεια αὐτή μετριάσθηκε, ἐν μέρει, χάρη στήν ἐκμετάλλευση τῶν σποραδικῶν πηγῶν καί ρευμάτων πού ὑπάρχουν στήν κοιλάδα καί *χάρη στή μακραίωνη καί ἐπίπονη δημιουργία ἀναβαθμίδων στά πρανῆ τῶν λόφων*».

'Η Doreen Warriner σημειώνει κι αὐτή ἐπίσης τό μικρό πάχος καί τόν ἄγονο χαρακτήρα τοῦ ἐδάφους τῆς Παλαιστίνης: «'Η παραγωγή δημητριακῶν εἶναι ἡ χαμηλότερη ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Μέσης 'Ανατολῆς».[31]

'Η καλλιεργήσιμη γῆ τῆς Παλαιστίνης διακρινόταν σέ δυό ξεχωριστούς τύπους: τό *σαχέλ*, δηλαδή τήν παράκτια πεδιάδα, καί τό *τζεμπέλ*, τή λοφώδη χώρα, καί ἡ γεωργική ἐκμετάλλευση αὐτῶν τῶν δύο πολύ διαφορετικῶν ζωνῶν ἦταν ἐξαρτημένη ἀπό τή γενική πολιτική κατάσταση. 'Η καλλιέργεια τῶν πλούσιων προσχωσιγε-

νῶν πεδιάδων ἀπέφερε πολύ μεγαλύτερη σοδειά, ἀλλά ἡ περιορισμένη πρόσβαση τῶν *φελάχων* σ'αὐτές ἀντανακλοῦσε τό γεγονός πώς τούς ἔλειπε ἡ δύναμη ὡς τάξης. Γιατί, ἄν καί τά ὀρεινά χωριά τους εἶχαν συνήθως γῆ στίς πεδιάδες καί ἔχτιζαν προσωρινά ἐνδιαιτήματα μόνο γιά τήν περίοδο τῆς συγκομιδῆς ἤ ἵδρυαν μονιμότερες ἀποικίες — τά *κιρμπέχ* — ἡ πλουσιότερη γῆ προσέλκυε ἄλλους καλλιεργητές. Στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ γῆ τοῦ *σαχέλ* εἶχε ἀρχίσει νά τραβάει ἐμπόρους ἀπό μεγάλες πόλεις, ἀκόμα μάλιστα καί ἀπό τό Χαλέπι καί τή Βηρυτό, κι αὐτό ἐπειδή ἡ ρευστοποίηση τῆς σοδειᾶς γινόταν ὅλο καί πιό ἐπικερδής. Καί ἀκριβῶς τό πούλημα μερικῶν ἀπό αὐτά τά μεγάλα λατιφούντια, πού δέν ἦταν στήν κυριότητα Παλαιστινίων, σέ Ἑβραίους ἀποικιστές ἦταν ἡ αἰτία τῶν πρώτων ἀγροτικῶν ἐξεγέρσεων, πρίν ἀκόμα ἀρχίσει ἡ διακυβέρνηση τῆς χώρας κατ'ἐντολή τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν.[32]

Ὁ δεύτερος, πολύ ἰσχυρότερος ἀνασταλτικός παράγοντας γιά τήν ἐκμετάλλευση τοῦ *σαχέλ* ἀπό τούς ἀγρότες ἦταν ἡ ἔντονα κεφαλαιοποιημένη σιωνιστική γεωργία, πού χρειαζόταν μεγάλες, ὁμαλές ἐκτάσεις ὅπου νά μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν μηχανήματα. Ἔτσι, βαθμιαῖα, οἱ *φελάχοι* ἀπωθήθηκαν πρός τίς λιγότερο εὔφορες, ἀνεπαρκέστερα ἀρδευόμενες, πιό κακοτράχαλες ὀρεινές ἐκτάσεις, ὅπου ἡ ὑπομονετική ἐργασία τους μποροῦσε νά τούς ἐξασφαλίσει μιά ἀρκετά καλή συγκομιδή ἀπό ἕνα ἔδαφος πού τό ἀπόφευγαν τόσο οἱ Ἄραβες καπιταλιστές ὅσο καί οἱ Σιωνιστές ἀποικιοκράτες. Ἕνας Παλαιστίνιος οἰκονομολόγος παρατήρησε τό 1946:

> «Ὑπάρχει σαφέστατη συμφωνία ἀνάμεσα στήν κατεύθυνση καί τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἀνήκει σέ Ἑβραίους καί τίς παρυφές τῶν πλούσιων πεδιάδων... μποροῦμε νά διαπιστώσουμε πώς στήν Παλαιστίνη ἡ καλύτερη γῆ, τόσο γιά δενδροφύτευση ὅσο καί γιά καλλιέργεια σιτηρῶν, ἔχει περιέλθει στά χέρια τῶν Ἑβραίων, πού ἀφήνουν στούς Ἄραβες τίς λοφώδεις καί ὀρεινές περιοχές, καθώς καί τό μεγαλύτερο μέρος τῆς μή καλλιεργήσιμης γῆς πού δέν ἀνήκει στό κράτος».[33]

Μέ τόν ἴδιο περίπου τρόπο, ἑκατό χρόνια πρίν, οἱ Γάλλοι ἀποικιστές εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν εὔφορη παράκτια πεδιάδα τῆς Ἀλγερίας καί εἶχαν ἀπωθήσει τή ντόπια ἀγροτιά στήν ὀρεινή ἐνδοχώρα.

Ἡ αὐτάρκεια τοῦ χωριοῦ

Τά δημητριακά, πού παράγονταν σέ ἐδάφη μέ ἀρκετές βροχοπτώ-

σεις, ἦταν τό κύριο γεωργικό προϊόν τῆς Παλαιστίνης στήν καμπή τοῦ αἰώνα, μέσα στά πλαίσια ἑνός γενικοῦ γεωργικοῦ συστήματος πού ὁ Fric Wolf, στή μελέτη του γιά τήν παγκόσμια ἀγροτική τάξη,[34] ὀνομάζει «παλαιοτεχνικό» καί πού τό χαρακτήριζε ἡ χρήση πρωτόγονων ἀρότρων καί ζώων ἕλξης.[35] Ἡ κατοχή βοδιῶν ἦταν, ἀπό οἰκονομική ἄποψη, τό ἴδιο σημαντική γιά τόν Παλαιστίνιο ἀγρότη ὅσο καί ἡ κατοχή γῆς, γιατί μέ τά βόδια μποροῦσε εὐκολότερα νά συνάπτει μ'ἕνα γαιοκτήτη ἐπικερδεῖς συμφωνίες γιά τό μοίρασμα τῆς σοδειᾶς, ἀντί νά γίνει ἕνας ἁπλός *χαρράτ*, ἕνας ζευγάς.[36]

Μόλο πού ἡ Παλαιστίνη ἐξῆγε, ἀπό παλιά, γεωργικά προϊόντα ὑψηλῆς ποιότητας (κυρίως σιτηρά, λάδι, σαπούνι, σουσάμι καί ἐσπεριδοειδῆ), ἡ ἀνάπτυξη τῆς ρευστοποιήσιμης σοδειᾶς καί ἡ καλλιέργεια γιά τήν ἀγορά περιοριζόταν κυρίως σέ λίγες περιοχές πού ἦταν κοντά στίς πόλεις, τουλάχιστον ὥς τήν ξαφνική ἔξαρση τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων πού σημειώθηκε κατά τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο, πρός τό τέλος τοῦ καθεστῶτος τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης. Τή ρευστοποιήσιμη σοδειά τή χρηματοδοτοῦσαν καί τήν ἐμπορεύονταν κυρίως ἔμποροι τῶν πόλεων, πού ἔκλειναν μακροπρόθεσμες συμφωνίες μέ ὁρισμένα χωριά, ἀφήνοντας τή μάζα τῶν χωρικῶν κοντά στά ὅρια μιᾶς οἰκονομίας πού ἀπόβλεπε ἁπλῶς στήν αὐτοσυντήρηση. Ὁ πρωταρχικός σκοπός τῆς γεωργικῆς δραστηριότητας τῶν χωρικῶν δέν ἦταν ἡ διοχέτευση τῶν προϊόντων τους στήν ἀγορά, ἀλλά ἡ αὐτοσυντήρηση καί ἡ πληρωμή τῶν φόρων καί τῶν χρεῶν. Σέ ποιό βαθμό ὁ κύριος ὄγκος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἔμενε ἔξω ἀπό τίς ἀγορές, αὐτό μποροῦμε νά τό ἐκτιμήσουμε ἄν πάρουμε ὑπόψη μας ὅτι, ἀκόμα καί τό 1930, μόνον 20% τῆς συνολικῆς συγκομιδῆς σιταριοῦ καί 14% τῆς συγκομιδῆς κριθαριοῦ διοχετεύονταν στήν ἀγορά.[37]

Εἴδαμε ἤδη, στήν περιγραφή τοῦ ἀλ-Σάαμπ, ὅτι τά φρουτόδεντρα καί οἱ λαχανόκηποι διατηροῦνταν ἀπό τίς ἀγροτικές οἰκογένειες γιά τή δική τους κατανάλωση καί ὅτι ἡ ἐσωτερική πώληση αὐτῶν τῶν προϊόντων ἦταν περιορισμένη. Οἱ περιγραφές τῆς οἰκονομίας τῶν διαφόρων χωριῶν στά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς διοίκησης φανερώνουν ὅτι, στά χωριά πού βρίσκονταν κοντά στίς πόλεις, ἡ μετάβαση στήν καλλιέργεια γιά τήν ἀγορά εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά πραγματοποιεῖται. Οἱ χωρικοί πού εἶχαν περισσότερο ἐπιχειρηματικό πνεῦμα γίνονταν ἔμποροι, ὅπως ἕνας ἄνθρωπος ἀπό τήν ἐλ-Μπάσα, πού χρησιμοποιοῦσε τόν ἰδιόκτητο «στολίσκο» του ἀπό ἐπιβατηγά ὀχήματα γιά νά μεταφέρει φροῦτα καί λαχανικά ἀπό περιοχές μέ χαμηλές τιμές σέ περιοχές μέ ὑψηλές τιμές. Ἀλλά ἡ κακή κατάσταση τῶν δρόμων καί ἡ ἀπουσία μεγάλων τοπικῶν

ἀγορῶν ἐπιβράδυνε αὐτή τήν ἐξέλιξη. Δέν ὑπῆρχαν συνεταιρισμοί πού νά ἐπιχορηγοῦνται ἀπό τό κράτος, δέν ὑπῆρχε φτηνή ἀγροτική πίστη. Ἡ αὐτάρκεια τῶν παλαιστινιακῶν χωριῶν, βασισμένη στό πλατύ φάσμα τροφίμων πού μποροῦσαν νά παράγουν καί τήν περιορισμένη ἀνάπτυξη τῶν ἀγορῶν, δέν ἄλλαξε καί πολύ στά χρόνια τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης.

Οἱ ἐπιπτώσεις πού εἶχε αὐτή ἡ οἰκονομική αὐτάρκεια στή συνείδηση καί τήν ὀργάνωση τοῦ Παλαιστίνιου ἀγρότη φαίνονται ἀπό τήν παρακάτω σύγκριση ἀνάμεσα στούς Αἰγύπτιους καί τούς Παλαιστίνιους ἀγρότες:

«Τό αἰγυπτιακό χωριό δέν εἶναι αὔταρκες, δέν μπορεῖ νά ζήσει ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πόλη, ἐνῶ τό παλαιστινιακό χωριό παρῆγε δημητριακά, φροῦτα, λαχανικά καί διέθετε ἐπίσης ὁρισμένους τεχνίτες. Τό αἰγυπτιακό χωριό παράγει μονάχα ἕνα εἶδος προϊόντος κι ἐξαρτᾶται ἀπό ἄλλες περιοχές γιά τήν κάλυψη τῶν βασικῶν ἀναγκῶν του. Γιά παράδειγμα, ἡ Ἄνω Αἴγυπτος, που παράγει κατά κύριο λόγο ζαχαροκάλαμο, εἶναι ἀναγκασμένη νά προμηθεύεται τό ρύζι της ἀπό ἄλλες περιοχές.«

«Αὐτό σημαίνει πώς ἕνα παλαιστινιακό χωριό μπορεῖ ν'ἀπεργήσει γιά ἕξι μῆνες, ἐνῶ ἕνα αἰγυπτιακό χωριό δέν μπορεῖ νά κρατήσει παραπάνω ἀπό μιά-δυό βδομάδες. Αὐτό ἔκανε συνεκτικότερους τούς δεσμούς πού συνέδεαν τόν ἀγρότη μέ τό παλαιστινιακό χωριό, ἐνῶ στό αἰγυπτιακό χωριό εἶχε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα.«

«Στήν Παλαιστίνη, δύο γειτονικά χωριά μποροῦσαν νά τσακωθοῦν καί νά διακόψουν τούς δεσμούς τους. Ὅμως ἕνα αἰγυπτιακό χωριό πρέπει νά λογαριάσει, πρίν τσακωθεῖ μ'ἕνα γειτονικό χωριό, ἄν θά καταφέρει ἤ ὄχι νά προσπελάσει στήν πόλη, γιατί ἡ πόλη τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη».[38]

Γιά τούς Παλαιστίνιους χωρικούς, ἡ πόλη δέν ὑπῆρξε ποτέ οἰκονομικά ἀπαραίτητη. Πρόσβλεψαν πρός τήν πόλη γιά νά βροῦν ἡγέτες, ὅταν ἐντάθηκε ἡ κρίση πού δημιούργησε ἡ σιωνιστική μετανάστευση· ἀλλά, μέχρι τήν τελική «ἐκκαθάρισή» τους τό 1948, οἱ χωρικοί ἐξακολούθησαν νά παράγουν οἱ ἴδιοι τόν κύριο ὄγκο τῶν τροφίμων τους. Τό καλοκαίρι τοῦ πολέμου, ἦταν πολλοί οἱ ἀγρότες — ὄχι μόνον ἄνδρες, ἀλλά καί γυναῖκες καί παιδιά — πού περνοῦσαν κρυφά τίς ἰσραηλινές γραμμές καί γύριζαν στά χωριά τους γιά νά διασώσουν τά ἀποθέματά τους σέ δημητριακά, χωρίς τά ὁποῖα δέν μποροῦσαν νά ζήσουν. Τό χρῆμα ἦταν ἕνα σπάνιο ἐμπόρευμα στά χωριά καί τό τραπεζικό σύστημα μόλις εἶχε ἀρχίσει νά διεισδύει σ'αὐτά.

Ταξική καταπίεση: ἀπό τήν ὀθωμανική στή βρεταννική κυριαρχία

Ἡ ἀπουσία θετικῆς συμβολῆς τοῦ κράτους στίς ἀγροτικές

περιοχές τοῦ ἀραβικοῦ χώρου τήν περίοδο τῆς παρακμῆς τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, περιγράφτηκε πετυχημένα ἀπό τόν Weulersse, ἕναν μαθητή τοῦ Marc Bloch, πού ἡ μελέτη του γιά τούς ἀγρότες τῆς Συρίας[39] ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς καλύτερες ἀναλύσεις τῶν ἱστορικῶν καί δομικῶν αἰτίων τῆς φτώχειας πού μαστίζει τήν ἀραβική ἀγροτιά. 'Η μόνη ἀδυναμία τῆς ἀνάλυσης τοῦ Weulersse εἶναι ὅτι ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στούς ἐνδογενεῖς παράγοντες, ὅπως ἡ ὕπαρξη γαιοκτημονικῆς τάξης πού δέν ἔμενε στά κτήματά της ἀλλά ἁπλῶς τά ἐκπάκτωνε, ἡ χαλαρότητα τῶν δεσμῶν ἀνάμεσα στήν πόλη καί τό χωριό καί ἡ προαιώνια περιφρόνηση γιά τούς *φελάχους*, — προϊόν τῆς ἐξάρτησης τῆς 'Ισλαμικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό τούς *βεδουίνους*, πού ἀποτελοῦσαν τή στρατιωτική της βάση. Πρέπει νά στραφοῦμε σ'ἄλλους συγγραφεῖς,[40] ὥστε νά σχηματίσουμε μιά ἰδέα γιά τήν παρακμή τῆς βιοτεχνίας καί τῆς εὐημερίας τοῦ χωριοῦ στήν πρώτη φάση τῆς νεότερης ἐποχῆς, παρακμή πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς διείσδυσης τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.

'Αλλά μόλο πού τό ὀθωμανικό κράτος δέν πρόσφερε πολλά πράγματα στούς ἀγρότες (οὔτε κάν ἕνα σύστημα διακαιοσύνης),[41] ὡστόσο ἀντλοῦσε ἀπό αὐτούς φόρους καί στρατιῶτες. Ἕνας συγγραφέας ὑπολογίζει ὅτι σέ περίοδο πολέμου οἱ ἐτήσιες ἀπώλειες ἦταν ἀπό 10.000 ὥς 20.000 ἄνδρες, καί οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων θυμοῦνται ἀκόμα πατεράδες καί παποῦδες τους πού σκοτώθηκαν στόν τουρκικό στρατό. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτή ἡ μορφή καταπίεσης συντελοῦσε στό νά παντρεύεται κανείς νέος καί νά ἀφήνει τόν μέγιστο δυνατό ἀριθμό ἀπογόνων, πράγμα πού κάνει τόν παλαιστινιακό δείκτη γεννήσεων ἕναν ἀπό τούς μεγαλύτερους στόν κόσμο.

Οἱ ἀγρότες εἶχαν ἐλάχιστες πιθανότητες νά γλιτώσουν ἀπό τήν καταβολή τοῦ κρατικοῦ φόρου ἤ δεκάτης, ἰδιαίτερα τή στιγμή πού, ἄν πρέπει νά πιστέψουμε τόν Granott,[42] οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχηγοί τῶν πατριῶν τους καί οἱ *μουχτάρ* συνεργάζονταν μέ τούς φορομισθωτές γιά νά τούς ἀναγκάσουν νά πληρώσουν αὐτόν τόν φόρο. 'Η παρακάτω περιγραφή, βασισμένη στήν ἀφήγηση ἑνός περιηγητῆ τοῦ 19ου αἰώνα, μᾶς δίνει μιά ζωηρή εἰκόνα τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν:

> «'Από τήν ποσότητα σταριοῦ καί κριθαριοῦ πού ἔμεινε μετά τό ἁλώνισμα, πλήρωναν πρῶτα τούς φόρους στήν Κυβέρνηση καί στά *ουάκφ*. Κατά κανόνα, ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος εἶχε ὑποθηκευθεῖ ἤδη πρό πολλοῦ σ'ἕναν ἔμπορο ἀπό τήν πόλη, ἀπό τόν ὁποῖο εἶχε δανεισθεῖ λεφτά ὁ *φελάχος*... Ἄν ὁ χωρικός εἶχε προσλάβει ἕναν ἐργάτη, ἕναν *χαρράτ*, ἔπαιρνε κι αὐτός μετά τό ἁλώνισμα ὅ,τι τοῦ ἀναλογοῦσε. Ἔπειτα ἐρχόταν ὁ παπάς τοῦ χωριοῦ, πού ἐκτελοῦσε

καί χρέη κουρέα, γιά νά πληρωθεῖ κι αὐτός... Ἐπίσης οἱ δερβίσηδες, οἱ φτωχοί παπάδες τοῦ χωριοῦ, καθώς καί οἱ τυφλοί καί οἱ λεπροί ἔρχονταν ὅλοι κοπαδιαστά στό ἁλώνι... καί σπάνια ἔφευγαν μέ ἄδεια χέρια. Πολλῶν ἀγροτῶν ἡ μοίρα ἦταν, ἀφοῦ εἶχαν ἱκανοποιήσει ὅλες τίς ἀπαιτήσεις πάνω στή σοδειά τους, δικαιολογημένες ἤ ἀδικαιολόγητες, νά τούς μείνει μόνο μιά ἐλάχιστη ποσότητα πού χρειαζόταν γιά νά ταΐσουν τήν οἰκογένεια καί τά ζωντανά τους ὥς τήν ἑπόμενη συγκομιδή».[43]

Ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν χειροτέρεψε κι ἄλλο ὅταν ὁ φόρος πού ἐπέβαλλε ἡ ὀθωμανική κυβέρνηση ἄρχισε νά πληρώνεται σέ μετρητά καί ὄχι σέ σιτηρά. Οἱ ἀγρότες, καθώς βρίσκονταν σέ ἐξαιρετικά μειονεκτική θέση κατά τή διαπραγμάτευση τοῦ ἰσοδύναμου τῆς δεκάτης σέ μετρητά, παραδόθηκαν δεμένοι χειροπόδαρα στούς δανειστές. Συνήθως ἦταν ἀναγκασμένοι νά δανείζονται λεφτά ἀπό τούς ἴδιους ἐμπόρους πού ἀγόραζαν τή σοδειά τους καί τούς ἔδιναν σπόρο — μιά ἐξαιρετικά δυσάρεστη κατάσταση, γιατί δέν τούς ἔδινε καμιά διαπραγματευτική δύναμη, οὔτε ὅταν ἐπρόκειτο γιά τό ἐπιτόκιο τῶν δανείων. Τά ἐπιτόκια κυμαίνονταν ἀπό 30% ὥς 200%.

Τό ὕψος τῶν κληρονομικῶν χρεῶν πού βάραιναν τούς ἀγρότες ὅταν ἔγινε ἡ ἔρευνα τῶν Johnson-Crosbie, τό 1930, εἶναι ἰλιγγιῶδες. Μέ βάση στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν ἀπό τό 12% ὅλων τῶν χωριῶν καί τό 26% ὅλων τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, οἱ ἐρευνητές ὑπολόγισαν ἕνα μέσο χρέος 27 παλαιστινιακῶν λιρῶν ἀνά οἰκογένεια κι ἕναν μέσο ἐτήσιο τόκο 8 παλαιστινιακῶν λιρῶν ἐπί τοῦ χρέους. Γιά νά καταλάβουμε τί σημαίνουν αὐτοί οἱ ἀριθμοί, πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι τό μέσο ἐτήσιο εἰσόδημα τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν ἦταν 25-30 παλαιστινιακές λίρες.

Μιά ἀκόμα σαφέστερη εἰκόνα γιά τό πόσο χρεωμένοι ἦταν οἱ ἀγρότες μᾶς τή δίνει ἡ κατάταξη, ἀπό τούς Johnson καί Crosbie, τῶν 241 χωριῶν πού ἐρεύνησαν σέ τέσσερις κατηγορίες: 1) τήν πλειονότητα (84) πού μόλις καί τά κατάφερναν ν'ἀντιμετωπίζουν τά ἔξοδα τῆς συντήρησής τους· 2) ἐκεῖνα (70) πού μποροῦσαν ν'ἀντιμετωπίζουν τά ἔξοδα συντήρησης σύν τούς φόρους· 3) ἐκεῖνα (56) πού μποροῦσαν ν'ἀντιμετωπίσουν τά ἔξοδα συντήρησης σύν τούς φόρους σύν τό πάκτος· καί 4) τή μειονότητα (31) πού μποροῦσαν ν'ἀντιμετωπίζουν ὅλα αὐτά τά ἔξοδα, σύν τόν τόκο ἐπί τοῦ χρέους.

Οἱ περισσότεροι Ἄγγλοι ἱστορικοί πού ἀσχολήθηκαν μέ τήν Παλαιστίνη ἐπιμένουν στά δεινά πού προκαλοῦσε ἡ φορομίσθωση καί ἐπισημαίνουν τήν κατάργησή της, στά πρῶτα χρόνια τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, ὡς δεῖγμα προόδου. Ἀλλά ἀπό τή σκοπιά

τῶν ἀγροτῶν, ἡ συλλογή φόρων ἀπό τούς Βρεταννούς, ἄν καί ἦταν δικαιότερη, ἦταν πιό καταπιεστική. Ἡ δεκάτη ἦταν ἕνα σταθερό ποσοστό τῆς συγκομιδῆς σιταριοῦ καί μόνον αὐτῆς, καί μόλο πού οἱ φορομισθωτές ἀπομυζοῦσαν στό ἔπακρο τούς ἀγρότες, δέν εἶχαν κανένα συμφέρον νά τούς κάνουν νά χρεωκοπήσουν ἤ νά τούς διώξουν ἀπ'τή γῆ. Τά χρέη τῶν ἀγροτῶν διαιωνίζονταν ἀπό χρονιά σέ χρονιά καί ἀπό γενιά σέ γενιά, καί δέν ἐγκυμονοῦσαν κανένα κίνδυνο ἔξωσης. Ἀλλά, στό καθεστώς τῆς βρεταννικῆς κυριαρχίας, ὁλόκληρη ἡ περιουσία τῶν ἀγροτῶν — καί ὄχι μόνο ἡ συγκομιδή τους σέ σιτάρι — ἀποτελοῦσε τή βάση γιά τή φορολόγησή τους, περιλαμβάνοντας τά φρουτόδεντρα, τά σπίτια, «ἀκόμα καί τά κοτόπουλά μας». Ὄχι μόνο ἡ βρεταννική ἐκτίμηση ἦταν σχολαστικότερη, ἀλλά καί οἱ φόροι συλλέγονταν τώρα μέ τή βοήθεια στρατευμάτων, ἐνῶ στήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας σπάνια ὁ ἔπαρχος διέθετε ἀρκετό στρατό γιά νά ἐκφοβίσει τά χωριά.

Τό βρεταννικό καθεστώς διέταξε μιά ἔρευνα γιά τίς οἰκονομικές συνθῆκες τῶν χωριῶν, ἀλλά πολύ λίγα ἔκανε γιά νά τίς βελτιώσει. Ἕνας ἄνδρας ἀπό τή Σάσα (πρός τά βόρεια τοῦ Σαφέντ) συγκρίνει τήν πραγματική φτώχεια τοῦ χωριοῦ του στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς διοίκησης μέ τή δυνητική εὐημερία του:

> «Θυμᾶμαι πώς στή Σάσα, πού φημιζόταν γιά τίς ἐλιές της, τά σταφύλια της καί τά σύκα της, οἱ χωρικοί παρῆγαν χιλιάδες κιλά σύκα κάθε χρόνο. Ἀλλά δέν ὑπῆρχε ἀγορά. Οἱ Βρεταννοί δέν ἐνθάρρυναν τό πούλημα αὐτῶν τῶν φρούτων, κι ἄς ἦταν καλή ἡ ποιότητά τους, οὔτε βοηθοῦσαν στή συσκευασία ἤ στήν ἐξαγωγή τους. Γιά τόν χωρικό ἦταν δύσκολο νά πάει ὁ ἴδιος τή σοδειά του στήν ἀγορά, γιατί οἱ δρόμοι πού συνέδεαν τά χωριά μέ τίς πόλεις ἦταν κακοί. Κι ὅταν πλέον ὁ χωρικός εἶχε θερίσει τό στάρι του, οἱ Βρεταννοί ἔκαναν εἰσαγωγή φτηνοῦ σταριοῦ, πού τό ἔφερναν μέ πλοῖα ἀπό τήν Αὐστραλία καί τό πουλοῦσαν στή Χάιφα μισό πιάστρο τό κιλό, ξέροντας πώς οἱ ἀγρότες δέν μποροῦσαν νά πουλήσουν σ'αὐτή τήν τιμή. Ἡ βρεταννική πολιτική πρός τούς ἀγρότες ἦταν νά τούς ἀφήσει γιά πάντα φτωχούς».

Οἱ ἀγρότες ἦταν ἡ τάξη πού καταπιεζόταν περισσότερο ἄμεσα ἀπό τό φορολογικό σύστημα, τουρκικό ἤ βρεταννικό, γιατί, ἀντίθετα μέ τούς *βεδουίνους*, ἦταν δεμένοι μ'ἕναν συγκεκριμένο τόπο· καί, ἀντίθετα μέ τούς ἐμπόρους τῶν πόλεων, δέν εἶχαν τά μέσα γιά νά δωροδοκήσουν. Ἡ οἰκονομική καί κοινωνική ἀπομόνωσή τους ἀπό τήν πόλη σήμαινε ἐπίσης καί τήν ὑποταγή τους στήν πόλη, ὡς κέντρου τῆς γνώσης καί τῆς νέας χρηματικῆς οἰκονομίας. Πάλι ἀντίθετα μέ τούς *βεδουίνους*, δέν συνδέονταν μέ

τήν ἄρχουσα τάξη μέσω διαφόρων φυλάρχων,[44] ἀλλά μόνο μέσω πιό εὔθραυστων, «ρουσφετολογικῶν» δεσμῶν, πού μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά ἀτομικά, ἀλλά ὄχι γιά συλλογικά συμφέροντα.

Ἡ ἀλλαγή τοῦ συστήματος γαιοκτησίας

Ἡ φτώχεια καί ἡ ἐπιβίωση τῶν ἀγροτῶν ἦταν ἐπίσης ριζωμένες σ'ἕνα σύστημα γαιοκτησίας πού εἶχε ἀρχίσει ν'ἀλλάζει κάτω ἀπό τήν πίεση γιά «ἐκδυτικισμό» — πρός μεγάλη ζημιά τῶν *φελάχων* — στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ ἄποψη τοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου γιά τή γῆ ἦταν ὅτι ἀνῆκε τελικά σ'ὁλόκληρη τή μουσουλμανική κοινότητα *(ἀλ-οὔμμα)*, πράγμα πού οὐσιαστικά σήμαινε στό κράτος. Ἀλλά, ὅπως ἦταν φυσικό, ὁ θεωρητικός αὐτός κολεκτιβισμός δέν ἐμπόδισε τήν ἐμφάνιση ἀτομικῆς, κληρονομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἐκμίσθωση κρατικῆς γῆς *(μίρι)* ἀποτελοῦσε σημαντική πηγή κρατικῶν ἐσόδων· ἡ *ντέ φάκτο* κληρονομία αὐτῆς τῆς γῆς, καθώς καί ἄλλων τύπων δημόσιας γῆς, ὅπως π.χ. τῶν θρησκευτικῶν προικοδοτημάτων *οὐάκφ*, εἶχε ὡς πολιτικό ἀποτέλεσμα τή σταθεροποίηση τῆς ταξικῆς δομῆς, ἐνῶ διατηροῦσε τή νομική δυνατότητα νά ἐπιστραφεῖ αὐτή ἡ γῆ στό κράτος — δυνατότητα πού χρησιμοποιοῦνταν ὡς πολιτικό ὅπλο. Τόσο στήν Ἀραβική ὅσο καί στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, τά φεουδαλικά κτήματα πῆραν τή μορφή γῆς, ἀπό τά εἰσοδήματα τῆς ὁποίας γινόταν ἡ μισθοδοσία κρατικῶν λειτουργῶν.[45] Ἡ μορφή αὐτή εἶχε τό ἴδιο χαρακτηριστικό μέ τήν ἀνακλητή ἀτομική ἰδιοκτησία, ἐνῶ στό ἐπίπεδο τῶν ἀγροτῶν, ἡ πάκτωση — τό δικαίωμα νά χρησιμοποιεῖ κανείς ἕνα δεδομένο ἀγροτεμάχιο — περνοῦσε ἀπό πατέρα σέ γιό, μέ ἀδιατάρακτη ἀλληλουχία, ὥς τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Οὔτε τό κράτος οὔτε οἱ μεγαλοεκπακτωτές οὔτε οἱ φορομισθωτές εἶχαν συμφέρον νά διαταράξουν τήν πάκτωση γῆς ἀπό τούς ἀγρότες, γιατί αὐτό πού ἤθελαν ἡ κυβέρνηση καί οἱ φεουδάρχες ἦταν ἀκριβῶς οἱ φόροι καί τό πάκτος πού κατέβαλλαν οἱ ἀγρότες. Πρακτικά, ἡ γῆ ἀπό μόνη της δέν εἶχε καμιά ἀγοραία ἀξία. Γιά τόν ἀγρότη ἦταν ἀδιανόητο ὅτι «ἀπό κάποιο καπρίτσιο τῆς κυβέρνησης μποροῦσε νά χάσει τή γῆ πού τόν ζοῦσε».[46]

Αὐτό πού ἔκαναν οἱ ὀθωμανικές μεταρρυθμίσεις τοῦ 1856 καί 1858 ἦταν νά δημιουργήσουν τή νομική βάση γιά τήν καθαρά ἀτομική ἰδιοκτησία καί διάθεση τῆς γῆς. Ἄρχισε τότε ἡ μεταβίβαση γῆς στό ὄνομα διαφόρων ἀτόμων. Τή σημασία πού εἶχαν αὐτά τά μέτρα ἀπό τή σκοπιά τῶν ἀγροτῶν μποροῦμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε πλήρως μόνον ἄν κατανοήσουμε τήν ταξική ἀνημπόρια τῶν

τελευταίων. Ἀντίθετα μέ τούς μεγαλοεκπακτωτές καί τούς φύλαρχους, τούς ἔλειπε ἡ δύναμη πού χρειαζόταν γιά νά μετατρέψουν τήν ἐθιμική νομή τῆς γῆς σέ νομικά κατοχυρωμένη γαιοκτησία. Μάλιστα, δέν κατάλαβαν κάν τό νόημα τῶν νέων νόμων, οὔτε τήν ἔννοια «ἰδιοκτησία» — τόσο ξένη ἦταν αὐτή ἡ ἔννοια πρός τή δική τους ἀντίληψη περί «δικαιωμάτων». Στήν Παλαιστίνη:

«... καθώς φοβόντουσαν πώς ὁ φοροεισπράκτορας καί ὁ στρατολόγος θά ἔκαναν χρήση τῶν νέων κτηματολογίων καί σχεδόν δέν καταλάβαιναν τήν τεράστια σημασία πού εἶχαν τά νέα ἔγγραφα καί οἱ νέοι τίτλοι γιά τό μέλλον τους, ὅταν ἄρχισαν νά ἐφαρμόζονται οἱ συμπληρωματικές διατάξεις τοῦ κώδικα, αὐτοί τίς παρέκαμπταν μαζικά καί πεισματικά».[47]

Ἡ παράκαμψη αὐτή πῆρε τή μορφή μεταβίβασης τῆς γῆς στό ὄνομα νεκρῶν ἤ φανταστικῶν προσώπων· ἤ — πράγμα πιό ἐπικίνδυνο — «στό ὄνομα κάποιου ἀνθρώπου μέ ἐξουσία ἤ ἐπιρροή, πού ἔδειχνε νά παρέχει κάποια προστασία»[48] — στό ὄνομα διαφόρων *σουγιούχ*, προκρίτων, ἀστῶν ἐμπόρων, ἀκόμα καί φορομισθωτῶν. Ὁ A. L. Tibawi[49] ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀστοί ἔμποροι καί οἱ δανειστές παραπλάνησαν σκόπιμα τούς ἀγρότες σχετικά μέ τό περιεχόμενο τῶν νέων νόμων, γιά νά τούς πείσουν νά τούς δόσουν τίτλους. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, μεγάλες ἐκτάσεις γῆς πού ἀποτελοῦσε συλλογική ἰδιοκτησία διαφόρων φυλῶν *βεδουίνων,* γράφτηκαν στό ὄνομα ὁρισμένων ἀρχηγῶν καί πέρασαν στήν κυριότητά τους. Ἡ σχέση τῶν ἀγροτῶν μέ τή γῆ πού εἶχε ἀπαλλοτριωθεῖ νομότυπα μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἔγινε σχέση πακτωτῶν πού μποροῦσαν νά ἐξωσθοῦν κατά βούληση. Ἡ ἔξωση — συνηθισμένο φαινόμενο στήν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγροτιᾶς — ἦταν μιά νέα, ἐξαιρετικά ἀπειλητική ἐμπειρία γιά τούς Ἄραβες ἀγρότες. Δέν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανείς πού τά πρῶτα καί βίαια ξεσπάσματα τῶν ἀγροτῶν στήν Παλαιστίνη συνέπεσαν μέ τίς πρῶτες μεγάλες πωλήσεις γῆς ἀπό ἀπόντες ἐκπακτωτές σέ Σιωνιστές μετανάστες.

Μέ τή τοπική ἰδιοποίηση τῆς γῆς ἄρχισε σ' ὁλόκληρη τήν εὔφορη ζώνη ἡ πόλωση τῆς γαιοκτησίας σέ πολύ μεγάλα κτήματα (συνήθως τά διαχειρίζονταν πράκτορες τῶν ἐκπακτωτῶν πού ζοῦσαν στίς πόλεις) καί πολύ μικρά ἀγροτεμάχια, πού ἁπλῶς συντηροῦσαν ἀγροτικές οἰκογένειες χάρη στήν ἐπιβίωση δικαιωμάτων πάνω στήν κοινοτική γῆ τοῦ χωριοῦ καί χάρη στή μισθωτή ἐργασία. Ὁ Weulersse, ἀφοῦ περιγράφει τήν ἐξαθλίωση τῶν Σύρων ἀγροτῶν, πού κατά κύριο λόγο δούλευαν ὡς ἀκτήμονες πακτωτές σέ μεγάλα κτήματα, παρατηρεῖ ὅτι ἡ πόλωση τῆς γαιοκτησίας ἦταν

πολύ λιγότερο έντονη στήν Παλαιστίνη. Ἐκεῖ, ἡ πλειονότητα τῶν ἀγροτῶν εἶχαν γῆ, ἄν καί ἡ ἔκτασή της ἦταν ἀνεπαρκής.

Τό 1936, ἡ βρεταννική κυβέρνηση διενέργησε μιά ἔρευνα σέ 322 χωριά, στήν ὁποία βασίζεται ὁ παρακάτω πίνακας.

Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ — 1936

Ἔκταση ἰδιόκτητης γῆς (σέ ντουνούμ)	Ἰδιοκτῆτες (σέ % τοῦ πληθυσμοῦ)	Ἰδιόκτητη ἔκταση ὡς % τοῦ συνόλου τῆς καλλιεργημένης γῆς
Πάνω ἀπό 5.000	0,01	19,2
1000 - 5.000	0,20	8,2
100 - 1000	8,00	35,8
0 - 100	91,80	37,1

Συνδυάζοντας τίς δύο πρῶτες κατηγορίες, βλέπουμε πώς τό 27,4% τῆς γῆς ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ 0,21% τοῦ πληθυσμοῦ. Μιά ἀκόμα πιό καθαρή εἰκόνα τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν μᾶς τή δίνει ἡ παραπέρα ἀνάλυση τῆς τελευταίας (0-100 *ντουνούμ*) κατηγορίας: τό 27,6% τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε κλήρους μέ ἔκταση λιγότερη ἀπό 40 *ντουνούμ*, ἐνῶ τό 21,9% εἶχε κλήρους μικρότερους ἀπό πέντε *ντουνούμ* (1 *ντουνούμ* = 1 στρέμμα).

Πόσο μεγάλος ἔπρεπε νά εἶναι ἕνα κλῆρος γιά νά μπορεῖ μιά ἀγροτική οἰκογένεια νά συντηρηθεῖ χωρίς νά ἔχει ἄλλες εἰσοδηματικές πηγές; Ἡ Ἔκθεση Hope-Simpson τοῦ 1930 ἔδοσε τούς ἑξῆς ἀριθμούς γιά τήν ἐλάχιστη ἔκταση γῆς πού χρειαζόταν μιά οἰκογένεια πέντε ἀτόμων: 130 *ντουνούμ* γῆς χωρίς ἄρδευση· 100 *ντουνούμ* πλούσιας γῆς μέ κατοικίδια ζῶα· 40 *ντουνούμ* γῆς μέ μερική ἄρδευση καί γαλακτοκομική παραγωγή· καί 15 *ντουνούμ* δενδροφυτευμένης γῆς.

Ἀπό τούς ἀριθμούς αὐτούς φαίνεται καθαρά πώς ἡ πλειονότητα τῶν *φελάχων* φυτοζωοῦσε, καλλιεργώντας κλήρους πολύ μικρότερους ἀπό τό μίνιμουμ πού καθόρισαν οἱ οἰκονομολόγοι. Γιατί, ἤδη τό 1930, τό 30,7% τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶχε καθόλου γῆ, παρά ἐργαζόταν στή γῆ ἄλλων, ἐνῶ ἄλλο ἕνα τρίτο ἐργαζόταν ἐν μέρει σέ ἰδιόκτητους κλήρους μέ ἔκταση μικρότερη ἀπό 5 *ντουνούμ* καί ἐν μέρει στή γῆ ἄλλων.

Ἡ ἔρευνα τοῦ Granott γιά τή μεγαλαιογαιοκτημονική τάξη τῆς

Παλαιστίνης δείχνει ὅτι τό μεγαλύτερο κτῆμα, πού ἀνῆκε στήν οἰκογένεια Σάουα τῆς Γάζα, εἶχε ἔκταση 100.000 *ντουνούμ*, δηλαδή σημαντικά μικρότερη ἀπό τά κτήματα τῆς οἰκογένειας Σοῦρσοκ στή Βηρυτό, πού μόνο στήν πεδιάδα 'Εσδραελόν ἔφταναν σέ ἔκταση τίς 240.000 *ντουνούμ*.[50] 'Από τίς παλαιστινιακές οἰκογένειες πού ἀναφέρονται ὀνομαστικά — τούς 'Αμπντούλ Χαντί, τούς ἀλ-Χουσαϊνί, τούς Τατζί, τούς Μπαργκούτι, τούς Τζαγιούσι, τούς ἀλ-Ταμπάρι — καμιά δέν ξεπερνοῦσε τήν κλάση τῶν 50-60.000 *ντουνούμ*. 'Οπωσδήποτε ἐπρόκειτο γιά μεγάλα κτήματα, ἀλλά ὄχι τῆς ἴδιας τάξης μεγέθους ὅπως ἐκεῖνα τῆς Συρίας, τοῦ 'Ιράκ καί τῆς Αἰγύπτου. Κατά τήν κρίση τῆς Warriner, «'Η Παλαιστίνη, σέ σύγκριση μέ ἄλλες χῶρες τῆς Μέσης 'Ανατολῆς, δέν ὑποφέρει ἰδιαίτερα ἀπό τή μάστιγα τῆς τάξης τῶν ἐκπακτωτῶν πού ζοῦν μακριά ἀπό τά κτήματά τους».[51]

'Η ἀντίσταση τῶν χωρικῶν στήν ἀπαλλοτρίωση

'Η οἰκονομική πόλωση μέσα στήν ἀγροτική τάξη, ἀποτέλεσμα τῆς νομότυπης ἰδιοποίησης τῆς γῆς, ἀναχαιτίσθηκε ἀπό τήν ἀνθεκτικότητα μιᾶς ἀρχαίας μορφῆς συλλογικῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἐδάφους, πού λεγόταν *μάσα* καί χάρη στήν ὁποία ἡ γῆ πού νέμονταν οἱ οἰκογένειες ἑνός χωριοῦ ἀνακατανεμόταν κατά τακτικά χρονικά διαστήματα, ἔτσι ὥστε ὅλες οἱ ποιότητες ἐδάφους νά κατανέμονται ἐξίσου. Τά δικαιώματα βοσκῆς, ξύλευσης καί — τοῦ πιό σημαντικοῦ ἀπ'ὅλα — τῆς ὕδρευσης ἦταν κι αὐτά ἐπίσης ὀργανωμένα συλλογικά. Μόλο πού ἡ ἰδιοποίηση τῆς γῆς ἔβλαψε τή *μάσα*, ὁ Granott ὑπολόγισε τό 1945 πώς τά μισά παλαιστινιακά χωριά διέθεταν ἀκόμα κοινοτική γῆ.

Οἱ οἰκονομολόγοι θεωροῦσαν τή *μάσα* ὡς ἀναχρονιστική καί ὡς παράγοντα πού συντελοῦσε στή φτώχεια τῶν ἀγροτῶν. Μαζί μέ τόν θεσμό τῆς ἴσης κληρονομιᾶς,[52] χώριζε τή γῆ σέ ὅλο καί μικρότερες λουρίδες, ἀποθαρρύνοντας τήν ἐφαρμογή σύγχρονων γεωργικῶν μεθόδων ὅπως τή χρήση μηχανῶν, τό ξερίζωμα τῶν ζιζανίων. 'Ο Granott ἀναφέρει τήν ἀκραία περίπτωση ἑνός χωριοῦ μέ 781 ἑκτάρια, χωρισμένα, γιά κληρονομικούς λόγους, σέ 23.696 λουρίδες γῆς. 'Η Warriner ἀναφέρει κι αὐτή τήν περίπτωση ἑνός ἀγροτεμάχιου μέ ἔκταση 4,3 ντουντούμ (περίπου 4 στρέμματα) πού ἀνῆκε σέ 48 πρόσωπα.

'Ωστόσο, κατηγορώντας τή *μάσα* καί τόν μουσουλμανικό κληρονομικό κώδικα, οἱ οἰκονομολόγοι παρέβλεψαν ἄλλες βασικές αἰτίες τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν, ὅπως ἦταν ἡ ἔλλειψη ταξικῆς ἰσχύος, τό βάρος τῶν χρεῶν καί τό ἄκαμπτο σύστημα παροχῆς γῆς,

πού εἶχε πολιτικά αἴτια. Παρέβλεψαν ἐπίσης τή σχέση τῆς *μάσα* μέ τίς δύο βασικές μονάδες πού εἶχαν θεμελιώδη σημασία γιά τή ζωή τοῦ ἀγρότη: τό χωριό καί τήν πατριά. Ὁ Ruedy κάνει μιά πιό ἰσοζυγισμένη ἐκτίμηση:

> «Ἀπό κοινωνική καί ψυχολογική ἄποψη... καί ὡς ἀντανάκλαση τῆς ἐξάρτησης τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν ὁμάδα γιά κάθε εἶδους ἀσφάλεια σέ μιά ταραγμένη περίοδο τῆς ἱστορίας, ἡ *μάσα* ἀποτελεῖ μιά ἀποτελεσματική προσαρμογή».[53]

Γιά νά τοποθετήσουμε τό ζήτημα σέ εὐρύτερη προοπτική, θά ἔπρεπε νά κοιτάξουμε πιό πέρα ἀπό τόν πολιτικά ἐξειδικευμένο θεσμό τῆς *μάσα* καί ν'ἀναγνωρίσουμε πώς ἡ κοινοτική ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί ἡ ἴση κληρονομιά ἀποτελοῦν ἕναν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς φτώχειας, ἕνα τρόπον χάρη στόν ὁποῖο καί οἱ δύο αὐτές πηγές πλούτου, *μαζί* μέ τή φτώχεια, κατανέμονται σχετικά δίκαια σ'ὅλους τούς ἀγρότες, πού ἔτσι ἔχουν τή δυνατότητα νά μείνουν στή γῆ τους. Ὁ Wolf συνοψίζει εὔστοχα τίς ἐναλλακτικές λύσεις πού ἀντιμετωπίζουν οἱ ἀγρότες:

> «Μποροῦν νά ἐλαττώσουν τή δύναμη τῶν πιέσεων ἐπιλογῆς πού ἀσκοῦνται σ'ἕνα νοικοκυριό, ἀναπτύσσοντας μηχανισμούς γιά νά μοιράζονται μεταξύ τους τίς πλουτοπαραγωγικές πηγές σέ περίοδο ἀνάγκης... Ἡ ἀντίθετη λύση... εἶναι ν'ἀφήσουν τίς πιέσεις ἐπιλογῆς νά δράσουν ὅπου θέλουν, γιά νά μεγιστοποιήσουν τήν ἐπιτυχία τῶν πετυχημένων καί νά ἐξαφανίσουν ὅσους δέν μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα».[54]

Δέν ἀντέδρασαν ὅλα τά παλαιστινιακά χωριά μέ τόν ἴδιο τρόπο στίς πιέσεις γιά ἐκσυγχρονισμό. Ὁ Granott παρατήρησε πώς σέ χωριά πού τό μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς ἦταν ἰδιωτικό, οἱ χωρικοί ἦταν πολωμένοι σέ πλούσιους καί φτωχούς, ἐνῶ τά χωριά ὅπου ἐπικρατοῦσε ἡ κοινοτική ἰδιοκτησία ἔτειναν πρός τήν ἰσότητα. Τό θρήσκευμα καί ἡ γειτνίαση μέ τίς πόλεις εἶχαν κάποια σχέση μ'αὐτή τή διαφορά: τά χριστιανικά χωριά ἦταν προθυμότερα νά υἱοθετήσουν δυτικές ἐπιχειρηματικές ἀξίες, μαζί μέ τήν ταξική διαφοροποίηση. Ὑπῆρχε ἐπίσης μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στά χωριά ὡς πρός τήν προθυμία τους νά ἐκχωρήσουν γῆ σέ ξένους. Ἡ «Ἔρευνα τῶν Πέντε Χωριῶν», πού ἔγινε τό 1944, διαπίστωσε ὅτι, σ'ἕνα χωριό, τό 52,9% τῆς γῆς ἦταν ἰδιοκτησία ἀτόμων πού δέν κατοικοῦσαν στό χωριό, ἐνῶ σέ δύο ἄλλα χωριά οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοί ἦταν μονάχα 2,4% καί 4%. Τό συνολικό ποσοστό ἦταν 20%.

Οἱ ἀναμνήσεις πρώην ἀγροτῶν, πού ζοῦν σήμερα στά στρατόπε-

δα, γιά τό καθεστώς γαιοκτησίας πού ἐπικρατοῦσε στήν Παλαιστίνη στά χρόνια τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης παρουσιάζουν ἀξιοσημείωτη συνοχή: «Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι εἶχαν λίγη γῆ, πού ὅμως δέν ἔφτανε». 'Από τίς περιγραφές τους βγαίνει καθαρά τό συμπέρασμα πώς, παρόλο πού ἡ ἀλληλεγγύη τῆς πατριᾶς ἀντενεργοῦσε στήν ἐμφάνιση σαφῶς διαφοροποιημένων τάξεων στά χωριά, μποροῦσε ὡστόσο νά διακρίνει κανείς τρεῖς κατηγορίες ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν: 1) ἐκεῖνες πού εἶχαν περισσότερη γῆ ἀπ'ὅση μποροῦσαν νά καλλιεργήσουν μόνες τους καί πού προσλάμβαναν φτωχότερους συγγενεῖς ἄλλων ἀγροτῶν· 2) ἐκεῖνες πού εἶχαν κλήρους μέ τέτοιο μέγεθος, ὥστε μποροῦσαν νά τούς καλλιεργήσουν χωρίς ξένη ἐργασία, ἀλλά πού δέν ἦταν ἀναγκαῖα τόσο μεγάλοι ὥστε νά τίς συντηροῦν χωρίς νά κάνουν ἐργασία· 3) ἀκτήμονες ἀγρότες, πού συχνά εἶχαν κοπάδια ἀπό κατσίκια καί πρόβατα καί/ἤ δούλευαν τή γῆ ἄλλων. 'Ακόμα καί οἱ ἀκτήμονες ἀγρότες εἶχαν συνήθως δικά τους σπίτια καί ἦταν δική τους ἡ γῆ ὅπου ἔμεναν, ὅπως εἶχαν ἐπίσης καί δικαιώματα βοσκῆς, ὕδρευσης κλπ., χάρη στό γεγονός ὅτι ἦταν μέλη τῆς κοινότητας τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι, παρόλο πού στήν ἐποχή τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης ὑπῆρχε ἀστυφιλία, δέν συμμετεῖχαν ὅλοι οἱ ἀκτήμονες ἀγρότες σ'αὐτή τή μετακίνηση. Ἕνα μεγάλο ποσοστό ἀπ'αὐτούς ἔμειναν στά χωριά, μαγνητισμένοι ἀπό τό ὄνειρο τοῦ ἀγρότη ν'ἀποκτήσει δική του γῆ. Οἱ τελευταῖοι αὐτοί σώθηκαν ἀπό τή χρεωκοπία χάρη στή συλλογικότητα πού χαρακτήριζε τή ζωή τοῦ χωριοῦ.

'Αλλά τό ὄνειρο αὐτό ἀπειλοῦνταν. 'Η ἐμφάνιση τῆς ρευστοποιήσιμης σοδειᾶς καί τῆς καλλιέργειας γιά τήν ἀγορά δέν μποροῦσαν παρά νά μεγαλώσουν τήν περιθωριακότητα τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν κλήρων, ἐπιβάλλοντας τό τελικό πούλημά τους, παρόλο πού τό ντόπιο σύστημα γαιοκτησίας τῆς Παλαιστίνης, πού εὔστοχα χαρακτηρίσθηκε «οἰκογενειακός φεουδαλισμός», ἐπιβράδυνε αὐτή τή διαδικασία, μέ τό νά κατατέμνει μεγάλα κτήματα ἀνάμεσα σέ διάφορα παρακλάδια τῆς οἰκογένειας,[55] ὅσο καί μέ τό νά ἐμποδίζει τήν ἀπαλλοτρίωση γῆς πού ἀνῆκε σέ ἀγροτικές οἰκογένειες. 'Ηταν δύσκολο ν'ἀναδυθεῖ μιά καθαρά καπιταλιστική γεωργία μέσα ἀπό τό πλέγμα ἐθιμικῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού συνέδεαν τούς πλούσιους μέ τούς φτωχούς ἀγρότες. 'Η ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ Firestone γύρω ἀπό τίς συμφωνίες γιά τή μοιρασιά τῆς σοδειᾶς πού γίνονταν στά χρόνια τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης δείχνει πώς ἡ ἔννοια τῆς «συνεργασίας» ἔδινε ἀκόμα καί σέ ἀκτήμονες χωρικούς ἕνα μερίδιο στή γῆ, ἰδιαίτερα ἄν μποροῦσαν νά συνεισφέρουν βόδια καί σπόρο, καθώς καί τήν ἴδια τους τήν ἐργασία.[56] Τό μουσουλμανικό δίκαιο εὐνοοῦσε τέτοιες συμφωνίες

γιά συνεργασία, καί οἱ μεγαλογαιοκτήμονες θυσίαζαν συχνά ὁρισμένα οἰκονομικά πλεονεκτήματα μέ ἀντάλλαγμα τό γόητρο μέσα στήν κοινότητα, κατά τίς διαπραγματεύσεις τους μέ τούς ἀγρότες πού δούλευαν τή γῆ τους.

Νέες τέχνες καί ἐπαγγέλματα

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τήν κατάσταση τῆς φτωχότερης τάξης τῶν ἀγροτῶν, πού οἱ κλῆροι τους ἦταν ἀνεπαρκεῖς ἤ πού δέν εἶχαν καθόλου γῆ, πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὄχι μονάχα τή συλλογικότητα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, ἀλλά καί τίς δυνατότητες γιά μή γεωργική ἀπασχόληση. Τά χωριά εἶχαν ἀνέκαθεν μικρές βιοτεχνίες καί χειροτεχνίες, καί στήν περίοδο τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης ἕνας σημαντικός ἀριθμός ἀγροτῶν βρῆκαν ἀπασχόληση στήν ἀστυνομία, πού τή διοικοῦσαν οἱ Βρεταννοί·[57] μέ τήν αὔξηση τῶν βρεταννικῶν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων μετά τή Μεγάλη Ἐξέγερση, πολλοί ἐπίσης βρῆκαν δουλειά σέ στρατιωτικούς καταυλισμούς. Παρόλο πού ἡ διάδοση τῆς σύγχρονης παιδείας στά χωριά ἦταν ἀργή (οἱ ἀγρότες ὑποψιάζονταν πώς καθυστεροῦσε γιά πολιτικούς λόγους), μερικά «τέκνα τοῦ χωριοῦ» κατάφεραν νά βροῦν δουλειά στήν πόλη, ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι καί κληρικοί. Οἱ ἀμόρφωτοι, ὅπως ὁ πατέρας τοῦ Ζ. Κ.,[58] ἔβρισκαν δουλειές γιά ὑποπρολετάριους σέ ἐργαστήρια καί ἐργοστάσια.

Στό δεῖγμα ἀπό 20 Παλαιστινίους τῶν στρατοπέδων, ἀπό τούς ὁποίους πῆρα συνέντευξη τό 1975, μόνον ἑνός ὁ πατέρας ἀνῆκε στή *μαλλάκ*, δηλαδή στήν τάξη τῶν εὔπορων γαιοκτητῶν πού χρησιμοποιοῦσαν μή οἰκογενειακή ἐργασία· τέσσερις πατεράδες ἦταν ἀκτήμονες καί δούλευαν ὡς μισθωτοί ἐργάτες· δύο ἦταν προλετάριοι ἀπό τήν Ἄκρα· καί τρεῖς εἶχαν λίγη δική τους γῆ, ἀλλά συνδύαζαν τήν καλλιέργειά της μέ ἄλλες ἀπασχολήσεις. Ἡ εἰκόνα αὐτή εἶναι ἴσως ἀρκετά τυπική γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία στήν τελευταία δεκαετία τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης, καί μᾶς βοηθάει νά ἐξηγήσουμε γιατί, παρά τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀκτημόνων, οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες συνέχιζαν νά θεωροῦν τούς ἑαυτούς τους ὡς τάξη μικροϊδιοκτητῶν. Οἱ περισσότεροι ἐξακολουθοῦσαν νά καλλιεργοῦν μικρούς οἰκογενειακούς κλήρους, κλείνοντας ποικίλες συμφωνίες σχετικά μέ τό ὕψος τοῦ πάκτους καί τό μοίρασμα τῆς σοδειᾶς, ἐνῶ παράλληλα συμπλήρωναν τό οἰκογενειακό εἰσόδημα μ'ὁποιονδήποτε τρόπο τούς ἐπέτρεπε ἡ μεταβαλλόμενη οἰκονομία τῆς Παλαιστίνης. Ἐδῶ, μᾶς κάνει ἐντύπωση ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς δομικούς περιορισμούς τῆς ἀπασχόλησης καί τοῦ

εἰσοδήματος τῶν ἀγροτῶν, πού ἔθετε τό σιωνιστικό μποϋκοτάζ τῆς ἀραβικῆς ἐργασίας καί ἡ «ὀπισθοδρομικότητα» τῆ ἐγχώριας οἰκονομίας, καί τήν ἐπιμονή τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν νά διαφοροποιοῦν τίς εἰσοδηματικές πηγές τους. Ἡ προθυμία τους νά ἀσκήσουν νέες τέχνες καί ἐπαγγέλματα καί ἡ ἀμείωτη πίεσή τους στίς Ἀρχές νά τούς φτιάξουν σχολεῖα γιά τά παιδιά τους, φανερώνουν ὅτι ἔψαχναν νά βροῦν συμπληρώματα τοῦ εἰσοδήματος τους πού νά ἐπιτρέπουν τήν ἐπιβίωσή τους στούς κλήρους τους, οἱ ὁποῖοι συρρικνώνονταν ὁλοένα. Ἕνας ἄνδρας ἀπό τή Σάσα θυμᾶται τήν κινητοποίηση τῶν χωρικῶν γιά τήν ἵδρυση σχολείων:

«Πῆγα σχολεῖο ὅταν ἤμουν ἑφτά χρόνων. Εἴχαμε ἕνα δάσκαλο, ἀπό τό Ναμπλούς, καί παρόλο πού ἡ αἴθουσα μόλις χωροῦσε 30 ἀνθρώπους, δέν ἤμασταν λιγότερα ἀπό 150 παιδιά. Πῆγα ὥς τό τέλος τῆς τετάρτης τάξης. Ἀργότερα ἔφεραν δεύτερο καί τρίτο δάσκαλο, ἀλλά γιά νά φοιτήσουν στό γυμνάσιο οἱ μαθητές ἔπρεπε νά πᾶνε στήν πόλη. Θυμᾶμαι πού οἱ οἰκογένειές μας πήγαιναν κάθε μέρα στόν *καϊμακάμη*[59] καί τόν βοηθό του, καί πάλευαν γιά τή μόρφωση τῶν παιδιῶν τους. Ἤθελαν νά προστεθοῦν τάξεις στό σχολεῖο μας — οἱ τέσσερις δέν ἔφταναν. Ἤθελαν μαθήματα ἀγγλικῶν. Οἱ χωρικοί ἑνώθηκαν σάν ἕνα χέρι σ'αὐτόν τόν ἀγώνα γιά σχολεῖα, ἐπειδή ἀπό τή φύση τους οἱ ἀγρότες συνεργάζονται. Ἔτσι, ἔπειτα ἀπό πολύ καιρό, ἀποκτήσαμε πέμπτη κι ἕκτη τάξη, τό σχολεῖο ἐπεκτάθηκε, καί μάλιστα δημιουργήθηκε κι ἕνας πυρήνας γιά σχολεῖο θηλέων».

Ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ἀγροτῶν γιά τή μόρφωση ἀντανακλᾶ καθαρά τό γεγονός ὅτι εἶχαν καταλάβει πώς ἡ φτώχεια καί ἡ καταπίεσή τους ὡς τάξης συνδέονταν μέ τόν ἀποκλεισμό τους ἀπό τή γνώση. Τή δίψα τους γιά μάθηση μποροῦμε νά τή νιώσουμε σέ κάθε ἀφήγηση σχετική μ'ἐκείνη τήν περίοδο:

«Ὁ πατέρας μου ἦταν ἀγράμματος, ἀλλά ἔκανε κάθε δυνατή προσπάθεια νά μοῦ δόσει μόρφωση, κι ἄς ἦταν πολύ φτωχός. Ἔπιασε σχέσεις μέ τόν μοναδικό δάσκαλο τοῦ χωριοῦ καί μπῆκα στό δημοτικό. Στό τέλος τοῦ δημοτικοῦ ἦταν νά πάω στό γυμνάσιο, πού βρισκόταν στήν Ταρσίχα. Ἔπεισα τόν πατέρα μου καί τέσσερις ἄλλους μαθητές νά μᾶς φέρουν ἕναν ἰδιωτικό δάσκαλο τό καλοκαίρι, γιά νά μᾶς διδάξει ἀγγλικά καί τήν ὕλη τῆς πέμπτης τάξης τοῦ δημοτικοῦ, ἔτσι ὥστε νά γίνουμε δεκτοί στό γυμνάσιο. Οἱ τέσσερις ἀπό μᾶς τοῦ πλήρωναν τρεῖς γκινέες ἤ 75 πένες ὁ καθένας τόν μήνα. Ἐπειδή ὁ πατέρας μου ἦταν πολύ φτωχός, δέν μπόρεσα νά συνεχίσω παραπάνω ἀπό 37 μέρες. Ἔτσι, μελέτησα τήν ὑπόλοιπη ὕλη μόνος μου, ἀπό τά βιβλία ἑνός ἀπό τά ἄλλα παιδιά, πού ἦταν ξάδερφός μου. Πήγαμε στήν Ταρσίχα, δόσαμε ἐξετάσεις καί

πετύχαμε ὅλοι μας». (Αὐτός ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἀργότερα ἔξοχος ὀργανωτής καί πολιτικός ἡγέτης στό ἀντιστασιακό κίνημα, ἕνας ἀπό τούς λίγους πού ἔχουν ἀγροτική καταγωγή.)

Ὄχι μόνον οἱ γονεῖς, ἀλλά καί τά παιδιά ἔνιωθαν ἕλξη γιά τά σχολεῖα, πού παρά τή φτώχεια τῶν ἀγροτῶν, ἦταν μιά συναρπαστική καινοτομία στή ζωή τοῦ χωριοῦ:

«Ὅταν ὁ πατέρας μου πῆγε νά μέ γράψει στό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, ὁ δάσκαλος ἀρνήθηκε νά μέ πάρει, γιατί ἤμουν ἕνα χρόνο μικρότερος ἀπ᾽τό κανονικό. Τά παιδιά μέ τά ὁποῖα ἔπαιζα ἔγιναν δεκτά, κι ἐγώ γύρισα σπίτι κλαίγοντας πού δέν μέ πῆρε ὁ δάσκαλος».

Ἐντύπωση προξενεῖ τό γεγονός πώς, φεύγοντας τό 1948 ἀπό τά χωριά τους λόγω τῶν βομβαρδισμῶν, πολλά παιδιά πῆραν μαζί τους μόνο τά σχολικά βιβλία τους, καί ὅταν οἱ Παλαιστίνιοι ἔφτασαν στόν Λίβανο ἡ πρώτη προσπάθεια, ἀφοῦ κάλυψαν τίς βασικές τους ἀνάγκες, ἦταν νά βροῦν τά μέσα γιά νά συνεχισθεῖ ἡ ἀπρόσκοπτη μόρφωση τῶν παιδιῶν. Ὅπως ἡ οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη τους καί οἱ ρίζες πού εἶχαν στή γῆ τους, ἔτσι καί ἡ δίψα τους γιά μόρφωση μεταφέρθηκε στή διασπορά, δημιουργώντας ἕνα συνεχές ἀνάμεσα στήν Παλαιστίνη καί τή *γκούρμπα*.

Ἡ σκιά τῆς ἀποικιοκρατικῆς ἀπαλλοτρίωσης

Ἐνῶ ἡ διάδοση τῆς παιδείας στά χωριά θά εἶχε ἐλαττώσει τήν πίεση πάνω στή γῆ καί θά εἶχε αὐξήσει τό εἰσόδημα τῶν ἀγροτῶν, ἐπιτρέποντάς τους νά βροῦν εἰδικευμένη ἀπασχόληση στίς πόλεις, ὑπῆρχε μιά δεύτερη, πολύ σοβαρότερη ἀπό τή φτώχεια, ἀπειλή γιά τή σχέση τῶν ἀγροτῶν μέ τή γῆ τους. Ἐπρόκειτο, φυσικά, γιά τόν Σιωνισμό. Ἡ κλασική μελέτη τοῦ Granott γιά τήν ἰδιοκτησία παλαιστινιακῆς γῆς δίνει ἔμφαση σέ ἐνδογενεῖς παράγοντες πού ὁδηγοῦσαν στή φτώχεια τῶν ἀγροτῶν (μεγάλα ἀγροκτήματα. φορομίσθωση, «ἀντιοικονομικές» γεωργικές μέθοδοι κλπ.), ἀλλά, εὐθυγραμμισμένος μέ τή σιωνιστική πολιτική, δέν λέει τίποτα γιά τήν πίεση πού προκάλεσε στήν προσφορά γῆς ἡ σιωνιστική μετανάστευση. Ὁ φανταστικός ἰσχυρισμός τῶν ἱδρυτῶν τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ ὅτι ὁ σιωνισμός δέν μποροῦσε παρά νά συμβάλει στήν εὐημερία τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης ὑποστηρίχθηκε, ὅπως ἦταν ἑπόμενο, ἀπό τόν ἄνθρωπο πού κατεύθυνε τήν ἑβραϊκή πολιτική ἀγορᾶς γῆς καί πού ἤξερε καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον ποιοί ἦταν οἱ ἀπώτεροι σκοποί της.

Ἄν ἐξετάσουμε τή σχέση τοῦ Παλαιστίνιου ἀγρότη μέ τή γῆ του

στήν προοπτική τοῦ ξεριζωμοῦ τῶν Παλαιστινίων, οἱ δυό σημαντικότερες τάσεις κατά τήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς διοίκησης ἦταν ἡ μείωση τοῦ μέσου μεγέθους τῶν οἰκογενειακῶν κτημάτων καί ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀκτημόνων χωρικῶν.

Τό μέσο μέγεθος τῶν κτημάτων ἐλαττωνόταν σταθερά σ᾽ὁλόκληρη τήν περίοδο τῆς κατ᾽ἐντολή διοίκησης: 75 *ντουνούμ* τό 1930 (Ἔκθεση Johnson-Crosbie)· 45,3 *ντουνούμ* τό 1936 (Ἔκθεση τῆς Τοπογραφικῆς Ὑπηρεσίας, βασισμένη σέ 322 χωριά)· 41,4 *ντουνούμ* τό 1944 (ἡ Ἔρευνα τῶν Πέντε Χωριῶν). Ὡστόσο, οἱ ἀριθμοί αὐτοί δέν δίνουν τό σωστό μέτρο τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν, γιατί εἶναι μέσοι ὅροι, ἐξογκωμένοι ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι συνυπολογίζεται τό μέγεθος τῶν μεγάλων κτημάτων. Οἱ κυβερνητικοί ἀναλυτές πού ἐπιμελήθηκαν τή *Στατιστική Ἐπιθεώρηση τῆς Παλαιστίνης*, ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε στήν Ἀγγλοαμερικανική Ἐπιτροπή Ἔρευνας τό 1946, διαπίστωσαν ὅτι τό «διάμεσο»[60] μέγεθος τῶν κλήρων ἦταν στήν πραγματικότητα μόνο 11,1 *ντουνούμ* στήν παλιότερη, εὐρύτερη ἔρευνα, καί 21,3 *ντουνούμ* στή μεταγενέστερη. Στήν Ἔκθεση τοῦ 1936, πού ἀναφέραμε προηγούμενα, ἡ λεπτομερής ἀνάλυση τοῦ μεγέθους τῶν κλήρων δείχνει πώς 21,9% τῶν κληρούχων εἶχαν κτήματα μέ ἔκταση πέντε *ντουνούμ* καί λιγότερη. Σέ μιά ἔκθεση πού συντάχθηκε τό 1946, ὁ Sayigh[61] σύγκρινε τόν ἀριθμό τῶν οἰκογενειῶν πού ζοῦσαν σέ γῆ ἀραβικῆς κυριότητας μέ τόν ἀριθμό πού μποροῦσε νά συντηρήσει ἡ γῆ, καί ὑπολόγισε ὅτι τό «ποσοστό συνωστισμοῦ» ἦταν 229,7%.

Ὅσο γιά τούς ἀκτήμονες, ἤδη τό 1930 ἡ Ἔκθεση Hope-Simpson ὑπολόγιζε ὅτι τό 29,4% τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν ἦταν ἀκτήμονες· ὁ Sayigh, τό 1946, ὑποστήριξε ὅτι τό ποσοστό ἦταν 35%, δηλαδή πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἄν θυμηθοῦμε ὅτι τό ποσοστό αὐτό δέν περιλαμβάνει τούς ἀγρότες πού μετακινήθηκαν πρός τίς πόλεις, παρά μονάχα ἀκτήμονες ἀγρότες πού εἶχαν μείνει στά χωριά, διαπιστώνουμε ὅτι, κατά πάσα πιθανότητα, ὁ Sayigh ὑποτιμᾶ τήν ἀναστάτωση πού προκάλεσε στήν ἀγροτική τάξη τό καθεστώς τῆς κατ᾽ἐντολή διοίκησης. Ἀπό τή σκοπιά τῶν ἀγροτῶν, ἡ κατάστασή τους τώρα ἦταν χειρότερη ἀπ᾽ὅσο ἦταν στήν ὀθωμανική περίοδο. Τήν ἐποχή ἐκείνη, παρά τήν ἀνασφάλεια καί τήν καταπίεση, κάθε ἀγρότης πού εἶχε ἕνα βόδι κι ἕνα ἀλέτρι μποροῦσε νά καλλιεργήσει καινούργια γῆ χωρίς νά φοβᾶται πώς θά τοῦ ἀμφισβητήσουν τό δικαίωμα χρήσης. Ἀλλά μέ τήν ἔναρξη τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, ἄνοιξαν οἱ πύλες τῆς Παλαιστίνης στό, συγκριτικά, μεγαλύτερο κύμα μετανάστευσης ὁλόκληρου τοῦ κόσμου,[62] πού τό συνόδευε τό μεγαλύτερο στόν κόσμο ποσοστό ἀποικιακῶν ἐπενδύσεων. Οἱ τιμές τῆς γῆς τινάχτη-

καν στά ὕψη, πράγμα πού ἦταν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πρωτοφανοῦς δημοσιογραφικῆς καί χρηματιστικῆς πίεσης, καί ἡ προσφορά γῆς ἔγινε ἀνελαστική γιά ὅλους, ἐκτός ἀπό τούς μεγάλους ἐπενδυτές, ὅπως τό 'Εβραϊκό Γραφεῖο 'Αγορᾶς Γῆς καί οἱ μεσίτες του.

'Αγορά γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές.

'Η αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀκτημόνων ἀγροτῶν ἄρχισε πρίν ἀπό τήν κατ'ἐντολή διακυβέρνηση, μέ μεμονωμένες πωλήσεις μεγάλων ἐκτάσεων γῆς ἀπό τήν ὀθωμανική διοίκηση καί ἀπό μή Παλαιστίνιους ἰδιοκτῆτες. Οἱ πωλήσεις αὐτές, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες περιλάμβαναν ὁλόκληρα χωριά, ἔφεραν τούς χωρικούς γιά πρώτη φορά ἀντιμέτωπους μέ τήν ἐμπειρία τῆς νομότυπης ἔξωσης, κάτι πού ποτέ πρίν δέν ἀποτελοῦσε στοιχεῖο τῆς ζωῆς τῶν *φελάχων*. Εἶναι ἐντυπωσιακό τό γεγονός ὅτι ἡ ἄμεση, αὐθόρμητη ἀντίδρασή τους ἦταν ἡ βίαιη ἀντίσταση[63] — μιά ἀντίσταση ὅμως πού δέν βρῆκε ἀπήχηση σ'ἄλλα τμήματα τῆς παλαιστινιακῆς κοινωνίας. Οἱ μεγάλες αὐτές συναλλαγές — ἡ πιό περιβόητη ἦταν ἡ πώληση, στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, 240.000 *ντουνούμ* γῆς πού βρίσκονταν στήν εὔφορη Κοιλάδα τοῦ 'Εσδραελόν, ἀπό τήν ἐμπορική οἰκογένεια Σοῦρσοκ τῆς Βηρυτοῦ — θά ἦταν ἀδύνατο νά πραγματοποιηθοῦν μετά τά πρῶτα χρόνια τοῦ καθεστῶτος τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης, ἐξαιτίας τῆς γοργῆς ἀνάπτυξης ἐθνικιστικοῦ αἰσθήματος. 'Από τότε καί στό ἑξῆς, ἡ ἀγορά γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές ἀντιμετώπιζε ἐμπόδια πού δέν εἶχαν προβλέψει οἱ ἐμπνευστές τοῦ κινήματος.

'Ο Granott,[64] περιγράφοντας τή νομότυπη ἀγορά γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές ὥς τό 1936, δίνει τήν ἑξῆς ἀνάλυση τῶν πηγῶν, ἀπό τίς ὁποῖες ἀγόραζαν γῆ τά τρία κυριότερα σιωνιστικά γραφεῖα ἀγορᾶς (βλ. παρακάτω πίνακα).

ΕΒΡΑΪΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΓΗΣ ΩΣ ΤΟ 1936

Πωλητές	*Συνολική γῆ πού ἀγοράσθηκε* (*σέ ντουνούμ*)	(*σέ %*)
Μεγαλογαιοκτήμονες μόνιμα ἀπόντες ἀπό τά κτήματά τους	358.974	52,6
Μεγαλογαιοκτήμονες ἐγκατεστημένοι στά κτήματά τους	167.802	24,6

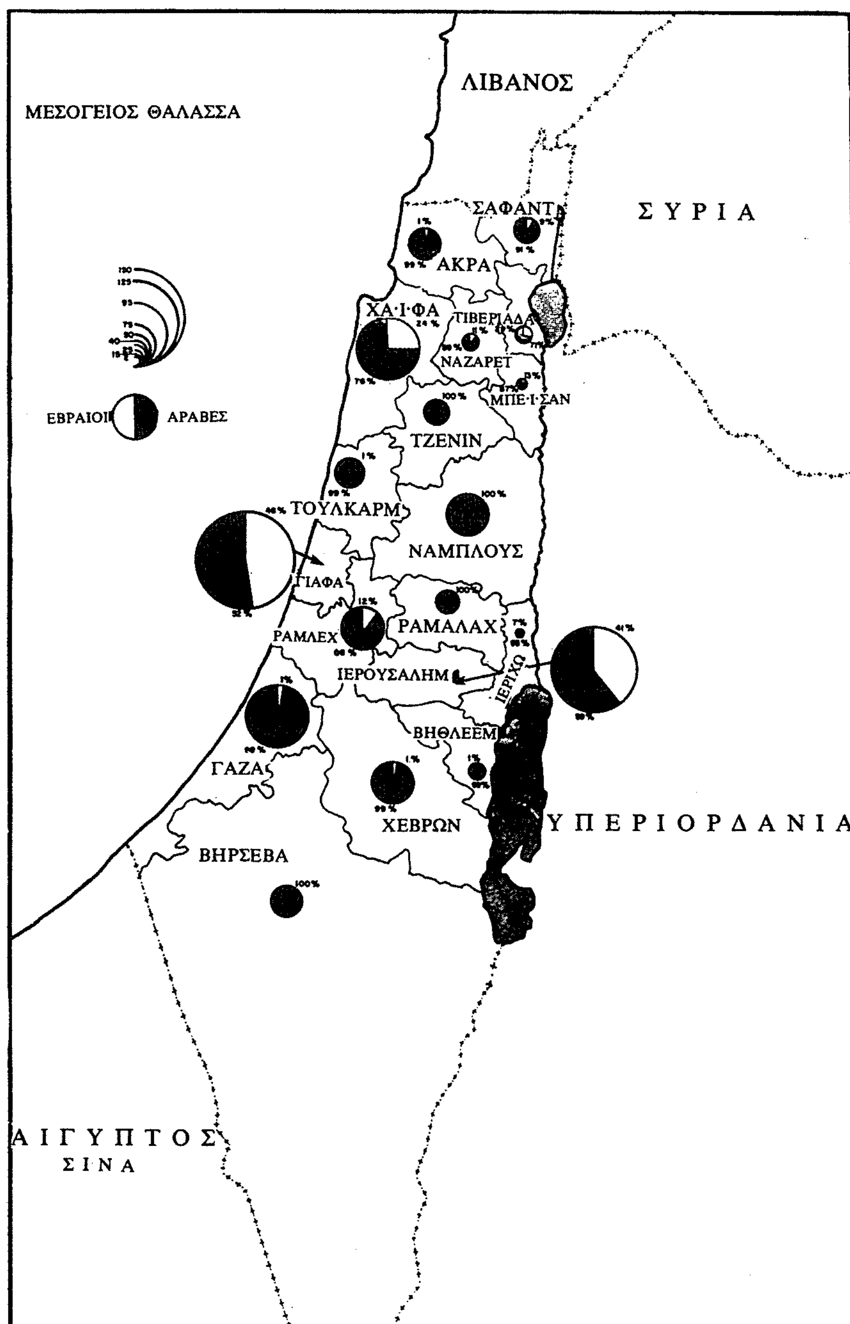
Κυβέρνηση, ἐκκλησίες, ξένες ἑταιρίες	91.001	13,4
Φελάχοι	64.201	9,4
Συνολική γῆ πού ἀγοράσθηκε	681.978	100,0

Παρά τήν ἐνεργητικότητα καί τά κονδύλια πού διέθεσε τό 'Εβραϊκό Γραφεῖο 'Αγορᾶς Γῆς καί οἱ θυγατρικές ὀργανώσεις του, τό ποσοστό γῆς πού ἀνῆκε στούς 'Εβραίους αὐξανόταν μέ πολύ βραδύτερο ρυθμό ἀπ' ὅσο ὁ πληθυσμός τους. Τό 1926, μόνο τό 4% ὅλης τῆς γῆς (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς κρατικῆς γῆς) ἀνῆκε σέ 'Εβραίους. Χρειάσθηκαν ἀκόμα ὀχτώ χρόνια γιά νά γίνει τό ποσοστό αὐτό 5%, κι ἄλλα ἕντεκα γιά νά φτάσει τό 6%. Τήν παραμονή τῆς Συμφορᾶς, δέν εἶχε ξεπεράσει τό 8,6%. 'Η ἀντίσταση τῶν ἀγροτῶν στίς πωλήσεις γῆς φαίνεται σαφέστατα ἀπ' αὐτούς τούς ἀριθμούς.

Ἄν ἡ γῆ πού ἀνῆκε σέ ἀγρότες καί πουλήθηκε στούς Σιωνιστές ἦταν τόσο λίγη, τότε πῶς συνέβη καί ἡ ἰδιοποίηση γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές μεγάλωσε τόν ἀριθμό τῶν ἀκτημόνων χωρικῶν καί τή φτώχεια τους; Πρῶτα-πρῶτα, οἱ ἀγρότες ἐπηρεάσθηκαν ἀπό τήν πώληση γῆς πού δέν τούς ἀνῆκε, ἀλλά στήν ὁποία ζοῦσαν καί δούλευαν. 'Η αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης, πού στίς ἀρχές τῆς βρετανvικῆς διακυβέρνησης ἦταν λιγότερος ἀπό 20% καί στά τέλη της 33% (χωρίς τόν ἑβραϊκό πληθυσμό), φανερώνει μιά ἀγροτική ἔξοδο, πού δέν τήν προκάλεσε ἡ ἕλξη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στίς φτωχογειτονιές τῆς Χάιφα, ἀλλά ἡ χειροτέρευση τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν στά χωριά. Δεύτερον, οἱ ἀγρότες ἐπηρεάσθηκαν ἔμμεσα ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ πού ἀγόραζαν τά διάφορα σιωνιστικά νομικά πρόσωπα ἐκποιοῦνταν νόμιμα.[65] Τρίτον, ἐπειδή μόνο ἑβραϊκή ἐργασία μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ σέ ἑβραϊκή γῆ ἤ σέ ἑβραϊκές ἐμπορικές καί βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, οἱ *φελάχοι* δέν εἶχαν καμιά δυνατότητα νά συμπληρώσουν τά ἀνεπαρκῆ εἰσοδήματά τους ἀπό τή γεωργία, πουλώντας τήν ἐργασία τους στόν ἀποικιοκρατικό τομέα.

'Η ἔρευνα Hope-Simpson, πού διενεργήθηκε τό 1930 γιά νά ἐξετάσει τά αἴτια τῶν ταραχῶν τοῦ 1929 στή Γιάφα, διέγραψε σαφῶς τήν ἀπειλή πού ἀποτελοῦσε γιά τόν ντόπιο πληθυσμό ἡ ἀγορά γῆς ἀπό τούς 'Εβραίους:

> «Οὐσιαστικά, τό ἀποτέλεσμα πού ἔχει στήν Παλαιστίνη ἡ ἀγορά γῆς ἀπό τό 'Εβραϊκό 'Εθνικό Ταμεῖο εἶναι ὅτι ἡ γῆ αὐτή ἀποσπᾶται ἀπό τήν παλαιστινιακή ἐπικράτεια. Παύει νά εἶναι γῆ ἀπό τήν ὁποία

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΑΒΙΚΟΥ ΚΑΙ ΕΒΡΑ·Ι·ΚΟΥ
ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΚΑΤΑ ΥΠΟΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ (1931)

μπορεῖ νά ἀποκομίσει ὀφέλη ὁ Ἄραβας, τώρα ἤ μελλοντικά. Ὄχι μόνον ὁ Ἄραβας δέν μπορεῖ νά ἐλπίζει ποτέ πώς θά τή νοικιάσει ἤ θά τήν καλλιεργήσει, ἀλλά ἀκόμα, ἐξαιτίας τῶν αὐστηρῶν ὅρων πού θέτει τό Ἑβραϊκό Ἐθνικό Ταμεῖο γιά τήν ἐκμίσθωση, στερεῖται γιά πάντα κάθε δυνατότητα νά βρεῖ ἀπασχόληση σ'αὐτή τή γῆ».

Ἄν στίς δεκαετίες τοῦ 1920 καί τοῦ 1930 ἡ ἀγορά γῆς ἀπό τούς Σιωνιστές ἀποτελοῦσε ἀπειλή γιά τήν οἰκονομική κατάσταση τῶν ἀγροτῶν, στή δεκαετία τοῦ 1940 τά κίνητρα τῆς πολιτικῆς τους ν'ἀγοράζουν γῆ εἶχαν γίνει κατά κύριο λόγο πολιτικά καί στρατηγικά, μέ σκοπό τή νίκη τους στή δυναμική σύγκρουση πού εἶχε ἀρχίσει νά σχεδιάζει ὁ στρατιωτικός βραχίονας τοῦ σιωνιστικοῦ κινήματος. Ὁ Granott, μέ τήν ἰδιότητά του ὡς προέδρου τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου (Ε.Ε.Τ.), περιγράφει πῶς τό Ταμεῖο ἀκολουθοῦσε ταυτόχρονα δύο φαινομενικά ἀντιφατικές πολιτικές ἀγορᾶς γῆς — συγκέντρωση καί διασπορά — μέ τόν διπλό σκοπό νά ἐνισχυθοῦν οἱ ἤδη ὑπάρχοντες οἰκισμοί καί νά προβληθοῦν ἀξιώσεις σέ ἐκτάσεις πού πρωτύτερα θεωροῦνταν καθαρά ἀραβικές. Στά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, τό Ε.Ε.Τ. ἄρχισε νά εἰσδύει σέ «ἀπόμακρες καί ἀνανάπτυκτες ζῶνες»: τή Γάζα, τή Βηρσάβη, τό Μπεϊσάν, τό Χουλέχ. Παράλληλα ἄρχισε ἡ ἐγκατάσταση σέ μεθοριακές ἐκτάσεις πού προηγούμενα εἶχαν παραμεληθεῖ, ἰδιαίτερα στή Βόρεια Γαλιλαία, ὥστε νά ἐμποδισθεῖ ἡ εἴσοδος ὅπλων καί μαχητῶν ἀπό τή Συρία καί τόν Λίβανο. Τώρα οἱ χωρικοί τῆς Γαλιλαίας, μιᾶς περιοχῆς πού τό 1931 ὁ πληθυσμός της ἦταν κατά 92% ἀραβικός, ἄρχισαν νά βλέπουν καινούργιους ἑβραϊκούς οἰκισμούς νά ξεφυτρώνουν ἀνάμεσά τους. Κατά τόν Granott:

> «Ἀγοραζόταν γῆ στίς περιοχές ἐκεῖνες πού ὑπῆρχε κίνδυνος πολιτικῆς ἀλλαγῆς πρός ὄφελος τῶν Ἀράβων ἤ *ἀπόσπασής τους ἀπό τό σῶμα τοῦ ἐκκολαπτόμενου κράτους*».[66]

Ἡ μεγάλη πολιτική ἰσχύς πού ἀπόκτησε τό σιωνιστικό κίνημα ὥς τό 1945 καί ἡ ἐπιθυμία του νά ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπό τή βρεταννική κηδεμονία φαίνονται καθαρά στήν ἀνακοίνωση τοῦ Συνεδρίου Ἑβραϊκῆς Γῆς, πού ἔγινε ἐκείνη τή χρονιά στό Τέλ Ἀβίβ, ὅτι τό Ἑβραϊκό Ἐθνικό Γραφεῖο ἔλεγχε τώρα 1.765.000 *ντουνούμ* γῆς στήν Παλαιστίνη. Αὐτό σήμαινε 215.000 *ντουνούμ* περισσότερα ἀπό τήν ἔκταση γῆς πού παρουσίαζαν τά ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς βρεταννικῆς κυβέρνησης κατοχῆς. Ἕνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς γῆς τό ἀποτελοῦσαν ἐκτάσεις πού εἶχαν κηρυχθεῖ ἀπαγορευμένες ἀπό τούς νόμους τοῦ 1940 γιά τή διαίρεση τῆς Παλαιστίνης σέ

ζῶνες. Οἱ νόμοι αὐτοί, πού ἀπαγόρευαν τήν πώληση γῆς σέ μή Ἄραβες προκειμένου γιά ὁρισμένες ἐκτάσεις, εἶχαν φανεῖ ἐκείνη τήν ἐποχή ὡς σημαντική παραχώρηση στό παλαιστινιακό ἐθνικιστικό κίνημα. Ἀλλά ὅταν μπῆκαν σ'ἐφαρμογή, τό σιωνιστικό κίνημα εἶχε καταφέρει νά δημιουργήσει μιά παλαιστινιακή τάξη συνεργατῶν — τούς *σιμσάρ*, δηλαδή μεσίτες — μέσω τῶν ὁποίων συνέχισε ν'ἀγοράζει γῆ στίς ἀπαγορευμένες ζῶνες, χρησιμοποιώντας στρατηγήματα ὅπως ἡ πλαστογράφηση ὑποθηκῶν καί οἱ εἰκονικές ἀγορές ἀπό ντόπια ἀνδρείκελα.

Ὡστόσο, Σιωνιστές τόσο διορατικοί ὅσο ὁ Ἀρλοζορόφ (ἕνας ἀπό τούς πρώτους πού πρόβλεψαν τήν ἀναγκαιότητα γιά «ἐπαναστατική βία»[67]) κατάλαβαν πώς τό ὄνειρο τοῦ Χέρτσλ γιά τήν «ὡς διά μαγείας ἐξαφάνιση» τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ δέν εἶχε καμιά ἐλπίδα νά πραγματοποιηθεῖ. Εἶναι ἀλήθεια πώς, μέ τή μυωπική τους ἄρνηση ν'ἀναγνωρίσουν τήν ὕπαρξη μιᾶς ἀγροτιᾶς ἐγκατεστημένης ἀπό παλιά στήν Παλαιστίνη, οἱ Σιωνιστές ἀπέδωσαν τήν ἀποτυχία τους στούς βρεταννικούς φόβους γιά ἀνταγωνισμό εἰς βάρος τῶν Ἀράβων. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς ἡ βαθιά προσήλωση τῶν *φελάχων* στή γῆ τους ἦταν αὐτό πού ἐμπόδισε τό σιωνιστικό κίνημα ν'ἀποκτήσει περισσότερο ἀπό 8,6% τοῦ συνολικοῦ ἐδάφους τῆς Παλαιστίνης πρίν ἀπό τό 1948. Φυσικά, δέν ἦταν μονάχα ἡ συναισθηματική προσκόλληση τῶν χωρικῶν στή γῆ τους οὔτε ὁ ἐθνικισμός τους πού τούς κρατοῦσαν πεισματικά ἀγκιστρωμένους σ'αὐτήν, γιατί, παρόλους αὐτούς τούς παράγοντες, οἱ οἰκονομικές πιέσεις θά μποροῦσαν νά τούς ἀναγκάσουν νά πουλήσουν τή γῆ τους παρά τή θέλησή τους.[68] Ἀλλά αὐτό πού ἐπέτρεψε στήν πλειονότητα τῆς ἀγροτικῆς τάξης νά μείνει στή γῆ της, παρά τήν ἐπιδείνωση τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, ἦταν ἡ οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη καί οἱ ζωτικοί δεσμοί μέ τό χωριό, καθώς καί τό ἰσχυρό στοιχεῖο τῆς συλλογικότητας, πού διέκρινε τόν πολιτισμό τῶν *φελάχων*. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀντοχή τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ὀργάνωσης ἔκανε ἀναπόφευκτη τήν ἐκδίωξή τους μέ στρατιωτική βία. Δέν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος.

Ὅπως δείχνει ἡ κατάρρευση τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος τήν παραμονή τῆς Συμφορᾶς, ἡ σθεναρή ἀντίσταση τῶν ἀγροτῶν τῆς Παλαιστίνης στήν ἀπαλλοτρίωση κάμφθηκε ἀπό τήν πολιτική καί στρατιωτική ἀδυναμία τῆς κοινωνίας τους. Ἡ ἀδυναμία αὐτή ἦταν, σέ μεγάλο βαθμό, προϊόν τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς καί τῶν ἐκπληκτικῶν πηγῶν δύναμης πού διέθετε ἡ σιωνιστική ἀποικιοκρατία· ἀλλά ὥς ἕνα βαθμό ἦταν ἐπίσης προϊόν τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνικῆς δομῆς τῆς Παλαιστίνης καί τοῦ τύπου ἡγεσίας πού ἀνέδειξε.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἡ κατακερματισμένη μάζα τῶν *φελάχων* ἀποτελοῦσε τή βάση τῆς τυπικῆς κοινωνικῆς δομῆς πού παράγει ἡ ἀποικιοκρατία τῶν λευκῶν ἀποίκων. Στήν κορυφή τῆς πυραμίδας ὑπῆρχε ἡ μητροπολιτική ἄρχουσα τάξη, στήν προκειμένη περίπτωση ἡ βρεταννική — μιά τάξη ἀπό στρατιωτικούς καί διοικητικούς ὑπαλλήλους. 'Αμέσως κάτω ἀπ' αὐτούς βρίσκονταν δύο δυνητικές ἄρχουσες ὁμάδες, πού συναγωνίζονταν γιά νά ἐξασφαλίσουν τή βρεταννική κηδεμονία: ἡ ἐγχώρια παλαιστινιακή ἀριστοκρατία καί ἡ ἡγεσία τοῦ σιωνιστικοῦ κινήματος. Καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς τρεῖς ἡγετικές ὁμάδες τηροῦσε διαφορετική στάση ἀπέναντι στήν ἀγροτιά, πού, ὅταν ἄρχισε ἡ βρεταννική κατοχή τό 1918, ἀποτελοῦσε τουλάχιστο τό 80% τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ.

Τοπικισμός καί κοινωνικές διαιρέσεις

Πρίν ἔρθουν οἱ Βρεταννοί, ἡ Παλαιστίνη ἦταν μιά μικρή ἐπαρχία τοῦ ἀραβικοῦ τμήματος τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, χωρισμένη σέ *σαντζάκ*[69] πού συχνά ἦταν προσαρτημένα σέ διαφορετικά διοικητικά κέντρα. Ἔτσι, στήν τελευταία περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, τά διαμερίσματα τῆς Ἄκρας καί τοῦ Ναμπλούς διοικοῦνταν ἀπό τή Βηρυτό, ἐνῶ ἡ Ἱερουσαλήμ καί οἱ κεντρικές ἐπαρχίες διοικοῦνταν ἄμεσα ἀπό τό Ὑπουργεῖο 'Εσωτερικῶν στήν Κωνσταντινούπολη. Ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα τῆς κληρονομιᾶς πού ἄφησε ἡ ὀθωμανοκρατία ἦταν αὐτό πού ὁ Wolf[70] χαρακτηρίζει, στήν περίπτωση τῆς 'Αλγερίας, ὡς «τουρκική» σκακιέρα «ἀντίρροπων δυνάμεων, πού στρέφουν τή μιά ὁμάδα ἐναντίον τῆς ἄλλης, μέ ἀπώτερο σκοπό τό ὄφελος τῆς τουρκικῆς ἀφρόκρεμας». Τό πρότυπο αὐτό διατηρήθηκε καί στά χρόνια τῆς κατ' ἐντολή διοίκησης, δημιουργώντας τούς κάθετους συνασπισμούς ἤ φατρίες πού ἔτεμναν τίς τάξεις καί παρέτασσαν τή μιά συμμαχία ἀντίπαλων πατριῶν ἐναντίον τῆς ἄλλης. Οἱ συνασπισμοί αὐτοί ξεκινοῦσαν ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν κορυφαίων οἰκογενειῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, περνοῦσαν ἀπό τίς πατριές τῶν μικρότερων πόλεων καί τήν ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία, κι ἔφταναν ὥς τούς *βεδουίνους* καί τούς ἀρχηγούς τῶν χωριῶν. Σ' αὐτούς τούς σχηματισμούς, ἡ ἐξουσία καί ἡ ἐπιρροή ἐκπορεύονταν ἀπό τήν κυβέρνηση καί μεταδίδονταν πρός τά κάτω, χάρη σέ μιά σειρά ἀπό «ρουσφετολογικούς»

δεσμούς, ἀντί νά κινοῦνται πρός τά πάνω, ξεκινώντας ἀπό μιά ὀργανωμένη μαζική βάση.

Παρά τή γρήγορη ἀνάπτυξη παλαιστινιακῆς ἀραβικῆς ἐθνικῆς συνείδησης, ὡς ἀντίδρασης στή βρεταννική κατοχή καί τήν ὑποστήριξη πού παρεῖχε ἡ τελευταία στόν Σιωνισμό, οἱ πολιτικές ἐπιπτώσεις 400 χρόνων τουρκοκρατίας δέν ἦταν εὔκολο νά ξεπεραστοῦν. Ὁ τοπικισμός πού εἶχαν δημιουργήσει οἱ ἀραιές συγκοινωνίες καί ἡ διαίρεση σέ *σαντζάκ* συντέλεσαν στό νά παρεμποδισθεῖ ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἀντίστασης κατά τή δεκαετία τοῦ 1930. Γιά παράδειγμα, ἡ ἔκκληση γιά δράση, πού ἀπηύθυνε τό 1935 ὁ σεΐχης Κασάμ, δέν βρῆκε ἄμεση ἀπήχηση σ'ἄλλες περιοχές ἐκτός ἀπό τούς λόφους πού περιβάλλουν τή Χάιφα. Παρόμοια καί στή «Μεγάλη Ἐξέγερση», μερικά τμήματα τῆς χώρας ἦταν πολύ λιγότερο δραστήρια ἀπό ἄλλα.

Ὁ τοπικισμός συνοδευόταν ἀπό ἄλλες κοινωνικές διαιρέσεις, ἀπό μιά ἔντονη συνείδηση τῆς συμμετοχῆς σέ μιά μικρή ὁμάδα — τοπική, θρησκευτική ταξική ἤ οἰκογενειακή. Ἐξάλλου, ἡ μακραίωνη ἀνασφάλεια καί ἡ χαλαρή κεντρική διοίκηση εἶχαν ἐντείνει τήν τάση τῶν μικρῶν ὁμάδων πρός αὐτονομία. Εἴδαμε ἤδη πῶς, στό ἐπίπεδο τῶν ἀγροτῶν, τό χωριό καί ἡ μείζων οἰκογένεια μποροῦσαν νά προνοοῦν γιά ὅλες τίς ἀνάγκες τῶν μελῶν τους: ἄμυνα, δικαιοσύνη, οἰκονομική συντήρηση, γάμο κι ὅλες τίς ἄλλες μορφές κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν σχέσεων. Οἱ τοπικιστικές κοινωνικές διαιρέσεις σήμαιναν πώς τά καινούργια πολιτικά κινήματα τῆς ἐποχῆς τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς διατηροῦσαν μέσα στή δομή τους τά ἐπιμέρους συμφέροντα τῶν ὁμάδων πού τά συγκροτοῦσαν. Παρά τή δύναμη τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, τά τοπικά συμφέροντα δέν ξεπεράστηκαν ποτέ, ὅπως συνέβη, τουλάχιστο σέ μεγαλύτερο βαθμό, μέ τό σιωνιστικό κίνημα.

Ἐνῶ οἱ Σιωνιστές μετανάστες ἄφησαν σκόπιμα πίσω τους τήν παραδοσιακή κοινωνική τους δομή καί πολιτισμό, κι ἔγιναν «καινούργιοι ἄνθρωποι», ἀφοσιωμένοι στήν οἰκοδόμηση τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους,[71] οἱ Παλαιστίνιοι, ὅπως ἦταν φυσικό, διατήρησαν καί στήν περίοδο τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης ὅλα τά κοινωνικά καί πολιτιστικά χαρακτηριστικά, τό «πλέγμα σχέσεων», πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέσα ἀπό τά ἱστορικά βιώματά τους στήν Παλαιστίνη. Ἐνῶ ἡ ταξική δομή τῆς κοινωνίας τῶν Σιωνιστῶν ἀποίκων ἦταν σχετικά ὁμαλή, γιατί τή συγκροτοῦσαν κατά κύριο λόγο στοιχεῖα τῆς μεσαίας καί μικρομεσαίας τάξης, ἡ ἐγχώρια παλαιστινιακή κοινωνία ἦταν πυραμιδοειδής. Ἡ σιωνιστική ἡγεσία δέν ἦταν «δοτή» ὅπως ἐκείνη τῶν Παλαιστινίων, ἀλλά «κατακτημένη», δηλαδή βασισμένη σέ δοκιμασμένες ἱκανότητες

ἀνταγωνισμοῦ. Καί παρόλο πού οἱ μετανάστες ἄποικοι προέρχονταν ἀπό διαφορετικούς πολιτισμούς καί μιλοῦσαν διαφορετικές γλῶσσες, τούς ἕνωνε τό αἴσθημα τῆς ὑπεροχῆς ἀπέναντι στούς «ἰθαγενεῖς». Ἐπιπρόσθετα, ἡ σιωνιστική ἡγεσία ἦταν σχετικά ὁμοιογενής, γιατί προερχόταν κυρίως ἀπό μιά καί μόνο περιοχή τῆς Ρωσίας.[72]

Ὁ ἀντίκτυπος τῆς βρεταννικῆς κυριαρχίας

Ἐφόσον τά βρεταννικά διοικητικά στελέχη ἀποτελοῦσαν τήν κυρίαρχη τάξη, ἡ ἄποψή τους γιά τή ντόπια κοινωνία καί ὁ τρόπος πού τήν ἀντιμετώπιζαν εἶχε κεφαλαιώδη σημασία γιά τή διατήρηση τῆς κατακερματισμένης φύσης της. Ἐξαρχῆς οἱ Βρεταννοί ἀρνιοῦνταν ν'ἀναγνωρίσουν τήν ἐγχώρια κοινωνία ὡς λαό ἤ ὡς ἔθνος. Στά ἐπίσημα κείμενα ὅριζαν τούς Παλαιστίνιους ὡς «τίς μή ἑβραϊκές κοινότητες». Δικαιολογοῦσαν τήν ἄρνησή τους νά παραχωρήσουν στήν παλαιστινιακή ἐθνική ἡγεσία ἀντιπροσωπευτική θέση μέ τό νά ἀποκαλοῦν τήν κοινωνία τους «ἀδόμητη» (μιά παράλογη κατηγορία, ὅταν τήν ἐκτοξεύει ἕνα ἀπό τά πιό διαιρεμένα, ἀπό ταξική ἄποψη, ἔθνη τοῦ κόσμου) καί μέ τό νά ἐπιμένουν νά διαπραγματεύονται μόνο μέ τούς κατά τόπους ἀρχηγούς. Στή στάση αὐτή ὑπέβοσκε ἡ πρόθεση νά διατηρηθεῖ ἡ παλαιστινιακή κοινωνία «ἀδόμητη». Μιά δεύτερη στρατηγική ἦταν ἡ ἐνθάρρυνση ἑνός δοσιλογικοῦ «ἀντιπολιτευτικοῦ» κόμματος, ὥστε νά ἐξουδετερωθεῖ τό ὅλο καί πιό ἀντιβρεταννικό αἴσθημα τοῦ παραδοσιακοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, πού ἀπό τό 1929 κι ἔπειτα εἶχε γιά ἡγέτη του τόν μουφτή Χάτζ Ἀμίν Χουσαϊνί.[73]

Ἕνας ἀπό τούς ἰσχυρισμούς τῆς σιωνιστικῆς προπαγάνδας ἔμελλε νά εἶναι ὅτι οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν Βρεταννῶν ἐπισήμων μέ τήν παλαιστινιακή ἀριστοκρατία ἦταν καλύτερες ἀπ'ὅτι μέ τή σιωνιστική ἡγεσία. Ἀλλά τό πολιτικό κέρδος πού εἶχε τό ἐθνικό κίνημα ἀπ'αὐτές τίς κοινωνικές σχέσεις ἦταν πολύ μικρότερο ἀπ'ὅσο πίστευαν οἱ Παλαιστίνιοι προύχοντες πού τίς ἀπολάμβαναν· ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ συγχρωτισμός ἀνάμεσα στή βρεταννική ἄρχουσα τάξη καί τούς Ἄραβες ἀριστοκράτες μποροῦσε νά παρουσιασθεῖ ἔντεχνα ἔτσι ὥστε νά προκαλεῖ ἄσχημη ἐντύπωση στήν ἀντιιμπεριαλιστική, δημοκρατική κοινή γνώμη τῆς Εὐρώπης καί τῶν ΗΠΑ. Πλησιάζοντας τούς Βρεταννούς, μέ τό πρόσχημα νά τούς ἐπηρεάσουν, νά μάθουν ἀπ'αὐτούς ἤ νά βολιδοσκοπήσουν τίς προθέσεις τους, ἡ παραδοσιακή ἀνώτερη τάξη τῆς Παλαιστίνης καί ἡ ἀστική τάξη δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἀπ'τό νά μεγαλώνουν τήν ἀπόστασή τους ἀπό τή μάζα τοῦ

παλαιστινιακοῦ λαοῦ. Μεγάλα τμήματα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού δέν εἶχαν ἄμεση κοινωνική ἐπαφή μέ τούς Βρεταννούς, θεωροῦσαν σκέτη παραφροσύνη νά προκαλέσουν τή βρεταννική ἐξουσία.

Ἡ βρετανική πολιτική ἀπέναντι στούς ἀγρότες

Σ'ὅ,τι ἀφορᾶ τούς *φελάχους*, ὁ σκοπός τῆς βρεταννικῆς διοίκησης ἦταν νά τούς φορολογήσει ἀποτελεσματικότερα καί νά διατηρήσει τίς παραδοσιακές μορφές ἡγεσίας τους. Ἡ κυβέρνηση ἀνησυχοῦσε γιά τή φτώχεια τῶν ἀγροτῶν καί τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀκτημόνων, ὄχι μόνον ἐπειδή οἱ παράγοντες αὐτοί διατηροῦσαν χαμηλούς τούς φόρους, ἀλλά, ἀκόμα πιό πολύ, ἐπειδή ἐγκυμονοῦσαν κινδύνους γιά πολιτικές ταραχές, πού ἡ καταστολή τους θά εἶχε μεγάλο κόστος. Οἱ πρῶτες ἀγροτικές ἐξεγέρσεις τοῦ 1921 στή Γιάφα καί τοῦ 1929 στήν Ἱερουσαλήμ ἀποτελοῦσαν ἐμφανῆ συμπτώματα τῆς λαϊκῆς ἀντίστασης στό καθεστώς τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἀλλά οἱ συστάσεις ἀνθρώπων ὅπως ὁ Haycraft καί ὁ Shaw, πού διερεύνησαν τά αἴτια τῆς ἀγροτικῆς βίας, δέν εἶχαν παρά βραχυπρόθεσμα ἀποτελέσματα στήν κυβερνητική πολιτική. Οἱ ἐρευνητές αὐτοί συνέστησαν ἐπίμονα τόν περιορισμό τῆς σιωνιστικῆς μετανάστευσης, αὐτό ὅμως θά ἀντέβαινε στή λογική τῆς ὑποστήριξης πού παρεῖχε ἡ μητροπολιτική κυβέρνηση στόν σιωνισμό, ὑποστήριξης πού δέν μποροῦσε παρά νά ὁδηγήσει στή μεγαλύτερη φτώχεια τῶν ἀγροτῶν καί στή συντριβή τῆς ἀγροτικῆς ἀντίστασης κατά τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς καί τοῦ σιωνισμοῦ.

Ἡ παλαιστινιακή ἐξέγερση τῶν ἐτῶν 1936-39 ἦταν ἡ πιό παρατεταμένη φάση δυναμικῆς ἀντιιμπεριαλιστικῆς πάλης στόν ἀραβικό κόσμο πρίν ἀπό τόν πόλεμο τῆς Ἀλγερίας. Στό ἀποκορύφωμά της, πού σημειώθηκε τό 1938, ὑπολογίζεται πώς εἶχε κινητοποιήσει 15.000 μαχητικά στοιχεῖα γύρω ἀπό ἕνα πυρήνα 1.000-1.500 μόνιμων μαχητῶν, πού ἀνάγκασαν τούς Βρεταννούς ν'αὐξήσουν τόν στρατό κατοχῆς ἀπό μία σέ δύο μεραρχίες (περίπου 20.000 ἄνδρες). Ἐκτός ἀπό τίς βρεταννικές δυνάμεις, οἱ Παλαιστίνιοι ἀντάρτες ἀντιμετώπιζαν τίς σιωνιστικές παραστρατιωτικές ὀργανώσεις, πού τώρα πιά εἶχαν ξεπεράσει γιά τά καλά τό ἐμβρυακό τους στάδιο. Ὑπολογίσθηκε[74] πώς 5.000 Παλαιστίνιοι σκοτώθηκαν καί 14.000 τραυματίσθηκαν ἀπό τή βρεταννική δράση, χωρίς νά ὑπολογισθοῦν τά θύματα τῶν σιωνιστικῶν ἐπιθέσεων. Μέσα σ'ἕνα μόνο χρόνο, τό 1938, φυλακίσθηκαν 5.679 Παλαιστίνιοι.

Οἱ κάπως μεγαλύτεροι στήν ἡλικία Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων θυμοῦνται τήν ἐξέγερση τοῦ 1936, πού τή θεωροῦν ὡς πρόδρομο τοῦ ἔνοπλου ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα τοῦ 1965. Μερικοί θυμοῦνται πώς πῆραν μέρος σ'αὐτήν, ἄλλοι, πού ἦταν παιδιά ἐκεῖνο τόν καιρό, θυμοῦνται πόσο περήφανοι ἔνιωθαν ὅταν ἀνάμεσα στούς ἀντάρτες ὑπῆρχαν καί «τέκνα» τοῦ χωριοῦ τους. Οἱ κατασταλτικές μέθοδοι περιλάμβαναν ἀεροπορικούς βομβαρδισμός, μαζική ἀνατίναξη χωριῶν πού ἦταν ὕποπτα γιά παροχή βοήθειας στούς «στασιαστές», ξυλοδαρμό ἀνθρώπων μέ λουρίδες ἀπό φραγκοσυκιά καί ἔρευνα σπιτιῶν γιά ἁρπαγή τροφίμων. Ἕνας ἄνδρας πού ἦταν παιδάκι τό 1939 θυμᾶται τά ἀντίποινα πού ἐφαρμόθηκαν στό χωριό του:

> «Ὑπάρχει μιά εἰκόνα χαραγμένη στό μυαλό μου: ὅλοι οἱ κάτοικοι — ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιά — ἦταν μαζεμένοι στό ἁλώνι. Ἀργότερα, ὅταν ρώτησα τί εἶχε συμβεῖ, μοῦ εἶπαν πώς οἱ Βρεταννοί εἶχαν συγκεντρώσει ἐκεῖ ὅλο τόν πληθυσμό κι εἶχαν ἀνατινάξει ὁλόκληρο τό χωριό. Νομίζω πώς ἦταν τό 1939. Εἶπαν πώς μερικοί πού συνεργάζονταν μέ τήν Ἐπανάσταση εἶχαν βρεῖ καταφύγιο στό χωριό· ἐπίσης εἶχε ἀνατιναχθεῖ μιά γέφυρα πού ὁδηγοῦσε στό χωριό. Αὐτό ἔφτανε στούς Βρεταννούς γιά νά καταστρέψουν ὅλα τά σπίτια. Ἀλλά οἱ κάτοικοι πῆγαν στήν πόλη (Ἄκρα) γιά νά πάρουν βοήθεια καί νά ἀνοικοδομήσουν τό χωριό».

Ἡ ἀφήγηση αὐτή εἶναι ἐνδιαφέρουσα ὄχι μόνο γιά ὅσα μᾶς λέει σχετικά μέ τίς βρεταννικές κατασταλτικές μεθόδους (πού ἀργότερα θά τίς υἱοθετοῦσαν πιό ἀδίστακτα οἱ Ἰσραηλινοί), ἀλλά καί ἐπειδή μᾶς ἀποκαλύπτει τή συλλογική ἀντίδραση πού προκάλεσε ἡ συλλογική ποινή.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους ἀγρότες καί τούς Σιωνιστές ἀποίκους

Τό ζήτημα αὐτό εἶναι περίπλοκο καί δέν μποροῦμε νά τό διαπραγματευθοῦμε μέσα σέ λίγες παραγράφους, ἀλλά μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τίς κύριες συνιστῶσες του. Αὐτές ἦταν, ἀπό τή μιά μεριά, ἡ τυφλή ἄρνηση τοῦ σιωνισμοῦ νά δεχθεῖ τήν ὕπαρξη τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ γενικά καί τῶν Παλαιστινίων ἀγροτῶν εἰδικά· καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἀλαζονεία τοῦ λευκοῦ ἀποίκου, πού θεωροῦσε τόν ἀφανισμό, ἤ τουλάχιστο τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀγροτῶν ἀναπόφευκτη καί φυσιολογική.

Μιά ἀπό τίς μορφές πού πῆρε ἡ ἄρνηση τῶν Σιωνιστῶν ν'ἀναγνωρίσουν τίς βαθιές ρίζες τῶν Παλαιστινίων στή γῆ τους ἦταν ὁ μύθος πώς εἶχαν μεταναστεύσει πρόσφατα στήν Παλαιστί-

νη.[75] ῾Ο μύθος αὐτός ἦταν ἰδιαίτερα ἄτοπος στήν περίπτωση τῶν *φελάχων*, πού ἦταν περιβόητοι γιά τήν προσήλωσή τους στά χωριά ἀπ᾿ὅπου κατάγονταν. ῞Ενα τόσο ἔντονο πολιτιστικό γνώρισμα δέν θά μποροῦσε νά δημιουργηθεῖ, ἄν ἡ μετανάστευσή τους ἦταν πρόσφατη. Μιά ἄλλη διάσταση στή στάση τῶν Σιωνιστῶν ἀπέναντι στούς *φελάχους* ἀποκαλύπτεται ἀπό τή βιβλική φράση «ξυλοκόποι καί νερουλάδες», πού τόσο συχνά χρησιμοποιοῦσαν οἱ Σιωνιστές, χριστιανοί καί ῾Εβραῖοι, γιά νά ὑποδηλώσουν τόν ρόλο τῶν χωρικῶν ὡς προλεταριακῆς ἐθνότητας στή σιωνιστική οὐτοπία.

᾿Από τήν ἀρχή, οἱ Σιωνιστές μετανάστες ἀρνοῦνταν νά ἀναγνωρίσουν τά ἐθιμικά δικαιώματα τῶν ἀγροτῶν στή γῆ. Μερικές ἀπό τίς πρῶτες ἐπιθέσεις ἐναντίον ἑβραϊκῶν οἰκισμῶν, στή δεκαετία τοῦ 1880, ἔγιναν ἐπειδή οἱ ἄποικοι ἀπαγόρευσαν στούς ἀγρότες νά βόσκουν τά κοπάδια τους στή γῆ πού εἶχαν ἀγοράσει πρόσφατα ἐκεῖνοι. ᾿Αλλά οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς πρώτους ῾Εβραίους μετανάστες καί τούς χωρικούς ἦταν πολύ καλύτερες ἀπ᾿ὅτι ἐκεῖνες τῆς Δεύτερης ᾿Αλιγέχ (1904-1907), μέ τή μοιραία ἀπόφασή της νά μποϋκοτάρει τήν ἀραβική ἐργασία. ῾Η ἀραβική ἀγροτιά δέν μποροῦσε ν᾿ἀποτελέσει τμῆμα ἑνός ἀποκλειστικά ἑβραϊκοῦ κράτους, ὅπως τό φαντάζονταν τώρα οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος· ἀντί γι᾿αὐτήν, ὁ Σιωνισμός ἔπλασε τούς δικούς του «ἀγρότες» — ῾Εβραίους ἀποίκους προσανατολισμένους, χάρη σέ εἰδική κατήχηση, πρός τή γεωργία. Τό ὅτι αὐτοί οἱ τελευταῖοι θά παραγκώνιζαν τελικά ἤ θά ἐξουσίαζαν τούς Παλαιστίνιους *φελάχους* φαίνεται πώς ἦταν μιά ἰδέα πού τήν ἐξέφραζαν τόσο οἱ ἄποικοι ὅσο καί οἱ ἀγρότες, ἀπό τίς πρῶτες κιόλας μέρες τῆς σιωνιστικῆς μετανάστευσης. ῎Εχουμε τό ἀνέκδοτο τοῦ παπποῦ τοῦ Ζ. Κ.,[76] πού πιθανότατα χρονολογεῖται ἀπό τήν περίοδο πρίν ἀπό τό καθεστώς τῆς κατ᾿ἐντολή διοίκησης, καί πού δείχνει πώς ἡ τελική ἐπικράτηση τῶν Σιωνιστῶν ἦταν ἕνα ὁλοφάνερο ἐμπόδιο στίς ὁμαλές σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀποίκους καί τούς χωρικούς. ῞Ενας ἀξιωματοῦχος τῆς ῾Εβραϊκῆς ᾿Αποικιακῆς ῞Ενωσης ἀναφέρει ὅτι τόν ρώτησαν ἀγρότες, πρίν ἀπό τήν ἀλλαγή τοῦ αἰώνα: «Εἶναι ἀλήθεια πώς οἱ ῾Εβραῖοι θέλουν νά πάρουν πίσω αὐτή τή χώρα;». Οἱ ἀντιδράσεις τῶν χωρικῶν ἦταν ἀνάμικτες: φόβος, ὀργή, δυσπιστία. ῾Ο παππούς τοῦ Ζ. Κ. πίστευε πώς οἱ ῎Αραβες δέν θ᾿ἀνέχονταν ποτέ τήν ἀπαλλοτρίωση τῆς Παλαιστίνης, καί δέν ἀποκλείεται ἡ πίστη αὐτή ὅτι τό σιωνιστικό ὄνειρο ἦταν ἀπραγματοποίητο νά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τόν μετριασμό τῆς ἔχθρας τῶν χωρικῶν.

῎Οχι μόνον οἱ μετανάστες ἦταν ξένοι ὡς πρός τόν πολιτισμό καί τόν τρόπο ζωῆς τους, ἀλλά καί ἡ συνείδησή τους ὡς Σιωνιστῶν

ἀπέκλειε τίς ὁμαλές κοινωνικές σχέσεις μέ τούς *φελάχους*. Δέν χρειαζόταν ἡ διαφορά τους ὡς Ἑβραίων, οὔτε κανένας θρησκευτικός ἤ φυλετικός φανατισμός ἀπό τή μεριά τῶν χωρικῶν, γιά νά αἰσθάνονται οἱ τελευταῖοι ὅτι οἱ μετανάστες ἀποτελοῦσαν ἀπειλή γι'αὐτούς. Ἀναμφίβολα, ἡ θρησκεία ἀποτέλεσε, μαζί μέ ἄλλους παράγοντες, τή βάση γιά τή θεμελίωση τοῦ παλαιστινιακοῦ κινήματος ἐθνικῆς ἀντίστασης, καί ἡ ἔννοια τοῦ *τζιχάντ* δέν ἦταν ποτέ μακριά ἀπό τό πνεῦμα τῶν ἐθνικιστῶν ρητόρων. Αὐτό ὅμως δέν ἀποδείχνει πώς ἡ θρησκεία ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἀντίσταση τῶν χωρικῶν. Τό γεγονός ὅτι ὅλα τά πρώιμα ἐπεισόδια βίας ἀπό τή μεριά τῶν *φελάχων* εἶχαν γιά ἔναυσμα τίς ἐξώσεις, φανερώνει πώς αὐτό πού φοβόνταν, καί μέ τό δίκιο τους, ἦταν ὅτι θά παρεισέφρηε στή σχέση τους μέ τή γῆ τους μιά ὁμάδα πού ἔβρισκε εὐκολότερα πρόσβαση στήν κυβέρνηση ἀπ'ὅσο οἱ ἴδιοι. Ἄλλες μή ἀραβικές μειονότητες, πού ἦρθαν στήν Παλαιστίνη (προστατευόμενες ἀπό τίς διομολογήσεις[78] ἤ ἀπό ξένες δυνάμεις), ἀποτελοῦνταν ἀπό ἐμπόρους. Ἀλλά οἱ Σιωνιστές ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἀποικιοποίησαν τή χώρα καί, παρόλο πού ἡ ὀθωμανική κυβέρνηση δέν ἐνθάρρυνε τυπικά τή σιωνιστική μετανάστευση, ἕνα μεγάλο μέρος τῆς κρατικῆς γῆς πουλήθηκε στούς ἀποίκους ἀνάμεσα στό 1880 καί τό 1918, πιθανότατα ἐξαιτίας τῆς διαφθορᾶς τῶν τοπικῶν λειτουργῶν. Μέ τή βρεταννική κυβέρνηση τυπικά δεσμευμένη ἀπό τή Δήλωση Μπάλφουρ νά ἐνθαρρύνει τήν ἐγκατάσταση Σιωνιστῶν, τά δικαιώματα τῶν ἀγροτῶν στή γῆ γνώρισαν μιά νέα, πολύ πιό ἀπειλητική δοκιμασία. Ἡ ταξική τους θέση δέν τούς ἔδινε πρόσβαση στήν κυβέρνηση παρά μέσω τῶν χαλαρῶν ρουσφετολογικῶν δεσμῶν τους μέ τούς πρόκριτους ἤ μέ ἐπαρχιακούς ἀξιωματούχους, τούς ὁποίους δέν εἶχαν λόγο νά ἐμπιστεύονται. Καθώς δέν ὑπῆρχε ἐθνική ἡγεσία, πού νά μπορεῖ νά διαμαρτυρηθεῖ ἀποτελεσματικά ἐναντίον τῆς ἔξωσής τους, ἡ μόνη διέξοδος τῶν ἀγροτῶν ἦταν ἡ σποραδική βία.

Ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ Σιωνιστές ἦταν ξένοι καί ἀποτελοῦσαν «τόν ἐχθρό» φαίνεται πώς εἶχε πλατιά διάδοση σ'ὁλόκληρο τόν παλαιστινιακό πληθυσμό, ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἤ καί ἀκόμα νωρίτερα.[79] Ἀλλά εἶναι σημαντικό τό γεγονός πώς αὐτή ἡ ἔγκαιρη συναίσθηση τῆς ἀπειλῆς πού ἀποτελοῦσε ὁ σιωνισμός δέν γέννησε καμιά βαθιά ἤ ἀδυσώπητη ἐχθρότητα. Ἡ στάση τῶν ἀγροτῶν πρός τούς ἐπήλυδες ὑπῆρξε πάντα πολύ λιγότερο ἄκαμπτη, λιγότερο ὀργανωμένη καί λιγότερο ἰδεολογική ἀπ'ὅσο ἡ στάση τῶν Σιωνιστῶν ἀπέναντί τους. Τά κυριότερα γνωρίσματα αὐτῆς τῆς σιωνιστικῆς στάσης μποροῦν νά καθορισθοῦν μέ λίγες φράσεις: ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι δέν

ὑπάρχουν·[80] ὅτι δέν ἦταν παρά «ἐπιστάτες» τῆς γῆς, ποτέ ἰδιοκτῆτες της· ὅτι ἀποτελοῦν μιά φυσική τάξη εἱλώτων γιά τούς 'Ισραηλίτες Σπαρτιάτες. Λίγες ἦταν οἱ φωνές πού ἐξέφραζαν διαφορετική ἄποψη. Ὅπως κι ἄλλοι λευκοί ἄποικοι, ὁ μέσος Σιωνιστής σχεδόν δέν ἔβλεπε (οὔτε βλέπει) τούς «ἰθαγενεῖς»· ἤ τούς βλέπει μέσα ἀπό στερεότυπα ὅπως «βρώμικοι», «τεμπέληδες», «ἀχαΐρευτοι».[81] 'Αντίθετα, ἡ στάση τῶν Παλαιστινίων χωρικῶν εἶναι πιό σύνθετη, ἀποκαλύπτοντας διάφορα ἰδεολογικά ρεύματα καθώς καί μιά ἔκδηλη ἐξέλιξη μέ τόν χρόνο. Ἡ ἀλλαγή στήν ὁρολογία πού χρησιμοποιοῦν — ἀπό «Ἑβραῖοι» σέ «'Ισραηλινοί» καί μετά σέ «Σιωνιστές» — δέν ἀποτελεῖ παρά ἕνα μόνο σημάδι μιᾶς διαδικασίας πολιτικῆς ὡρίμανσης, πού τήν ἔθεσαν σέ κίνηση ἡ ἀποικιοκρατική ἐπιθετικότητα καί ἀπαλλοτρίωση.

'Από τήν ἀρχή, ἡ στάση τῶν ἀγροτῶν πρός τούς ἐπήλυδες Σιωνιστές παρουσίαζε μιά πλατιά γκάμα ἀντιδράσεων, πού τή συνέθεταν ἡ αὐθόρμητη βία, ἡ ἐθνικιστική ἀπόρριψη, ἡ καχυποψία, οἱ ὁμαλές οἰκονομικές συναλλαγές καί πότε-πότε ἡ φιλία. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι καταμεσίς στόν πόλεμο τοῦ 1948, οἱ γονεῖς ἑνός τραυματισμένου παιδιοῦ τό πῆγαν σ'ἕναν Ἑβραῖο γιατρό στήν Ἄκρα γιά νά τό περιποιηθεῖ. 'Ακόμα καί σήμερα, ἔπειτα ἀπό τριάντα χρόνια δυστυχίας καί κατατρεγμοῦ, ὑπάρχει στά στρατόπεδα ἐντυπωσιακή ἔλλειψη βαθιᾶς ἐχθρότητας ἐναντίον τῶν 'Ισραηλινῶν. Ὁ παλαιστινιακός ἀγώνας θεωρεῖται ὡς ἀπόρροια ἠθικοῦ χρέους καί ὄχι μίσους· καί δέν ἔχουν μίσος οἱ Παλαιστίνιοι ὅταν πιστεύουν ὅτι ὁ ἀγώνας αὐτός θά συνεχισθεῖ ἀνυποχώρητα «ὥς τή νίκη».

'Αντίθετα μέ τούς 'Ισραηλινούς, πού χαρακτηρίζονται συχνά ὡς λάτρεις τοῦ πραγματισμοῦ καί τῆς ἀπερίσκεπτης δράσης, οἱ ἀγροτικῆς καταγωγῆς Παλαιστίνιοι εἶναι ἔντονα στοχαστικοί καί τούς βλέπει κανείς νά προβληματίζονται ὁλοένα γύρω ἀπό τό πεπρωμένο τους: Ποιά εἶναι ἡ αἰτία τῆς κατάστασής τους; Ποιά εἶναι ἡ φύση τοῦ ἐχθροῦ; Ποιοί εἶναι οἱ ἀπώτεροι σκοποί τῶν Σιωνιστῶν; Ποιά εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιτυχίας τους; Ποιά θά ὄφειλε νά εἶναι ἡ βάση τῆς παλαιστινιακῆς ἀντίστασης; Γιατί χάθηκε ἡ Παλαιστίνη καί γιατί οἱ ἀραβικές ἐνέργειες γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν παλαιστινιακῶν δικαιωμάτων ἦταν τόσο χλιαρές; Οἱ δεσμοί ἀνάμεσα στόν Σιωνισμό, τόν ἰμπεριαλισμό καί τήν ἀραβική ἀντίδραση εἶναι τό σαφέστερο ἐπιμέρους δίδαγμα πού ἄντλησαν οἱ Παλαιστίνιοι ἀπό τό ξερίζωμά τους. Σύμφωνα μ'αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Σιωνισμός εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἐργαλεῖο γιά τή διαίρεση καί καθυπόταξη τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, καί κατά συνέπεια γιά τούς Παλαιστίνιους ὁ ἀγώνας τους ἀποκτᾶ τόν χαρακτήρα χρέους ἀπέναντι στόν

ἀραβισμό: ἀπό ἐδῶ ἐκπηγάζει ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ μαχητής εἶναι ἕνας *φενταΐ*, ἕνας πού θυσιάζει τόν ἑαυτό του, καί ἕνας *σαχήντ*, μάρτυρας. Καί οἱ δύο αὐτές ἰδέες εἶναι τελείως ἀντίθετες μέ τόν σιωνιστικό «χαλύβδινο ἄνδρα» ἤ ἀραβομάχο.

Στά στρατόπεδα, σπάνια βρίσκει κανείς ἔστω καί μιά ἀμυδρή ἀντανάκλαση «ἀντισημιτισμοῦ» δυτικῆς μορφῆς. Κάποτε, σέ μιά ὁμαδική συζήτηση, ὅταν ἕνας ἡλικιωμένος Παλαιστίνιος ἀναφέρθηκε παρεμπιπτόντως στόν Χίτλερ (ἀποδίδοντάς του ἕναν ἔπαινο πρός τούς Παλαιστίνιους γιά τό θάρρος τους), ἕνας νεότερος Παλαιστίνιος τῆς *τζήλ ἀλ-νέκμπα* τόν ἐπέκρινε ἤπια γιατί ἀνάφερε τό «ναζιστή Χίτλερ» χωρίς νά τόν καταδικάσει. Καί συνέχισε λέγοντας:

> «Ὁ ἔπαινος τοῦ Χίτλερ ἦταν μέρος τῆς σφαλερῆς παιδείας πού εἶχε διαδοθεῖ ἀνάμεσά μας. Ἔλειπε ἡ πολιτική ἀντίληψη, παράδειγμα ὁ τρόπος ἐκεῖνος μέ τόν ὁποῖο μιλοῦσαν γιά τούς Ναζί, σά νά ἦταν κάτι θαυμάσιο πού ὁ Χίτλερ ἔκανε τούς Ἑβραίους σαπούνι. Γιατί νά χαιρόμαστε ἐμεῖς; Ἐπειδή χτύπησε τούς Ἑβραίους, πού ἦταν οἱ ἐχθροί μας, δέν ἔβλεπαν πώς ἦταν φασίστας, ὅπως ἀκριβῶς δέν καταλάβαιναν τή σχέση ἀνάμεσα στό Ἰσραήλ καί τό ἰμπεριαλιστικό καπιταλιστικό σύστημα».

Ἄν καί θά ἦταν λάθος νά ὑποτιμήσουμε τή δυνατότητα τῶν Παλαιστινίων γιά παρατεταμένη δυναμική ἀντίσταση, ἕνα ἀνέκδοτο πού μοῦ διηγήθηκε ἕνας δάσκαλος ἀπό τή Σάσα δείχνει καθαρά πώς τήν ἰσχυρότερη ἀντίσταση τήν πρόβαλλαν οἱ Παλαιστίνιοι πάντα στό συναισθηματικό καί συμβολικό ἐπίπεδο. Ὁ δάσκαλος θυμήθηκε πώς, ὅταν ἦταν παιδί, σκαρφάλωσε στήν κορυφή τοῦ βουνοῦ Τζερμάκ, τοῦ ψηλότερου βουνοῦ τῆς Παλαιστίνης, μαζί μέ μιά ὁμάδα μαθητῶν ἀπό τό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του:

> « Στό ψηλότερο σημεῖο βρήκαμε μιά πέτρα, πάνω στήν ὁποία οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν γράψει στά ἑβραϊκά, ἀγγλικά καί ἀραβικά: «Ἡ Παλαιστίνη εἶναι δική μας». Ὁ δάσκαλος μᾶς τό μετέφρασε, ἀλλά πρίν τελειώσει τό εἴχαμε διαβάσει στά ἀραβικά καί τό ξήσαμε μέ τά νύχια μας. Φέραμε κομμάτια ἀπό ἀσβεστόλιθο καί γράψαμε: «Ἡ Παλαιστίνη εἶναι ἀραβική, ἀνήκει στόν λαό μας, ὄχι στούς Ἑβραίους».

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στή ντόπια ἀριστοκρατία καί τούς ἀγρότες

Ἄν ἡ στάση τῆς σιωνιστικῆς ἡγεσίας πρός τήν ἀγροτιά ἦταν ἁπλή καί τή χαρακτήριζε ἡ μή ἀναγνώριση τῆς τελευταίας, ἡ στάση τῆς ντόπιας ἄρχουσας τάξης ἦταν, φυσικά, πιό περίπλοκη.

Τή συνέθεταν παραδοσιακά στοιχεῖα ὅπως ἡ ἀνωτερότητα, ὁ κηδεμονισμός, ἡ ὀλιγωρία, καθώς κι ἕνας ἐμβρυώδης ἐθνικισμός. Στίς πρῶτες κιόλας συζητήσεις γιά τή σιωνιστική μετανάστευση, πού ἔγιναν ἀνάμεσα στούς φεουδάρχες καί τούς Ἄραβες ἀστούς ἐθνικιστές ἡγέτες τῆς Δαμασκοῦ, τοῦ Καΐρου, τῆς Βηρυτοῦ καί τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ Παλαιστίνιοι μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες ἦταν ἐκεῖνοι πού ἔδειξαν τή μεγαλύτερη ἀνησυχία γιά τήν ἀπειλή πού ἀποτελοῦσε ὁ Σιωνισμός γιά τούς *φελάχους*.[82] Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι ὁλοφάνερο πώς ὅλη ἡ μαχητική ἀντίσταση, ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἔγινε χωρίς τήν πραγματική ἡγεσία ἤ ἔστω συμμετοχή τῆς ἐγχώριας ἄρχουσας τάξης.

Ὁ A. W. Kayyali κάνει μιά εὔστοχη περιγραφή τῆς ταξικῆς κατανομῆς ἁρμοδιοτήτων μέσα στό παλαιστινιακό ἐθνικιστικό κίνημα:

> «...οἱ πρόκριτοι ἔπαιζαν τόν ρόλο διπλωματῶν· ἡ μορφωμένη μεσαία τάξη τόν ρόλο ἐκφραστῆ τῆς κοινῆς γνώμης, καί οἱ ἀγρότες τόν ρόλο τῶν πολεμιστῶν στόν ἀγώνα κατά τῆς σιωνιστικῆς παρουσίας».[83]

Ἡ θεωρία τοῦ Barrington Moore ὅτι ἡ σχέση ἀνάμεσα στή γαιοκτημονική ἀριστοκρατία καί τήν ἀγροτιά ἔχει ἀποφασιστική σημασία γιά τήν ἀνάδυση τοῦ ἐθνικισμοῦ, ἴσως μᾶς βοηθᾶ νά ἐξηγήσουμε τή διστακτική ἀνάπτυξη τοῦ παλαιστινιακοῦ/ἀραβικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος. Ἡ κοινωνική ἀπόσταση ἀνάμεσα στούς Ἄραβες γαιοκτήμονες καί τούς Ἄραβες ἀγρότες — ἀπόρροια τῆς βυζαντινῆς/ἀραβικῆς/τουρκικῆς μορφῆς φεουδαλισμοῦ, στήν ὁποία τά κτήματα παραχωροῦνταν ἀπό τό κράτος σέ ἀφοσιωμένους ὑπηκόους του — δέν εἶχε ἐξουδετερωθεῖ ἀπό τή σύγχρονη καπιταλιστική ἀγροκαλλιέργεια, πού ἄρχισε ν'ἀναπτύσσεται τόν 17ο αἰώνα στή Βόρεια Εὐρώπη. Οἱ Ἄραβες ἀριστοκράτες, ὅποια κι ἄν ἦταν ἡ καταγωγή τους, ζοῦσαν στίς πόλεις καί διαχειρίζονταν τά κτήματά τους μέσω πρακτόρων. Ἦταν ἀνήκουστο γιά ὁποιονδήποτε Ἄραβα μέ ὑψηλή κοινωνική θέση ἤ μεγάλα πλούτη νά ζεῖ στήν ὕπαιθρο. Ἀκόμα καί οἱ ἐπισκέψεις ἐκεῖ ἦταν σπάνιες.

> «Ζώντας στήν πόλη καί γιά τήν πόλη, ὁ μεγαλογαιοκτήμονας δέν διαχειρίζεται ποτέ μόνος του τά κτήματά του... Δέν ξέρει τίποτα γιά τούς χωρικούς πού δουλεύουν στή γῆ του· δέν ξέρει οὔτε τ'ὄνομά τους οὔτε τίς οἰκογένειές τους οὔτε τόν χαρακτήρα τους».[84]

Ἡ μόνη τροποποίηση πού πρέπει νά γίνει στήν εἰκόνα τοῦ Weulersse γιά τή γαιοκτημονική ἀριστοκρατία τῆς Συρίας, ὥστε νά

μπορεῖ νά ἐφαρμοσθεῖ ἡ εἰκόνα αὐτή καί στήν Παλαιστίνη, εἶναι ὅτι οἱ κορυφαῖες οἰκογένειες τῆς Παλαιστίνης δέν εἶχαν, σέ γενικές γραμμές, τόσο τεράστια κτήματα. Ταυτόχρονα, ὑπῆρχε στήν Παλαιστίνη μιά ἀγροτική ἀριστοκρατία καί μιά τάξη πλούσιων πακτωτῶν, πού ζοῦσαν στά κτήματά τους καί τά διεύθυναν οἱ ἴδιοι. Μερικά μέλη αὐτῆς τῆς τάξης ἔπαιξαν ἐνεργό ρόλο στό ἐθνικιστικό κίνημα, ἀλλά πολύ λίγοι σήκωσαν τά ὅπλα ἤ πολέμησαν μαζί μέ τούς ἀντάρτες ἀγρότες.

Ἡ πολιτική ἀδυναμία τῆς ἐθνικῆς ἡγεσίας

Ὅταν προσπαθοῦμε νά καταλάβουμε τήν ἀποτυχία τῶν ἡγετῶν τοῦ παλαιστινιακοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος νά ὀργανώσουν συμπαγή ἀντίσταση στή βρεταννική κατοχή καί στή σιωνιστική ἀποικιοκρατία, ἀντίσταση ἀνάλογη μέ τήν πρώιμη καί γοργή ἀνάπτυξη ἐθνικῆς συνείδησης, πρέπει ὁπωσδήποτε νά πάρουμε ὑπόψη μας ὄχι μονάχα τήν ἀπόσταση τῶν ἀριστοκρατῶν ἀπό τήν ἀγροτική τάξη, ἀλλά καί τήν ἱστορία τους ὡς ἄρχουσας ὁμάδας καί τίς βάσεις πού εἶχε ἡ ἡγετική τους θέση. Πρῶτα-πρῶτα, κατ'ἀντιστοιχία μέ τή θέση τῆς Παλαιστίνης ὡς ἐπαρχίας τῆς Συρίας,[85] ἡ παλαιστινιακή ἀριστοκρατία ἦταν ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία. Μιά ἔνδειξη γι'αὐτό εἶναι ὁ σχετικά μικρός ρόλος πού ἔπαιξαν οἱ Παλαιστίνιοι στίς πρῶτες ἀραβικές ἐθνικιστικές ὀργανώσεις, ὅπως ἡ ἀλ-Φατάτ, ἡ ἀλ-Ἄχντ, τό Κόμμα τῆς Ἀποκέντρωσης καί ἡ Μεταρρυθμιστική Ἐπιτροπή τῆς Βηρυτοῦ,[86] ἀκόμα καί σέ συνελεύσεις, στίς ὁποῖες τό θέμα τῆς συζήτησης ἦταν οἱ σιωνιστικές ἀξιώσεις στήν Παλαιστίνη.

Παρόλο πού στήν Παλαιστίνη ζοῦσαν ἀραβόφωνοι λαοί πρίν ἀκόμα ἀπ'τήν ἐποχή τοῦ Χριστοῦ, οἱ πρόγονοι τῶν κορυφαίων οἰκογενειῶν εἶχαν ἔρθει στήν Παλαιστίνη ὡς ἐπί τό πλεῖστο μέ τήν Ἀραβική Κατάκτηση. Ἡ ὀθωμανική ἐξουσία τούς εἶχε ἀφοπλίσει· ἀντίθετα μέ τούς πρόκριτους μερικῶν ἄλλων ἀραβικῶν πόλεων, δέν εἶχαν παράδοση ὑπηρεσίας στόν τουρκικό στρατό. Ἀπεναντίας, ὁ ρόλος τους ἦταν ὁ ρόλος μιᾶς ἐπαρχιακῆς, ὄχι ἐθνικῆς ἤ ὑπερεθνικῆς μικροαριστοκρατίας: ρόλος γραφειοκρατικός, θρησκευτικός, δικαστικός, «λογιωτατικός». Ἡ κοινωνική τους θέση ἦταν πολύ περισσότερο ἀπόρροια τῆς καταγωγῆς τους καί διαφόρων παραδοσιακῶν συμβολικῶν λειτουργιῶν, ὅπως ἡ φύλαξη τῶν ἱερῶν τόπων, παρά τοῦ μεγάλου πλούτου ἤ τῆς πολιτικῆς τους δύναμης.

Ἐνῶ ἡ ἡγεσία τοῦ ἐκκολαπτόμενου παλαιστινιακοῦ ἐθνικοῦ κινήματος δέν περιοριζόταν μόνο στήν *ἀγιάν*, ὑπῆρχαν κι ἄλλα

στοιχεῖα πού ἀποτελοῦσαν κι αὐτά ἀνώτερη τάξη. Τά στοιχεῖα αὐτά προέρχονταν κυρίως ἀπό τούς μεγαλοεκπακτωτές καί τούς ἐμπόρους:

«Ἡ πολιτική ἐξουσία ἦταν συγκεντρωμένη κατά μεγάλο ποσοστό στό ἀνώτερο τμῆμα τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς πυραμίδας, πού τό ἀποτελοῦσαν μικρές ὁμάδες ἀπό ἀρχηγούς παλιῶν καί ἰσχυρῶν πατριῶν, ἄλλα μέλη τῆς γαιοκτημονικῆς ἀριστοκρατίας, πλούσιοι ἔμποροι καί μερικοί ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες. Εἰκοσιοχτώ (ἤ 87,5%) ἀπό τούς 32 ἀνθρώπους πού ὑπηρέτησαν ὡς μέλη τῆς Ἀραβικῆς Ὑψηλῆς Ἐπιτροπῆς (Α.Υ.Ε.)[87] ἀπό τήν ἵδρυσή της τό 1936 ὥς τό 1948, ἀνῆκαν σ'αὐτό τό ἀνώτερο τμῆμα τῆς παλαιστινιακῆς κοινωνίας. Μόνο τέσσερα μέλη... μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς τάξης, καί οὔτε ἕνα μέλος τῆς Α.Υ.Ε. δέν προερχόταν ἀπό τούς ἀγρότες ἤ ἀπό τήν ἐργατική τάξη...«

»Ὁ βαθμός, στόν ὁποῖο ὁ πλοῦτος καί ἡ πολιτική ἐξουσία ἦταν συγκεντρωμένοι στίς πόλεις, φαίνεται ἐπίσης ἀπό τό γεγονός ὅτι 24 (ἤ 85,7%) ἀπό τά 28 ἐπίλεκτα μέλη τῆς Α.Υ.Ε. εἶχαν γεννηθεῖ ἤ εἶχαν τό πατρικό τους σπίτι σέ παλαιστινιακές πόλεις μέ ζωτική σημασία. Πράγματι... μόνο τέσσερα ἄτομα ἀπό ὁλόκληρη τήν ὁμάδα κατάγονταν ἀπό ἀγροτικές περιοχές, καί μόνον ἕνα ἀπό μιά κτηνοτροφική περιοχή, ὅπου ζοῦσε μιά νομαδική φυλή».[88]

Ἡ πολιτική φυσιογνωμία τῆς ντόπιας ἄρχουσας τάξης τῆς Παλαιστίνης εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπό τόν ρόλο πού ἔπαιζε ὡς μεσάζουσα στόν ὀθωμανικό διοικητικό μηχανισμό, καθώς καί ἀπό τόν ταξικό χαρακτήρα της ὡς μετριοπαθοῦς μικρῆς ἀριστοκρατίας. Ἄν καί δέν τῆς ἔλειπε τό ἐθνικό αἴσθημα, οἱ πολιτικές της ἐνέργειες ἦταν ἔντονα λεγκαλιστικές. Ἀντιμετωπίζοντας τήν ἀπειλή τοῦ Σιωνισμοῦ, ἡ φυσική της διέξοδος ἦταν ἡ διπλωματική δραστηριότητα: ἀντιπροσωπεῖες στήν Κωνσταντινούπολη ἤ στό Λονδίνο, αἰτήσεις, διασκέψεις, δηλώσεις. Παρόλες τίς ἐνδείξεις γιά τή ματαιότητα τέτοιων ἐνεργειῶν, ἡ ἡγεσία αὐτή ἐπέμενε στή μόνη στρατηγική γιά τήν ὁποία ἦταν ἱκανή: προσπάθειες γιά ν'ἀλλάξει τήν εὐμενή στάση τῆς βρεταννικῆς κυβέρνησης κατοχῆς πρός τόν Σιωνισμό μέ τήν πειθώ, τήν ἐπιχειρηματολογία, τίς προειδοποιήσεις καί, ὡς ἔσχατο μέσο, ὑπαινιγμούς γιά ἐνδεχόμενη βία.

Ὁ Albert Hourani, γράφοντας γιά τήν πολιτική φυσιογνωμία τῶν Ἀράβων προκρίτων, διαμορφωμένη ἀπό τή σχέση τους πρός τήν ὀθωμανική ἐξουσία, περιγράφει ὡραῖα τά ὅρια, στά ὁποῖα προσέκρουε ἡ ντόπια ἡγεσία τῆς Παλαιστίνης ὅταν ἀντιμετώπιζε τήν προοπτική ἑνός «ὑπέρ πάντων ἀγώνα».

«Ἡ πολιτική ἐπιρροή τῶν προκρίτων βασίζεται σέ δύο παράγοντες:

ἀπό τή μιά μεριά, πρέπει νά ἔχουν πρόσβαση στήν ἐξουσία κι ἔτσι νά μποροῦν νά συμβουλεύουν, νά προειδοποιοῦν καί γενικά νά μιλοῦν γιά λογαριασμό τῆς κοινωνίας ἤ ἑνός τμήματός της· ἀπό τήν ἄλλη, πρέπει νά ἔχουν οἱ ἴδιοι κάποια κοινωνική δύναμη, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ μορφή καί ἡ προέλευσή της, πού νά μήν ἐξαρτᾶται ἀπό τόν κυρίαρχο καί νά τούς δίνει μιά θέση ὡς ἀποδεκτῶν «φυσικῶν» ἡγετῶν. Γύρω ἀπ'αὐτή τήν ἀνεξάρτητη δύναμη μποροῦν, ἄν εἶναι ἐπιδέξιοι, νά συμπήξουν ἕναν συνασπισμό ἀστικῶν καί ἀγροτικῶν δυνάμεων».[89]

Ἦταν ἐγγενές στοιχεῖο τῶν μεθόδων πού ἐφάρμοζαν οἱ Παλαιστίνιοι πρόκριτοι, ν'ἀπειλοῦν ἁπλῶς τήν κυβέρνηση μέ λαϊκή ἐξέγερση. Ποτέ δέν ἔκαναν καμιά συγκεκριμένη, παρατεταμένη προσπάθεια ν'αὐξήσουν τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς λαϊκῆς βίας, ἔτσι ὥστε νά ξεπεράσει τά ὅρια τοῦ αὐθορμητισμοῦ καί ν'ἀποτελέσει κάτι παραπάνω ἀπό μιά πρόσκαιρη ἀπειλή γιά τή βρεταννική κυριαρχία. Ἀντί γι'αὐτό, τήν ἄφηναν νά ἐκρήγνυται αὐθόρμητα, κατά τόν παραδοσιακό τρόπο, συνεπιφέροντας ἀντίποινα καί καταπίεση. Ὅλες οἱ ἱστορικές ἀναφορές στό ἐθνικό κίνημα φανερώνουν ὅτι οἱ ἡγέτες θεωροῦσαν ὅτι ὁ ρόλος τους ἦταν ἡ κινητοποίηση τοῦ λαοῦ γιά ἀντίσταση, ὄχι ἡ ἐνεργή συμμετοχή τους στόν ἀγώνα.

Ὅταν, τόν Μάρτη τοῦ 1921, μιά παλαιστινιακή ἀντιπροσωπεία μέ ἐπικεφαλῆς τόν δήμαρχο Μούσα Καζέμ ἀλ-Χουσαϊνί ἐπισκέφθηκε τό Κάιρο, ὁ Αἰγύπτιος πολιτικός Ἰσμαήλ Σιντκί τούς συμβούλεψε νά ὀργανώσουν ἕνα ἐθνικό κόμμα πού θά ἐργαζόταν γιά τήν ἀνεξαρτησία. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μούσα Καζέμ εἶναι ἀποκαλυπτική:

> «...ὅτι οἱ προθέσεις τῆς παλαιστινιακῆς ἀντιπροσωπείας συμπεριλάμβαναν τήν πλήρη ἀνεξαρτησία, ἀλλά, ἄν αὐτή δέν ἦταν δυνατή, ἐπιθυμοῦσαν νά ἀνήκει ἡ πραγματική ἐξουσία στούς Ἄγγλους καί ὄχι στούς Ἑβραίους».[90]

Οἱ διαμαρτυρίες διαδέχονταν ἡ μία τήν ἄλλη καθώς οἱ βρεταννικές Ἀρχές κατοχῆς ἔκαναν τή μιά ἀντιπαλαιστινιακή ἐνέργεια μετά τήν ἄλλη, ἀκολουθώντας μιά μοιραία ἀλληλουχία: τή διακήρυξη τῆς Δήλωσης Μπάλφουρ, τόν τελικό χωρισμό τῆς Παλαιστίνης ἀπό τή Συρία, τόν διορισμό ἑνός Σιωνιστῆ Ἑβραίου ὡς πρώτου ὕπατου ἁρμοστῆ τῆς Παλαιστίνης. Ὅταν ὅμως ὁ στρατηγός Στόρς, στρατιωτικός διοικητής τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀπείλησε τόν δήμαρχο καί τό δημοτικό συμβούλιο πώς θά ἔχαναν τίς θέσεις τους ἄν συνέχιζαν τίς πιέσεις τους γιά ἕνωση μέ τή Συρία, αὐτοί ἐγκατέλειψαν τό ἑνωτικό σύνθημα. Ὁ Kayyali σχολιάζει:

«Ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀπειλῶν τοῦ Στόρς ἔδειξε τήν ἀκαταλληλότητα τῶν παραδοσιακῶν πολιτικῶν προκρίτων νά καθοδηγοῦν τόν πληθυσμό σέ καταστάσεις σύγκρουσης. Ὅταν ἀντιμετώπισαν τό δίλημμα ἀνάμεσα σέ μιά καλοπληρωμένη κυβερνητική σταδιοδρομία κι ἕνα ἀβέβαιο μέλλον ὡς λαϊκῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, οἱ δημογέροντες διάλεξαν τήν ἀσφαλέστερη καί πιό ἐπικερδή λύση».[91]

Ἡ διάσταση ἀνάμεσα στά λόγια καί στά ἔργα, πού χαρακτήριζε τή ντόπια ἡγεσία, ἐκδηλώνεται καί στήν ὑποδοχή τοῦ Χέρμπερτ Σάμιουελ, τοῦ πρώτου ὕπατου ἁρμοστῆ. Πρίν ἀπό τήν ἄφιξή του τόν Μάη τοῦ 1920, κυκλοφοροῦσαν φῆμες ὅτι ὑπῆρχαν σχέδια γιά τή δολοφονία του. Ὅταν αὐτός συγκάλεσε συνέλευση τῶν προκρίτων τόν Ὀκτώβρη, διατυπώθηκαν ἀπειλές γιά μποϋκοτάρισμά της. Ὅταν ὅμως ἔγινε ἡ σύσκεψη, ἦταν παρόντες ὅλοι οἱ πρόκριτοι.

Ὄχι μόνον ἡ ντόπια ἄρχουσα τάξη δέν εἶχε καμιά πείρα γιά νά καθοδηγεῖ τίς μάζες, ἀλλά καί ὁ ἐπιμέρους πρόκριτος, ὡς ἄτομο, δέν θά ἀκολουθοῦσε ποτέ μιά τέτοια πορεία, γιατί θά διακύβευε τήν πρόσβασή του στήν κυβέρνηση, τή στιγμή πού σ'αὐτήν ἀκριβῶς τήν πρόσβαση βασιζόταν ἡ ἐπιρροή καί ἡ κοινωνική του θέση. Παρά τή φήμη του ὡς ἀντιβρεταννοῦ δημαγωγοῦ, ἡ τακτική τοῦ μουφτῆ ἦταν οὐσιαστικά νά ἰσορροπεῖ ἀνάμεσα σέ μιά μετριοπαθή ἐθνικιστική στάση καί τήν ἀποδοχή του ἀπό τή βρεταννική διοίκηση ὡς ὄργανου γιά τήν ἄμβλυνση τῆς λαϊκῆς δυσφορίας. Οἱ Παλαιστίνιοι πρόκριτοι ἀποσποῦσαν ὁλοένα ἐπαίνους ἀπό τίς βρεταννικές Ἀρχές γιά τή βοήθεια πού τούς παρεῖχαν στόν ἔλεγχο τοῦ «ὄχλου». Τόν Μάη τοῦ 1921, οἱ δήμαρχοι τῆς Ἱερουσαλήμ, τοῦ Τουλκάρμ καί τῆς Γιάφας, οἱ μουφτῆδες τῆς Ἄκρας καί τοῦ Σαφέντ, καί ὁ καδής τῆς Ἱερουσαλήμ παρασημοφορήθηκαν ἀπό τούς Βρεταννούς γιά τίς «ὑπηρεσίες τους πρός τήν Παλαιστίνη».

Εἶναι ἐνδεικτικό γιά τήν ἀπόσταση πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στήν πολιτική καί τή μαχητική πτέρυγα τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος ὅτι ὅταν ὁ πρῶτος ἡγέτης τῶν ἀνταρτῶν, ὁ σεῖχης Κασάμ, σκοτώθηκε λίγο μετά τήν ἔκκλησή του γιά ἔνοπλο ἀγώνα τό 1935, οὔτε μιά ἀπό τίς ἡγετικές προσωπικότητες τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος δέν παρακολούθησε τήν κηδεία του. Οὔτε ἕνας ἀπό τούς στρατιωτικούς ἀρχηγούς τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1936 δέν ἦταν ἀπό τήν ἄρχουσα τάξη.[92] Λίγα ἀνέκδοτα μᾶς δίνουν σαφέστερη εἰκόνα γιά τήν ἀνικανότητα τῶν παραδοσιακῶν Παλαιστινίων ἡγετῶν νά διεξαγάγουν σοβαρό ἀγώνα, ἀπ'ὅσο ἐκεῖνο πού διηγήθηκε ἕνας «πρώην ἀξιωματικός πληροφοριῶν» στόν συγγραφέα μιᾶς μελέτης γιά τήν ἐξέγερση τοῦ 1936.[93] Μιά ὁμάδα *βεδουίνων*, συγκεντρωμένων στή Βηρσάβη, τηλεφώνησε στόν μουφτή καί τόν ρώτησε τί ἐνέργειες

νά κάνει γιά νά ὑποστηρίξει τόν ξεσηκωμό, πού ἄρχισε νά ἁπλώνεται σ'ὁλόκληρη τή χώρα ἔπειτα ἀπό τή δολοφονία τοῦ περιφερειακοῦ διοικητῆ τῆς Γαλιλαίας. Ἡ ἀπάντηση τοῦ μουφτῆ ἦταν νά κάνουν ὅ,τι τούς φωτίσει ὁ Θεός. Παρόλο πού ἴσως νά ἀπάντησε ἔτσι ἐπειδή ἤξερε πώς τό τηλέφωνό του ἦταν παγιδευμένο, ὅλες οἱ ἀφηγήσεις πού ὑπάρχουν γιά τήν ἐξέγερση καί τήν ἑξάμηνη ἀπεργία πού προηγήθηκε, φανερώνουν πώς ὁ λαός τῆς Παλαιστίνης ὁδηγοῦσε τήν ἡγεσία του, καί ὄχι ἀντίστροφα. Ἀντικειμενικά, ὁ ρόλος τῶν προκρίτων ἦταν νά διευκολύνουν τή βρεταννική κυριαρχία. Ὑποχωρώντας στίς πιέσεις φιλοβρεταννῶν Ἀράβων πολιτικῶν, ὅπως ὁ Νουρί Σαΐντ τοῦ Ἰράκ καί ὁ ἐμίρης Ἀμπντουλλάχ τῆς Ἰορδανίας, γιά νά τερματισθεῖ ἡ ἐξέγερση, ἡ Ἀραβική Ὑψηλή Ἐπιτροπή ἀγνόησε ὅλα τά διδάγματα πολιτικῆς ὀργάνωσης πού θά μποροῦσε ν'ἀντλήσει ἀπό τόν ξεσηκωμό, παρά τήν τελική καταστολή του. Ἀντί γι'αὐτό, δέχθηκε μ'ἀφέλεια τή βρεταννική Λευκή Βίβλο τοῦ 1939 ὡς πραγματικό κέρδος, παρόλο πού κάθε της ἐμπειρία ἀπό τή βρεταννική διοίκηση θά ἔπρεπε νά τήν εἶχε διδάξει ὅτι οἱ παραχωρήσεις πού ἔκανε ἡ βρεταννική διοίκηση στήν Παλαιστίνη θά ἀνακαλοῦνταν, ἐξαιτίας τῶν σιωνιστικῶν πιέσεων στή μητροπολιτική κυβέρνηση. Ἡ παρακάτω κρίση γιά τήν παλαιστινιακή ἡγεσία φαίνεται ἀκριβοδίκαιη:

> «Οἱ ἀνώτερες τάξεις δέν αἰσθάνονταν χρέος πρός τίς κατώτερες τάξεις νά διεξαγάγουν ὁλοκληρωτικό ἐθνικό ἀγώνα· ἔνιωθαν μιά κάποια ὑποχρέωση πρός τίς κατώτερες τάξεις μόνον ὅσο αὐτή δέν ἐρχόταν σέ σύγκρουση μέ τά ζωτικά τους συμφέροντα».[94]

Παλιές καί νέες τάξεις

Δέν ἀποκλείεται, καί μάλιστα εἶναι πολύ πιθανό, πώς μιά πιό δραστήρια, πιό μαχητική ἡγεσία θά μποροῦσε νά δημιουργήσει ἀπό τό παλαιστινιακό ἐθνικιστικό κίνημα μιά δύναμη ἱκανή νά καθυστερήσει τήν κατάληψη τῆ ἐξουσίας ἀπό τούς Σιωνιστές τό 1948, ἤ τουλάχιστο νά περιορίσει τήν ἔκταση τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους. Ὡστόσο, ἀκόμα καί μιά ἀποτελεσματικότερη ἡγεσία θά συναντοῦσε σοβαρές δυσκολίες νά συνενώσει τά διάφορα τμήματα τῆς παλαιστινιακῆς κοινωνίας. Ἀνάμεσα στούς μουσουλμάνους, τούς χριστιανούς καί τούς Δρούσους ὑπῆρχαν θρησκευτικές διαφορές, διαφορές πού, μολονότι μειώθηκαν σέ μεγάλο βαθμό χάρη στήν ἀνάπτυξη ἀραβικῆς συνείδησης κατά τήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν στό ἐπίπεδο

τῶν ἀγροτῶν. Ὑπῆρχαν ἐπίσης οἱ παλιές ταξικές κατηγορίες τοῦ ἀγρότη, τοῦ νομάδα καί τοῦ κάτοικου τῆς πόλης, πού εἶχαν μεταξύ τους ἔντονες διαφορές ὡς πρός τήν κοινωνική θέση, τήν ἀπασχόληση καί τόν τρόπο ζωῆς. Καί, σά νά μήν ἔφταναν αὐτές οἱ παραδοσιακές κατηγορίες, ὑπῆρχαν καινούργιες, πού τίς εἰσήγαγε ὁ «ἐκσυγχρονισμός». Ἡ μετακίνηση τῶν ἀκτημόνων ἀγροτῶν χωρικῶν πρός τίς πόλεις εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖ ἕνα ἀραβικό προλεταριάτο, ἐνῶ ἡ ἀργή διάδοση τῆς σύγχρονης παιδείας διαμόρφωνε μιά διανόηση πού διέφερε ἀπό τούς παραδοσιακούς «γραμματισμένους».

Ἡ ἔχθρα ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί τούς *βεδουίνους* ξεκινοῦσε ἀπό παλιά. Σέ περιόδους ξηρασίας, οἱ *βεδουίνοι* ἔκαναν συχνές ἐπιδρομές στά χωριά τῶν *φελάχων* γιά νά ἁρπάξουν σιτηρά, ἤ, ἀλλιῶς, γιά νά ὑπερασπίσουν προστατευόμενους τους *φελάχους* ἀπό ἄλλους *βεδουίνους*, παίρνοντας χρηματική ἀνταμοιβή γι' αὐτή τήν προστασία. Οἱ *βεδουίνοι*, ἄν καί στήν Παλαιστίνη ἦταν πολύ πιό ὀλιγάριθμοι ἀπ' ὅσο στή Συρία, τήν Ἰορδανία ἤ τό Ἰράκ (ἀφοῦ ἀποτελοῦσαν λιγότερο ἀπό 5% τοῦ ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ), ἀποτελοῦσαν ἀναμφισβήτητα σημαντικό παράγοντα στήν ἀπομόνωση τῶν χωριῶν καί τήν παρεμπόδιση τῆς συσσώρευσης πλεονάσματος ἀπό τούς ἀγρότες.

Οἱ *βεδουίνοι* ἦταν τό ἴδιο φτωχοί ὅσο καί οἱ ἀγρότες, ἄν ὄχι φτωχότεροι, ἀλλά εἶχαν ἀνώτερη κοινωνική θέση, ἀφ' ἑνός ἐξαιτίας τῆς ἱστορικῆς τους συνάφειας μέ τήν Ἰσλαμική Αὐτοκρατορία, ἀφ' ἑτέρου ἐπειδή, ἀντίθετα μέ τούς χωρικούς, ἦταν ἔφιπποι καί ὁπλισμένοι. Ἡ καταπίεσή τους ἀπό τό κράτος ἦταν ἀνέκαθεν μικρότερη ἀπ' ὅσο τῶν ἀγροτῶν, καί οἱ ἀρχηγοί τους ἀποτελοῦσαν συχνά μέρος τῆς ἄρχουσας τάξης. Στήν Παλαιστίνη, βρίσκουμε *βεδουίνους* νά ζοῦν εἰρηνικά ἀνάμεσα σέ *φελάχους* καί νά ἐξειδικεύονται σέ ὁρισμένους οἰκονομικούς ρόλους, ὅπως ἡ ἐκτροφή ζώων γιά τό ὄργωμα, ἀλλά δέν ὑπάρχουν πολλά σημάδια ὅτι ἦταν ἐνσωματωμένοι στό ἐθνικιστικό κίνημα. Πράγματι, μόλις μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος μετά τό 1965 ἔγιναν σύντονες προσπάθειες νά γκρεμιστοῦν οἱ κοινωνικοί φραγμοί πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στούς πρώην ἀγρότες καί τούς πρώην νομάδες τῶν στρατοπέδων. Καί σήμερα ἀκόμα εἶναι ἀσυνήθιστο νά ὑπάρχει ἕνας κοινωνικός λειτουργός βεδουινικῆς καταγωγῆς στήν κλινική ἑνός στρατοπέδου ἤ σ' ἕνα ἀντιστασιακό γραφεῖο.

Ἡ κοινωνική ἀπόσταση ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί τούς κατοίκους τῶν πόλεων ἦταν τό ἴδιο παλιά ὅσο ἦταν καί ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί τούς *βεδουίνους*. Οἱ πόλεις ἦταν κέντρα κρατικῆς

ἐξουσίας, ἐμπορίου καί μάθησης· δέν χρειάζονταν τίποτα ἀπό τήν ὕπαιθρο, οὔτε τῆς ἔδιναν τίποτα:

> «Στήν 'Ανατολή... ἡ πόλη μοιάζει μ'ἕνα ξένο σῶμα σφηνωμένο στήν ὕπαιθρο, ἐπιβλημένο στίς ἀγροτικές περιοχές, τίς ὁποῖες ἐξουσιάζει καί ἐκμεταλλεύεται... 'Η πόλη καταναλώνει... χωρίς νά παράγει... δέν προσφέρει καμιά ἀπό τίς δημόσιες καί κοινωνικές ὑπηρεσίες — δίκαιο, παιδεία, τεχνικό ἐξοπλισμό, ὑγεία — πού στή Δύση καταξιώνουν τήν πόλη στά μάτια τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου».[95]

'Εξαιτίας τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν δέν ὑπῆρχαν πολλές οἰκονομικές ἀνταλλαγές, πού νά συνδέουν τόν ἀγροτικό πληθυσμό μέ τόν ἀστικό· οἱ πόλεις ἐμπορεύονταν μεταξύ τους καί μέ πιό ἀπομακρυσμένα κέντρα πού παρῆγαν ἤ ζητοῦσαν προϊόντα πολυτελείας.[96] Ταξιδιῶτες πού περιηγήθηκαν τήν Παλαιστίνη τόν 19ο αἰώνα παρατήρησαν ὅτι οἱ ἀγρότες φοβόνταν νά πᾶνε μόνοι τους στίς πόλεις, καί μολονότι στά τέλη τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς οἱ ἀγρότες εἶχαν συνηθίσει νά ἐμπορεύονται μέ τήν πόλη, νά ἐργάζονται καί νά ζοῦν σ'αὐτήν, ὁ ταξικός φραγμός ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει στή συνείδησή τους, ἰδιαίτερα στή γνώμη τῶν χωρικῶν πώς στήν πόλη ὑπῆρχαν ὅλα ὅσα τούς ἔλειπαν: ἀγαθά, γνώσεις, ἐπαφή μέ τίς πηγές τῆς ἐξουσίας. 'Οπωσδήποτε, ὁ αὐτοχαρακτηρισμός τους ὡς «ὑποζυγίων τῆς γῆς» ἀντανακλοῦσε τή στάση τῶν ἀνθρώπων τῆς πόλης, τῶν *μουντενιγήν,* ἀπέναντί τους. Καί τό γεγονός πώς, σήμερα στά στρατόπεδα, οἱ ταξικοί προσδιορισμοί *φελλάχ* καί *μουντενί* ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται γιά τήν κατάταξη διαφόρων ἀνθρώπων, συνήθως μέ τή σιωπηρή παραδοχή ὅτι τό νά εἶναι κανείς *μουντενί* σημαίνει ὅτι εἶναι πολιτισμένος, ἐνῶ τό νά εἶναι *φελλάχ* σημαίνει ὅτι εἶναι πρωτόγονος, δείχνει πόσο βαθιά ριζωμένη εἶναι αὐτή ἡ ταξική στάση.

Ἄν καί οἱ εὔποροι ἀγρότες μετανάστευαν συχνά στίς πόλεις, ἡ φτώχεια περιόριζε αὐτή τή μετανάστευση σέ πολύ λίγους. Τό παραδοσιακό μουσουλμανικό σχολεῖο *κουττάμπ* προοριζόταν μονάχα γιά τήν τόνωση τῆς θρησκευτικῆς εὐλάβειας καί δέν ἀποτελοῦσε ἕνα κανάλι πού νά ὁδηγεῖ τά ἔξυπνα ἀγροτόπαιδα στίς κρατικές ὑπηρεσίες (στίς πόλεις). 'Οπωσδήποτε, ἡ ἀνάγκη τοῦ ὀθωμανικοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ γιά γραφειοκρατικές εἰδικότητες ἦταν τόσο μικρή, πού μποροῦσε νά καλυφθεῖ μέ τούς «γραμματισμένους» τῶν πόλεων. 'Αλλά τό γεγονός πώς οἱ ἀγρότες κατάλαβαν ὅτι ἡ φτώχεια τους καί ἡ ταξική ὑποτέλειά τους συνδέονταν μέ τήν ἔλλειψη γνώσεων φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἐνεργητικότητα μέ τήν ὁποία, πρός τά τέλη τῆς βρεταννικῆς

κατοχῆς, ἀσκοῦσαν πίεση γιά νά γίνουν σχολεῖα στά χωριά. Εἴδαμε πώς ἡ διάδοση τῆς σύγχρονης παιδείας στίς ἀγροτικές περιοχές ἦταν τόσο ἀργή, στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ὥστε οἱ *φελάχοι* ὑποπτεύθηκαν κάποιο σατανικό κόλπο τῶν Βρεταννῶν γιά νά τούς κρατήσουν καθυστερημένους. Ὡστόσο, ἕνας μικρός ἀριθμός ἀγροτόπαιδων κατάφερναν νά ὁλοκληρώσουν τήν ἐκπαίδευσή τους στίς πόλεις καί νά προσληφθοῦν ἐκεῖ στό Δημόσιο ἤ νά βροῦν ἄλλες δουλειές γραφείου. Αὐτό τό μικρό στρῶμα ἀπό μορφωμένους *φελάχους* ἐπρόκειτο νά παίξει σπουδαιότερο ρόλο μετά τόν Ξεριζωμό· ὡς δάσκαλοι, ὡς ὀργανωτές, ὡς κοινωνικοί λειτουργοί, ἔμειναν κοντά στόν πληθυσμό τῶν στρατοπέδων, ἀντίθετα μέ τόν ἀστικό πληθυσμό τῆς Παλαιστίνης, πού ὡς ἐπί τό πλεῖστο χρησιμοποίησε τά μορφωτικά καί οἰκονομικά πλεονεκτήματά του γιά προσωπικό ὄφελος.

Ἐνῶ ἀρκετοί Παλαιστίνιοι τῶν πόλεων πῆραν μέρος στό ἐθνικό κίνημα καί στή γενική ἀπεργία τοῦ 1936, ἡ συμμετοχή τους στήν ἐξέγερση πού ἀκολούθησε ἦταν πολύ πιό περιορισμένη. Οὐσιαστικά ἐπρόκειτο γιά μιά ἀγροτική ἐξέγερση, μέ ἀγρότες ὡς τοπικούς ἡγέτες καί Ἄραβες ἐθελοντές ἀπ'ἔξω ἀπ'τήν Παλαιστίνη. Ἡ Ἀραβική Ὑψηλή Ἐπιτροπή δέν ἐξαπόλυσε οὔτε τήν ἀπεργία οὔτε τήν ἐξέγερση. Καί οἱ δυό τους ξέσπασαν αὐθόρμητα, ἐξαιτίας τῆς λαϊκῆς δυσφορίας. Ἕνας μαχητικός Παλαιστίνιος ἀπό τή Σάσα ὑπογράμμισε τό διαφορετικό ἐπίπεδο μαχητικότητας ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί τούς κατοίκους τῶν πόλεων:

> «Ἄν ὑπῆρχε βρεταννική πολιτική (πρός τούς *φελάχους*), ἦταν νά κάνει τόν ἀγρότη φτωχότερο, γιατί οἱ Βρεταννοί ἀντιλήφθηκαν, ἀπό τίς ἐμπειρίες τους τό 1917, 1927 καί 1935, πώς τῶν ἀγροτῶν οἱ ὦμοι ἦταν πού θά σήκωναν τήν ἐπανάσταση, αὐτοί εἶναι πού ἀντέχουν. Ὄχι πώς οἱ ἄνθρωποι τῶν πόλεων δέν ἀγωνίσθηκαν, ἀλλά ἡ φύση τῆς ζωῆς στήν πόλη εἶναι διαφορετική. *Ὁ κάτοικος τῆς πόλης ἔχει πάντα λεφτά στήν τσέπη του, ἀντίθετα μέ τόν ἀγρότη, πού αἰσθάνεται πώς ἄν χαθεῖ ἀπό τή γῆ του ἕνας βῶλος ἤ μιά πέτρα, ἔγινε καταστροφή*».

Ἕνα σύντομο, ἀλλά εὔγλωττο ἀνέκδοτο, ἐξιστορημένο ἀπό ἕναν Ἀμερικανό δημοσιογράφο, τόν Vincent Sheehan, πού πιάστηκε αἰχμάλωτος στίς ταραχές τῆς Ἱερουσαλήμ τό 1929, δίνει τό μέτρο τῆς ἀπόστασης πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῶν πόλεων καί τούς Παλαιστίνιους ἀγρότες:

> «Ἕνας Ἄραβας, πού τά ροῦχα του ἔδειχναν πώς ζοῦσε στήν πόλη, μᾶς εἶδε πού στεκόμασταν ἐκεῖ καί μᾶς ἔσπρωξε σχεδόν μέ τή βία πρός μιά πόρτα. «Σταθεῖτε ἐκεῖ, σταθεῖτε ἐκεῖ γιά τ'ὄνομα τοῦ Θεοῦ», εἶπε, «αὐτοί οἱ φελάχοι θά σᾶς σκοτώσουν».[97]

Φαίνεται καθαρά έδῶ πώς ὁ κοσμοπολίτης ἀστός αἰσθάνεται πολύ πιό κοντά σέ δύο ξένους παρά στούς συμπατριῶτες του χωρικούς. Διαχωρίζει τή θέση του ἀπό τή βία τους. Σ᾽ὁλόκληρη τήν ἱστορία τῆς δυτικῆς διείσδυσης στόν ἀραβικό κόσμο, συναντᾶμε προύχοντες καί «γραμματισμένους» πού ἐπεκτείνουν τήν προστασία τους σέ ξένους, ὑπερασπίζοντάς τους ἀπό τήν πρωτόγονη ἀντίσταση τῶν μαζῶν.

Οἱ παλαιστινιακές πόλεις ἄρχισαν νά μεγαλώνουν στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς καί νά χάνουν τήν παλιά τους συντεχνιακή ἀλληλεγγύη. Στόν ἀρχικό τους πληθυσμό ἀπό εὔπορους μεγαλεμπόρους, μικρεμπόρους καί τεχνίτες προστέθηκε τώρα ἕνα καινούργιο προλεταριακό στοιχεῖο, πού τό ἀποτελοῦσαν κυρίως ἀκτήμονες ἀγρότες. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς ἀνώτερες τάξεις ἀφ᾽ἑνός, πού εἶχαν τήν ἡγεσία τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, καί τή διογκούμενη μάζα τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί τῆς μικροαστικῆς τάξης, ἀφ᾽ἑτέρου, δέν ἄργησε νά ἐκδηλωθεῖ ἀνοιχτά. Τό 1925 ἱδρύθηκε στή Χάιφα τό πρῶτο ἐργατικό συνδικάτο καί μερικές ἀπό τίς πρῶτες του ἐνέργειες στράφηκαν ἐναντίον τῶν Παλαιστινίων βιομηχάνων. Ὄχι πολύ ἀργότερα, δημιουργήθηκαν σοσιαλιστικά καί κομμουνιστικά κόμματα, ἄν καί ἐπρόκειτο πιό πολύ γιά ὁμάδες παρά γιά κόμματα. Παρόλο πού τό ἐργατικό κίνημα διέθετε ἕνα μεγάλο δυναμικό γιά νά μεταρρυθμίσει τή δομή καί τίς μεθόδους τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, εἶχε ἐλάχιστο χρόνο στή διάθεσή του γιά νά παγιοποιηθεῖ καί νά ἐπεκτείνει τήν ἀκτίνα ἐπιρροῆς του στήν ἀγροτική τάξη (πού ἦταν πιό πολυάριθμη), προτοῦ οἱ Σιωνιστές ἐπωφεληθοῦν ἀπό τή μεγάλη ἱστορική εὐκαιρία τους καί καταλάβουν τήν ἐξουσία. Τό παλαιστινιακό ἐργατικό κίνημα ἦταν ἀναπόφευκτο νά γίνει μέρος τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, ἀντί νά περιορισθεῖ σέ καθαρά οἰκονομικές ἐπιδιώξεις· ἡ Ἀραβική Ἕνωση Παλαιστινίων Ἐργατῶν (Α.Ε.Π.Ε), πού εἶχε ἡγέτη της τόν Σάμι Τάχα ὥς τή δολοφονία του τό 1947, δέν ἀντιμετώπιζε μόνο τήν ἰσχυρή Χισταντρούτ, ἀλλά καί τήν ἔχθρα τῆς Ἀραβικῆς Ὑψηλῆς Ἐπιτροπῆς, ἐνῶ πρός τά ἀριστερά της, μιά κομμουνιστικῆς ἔμπνευσης ἐργατική ἕνωση, πού ἡγέτης της ἦταν ὁ Μισέλ Μιτρί, κατηγοροῦσε τήν Α.Ε.Π.Ε. ὅτι ἦταν ἐπηρεασμένη ἀπό τόν βρεταννικό τρεϊντγιουνιονισμό.

Η ΣΙΩΝΙΣΤΙΚΗ ΠΛΗΜΜΥΡΑ

Ἀναμνήσεις ἑνός συνδικαλιστικοῦ στελέχους

Ὅλες αὐτές οἱ ρωγμές καί ἀντιθέσεις πού ὑπῆρχαν μέσα στό ἐθνικιστικό κίνημα τά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς διοίκη-

σης, ἤ ὅλο καί ἐντονότερη σιωνιστική ἀπειλή, ὁ ἐπαμφοτερισμός τῆς ἐθνικῆς ἡγεσίας (πού οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποί της ἦταν ἐξόριστοι ἤ φυλακισμένοι), ἀντανακλῶνται στίς ἀναμνήσεις τοῦ Ρ. Μ., ἑνός ἀνθρώπου ἀγροτικῆς καταγωγῆς, πού ἔγινε συνδικαλιστικό στέλεχος στή Χάιφα. Ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς του (ἀπόσπασμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τό παρακάτω κείμενο) ἀποδίδει πιστά καί ζωντανά τόν πυρετώδη ἀγώνα τῶν Παλαιστινίων πατριωτῶν ν'ἀναχαιτίσουν τή σιωνιστική πλημμύρα:

«'Αναμίχθηκα ἐνεργότερα στό ἐθνικιστικό κίνημα ὅταν μέ προσέλαβαν στό Τμῆμα Δημοσίων Ἔργων, στή Χάιφα. Τότε ἦταν πού ἄρχισα νά συνειδητοποιῶ τή διαφορά πού ὑπῆρχε στή μεταχείριση τῶν Ἑβραίων ἐργατῶν καί τῶν Ἀράβων ἐργατῶν. Ἕνας ἄλλος παράγοντας ἦταν ἡ ὅλο καί μεγαλύτερη σιωνιστική μετανάστευση. Ἔβλεπα καθαρά, καθώς διέσχιζα τή Γαλιλαία, πηγαίνοντας ἀπό τό χωριό μου στήν πόλη, πώς ἄρχιζαν νά προβάλλουν σιωνιστικοί οἰκισμοί σέ μέρη ὅπου πρίν δέν ὑπῆρχε οὔτε ἴχνος τους, γιά παράδειγμα στό Ναχαριγιέχ. Συνειδητοποίησα πώς αὐτή ἡ γῆ, πού ἀνέκαθεν ἀνῆκε στούς Ἄραβες, ἄρχιζε τώρα ν'ἀνήκει στούς Ἑβραίους... Πλάι στά ὅσα διάβαζα γιά τίς προθέσεις τῶν Σιωνιστῶν, ἄρχισα νά τούς αἰσθάνομαι συγκεκριμένα.

«Μπῆκα στήν Ἕνωση Ἐργατῶν τό 1943, ὡς ἁπλό μέλος, κι ἀργότερα ἐκλέχθηκα μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου στό συνδικάτο τοῦ Τμήματος Δημοσίων Ἔργων τῆς Χάιφα, ὅπου δούλευα... Ἀργότερα ἔγινα, στήν Ἕνωση Ἐργατῶν, ὀργανωτής καί σύνδεσμος τῶν δήμων ἀνάμεσα σέ πολλά ἐπιμέρους συνδικάτα, ὅπως καί κοινοτήτων, τοῦ τμήματος τοπογραφίας, τοῦ λιμανιοῦ, τοῦ ταχυδρομείου καί τῶν μεταφορῶν... Τό σιωνιστικό ἐργατικό κίνημα ἀναπτυσσόταν, κι ἐμεῖς ὀργανώναμε τούς Παλαιστίνιους ἐργάτες γιά ν'ἀντιμετωπίσουμε τή Χισταντρούτ, πού τήν ὑποστήριζαν οἱ βρεταννικές Ἀρχές. Παλεύαμε γιά ἰσοτιμία στά μεροκάματα καί στίς θέσεις, γιά τόν περιορισμό τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς ἐπιρροῆς τῶν Σιωνιστῶν ὑπαλλήλων στίς δημόσιες ὑπηρεσίες.

«Τά τελευταῖα χρόνια ἀρχίσαμε νά σκεφτόμαστε νά ἱδρύσουμε ἕνα πολιτικό κόμμα, βασισμένο στό ἐργατικό κίνημα, καί νά συνδυάσουμε τή συνδικαλιστική δουλειά μέ τόν ἐθνικό ἀγώνα. Ὡς προοίμιο, δημιουργήσαμε κάμποσες συνεργατικές, ἔξω ἀπό τό ἐργατικό συνδικάτο, πού περιλάμβαναν τούς καπνοπαραγωγούς, τούς ψαράδες κι ἄλλους... Σκοπεύαμε ἐπίσης νά ἱδρύσουμε μιά μυστική ὀργάνωση, ἀλλά δέν προφτάσαμε, γιατί τό 1947 ἦρθε τό σχέδιο γιά τή διχοτόμηση καί τά ἐπακόλουθά του, ἡ Συμφορά καί ἡ διασπορά.

«Ὁ λόγος πού δέν ἱδρύσαμε πολιτικό κόμμα εἶναι πώς, ἀφοῦ μελετήσαμε τό σχέδιο, διαπιστώσαμε πώς οἱ ἡγέτες του δέν θά ἦταν ἀπ'τήν ἐργατική τάξη, ἀλλά ἀπ'τούς φίλους της, γιατρούς, μηχανι-

σμούς, δικηγόρους, πού θά ἔβαζαν τό κόμμα νά ἐργάζεται γιά τα δικά τους συμφέροντα κι ὄχι τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι, ἀποφασίσαμε ν'ἀναβάλουμε τό σχέδιο ὥσπου νά ἔχουμε ἀρκετούς ἡγέτες ἀπ'τήν ἐργατική τάξη. 'Αλλά ὁ χρόνος πού μᾶς ἔμενε δέν ἔφτανε γιά νά φτιάξουμε τό κόμμα σωστά...

«'Η Ἕνωση ἦταν δραστήρια σέ πολλούς τομεῖς. 'Οργάνωνε ἀπεργίες, συνεργατικές, διαδηλώσεις. Τό σημαντικότερο γεγονός σ'αὐτή τήν περίοδο ἦταν ἡ ἀπεργία στό Διυλιστήριο Πετρελαίου τῆς Χάιφα, ὅπου χτυπήσαμε Σιωνιστές ἐργάτες καί μηχανικούς πού προσπαθοῦσαν νά πάρουν τόν ἔλεγχο τοῦ διυλιστήριου. Οἱ ἐργάτες μας πού δούλευαν στά βρετανικά στρατόπεδα ἔκαναν ἐκθέσεις· στά λιμάνια τῆς Γιάφα καί τῆς Χάιφα παρακολουθοῦσαν τίς δραστηριότητες τῆς Χισταντρούτ.

«Ἔπειτα ἀπ'αὐτό, ἡ ἡγεσία τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος προσπάθησε νά ἐνσωματώσει τούς ἐργάτες, ἀπαγορεύοντας τή συμμετοχή τους στά συνδικάτα. Τούς εἴπαμε πώς εἶναι καθῆκον μας νά συμμετάσχουμε στόν ἐθνικό ἀγώνα ὄχι ὡς ὑπάλληλοι, ἀλλά ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἔγινε μεγάλη πάλη ἀνάμεσα στήν Ἕνωση καί ἄλλες πολιτικές ὀργανώσεις, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στόν Χάτζ 'Αμίν καί τόν Σάμι Τάχα, πού ἄρχισε νά γίνεται ἐθνική φυσιογνωμία μετά τή σύγκρουσή του μέ τόν Ἄνιουραν Μπέβαν, ὑπουργό ἐξωτερικῶν τῆς 'Εργατικῆς Κυβέρνησης, σέ μιά συνδιάσκεψη στό Λονδίνο, στήν ὁποία πῆραν μέρος τά ἀραβικά καθεστῶτα καί τό παλαιστινιακό ἐργατικό κίνημα, ὅταν ὁ Τάχα εἶπε: «Κάτω ἡ ἰμπεριαλιστική Βρεταννία στήν Παλαιστίνη!»

«Αὐτό φόβισε τόν Χάτζ 'Αμίν. Εἶδε μιά ἰσχυρή προσωπικότητα νά τοῦ ἐναντιώνεται, νά ἔχει λαϊκή ὑποστήριξη ἀπ'τούς ἐργάτες, τούς δημοσίους ὑπαλλήλους καί τούς καλλιεργητές πού δούλευαν στίς συνεργατικές ἑνώσεις. Τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1947 ὁ Σάμι Τάχα δολοφονήθηκε ἀπό ἐγκληματικά χέρια, ὑποκινημένα ἀπό τήν ἡγεσία, πού δέν μποροῦσε ν'ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπό τά πρακτορικά ἀραβικά καθεστῶτα καί πού φοβόταν ν'ἀγωνιστεῖ.

«Οἱ ἀγρότες δέν ἐντάχθηκαν στήν Α.Ε.Π.Ε. παρά μόνο στά τελευταῖα χρόνια, ὅταν ἡ Ἕνωση ἄρχισε νά ἐνδιαφέρεται γι'αὐτούς καί νά τούς ὀργανώνει. 'Αλλά πολλοί ἐργάτες προέρχονταν ἀπό τήν ἀγροτική τάξη. 'Η πρώτη μας συνεργατική ἔγινε μέ τούς καπνοπαραγωγούς, πού ζοῦσαν κατά κύριο λόγο στή Γαλιλαία. 'Υπῆρχε στενή συνεργασία ἀνάμεσα σ'αὐτούς καί τούς ἐργάτες τῶν βρεταννικῶν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων. Προσπαθήσαμε νά δόσουμε στούς καλλιεργητές ὅπλα γιά νά ὑπερασπίσουν τά χωριά, γιατί οἱ Βρεταννοί δέν θά τούς τό ἐπέτρεπαν αὐτό, παρόλο πού ἐπέτρεπαν στούς 'Εβραίους νά ἔχουν ἔνοπλους φρουρούς.

«'Αλλά ὡς τήν τελευταία χρονιά δέν ὑπῆρχε πραγματική πολιτική ὀργάνωση πού ν'ἁπλώνεται μέχρι τά χωριά. Τότε προσπάθησαν

νά στείλουν σέ κάθε χωριό λαϊκές ἐπιτροπές καί πολιτοφυλακές. 'Αλλά δέν ὑπῆρχε κόμμα...»

"Ενας ἄλλος Παλαιστίνιος, ἕνας δάσκαλος ἀπό ἕνα χωριό κοντά στή Γιάφα, περιγράφει μέ παρόμοιο τρόπο τά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς:

«Τό 1946 τά κόμματα καί οἱ πρόκριτοι ἄρχισαν νά μιλᾶνε γιά τήν ἑβραϊκή ἀπειλή πού κορυφωνόταν καί νά λένε πώς χρειαζόμαστε μιά ὀργάνωση γιά νά μᾶς προστατέψει. 'Υπῆρχε ἕνα ἐργατικό συνδικάτο στή Γιάφα, μά δέν εἶχε πολλά μέλη. 'Υπῆρχε ἐπίσης καί μιά ἐργατική ἐπιτροπή, ἀλλά ἡ κυριότερη δουλειά της ἦταν ν'ἀγωνίζεται γιά τή βελτίωση τῶν μισθῶν καί τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Δέν εἶχε μεγάλη πολιτική ἐπιρροή.

«Πολιτικά, ὑπῆρχαν δύο ὁμάδες πού εἶχαν ὀπαδούς στούς δρόμους: οἱ «Μετζλισιγήν» τοῦ Χουσαϊνί καί οἱ «Μοαριντήν» τοῦ Νασασιμπί. Καί τῶν δύο αὐτῶν ὁμάδων ἡ ὀργάνωση βασιζόταν σέ ἀρχηγούς συνοικιῶν καί σ'ἐμπόρους. 'Ανάμεσα στίς μάζες δέν ὑπῆρχε πραγματική ὀργάνωση, οὔτε κάν οἱ ἀπαρχές της. Οἱ «Μετζλισιγήν» εἶχαν περισσότερη ἐπιρροή ἀπ'ὅτι τό κόμμα τοῦ Νασασιμπί, γιά θρησκευτικούς λόγους. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Χάτζ κινητοποιοῦσαν τόν κόσμο λέγοντάς του πώς ὅσοι ξεπουλοῦσαν τή γῆ τους ξεπουλοῦσαν τή θρησκεία τους, ἤ πώς οἱ 'Εβραῖοι εἶναι ἄθεοι. Οἱ χωρικοί ἀνταποκρίνονταν σέ συνθήματα σάν κι αὐτά περισσότερο ἀπό τούς κατοίκους τῶν πόλεων. 'Επίσης, οἱ χωρικοί ἦταν ἐκεῖνοι πού πολεμοῦσαν.

«Τό 1945 καί τό 1946 ὑπῆρχε μιά κάποια πολιτική δραστηριότητα, πρό πάντων διαδηλώσεις γιά τήν ἀποφυλάκιση Παλαιστινίων ἡγετῶν πού βρίσκονταν φυλακισμένοι στό ἐξωτερικό. Τό 1946 ἀρκετοί ἀπ'αὐτούς ἀποφυλακίσθηκαν, *ἀλλά δέν γύρισαν ἀμέσως στήν Παλαιστίνη*. Στό μεταξύ, ἡ ὁμάδα τοῦ Νασασιμπί ἐνίσχυε τούς δεσμούς της μέ τόν 'Αμπντουλλάχ τῆς 'Ιορδανίας. Οἱ πόλεις πού τούς ὑποστήριζαν ἦταν ἡ 'Ιερουσαλήμ καί τό Ναμπλούς. Στή Γιάφα ἦταν ἰσχυρότερος ὁ Χάτζ 'Αμίν. Στίς πόλεις κυριαρχοῦσε μιά τάξη, πού τή συνέθεταν μεγαλογαιοκτήμονες καί μεγαλέμποροι. Δέν ὑπῆρχαν μαζικές ὀργανώσεις πού νά προϋποθέτουν ξεκάθαρη ἰδεολογία. 'Υπῆρχε τό Κομμουνιστικό Κόμμα, ἀλλά τά περισσότερα μέλη του ἦταν 'Εβραῖοι. 'Ο ἀραβικός κλάδος ἦταν ἀνίσχυρος καί δέν ἀσκοῦσε ἐπιρροή στούς ὑπόλοιπους.

«Τό 1946 οἱ 'Εβραῖοι ὑποκίνησαν πολλές συγκρούσεις καί σκότωσαν πολλούς Ἄραβες. Ἔτσι ἀρχίσαμε νά προετοιμαζόμαστε καί ν'ἀγοράζουμε ὅπλα. 'Υπῆρχε πολύ περιορισμένος βαθμός ἐκπαίδευσης, κυρίως στά χωριά. Τά ὅπλα ἀποθηκεύονταν καί ἡ ἐκπαίδευση γινόταν ἐκεῖ, ἐπειδή καί τά δύο αὐτά πράγματα ἦταν παράνομα. Μποροῦσες νά ἐκτελεσθεῖς ἄν εἶχες ἔστω καί μιά σφαίρα. Τά πάντα ἔπρεπε νά γίνουν κρυφά.

«Στά τέλη τοῦ 1946 ὁ Τζαμάλ Χουσαϊνί προσχώρησε στήν 'Αραβική 'Υψηλή 'Επιτροπή. Παράλληλα, ὁ Μοχαμάντ Νίμρ Χαουάρι ἀπό τή Γιάφα ἵδρυσε μιά ὁμάδα νέων πού λεγόταν Νατζαντάτ, κάτι σάν πρόσκοποι. Εἶχε δεσμούς μέ τήν ὁμάδα τοῦ Νασασιμπί καί συγκέντρωσε πολλούς ὀπαδούς ἀπό ἐκείνους πού μισοῦσαν τόν Χάτζ 'Αμίν, ἰδιαίτερα νέους μορφωμένους ἀνθρώπους γιατρούς, δικηγόρους, κλπ. Ἔτσι λοιπόν, ὅταν ἦρθε ὁ Τζαμάλ Χουσαϊνί, διαπίστωσε πώς ὁ Χαουάρι εἶχε ἐπιρροή στή Γιάφα, τή Χάιφα καί τήν 'Ιερουσαλήμ, κι ἔτσι ἵδρυσε τήν ὀργάνωση «Φουτούγουα», γιά νά ἀντιταχθεῖ στή «Νατζαντάτ». 'Η ἀντίθεση ἀνάμεσά τους εἶχε πολύ ἄσχημες συνέπειες.

«Τό 1947 πάρθηκε ἡ ἀπόφαση γιά τή διχοτόμηση καί ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν βαριά ἀπό τίς ἀντιθέσεις καί τίς ἀντιφάσεις πού ὑπῆρχαν μέσα στούς κόλπους τοῦ ἐθνικοῦ μετώπου. Δέν ὑπῆρχε ὀργάνωση πού ν'ἀναλάβει ὑπεύθυνη δράση. Νιώθαμε τήν ἀπειλή, ἀλλά δέν ἀντιλαμβανόμασταν ἀκόμα πόσο μεγάλη ἦταν. Ὅλες οἱ πληροφορίες μας προέρχονταν ἀπό ἐφημερίδες πού λογοκρίνονταν ἀπό τή βρεταννική διοίκηση. Δέν ὑπῆρχαν σοβαρά κέντρα γιά τήν ἐνημέρωση καί τήν καθοδήγηση τοῦ κοινοῦ. Αἰσθανόμασταν πώς ἐρχόταν κάτι ἐπικίνδυνο, ἀλλά δέν ὑπῆρχαν μέσα γιά ν'ἀμυνθοῦμε. Κανένας δέν μποροῦσε νά φανταστεῖ πώς θά μᾶς ἔδιωχναν, θά μᾶς πέταγαν ἔξω, θά μᾶς σκόρπιζαν».

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΑΣ ΣΤΗ ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΣΙΩΝΙΣΤΩΝ

Οἱ Βρεταννοί ἱστορικοί πού ἀναφέρονται στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, συνηθίζουν νά παρουσιάζουν τόν ρόλο τῆς Βρεταννίας στήν Παλαιστίνη ὡς ρόλο ἑνός ταλαίπωρου διαιτητῆ, πού πασκίζει νά μείνει ἀμερόληπτος ἀνάμεσα σέ δύο ἐξίσου φανατικούς ἐθνικισμούς. 'Οπωσδήποτε, αὐτή ἦταν ἡ ἐπίσημη στάση τῆς Βρεταννίας, ἀλλά ποτέ δέν ὑπῆρξαν σοβαροί δισταγμοί στήν ὑποστήριξη πού ἔδινε ἡ μητροπολιτική κυβέρνηση στούς Σιωνιστές γιά ν'ἀποκτήσουν τόν ἔλεγχο τῆς Παλαιστίνης. Καί παρόλο πού ἴσως νά ὑπῆρχαν φιλοαραβικά στοιχεῖα στίς βρεταννικές 'Αρχές κατοχῆς, τό βάρος τους δέν ἦταν μεγάλο σέ σύγκριση μέ τήν ἐπιρροή πού ἀσκοῦσε τό σιωνιστικό «λόμπυ» στή μητροπολιτική κυβέρνηση.[98] Ἄλλωστε, ἡ Στρατιωτική Διοίκηση στήν Παλαιστίνη ἦταν πολύ λιγότερη εὐαίσθητη ἀπέναντι στά ἀραβικά αἰσθήματα ἀπ'ὅσο ἦταν ἡ πολιτική κυβέρνηση,[99] κι ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 ἡ τακτική της ἦταν νά βοηθάει καί νά ἐκπαιδεύει τίς παραστρατιωτικές δυνάμεις τῶν Σιωνιστῶν, πού ἔτσι δυνάμωναν ὁλοένα.

Στήν πραγματικότητα, ἡ βρεταννική κατοχή ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή δημιουργία τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους καί τήν κατάλυση τοῦ παλαιστινιακοῦ. Αὐτή τή λειτουργία τήν ἐπιτέλεσε μέ διάφορους, ἀλληλένδετους τρόπους: πρῶτον, πρόσφερε στούς Σιωνιστές ἕνα προστατευτικό κέλυφος, κάτω ἀπό τό ὁποῖο τό σιωνιστικό κίνημα μπόρεσε ν'ἀποκτήσει τή δομή ἑνός κράτους (ἰδιαίτερα στόν στρατιωτικό τομέα) καί νά θέσει σέ λειτουργία αὐτή τή δομή, χωρίς νά ἔχει ν'ἀντιμετωπίσει τό μεγάλο βάρος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Δεύτερον, χάρη στή βρεταννική μεσολάβηση, τά ἑβραϊκά αἰτήματα γιά ἀποκατάσταση, βασισμένα στούς διωγμούς τῶν 'Εβραίων *στήν Εὐρώπη*, μετατράπηκαν σέ ἀξιώσεις ἐστιασμένες στήν *Παλαιστίνη*, ἐγγράφηκαν στό Πρωτόκολλο τῆς ἐξουσιοδότησης τῆς Βρεταννίας νά διοικεῖ τή χώρα αὐτή, νομιμοποιήθηκαν στίς Βερσαλίες καί πῆραν σάρκα καί ὀστά μέ τή μετανάστευση.

'Η κατ'ἐντολή διοίκηση πρόσφερε ἐπίσης μιά ἀπατηλή ἰσοτιμία στούς Σιωνιστές καί τούς Παλαιστίνιους, ὡς δύο καταπιεσμένους λαούς πού ζητοῦσαν ν'ἀποκτήσουν κρατική ὑπόσταση στήν Παλαιστίνη καί πού βρίσκονταν καί οἱ δύο ὑπό βρεταννική κατοχή. Στήν τελευταία φάση τῆς βρεταννικῆς διοίκησης, ὁ πραγματικός ρόλος τῆς Βρεταννίας, ὡς μαμμῆς τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους, καί ὁ προσποιητός ρόλος της, ὡς οὐδέτερου διαιτητῆ, διαστρεβλώθηκαν ἀπό τή σιωνιστική προπαγάνδα, πού παρουσίασε τή Βρεταννία ὡς «ἰμπεριαλιστικό καταπιεστή τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους στήν Παλαιστίνη». 'Ο Σιωνισμός κατόρθωσε νά ἐμφανισθεῖ ὡς ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα καί νά κρύψει τόν πραγματικό ἀποικιοκρατικό χαρακτήρα του.

'Η παλαιστινιακή ἀντίσταση καταπνιγόταν ἀπό τούς Βρεταννούς μέ ὅλο καί μεγαλύτερη σκληρότητα, μέ ἀποτέλεσμα νά προκληθοῦν ἀπώλειες ζωῶν καί περιουσιῶν, πρό πάντων στήν ἀγροτική τάξη. Μετά τό 1939 ὁ παλαιστινιακός πληθυσμός ἦταν ὁλότελα ἀφοπλισμένος κι εἶχε μείνει ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι στή σιωνιστική δύναμη.

'Η κατοχή συντέλεσε στήν ἐξασθένηση τῆς ἐγχώριας οἰκονομίας καί τήν πτώχευση τῆς ἀγροτικῆς τάξης, χάρη στή «διατήρηση μιᾶς δημοσιονομικῆς δομῆς πού διευκόλυνε τήν ἐξαγωγή πλεονάσματος ἀπό τόν μή καπιταλιστικό τομέα καί τή μερική διοχέτευσή του στόν ἀναπτυσσόμενο καπιταλιστικό τομέα».[100]

'Η καταπιεστική πολιτική τῶν βρεταννικῶν 'Αρχῶν κατοχῆς ἦταν ἡ κύρια αἰτία τῆς τάσης πού εἶχε ἡ παλαιστινιακή ἐθνική

ἡγεσία νά περιμένει ἀραβική ὑποστήριξη ἀπό ἔξω, μέ ἀποτέλεσμα νά χαλαρώσουν οἱ δεσμοί της μέ τίς παλαιστινιακές μάζες. Οἱ ὑποσχέσεις τῶν ἀραβικῶν κυβερνήσεων γιά ὑποστήριξη ἔγιναν ὑποκατάστατο γιά τήν ἐσωτερική κινητοποίηση, τήν ὁποία ἡ ἐθνική ἡγεσία δέν μποροῦσε νά πετύχει, ἐξαιτίας τῆς βρεταννικῆς παρουσίας καί τῶν δικῶν της ἀδυναμιῶν. Ἡ ἐπέμβαση τῶν ἀραβικῶν κυβερνήσεων στήν παλαιστινιακή κρίση ἦταν, στήν πραγματικότητα, εὐθυγραμμισμένη μέ τά βρεταννικά καί σιωνιστικά συμφέροντα, γιατί ἄνοιξε καινούργιους διαύλους γιά τή χειραγώγηση καί τόν ἔλεγχο τῶν Παλαιστινίων.

Τέλος, ὅπως καί σέ ἄλλες βρεταννικές ἀποικίες, ἡ βρεταννική ἐξουσία στήν Παλαιστίνη ἐνίσχυσε τή θέση μιᾶς παραδοσιακῆς ἄρχουσας τάξης, ἀνίκανης νά παίξει τόν ρόλο τοῦ δυναμικοῦ ἡγέτη τῶν μαζῶν. Οἱ Βρεταννοί μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν αὐτή τήν τάξη γιά νά ἐλέγχουν τούς ὀπαδούς της. Ἡ κοινωνικο-πολιτιστική ἀπόσταση ἀνάμεσα στή μορφωμένη μεσαία τάξη τῶν πόλεων καί τούς, ὡς ἐπί τό πλεῖστο, ἀναλφάβητους ἀγρότες ἔγινε μεγαλύτερη, ἐξαιτίας τῶν ἐπιπτώσεων πού εἶχε ὁ «ἐκσυγχρονισμός». Τήν ἀπόσταση αὐτή τήν ἀντικαθρεφτίζει, στόν χῶρο τῆς πολιτικῆς, ἡ μικρή συμμετοχή τῆς μεσαίας τάξης στόν ἐθνικό ἀγώνα καί ἡ ἐπικίνδυνη ὑπανάπτυξη τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. Καθώς ἡ στάση τῆς πλειονότητας τῶν μορφωμένων τάξεων ἀπέναντι στούς Βρεταννούς ἦταν χλιαρή καί «μετριοπαθής», ἡ ἀντίσταση δέν ἀναπτύχθηκε ὀργανωτικά καί ἰδεολογικά, καί παρέμεινε χρωματισμένη ἀπό τόν θρησκευτικό φουνταμενταλισμό. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης γνωμῶν (πού ὅμως δέν ἦταν καί ἐλευθερία ὀργάνωσης ἀντίστασης) ὑπέθαλψε τόν πολλαπλασιασμό κομμάτων καί τάσεων πού διέσπασαν ἀκόμα περισσότερο τό ἐθνικό κίνημα.

Τό ἀθροιστικό ἀποτέλεσμα τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς στήν Παλαιστίνη ἦταν πώς τό 1948, στά πρόθυρα τοῦ πολέμου, ἡ ντόπια κοινωνία ἦταν πολύ πιό ἀνίσχυρη ἀπ'ὅσο ἦταν τό 1936, ὅταν ἄρχισε ἡ γενική ἀπεργία. Παρά τήν ἀριθμητική ὑπεροχή τῶν Παλαιστινίων καί τή σταθερή ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς συνείδησης στήν περίοδο τῆς κατ'ἐντολή διοίκησης, ὁ φαινομενικός συσχετισμός δυνάμεων ἀνάμεσα στούς Σιωνιστές καί τούς Παλαιστίνιους τήν παραμονή τοῦ πολέμου ἦταν ὁ ἀντίστροφος τοῦ πραγματικοῦ. Ὁ «διαμελισμός» τῶν Παλαιστινίων ἦταν τό λογικό ἐπακόλουθο τριάντα χρόνων συστηματικά καλλιεργημένης ἀνισότητας — στρατιωτικῆς, πολιτικῆς καί κοινωνικῆς — ἀνάμεσα στίς δύο κοινότητες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Eric Wolf, «On Peasant Rebellions», στό: T. Shanin (ἐπιμ.), *Peasants and Peasant Societies*, (Penguin, Harmondsworth, 1971).
2. A. W. Kayyali, *Palestinian Arab Reactions to Zionism and the British Mandate 1917-1939* (διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Λονδίνου, 1970).
3. 'Εκφράσεις πού χρησιμοποίησε ὁ Tom Bowden, «The Politics of the Arab Rebellion in Palestine 1936-39», *Middle Eastern Studies*, Μάιος 1975.
4. Βλ. Israel Shahak, *Israeli League of Human Civil Rights, Neebii*, Βηρυτός, ἀχρονολόγητο, σελ. 101, ὅπου ὑπάρχει κατάλογος τῶν χωριῶν πού καταστράφηκαν καί τῶν φυλῶν πού ἐκδιώχθηκαν.
5. Οἱ Παλαιστίνιοι συνηθίζουν νά ὀνομάζουν τίς γενιές συσχετίζοντάς τις μέ ἱστορικές περιόδους· ἔτσι, *«τζήλ φαλαστήν»* εἶναι ἡ γενιά πού διαπλάσθηκε στήν Παλαιστίνη· *«τζήλ ἀλ-νέκμπα»* εἶναι ἡ γενιά πού διαπλάσθηκε ἀπό τή Συμφορά· *«τζήλ ἀλ-θάουρα»* ἡ γενιά πού διαπλάσθηκε μέ τήν 'Επανάσταση τοῦ 1965.
6. 'Ο σεΐχης 'Ιζιντήν Κασάμ, ὁ πρῶτος πού ὀργάνωσε ἔνοπλο ἀγώνα, σκοτώθηκε ἀπό τούς Βρεταννούς τό 1935, στούς λόφους πού ὑψώνονται πάνω ἀπό τή Χάιφα.
7. Συνειδητοποίηση τῶν σιωνιστικῶν φιλοδοξιῶν ἀποδίδεται ἀπό τόν Albert Antebi, ἕναν ἀξιωματοῦχο τῆς 'Εβραϊκῆς 'Αποικιακῆς Ἕνωσης, στούς ἀγρότες ἤδη πρίν ἀπό τό 1900. Βλ. ἐπίσης A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω*.
8. Βλ. τήν περιγραφή τοῦ Z. K. γιά τόν παπού του, σελίδες 35-36.
9. Βλ. σημείωση 5 *πιό πάνω*.
10. Ἕνας μαχητικός Παλαιστίνιος ἀπό τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, στόν Β. Λίβανο.
11. J. Ruedy, «The Dynamics of Land Alienation» στό: I. Abu Lughod (ἐπιμ.), *The Transformation of Palestine*, (Northwestern University, Ἔβανστον, 1971).
12. Βλ. Γλωσσάριο γιά ὅλες τίς ἀραβικές λέξεις.
13. W. Polk, «The Arabs and Palestine», στό: Plk, Asfour καί Stamler, *Backdrop to Tragedy*, (Beacon Press, Βοστώνη, 1957).
14. Στήν ἀραβική/ὀθωμανική μορφή φεουδαλισμοῦ, γίνονταν παραχωρήσεις γῆς ἤ δικαιωμάτων εἴσπραξης γαιοπροσόδου σέ κρατικούς ἀξιωματούχους, πού συνήθως δέν ζοῦσαν στά κτήματά τους καί δέν ἐπιτελοῦσαν καμιά φεουδαλική λειτουργία ὡς πρός τούς πακτωτές ἀγρότες.
15. Στό τουρκικό διοικητικό σύστημα, ἡ μεγαλύτερη διοικητική μονάδα, τό *βιλαέτι*, διοικοῦνταν ἀπό ἕναν *ουάλι* ἤ *βαλῆ* (ἔπαρχο). Μετά ἀπ'αὐτή τή διαίρεση ἀρχόταν τό *σαντζάκ*, πού διοικοῦνταν ἀπό ἕναν *μουτασαρρίφ*· μετά ἐρχόταν ἡ *κάζα*, μέ διοικητή της τόν *καϊμακάμη*· ὕστερα τό *ναχίε*, ὅπου τόν ἔλεγχο εἶχε ὁ *μουδίρ* (πού ἐκλεγόταν ἀπό

τόν ντόπιο πληθυσμό). Ἡ κατώτερη διοικητική βαθμίδα ἦταν τό χωριό, μέ τόν *μουχτάρ* του.

16. Ἡ λέξη *φάζα* παράγεται ἀπό τό ρῆμα πού σημαίνει ὁρμῶ. Βλ. ἐπίσης Γλωσσάριο ἀραβικῶν λέξεων.

17. Ἡ E. A. Finn, *Palestine Peasantry* (Marshall, Λονδίνο, 1923), ἀναφέρει ὅτι οἱ νεοσύλλεκτοι πού στρατολογοῦνταν στά χωριά μεταφέρονταν στό λιμάνι ἁλυσοδεμένοι. Οἱ παρατηρήσεις, πάνω στίς ὁποῖες ἔχει γραφτεῖ τό βιβλίο, ἔγιναν ἀνάμεσα στό 1845 καί τό 1863, ὅταν ὁ ἄνδρας τῆς συγγραφέως ἦταν πρόξενος τῆς Βρεταννίας στήν Ἱερουσαλήμ.

18. Καλές μελέτες σχετικά μέ τόν ἀγροτικό πολιτισμό περιέχει ἡ σειρά τοῦ H. Granqvist γύρω ἀπό τή γέννηση, τήν παιδική ἡλικία, τόν γάμο καί τόν θάνατο. Οἱ μελέτες αὐτές, βασισμένες στό χωριό Ἀρτάς, δημοσιεύθηκαν ἀπό τόν Soderstrom στό Ἑλσίνκι, ἀνάμεσα στό 1947 καί τό 1962. Λιγότερο ἐπιστημονικές περιγραφές γράφτηκαν ἀπό τήν E. A. Finn· ἀπό τόν E. Grant, *The Peasantry of Palestine*, (Lippincott, Φιλαδέλφεια, 1921) καί ἀπό τόν G. R. Lees, *Village Life in Palestine* (Longmans, Λονδίνο, 1905).

19. Οἱ χωρικοί προσαγορεύονται συνήθως μεταξύ τους μέ συγγενολογικούς ὅρους· καί ὁ Grant ἀφηγεῖται πῶς δυό χωριά τερμάτισαν μιά περίοδο βεντέτας ἐγκαθιδρύοντας μεταξύ τους μιά φανταστική σχέση συγγένειας.

20. Σύμφωνα μέ τό σύστημα *μάσα*, οἱ διάφορες ποιότητες τῆς γῆς πού ἀνῆκε στό χωριό κατανέμονταν ὅλες ἐξίσου ἀνάμεσα στίς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ καί ἀνακατανέμονταν περιοδικά.

21. Ἡ γιαγιά τοῦ Z. K. ἦταν πλουσιότερη σέ γῆ ἀπ'ὅτι ὁ παπούς του καί ἡ τέταρτη μεγαλύτερη γαιοκτήτρια στό ἀλ-Σάαμη.

22. Μέχρι σχετικά πρόσφατα, ἡ βρεφική θνησιμότητα ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους ὑπολογιζόταν σέ 50%.

23. Τό κυριολεκτικό νόημα αὐτῆς τῆς φράσης εἶναι «Εἴθε νά εὐτυχήσουν παντρεμένα», ἐννοώντας τά παιδιά τοῦ οἰκοδεσπότη.

24. Ὁ κώδικας ἐκδίκησης λέγεται *χαμήσα* (πού σημαίνει πέμπτος), ἐπειδή ὑποδήλωνε τά πέντε εἴδη συγγενῶν πού ἦταν ὑπεύθυνα γιά τήν πληρωμή τῆς *ντίγια* (χρηματικοῦ πρόστιμου γιά ἕναν φόνο) ἤ γιά τήν ἐκδίκησή του.

25. Ἡ γενική, σ'ὁλόκληρο τόν χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, πρακτική νά σκοτώνει κανείς μιά ἀνύπαντρη κοπέλα πού ἔγινε ἀφορμή γιά κουτσομπολιό. Συνήθως ὁ φόνος γινόταν ἀπό ἕναν ἀπό τούς ἀδελφούς της. Ἡ πρακτική αὐτή γίνεται ὅλο καί πιό σπάνια ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους.

26. Ὁ ὁμιλητής ἐκφράζει τήν ἔκπληξή του, ἐπειδή ἡ μεγάλη προσέλευση σέ μιά κηδεία γινόταν συνήθως μόνο σέ κηδεῖες ἐνηλίκων.

27. Γιά μιά κριτική ἀνάλυση τοῦ οἰκονομικοῦ καί δημοσιονομικοῦ συστήματος τῆς Παλαιστίνης στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, βλ. T. Asad, «Anthropological Texts and Ideological Problems» στό

Review of Middle Eastern Studies No. 1 (Ithaca Press, Λονδίνο, 1975).

28. Ένας Παλαιστίνιος οἰκονομολόγος ὑπολόγισε πώς τό 20% τοῦ ἀραβοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνταν ἀπό τήν κεντρική ἤ τοπική βικοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνταν ἀπό τήν κεντρική ἤ τοπική κυβέρνηση.
29. 10 *ντουνούμ* = 1 ἐκτάριο = 10 στρέμματα.
30. Ruedy, *στό πιό πάνω*, σελ. 124.
31. D. Warriner, *Land and Poverty in the Middle East*, (Royal Institute of International Affairs, Λονδίνο, 1948), σελ. 62.
32. Οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις ἀγροτικῆς βίας ἐμφανίζονται στή δεκαετία τοῦ 1880: ἐπιθέσεις ἐναντίον τοπογράφων, πού ἔρχονταν νά χαράξουν τά ὅρια γῆς πουλημένης πίσω ἀπό τήν πλάτη τῶν πακτωτῶν, ἤ ἐναντίον ἑβραϊκῶν οἰκισμῶν πού ἐμπόδιζαν τούς ἀγρότες ν'ἀσκήσουν τά παραδοσιακά τους δικαιώματα βοσκῆς.
33. Y. A. Sayigh, *The Scarcity of the Land: The Fact and the Problem*, μιά ἀδημοσίευτη ἔκθεση, φτιαγμένη ἀπό τό 'Αραβικό Γραφεῖο γιά τήν 'Αγγλοαμερικανική 'Επιτροπή Ἔρευνας, 1946.
34. E. Wolf, *Peasants*, (Prentice Hall, Νέα Ὑόρκη, 1966).
35. Ἡ τεχνολογία τῆς παλαιστινιακῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἔμεινε σχετικά ἀμετάβλητη σ'ὁλόκληρη τήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς.
36. Βλ. Y. Firestone, «Crop-Sharing Economics in Mandatory Palestine», μέρος 1 καί 2, στό *Middle East Studies*, τόμ. II, No 1, 2, ὅπου ὑπάρχουν λεπτομέρειες γιά τίς συμφωνίες πού γίνονταν ἀνάμεσα στούς γαιοκτῆτες καί τούς ἀγρότες στήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς.
37. Johnson-Crosbie Report, 1930.
38. Ἡ πηγή εἶναι ἕνα ὀργανωτικό στέλεχος τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, ἐξοικειωμένο μέ τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν στήν Ἄνω Αἴγυπτο.
39. J. Weulersse, *Paysans de Syrie et du Proche-Orient*, (Colin, Παρίσι, 1946).
40. I. M. Smilianskaya, «From Subsistence to Market Economics, 1850» στό: C. Issawi (ἐπιμ.), *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, (Chicago University Press, Σικάγο, 1966).
41. Ἡ E. A. Finn, *στό πιό πάνω*, περιγράφει τή δυσπιστία τῶν *φελάχων* ἀπέναντι στούς διεφθαρμένους δικαστές τῶν πόλεων. Εἶχαν τόν δικό τους κώδικα δικαιοσύνης καί οἱ δημογέροντες ἔπαιζαν τόν ρόλο κριτῶν.
42. A. Granott, *The Land System in Palestine: History and Structure*, (Eyre καί Spottiswoode, Λονδίνο, 1952).
43. *Στό ἴδιο*, σελ. 62.
44. Γιά μιά προεισαγωγική μελέτη τῆς ἀραβικῆς ταξικῆς δομῆς, βλ. James Bill, «Class Analysis and the Dialectics of Modernization in the Middle East», στό *International Journal of Middle East Studies*, 'Οκτώβριος 1972.

45. 'Ο Max Weber ἔπλασε τόν ὅρο «χορηγικός» γιά ν'ἀντιδιαστείλει ἕναν τύπο συγκεντρωτικοῦ κρατικοῦ φεουδαλισμοῦ ἀπό τόν «κληρονομικό» εὐρωπαϊκό φεουδαλισμό.
46. 'Από τόν E. Wolf σχετικά μέ τήν 'Αλγερία, στό *Peasant Wars of the Twentieth Century* (Faber, Λονδίνο, 1971).
47. Ruedy, *στό πιό πάνω*, σελ. 124.
48. Polk, *στό πιό πάνω*, σελ. 61.
49. A. L. Tibawi, *A Modern History of Syria*, (Macmillan, Λονδίνο, 1969), σελ. 176.
50. Βλ. Palestine Research Centre (P. R. C.), *Village Statistics 1945*, (Palestine Research Centre, Βηρυτός, 1970).
51. Warriner, *στό πιό πάνω*, σελ. 64.
52. 'Ο Wolf, στή μελέτη του γιά τήν παγκόσμια ἀγροτική τάξη, χωρίζει τά συστήματα κληρονομίας σέ δύο κατηγορίες: διαιρετή κληρονομία καί ἀδιαίρετη. 'Η δεύτερη κατηγορία δημιουργεῖ κληρονόμους καί μή κληρονόμους. 'Η πρώτη, πού ἐξισώνει τήν ἰδιοκτησία, τείνει νά συνδέεται μέ ἰσχυρά συγκεντρωτικά κρατικά συστήματα, γιατί μεγιστοποιεῖ τίς φορολογούμενες μονάδες. (E. Wolf, *στό πιό πάνω).*
53. Ruedy, *στό πιό πάνω.*
54. Wolf, *στό πιό πάνω*, σελ. 78.
55. Συνήθως τά μεγάλα κτήματα, φεουδαλικά ἤ ἐμπορικά, ἀνῆκαν σέ συγκροτήματα οἰκογενειῶν, ὄχι σέ ἄτομα, καί μόνο σέ σπάνιες περιπτώσεις μποροῦσαν νά ἑνοποιηθοῦν σέ ἑνιαία ἰδιοκτησία, ὅταν δηλαδή ὑπῆρχαν λίγοι κληρονόμοι ἤ γίνονταν πωλήσεις μέσα στίς οἰκογένειες.
56. 'Ο Firestone, *στό πιό πάνω*, παρατηρεῖ πώς στίς συμφωνίες πού γίνονταν μεταξύ 'Αράβων γιά τό μοίρασμα τῆς σοδειᾶς «ἡ σοδειά εἶναι ἀνάλογη μέ τόν σπόρο, ὄχι μέ τή γῆ». 'Η γαιοκτησία ἔδινε γόητρο, ὄχι ὅμως ἐξαιρετικά οἰκονομικά πλεονεκτήματα.
57. Σ'ἕνα δεῖγμα ἀπό 20 Παλαιστινίους τῶν στρατοπέδων, ἀπό τούς ὁποίους πῆρα συνέντευξη τό 1975, ἕνα ἄτομο καί οἱ πατεράδες ἕξι ἄλλων εἶχαν ἐργασθεῖ στή χωροφυλακή.
58. Βλ. σελ. 35.
59. Βλ. σημείωση 15 *πιό πάνω.*
60. Τό «διάμεσο» μέγεθος εἶναι ἐκεῖνο, πού ὑπάρχουν τόσοι κλῆροι μεγαλύτεροί του ὅσοι καί μικρότεροί του. Ἔτσι, ἀποτελεῖ ἕναν πολύ πιστότερο δείκτη γιά τό μέγεθος τῶν περισσότερων ἀγροτικῶν κλήρων ἀπ'ὅτι ὁ μέσος ὅρος (ἤ μέσο μέγεθος).
61. Y. A. Sayigh, *στό πιό πάνω*, σελ. 20.
62. 'Ανάμεσα στό 1922 καί τό 1945 ὁ ἑβραϊκός πληθυσμός τῆς Παλαιστίνης αὐξήθηκε ἀπό 83.790 σέ 554.329. Τό 28% αὐτῆς τῆς αὔξησης ἦταν φυσικό καί τό 72% ὀφειλόταν στή μετανάστευση. (A. Zahlan καί E. Hagopian, «Palestine's Arab Population», *Journal for Palestine Studies*, καλοκαίρι 1974). 'Ο δείκτης μετανάστευσης παρουσίαζε, στήν πρώτη περίοδο, μεγάλες διακυμάνσεις. Μιά πρώιμη «αἰχμή» σημειώθηκε τό 1925, μέ 34.000 μετανάστες, κατόπιν ὅμως ὁ ἀριθμός

ἐλαττώθηκε σέ 3.000 μονάχα, μέχρι τήν ἔναρξη τῶν ναζιστικῶν διωγμῶν ἐναντίον τῶν Ἑβραίων, στή δεκαετία τοῦ 1930.

63. A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω.*

64. Παρατίθεται ἀπό τό P.R.C, *στό πιό πάνω,* σελ. 26.

65. Τό ἄρθρο 3 τοῦ καταστατικοῦ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Γραφείου ἀνάφερε: «Ἡ γῆ πρέπει νά ἀποκτᾶται ὡς ἑβραϊκή ἰδιοκτησία... καί... πρέπει νά διατηρεῖται ὡς ἀναπαλλοτρίωτη ἰδιοκτησία τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ».

66. A. Granott, «The Strategy of Land Acquisition» στό: W. Khalidi (ἐπιμ.), *From Haven to Conquest,* (Institute of Palestine Studies, Βηρυτός, 1971).

67. Ὁ C. Arlosoroff, διευθυντής τοῦ πολιτικοῦ τμήματος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἐθνικοῦ Γραφείου, εἶπε τό 1932 στόν δρα Weizman, πώς οἱ σιωνιστικοί στόχοι στήν Παλαιστίνη δέν μποροῦσαν νά ἐπιτευχθοῦν «χωρίς μιά μεταβατική περίοδο, κατά τήν ὁποία ἡ ἑβραϊκή μειονότητα θά ἀσκοῦσε ὀργανωμένη ἐπαναστατική ἐξουσία». Βλ. A. W. Khalidi, *στό πιό πάνω,* σελ. 245.

68. Ὁ A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω,* ἀναφέρει παραδείγματα πού ἀγροτική γῆ πουλήθηκε σέ Σιωνιστές ἀπό τήν ὀθωμανική κυβέρνηση κι ἀπό τοκογλύφους, λόγω φόρων τούς ὁποίους χρωστοῦσε ὁ Ἄραβας ἰδιοκτήτης της.

69. Βλ. σημείωση 15 *πιό πάνω.*

70. E. Wolf, στό *Peasant Wars in the Twentieth Century,* βλ. *στό πιό πάνω,* σελ. 218.

71. Ὁ D. Hirst, *The Gun and the Olive Branch,* (Faber, Λονδίνο, 1977), σελ. 35, παραθέτει τά λόγια τοῦ Joseph Trumpeldor, ἱδρυτῆ τοῦ Σώματος Ἡμιονηγῶν τῆς Σιών στόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: «Πρέπει νά φτιάξουμε μιά γενιά ἀνθρώπων πού νά μήν ἔχουν συμφέροντα καί συνήθειες... Σιδερένιες βέργες, ἐλαστικές μά σιδερένιες. Μέταλλο πού νά μπορεῖ νά σφυρηλατηθεῖ γιά νά γίνει ὁτιδήποτε χρειάζεται ἡ ἐθνική μηχανή».

72. Ὁ Uri Davis, *Israel: Utopia Incorporated?,* (Zed Press, Λονδίνο, 1977), σελ. 8, παραθέτει μιά μελέτη γιά τούς Σιωνιστές ἡγέτες, γραμμένη ἀπό τούς Tamarin καί Rosenzweig, πού διαπίστωσαν ὅτι οἱ περισσότεροί τους προέρχονταν ἀπό ἕναν κύκλο ἀκτίνας 600 χιλιομέτρων γύρω ἀπό τό Πίνσκ.

73. Ὁ Χάτζ Ἀμίν Χουσαϊνί, ἐκλεγμένος Μεγάλος Μουφτής τῆς Ἱερουσαλήμ τό 1929, ἦταν φυσικός ἡγέτης τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος, λόγω τῆς θέσης του ὡς κεφαλῆς τῆς μουσουλμανικῆς πλειονότητας καί λόγω τῆς οἰκονομικῆς ἀνεξαρτησίας πού τοῦ ἐξασφάλιζε ὁ ἔλεγχος τῶν *οὐάκφ.*

74. Παράρτημα IV, A. W. Khalidi (ἐπιμ.), *στό πιό πάνω.*

75. Ἕνα φυλλάδιο μέ ὁδηγίες τοῦ ἰσραηλινοῦ Ὑπουργείου Παιδείας πρός τούς δασκάλους λέει: «Ἔχει μεγάλη σημασία νά ξέρει ἡ νεολαία μας ὅτι, ὅταν ἐπιστρέψαμε σ'αὐτή τή χώρα, δέν βρήκαμε ἐδῶ κανένα ἄλλο ἔθνος καί ὁπωσδήποτε κανένα ἔθνος πού νά εἶχε ζήσει ἐδῶ ἐπί ἑκατοντάδες χρόνια. Οἱ Ἄραβες πού βρήκαμε ἐδῶ

ἦρθαν λίγες δεκαετίες πρίν ἀπό μᾶς, στήν περίοδο 1830-50, ὡς φυγάδες πού δραπέτεψαν ἀπό τήν καταπιεστική ἐξουσία τοῦ Μεχμέτ 'Αλῆ στήν Αἴγυπτο». Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 265. 'Η μοναδική βάση αὐτοῦ τοῦ μύθου εἶναι ὅτι, ὅταν ὁ Μεχμέτ 'Αλῆς εἰσέβαλε στήν Παλαιστίνη στή δεκαετία τοῦ 1830, μερικοί στρατιῶτες του ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ, στά χωριά τῆς Βηρσάβης καί τῆς Γάζας.

76. Βλ. σελ. 37.

77. Βλ. Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 21.

78. Οἱ διομολογήσεις ἦταν παραχωρήσεις πού ἐπέβαλαν οἱ εὐρωπαϊκές δυνάμεις στήν ἑτοιμόρροπη 'Οθωμανική Αὐτοκρατορία, ὥστε νά ἐξασφαλίσουν ἑτεροδικία γιά τούς ὑπηκόους τους, γιά νά μήν ὑπόκεινται στούς τοπικούς νόμους καί δικαστήρια.

79. 'Ο A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω*, ἀναφέρεται διεξοδικά στήν ἐπίγνωση πού εἶχαν οἱ Παλαιστίνιοι, πρίν ἀπό τή βρεταννική κατοχή, γιά τίς σιωνιστικές βλέψεις στήν Παλαιστίνη.

80. 'Η πιό διαβόητη ἄρνηση τῆς ὕπαρξης τῶν Παλαιστινίων ἦταν αὐτή πού ἐξέφρασε ἡ Γκόλντα Μεΐρ, ὅταν ἦταν πρωθυπουργός, τό 1969. Βλ. Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 264.

81. Γιά ἕνα σύγχρονο παράδειγμα ἰσραηλινῆς προκατάληψης ἐναντίον τῶν 'Αράβων, βλ. I. Shahak, *στό πιό πάνω*, σελ. 161-2.

82. N. Mandel, «Attempts at Arab-Zionist Entente, 1913-14», στό *Middle East Studies*, 'Απρίλιος 1965.

83. A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω*, σελ. 61.

84. Weulersse, *στό πιό πάνω*, σελ. 126.

85. Πρίν ἀπό τό 1883 ἡ Παλαιστίνη ἦταν τμῆμα τοῦ *βιλαετιοῦ* τῆς Δαμασκοῦ, καί πολλοί Ἄραβες καί Παλαιστίνιοι ἐθνικιστές τή θεωροῦσαν ὡς νότια ἐπαρχία τῆς Συρίας.

86. Κανένας ἀπό τούς ἡγέτες αὐτῶν τῶν ὁμάδων δέν ἦταν Παλαιστίνιος. 'Ο Mandel ὑπολογίζει ὅτι τά παλαιστινιακῆς καταγωγῆς μέλη ἦταν περίπου 12 σ'ἕνα πιθανό συνολικό ἀριθμό 126 μελῶν.

87. 'Η 'Αραβική 'Υψηλή 'Επιτροπή ἱδρύθηκε τό 1936 κι ἦταν, ὅπως καί ἡ παλιότερη 'Αραβική 'Εκτελεστική 'Επιτροπή, μιά προσπάθεια νά δημιουργηθεῖ ἕνα ἀντίβαρο στό 'Εβραϊκό 'Εθνικό Γραφεῖο καί νά συνενωθοῦν ὅλες οἱ τάσεις πού ὑπῆρχαν μέσα στό ἐθνικό κίνημα κάτω ἀπό ἑνιαία ἡγεσία.

88. Taysir Nashif, «Palestinian Arab and Jewish Leadership in the Mandate Period, *Journal of Palestine Studies*, καλοκαίρι 1977.

89. A. Hourani, «Ottoman Reform and the Politics of the Notables», στό: W. Polk (ἐπιμ.), *Beginning of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, (University of Chicago Press, Σικάγο, 1968).

90. A. W. Kayyali, *στό πιό πάνω*, σελ. 139.

91. *Στό ἴδιο*, σελ. 92.

92. 'Ο 'Αμπντούλ Καντέρ Χουσαϊνί, διοικητής τῆς Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές στόν πόλεμο τοῦ 1948 ὥς τόν θάνατό του τόν

'Απρίλιο, κατά τήν ἄμυνα τοῦ Καστέλ, ἦταν τό μόνο μέλος τῆς *άγιάν* πού ἔγινε στρατιωτικός ἀρχηγός.

93. Tom Bowden, *στό πιό πάνω.*
94. D. Waines, «The Failure of the Nationalist Resistance», στό πιό πάνω ἔργο τοῦ I. Abu Lughod.
95. Weulersse, *στό πιό πάνω,* σελ. 86.
96. Βλ. Ahmad al Kodsy, «Nationalism and Class Struggles in the Arab World», στό: Kodsy καί Lobel, *The Arab World,* (Monthly Review Press, Νέα 'Υόρκη καί Λονδίνο, 1970), ὅπου ὑπάρχει μιά σύντομη ἱστορική ἀνασκόπηση τῶν ἀραβικῶν ταξικῶν σχέσεων.
97. Παρατίθεται ἀπό τόν Hirst, *στό πιό πάνω,* σελ. 69.
98. Δύο παραδείγματα: Οἱ φιλοαραβικές συστάσεις τῆς Ἔκθεσης Shaw, τό 1924, καί ἡ Ἔκθεση τῶν Hope-Simpson, τό 1930, ἀπορρίφθηκαν ἀπό τόν Ramsay Macdonald μετά ἀπό σιωνιστικές πιέσεις. Στόν πόλεμο τοῦ 1948, ὁ Βρεταννός ὑφυπουργός 'Αεροπορίας, John Strachey, εἰδοποίησε τόν Richard Crossman, βουλευτή καί ἔνθερμο Σιωνιστή, πώς θά ἐπιτρεπόταν στή Χάγκανα νά ἀνατινάξει ὅλες τίς γέφυρες πάνω ἀπό τόν 'Ιορδάνη. Hirst, *στό πιό πάνω,* σελ. 122.
99. Ἕνα παράδειγμα: Στό τέλος τῆς γενικῆς ἀπεργίας τοῦ 1936, ἡ κυβέρνηση θέλησε νά διαλύσει τή Χάγκανα, ἀλλά ἡ Στρατιωτική Διοίκηση τήν ἐμπόδισε: Leonard Mosley «Orde Wingate and Moshe Dayan, 1938» στό: W. Khalidi (ἐπιμ.), *στό πιό πάνω,* σελ. 375. Βλ. ἐπίσης Tom Bowden, *στό πιό πάνω.*
100. Talal Asad, *στό πιό πάνω,* σελ. 15.

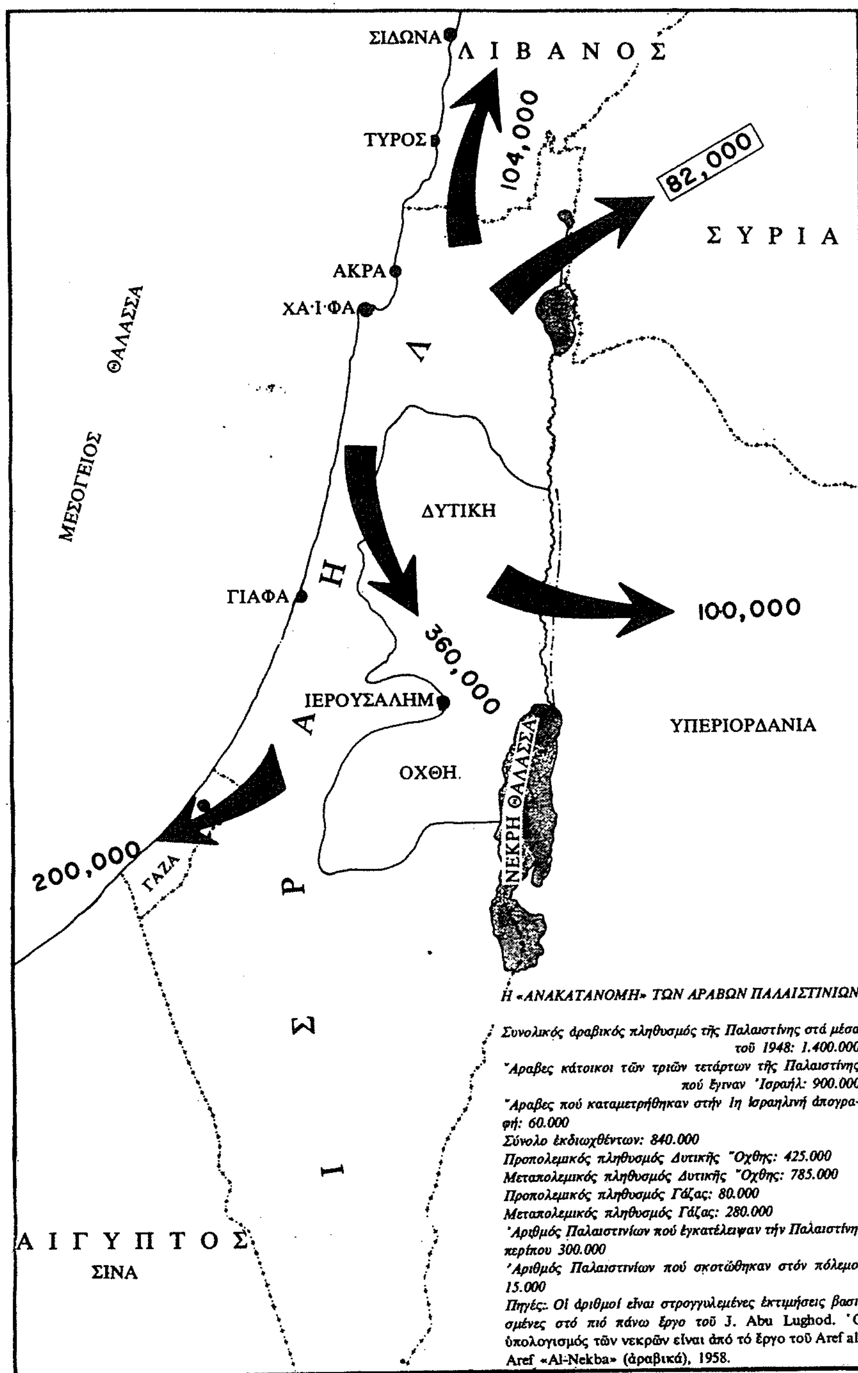
2

Ο ΞΕΡΙΖΩΜΟΣ

«Ἡ γνώμη μου εἶναι πώς ἄν οἱ ἀραβικοί στρατοί δέν εἶχαν μπεῖ στήν Παλαιστίνη, δέν θά εἴχαμε φύγει. Σέ κάθε παλαιστινιακό χωριό οἱ ἄνθρωποι συζητοῦσαν τί νά κάνουν, ἔλεγαν πώς ὑπῆρχε ἕνας ἐχθρός, πώς πρέπει νά πολεμήσουν. Ἀλλά δέν ὑπῆρχε σχεδιασμός. Κάθε χωριό ἦταν μόνο του. Ἄν εἴχαμε μείνει, θά εἴχαμε παλέψει καί θά εἴχαμε κάνει μιά πετυχημένη ἐπανάσταση. Οἱ ἀρχηγοί κάθε χωριοῦ θά ἦταν ὁ πυρήνας. Ἀλλά ἐκείνη τήν ἐποχή, οἱ ἡγέτες, ὅπως ὁ Νουρί Σαΐντ καί ὁ Ἀμπντουλλάχ, εἶχαν ἐξαγορασθεῖ κι ἡ Παλαιστίνη δέν εἶχε καλούς ἡγέτες». (Ἐργάτης πλυντηρίου, ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ).

ΓΙΑΤΙ ΕΦΥΓΑΝ ΟΙ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΙ;

Ζωηρή διαμάχη ἐπικρατεῖ γύρω ἀπό τό ἐρώτημα γιατί οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες ἔφυγαν μαζικά ἀπό τά χωριά τους, στόν πόλεμο τοῦ 1948, καταφεύγοντας σέ τμήματα τῆς Παλαιστίνης πού βρίσκονταν ἀκόμα ὑπό ἀραβικό ἔλεγχο ἤ περνώντας τά σύνορα πρός τόν Λίβανο, τή Συρία καί τήν Ἰορδανία. Ὡστόσο, οἱ λόγοι τῆς φυγῆς τους εἶναι τόσο φανεροί, πού μόνον ἡ σκόπιμη συσκότιση θά μποροῦσε νά τούς κάνει νά φαίνονται συγκεχυμένοι. Οἱ βασικές αἰτίες ἦταν: ἄμεση στρατιωτική ἐπίθεση ἐναντίον τῶν χωριῶν· τρομοκρατία· ἔλλειψη ἡγεσίας· ἔλλειψη ὅπλων· κοντολογίς, χάος καί φόβος. Ὁ μύθος πώς οἱ Παλαιστίνιοι ἔφυγαν κατά διαταγή τῶν Ἀράβων ἡγετῶν φαίνεται ὅτι ἐπινοήθηκε ἀπό τό Ἰσραηλινό Γραφεῖο Πληροφοριῶν στή Νέα Ὑόρκη,[1] πολλούς μῆνες ἀφότου τέλειωσε ὁ πόλεμος, σέ μιά περίοδο πού τό Ἰσραήλ χρειαζόταν ἀκόμα τή διεθνή εὐμένεια· δέν τεκμηριώθηκε ποτέ μέ ἀποδεικτικά στοιχεῖα. Μόνο στήν περίπτωση μιᾶς ἤ δύο πόλεων, γιά παράδειγμα τῆς Χάιφα, θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς πώς οἱ

Η «ΑΝΑΚΑΤΑΝΟΜΗ» ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΩΝ 1948

τοπικές ἀραβικές 'Αρχές «διέταξαν» τή φυγή, ὀργανώνοντας τήν ἐκκένωση. 'Αλλά στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑπαίθρου δέν ὑπῆρχε οὔτε κάν αὐτός ὁ ἐλάχιστος βαθμός ὀργάνωσης. Δέν ὑπῆρχε ἑνιαῖο παλαιστινιακό κέντρο ἀποφάσεων, δέν ὑπῆρχε ἑνωμένη ἀραβική ἡγεσία, δέν ὑπῆρχε πολιτική οὔτε μαζικῆς ἀντίστασης οὔτε μαζικῆς ἐκκένωσης. 'Ιδιαίτερα στήν ὕπαιθρο, δέν ὑπῆρχαν ἄλλες πηγές ὀργάνωσης ἔξω ἀπό τίς ἐπιτροπές ἄμυνας τῶν ἴδιων τῶν χωριῶν. 'Εφόδια, πληροφορίες, ὁδηγίες, ὅλα αὐτά ἔλειπαν. Πῶς θά μποροῦσαν νά διαταχθοῦν οἱ χωρικοί νά φύγουν, τή στιγμή πού τά μικρότερα χωριά δέν εἶχαν οὔτε ἕνα ραδιόφωνο;

'Αραβικές κυβερνήσεις — οἱ ψευτοσύμμαχοι

Στήν πραγματικότητα, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι οἱ ραδιοφωνικές ἐντολές πού δόθηκαν (μέ προέλευσή τους τήν 'Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή στή Δαμασκό, στίς ἀρχές τῶν ἐχθροπραξιῶν)[2] παράγγελναν στούς Παλαιστίνιους νά μείνουν στά σπίτια τους, καί ἐλάχιστες ἀμφιβολίες ὑπάρχουν ὅτι ὁ κίνδυνος τῆς μαζικῆς φυγῆς, πού ἄρχισε τόν 'Απρίλιο τοῦ 1948, μέ τήν πρώτη φάση τοῦ σιωνιστικοῦ σχεδίου γιά ἐπίθεση, ἔγινε ἄμεσα ἀντιληπτός ἀπό τήν «ἡγεσία». 'Αλλά οἱ ἡγέτες δέν μποροῦσαν νά καλέσουν τίς μάζες νά παραμείνουν στίς θέσεις τους, τή στιγμή πού οἱ ἴδιοι ἦταν ἔξω ἀπό τήν Παλαιστίνη.[3]

Στά μέσα τοῦ 1948, ἡ 'Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή δέν προσπαθοῦσε κάν νά ὀργανώσει ἀντιστασιακό ἀγώνα, ἔστω κι ἄν, στούς τελευταίους ἕξι μῆνες τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, εἶχε κατορθώσει νά συγκεντρώσει 167.000 παλαιστινιακές λίρες ἀπό τούς Παλαιστίνιους γιά τήν ἀγορά ὅπλων καί εἶχε ζητήσει ἐπίμονα ἀπό τίς ἀραβικές κυβερνήσεις νά τῆς τά προμηθέψουν. Ὅμως οἱ ἐνέργειές της δέν καρποφόρησαν. Κάθε παλαιστινιακή προσπάθεια γιά ἐξασφάλιση συγκεκριμένης ἀραβικῆς ὑποστήριξης ἀντιμετωπιζόταν μέ ὑπεκφυγές καί μέ ὀλύμπια μακαριότητα. 'Ο πρόεδρος τῆς Συρίας εἶπε σ'ἕναν ἡγετικό παράγοντα τῶν Παλαιστινίων: «'Ο στρατός μας καί ὁ ἐξοπλισμός του εἶναι πρώτης τάξεως καί μπορεῖ θαυμάσια νά τά βγάλει πέρα μέ μιά χούφτα 'Εβραίους». 'Ο πρωθυπουργός τοῦ 'Ιράκ τοῦ εἶπε πώς δέν χρειάζονταν παρά «λίγες σκοῦπες» γιά νά πεταχτοῦν οἱ 'Εβραῖοι στή θάλασσα. Σαουδάραβες πού πρόσκειvταν στόν βασιλιά Ἴμπν Σαούντ ἐκδήλωναν ὑπερβολική ἐμπιστοσύνη καί ἐξάρτηση ἀπό τούς ξένους, μέ τούς ὁποίους συνδέονταν: «μόλις πάρουμε πράσινο φῶς ἀπό τούς Βρεταννούς, εὔκολα θά διώξουμε τούς 'Εβραίους».[4] Δέν εἶναι

ν'ἀπορεῖ κανείς πού πολλοί Παλαιστίνιοι συμπέραναν, μετά τή Συμφορά, πώς ἡ ἄρνηση τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων νά τούς παράσχουν οὐσιαστική ὑποστήριξη *πρίν* ἀπό τίς 15 Μαΐου, ὅταν οἱ Βρετανοί ἀποσύρθηκαν ὁλοκληρωτικά ἀπό τήν Παλαιστίνη καί εἰσέβαλαν σ'αὐτήν οἱ στρατοί τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἰορδανίας καί τῆς Συρίας, δέν ἦταν ἁπλῶς ἀποτέλεσμα κοντοθωριᾶς ἤ ἀβελτηρίας. Πολλοί ἔβγαλαν τό συμπέρασμα πώς τά ἀραβικά καθεστῶτα, ἤ τουλάχιστον ἄτομα μέσα στούς κόλπους αὐτῶν τῶν καθεστώτων, ἦταν συνεργοί σέ μιά ἰμπεριαλιστική/σιωνιστική συνωμοσία, πού στόχος της ἦταν νά τούς διώξει ἀπό τή γῆ τους.

Ἡ ἀμηχανία τῆς παλαιστινιακῆς ἡγεσίας τόν Ἀπρίλη τοῦ 1948 φαίνεται ὁλοκάθαρα ἀπό τήν ἀφήγηση τοῦ *μουχτάρ* τοῦ μικροῦ χωριοῦ ἀλ-Ταμπίγκα, στήν ἀνατολική Γαλιλαία, μιά ἀπό τίς πρῶτες περιοχές στίς ὁποῖες ἐπιτέθηκαν οἱ Σιωνιστές:

> «Ἡ φυλή μας (*sic*) ἦταν πολύ φτωχικά ὁπλισμένη. Εἴχαμε τρία κυνηγετικά ὅπλα. Εἶχα πάει τρεῖς φορές στή Συρία γιά νά ζητήσω ὅπλα ἀπό τόν Μουφτή. Ἡ τελευταία φορά πού πῆγα ἦταν μιά βδομάδα πρίν κυριευθεῖ τό χωριό... Δέν μᾶς ἄφησαν νά δοῦμε τόν Μουφτή. Μᾶς ζήτησαν νά γράψουμε τί ὅπλα χρειαζόμαστε. Περιμέναμε σχεδόν τρεῖς ὧρες... τά χαρτιά μας μᾶς ἐπιστράφηκαν μέ μιά σημείωση γραμμένη στήν πίσω σελίδα, πού ἔλεγε: «Λυπούμαστε, δέν ἔχουμε ὅπλα»».[5]

Στήν πραγματικότητα, πολύ πρίν ἀπ'αὐτό, ὁ ἔλεγχος τῆς κατάστασης στήν Παλαιστίνη (ἄν μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ ἔλεγχος) εἶχε περάσει ἀπ'τά χέρια τῆς παλαιστινιακῆς ἡγεσίας στά χέρια τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι, ὅταν τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1947 οἱ κυβερνήσεις συναντήθηκαν στό Ἀλέυ (τοῦ Λιβάνου) γιά νά συζητήσουν τήν παλαιστινιακή κρίση, δέν προσκλήθηκε καμιά παλαιστινιακή ἀντιπροσωπεία γιά νά παραστεῖ στή σύσκεψη. Ἡ νομιμότητα τῆς Ἀνώτερης Ἀραβικῆς Ἐπιτροπῆς ὑποστηριζόταν ἀπό μερικά στοιχεῖα μέσα στήν Ἀραβική Ἕνωση, ἀλλά ἔβρισκε ἀντίθετό της τόν βασιλιά τῆς Ἰορδανίας Ἀμπντουλλάχ, πού εἶχε τίς δικές του βλέψεις στήν Παλαιστίνη.[6] Κι ὡστόσο, ἴσα-ἴσα αὐτόν ἀναγόρευσε ἀνώτατο διοικητή τῶν ἀραβικῶν δυνάμεων στήν Παλαιστίνη ἡ Ἀραβική Ἕνωση, τόν Ἀπρίλιο.

Ὄχι μόνο τά ἀραβικά καθεστῶτα ἦταν ἐνδοτικά στίς πιέσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων καί διαιρεμένα, ἐξαιτίας ἀλληλοσυγκρουόμενων δυναστικῶν καί ἐδαφικῶν φιλοδοξιῶν, ἀλλά ἔχουμε κάθε λόγο ν'ἀμφιβάλλουμε πώς σκόπευαν νά κάνουν σοβαρή στρατιωτική ἐπέμβαση στήν Παλαιστίνη. Στίς ἀρχές τοῦ 1948, ἡ Πολιτική

'Επιτροπή τῆς 'Αραβικῆς "Ενωσης ἀνάγγειλε στά μέλη της πώς ἡ συγκέντρωση ἀραβικῶν δυνάμεων στά σύνορα θά ἔπειθε τίς μεγάλες δυνάμεις νά συγκρατήσουν τούς Σιωνιστές. 'Η στρατιωτική ἀπειλή τους εἶχε πολιτικό σκοπό, καί μέ πολύ μεγάλη ἀπροθυμία ἡ "Ενωση πῆρε τελικά τήν ἀπόφαση νά ἐπέμβει, μετά τήν ἀνακοίνωση τῆς Βρεταννίας ὅτι σκόπευε νά ὁλοκληρώσει τήν ἀποχώρησή της στίς 15 Μαΐου. 'Η συμμετοχή τῆς Αἰγύπτου στήν ἐπέμβαση παρέμενε ἀμφίβολη μέχρι τρεῖς μέρες πρίν ἀπό τήν «ἡμέρα D», καί, στό πεδίο τῆς μάχης, κάθε στρατός ἐκτελοῦσε τίς ἐντολές τῆς δικῆς του κυβέρνησης, ἐπιδιώκοντας τήν πραγματοποίηση περιορισμένων στόχων, χωρίς καμιά σφαιρική στρατηγική καί κανένα συντονισμό. 'Η σύγχυση στή διεξαγωγή αὐτοῦ τοῦ πιό εἰκονικοῦ ἀπ'ὅλους τούς πολέμους ἐπιτάθηκε μέ τόν διορισμό, μέσα στά πλαίσια τῆς 'Αραβικῆς "Ενωσης, μιᾶς Στρατιωτικῆς 'Επιτροπῆς, πού ἦταν τυπικά ὑπεύθυνη γιά τή Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ[7] ἤ 'Αραβικό 'Απελευθερωτικό Στρατό (Α.Α.Σ.), ἕνα παναραβικό σῶμα, πού κατευθυνόταν ἀπό τή Δαμασκό, ἀπαρτιζόταν ἀπό ἀτάκτους καί εἶχε γιά ἡγέτη του ἕναν Λιβανέζο ἐπαγγελματία στρατιωτικό, τόν Φαουζί Καγουκτζί.

Καμιά ἀπό τίς στρατιωτικές δυνάμεις πού ὑπῆρχαν στήν Παλαιστίνη τή χρονιά τοῦ πολέμου δέν εἶχε συγκεκριμένη πολιτική ἀπέναντι στούς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου, γιά νά τούς βοηθήσει ν'ἀντισταθοῦν ἤ γιά νά βοηθήσει στήν ἐκκένωσή της. Αὐτό βγαίνει καθαρά ἀπό τίς ἀναμνήσεις ἀνδρῶν πού πῆραν μέρος σ'αὐτόν τόν πόλεμο, π.χ. τοῦ Φαουζί Καγουκτζί καί τοῦ Γκαμάλ 'Αμπντούλ Νάσερ,[8] καθώς καί ἀπό τίς ἀναμνήσεις μαχητικῶν ἀγροτῶν πού προσπάθησαν ν'ἀντισταθοῦν. Οἱ ἐπαγγελματίες στρατιωτικοί πού βρίσκονταν στήν Παλαιστίνη, μέ τό νά μήν ἑνώσουν τίς δυνάμεις τους μ'αὐτούς τούς τελευταίους, συντέλεσαν ὁπωσδήποτε στήν ἔξοδό τους. 'Αλλά ὅτι τούς διέταξαν νά φύγουν ἤ ἔστω τούς ἔδοσαν πληροφορίες πού θά τούς ἐνθάρρυναν νά φύγουν, αὐτό ἀντιβαίνει στούς κανόνες τῆς ἀραβικῆς συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἐξαιρετικά ἀπίθανο πώς οἱ διοικητές τῶν ἐπιμέρους τομέων θά ὁμολογοῦσαν ἀπέναντι στούς χωρικούς τόν πραγματικό βαθμό τῶν ἀραβικῶν ἀπωλειῶν· συνήθως δέν ἤξεραν οὔτε οἱ ἴδιοι τί γινόταν σ'ἄλλες περιοχές. Μονάχα τόν 'Οκτώβρη, τόν τελευταῖο μήνα τοῦ πολέμου, ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις πώς οἱ διοικητές τοῦ Α.Α.Σ. στή βόρεια Γαλιλαία προειδοποίησαν τούς χωρικούς πώς ἐπρόκειτο ν'ἀποσυρθοῦν, δίνοντάς τους ἔτσι μιά εὐκαιρία νά καταφύγουν στόν Λίβανο προτοῦ κλείσουν τά σύνορα.[9]

'Ωστόσο, μολονότι οἱ ἀραβικές δυνάμεις πού ὑπῆρχαν στήν

Παλαιστίνη δέν διέταξαν ποτέ ρητά τή μαζική ἐκκένωση, ἀπό μιά ἄποψη ἡ παρουσία τους καί ὁλόκληρη ἡ ἀτμόσφαιρα ἐξημμένου ἐθνικισμοῦ πού συνόδευε τήν ἀραβική ἐπέμβαση στήν Παλαιστίνη συντέλεσαν στή δημιουργία σύγχυσης καί θόλωσαν τήν ἀντίληψη τῶν Παλαιστινίων γιά τό τί συνέβαινε στήν πραγματικότητα. Ἡ ἐσφαλμένη ἐμπιστοσύνη στίς ἀραβικές ὑποσχέσεις γιά «σωτηρία» τῆς Παλαιστίνης, οἱ μεγαλόστομες διακηρύξεις περί στρατιωτικῆς ἰσχύος καί ἡ ἀνικανότητα πρόγνωσης τοῦ χειρότερου ἐνδεχόμενου, ὅλα αὐτά συντέλεσαν κάπως στήν ἔξοδο τῶν χωρικῶν (ἄν καί ὄχι τόσο, ὅσο ὁ φόβος). Δέν ὑπῆρχε κανένας ἀρκετά διορατικός ἤ ἀρκετά θαρραλέος ἡγέτης νά προειδοποιήσει τούς Παλαιστίνιους πώς, ἄν ἄφηναν τά σπίτια τους, ἴσως νά ἦταν γιά πάντα. Ἔτσι, οἱ κάτοικοι ἔμεναν στά χωριά τους καί κάθε χωριό ἔλπιζε πώς ὁ πόλεμος δέν θά ἔφτανε ὥς αὐτό· κι ὅταν ἦταν πιά ἀδύνατο νά μείνουν, ἔφυγαν. Οἱ περισσότεροι δέν εἶχαν οὔτε κάν καιρό γιά νά σκεφτοῦν, γιατί ἔφυγαν ὑπό βομβαρδισμό. Κανένας ὅμως δέν φανταζόταν πώς ἄφηνε τήν Παλαιστίνη γιά πάντα, ἀλλά ἁπλῶς πώς θά ἔβρισκε καταφύγιο κάπου κοντά στό χωριό του, ὥσπου νά τελειώσει ἡ μάχη· καί στό μεγαλύτερο διάστημα τῆς πρώτης φάσης τοῦ πολέμου, ἡ φυγή δέν ὁδηγοῦσε πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς ἴδιας τῆς Παλαιστίνης. Ἀλλά ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού πέρασαν τά σύνορα καί κατέφυγαν στόν Λίβανο, τή Συρία ἤ τήν Ἰορδανία ποτέ δέν φαντάζονταν πώς θά τούς ἐμπόδιζαν νά γυρίζουν στά σπίτια τους ὅταν θά τέλειωνε ὁ πόλεμος, ἔστω κι ἄν δέν νικοῦσαν οἱ ἀραβικοί στρατοί. Λένε: «Νομίζαμε πώς φεύγουμε γιά μιά-δυό βδομάδες». «Κλειδώσαμε τήν πόρτα μας καί φυλάξαμε τό κλειδί, περιμένοντας νά γυρίσουμε». Αὐτή ἡ βεβαιότητα γιά τήν ἐπιστροφή παρέμεινε καί στήν ἐξορία, συντελώντας στή διατήρηση τοῦ ἠθικοῦ τήν πρώτη χρονιά μετά τήν ἀπώλεια τῆς πατρίδας καί τῆς γῆς τους, καί μόνο βαθμιαῖα ἐξασθένησε, καθώς φαινόταν πιά καθαρά πώς οὔτε τά Ἡνωμένα Ἔθνη οὔτε τά ἀραβικά καθεστῶτα μποροῦσαν νά τούς ἀποδόσουν αὐτή τή στοιχειώδη δικαιοσύνη παρά τή θέληση τοῦ Ἰσραήλ.

Γιά πολύν καιρό μετά τό 1948 — γιά πολλούς μάλιστα ὥς τό 1967 — ἡ πίστη στήν τελική νίκη τῶν Ἀράβων συνέχισε ν'ἀσκεῖ καθησυχαστική ἐπίδραση στίς παλαιστινιακές μάζες, δημιουργώντας μιά διάθεση ὑπομονετικῆς, πειθήνιας προσμονῆς κι ὄχι ὀργῆς καί δράσης. Ἐξ ἀρχῆς, ἡ «ἀραβοποίηση» τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀγώνα ἐγκυμονοῦσε τόν κίνδυνο πώς ἡ ψευδαίσθηση πού ἔδινε στούς Παλαιστίνιους, ὅτι ἔχουν γερές πλάτες, θά μείωνε τή διάθεσή τους ν'ἀγωνισθοῦν.

Ὅμως ἀκόμα κι ἄν οἱ ἀγρότες εἶχαν ἀποφασίσει νά μή φύγουν, θά μποροῦσαν ἄραγε ν'ἀντιμετωπίσουν τήν ὀργανωμένη σιωνιστική βία μέ δικά τους μέσα, καθώς ἡ δομή τῆς κοινωνίας τους κατέρρεε ὁλόγυρά τους; Ἀργότερα θά ἔλεγαν πώς θά ἦταν προτιμότερο νά εἶχαν σφαχτεῖ κατά χιλιάδες παρά νά ἐγκαταλείψουν τήν Παλαιστίνη: θά ἦταν δύσκολο γιά τούς Σιωνιστές νά σκοτώσουν τόσο πολλούς, κι ὅσοι ἐπιζοῦσαν θά εἶχαν ὀργανώσει μιά καινούργια ἀντίσταση, βασισμένη στούς ἀγρότες. Καί, πραγματικά, μιά μειοψηφία ἀρνήθηκε νά συμμετάσχει στή *χίτζρα*·[10] ἔμειναν στά χωριά τους, προτιμώντας νά ζήσουν ὑπό ἰσραηλινή κυριαρχία παρά νά πᾶνε ἐξορία. Ἀλλά ἡ τρομοκρατημένη πλειοψηφία, ὅπως κι ἄν ἐκλογίκευε τήν ἀπόφασή της, δέν μποροῦσε νά κάνει ἄλλο τίποτα ἀπ'τό νά προσχωρήσει στήν πανικόβλητη, μαζική φυγή, τήν ὁποία ἕνα ἡγετικό στέλεχος τῶν Σιωνιστῶν θ'ἀποκαλοῦσε «ὡς ἐκ θαύματος ἁπλοποιημένο καθῆκον τοῦ Ἰσραήλ».[11]

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΤΟΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΙΩΝΙΣΤΩΝ

Ἐντελῶς ἀντίθετη μέ τίς ἀραβικές προσδοκίες γιά εὔκολη νίκη στήν Παλαιστίνη ἐνάντια σέ «μιά χούφτα Ἑβραίους», ἦταν ἡ πρόβλεψη τοῦ διοικητῆ τῶν βρεταννικῶν δυνάμεων στήν Παλαιστίνη, στρατηγοῦ Ντ''Αρσύ (D'Arcy), πού διατυπώθηκε τό 1946 σ'ἕναν Ἀμερικανό δημοσιογράφο:

> «Συζητήσαμε τί θά συνέβαινε ἄν τά βρεταννικά στρατεύματα ἀποσύρονταν ἀπό τήν Παλαιστίνη. «Ἄν ἀποσύρονταν τά βρεταννικά στρατεύματα, ἡ Χάγκανα[12] θά γινόταν αὔριο κυρίαρχη τῆς Παλαιστίνης», ἀπάντησε ὀρθά-κοφτά ὁ στρατηγός Ντ''Αρσύ. «Ἀλλά θά μποροῦσε ἡ Χάγκανα νά κρατήσει τήν Παλαιστίνη κάτω ἀπό τέτοιες συνθῆκες;» ρώτησα. «Ἀσφαλῶς», εἶπε αὐτός. «Θά μποροῦσαν νά τήν κρατήσουν παρά τήν ἀντίδραση ὁλόκληρου τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου.»[13]

Ὁ Βρεταννός διοικητής ἦταν ἕνας ἀπό τούς λίγους ἁρμόδιους νά κάνουν ἀκριβή ἐκτίμηση τῆς ἰσορροπίας στρατιωτικῶν δυνάμεων πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στούς δύο ἀντιμαχόμενους, γιατί, ἀντίθετα μ'αὐτό πού συμβαίνει σήμερα, οἱ σιωνιστικές στρατιωτικές δυνατότητες τοῦ 1948 ἀποτελοῦσαν ἕνα καλοφυλαγμένο μυστικό καί εἶχαν ἀναπτυχθεῖ κάτω ἀπό τόν προστατευτικό μανδύα τῆς δισχιλιόχρονης φήμης ὅτι οἱ Ἑβραῖοι δέν εἶναι μαχητικός λαός. Ὡς τά

μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, τό σιωνιστικό κίνημα συνέχιζε νά ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τίς βρεταννικές δυνάμεις κατοχῆς γιά προστασία, ἀνοίγοντας προσεκτικά τόν δρόμο του πρός τήν ἀπόκτηση στρατιωτικῆς ἑτοιμότητας. Ἡ ἵδρυση τῆς Χάγκανα ἔγινε ἐπιδέξια, ἐν μέρει μέ βρεταννική βοήθεια, ἐν μέρει κρυφά, ὥσπου ἔφτασε σ' ἕνα ἐπίπεδο δυνατοτήτων πού ἡ βρεταννική κατοχή τῆς Παλαιστίνης δέν τῆς ἦταν πιά ἀπαραίτητη, ἀλλά ἀντίθετα εἶχε γίνει ἐμπόδιο. Ἡ δημιουργία τῶν δύο κυριότερων τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ Σιωνισμοῦ, τῆς Ἰργκούν καί τῆς Στέρν, εἶχε δύο βασικούς ἀντικειμενικούς στόχους: νά προκαλέσει ἀσύμφορες ἀπώλειες στίς βρεταννικές δυνάμεις κατοχῆς, ἔτσι ὥστε ἡ κοινή γνώμη στή Βρεταννία νά πιέσει τή μητροπολιτική κυβέρνηση ν' ἀποσυρθεῖ· καί νά δημιουργήσει ἀτμόσφαιρα πανικοῦ στόν ἀραβικό πληθυσμό.

Ἐνῶ ὁ Χέρτσλ, ἱδρυτής τοῦ Σιωνισμοῦ, εἶχε προβλέψει ἀπό νωρίς ὅτι ἡ στρατιωτική ἰσχύς θά εἶχε θεμελιώδη σημασία γιά τή δημιουργία σιωνιστικοῦ κράτους στήν Παλαιστίνη («Ἡ μετανάστευση εἶναι ἀνώφελη, ἄν δέν βασίζεται σέ ἐξασφαλισμένη ὑπεροχή»),[14] ἡ στρατηγική τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πρακτορείου στήν πρώτη περίοδο τῆς κατ' ἐντολή διοίκησης ἦταν νά πιέζει γιά πλήρη ὑλοποίηση τῆς Δήλωσης Μπάλφουρ, ὅπως τήν ἐννοοῦσαν οἱ Σιωνιστές, δηλ. νά δημιουργηθεῖ ἑβραϊκό κράτος, χωρίς νά ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἀντίθεση ἐκείνων τῶν «μή ἑβραϊκῶν κοινοτήτων», τήν προστασία τῶν ὁποίων εἶχε ὑποσχεθεῖ ἡ Δήλωση.[15] Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στή σιωνιστική καί τή βρεταννική ἑρμηνεία τῆς Δήλωσης ἦταν ἀναπόφευκτη καί ὁδήγησε στήν ἐμφάνιση ἑνός πιό μαχητικοῦ Σιωνισμοῦ, μέ ἐπικεφαλῆς του ἀνθρώπους ὅπως ὁ Ζαμποτίνσκυ καί ὁ Μπέγκιν, πού οἱ δεσμοί τους μέ τήν ἐπίσημη ἡγεσία ἦταν χαλαροί, ἀλλά πού ἀσκοῦσαν ὅλο καί μεγαλύτερη ἐπιρροή στούς νεαρούς Ἑβραίους μετανάστες. Ὡστόσο, ἀκόμα κι ἕνας μετριοπαθής Σιωνιστής ὅπως ἦταν ὁ Χαΐμ Ἀρλοζορόφ, πού διαφωνοῦσε βαθιά μέ τούς Ἀναθεωρητές,[16] εἶχε συνειδητοποιήσει ἀπό τό 1932 κιόλας πώς ἡ καθιερωμένη στρατηγική ν' ἀσκεῖται πίεση στούς Βρεταννούς δέν θά ὁδηγοῦσε ἀπό μόνη της στήν δημιουργία ἰσραηλινοῦ κράτους. Ὁ Ἀρλοζορόφ, πού ἦταν γενικός γραμματέας τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἐθνικοῦ Πρακτορείου, ἀπαρίθμησε τέσσερις λόγους γιατί ἡ στρατηγική αὐτή κόντευε ἤδη ν' ἀπαρχαιωθεῖ: 1) ἡ βρεταννική πολιτική «σέβεται τίς εὐαισθησίες τῶν Ἀράβων καί τῶν μουσουλμάνων», γι' αὐτό δέν θά βοηθοῦσε ὅσο ἔπρεπε τόν Σιωνισμό· 2) ὁ ἀριθμός τῶν Ἑβραίων πού ἐργάζονταν στή διοίκηση ἦταν ἀνεπαρ-

κής·[17] 3) τό ποσοστό μετανάστευσης ἦταν ἀνεπαρκές· 4) ἡ γῆ πού προσφερόταν γιά πούλημα στούς Σιωνιστές ἦταν ἀνεπαρκής. Ἐξάλλου, ὁ Ἀρλοζορόφ πρόβλεψε τόν ἐπερχόμενο τερματισμό τῆς βρετανικῆς κατοχῆς, τήν ὅλο καί μεγαλύτερη ἀνεξαρτησία τῶν ἀραβικῶν κρατῶν, τή δυνατότητα ἑνοποίησής τους, καί τήν πιθανότητα ἑνός παγκοσμίου πολέμου. Ὅλοι αὐτοί οἱ συλλογισμοί ὁδηγοῦσαν στό συμπέρασμα ὅτι:

> «Ὑπό τίς σημερινές συνθῆκες, ὁ σιωνισμός δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ χωρίς μιά μεταβατική περίοδο, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ ἑβραϊκή μειοψηφία θ'ἀσκεῖ ὀργανωμένη ἐπαναστατική ἐξουσία. Εἶναι ἀδύνατο νά ἐπιτευχθεῖ πλειοψηφία τῶν Ἑβραίων ἤ ἀριθμητική ἰσότητα ἀνάμεσα στούς δύο λαούς... μέ τή μέθοδο τῆς συστηματικῆς μετανάστευσης καί τοῦ ἀποικισμοῦ, χωρίς μιά μεταβατική περίοδο ἄσκησης τῆς ἐξουσίας ἀπό τή μειοψηφία, περίοδο, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ κρατικός μηχανισμός, ἡ διοίκηση καί ἡ στρατιωτική δύναμη θά βρίσκονται στά χέρια τῆς μειοψηφίας, ὥστε νά ἐξαλειφθεῖ ὁ κίνδυνος ἐπικράτησης τῆς μή ἑβραϊκῆς πλειοψηφίας καί νά κατασταλεῖ ἡ ἐναντίον μας ἐξέγερση (θά ἦταν ἀδύνατο νά καταστείλουμε μιά τέτοια ἐξέγερση, ἄν ὁ κρατικός μηχανισμός καί οἱ στρατιωτικές δυνάμεις δέν ἦταν στά χέρια μας). Στή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, θά ἐφαρμόζαμε μιά συστηματική πολιτική μετανάστευσης, ἀποικισμοῦ καί ἀνάπτυξης».[18]

Ὁ σκοπός τῶν Σιωνιστῶν: «Μεταφορά» τῶν Παλαιστινίων

Τί θά συνέβαινε (σύμφωνα μέ τή στρατηγική τῆς σιωνιστικῆς ἡγεσίας) στό ντόπιο πληθυσμό κατά καί μετά τήν περίοδο τῆς ἄσκησης «ὀργανωμένης ἐπαναστατικῆς ἐξουσίας» ἀπό τήν ἑβραϊκή μειοψηφία; Μόλο πού οἱ Σιωνιστές ἡγέτες τόνιζαν πάντα τίς εἰρηνικές προθέσεις τους στίς ἐπαφές πού εἶχαν μέ Παλαιστίνιους καί Ἄραβες ἡγέτες, ἡ ἰδέα τῆς *μεταφορᾶς* τοῦ ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ ξεπρόβαλε ἀπό νωρίς στίς συζητήσεις τους μέ Βρεταννούς συμπαθοῦντες, καί οἱ μαχητικοί Σιωνιστές τήν ἐξέφρασαν ἀκόμα νωρίτερα. Ἕνας ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν πολεμήσει στήν Ἑβραϊκή Λεγεώνα, κατά τόν Α΄Παγκόσμιο πόλεμο, πρότεινε «τή μεγαλεπήβολη ἰδέα νά ἐπανεγκατασταθοῦν οἱ Παλαιστίνιοι Ἄραβες στίς περιοχές, ἀπό τίς ὁποῖες λέγεται πώς ἦρθαν στήν Παλαιστίνη οἱ πρόγονοί τους πρίν ἀπό αἰῶνες». Τό 1940 ὁ Γιόζεφ Βάιτς, ἕνας Σιωνιστής ἀξιωματοῦχος, ἁρμόδιος γιά τόν ἀποικισμό, ἔγραψε στό ἡμερολόγιό του:

«Μεταξύ μας πρέπει νά είναι σαφές ότι δέν υπάρχει χῶρος καί γιά τούς δύο λαούς σ' αὐτή τή χώρα... Δέν θά πετύχουμε τόν σκοπό μας, νά γίνουμε δηλαδή ἀνεξάρτητο κράτος, ἄν ἔχουμε τούς Ἄραβες μέσα σ' αὐτή τή μικρή χώρα. Ἡ μόνη λύση εἶναι μιά Παλαιστίνη, τουλάχιστον ἡ Δυτική Παλαιστίνη (δυτικά ἀπό τήν ὄχθη τοῦ Ἰορδάνη), χωρίς Ἄραβες... Καί δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ἀπό τό νά μεταφερθοῦν οἱ Ἄραβες στίς γειτονικές χῶρες, νά μεταφερθοῦν ὅλοι τους· οὔτε ἕνα χωριό, οὔτε μιά φυλή δέν πρέπει νά μείνει».[19]

Ἡ σιωνιστική ἰδέα γιά «μεταφορά» τῶν Παλαιστινίων φαινόταν τόσο λογική σ' ἕνα τμῆμα τῆς παγκόσμιας κοινῆς γνώμης, ὥστε ἄρχισε νά προβάλλει τακτικά στίς διάφορες προτάσεις πού γίνονταν γιά ἐπίλυση τοῦ «παλαιστινιακοῦ προβλήματος». Τό σχέδιο διχοτόμησης τοῦ 1937 πρόβλεπε «ἀνταλλαγή γῆς καί πληθυσμῶν». Διάφοροι Βρεταννοί ὑπουργοί ἀποικιῶν, π.χ. ὁ Οὐίνστον Τσῶρτσιλ καί ὁ Οὐίλλιαμ Ὄρμσμπυ-Γκόρ, τήν εἶχαν ὑποστηρίξει ἀπροκάλυπτα. Τό 1944, ἡ Ἐθνική Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή τοῦ βρεταννικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος υἱοθέτησε ἐπίσημα τήν ἰδέα: «Ὁπωσδήποτε ἡ Παλαιστίνη εἶναι μιά περίπτωση ὅπου, γιά ἀνθρωπιστικούς λόγους καί γιά νά προωθηθεῖ μιά μόνιμη διευθέτηση, ἐπιβάλλεται ἡ μεταφορά πληθυσμοῦ. Ἄς ἐνθαρρυνθοῦν οἱ Ἄραβες νά ἀποχωρήσουν καθώς θά εἰσρέουν οἱ Ἑβραῖοι». Τό πῶς ἀκριβῶς ἔπρεπε νά «ἐνθαρρυνθοῦν» οἱ Παλαιστίνιοι Ἄραβες ν' ἀφήσουν τά σπίτια τους καί τή γῆ τους, δέν τό καθόριζε αὐτό τό ἐξαίρετο δεῖγμα ἰμπεριαλιστικῆς νοοτροπίας, μεταμφιεσμένης σέ «ἀνθρωπιστική» λύση. Ἡ οὐτοπική νεφελοκοκκυγία καί τά φιλοεβραϊκά αἰσθήματα ἔκαναν ἀκόμα καί μιά ἀντιιμπεριαλιστική μερίδα τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης νά παραμένει τυφλή ἀπέναντι στίς μεθόδους πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Σιωνιστές γιά νά πετύχουν τόν σκοπό τους, δηλαδή νά γίνουν οἱ Ἑβραῖοι πλειοψηφία καί ν' ἀποκτήσουν κρατική ὑπόσταση στήν Παλαιστίνη. Ὄχι μόνο στούς Σιωνιστές, ἀλλά καί σέ πολλούς ἄλλους, ἡ φυγή τῶν Παλαιστινίων φάνηκε «ὡς ἐκ θαύματος ἁπλοποίηση». Τό ὅτι τό «θαῦμα» προσχεδιάσθηκε ἐπιμελημένα καί πραγματοποιήθηκε μέ στρατιωτική βία, αὐτό ἦταν μιά ἰδέα τόσο ἐνοχλητική γιά τούς φιλελεύθερους καί τόσο φυσική γιά τούς ἀντιδραστικούς, ὥστε δέν ἀπασχόλησε κανέναν.

Ἡ Βρεταννία βοηθάει τή Χάγκανα

Ἡ ἀραβική ἐξέγερση τοῦ 1936-39 στάθηκε ἀπό πολλές ἀπόψεις χρήσιμη γιά τό σιωνιστικό κίνημα: φανέρωσε τή δύναμη τῆς

παλαιστινιακῆς ἀντίστασης κατά τοῦ Σιωνισμοῦ καί τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς· φανέρωσε τόν χαρακτήρα καί τούς περιορισμούς ἑνός ἀγροτικοῦ πολέμου, ὅπως ἐπίσης τήν ἀπουσία ὀργανικῆς ἑνότητας ἀνάμεσα στήν πολιτική καί τή στρατιωτική πτέρυγα τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος· πάνω ἀπ'ὅλα, ὅμως, ἔδοσε στούς Σιωνιστές τήν εὐκαιρία νά ἐξοπλισθοῦν καί νά ἐκπαιδευθοῦν στρατιωτικά, τή στιγμή πού οἱ Βρεταννοί ἀφόπλιζαν μέ τή βία τούς Παλαιστίνιους. Μόλο πού ἡ Χάγκανα εἶχε διαταχθεῖ ἀπό τίς 'Αρχές κατοχῆς νά διαλυθεῖ καί νά παραδόσει τά ὅπλα της ὅταν τέλειωσε ἡ ἑξάμηνη γενική ἀπεργία πού προηγήθηκε ἀπό τήν ἐξέγερση, ἡ βρεταννική Στρατιωτική Διοίκηση ἐπέμεινε νά μήν ἐφαρμοσθεῖ ἡ διαταγή. Ταυτόχρονα ἱδρύθηκαν δύο νέα σώματα: τά «Εἰδικά Νυχτερινά 'Αποσπάσματα», πού ἐκπαιδευτής τους ἦταν ὁ Ὄρντε Οὐίνγκαιητ· καί μιά ἑβραϊκή ἀστυνομική δύναμη, ἡ Νοτρίμ, πού «ἀποτελοῦσε ἕνα ἐξαίρετο πλαίσιο γιά τήν ἐκπαίδευση τῆς Χάγκανα».[20] 'Η Νοτρίμ, πού ἡ δύναμή της αὐξήθηκε ἀπό 1.240 ἄνδρες τόν 'Ιούνιο τοῦ 1936 σέ 2.863 τόν Σεπτέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, ἐκπαιδευόταν ἀπό ἀξιωματικούς τοῦ Στρατοῦ κι ὄχι ἀπό ἀστυνομικούς:

> «'Η Στρατιωτική Διοίκηση συμφώνησε νά βοηθήσει στήν ἐκπαίδευση τῆς Νοτρίμ, γιατί ἡ ἀστυνομική ἐκπαίδευση δέν ἦταν ἐπαρκής. Ἔτσι, μέ τή βοήθεια τοῦ βρεταννικοῦ στρατοῦ ἑκατοντάδες μέλη τῆς Χάγκανα ἀπόκτησαν μερική στρατιωτική ἐκπαίδευση, καί οἱ γνώσεις μεταδίδονταν κρυφά σέ χιλιάδες ἄλλα μέλη τόσο μέσα ὅσο κι ἔξω ἀπό τίς τάξεις τοῦ σώματος αὐτοῦ, πού διατηρήθηκε ὥς τά τέλη τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς».[20]

Τό 1938 ἡ Νοτρίμ ἐνισχύθηκε μέ 3.000 ἔκτακτους ἀστυνομικούς (μέλη τῆς Χάγκανα). Τόν 'Ιούνιο ἄρχισε ἡ ἐκπαίδευση στήν ἐπιθετική τακτική καί δημιουργήθηκαν κινητές περίπολοι (ἡ Μανίν). Τό 1939 σχηματίσθηκαν δέκα λόχοι 'Αστυνομίας 'Εβραϊκῶν Οἰκισμῶν, μέ συνολική δύναμη 14.411 ἄνδρες. Κάθε λόχος εἶχε γιά διοικητή του ἕναν Βρεταννό ἀξιωματικό. Στό Τέλ 'Αβίβ ὑπῆρχαν 700 ἔκτακτοι ἀστυνομικοί καί στή Χάιφα 1.000, ὅλοι τους μέλη τῆς Χάγκανα. Χάρη σ'αὐτές καί σ'ἄλλες παραστρατιωτικές ὀργανώσεις, σχεδόν ὁλόκληρος ὁ ἑβραϊκός πληθυσμός μέ ἡλικία πάω ἀπό τά δεκατέσσερα εἶχε ἀποκτήσει ὥς τό 1948 κάποιο βαθμό στρατιωτικῆς ἐκπαίδευσης,[22] ἔτσι ὥστε, ὅταν ξέσπασε ὁ πόλεμος, ἡ σιωνιστική στρατιωτική διοίκηση μποροῦσε νά ὑπολογίζει σ'ἕνα ὑψηλό ἐπίπεδο ἑτοιμότητας τῶν πολιτῶν. 'Επίσης ὅλοι οἱ ἑβραϊκοί οἰκισμοί εἶχαν τίς δικές τους ἐκπαιδευμένες πολιτοφυλακές.

'Ο ρόλος τοῦ Ὄρντε Οὐίνγκαιητ στή στρατιωτική ἀνάπτυξη τοῦ

Σιωνισμοῦ ἦταν πολύ σημαντικός. Ὑπό τήν ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ Βρεταννοῦ στρατιωτικοῦ, πού ἀψηφοῦσε τίς ἐντολές τῆς βρεταννικῆς Στρατιωτικῆς Διοίκησης, τά «Νυχτερινά Ἀποσπάσματα» πέρασαν ἀπό τήν ἀμυντική λειτουργία τους σέ ἐπιθέσεις ἐναντίον ἀραβικῶν χωριῶν. Ὁ Οὐίνγκαιητ ἦταν ἐκεῖνος πού τούς δίδαξε τά πλεονεκτήματα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, τῆς νυχτερινῆς ἐπίθεσης καί τῆς ἀποφυγῆς τῶν συμβατικῶν στρατιωτικῶν μεθόδων. Μελετήθηκαν ἐπισταμένα οἱ μορφές δράσης πού ἐφάρμοζαν οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες, ὥστε νά ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐπιθέσεων μέ ἐλάχιστες ἀπώλειες ἑβραϊκῶν ζωῶν. Γίνονταν ἐκτελέσεις αἰχμαλώτων χωρικῶν, γιά ν' ἀναγκασθοῦν οἱ ἄλλοι νά φανερώσουν τά μέρη ὅπου ὑπῆρχαν κρυμμένα ὅπλα.[23] Ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ἐπρόκειτο νά ριζώσουν βαθιά στόν σιωνιστικό μιλιταρισμό. Ὁ Ντογιάν, πού ἦταν μαζί μέ τόν Οὐίνγκαιητ στήν ἐπίθεση ἐναντίον ἑνός ἀραβικοῦ χωριοῦ κοντά στόν οἰκισμό τῆς Χανίτα, εἶπε γι' αὐτόν:

> «Ἀπό μιά ἄποψη, κάθε ἡγετικό στέλεχος τοῦ ἰσραηλινοῦ στρατοῦ, ἀκόμα καί σήμερα, εἶναι μαθητής τοῦ Οὐίνγκαιητ. Μᾶς ἔμαθε τήν τεχνική μας, ἦταν ὁ ἐμπνευστής τῆς τακτικῆς μας, ἦταν ἡ δυναμική μας».[24]

Ὁ Οὐίνγκαιητ ἔγινε ἀρχιεκπαιδευτής σ' ἕνα ἐκπαιδευτικό σεμινάριο γιά νεαρούς ἀξιωματικούς τῆς Χάγκανα, ἀλλά ἔπειτα ἀπό λίγους μῆνες ἡ Στρατιωτική Διοίκηση τόν μετάθεσε. Μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τήν Παλαιστίνη τά «Νυχτερινά Ἀποσπάσματα» διαλύθηκαν, ἀλλά:

> «Τό ἔργο τοῦ Οὐίνγκαιητ δέν πῆγε χαμένο. Οἱ καλύτεροι ἀξιωματικοί τῆς Χάγκανα ἐκπαιδεύτηκαν στά Εἰδικά Νυχτερινά Ἀποσπάσματα, καί οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Οὐίνγκαιητ υἱοθετήθηκαν ἀπό τίς ἰσραηλινές Ἀμυντικές Δυνάμεις, πού δημιουργήθηκαν δώδεκα μέρες μετά τή γέννηση τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους».[25]

Ἄν καί δέν ἦταν εὔκολο γιά τό σιωνιστικό κίνημα νά προμηθεύεται ὅπλα ξέχωρα ἀπό ἐκεῖνα πού τοῦ ἔδινε ἤ τοῦ ἐπέτρεπε νά ἔχει ὁ βρεταννικός στρατός κατοχῆς, δέν ἀντιμετώπιζε τόσες δυσκολίες στό ζήτημα αὐτό ὅσες ἀντιμετώπιζαν οἱ Παλαιστίνιοι Ἄραβες. Ἡ Νοτρίμ ἦταν νόμιμα ἐξοπλισμένη, μέ ὅπλα «σύγχρονα, καλῆς ποιότητας καί σέ ποσότητες πού αὐξάνονταν διαρκῶς».[26] Ἐκτός ὅμως ἀπό τά νόμιμα ὅπλα, ὑπῆρχαν δύο παράνομες πηγές ἐφοδιασμοῦ: τό λαθρεμπόριο μέ τό Ἐξωτερικό καί ἡ κατασκευή ὅπλων σέ παράνομα ὁπλουργεῖα. Μέχρι τό 1935 οἱ Σιωνιστές προμηθεύονταν

ὅπλα ἀπό τό Βέλγιο. Κατόπιν, τό 1938, ὁ ἐφοδιασμός γινόταν ἀπό πολωνική πηγή, μέ παράνομα καί τά δύο ἄκρα τοῦ κυκλώματος. Στόν πόλεμο τοῦ 1948 ἔφτασε τό πρῶτο μεγάλο φορτίο μέ τσέχικα ὅπλα (τόν Μάρτιο), κι ἀκολούθησε μιά συνεχής ροή ἀπό πολλές πηγές, μετά τή σύσταση τοῦ κράτους στίς 15 Μαΐου. Τό σιωνιστικό κίνημα διευκολυνόταν ἀφάνταστα στήν προμήθεια ὅπλων χάρη στή διεθνή του δικτύωση, ἕνας κλάδος τῆς ὁποίας, ἡ Μοσάντ, εἶχε ἀναλάβει νά μεταφέρει μετανάστες ἀπό τήν Εὐρώπη στήν Παλαιστίνη, ἐνῶ ἄλλοι κλάδοι ἦταν ἐξειδικευμένοι στόν ἐντοπισμό προμηθευτῶν ὅπλων. Ἐκτός ἀπό τήν προμήθεια ὅπλων, ὁ σιωνιστικός μηχανισμός στήν Εὐρώπη ἦταν σέ θέση νά ἐξουδετερώνει τίς ἀραβικές προσπάθειες γιά ἀγορά ὅπλων. Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1947, μιά συμφωνία μέ τή Συρία γιά τό πούλημα τσέχικων ὅπλων ματαιώθηκε.[27]

Ὁ ἔνοπλος σιωνισμός

Τά παράνομα ἑβραϊκά ὁπλουργεῖα ἄρχισαν νά παράγουν ὅπλα τό 1937: χειροβομβίδες, ὁπλοβομβίδες, ἐκρηκτικές ὕλες καί ὅλμους τῶν τριῶν ἰντσῶν. Μιά ἀπό τίς πιό πετυχημένες ἐφευρέσεις τους ἦταν οἱ «Μικροί Δαβίδ», βόμβες πού περιεῖχαν 60 λίβρες ΤΝΤ καί ἐκτοξεύονταν σέ ἀπόσταση 300 μέτρων. Ἡ μικρή εὐστοχία τῶν «Νταβίντκα» δέν ἀποτελοῦσε καί πολύ μεγάλο μειονέκτημα, ὅταν χρησιμοποιοῦνταν σέ πυκνοκατοικημένες περιοχές. Ἕνα ἄλλο «ἀριστούργημα» ἦταν ἡ «βαρελόβομβα», πού ἦταν γεμάτη μ'ἕνα μίγμα ἐκρηκτικῶν ὑλῶν καί βενζίνης καί πού, ὅταν τήν κατρακυλοῦσαν ἀπό ψηλά πάνω σέ χωριά ἤ συνοικίες πόλεων, δημιουργοῦσε «μιά κόλαση ἀπό μανιασμένες φλόγες καί ἀτέλειωτες ἐκρήξεις».

Ἡ ἔκθεση πού ἔκανε τό 1946 ἡ ἀγγλοαμερικανική Ἐπιτροπή Ἔρευνας ἀνέφερε ὅτι οἱ σιωνιστικές στρατιωτικές δυνάμεις (ἡ Χάγκανα δηλαδή) ἀποτελοῦνταν ἀπό μιά μόνιμη δύναμη κρούσης (τό ἐπίλεκτο σῶμα Παλμάχ[29]), πού σέ καιρό εἰρήνης ἀριθμοῦσε 2.000 ἄνδρες καί διέθετε 4.000 ἐφέδρους· μιά ἀστυνομία ἀπό 16.000 ἄνδρες ἐκπαιδευμένους σέ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις (τή Νοτρίμ)· καί μιά στατική ἐφεδρική δύναμη ἀπό 40.000 ἀποίκους καί κατοίκους πόλεων, πού ὅταν χρειαζόταν γίνονταν μάχιμοι. Ἐπιπρόσθετα, εἶχε ἐπιτραπεῖ στούς Σιωνιστές νά καθιερώσουν ὑποχρεωτική στρατιωτική ὑπηρεσία ἑνός χρόνου γιά τούς ἀπόφοιτους τῶν σχολείων, πράγμα πού ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται τό 1945. Ἡ Ἔκθεση ὑπολόγισε πώς ἡ δύναμη τῶν παράνομων τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων ἦταν 3.000 ὥς 5.000 ἄνδρες γιά τήν Ἰργκούν καί 200 ὥς 300 γιά τή Στέρν.

"Οταν ξέσπασαν οἱ πρῶτες σοβαρές συγκρούσεις τό 1948, οἱ Σιωνιστές μποροῦσαν νά ὑπολογίζουν σέ 36.000 ἄνδρες πρώτης γραμμῆς, 32.000 δεύτερης γραμμῆς, 15.410 ἀστυφύλακες, 32.000 πολιτοφύλακες καί γύρω στίς 4.000 μαχητές-μέλη τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων (Στέρν καί 'Ιργκούν). Σ'ἕνα συνολικό πληθυσμό 590.000 'Εβραίων, γύρω στίς 120.000, δηλαδή πάνω ἀπό τό ἕνα πέμπτο, ἦταν ἔνοπλοι κι ἑτοιμοπόλεμοι.

"Οσο γιά τόν ὁπλισμό στίς παραμονές τοῦ πολέμου, μιά ἡμιεπίσημη ἐκτίμηση φέρει τούς Σιωνιστές νά κατέχουν: 10.000 τουφέκια, 450 ὁπλοπολυβόλα, 180 πολυβόλα, 96 ὅλμους τῶν τριῶν ἰντσῶν, 67 ὅλμους τῶν δύο ἰντσῶν, δύο ἐλαφρά πεδινά πυροβόλα τῶν 5 χιλιοστῶν καί ἄγνωστη ποσότητα λαθραίων καί αὐτοσχέδιων ὅπλων. Μετά τίς 15 Μαΐου ἔφτασαν 20 ἀντιαεροπορικά πυροβόλα, ἐνῶ παράλληλα ὑπῆρχε συνεχής ροή ἐλαφρῶν καί βαρέων ὅπλων. Οἱ 'Εβραϊκές 'Αμυντικές Δυνάμεις (Ε.Α.Δ.)[30] εἶχαν ἐπίσης αὐτοσχεδιάσει 800 θωρακισμένα ὀχήματα (ἡ κινητικότητα ἦταν ἕνα ἀπό τά μυστικά τῆς ἐπιτυχίας τους), δύο τάνκς τύπου Σέρμαν καί δύο τάνκς τύπου Κρόμβελ. Διέθεταν ἀκόμα 21 μεταχειρισμένα ἐλαφρά ἀεροπλάνα τύπου 'Ωστερ, πού οὐσιαστικά τά χρησιμοποιοῦσαν γιά νά ἐφοδιάζουν ἀπομακρυσμένους ἑβραϊκούς καταυλισμούς καί γιά νά βομβαρδίζουν ἀραβικά χωριά. 'Ενῶ σ'ὁλόκληρη τή διάρκεια τοῦ πολέμου οἱ ἀραβικές δυνάμεις «κάθονταν» στίς θέσεις τους, οἱ Ε.Α.Δ. χρησιμοποιοῦσαν τά χερσαῖα καί ἐναέρια μεταφορικά μέσα τους γιά νά ὑπονομεύουν αὐτές τίς θέσεις καί νά κρατοῦν ἀνοιχτές τίς δικές τους γραμμές ἐπικοινωνίας.

Τό σχέδιο «Νταλέτ»

Στό βιβλίο πού ἔγραψε γιά τόν πόλεμο τοῦ 1948 ἕνας στρατιωτικός ἐμπειρογνώμονας, ὁ "Εντγκαρ Ο'Μπάλανς (Edgar O'Ballance), καί πού γιά πολλά χρόνια θεωροῦνταν ὡς ἡ πιό ἔγκυρη ἱστορία αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται περιθωριακά σέ ἐπιμέρους ἐπιχειρήσεις τῶν Σιωνιστῶν, ἐνταγμένες στό γενικότερο ἐπιθετικό σχέδιό τους, ἀλλά πουθενά δέν μνημονεύει τό ἴδιο τό σχέδιο «Νταλέτ». Πρόκειται γιά σοβαρή παράλειψη, γιατί τό σχέδιο «Νταλέτ» σημαδεύει μιά κρίσιμη ἀλλαγή στούς στρατιωτικούς καί πολιτικούς στόχους τῆς 'Ανώτατης Διοίκησης τῆς Χάγκανα. Τό προηγούμενο σχέδιο, πού ἀντικαταστάθηκε ἀπό τό σχέδιο «Νταλέτ», ἀπόβλεπε μονάχα:

> «Στήν ἀπόκτηση τοῦ ἐλέγχου τῆς περιοχῆς πού παραχωρήθηκε στό ἑβραϊκό κράτος καί στήν ὑπεράσπιση τῶν ὁρίων της, καθώς καί τῶν

ἑβραϊκῶν οἰκισμῶν καί τοῦ ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ πού βρισκόταν ἔξω ἀπό αὐτά τά ὅρια, ἐναντίον ἑνός τακτικά ἤ ἡμιτακτικά ὀργανωμένου ἐχθροῦ, πού τά ὁρμητήριά του βρίσκονταν μέσα ἤ ἔξω ἀπό τήν περιοχή τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους».[31]

Τό σχέδιο «Νταλέτ» ἐπιδίωκε, μέ μιά σειρά ἀπό 13 ἐπιχειρήσεις πού εἶχαν ξεχωριστό ὄνομα ἡ καθεμιά καί θά ἄρχιζαν τήν 1 'Απριλίου, νά καταλάβει πόλεις καί χωριά τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς Παλαιστίνης πού τό σχέδιο διχοτόμησης τοῦ Νοεμβρίου 1947 εἶχε παραχωρήσει στούς Ἄραβες. Ἔτσι θά ἔκανε ἀνέφικτη τή δημιουργία ἀραβικοῦ παλαιστινιακοῦ κράτους, ὅπως τήν πρότεινε αὐτό τό σχέδιο, καί θά μεγάλωνε κατά πολύ τήν ἔκταση τοῦ ὑπό δημιουργία ἑβραϊκοῦ κράτους, ἐκκενώνοντας παράλληλα ὁλόκληρη τήν περιοχή πού κατεῖχαν οἱ Ἑβραῖοι ἀπό τό μεγαλύτερο μέρος τῶν 'Αράβων κατοίκων της. Ὁ Λόρτς (Lorch)[32] λέει γι' αὐτή τήν ἀλλαγή πώς δέν ἦταν «μεταστροφή τῆς πολιτικῆς ἀλλά λογική συνέχισή της». Ὁ Ναφέζ Ναζάλ,[33] στή μελέτη του γιά τούς λόγους πού ἔκαναν τούς Παλαιστίνιους τῆς Γαλιλαίας νά φύγουν,[33] λέει:

«Ἄν καί οἱ Σιωνιστές ἱστορικοί ἀμφισβητοῦν τόν ἰσχυρισμό ὅτι ὁρισμένες ἀπό αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις περιλάμβαναν μέτρα γιά τήν ἐκδίωξη τῶν 'Αράβων, τά γεγονότα τοῦ πολέμου τοῦ 1948, πού κατέληξαν στήν ἀναγκαστική ἔξοδο τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Παλαιστινίων ἀπό τίς ἐκτάσεις πού κατεῖχαν οἱ Ἑβραῖοι, δείχνουν ὅτι ἡ ἐκδίωξη ἤ ἡ προτροπή σέ φυγή ἀποτελοῦσε μέρος τῆς πολιτικῆς πού ἐφαρμόσθηκε».

Ὁ Παλαιστίνιος ἐρευνητής Οὐαλίντ Χαλιντί, χρησιμοποιώντας σιωνιστικές πηγές, κατόρθωσε νά συναρμολογήσει τίς διάφορες ἐπιχειρήσεις πού ἀπάρτιζαν τό σχέδιο «Νταλέτ» καί πού ἐκτελέσθηκαν ὅλες πρίν ἀπό τήν ἀποχώρηση τῶν Βρεταννῶν ἀπό τήν Παλαιστίνη καί τήν εἰσβολή τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων:

1. 'Επιχείρηση «Ναχσόν», 1 'Απριλίου: Νά δημιουργηθεῖ διάδρομος πού νά συνδέει τό Τέλ 'Αβίβ μέ τήν Ἱερουσαλήμ καί νά κόβει στά δυό τόν τομέα πού θ' ἀποτελοῦσε τό ἀραβικό κράτος.

2. 'Επιχείρηση «Χαρέλ», 15 'Απριλίου: Συνέχεια τῆς «Ναχσόν», ἀλλά ἐστιασμένη σέ ἀραβικά χωριά κοντά στό Λατρούν.

3. 'Επιχείρηση «Μισπαραγίμ», 21 'Απριλίου: Νά καταληφθεῖ ἡ Χάιφα καί νά τραπεῖ σέ φυγή ὁ ἀραβικός πληθυσμός της.

4. 'Επιχείρηση «Χαμέτς», 27 'Απριλίου: Νά καταστραφοῦν τά ἀραβικά χωριά γύρω ἀπό τή Γιάφα κι ἔτσι νά ἀποκοπεῖ ἡ πόλη αὐτή ἀπό τήν ὑπόλοιπη Παλαιστίνη, ὥστε νά διευκολυνθεῖ ἡ κατάληψή της.

5. 'Επιχείρηση «Τζεβούσι», 27 'Απριλίου: Ν'ἀπομονωθεῖ ἡ 'Ιερουσαλήμ μέ τό νά καταστραφοῦν τά γύρω χωριά.
6. 'Επιχείρηση «Γιφτάχ», 28 'Απριλίου: Νά ἐκκενωθεῖ ἡ 'Ανατολική Γαλιλαία ἀπό τούς Ἄραβες.
7. 'Επιχείρηση «Μαλατέχ», 3 Μαΐου: Νά καταστραφοῦν τά χωριά πού συνδέουν τήν Τιβεριάδα μέ τήν 'Ανατολική Γαλιλαία.
8. 'Επιχείρηση «Μακαμπί», 7 Μαΐου: Νά καταστραφοῦν τά ἀραβικά χωριά κοντά στό Λατρούν καί νά γίνει διείσδυση στό διοικητικό διαμέρισμα Ραμαλάχ.
9. 'Επιχείρηση «Γεδεών», 11 Μαΐου: Νά καταληφθεῖ τό Μπεϊσάν καί νά ἐκδιωχθοῦν οἱ ἡμιμόνιμα ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ βεδουίνοι.
10. 'Επιχείρηση «Μπαράκ», 12 Μαΐου: Νά καταληφθεῖ τό
10. 'Επιχείρηση «Μπαράκ», 12 Μαΐου: Νά καταστραφοῦν τά ἀραβικά χωριά γύρω ἀπό τό Μπουρεΐρ, στόν δρόμο γιά τό Νεγκέβ.
11. 'Επιχείρηση «Μπέν 'Αμί», 14 Μαΐου: Νά καταληφθεῖ ἡ Ἄκρα καί νά ἐκκαθαρισθεῖ ἀπό τούς Ἄραβες ἡ Δυτική Γαλιλαία.
12. 'Επιχείρηση «Πίτσφορκ», 14 Μαΐου: Νά καταληφθοῦν οἱ ἀραβικές συνοικίες στή νέα πόλη τῆς 'Ιερουσαλήμ.
13. 'Επιχείρηση «Σφιφόν», 14 Μαΐου: Νά καταληφθεῖ ἡ παλιά πόλη τῆς 'Ιερουσαλήμ.[34]

Δέν πέτυχαν ὅλες αὐτές οἱ ἐπιχειρήσεις: οἱ ἐπιχειρήσεις 1, 2, 5, 8 καί 13 ναυάγησαν, ἐνῶ ἡ 10 δέν σημείωσε παρά μερική ἐπιτυχία. 'Αλλά ἡ καταστροφή ἀραβικῶν χωριῶν στίς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις ἦταν ἀρκετή γιά νά ἐξασφαλίσει ὅτι ἕνα μεγάλο ποσοστό 'Αράβων τῆς Παλαιστίνης ἦταν πρόσφυγες πρίν ἀκόμα ἀποχωρήσουν τά βρεταννικά στρατεύματα κατοχῆς. Οἱ τρεῖς κυριότερες παράκτιες ἀραβικές πόλεις, ἡ Γιάφα, ἡ Χάιφα καί ἡ Ἄκρα, εἶχαν ἤδη «ἀποαραβοποιηθεῖ», ἐνῶ οἱ δύο κυριότερες πόλεις τῆς 'Ανατολικῆς Γαλιλαίας, ἡ Τιβεριάδα καί τό Σαφέντ, ἐκπορθήθηκαν στίς 17/18 'Απριλίου καί 9/10 Μαΐου ἀντίστοιχα. Μέ τά ἀστικά κέντρα νά βρίσκονται στά χέρια τῶν Σιωνιστῶν, τά χωριά δέν εἶχαν καμιά ἐλπίδα ν'ἀντισταθοῦν περισσότερο ἀπ'ὅσο θά διαρκοῦσαν τά πολεμοφόδιά τρυς.

'Η τρομοκρατία ὡς ἐσκεμμένη σιωνιστική στρατηγική

Τό σχέδιο «Νταλέτ» στέφθηκε μ'ἐπιτυχία ἐπειδή εἶχε ἐκπονηθεῖ μέ μεγάλη φροντίδα καί βασιζόταν σέ λεπτομερεῖς γνώσεις γιά τίς στρατηγικές δυνατότητες πού πρόσφερε τό ἔδαφος τοῦ κάθε χωριοῦ. Τίς γνώσεις αὐτές τίς εἶχαν ἀποκτήσει οἱ Σιωνιστές πρόσκοποι, οἱ Γκάντνα, πού τόσο συχνά οἱ χωρικοί τούς ἔβλεπαν

νά κατασκηνώνουν στή γῆ τους τά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς.[35] Ἡ ψυχολογία καί τά ἔθιμα τῶν χωρικῶν εἶχαν μελετηθεῖ ἐπισταμένα, ὅπως ἐπίσης οἱ δεσμοί καί οἱ σχέσεις πού ὑπῆρχαν μέσα καί ἀνάμεσα στά χωριά. Ἡ τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε σκόπιμα, ὄχι μόνο γιά νά προκαλέσει πανικό, ἀλλά καί γιά νά ἀναγκάσει κάθε χωρικό νά ἐνδιαφέρεται κατά κύριο λόγο γιά τήν ἀσφάλεια τῆς δικῆς του οἰκογένειας. Οἱ μαζικές δολοφονίες καί βιασμοί χρησιμοποιοῦνταν κατ'ἐπιλογή, γιά νά δημιουργηθεῖ τέτοια ἀτμόσφαιρα, ὥστε οἱ ἄνδρες νά εἶναι ἀναγκασμένοι νά τοποθετοῦν τήν τιμή τῶν γυναικῶν τους καί τή ζωή τῶν παιδιῶν τους πάνω ἀπό τόν πατριωτισμό τους. Στή μάχη τοῦ Κάμπρι[36], πού ἔγινε τόν Μάρτιο, εἶχαν κινητοποιηθεῖ ἄνδρες ἀπό πολλά γειτονικά χωριά, παρόλο πού δέν διέθεταν σύγχρονο σύστημα ἐπικοινωνίας ἤ μεταφορῶν. Τόν Ἀπρίλιο, ἄνδρες ἀπό ἀρκετά χωριά ἀνατολικά τῆς Ἱερουσαλήμ προσχώρησαν στή Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές[37] τοῦ Ἀμπντούλ Καντέρ Χουσαϊνί, πού προσπαθοῦσε ν'ἀνακαταλάβει τό στρατηγικό χωριό Καστέλ. Δέν ἀποκλείεται μερικοί ἀπ'αὐτούς νά ἦταν ἀπό τό μικρό χωριό Ντεΐρ Γιασήν, λίγα χιλιόμετρα μακριά ἀπό τό Καστέλ.

Ἡ σφαγή τοῦ Ντεΐρ Γιασήν, πού ἔγινε στίς 8 Ἀπριλίου καί στήν ὁποία δολοφονήθηκαν τουλάχιστον 300 χωρικοί, προκάλεσε τόση ἐντύπωση ὥστε θεωρήθηκε ὡς μεμονωμένη ἀκρότητα, πού δέν εἶχε ἄμεση σχέση μέ τή γενική συμπεριφορά τῶν Σιωνιστῶν στόν πόλεμο. Στήν ἀρχή ἡ σφαγή ἀποκηρύχθηκε ἀπό τή σιωνιστική ἡγεσία καί ὁ Μπέν Γκουριόν ἔστειλε στόν βασιλιά Ἀμπντουλάχ ἕνα μήνυμα, ὅπου ζητοῦσε συγγνώμη καί ἔριχνε τήν εὐθύνη στίς «ἀνεπίσημες» τρομοκρατικές ὁμάδες. Κι ὅμως, μιά μονάδα τῆς Παλμάχ[38] εἶχε πάρει μέρος στήν ἐπίθεση, μαζί μέ τήν Ἰργκούν καί τή Στέρν· καί τρεῖς μόλις μέρες μετά τή σφαγή, ἡ Χάγκανα καί ἡ Ἰργκούν προχώρησαν σέ ἀνοιχτή συμμαχία. Ἐξάλλου, ὑπάρχουν κι ἄλλες, λιγότερο δημοσιοποιημένες περιπτώσεις μαζικῶν δολοφονιῶν, πού ἔγιναν ἀπό τακτικές μονάδες τῆς Χάγκανα: στό Νάσρ ἀλ-Ντίν, κοντά στήν Τιβεριάδα· στό Ἀίν ἀλ-Ζεϊτουνέχ· στήν ἀλΜπίνα· στήν ἀλ-Μπάσα· στό Σαφσάφ· στή Χούλα τοῦ Λιβάνου.[39] Καί, δίχως ἀμφιβολία, ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες πού δέν καταγράφηκαν. Τό Ντεΐρ Γιασήν δέν ἦταν μιά μεμονωμένη, ἀνεξήγητη ἀκρότητα σ'ἕναν ἀμυντικό πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰσβολέων, ὅπως ἰσχυρίσθηκε ἡ σιωνιστική προπαγάνδα, ἀλλά μέρος μιᾶς συστηματικῆς ἐκστρατείας, πού στόχος της ἦταν νά ἐκφοβισθοῦν οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες καί ν'ἀναγκασθοῦν νά καταθέσουν τά ὅπλα.

Οἱ παρατηρητές τῆς ἐποχῆς ἀπόρησαν γιατί ἐπιλέχθηκε εἰδικά τό Ντεῖρ Γιασήν γιά νά χτυπηθεῖ, ἀφοῦ ἀνέκαθεν διατηροῦσε εἰρηνικές σχέσεις μέ τούς γύρω ἑβραϊκούς συνοικισμούς καί μάλιστα λέγεται ὅτι εἶχε διώξει Ἄραβες μαχητές πού θέλησαν νά κρυφτοῦν ἐκεῖ. Τά μόνα ὅπλα πού εἶχαν οἱ φρουροί τοῦ χωριοῦ ἦταν λίγα παλιά τουρκικά καί γερμανικά κυνηγετικά τουφέκια. Τό πιθανότερο εἶναι πώς τό Ντεῖρ Γιασήν διαλέχτηκε ἀκριβῶς ἐπειδή μποροῦσε νά κυριευθεῖ μέ ἐλάχιστες ἀπώλειες· καί ὁ στόχος τῶν ἀκροτήτων πού διαπράχθηκαν ἐκεῖ ἦταν νά πεισθοῦν οἱ ἀγρότες πού πολεμοῦσαν στό Καστέλ νά διασκορπισθοῦν καί νά γυρίσουν προσωρινά στά χωριά τους. Τελικά τό Καστέλ χάθηκε καί καταλήφθηκε ἀπό τήν Παλμάχ στίς 11 Ἀπριλίου, δυό μέρες μετά τή σφαγή, καί ὁ Ἀμπντούλ Καντέρ Χουσαϊνί, ὁ ἀρχηγός τῆς Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές, σκοτώθηκε. Μέ τόν θάνατό του χάθηκε καί ἡ τελευταία ἐλπίδα παλαιστινιακῆς ἀντίστασης.

Οἱ ἄνθρωποι πού ἐπέζησαν ἀπό τή σφαγή τοῦ Ντεῖρ Γιασήν (μερικούς ἀπ' αὐτούς οἱ Σιωνιστές τούς περιέφεραν θριαμβευτικά στήν ἑβραϊκή Ἱερουσαλήμ κι ὕστερα τούς τουφέκισαν) ἔδοσαν σέ ἀξιωματούχους τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καί τῆς βρετανικῆς Διοίκησης, πού ἔκαναν ἀνακρίσεις, ἀνατριχιαστικές περιγραφές γιά ἀτομικές ἀκρότητες. Ὁ Βρετανός ἀνακριτής Ρίτσαρντ Κάτλινγκ περιγράφει πόσο δύσκολο ἦταν νά πεισθοῦν οἱ τρομοκρατημένες καί ἐξευτελισμένες κοπέλες καί γυναῖκες νά περιγράψουν τί εἶχαν κάνει σ' αὐτές καί σ' ἄλλες πού δέν ἐπέζησαν:

> «Ἔκανα ἐρωτήσεις σέ πολλές γυναῖκες, γιά νά τούς ἀποσπάσω κάποιες πληροφορίες γύρω ἀπό τίς ἀκρότητες πού διαπράχθηκαν στό Ντεῖρ Γιασήν, ἀλλά οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς γυναῖκες εἶναι πολύ φοβισμένες καί ἀπρόθυμες ν' ἀφηγηθοῦν τίς ἐμπειρίες τους, ἰδιαίτερα σέ θέματα πού ἀφοροῦν σεξουαλική βία. Πρέπει νά τίς καλοπιάσει κανείς πολύ γιά ν' ἀποκαλύψουν ὁποιαδήποτε λεπτομέρεια.[40] Ἡ καταγραφή τῶν καταθέσεων ἐμποδίζεται ἐπίσης ἀπό τήν ὑστερική κατάσταση τῶν γυναικῶν, πού συχνά βάζουν τά κλάματα... τήν ὥρα πού καταγράφεται ἡ κατάθεση. Πάντως δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς διαπράχθηκαν πολλές ἀκρότητες ἀπό τούς ἐπιτιθέμενους Ἑβραίους. Πολλές νεαρές μαθήτριες βιάσθηκαν καί ἀργότερα σφαγιάσθηκαν. Ἀκόμα καί ἡλικιωμένες γυναῖκες ὑπέστησαν κακή μεταχείριση. Κυκλοφορεῖ μιά ἱστορία γιά μιά νέα κοπέλα πού τήν ἔσκισαν κυριολεκτικά στά δυό. Ἐπίσης σφάχθηκαν πολλά νήπια».[41]

Μιά ἀκρότητα πού εἶχε ὑπολογισθεῖ εἰδικά γιά νά τρομοκρατήσει τούς Ἄραβες χωρικούς ἦταν τό ξεκοίλιασμα ἑτοιμόγεννων

γυναικῶν. Αὐτό ἦταν τό πιό ξεκάθαρο μήνυμα, πού τούς προειδοποιοῦσε πώς ὁ ἀραβικός πολεμικός κώδικας, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο οἱ γυναῖκες, τά παιδιά καί οἱ γέροι πρέπει νά προστατεύονται, δέν ἴσχυε πιά στήν Παλαιστίνη. Τώρα πιά οἱ ἄνδρες ἔπρεπε νά διαλέξουν: τή χώρα τους ἤ τήν οἰκογένειά τους. Μέ τέτοιες μεθόδους, ἕνας λαός πού εἶχε τριάντα χρόνια παράδοση ἀντίστασης ἐνάντια στή βρεταννική κατοχή καί στή σιωνιστική μετανάστευση τρομοκρατήθηκε καί σπρώχθηκε στήν προσφυγιά.

'Ενῶ οἱ σιωνιστικές ὀργανώσεις προσπάθησαν ν'ἀποκρύψουν ἀπό τόν ἔξω κόσμο τίς λεπτομέρειες ὅσων συνέβησαν στό Ντεῖρ Γιασήν (καί θά πετύχαιναν τόν σκοπό τους ἄν δέν ὑπῆρχε τό θάρρος καί ἡ ἐπιμονή ἑνός ἀξιωματούχου τοῦ 'Ερυθροῦ Σταυροῦ),[42] φρόντισαν ὥστε τά νέα νά διαδοθοῦν στόν παλαιστινιακό πληθυσμό, κάνοντας ἐκείνη τήν παρέλαση στήν 'Ιερουσαλήμ καί ἀφήνοντας μερικούς ἐπιζῶντες. Στούς ἑπόμενους μῆνες, τό σιωνιστικό ραδιόφωνο καί τά μεγάφωνα εἰδικῶν αὐτοκινήτων χρησιμοποιοῦσαν ἔντεχνα τό σύνθημα «Ντεῖρ Γιασήν» γιά νά δημιουργήσουν πανικό στά χωριά, πού φοβόνταν μήπως πάθουν τό ἴδιο. 'Από τή στιγμή πού εἶχε δημιουργηθεῖ ἀτμόσφαιρα τρόμου, ἦταν εὔκολο νά τήν ἐκμεταλλευθοῦν γιά νά διογκώσουν τό κύμα ἐξόδου, μέ ἐλάχιστες ἀπώλειες ἀπό τή μεριά τῶν ἐπιτιθεμένων.

Ἕνας ἀπό τούς τρόπους, μέ τούς ὁποίους χρησιμοποιόταν ἡ τρομοκρατία γιά ν'ἀποφευχθεῖ ἡ ἄμεση ἀντιπαράθεση, περιγράφεται ἀπό τόν Γιγκάλ 'Αλλόν (μέλος ὅλων τῶν ἰσραηλινῶν κυβερνήσεων ἀπό τό 1961 καί ἀναπληρωτή πρωθυπουργό μετά τό 1967):

> «Θεωρήσαμε ἀναγκαῖο νά ἐκκαθαρίσουμε τό ἐσωτερικό τῆς Γαλιλαίας καί νά δημιουργήσουμε ἑβραϊκά ἐδαφικά δικαιώματα σ'ὁλόκληρη τήν Ἄνω Γαλιλαία... Γι'αὐτό ἀναζητήσαμε μέσα πού νά μή μᾶς ἀναγκάζουν νά ἐφαρμόσουμε βία, ὥστε νά κάνουμε τίς δεκάδες χιλιάδες σκυθρωπούς *(sic)* Ἄραβες πού παρέμεναν στή Γαλιλαία νά φύγουν... Προσπαθήσαμε νά ἐφαρμόσουμε μιά τακτική πού ἐκμεταλλευόταν τήν ἐντύπωση πού προκάλεσε ἡ πτώση τοῦ Σαφέντ καί ἡ ἧττα (τῶν 'Αράβων) στήν περιοχή πού ἐκκαθαρίστηκε μέ τήν 'Επιχείρηση «Μελατέχ» — μιά τακτική πού λειτούργησε ἀξιοθαύμαστα!
>
> «Συγκέντρωσα ὅλους τούς 'Εβραίους *μουχτάρ*, πού ἔχουν ἐπαφές μέ Ἄραβες διαφόρων χωριῶν, καί τούς ζήτησα νά ψιθυρίσουν στ'αὐτιά μερικῶν 'Αράβων πώς ἔχουν καταφθάσει μεγάλες ἑβραϊκές ἐνισχύσεις στή Γαλιλαία καί πρόκειται νά πυρπολήσουν ὅλα τά χωριά τοῦ Χουλέχ. Τούς εἶπα νά συμβουλέψουν αὐτούς τούς Ἄραβες, σάν φίλοι τους, νά φύγουν ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρός».[43]

'Η ἡμιεπίσημη ἱστορία τοῦ Ο'Μπάλανς γιά τόν πόλεμο τοῦ 1948 ἀναπαράγει πιστά τόν σιωνιστικό μύθο ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι ἔφυγαν ἀπό τά σπίτια τους κατά διαταγή τῶν ἡγετῶν τους, ἀλλά ἀκόμα κι αὐτός παραδέχεται πώς οἱ σιωνιστικές δυνάμεις ἄσκησαν κάποιο εἶδος πίεσης γιά νά προωθήσουν κάτι πού ἀποκαλεῖ «ἀσυνήθιστο γνώρισμα» τοῦ πολέμου τοῦ 1948, δηλαδή «τήν πλήρη καί ἐθελοντική ἐκκένωση τῶν ἀραβικῶν πόλεων καί χωριῶν ἀπό τούς Ἄραβες, καθώς προέλαυναν οἱ Ἑβραῖοι». Σημειώνει φευγαλέα τήν ἐκδίωξή τους ἀπό τά χωριά καί τήν καταστροφή τῶν χωριῶν μέ δυναμίτη, ἀλλά τονίζει τή χρήση «ψυχολογικῶν» μεθόδων, συμπεραίνοντας ἀτάραχα:

«Ἡ ἑβραϊκή πολιτική ἦταν νά *ἐνθαρρύνονται* οἱ Ἄραβες νά φύγουν ἀπ'τά σπίτια τους, καί οἱ Ἑβραῖοι χρησιμοποιοῦσαν τόν *ψυχολογικό* πόλεμο γιά νά τούς *παροτρύνουν (sic)* νά τό κάνουν. Ἀργότερα, καθώς ὁ πόλεμος παρατεινόταν, *ἔδιωξαν* ὅσους Ἄραβες ἔμεναν προσκολλημένοι στά χωριά τους. Ἡ πολιτική αὐτή, πού σημείωσε *ἐκπληκτική ἐπιτυχία*, εἶχε δύο ξεχωριστά πλεονεκτήματα. Πρῶτον, φόρτωνε στίς ἀραβικές χῶρες ἕνα τεράστιο πρόβλημα προσφύγων, πού ἡ ὑποτυπώδης οἰκονομία καί ὁ διοικητικός μηχανισμός τους δέν ἦταν καθόλου σέ θέση ν'ἀντιμετωπίσουν, καί δεύτερον, ἐξασφάλιζε ὅτι οἱ Ἑβραῖοι δέν θά εἶχαν πέμπτη φάλαγγα ἀνάμεσά τους»[44] (οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου).

ΟΙ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Ἡ Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές

Τό μόνο καθαρά παλαιστινιακό στρατιωτικό σῶμα πού ὑπῆρχε στήν Παλαιστίνη τό 1948, ἡ Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές, εἶχε ἱδρυθεῖ ἀπό τόν Μουφτή (Χάτζ Ἀμίν Χουσαϊνί) στά τέλη τοῦ 1947, ἐν μέρει ὡς ἀντίβαρο στή Τζαΐς ἀλ-Ἰνκάντ, πού ὑποστηριζόταν ἀπό τήν Ἀραβική Ἕνωση. Ὁ Μουφτής ἔβαλε ἐπικεφαλῆς τῆς Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ τόν ἀνεψιό του Ἀμπντούλ Καντέρ, πού τόν εἶχε συνοδέψει στίς ἀναγκαστικές περιπλανήσεις του τήν τελευταία δεκαετία τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς.[45] Ὁ Ἀμπντούλ Καντέρ μπορεῖ νά εἶχε κάποια μικρή πολεμική πείρα ἀπό τόν γερμανικό στρατό, ἀλλά ποτέ δέν εἶχε ἀποκτήσει τυπική στρατιωτική παιδεία. Ἦταν ἕνας τίμιος πατριώτης, σχεδόν τό μόνο μέλος τῆς ἄρχουσας τάξης πού ἦταν πρόθυμο νά πολεμήσει καί πού διέθετε πραγματικές ἡγετικές ἱκανότητες. Ἀλλά δέν τόν ἄφησαν νά ἐπιστρέψει στήν

Παλαιστίνη παρά μόνο τόν Δεκέμβριο τοῦ 1947, πολύ ἀργά δηλαδή γιά νά ὀργανώσει ἀποτελεσματική ἀντίσταση. Πιστεύεται ὅτι ἡ Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ δέν ἀριθμοῦσε πάνω ἀπό 5.000 ἄνδρες, δηλαδή εἶχε περίπου τήν ἀριθμητική δύναμη τῆς 'Ιργκούν καί τῆς Στέρν μαζί, καί ἦταν λιγότερο ἀπό τό ἕνα εἰκοστό τῶν συνδυασμένων Ἑβραϊκῶν 'Αμυντικῶν Δυνάμεων.

Ἡ ἔλλειψη σύγχρονων ὅπλων δέν ἦταν παρά μόνο μιά ἀπό τίς δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζε ἡ Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ. Τά χρήματα δέν ἔλειπαν ἐντελῶς, γιατί ὁ Μουφτής ἔπαιρνε χρηματική βοήθεια ἀπό τήν 'Αραβική Ἕνωση καί εἰσέπραττε τίς εἰσφορές πού συγκέντρωνε στήν Παλαιστίνη τό 'Εθνικό Ταμεῖο. 'Αλλά ἡ προμήθεια ὅπλων ἦταν πολύ δυσκολότερη ἀπό τήν ἐξεύρεση χρημάτων. Δέν ὑπῆρχαν «νόμιμες» πηγές, καί οἱ ἐπίσημοι παράγοντες τῶν ἀραβικῶν κυβερνήσεων δέν ἦταν ἀρκετά τολμηροί ἤ ἐθνικιστές ὥστε νά ριψοκινδυνέψουν τή βρεταννική ἀποδοκιμασία ἐφοδιάζοντας μέ ὅπλα τούς Παλαιστίνιους. Στήν πραγματικότητα, ἡ κύρια πηγή ἐφοδιασμοῦ τοῦ Μουφτή ἦταν οἱ βεδουίνοι τῆς Λιβύης καί τῆς Αἰγύπτου. Τό 1948, ὅπως καί τό 1936, οἱ Παλαιστίνιοι πολεμοῦσαν μέ ὅπλα πού ἦταν ἀπομεινάρια προηγούμενων πολέμων, κυρίως τουφέκια. Ὅταν ἀκόμα καί ἡ μεταβίβαση μηνυμάτων ἀνάμεσα στήν 'Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή, πού ἕδρευε στή Δαμασκό, καί στό προσωπικό της, πού βρισκόταν στήν Παλαιστίνη, ἦταν γεμάτη δυσκολίες, μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς πόσο δυσκολότερη ἦταν ἡ διοχέτευση ὅπλων στούς μαχητές τοῦ ἐσωτερικοῦ.[46]

Ἡ Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ

Τό δεύτερο ἀραβικό ἔνοπλο σῶμα πού ὑπῆρχε στήν Παλαιστίνη πρίν ἀπό τίς 15 Μαΐου ἦταν ἡ παναραβική Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ (ἤ 'Αραβικός 'Απελευθερωτικός Στρατός). 'Αριθμοῦσε 3.000 ὥς 4.000 ἄνδρες, ἀπό τούς ὁποίους 1.500 ἦταν Παλαιστίνιοι. Τό στρατολογικό καί ἐκπαιδευτικό κέντρο του βρισκόταν στή Δαμασκό, τή μόνη ἀραβική πρωτεύουσα πού οἱ ἐθνικιστές θεωροῦσαν σχετικά ἀνεξάρτητη ἀπό τή βρεταννική ἐπιρροή. Ὁ ἀρχηγός του, Φαουζί ἀλ-Καγουκτζί, εἶχε ἀρχίσει νά καλεῖ ἐθελοντές πρίν ἀκόμα ἡ Στρατιωτική 'Επιτροπή τῆς 'Αραβικῆς Ἕνωσης ἀποφασίσει νά τόν ἀναγνωρίσει, μετά τήν ἐξουσιοδότησή της ἀπό τήν 'Αραβική Ἕνωση ν'ἀναλάβει τήν ἄμυνα τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Μουφτής ἦταν ἀντίθετος στόν διορισμό τοῦ Καγουκτζί, γιατί εἶχε δεσμούς μέ τό 'Ιράκ καί τή χασεμιτική δυναστεία. 'Αλλά οἱ σχέσεις τοῦ

Καγούκτζί μέ τή Στρατιωτική 'Επιτροπή, πού έλεγχε τυπικά τόν 'Αραβικό 'Απελευθερωτικό Στρατό (Α.Α.Σ.), δέν ήταν καλύτερες άπ'ότι μέ τήν 'Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή τοῦ Μουφτή· σ'όλόκληρη τή διάρκεια τοῦ πολέμου, σπάνια άπαντοῦσε στά μηνύματα πού έρχονταν άπό τό στρατηγεῖο τῆς Δαμασκοῦ· μέ τή σειρά του κι αὐτός, σπάνια ἔπαιρνε τά ὅπλα πού τόσο ἐπιτακτικά ζητοῦσε. Τό κομφούζιο πού προκάλεσε αὐτός ὁ ἰλαροτραγικός πόλεμος φαίνεται καθαρά άπό τό ἐπεισόδιο πού περιγράφει ὁ Καγουκτζί στά άπομνημονεύματά του,[47] ὅταν προσπάθησε νά περάσει τά σύνορα Συρίας/'Ιορδανίας στή Ντεραά μέ τό Πρῶτο Τάγμα «Γιαρμούκ», τόν 'Ιανουάριο τοῦ 1948. 'Υποτίθεται ὅτι τά τυπικά τῆς εἰσόδου του εἶχαν κανονισθεῖ άπό τό στρατηγεῖο τῆς Δαμασκοῦ, άλλά όΚαγουκτζί προσέκρουσε άπροσδόκητα στήν άντίδραση τῶν 'Ιορδανῶν καί ὁ διοικητής τοῦ 'Ιρμπέντ τόν ρώτησε θυμωμένος: «Πῶς τολμᾶς νά περνᾶς τά σύνορα χωρίς νά μέ εἰδοποιήσεις προκαταβολικά καί χωρίς νά μᾶς δόσεις τόν καιρό νά ἐξετάσουμε τήν κατάσταση, τή στιγμή μάλιστα πού ξέρεις πώς ἔχουμε κάνει συμφωνία μέ τή Βρεταννία πού μᾶς ἐπιβάλλει ὁρισμένες ὑποχρεώσεις σέ περιπτώσεις σάν κι αὐτή;».[48] Τό στρατηγεῖο τόν συμβούλεψε νά μπεῖ μέ τή βία, πράγμα πού αὐτός άρνήθηκε νά κάνει, καί τελικά πῆρε τήν ἄδεια νά κινηθεῖ φανερά μέσα άπό τήν 'Ιορδανία καί νά περάσει τή γέφυρα Ἄλλενμπυ «ὄχι λαθραῖα τή νύχτα, οὔτε τμηματικά, άλλά μέρα μεσημέρι». Αὐτή ἡ φανερή διάβαση τῆς γέφυρας Ἄλλενμπυ ἦταν ὁ μοναδικός θρίαμβος τοῦ Καγουκτζί στήν Παλαιστίνη.

Τά στελέχη τοῦ Α.Α.Σ., μέ ὑποτυπώδη ἐκπαίδευση (τόσο άπό στρατιωτική ὅσο καί άπό πολιτική ἄποψη) καί χωρίς τή διάταξη πού χρειαζόταν γιά νά ξεσηκώσουν λαϊκή άντίσταση, δέν βοήθησαν καθόλου τούς άγρότες, πού ὑποτίθεται πώς μπῆκαν στήν Παλαιστίνη γιά νά τούς ὑπερασπίσουν. Οἱ Παλαιστίνιοι τούς ἔδοσαν τό παρατσούκλι «Τζαΐς άλ-Ρικάντ» («ὁ στρατός τῶν φευγάτων») καί ἔπειτα άπό χρόνια θυμόνταν άκόμα τή μόνιμη άπάντηση τοῦ σώματος αὐτοῦ στίς αἰτήσεις τους γιά ὅπλα, ὁδηγίες ἤ στρατιωτική ὑποστήριξη: *«Μάκου άουαμέρ»* («Δέν ὑπάρχουν διαταγές»).

Ἄν καί ὑποτίθεται πώς ἦταν ἄτακτο σῶμα, ὁ Α.Α.Σ. εἶχε στρατιωτικούς βαθμούς καί διοικητική ἱεραρχία παρόμοια μέ τῶν άραβικῶν στρατῶν καί, ὅπως ἐκεῖνοι, εἶχε στενή ἐπαγγελματική ἐκλεκτικιστική άντίληψη γιά τόν πόλεμο, παρμένη άπό τούς ἰμπεριαλιστικούς στρατούς, κατά τό πρότυπο τῶν ὁποίων εἶχαν δημιουργηθεῖ οἱ νέοι άραβικοί στρατοί. Γιά τά στελέχη του, ὅποιος

δέν φοροῦσε στολή ἦταν «ἄμαχος», ἀπό τή φύση του ἀνίκανος νά διαδραματίσει ἐνεργό ρόλο στόν πόλεμο. Ὁ πόλεμος ἦταν σοβαρή δουλειά μόνο γιά ἐπαγγελματίες — πῶς μποροῦσαν νά πολεμήσουν ἀδαεῖς χωριάτες; Ὅταν ὁ *μουχτάρ* τῆς Λουμπίγια πῆγε στόν Α.Α.Σ. γιά νά ζητήσει ὅπλα, τοῦ τά ἀρνήθηκαν ἐπειδή «δέν ἔχουν ἄνδρες μέ στολή».[49] Παρόλο πού μερικές φορές οἱ ἴδιοι οἱ χωρικοί πήγαιναν νά βοηθήσουν τίς μονάδες τοῦ Α.Α.Σ. (π.χ. στή Σετζέρα τῆς Κάτω Γαλιλαίας), ὑπάρχει μόνο μιά πιστοποιημένη περίπτωση πού ὁ Α.Α.Σ. τούς συμπαραστάθηκε κι αὐτός μέ τή σειρά του. Τά μόνα μέλη τῆς Τζαΐς ἀλ-᾿Ινκάντ πού πολέμησαν μέ τούς χωρικούς ἦταν λιποτάκτες, πού διαγράφτηκαν στή συνέχεια ἀπό τό σῶμα. Στή μάχη τοῦ Κάμπρι, μιά κοντινή μονάδα τοῦ Α.Α.Σ. ἀρνιόταν ν᾿ἀναλάβει κι αὐτή δράση, μέχρι ἀργά τό ἀπόγευμα, ὅταν στάλθηκαν γυναῖκες ἀπό τό χωριό γιά νά τούς ντροπιάσουν. Καί τότε πάλι, ὅπως ἀναφέρεται, πῆραν ἀπ᾿τούς κατοίκους τοῦ Κάμπρι ὅλα τά ὅπλα πού εἶχαν κυριευθεῖ στό πεδίο τῆς μάχης.[50]

Ὅταν τό Σαφουριγιέχ, ἕνα χωριό στήν Κάτω Γαλιλαία, βομβαρδίσθηκε ἀπό ἀεροπλάνα καί μετά ἀπό πυροβολικό, οἱ ἄνδρες πῆγαν τίς οἰκογένειές τους σ᾿ἕνα γειτονικό δάσος καί γύρισαν γιά νά ὑπερασπισθοῦν τό χωριό τους:

> «Ὑπολογίζαμε πώς ὁ Α.Α.Σ., πού στάθμευε στή Ναζαρέτ, κάπου ἕξι χιλιόμετρα μακριά, θά ἐρχόταν νά μᾶς σώσει... ἀλλά δέν ἦρθε. Ἤμασταν ἀποδιοργανωμένοι... Πολεμούσαμε ἀνεξάρτητα, καθένας γιά τόν ἑαυτό του. Δέν ὑπῆρχε ἐπικοινωνία ἤ συντονισμός ἀνάμεσά μας».[51]

Σ᾿ὅλες τίς πόλεις ὅπου στάθμευε ὁ Α.Α.Σ. καί εἶχε κάποια δύναμη, παρατηρήθηκε μικρότερη ἀντίσταση στίς ἐπιθέσεις τῶν Ἑβραϊκῶν Ἀμυντικῶν Δυνάμεων παρά στά περισσότερα χωριά. Ἡ Ἄκρα ἔπεσε μέσα σέ μιά νύχτα, πράγμα πού ἐπέτρεψε στίς Ε.Α.Δ. νά «ἐκκαθαρίσουν» ὅλα τά χωριά τῆς Δυτικῆς Γαλιλαίας σέ λιγότερο ἀπό μιά βδομάδα. Ὅταν οἱ Ε.Α.Δ. πρόσβαλαν τό Σαφέντ, τή νύχτα τῆς 9 πρός τήν 10 Μαΐου, οἱ τρεῖς ἀνώτατοι Ἄραβες διοικητές δέν ἦταν στήν πόλη καί γρήγορα διαδόθηκαν φῆμες πώς ὁ Α.Α.Σ. ὑποχωροῦσε. Ἡ πτώση τοῦ Σαφέντ, πού θεωροῦνταν ὡς ἀραβικό προπύργιο, προκάλεσε πανικό σ᾿ὅλα τά χωριά τῆς Ἀνατολικῆς Γαλιλαίας.

Οἱ Παλαιστίνιοι χωρικοί, ἀναψηλαφώντας τίς ἐμπειρίες πού εἶχαν μέ τόν Α.Α.Σ. τόν κατηγοροῦν ὄχι μόνο γιά παθητικότητα, ἀλλά σέ ὁρισμένες περιπτώσεις καί γιά συνεργασία μέ τόν ἐχθρό ἤ μέ τήν Ἐπιτροπή Ἀνακωχῆς τοῦ Ο.Η.Ε., γιά τήν παράδοση

διαφόρων χωριῶν ἀμαχητί. Οἱ κάτοικοι τῆς 'Αλ-Μπίρουα, πού εἶχαν κατορθώσει ν'ἀνακαταλάβουν τό χωριό τους μετά τήν πρώτη του κατάληψη ἀπό τίς Ε.Α.Δ., πείσθηκαν ἀπό τόν διοικητή μιᾶς μονάδας τοῦ Α.Α.Σ., πού στάθμευε ἐκεῖ κοντά, νά τούς τό παραδόσουν. Ἕνας ἀπό τούς χωρικούς θυμᾶται:

«Ἤμασταν βέβαιοι πώς ἦταν εἰλικρινής καί ἐμπιστευθήκαμε τούς στρατιῶτες τοῦ Α.Α.Σ., σίγουροι πώς θά προστατέψουν τό χωριό μας... Πιστεύαμε πώς οἱ Ἄραβες ἀδελφοί μας, πού ἦταν ὁπλισμένοι καλά, θ'ἀντιστέκονταν σέ μιά ἑβραϊκή ἐπίθεση. 'Αλλά δέν ἀργήσαμε νά τούς δοῦμε ν'ἀποσύρονται ἀπ'τό χωριό. Δέν πιστεύαμε στά μάτια μας... Ἦρθαν γιά νά μᾶς βοηθήσουν καί νά προστατέψουν τό χωριό μας· ἀντί γι'αὐτό, παρέδοσαν τό χωριό στόν ἐχθρό».

Στή λεπτομερέστερη περιγραφή πού ἔχει γραφτεῖ ὥς τώρα γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε σ'ἕνα παλαιστινιακό χωριό τή χρονιά τοῦ πολέμου, ὁ Ἔλιας Σουφάνι[52] δείχνει πόσο κακές ἦταν ἀρχικά οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς κατοίκους τῆς Μιίλγια καί τίς μονάδες τοῦ Α.Α.Σ. πού ἦταν στρατοπεδευμένες κοντά τους. Τό πρῶτο κλιμάκιο ἀποτελοῦνταν ἀπό 'Ιορδανούς· καί οἱ στρατιῶτες του, φτάνοντας σέ μέρα ἀργίας, μπῆκαν στήν ἐκκλησία καί ἐπιστράτευσαν χωριανούς γιά νά τούς βοηθήσουν νά ξεφορτώσουν τά καμιόνια τους, νά τούς μαγειρέψουν, νά τούς κουβαλήσουν νερό. 'Αργότερα, οἱ 'Ιορδανοί ἀντικαταστάθηκαν ἀπό Ὑεμενίτες, πού ἡ στάση τους ἀπέναντι στούς χωρικούς δέν ἦταν, ἀρχικά, λιγότερο ὑπεροπτική:

«Φάνηκε ἀμέσως ἀπό τή συμπεριφορά τῶν Ὑεμενιτῶν πώς ἦταν ἐχθρικά διατεθειμένοι ἀπέναντι στούς ντόπιους ἀγρότες, καί μάλιστα τούς περιφρονοῦσαν. 'Από τό στρατηγεῖο τους, πού τό εἶχαν ἐγκαταστήσει στό σχολεῖο, ἔδιναν διαταγές δεξιά κι ἀριστερά στό χωριό. Δέν τούς καιγόταν καρφί γιά τήν περιουσία ἤ τήν ἐργασία αὐτῶν πού δῆθεν εἶχαν ἔρθει γιά νά ἐλευθερώσουν. 'Επιβλήθηκε στούς ἀγρότες κάτι σάν καταναγκαστική ἐργασία. Ὑποχρεώθηκαν νά σκάβουν ὀρύγματα, νά φέρνουν καυσόξυλα, νά κουβαλοῦν νερό κλπ. Οἱ στρατιῶτες, γιά νά ἐπιβλέπουν τούς ἄνδρες πού δούλευαν καί ἐπειδή ἔκριναν πώς παραῆταν κουραστικό νά περιπολοῦν πεζῆ, ἐπιτάξανε τά ἄλογα».[53]

Ὡστόσο — καί αὐτό ἀποτελεῖ τό κύριο πόρισμα τῆς μελέτης τοῦ Σουφάνι — οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στήν πολιτοφυλακή τοῦ χωριοῦ καί τόν Α.Α.Σ. βελτιώθηκαν πολύ στή διάρκεια τῆς παρατεταμένης πολιορκίας τῆς Μιίλγια, πρό πάντων ὅταν ἡ Χάγκανα ἐξαπέλυσε τόν Αὔγουστο ἰσχυρή ἐπίθεση, πού τήν ἀπέκρουσε ἡ πολιτοφυλακή τοῦ χωριοῦ πολεμώντας δίπλα-δίπλα μέ τόν Α.Α.Σ.:

«'Η μάχη ζύμωσε τό χωριό, τήν πολιτοφυλακή, τόν Α.Α.Σ., κάνοντάς τους ένα συνεκτικό σῶμα. Κάθε στρατιώτης ἦταν στό μέτωπο καί μαχόταν. Κάθε ἄνδρας στό χωριό βοηθοῦσε στήν κοινή προσπάθεια. 'Η πολιτοφυλακή πολεμοῦσε πλάι στόν Α.Α.Σ. Ἄλλοι ἄνδρες κουβαλοῦσαν πυρομαχικά καί ἐφόδια στό μέτωπο. Οἱ γυναῖκες πήγαιναν στούς μαχόμενους ἄνδρες τρόφιμα καί νερό.

«Ὅταν τελικά οἱ χωρικοί ἐκκένωσαν τά σπίτια τους, λίγους μῆνες ἀργότερα, οἱ στρατιῶτες βοήθησαν πολλές οἰκογένειες νά κουβαλήσουν τά παιδιά καί τά ὑπάρχοντά τους. Στά τέλη τοῦ ἀγώνα, οἱ χωρικοί καί τό ὑεμενίτικο κλιμάκιο διεξῆγαν μαζί έναν λαϊκό πόλεμο κατά τοῦ κοινοῦ τους ἐχθροῦ».[54]

'Ο Σουφάνι παρατηρεῖ πώς στό τέλος οἱ στρατιῶτες τοῦ Α.Α.Σ. βοηθοῦσαν κιόλας τούς ἀγρότες στίς γεωργικές ἐργασίες τους. Τιμώντας τούς ἁπλούς στρατιῶτες τοῦ Α.Α.Σ., ὁ Σουφάνι κάνει διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί τήν ἡγεσία τους. Πολλοί ὁπλίτες δέν ὑποχώρησαν παρά ἔπειτα ἀπό πεισματώδεις μάχες, μέ μεγάλη ἀπροθυμία καί μόνον ἀφοῦ ἄκουσαν πώς οἱ ἀρχηγοί τους εἶχαν ἀποσυρθεῖ. Θυμᾶται πώς συνάντησε τόν λοχία Σαλάχ τή μέρα πού ἔπεσε ἡ Μιίλγια:

«Μᾶς εἶπαν πώς ὁ ἀνώτατος διοικητής τῆς περιοχῆς, ἕνας 'Ιρακινός πού λεγόταν ἀλ-'Αζμάχ, εἶχε παραλείψει νά εἰδοποιήσει τόν Σαλάχ γιά τήν ἐπικείμενη ἀποχώρηση ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ Α.Α.Σ. ἀπό τήν περιοχή... Σήμερα, εἰκοσιτέσσερα χρόνια ἀργότερα, πουθενά στούς λόφους τῆς Δυτικῆς Γαλιλαίας, ὅπου ὁ Σαλάχ καί οἱ συμπολεμιστές τους ἔδοσαν ἐπανειλημμένες μάχες καί κράτησαν γερά, δέν ὑπάρχει μνημεῖο γι' αὐτούς τούς ἀνθρώπους».[55]

'Η Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές καί ἡ Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ ἦταν τά μόνα ἀραβικά ἔνοπλα σώματα πού ὑπῆρχαν στήν Παλαιστίνη πρίν ἀποσυρθοῦν οἱ Βρεταννοί, στίς 14 Μαΐου. Ὡς ἐκείνη τήν ἡμερομηνία, μεγάλα τμήματα τῆς χώρας — ἡ παράκτια πεδιάδα, ἡ 'Ανατολική καί Δυτική Γαλιλαία κι ὅλες οἱ πόλεις ἐκτός ἀπό τήν Παλιά 'Ιερουσαλήμ, τή Γάζα καί τίς πόλεις τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ 'Ιορδάνη — εἶχαν ἤδη «ἐκκαθαρισθεῖ» ἀπό τούς περισσότερους Ἄραβες κατοίκους τους. Σ' αὐτό τό σημεῖο οἱ στρατοί πέντε ἀραβικῶν κρατῶν μπῆκαν στήν Παλαιστίνη, μέ συνολική δύναμη 15.000 ἀνδρῶν περίπου (γύρω στό ἕνα ὄγδοο τῶν 'Εβραϊκῶν 'Αμυντικῶν Δυνάμεων). Τά βαρύτερα ὅπλα πού διέθεταν ἦταν 22 ἐλαφρά τάνκς καί 14 Σπίτφαϊρς. Οἱ ὑπολογισμοί πού δημοσιεύθηκαν στόν Τύπο γιά τήν ἀριθμητική δύναμη καί τόν ὁπλισμό τῶν ἀραβικῶν στρατῶν ἦταν τρομερά ἐξογκωμένοι, πράγμα πού δέν ἀποκλείεται νά ἦταν μέρος τῆς πολιτικῆς τῶν ἀραβικῶν καθεστώ-

των νά χρησιμοποιοῦν ἀπειλές γιά ν'ἀποφύγουν τήν πραγματική σύγκρουση. Κανένας τους δέν εἶχε πολεμική πείρα, ἐξοικείωση μέ τό ἔδαφος ἤ γνώση τοῦ ἐχθροῦ πού ἀντιμετώπιζε. Οἱ κινήσεις τους ὑπαγορεύονταν ἀπό κυβερνήσεις πού ἐπιζητοῦσαν ἐναγώνια διαπραγματεύσεις γιά τόν διακανονισμό τοῦ «παλαιστινιακοῦ προβλήματος» καί πού ὁ κυριότερος στρατιωτικός στόχος τους στήν Παλαιστίνη ἦταν νά ἐμποδίσουν ἡ μιά τήν ἄλλη ν'ἀποκομίσει ὀφέλη. Τό 1948, ὅπως ἔμελλε νά συμβεῖ μέ δραματικότερο τρόπο τό 1967, τό ἀποτέλεσμα τῶν μεγαλόστομων ἀραβικῶν στρατιωτικῶν ἀπειλῶν πρός τούς Σιωνιστές ἦταν νά ἐμφανίσουν τούς τελευταίους ὡς ἀμυνόμενους ἐναντίον εἰσβολῆς, καί ν'ἁπλώσουν ἕνα παραπέτασμα, πίσω ἀπό τό ὁποῖο ἡ οὐσιαστικά ἐπιθετική δράση τῶν Σιωνιστῶν ἐναντίον τῶν Παλαιστινίων περνοῦσε πρακτικά ἀπαρατήρητη.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ

Ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἔξω κόσμου γιά τό τί πραγματικά εἶχε συμβεῖ στήν Παλαιστίνη τό 1948 καί ἡ κατάλυση τῶν παλαιστινιακῶν ἐθνικῶν θεσμῶν εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά περάσουν πολλά χρόνια προτοῦ ὅσοι ἐπέζησαν ἀπ'αὐτόν τόν πόλεμο μπορέσουν νά καταγράψουν τίς ἐμπειρίες τους. Ἄν αὐτό πού τούς συνέβη εἶχε συμβεῖ σέ Ἑβραίους ἤ σέ Ἀρμένιους, ὁλόκληρος ὁ «πολιτισμένος» κόσμος θά σειόταν ἀπό φρίκη καί ἀγανάκτηση. Ἀλλά ἐπειδή αὐτή τή φορά οἱ θύτες ἦταν Ἑβραῖοι καί τά θύματα Ἄραβες, κανένας δέν ἤθελε νά μάθει τίποτα. Οἱ Εὐρωπαῖοι παρατηρητές πού παρακολούθησαν ἀπό κοντά τά γεγονότα μίκρυναν τήν κλίμακα τῆς παλαιστινιακῆς τραγωδίας· λόγου χάρη, μιά ἔκθεση πού δημοσιεύθηκε στό *The Economist* στίς 2 Ὀκτωβρίου 1948 ὑπολόγιζε τόν ἀριθμό τῶν προσφύγων σέ 360.000, παρόλο πού ἦταν τουλάχιστο διπλάσιος, καί ἔκανε ἔκκληση γιά ἀνθρωπιστική βοήθεια, ἀντί νά ζητήσει νά διερευνηθοῦν τά αἴτια αὐτῆς τῆς ἐξόδου. Ἀπό τήν ἀρχή, αὐτή ἦταν ἡ κύρια ἀντίδραση τῶν Δυτικῶν στό πρόβλημα τῶν Παλαιστινίων προσφύγων: διευρύνετε τήν ὑλική βοήθεια πρός τούς ἐπιζῶντες· ἀγνοῆστε τά πολιτικά αἴτια! Τό ἄρθρο τοῦ *The Economist* περιέχει ἐπίσης μιά σύντομη περιγραφή ἑνός αὐτόπτη μάρτυρα γιά τήν κατάσταση τῶν ξεσπιτωμένων Παλαιστινίων τούς πρώτους μῆνες τῆς προσφυγιᾶς:

> «Ἴσως τό πιό συγκλονιστικό θέαμα στούς λόφους εἶναι αὐτό πού προσφέρει τό Μπίρ Ζεΐτ, πρός τά βόρεια τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπου

γύρω στούς 14.000 ξεσπιτωμένοι ἄνθρωποι εἶναι ἐγκατεστημένοι στίς ἀναβαθμίδες, κάτω ἀπό τά λιόδεντρα — ἕνα δέντρο γιά κάθε οἰκογένεια — κι εἶναι ἀναγκασμένοι νά τρῶνε τή φλούδα τῶν δέντρων καί νά καῖνε τό ζωντανό ξύλο πού τούς συντηροῦσε γενιές ὁλόκληρες. Ἐδῶ καί στό Ναμπλούς, ὅπου ἡ ὀργάνωση εἶναι λίγο πιό συστηματική, ὑπάρχει πρός τό παρόν τόσο λίγο γάλα γιά τά μωρά, ὥστε ἡ ἔκτρωση φαίνεται νά εἶναι ἡ πιό ἀνθρωπιστική διέξοδος».[56]

Μιά ἄλλη ἀνατριχιαστική περιγραφή τῶν βασάνων πού τράβηξαν οἱ Παλαιστίνιοι τή χρονιά τῆς Συμφορᾶς μᾶς τή δίνει ὁ κόμης Μπερναντότ στά ἀπομνημονεύματά του:

«Γύρισα ἕνα σωρό προσφυγικά στρατόπεδα· ἀλλά ποτέ μου δέν ἀντίκρυσα φοβερότερο θέαμα ἀπ' αὐτό πού εἶδαν τά μάτια μου ἐδῶ, στό Ραμαλάχ. Τό αὐτοκίνητο δέχθηκε πραγματική ἔφοδο ἀπό ἕνα ἐξημμένο πλῆθος ἀνθρώπων, πού φώναζαν μέ ἀνατολίτικο πάθος πώς ἤθελαν φαΐ καί νά γυρίσουν στά σπίτια τους. Ὑπῆρχαν ἕνα σωρό φρικιαστικά πρόσωπα στή θάλασσα τῆς πάσχουσας ἀνθρωπότητας. Θυμᾶμαι ὅμως μιά ὁμάδα ἀπό ἐξαθλιωμένους κι ἀβοήθητους γέρους μέ ἀνάκατα γένια, πού ἔχωναν τά σκελετωμένα πρόσωπά τους μέσα στό αὐτοκίνητο καί πρότειναν κομμάτια ψωμιοῦ πού οἱ συνηθισμένοι ἄνθρωποι θά τά θεωροῦσαν σίγουρα ἀκατάλληλα γιά φάγωμα, ἀλλά αὐτωνῶν ἦταν ἡ μόνη τους τροφή».[57]

Καί οἱ δύο αὐτές περιγραφές προέρχονται ἀπό ἀμέτοχους, εἶναι ζωηρές καί τίς διακρίνει μιά μετρημένη συμπάθεια, ἀλλά τούς λείπει τό οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς ὑποκειμενικότητας. Ποιά ἦταν τά συγκεκριμένα βιώματα αὐτῶν τῶν χιλιάδων ξεσπιτωμένων Παλαιστινίων ἀγροτῶν, βεδουίνων καί ἐργατῶν, πού, μέσα ἀπό τίς μπροσοῦρες τοῦ U.N.R.W.A., ὁ κόσμος θά τούς μάθαινε μέ τό ὄνομα «Ἄραβες πρόσφυγες»; Κανένας δέν σκέφτηκε νά τούς ρωτήσει ὥς τό 1973, ὅταν ἕνας νεαρός Παλαιστίνιος μελετητής, ὁ Ναφέζ Ναζάλ, ἀποφάσισε νά διαλέξει γιά θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του τό ζήτημα γιατί οἱ Παλαιστίνιοι ἐγκατέλειψαν τίς ἑστίες τους τό 1948. Γιά νά τό ἐξακριβώσει, πῆρε συνεντεύξεις ἀπό πολλούς καί διάφορους ἀνθρώπους πού ἐπέζησαν ἀπό τόν πόλεμο τοῦ 1948 καί ἔμεναν στά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου καί τῆς Συρίας. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς ἦταν ἀγρότες, ἀλλά ὑπῆρχαν καί χωροφύλακες, δάσκαλοι, μαγαζάτορες, μηχανικοί, *μουχτάρ*, ὁδηγοί λεωφορείων, νοικοκυρές, ἕνας γιατρός κι ἕνας δικαστής. Ἀπό αὐτό τό πλατύ δειγματολόγιο μποροῦμε γιά πρώτη φορά νά συνθέσουμε μιά ἀπό πρῶτο χέρι εἰκόνα γιά τό τί συνέβη ὅταν ὁ πόλεμος τοῦ 1948 ἔφτασε στά χωριά τῆς Γαλιλαίας.

Παρόλο πού κάθε χωριό εἶχε τή δική του, ξεχωριστή ἐμπειρία ἀπό τόν πόλεμο, οἱ συνεντεύξεις πού πῆρε ὁ Ναζάλ ἀποκαλύπτουν ὁρισμένα κοινά θέματα: οἱ πολιτοφυλακές τῶν χωριῶν εἶχαν ἀπαρχαιωμένα ὅπλα, πολύ λίγα πυρομαχικά καί ὑποτυπώδη ἐκπαίδευση·[58] ἡ πρόωρη πτώση τῶν πόλεων ἐπέδρασε ἄσχημα στό ἠθικό τῶν ἀγροτῶν· κάθε χωριό ἦταν ἀπομονωμένο, χωρίς εἰδήσεις καί ὀργάνωση· δέν ὑπῆρχε ἐθνικό κέντρο ἀποφάσεων γιά νά δόσει ὁδηγίες· οἱ ἀραβικές στρατιωτικές δυνάμεις πού στάθμευαν στήν Παλαιστίνη δέν βοήθησαν στήν ἄμυνα τῶν χωριῶν· ὑπῆρχαν μέσα στά χωριά διαφωνίες γύρω ἀπό τό ἄν εἶναι προτιμότερο ν'ἀντισταθοῦν, νά παραδοθοῦν ἤ νά καταφύγουν ἀλλοῦ.

'Η ἀντίσταση θά πρέπει νά φαινόταν τόσο μάταιη, τή στιγμή πού δέν ὑπῆρχαν σταθερά κυκλώματα ἐφοδιασμοῦ μέ ὅπλα, ὥστε στά περισσότερα χωριά οἱ πολιτοφύλακες ἔριξαν λίγες ντουφεκιές γιά τήν τιμή τῶν ὅπλων κι ὕστερα ὑποχώρησαν, γιά νά ξαναενωθοῦν μέ τίς οἰκογένειές τους στά γειτονικά δάση ἤ χωριά. 'Αλλά μιά μειοψηφία χωριῶν ἀντιστάθηκαν μέ πεῖσμα, ἰδιαίτερα στήν πρώτη φάση τοῦ πολέμου, προτοῦ τό ἠθικό πέσει στή χαμηλότερη δυνατή στάθμη. Οἱ κάτοικοι τῆς ἀλ-Μπίρουα καί τοῦ ἀλ-Σάαμπ κατάφεραν ν'ἀνακαταλάβουν τά χωριά τους μετά τήν πρώτη ἐπίθεση. Τό Μιγιάρ εἶναι ἕνα ἄλλο χωριό πού τό θυμοῦνται γιά τήν ἀντίσταση πού πρόβαλε. 'Ακόμα κι ἄν δεχτοῦμε πώς ὑπάρχει ἕνα στοιχεῖο ὑπερβολῆς, φαίνεται καθαρά πώς ἡ θέληση γιά ἀντίσταση ὑπῆρχε καί θά μποροῦσε ν'ἀξιοποιηθεῖ ἀπό μιά ἡγεσία ἱκανή νά ὀργανώσει αὐτή τήν ἀντίσταση.

'Η σιωνιστική τακτική

'Η μορφή ἐπίθεσης πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ 'Εβραϊκές 'Αμυντικές Δυνάμεις ἦταν μᾶλλον ενιαία, ἄν καί παρατηρεῖται σαφής διαφορά ἀνάμεσα στήν πρώτη φάση τοῦ πολέμου, ὁπότε οἱ ἑβραϊκές στρατιωτικές δυνάμεις ἦταν ὑπερβολικά ἁπλωμένες καί ὁ ἐφοδιασμός τους μέ ὅπλα ἀκόμα περιορισμένος, καί τήν τελική φάση, ὁπότε εἶχαν πιά τή δυνατότητα νά βομβαρδίζουν τά χωριά ἀπ' τόν ἀέρα καί νά χρησιμοποιοῦν βαρύ πυροβολικό. Στήν πρώτη φάση, στή Δυτική καί 'Ανατολική Γαλιλαία, τά χωριά δέχονταν ἐπίθεση ἀπό δύο ἤ τρεῖς πλευρές, ἐνῶ ἔμενε ἀνοιχτός ἕνας δρόμος στά βόρεια ἤ ἀνατολικά γιά νά διαφύγουν οἱ κάτοικοι. Οἱ ἐπιθέσεις ἐξαπολύονταν συνήθως κατά ἀραιά χρονικά διαστήματα, καί τά χωριά πού δέν εἶχαν προσβληθεῖ ἄμεσα εἶχαν συχνά τήν αὐταπάτη πώς δέν θά δέχονταν ἐπίθεση. Γιά παράδειγμα, ἀκόμα καί στίς 16

'Ιουλίου ἡ πόλη τῆς Ναζαρέτ «δέν ἀνησυχοῦσε», γιατί εἶχε 400 πολιτοφύλακες καί σχετικά καλά ὅπλα. 'Ακόμα κι ἀργότερα, στίς 29 'Οκτωβρίου, οἱ περισσότεροι κάτοικοι τοῦ Μέτζντ ἀλ-Κρούμ, 18 χιλιόμετρα ἀνατολικά ἀπό τήν Ἄκρα, ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν στό χωριό τους, καί δέν ἀποφάσισαν νά τό ἐκκενώσουν παρά μόνον ὅταν εἶδαν τόν Α.Α.Σ. ν'ἀποσύρεται.

Παρόλο πού οἱ Ε.Α.Δ. ἔδιναν τήν ἐντύπωση ἐρασιτέχνη σέ σύγκριση μέ τούς εὐρωπαϊκούς στρατούς, ἦταν ἀπείρως κινητικότερες καί καλύτερα ὁπλισμένες ἀπό τούς χωρικούς. Πρό πάντων εἶχαν αὐτόματα ὅπλα, πού πολύ λίγα χωριά διέθεταν, ὅπως ἐπίσης ὅλμους καί διάφορα εἴδη ἐκρηκτικῶν ὑλῶν. Μολονότι ἡ ἀντίσταση πού πρόβαλλε ἡ πολιτοφυλακή ἑνός χωριοῦ σπάνια διαρκοῦσε πάνω ἀπό μερικές ὧρες, τά θύματα ἦταν πολλά, καί σέ μερικές περιπτώσεις (π.χ. στό ἀλ-Γκαμπσιγέχ) τά πυρά στρέφονταν ἐναντίον τῶν χωρικῶν πού ἔφευγαν.[59] Ὅταν κυρίευαν ἕνα χωριό, οἱ Ε.Α.Δ. ἄρχιζαν συνήθως ν'ἀνατινάζουν μέ δυναμίτη τά σπίτια του, ὅπως π.χ. στό ἀλ-Ζίμπ:

> «Γλίστρισα κρυφά μέσα στό χωριό, κάπου ἕνα μήνα ἀφότου ἔπεσε στά χέρια τῶν 'Εβραίων, γιά νά πάρω κάτι πράγματα ἀπ'τό σπίτι μου. Μίλησα μέ τούς γεροντότερους πού εἶχαν μείνει·[60] τούς εἶχαν βάλει ὅλους στό σπίτι τοῦ 'Αμπού Σαλέχ· εἶπαν πώς οἱ 'Εβραῖοι στρατιῶτες εἶχαν καταστρέψει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς περιοχῆς ἀλ-Ραμέλ, πρός τά νότια τοῦ χωριοῦ, καί τόν ἀνατολικό τομέα».[61]

'Ο Χάρρυ Λεβίν, ἕνας ἀνταποκριτής τῆς Χάγκανα, περιέγραψε μιά ἐπίθεση τῆς Παλμάχ στήν Κολόνια (Καλούνια), ἕνα χωριό κοντά στό Καστέλ, στίς 12 'Απριλίου: «Ὅταν ἔφυγα, οἱ σκαπανεῖς τοῦ μηχανικοῦ ἀνατίναζαν σπίτια. Τό ἕνα μετά τό ἄλλο. Τά γερά πέτρινα κτίρια, μερικά ἀπό τά ὁποῖα ἦταν χτισμένα μέ τό ἐκλεπτυσμένο στύλ τῆς πόλης, γίνονταν συντρίμμια».[62]

Τό στρατήγημα πού περιέγραψε ὁ 'Αλλόν, δηλαδή νά χρησιμοποιοῦνται 'Εβραῖοι ἤ Δροῦσοι *μουχτάρ* γιά νά προειδοποιοῦν ἄλλα χωριά πώς πρόκειται νά δεχθοῦν ἐπίθεση, ὥστε νά τά ἐκκενώσουν οἱ κάτοικοί τους, ἐφαρμόσθηκε σέ μεγάλη ἔκταση στήν πρώτη φάση τοῦ πολέμου, ὅπως γιά παράδειγμα στήν ἀλ-Μπίρουα. Ἕνα ἄλλο τέχνασμα ἦταν ἡ μεταμφίεση. Στήν περίπτωση τοῦ ἀλΣουμεϊριγέχ, κοντά στήν Ἄκρα, ἑνός ἀπό τά πρῶτα χωριά τῆς Δυτικῆς Γαλιλαίας πού δέχτηκε ἐπίθεση, ἕνας ἀξιωματικός πού ἰσχυρίσθηκε πώς ἦταν ἀπό μιά μονάδα τοῦ Α.Α.Σ. σταθμευμένη στήν Ἄκρα ὑποσχέθηκε πώς θά στελνόταν βοήθεια σέ περίπτωση ἑβραϊκῆς ἐπίθεσης. Ὅταν, τά χαράματα τῆς ἄλλης μέρας, ἐκδηλώθηκε ἡ

ἐπίθεση τῶν Ε.Α.Δ., οἱ οἰκογένειες τοῦ ἀλ-Σουμεϊριγέχ ἄρχισαν νά φεύγουν, ἀφήνοντας 35 ὁπλισμένους ἄνδρες γιά νά ὑπερασπίσουν τό χωριό:

«Μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἥλιου... οἱ χωρικοί εἶδαν μιά θωρακισμένη μονάδα νά πλησιάζει ἀπό τά νότια, κατά μῆκος τοῦ δρόμου ἀπό τήν Ἄκρα. Πιστεύοντας πώς ἦταν ἡ ἀραβική δύναμη πού ἐρχόταν γιά νά τούς σώσει (οἱ ἄνδρες φοροῦσαν τόν κόκκινο καί ἄσπρο ἀραβικό κεφαλόδεσμο), ὁ Σαλέχ Σαΐντ Καμπούς, πού ἦταν στό νότιο τμῆμα τοῦ χωριοῦ, ἄρχισε νά πυροβολεῖ στόν ἀέρα γιά νά τούς καλωσορίσει. Ἀλλά ὅταν χτυπήθηκε ἀπό σφαίρα κι ἔμεινε στόν τόπο, οἱ χωρικοί πού ἦταν ταμπουρωμένοι στά ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ κατάλαβαν πώς ἡ θωρακισμένη μονάδα ἦταν τοῦ ἐχθροῦ κι ἄρχισαν νά ὑποχωροῦν».[63]

Ἀκόμα καί μετά τήν πτώση ἑνός χωριοῦ, μερικοί κάτοικοι δέν ἔφευγαν, ἀλλά προσπαθοῦσαν νά μείνουν. Ἡ τύχη τους διέφερε ἀπό περίπτωση σέ περίπτωση. Μερικές φορές, ὅπως στήν ἀλ-Μπάσ, τό Κάμπρι, τὸ Σαφσάφ, τό Μέτζντ ἀλ-Κρούμ, τήν ἀλΜπίνα, ἐφαρμοζόταν ἡ μέθοδος τῆς μαζικῆς σφαγῆς γιά νά ἐνθαρρυνθεῖ ἡ πλήρης ἐκκένωση. Πότε-πότε οἱ Σιωνιστές ἐπέτρεπαν μόνο σέ ἡλικιωμένους Παλαιστίνιους νά παραμείνουν ἤ τούς μετέφεραν σ'ἄλλα χωριά. Ἡ μαζική ἐκτόπιση ἦταν τό μέσο πού χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν ἀπομάκρυνση πολλῶν χωρικῶν πού κατάφεραν νά μείνουν ὡς πρόσφυγες σέ δρουσικά χωριά μετά τό τέλος τοῦ πολέμου. Σέ σπάνιες περιπτώσεις, ἴσως μόνο στήν περίπτωση τῆς Μιίλγια, δόθηκε στούς κατοίκους ἡ ἄδεια νά γυρίσουν στό χωριό τους. Κράτηση, φυλάκιση καί ἐκτόπιση ἦταν ἡ τύχη τῶν περισσότερων ἀτόμων πού ἐπιχείρησαν νά μείνουν[64] ἤ πιάσθηκαν καθώς προσπαθοῦσαν νά γυρίσουν στά σπίτια τους.

Οἱ ἀντιδράσεις τῶν χωρικῶν: Φυγή ἤ ἀντίσταση;

Σέ πολλές περιπτώσεις ἡ ἐπίθεση τοῦ πυροβολικοῦ ἄρχιζε τή νύχτα, χωρίς προειδοποίηση. Τό Κουεϊκάτ, λίγα χιλιόμετρα ἀνατολικότερα ἀπό τήν Ἄκρα, εἶχε ἀποκρούσει τουλάχιστο μιά ἀπόπειρα κατάληψής του, ἀλλά τή νύχτα τῆς 9 πρός 10 Ἰουλίου οἱ Ε.Α.Δ. περικύκλωσαν τό χωριό κι ἄρχισαν νά τό σφυροκοποῦν:

«Ξυπνήσαμε ἀπ'τόν πιό δυνατό θόρυβο πού εἴχαμε ἀκούσει ποτέ, ὀβίδες πού ἔσκαγαν καί πυρά πυροβολικοῦ... ὁλόκληρο τό χωριό ἦταν πανικόβλητο... Οἱ περισσότεροι χωρικοί ἄρχισαν νά φεύγουν τρέχοντας μέ τίς πυτζάμες τους. Ἡ γυναίκα τοῦ Κασίμ Ἀχμάντ Σαΐντ ἔφυγε κουβαλώντας ἕνα μαξιλάρι ἀντί γιά τό παιδί της».[65]

Κάποια γυναίκα ἀπό τό ἴδιο χωριό, πού σήμερα εἶναι μεσόκοπη καί ζεῖ στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, μοῦ ἀφηγήθηκε τίς ἀναμνήσεις της ἀπό ἐκείνη τήν ἐπίθεση:

«Ἦταν ἡ πρώτη νύχτα τοῦ Ραμαζανιοῦ καί κοιμόμασταν στήν ταράτσα. Ξέρετε πώς στό Ραμαζάνι ἔχουμε *σουχούρ* γύρω στίς 3 τό πρωί. Λοιπόν, εἴχαμε κάνει τσάι κι ἡ μάνα μου μόλις εἶχε ἀρχίσει νά στρώνει τό τραπέζι. Θυμᾶμαι πώς εἴχαμε *μπάμιεχ*. Τότε ἀκριβῶς ἄρχισαν νά σφυροκοποῦν τό χωριό. Φύγαμε ὅπως-ὅπως. Μερικοί ἀπό μᾶς πήδησαν ἀπ'τήν ταράτσα, ἄλλοι ἀπ'τή σκάλα».

Μέσα στόν πανικό τῆς μαζικῆς φυγῆς, συνέβαινε συχνά νά χωρίζουν οἰκογένειες καί νά χάνονται παιδιά. Ἕνας ἄνδρας ἀπ'τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ θυμᾶται πῶς συνέβη αὐτό στήν κόρη του, πού ἦταν νήπιο:

«Ὅταν πέσανε πάνω στό χωριό μας, οἱ γυναῖκες, τά παιδιά καί οἱ γέροι ἔφυγαν πρῶτοι. Ἐπειδή πρίν ἀπ'τό 1948 ἤμουν στή χωροφυλακή, ἤμουν ἕνας ἀπό κείνους πού ὑπεράσπισαν τό χωριό. Ὅταν τέλειωσαν ὅλα (δηλ. ὅταν ἔπεσε τό χωριό), πῆγα στόν ἐλαιώνα, ὅπου εἶχαν μαζευτεῖ οἱ χωρικοί, γιά νά ψάξω νά βρῶ τή γυναίκα μου καί τά παιδιά μου. Εἶχα μιά μικρή κόρη τρισήμισυ χρόνων, καί μέσα στή μάχη εἶχε χωριστεῖ ἀπ'τή μητέρα της. Μερικοί εἶπαν πώς τήν εἶδαν νά πηγαίνει σ'ἕνα δρουσικό χωριό πού λεγόταν Γέρκα. Συνέχισα νά ψάχνω ὥς τό πρωί, χωρίς νά βρῶ τό κορίτσι μου. Τό πρωί ἀνέβηκα στή Γέρκα. Ἦταν ἐκεῖ κάμποσα παιδιά πού ἔπαιζαν στήν πλατεία, κι εἶδα τήν κόρη μου νά στέκεται μπροστά σ'ἕνα ἀγόρι πού ἔτρωγε ψωμί. Πεινοῦσε κι ἔλεγε στό ἀγόρι: «Δός μου ψωμί», κι αὐτό δέν τῆς ἔδινε σημασία. Πῆγα ἀπό πίσω της, τήν ἔσφιξα στήν ἀγκαλιά μου καί δέν μποροῦσα νά μιλήσω ἀπ'τά δάκρυα. Νάτην ἐκεῖ πέρα, ὄχι μέ τόν πατέρα καί τή μάνα της, ὄχι στό σπίτι της οὔτε σέ κανενός τό σπίτι, ἀλλά μόνη καί πεινασμένη. Μέσα σέ δώδεκα ὧρες εἴχαμε πέσει ἀπ'τήν ἀξιοπρέπεια στήν ταπείνωση».

Οἱ οἰκογένειες, καθώς ἀμφιταλαντεύονταν ἀνάμεσα στόν φόβο μήπως χάσουν τά σπίτια τους καί τόν φόβο γιά τή ζωή τῶν παιδιῶν τους, πρόπεμπαν μερικές φορές τά παιδιά τους στόν Λίβανο. Ὁ Ρ.Χ., παιδί δώδεκα χρονῶν τότε, στάλθηκε μέ τόν θεῖο του στό Μπίντ Τζμπεῖλ ἐπειδή ἦταν ὁ πρωτότοκος τῆς οἰκογένειας καί οἱ γονεῖς του ἤθελαν νά εἶναι σίγουροι πώς θά γλιτώσει σέ περίπτωση πού χάνονταν ὅλοι. Μιά γυναίκα πού κατάγεται ἀπό τό Κάμπρι, ἕνα χωριό πού περίμενε νά δεχθεῖ ἰδιαίτερα ἄγρια ἐπίθεση ἐξαιτίας μιᾶς πετυχημένης ἐνέδρας πού εἶχε στήσει στούς Ἑβραίους τόν

Μάρτιο,[66] μοῦ περιέγραψε πῶς πῆγε μέ τά πόδια — παιδί ὀχτώ χρονῶν μ'ἕνα μικρότερο ἀδερφό της — ἀπό τό Κάμπρι ὥς τήν Τύρο τοῦ Λιβάνου· σέ κάποιο σημεῖο τῆς διαδρομῆς τῆς ἔπεσαν οἱ κουβέρτες πού τῆς εἶχε δόσει ἡ μητέρα της. Τό φοβερό δίλημμα, νά μείνουν ἤ νά φύγουν, χώρισε τούς γέρους ἀπ'τούς νέους, καί μερικές φορές μάλιστα χώρισε ἀκόμα καί συζύγους. Πολλοί δέν ἐπρόκειτο νά ξαναϊδωθοῦν ποτέ πιά:

«'Ο πατέρας μου, ὁ ἀδερφός μου, ἡ γυναίκα μου καί τά παιδιά μου ἔμειναν μαζί μου στά περίχωρα τοῦ χωριοῦ Φαραντίγια, νοτιοδυτικά ἀπ'τό χωριό μας. 'Η μητέρα, ἡ ἀδερφή μου, ὁ ξάδερφός μου καί ὀάνεψιός μου ἔμειναν στό Σαφσάφ. Μείναμε ἐκεῖ ὥσπου οἱ 'Εβραῖοι βομβάρδισαν τό χωριό 'Αιλαμπούν, ἀναγκάζοντας τούς κατοίκους του νά φύγουν πρός τά βόρεια... ἐκεῖ μάθαμε πώς οἱ 'Εβραῖοι εἶχαν βομβαρδίσει καί τό Σαφσάφ. 'Η μητέρα μου, ἡ ἀδερφή μου κι ἄλλοι συγγενεῖς μου ἦταν ἀνάμεσα σ'αὐτούς πού σκοτώθηκαν».[67]

Μερικές φορές ἐπιτρεπόταν σέ ἡλικιωμένα ἄτομα νά μείνουν στά χωριά τους ἤ σέ γειτονικές σπηλιές, αὐτό ὅμως δέν γινόταν πάντα. Ἕνας ἄνδρας ἀπ'τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ εἶπε στό Ναζάλ τίς τελευταῖες εἰδήσεις πού εἶχε ἀπ'τούς γονεῖς του. Τοῦ τίς μετέφεραν ἄλλοι ἡλικιωμένοι χωριανοί, πού εἶχαν μείνει μαζί τους στήν ἀλΜπίνα ὥς τόν Δεκέμβριο, ὁπότε οἱ 'Εβραῖοι τούς ἔβαλαν σ'ἕνα ἀνοιχτό καμιόνι καί τούς πῆγαν στή Ζουμπούμπα, κοντά στό Τζενίν:

«Ὅταν ἔφτασαν στά σύνορα, οἱ 'Εβραῖοι τούς διέταξαν νά περάσουν στήν ἀραβική πλευρά. Πολλοί χωριανοί ἦταν τόσο ἄρρωστοι πού δέν μποροῦσαν νά περπατήσουν καί ἀφέθηκαν πίσω, μέσα στή βροχή. Κανένας δέν ξέρει τί ἀπόγιναν οἱ γονεῖς τοῦ Νίμρ».[68]

'Ο Ζ.Κ., ὁ ἄνδρας πού ὁ παπούς του ἤθελε νά ἐπιτεθεῖ στούς 'Εβραίους μέ τό μπαστούνι του, μοῦ εἶπε τί συνέβη στήν οἰκογένειά του μετά τήν πτώση τοῦ ἀλ-Σάαμπ:

«Ὅταν φύγαμε ἀπ'τό χωριό, οἱ 'Εβραῖοι πῆραν τόν παπού μου καί τόν πέταξαν στήν 'Ιορδανία, αὐτόν καί δυό γιούς του. Δυό ἄλλοι θεῖοι μου πέθαναν καθ'ὁδό, κοντά στό Τζενίν, ἀλλά ὁ παπούς μου, πού ἦταν κάπου 110 χρονῶν, συνέχισε ὥς τό Χαλέπι, ὅπου εἶχε κάτι συγγενεῖς, μέ τούς ὁποίους ἔμεινε κάμποσο καιρό κι ὕστερα ἔσμιξε μαζί μας στό Μπααλμπέκ (στρατόπεδο). Στό Μπααλμπέκ ἔκανε πολύ κρύο γιά ἕνα γέρον ἄνθρωπο, κι ἔτσι γυρίσαμε στήν Τύρο. 'Εκεῖ, αὐτός ἀποφάσισε νά γυρίσει πίσω στήν Παλαιστίνη. 'Ο πατέρας μου προσπάθησε νά τόν πείσει πώς εἶναι γέρος ἄνθρωπος καί πώς

δέν θά τα καταφέρει. Αὐτό ἔγινε τό 1950. Ἐκεῖνος ὅμως ἐπέμεινε νά πάει, καί χωρίς νά πεῖ τίποτα σέ κανέναν ἀγόρασε ἕναν γάιδαρο καί νοίκιασε ἕναν ὁδηγό, γύρισε στήν Παλαιστίνη κι ἔφτασε στό χωριό μας. Ἐκεῖ ἡ ζωή του ἦταν πολύ δύσκολη, γιατί τοῦ ἀπαγόρεψαν νά μείνει κι ἀναγκαζόταν νά κρύβεται τήν ἡμέρα στά χωράφια. Ἡ γιαγιά μου ἦταν στό Μέτζντ ἀλ-Κρούμ καί δέν μποροῦσε νά τόν συναντήσει. Μετά ἀπό πολλές προσπάθειες, κατάφερε νά πάει κοντά του. Στό μεταξύ ἐκεῖνος ἦταν ἄρρωστος καί τυφλός. Τέσσερα-πέντε χρόνια ἀργότερα πέθανε».

Ἕνας ἄλλος πού προσπάθησε νά μείνει ἦταν ὁ Ρ.Μ., πού ἔγινε ἀργότερα ἡγετικό στέλεχος στό ἀντιστασιακό κίνημα.[69] Ἡ ἀφήγησή του εἶναι ἐνδιαφέρουσα, γιατί δείχνει πώς, καθώς κατέρρεε ἡ Παλαιστίνη, γίνονταν προσπάθειες γιά τοπική καί περιφερειακή ὀργάνωση, ἄν καί φυσικά δέν ἦταν ἱκανές ν'ἀνακόψουν τήν πλημμύρα τῶν προσφύγων οὔτε νά τούς βοηθήσουν, ἀπό τή στιγμή πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τά χωριά τους:

«Σέ κάθε χωριό ὑπῆρχε ἕνα τοπικό συμβούλιο, κι ἀπ'ὅλα αὐτά τά συμβούλια εἶχε συγκροτηθεῖ μιά κεντρική ἐπιτροπή. Ἐγώ ἤμουν ἀντιπρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Σοχμάτα κι ἔγινα γραμματέας τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Γαλιλαίας. Ἀρχίσαμε προσπάθειες γιά νά ὀργανώσουμε τίς δημόσιες ὑποθέσεις. Ἤμασταν ὑποχρεωμένοι νά περιμένουμε ἀπό τόν Λίβανο νά ἱκανοποιήσει τίς ἀνάγκες μας, γιατί δέν εἴχαμε πιά στή διάθεσή μας τήν Ἄκρα. Οἱ Σιωνιστές εἶχαν καταλάβει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Παλαιστίνης καί ὁ Α.Α.Σ. εἶχε ὑποχωρήσει στό Ἀιτερούν. Ὁ ἀγώνας μας συνεχίσθηκε ὥς τόν Ὀκτώβριο· τότε ἦταν πού οἱ Σιωνιστές ἔκαναν ἐπίθεση καί κυρίευσαν ὁλόκληρη τή Γαλιλαία, κι ὁ λαός μας ἀπωθήθηκε στόν Λίβανο.

«Ἤμουν ἕνας ἀπ'αὐτούς πού ἦταν ἐναντίον τῆς ἐκκένωσης, κι ἐπειδή τό πίστευα αὐτό ἔμεινα στό χωριό μου ὥσπου ἔφυγε ὁκόσμος. Τούς πρότεινα νά μείνουμε στά χωράφια ἀντί γιά τά σπίτια, λόγω τοῦ κινδύνου βομβαρδισμῶν, κι ἔπειτα νά πᾶμε καί ν'ἀντιμετωπίσουμε τή μοίρα μας, ἔστω κι ἄν ἦταν νά σκοτωθοῦμε. Ὅταν οἱ Σιωνιστές κατέλαβαν τό χωριό μας, ἤμουν ἕνας ἀπ'αὐτούς πού συνέλαβαν.

«Ἕνα ἀπό τά πολιτικά λάθη τῆς ἡγεσίας μας ἦταν πώς δέν ἐμπόδισε τήν ἐκκένωση. Ἔπρεπε νά εἴχαμε μείνει. Εἶχα ἕνα τουφέκι κι ἕνα ὁπλοπολυβόλο Στέν. Ὁ πατέρας μου μοῦ εἶπε: «Ἔρχονται οἱ Σιωνιστές, ξέρεις τί κάνουν στά κορίτσια, πάρε τίς ἀδερφές σου καί πηγαίνετε στό Λίβανο». Ἐγώ τοῦ εἶπα: «Προτιμῶ νά σκοτώσω τίς ἀδερφές μου κι ὅλους σας καί νά φυλάξω τήν τελευταία σφαίρα γιά τόν ἑαυτό μου. Κάλλιο αὐτό παρά νά φύγουμε». Ὕστερα πῆραν τό χωριό μας, μέ συνέλαβαν κι ἔφυγαν. Ἀλλά ἡ ἡγεσία μας ἦταν ἔξω,

στό Κάιρο, τή Δαμασκό καί τή Βηρυτό. Ὅταν οἱ ἡγέτες εἶναι ἔξω, δέν μποροῦν νά λένε στόν κόσμο νά μείνει».

Μαζί μ'ἄλλους συγχωριανούς του, ὁ Ρ.Μ. πιάστηκε καί φυλακίσθηκε. Τόν μετέφεραν ἀπό τό ἕνα μέρος στό ἄλλο μέσα στήν Παλαιστίνη, καί στό τέλος τόν πέταξαν ἔξω ἀπ'τά σύνορα, στό Μανσουράχ, μέ τά λόγια:

«Δέν ἔχεις πιά καμιά θέση στήν Παλαιστίνη. Πήγαινε ὅπου θές. Ἄν γυρίσεις πίσω, θά σέ σκοτώσουμε».

Ἡ ἀφήγηση τοῦ Ρ.Μ. δείχνει καθαρά πώς ἡ μεγάλη μάζα τῶν χωρικῶν εἶχε τρομοκρατηθεῖ ὄχι μόνον ἀπό τή στρατιωτική ἐπίθεση, ἀλλά κι ἀπό τούς βιασμούς. Ἡ ὑποχρέωση πού εἶχαν οἱ ἀδερφοί νά προστατέψουν τίς ἀδερφές τους ἔγινε αἰτία συγκρούσεων σέ πολλές οἰκογένειες, πρό πάντων ὅταν αὐτή ἡ ὑποχρέωση ἐρχόταν σέ ἀντίφαση μέ τόν πατριωτισμό τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν. Μιά γυναίκα, πού ἦταν ἔφηβη τήν ἐποχή τοῦ ξεριζωμοῦ, θυμᾶται μιά παρόμοια σύγκρουση στήν οἰκογένειά της:

«Στήν Παλαιστίνη εἶχα ἕναν ἀδερφό στό στρατό. Ὅταν φύγαμε εἶπε: «Ἐγώ δέν φεύγω». Εἶπε στόν πατέρα μου: «Δέν θά φύγω. Αὐτή εἶναι ἡ γῆ μου, κι ὅσο εἶμαι στό σπίτι μου κανένας δέν μπορεῖ νά ἔρθει καί νά τό πάρει». Ὁ πατέρας μου τοῦ μίλησε γιά τήν τιμή καί γιά τίς ἀδερφές του — δέν ὑπῆρχε πολιτική συνείδηση στήν παλιότερη γενιά — καί τότε ὁ ἀδερφός μου εἶπε: «Ἄν νοιάζεσαι γιά τέτοια πράματα, νά πᾶς στά χωράφια». Ἐπέμενε νά μείνουμε, παρόλο πού γινόντουσαν βομβαρδισμοί κι ἀεροπορικές ἐπιθέσεις. Τότε ἕνας ξάδερφος πού ἐργαζόταν ὡς τηλεφωνητής-σύνδεσμος μέ τόν Α.Α.Σ. χτυπήθηκε σέ μιά ἀεροπορική ἐπιδρομή, κι ὁ ἀδερφός μου ἀναγκάσθηκε νά τόν πάει στό Μπίντ Τζμπεῖλ. Τότε ἔπεσε ἡΣοχμάτα κι ὅλα τά γύρω χωριά. Ὁ πατέρας μου ἐπέμενε νά φύγουμε, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι, κι ἔτσι πήγαμε στό δρουσικό χωριό Χουρφεῖς. Δέν νιώθαμε ἄνετα ἐκεῖ. Οἱ Δροῦσοι μᾶς ἀπειλοῦσαν διαρκῶς πώς θά ἔρχονταν οἱ Ἑβραῖοι, γιά νά μᾶς ξεφορτωθοῦν. Θέλαμε νά γυρίσουμε στή Σοχμάτα, ἀλλά δέν βρίσκαμε κανένα νά μᾶς συνοδέψει. Ἔτσι λοιπόν πήραμε μαζί μας τά παιδιά τοῦ ἀδερφοῦ μου καί πήγαμε στό Ρμεῖς. Δέν εἴχαμε ἄλλο τίποτα ἔξω ἀπό τά ροῦχα πού φορούσαμε. Θυμᾶμαι πώς τά παιδιά διψοῦσαν κι ἤθελαν νά πιοῦν, κι ἀναγκαζόμαστε νά πίνουμε ἀπ'τούς ἴδιους νερόλακκους μέ τά ζῶα».

Πρόσφυγες μέσα στήν ἴδια τήν Παλαιστίνη

Δέν ἑνώθηκαν ὅλοι οἱ χωρικοί μέ τά κύματα τῶν προσφύγων πού ἔφευγαν πρός τά βόρεια, πρός τόν Λίβανο, καί πρός τά ἀνατολικά,

πρός τή δυτική ὄχθη τοῦ 'Ιορδάνη. Ἄν καί εἶναι ἀδύνατο νά γίνουν ἀκριβεῖς ἐκτιμήσεις, φαίνεται πώς στήν πλειοψηφία τους οἱ χωρικοί περιφέρθηκαν μέσα στήν Παλαιστίνη ὅσον καιρό μπόρεσαν, καταφεύγοντας μαζί μέ τούς συγγενεῖς τους σέ ἀσφαλέστερα χωριά, καί δέν ἔφυγαν ἀμέσως γιά τίς γειτονικές χῶρες. Ἕνας ἀπό τούς πληροφοριοδότες τοῦ Ναζάλ, ἀπό τό ἀλ-Σουμεϊριγέχ, πῆγε τήν οἰκογένειά του στήν Ἄκρα ὅταν ἔπεσε τό χωριό· ἀπό τήν Ἄκρα πῆγαν στό ἀλ-Γκαμπισιγέχ ὥσπου ἔπεσε, μετά στό χωριό Ἄμκα. 'Από ἐκεῖ πῆγαν στό 'Αμπού Σινάν, ὥσπου παραδόθηκε, κατόπιν στήν Τασήμπα, μέχρι τήν πτώση της στά τέλη 'Οκτωβρίου. Μόνο τότε πέρασαν στόν Λίβανο. Ἕνας ἄνδρας πού τραυματίσθηκε στή μάχη τοῦ Κάμπρι μοῦ εἶπε:

> «Ἤμουν ὁ τελευταῖος πού ἄφησε τό χωριό μας (τό Σαφουριγέχ). Ἔμεινα στή Νάσρα ὥσπου τήν πῆραν οἱ Ἑβραῖοι, κι ἔπειτα κετέφυγα στό Χμεϊμέχ. Δέν ἤθελα νά πάω στόν Λίβανο, γιατί ἤξερα τόν Λίβανο καί τή Συρία ἀπό τό 1936, ὅταν πήγαινα ἐκεῖ γιά ν'ἀγοράσω ὅπλα. 'Απ'τό Χμεϊμέχ γύρισα στήν Ἄκρα, ἀπό τήν Ἄκρα στό Σαφουριγέχ, ἐγώ κι ἡ γυναίκα μου, μετά πῆγα ἀπ'τό Σαφουριγέχ στό 'Αλούτ. Ὁ ἀδερφός μου μέ συμβούλεψε νά πάω στό Μπίντ Τζμπεΐλ, ἀλλά εἶπα: «Δέν θέλω νά ξαναδῶ τόν Λίβανο». Ἔπειτα οἱ Ἑβραῖοι ἄρχισαν νά κάνουν ἔρευνα σ'ὅλα τά σπίτια, ψάχνοντας γιά ἄνδρες πού εἶχαν πολεμήσει τό'36 καί τό'48. Καθώς εἶχα μείνει καιρό στό νοσοκομεῖο καί μέ εἶχαν ἐπισκεφθεῖ πολλοί, ἄρχισα νά φοβᾶμαι γιά τή ζωή μου. Τότε μόνον ἀποφάσισα νά φύγω».

Σέ μερικές περιπτώσεις, οἱ Δροῦσοι χωρικοί φέρθηκαν γενναιόδωρα καί φιλόξενα στούς πρόσφυγες, ἀλλά πιό συχνά ἡ ψυχρή ὑποδοχή τους ἔδοσε στούς φυγάδες χωρικούς μιά πρώτη γεύση τοῦ τί σήμαινε νά εἶναι ἀνέστιοι καί χωρίς πατρίδα. Ὁ πατέρας πού πῆγε στό δρουσικό χωριό Γέρκα γιά νά βρεῖ τήν κόρη του συνάντησε ἐκεῖ ἕναν ἄνθρωπο, τόν ὁποῖο εἶχε βοηθήσει κάποτε στή φυλακή:

> «Εἶπα: «Γειά σου Μουχάνα». Αὐτός μέ χαιρέτησε, ἀλλά δέν εἶπε «Τφαντάλ». Εἶπα: «Σέ παρακαλῶ, ἄν ἔχεις τήν καλοσύνη, ἕνα κομμάτι ψωμί γι'αὐτό τό παιδάκι. 'Εγώ δέν θέλω τίποτα γιά τόν ἑαυτό μου». Εἶπε τότε αὐτός: «Περίμενε ἐδῶ». Πῆγε στό σπίτι του κι ἔφερε ἕνα κομμάτι ψωμί μέ πέντε ἐλιές μέσα».

Στό διάστημα πού περιπλανιόνταν ὅσο πιό κοντά τολμοῦσαν στά χωριά τους, οἱ περισσότεροι προσπαθοῦσαν νά μποῦν κρυφά σ'αὐτά γιά νά πάρουν τρόφιμα, κουβέρτες, κοσμήματα, πού τά

εἶχαν ἐγκαταλείψει μέσα στόν πανικό τοῦ φευγιοῦ. Συνήθως αὐτό δέν ἦταν δύσκολο, ἰδιαίτερα στήν πρώτη φάση τοῦ πολέμου, ὁπότε οἱ Ε.Α.Δ. μόνο μικρές μονάδες μποροῦσαν ν'ἀφήνουν γιά νά φρουροῦν τά χωριά πού εἶχαν καταλάβει:

«Πῆγα τήν οἰκογένειά μου στόν Λίβανο, ἀλλά ἐκεῖ δέν εἴχαμε τίποτα νά κάνουμε. 'Αποφάσισα νά γυρίσω στό χωριό (τήν ἀλΧαλίσα) γιά νά ξεθάψω κάτι λεφτά πού εἶχα κρύψει στήν αὐλή... Ἔπρεπε νά γυρίσω, κι ἄς ἤξερα πώς αὐτό μπορεῖ νά μοῦ στοίχιζε τή ζωή μου».[70]

«Ἄφησα τό χωριό μου χωρίς νά θερίσω τό στάρι... Γύρισα γιά νά μαζέψω ἕνα μέρος ἀπ'τά καπνά μας καί τό στάρι μας, ὥστε νά μήν πεθάνει τῆς πείνας ἡ οἰκογένειά μου... Στό χωριό διαπιστώσαμε πώς οἱ 'Εβραῖοι εἶχαν κάψει καί καταστρέψει τά σπίτια μας.»

«Γύρισα γιά νά πάρω λίγες κουβέρτες, μερικά μαξιλάρια καί τρόφιμα γιά τήν οἰκογένειά μου. Φύγαμε τόσο βιαστικά πού δέν μπόρεσα νά πάρω τίποτα μαζί μου.»[71]

'Η γυναίκα ἀπό τό Κουεϊκάτ, πού ἡ οἰκογένειά της ἑτοιμαζόταν νά φάει *μπάμιεχ* τή νύχτα πού ἔγινε ἡ ἐπίθεση, πέρασε περισσότερο καιρό ἀπό τούς περισσότερους ἄλλους ὡς πρόσφυγας στήν ἴδια της τή χώρα, τήν Παλαιστίνη:

«Ἤμουν δώδεκα χρονῶν ὅταν φύγαμε ἀπ'τό χωριό μας. Πήγαμε σ'ἕνα χωριό πού λεγόταν 'Αμπού Σινάν. Ἤμασταν μιά οἰκογένεια, τρία κορίτσια, τρία ἀγόρια, μητέρα, πατέρας καί παπούς, καί δέν εἴχαμε τίποτα νά φᾶμε. 'Εγώ συνήθιζα νά παίρνω τόν μικρότερο ἀδερφό μου καί νά πηγαίνουμε κρυφά πίσω γιά νά πάρουμε πράγματα ἀπ'τό σπίτι μας. 'Η μητέρα μου μέ τιμωροῦσε γι'αὐτό πού ἔκανα, ἀλλά ἐγώ δέν φοβόμουν τούς 'Εβραίους. Ἔμπαινα μέσα στό σπίτι κι ἔπαιρνα σαπούνι, ἀλεύρι, τρόφιμα γιά νά φᾶμε. Μιά φορά πού κουβαλοῦσα ἕνα βαρύ σακκί μέ ἀλεύρι, πάτησα ἕνα ἠλεκτρικό σύρμα πού ἔβαλε σέ λειτουργία ἕνα κουδούνι κινδύνου. Τότε ἦταν πού ἔπεσα καί χτύπησα στήν πλάτη. Μιά ἄλλη φορά παραλίγο νά μᾶς πιάσουν οἱ στρατιῶτες μέσα στό σπίτι μας, ἀλλά κρυφτήκαμε σ'ἕνα ντουλάπι. Εἴχαμε γίνει κλέφτες στήν ἴδια μας τή χώρα!

«Πηγαίναμε καί παίρναμε ἀπ'τό χωριό μας καρπούζια, μπάμιες, ντομάτες καί σιτηρά. Ἦταν ἡ γῆ μας, τήν εἴχαμε σπείρει καί θέλαμε νά τή θερίσουμε. Πότε-πότε ἡ μητέρα μου κι ἡ θεία μου πήγαιναν τή νύχτα — ἦταν ὀχτώ ἤ δέκα χιλιόμετρα δρόμος. Μιά φορά πού πῆγαν, τίς εἶδαν οἱ σκοποί καί τρύπησαν τό κεφάλι τῆς θείας μου μέ μιά σφαίρα. Εἴδατε τόν ἄνδρα της τόν 'Αμπού Σαλέχ καί τήν κόρη της τήν 'Αμινέχ. Τί σκληρή πού ἦταν ἡ ζωή της!

«Δέν εἴχαμε λεφτά νά νοικιάσουμε σπίτι ἀπ'τούς Δρούσους.

'Ηταν καλοκαίρι καί κοιμόμασταν κατάχαμα. Όταν ἦρθε ὁ χειμώνας, νοικιάσαμε ἕνα πολύ μικρό δωμάτιο, τρία ἐπί δύο. Μείναμε ὅλο τόν χειμώνα στό 'Αμπού Σινάν, κι ἔπειτα, τόν Μάρτη, οἱ 'Ισραηλινοί ἄρχισαν νά πιέζουν τούς «πρόσφυγες» — ἤμασταν πρόσφυγες στήν ἴδια μας τή χώρα! — νά φύγουν. 'Ηρθαν στίς πέντε ἡ ὥρα τή νύχτα, περικύκλωσαν τό χωριό κι ἄρχισαν νά κοιτᾶνε ταυτότητες. Σ'ὅσους ἦταν πρόσφυγες, τούς ἔλεγαν νά μαζέψουν τίς οἰκογένειές τους καί ν'ἀνεβοῦν στά καμιόνια. Δέν μᾶς ἄφησαν νά πάρουμε τίποτα μαζί μας. Γέμισαν ἐννιά μεγάλα καμιόνια κι ἔπειτα μᾶς πῆραν καί μᾶς πέταξαν πέρα ἀπ'τά σύνορα, στόν δρόμο τοῦ Μέρτζ ἀλ-'Αμέρ».

Σέ μιά τουλάχιστο περίπτωση, ἡ ἀκλόνητη ἀπόφαση τῶν χωρικῶν νά μαζέψουν τή σοδειά τους τούς ἔσπρωξε ν'ἀνακαταλάβουν τό χωριό τους ἀπό τό σχετικά μικρό ἀπόσπασμα τῶν Ε.Α.Δ. πού τό φύλαγε. 'Ο Ναζάλ ἀφηγεῖται μέ ἀρκετές λεπτομέρειες τήν περίπτωση τῆς ἀλ-Μπίρουα:[72]

«Οἱ κάτοικοι τῆς ἀλ-Μπίρουα περίμεναν δεκατρεῖς μέρες (μετά τήν πρώτη πτώση τοῦ χωριοῦ τους στίς 11 'Ιουνίου). Σ'αὐτό τό διάστημα ἦταν ἐξαρτημένοι ἀπό τή φιλοξενία τῶν γειτονικῶν χωριῶν. Τό πρωί τῆς 23 'Ιουνίου, οἱ χωρικοί ἀποφάσισαν ν'ἀνακαταλάβουν τό χωριό τους. Κόντευε νά τελειώσει ἡ ἐποχή τοῦ θερισμοῦ κι ἤθελαν νά θερίσουν τά χωράφια τους πρίν καταστραφεῖ ἡ σοδειά. Τά νέα γιά τό σχέδιο διαδόθηκαν σ'ὅλα τά γύρω χωριά. Οἱ πληροφοριοδότες μου ἀναφέρουν ὅτι πάνω ἀπό διακόσιοι ἄνδρες καί γυναῖκες συγκεντρώθηκαν καί προετοιμάσθηκαν ν'ἀγωνισθοῦν γιά τό χωριό τους καί τή σοδειά τους. Γύρω στούς ἐνενηνταέξι ἄνδρες ἦταν ὁπλισμένοι μέ διάφορους τύπους τουφεκιῶν καί εἶχαν τριάντα ὥς σαρανταπέντε φυσίγγια πυρομαχικῶν ὁ καθένας. 'Ο ἀξιωματικός Γιασέμ, ἕνας 'Ιρακινός τοῦ 'Αραβικοῦ 'Απελευθερωτικοῦ Στρατοῦ πού στάθμευε στό Τέλ ἀλ-Λιγιάτ, ἔδοσε στούς χωρικούς μερικά πυρομαχικά, ἀλλά τούς εἶπε πώς δέν μποροῦσε νά συμπράξει μαζί τους, γιατί δέν εἶχε διαταγές».

'Η ἑβραϊκή δύναμη, αἰφνιδιασμένη, ἀποσύρθηκε σέ θέσεις πού βρίσκονταν δυτικά ἀπό τήν ἀλ-Μπίρουα, ἐγκαταλείποντας ἐφτά θεριστικές μηχανές, μέ τίς ὁποῖες οἱ 'Εβραῖοι εἶχαν ἀρχίσει νά θερίζουν τή σοδειά τῶν χωρικῶν. Τό πῶς στή συνέχεια ἡ ἀλ-Μπίρουα ἐμπιστεύθηκε τήν ἀσφάλειά της στόν Α.Α.Σ., πού ἀποσύρθηκε ἀπό ἐκεῖ σχεδόν ἀμέσως, τό ἔχουμε ἤδη περιγράψει.[73]

Οἱ χωρικοί τῆς ἀλ-Μπίρουα ἔμειναν στή γύρω περιοχή γιά ἀρκετό διάστημα μετά τή δεύτερη πτώση τοῦ χωριοῦ τους:

«'Η οἰκογένεια τοῦ Νατζίμπ Σάαντ ἔμεινε στά περίχωρα τοῦ χωριοῦ

σχεδόν μιά βδομάδα προτοῦ ἀποφασίσει νά τραβήξει βορεινά, πρός τόν Λίβανο. Ἡ γυναίκα του ἀρνήθηκε νά πάει ὁπουδήποτε, ἐλπίζοντας πώς γρήγορα θά ἐπέστρεφαν στό σπίτι τους. Ὁ Χάτζ Ἀλῆ Φαγιάντ ἔμεινε ἕνα μήνα (στήν ἀλ-Μπίινα) ἀφότου τό χωριό κυριεύθηκε γιά δεύτερη φορά, πρίν ἀποφασίσει νά φύγει γιά τόν Λίβανο».

Ὁ Νατζίμπ Σάαντ διηγήθηκε στόν Ναζάλ γιά τήν προσπάθειά του νά μπεῖ κρυφά στό χωριό καί νά «κλέψει» μερικά ἀπό τά ὑπάρχοντά του:

«Καταφύγαμε στόν Λίβανο, καί ἡ ζωή δέν ἦταν ὅπως τήν περιμέναμε. Οἱ συνθῆκες ἦταν ἄσχημες. Δέν εἴχαμε πόρους γιά νά ζήσουμε. Ἀπελπίσθηκα, καί μιά νύχτα ἀποφάσισα ν'ἀφήσω τήν οἰκογένειά μου καί νά γυρίσω στό χωριό γιά νά πάρω κάτι λεφτά πού εἶχα θάψει ἔξω ἀπ'τό σπίτι μου πρίν ἐπιτεθοῦν οἱ Ἑβραῖοι... Ἀλλά δέν ἔφτασα ποτέ στό χωριό μου. Μ'ἔπιασαν οἱ Ἑβραῖοι καί μ'ἔκλεισαν στή φυλακή. Στή φυλακή δέν ἔμεινα πολύ. Μιά μέρα οἱ Ἑβραῖοι γέμισαν ἕνα καμιόνι μέ κρατούμενους, μᾶς ἔδεσαν τά μάτια καί μᾶς ὁδήγησαν στά σύνορα, στή Γάζα... Στό δρόμο, οἱ Ἑβραῖοι μᾶς χτυποῦσαν καί μᾶς πῆραν τά ρολόγια καί τά δαχτυλίδια μας. Ὅταν φτάσαμε στόν προορισμό μας, μᾶς μάζεψαν, διάλεξαν ἕναν ἄνδρα στήν τύχη καί τόν ἐκτέλεσαν μπροστά στά μάτια μας. Μᾶς διέταξαν νά τρέξουμε ὅσο γινόταν πιό γρήγορα πρός τήν ἄλλη μεριά τῶν συνόρων καί νά μήν κοιτάξουμε πίσω. Πυροβολοῦσαν στόν ἀέρα, κι ἐγώ ἔτρεξα ὅσο δέν εἶχα τρέξει ποτέ πρίν».

Τρομοκρατία καί ἐκπατρισμός

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Ε.Α.Δ. ἐφάρμοζαν τήν τακτική τῆς μαζικῆς δολοφονίας ὅποτε ἤθελαν νά ἐκκαθαρίσουν τελείως ἕνα χωριό ἤ μιά περιοχή ἀπό τούς κατοίκους της, μερικοί ἀπό τούς ὁποίους, παρά τόν φόβο τους γιά τούς Σιωνιστές, φοβόνταν ἀκόμα πιό πολύ νά ἐγκαταλείψουν τά σπίτια τους. Στήν περίπτωση μερικῶν χωριῶν, ὅπως π.χ. τοῦ Κάμπρι καί τοῦ ἀλ-Σάαμπ, ἡ συμπεριφορά τῶν Ε.Α.Δ. ἦταν ἰδιαίτερα ἐκδικητική, γιατί ὑπῆρχαν παλιοί λογαριασμοί γιά νά ἐξοφληθοῦν. Σ'ἄλλες ὅμως περιπτώσεις, ὅπως π.χ. στήν ἀλ-Μπάσα, πού διατηροῦσε ἀνέκαθεν εἰρηνικές σχέσεις μέ τούς γειτονικούς ἑβραϊκούς οἰκισμούς, ἡ τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε στρατηγικά, γιά τή διατήρηση ἤ τήν καταστροφή ὀχυρῶν θέσεων ἤ γιά τήν πρόκληση μαζικῆς φυγῆς τῶν Παλαιστινίων.

Τό Ἀίν ἀλ-Ζεϊτουνέχ, στήν Ἀνατολική Γαλιλαία, ἦταν ἕνα

ἀπ'τά πρῶτα χωριά πού δέχθηκαν ἐπίθεση κατά τήν ἐπιχείρηση «Γιφτάχ». Ἡ πρώτη ἐπιθετική ἐνέργεια τῆς Παλμάχ ἦταν νά κυλήσει βαρέλια γεμάτα ἐκρηκτικές ὕλες καί χειροβομβίδες στή λοφοπλαγιά καί νά τ'ἀφήσει νά σκάσουν στό χωριό. Τό χωριό προσπάθησε νά παραδοθεῖ, γιατί τά γυναικόπαιδα δέν εἶχαν κατορθώσει νά τό ἐκκενώσουν πρίν ἀπό τήν ἐπίθεση. Ἀλλά ἡ παράδοση δέν ὠφέλησε σέ τίποτα. Τριανταεφτά ἀπό τούς νέους ἄνδρες τοῦ χωριοῦ ὁδηγήθηκαν μακριά καί δέν ξανάδοσαν σημάδια ζωῆς. Ἔπειτα, οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες τοῦ χωριοῦ χωρίσθηκαν σέ δυό ὁμάδες, οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά διατάχθηκαν νά φύγουν καί οἱ ἄνδρες νά τούς ἀκολουθήσουν, διαφορετικά θά ἐκτελοῦνταν.[74]

Τό χωριό ἀλ-Μπάσα, πού βρισκόταν κοντά στά λιβανέζικα σύνορα καί πού οἱ κάτοικοί του ἦταν στήν πλειοψηφία τους χριστιανοί, δέν φημιζόταν γιά τή μαχητικότητά του, παρόλο πού εἶχε πάρει μέρος στήν ἐξέγερση τοῦ 1936-39 κι εἶχε βομβαρδισθεῖ ἀπό τούς Βρεταννούς. Πολλές ἀπό τίς οἰκογένειές του εἶχαν ἤδη καταφύγει στόν Λίβανο πρίν ἀπό τίς 14 Μαΐου, ἀφήνοντας μόνο 40 ἔνοπλους ἄνδρες, μερικούς γέρους καί τή συνηθισμένη μειοψηφία ἐκείνων πού ἀρνοῦνταν νά φύγουν:

> «Οἱ κάτοικοι τῆς ἀλ-Μπάσα δέν περίμεναν νά ἔχουν φασαρίες μέ τούς Ἑβραίους γείτονές τους στό Μασούμπ καί τή Χανίτα· οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν διαβεβαιώσει τούς *μουχτάρ* τοῦ χωριοῦ πώς δέν ἤθελαν νά τούς κάνουν κακό. Εἶχαν τή συνήθεια νά ἐπισκέπτονται πότε-πότε τό χωριό καί πρέπει νά ἤξεραν πώς οἱ κάτοικοί του δέν ἔτρεφαν ἐχθρικά αἰσθήματα ἀπέναντι στούς Ἑβραίους».[75]

Ἕνας ἀπ'αὐτούς πού ἐπέζησαν περιέγραψε τί ἔγινε στήν ἀλ-Μπάσα μετά τήν κατάληψή της ἀπό τίς Ε.Α.Δ. στίς 14 Μαΐου:

> «Τή μέρα πού ἔπεσε τό χωριό, οἱ Ἑβραῖοι διέταξαν ὅλους ὅσοι εἶχαν ἀπομείνει στό χωριό νά μαζευτοῦν στήν ἐκκλησία. Πῆραν μερικούς νέους... ἔξω ἀπό τήν ἐκκλησία καί τούς ἐκτέλεσαν. Λίγο ἀργότερα, μᾶς διέταξαν νά τούς θάψουμε. Τήν ἄλλη μέρα, μᾶς μετέφεραν στήν ἀλ-Μάζρα... Ἐκεῖ βρήκαμε ἄλλους γεροντότερους ἀνθρώπους πού τούς εἶχαν συγκεντρώσει ἀπό τά γύρω χωριά».[76]

Οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς ἀλ-Μπάσα πού προσπάθησαν νά «διεισδύσουν» κρυφά στό χωριό τους γιά νά διασώσουν τά ὑπάρχοντά τους σκοτώθηκαν ἀπό Ἑβραίους ἐλεύθερους σκοπευτές τοποθετημένους στό Τζουμπεῖλ, πού δέσποζε πάνω ἀπό τήν ἀλ-Μπάσα.

Τό χωριό Κάμπρι, ἀντίθετα ἀπό τήν ἀλ-Μπάσα, περίμενε

σκληρή μεταχείριση· γι'αὐτό πολλοί χωρικοί ἔφυγαν πρίν ἀρχίσει ὁ βομβαρδισμός ἀπό τίς Ε.Α.Δ. Μιά γυναίκα πού ἐπέζησε, ἡ 'Αμινά Μουσά, διηγήθηκε στόν Ναζάλ τήν ἱστορία της:

«'Ο ἄνδρας μου κι ἐγώ φύγαμε ἀπό τό Κάμπρι μιά μέρα πρίν πέσει. Βαδίσαμε μερικές ὧρες πρός τά ἀνατολικά, πάνω στόν κύριο δρόμο Κάμπρι-Ταρσίχα. Ὅταν σκοτείνιασε, ὁ ἄνδρας μου πρότεινε νά περάσουμε τή νύχτα στόν ὀπωρώνα τοῦ χωριοῦ... Τά ξημερώματα, καθώς ὁ ἄνδρας μου ἑτοιμαζόταν νά κάνει τήν πρωινή προσευχή του, πέρασε ὁ φίλος μας ὁ Ρατζέχ καί μᾶς ἐξόρκισε νά συνεχίσουμε, πιέζοντάς μας νά τρέξουμε. 'Ο ἄνδρας μου προσευχήθηκε κι ὕστερα ἀρχίσαμε νά περπατᾶμε κατά τήν Ταρσίχα. Πρίν περάσει πολλή ὥρα μᾶς βρῆκαν οἱ 'Εβραῖοι, πού κατευθύνονταν ἀπό τά βόρεια καί τά νότια πρός τό Κάμπρι. Μᾶς σταμάτησαν καί μᾶς ἔκαναν ἔρευνα. Δέν εἴχαμε ὅπλα. Πῆραν τά κοσμήματά μου — χρυσά σκουλαρίκια, ἕνα κολιέ καί τέσσερα βραχιόλια... καί σαράντα λίρες πού εἴχαμε μαζί μας».[77]

'Εκείνη τή στιγμή ἄρχισε ὁ βομβαρδισμός τοῦ Κάμπρι, «καταστρέφοντας τά πάντα». Οἱ 'Εβραῖοι στρατιῶτες πῆγαν τή γυναίκα καί τόν ἄνδρα της, μαζί μέ μερικούς ἄλλους αἰχμάλωτους χωρικούς, σ'ἕναν ἀξιωματικό, πού τούς ἀνέκρινε γιά νά ἐξακριβώσει ἀπό ποῦ ἦταν. Τοῦ εἶπαν πώς ἦταν ἀπό τό Σεΐχ Νταούντ, ἀλλά ἕνας Ἄραβας δοσίλογος εἶπε στόν ἀξιωματικό πώς ἦταν ἀπ'τό Κάμπρι. Τότε οἱ 'Εβραῖοι στρατιῶτες πῆραν τούς ἄνδρες καί τούς τουφέκισαν, ἐνῶ τίς γυναῖκες τους τίς ἄφησαν στόν δρόμο ΚάμπριΤαρσίχα. σαν, ἐνῶ τίς γυναῖκες τους τίς ἄφησαν στόν δρόμο Κάμπρι-Ταρσίχα. Τήν ἄλλη μέρα τό πρωί, ἡ 'Αμινά Μουσά βρῆκε τό πτῶμα τοῦ ἄνδρα της καί, μέ τή βοήθεια μιᾶς ἄλλης γυναίκας, τό μετέφερε στό νεκροταφεῖο καί προσπάθησε νά τό θάψει στή σωστή στάση («Μέχρι σήμερα μέ τρώει ἡ ἔγνοια καί προσεύχομαι νά τόν ἔχω θάψει σωστά»). Ἔξι μέρες ἀργότερα ἔφυγε ἀπ'τό Κάμπρι γιά τή Συρία, γιά νά ψάξει νά βρεῖ μιά ἀδερφή της πού εἶχε φύγει πρωτύτερα.

'Η ἀλ-Μπίινα ἦταν ἕνα χωριό ὅπου εἶχαν συρρεύσει πρόσφυγες ἀπό πολλά ἄλλα χωριά. Ἕνα ἄτομο πού ἐπέζησε εἶπε στό Ναζάλ:

«Οἱ 'Εβραῖοι μᾶς ἔβαλαν μαζί μέ τούς ἄλλους χωρικούς, χωρίζοντάς μας ἀπό τίς γυναῖκες μας. Μείναμε ὅλη μέρα στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ... διψούσαμε καί πεινούσαμε. Δυό χωρικοί ζήτησαν τήν ἄδεια νά φέρουν νερό στούς γέρους καί στά παιδιά. Οἱ 'Εβραῖοι πῆραν τούς δυό ἄνδρες γιά νά φέρουν νερό, ἀλλά ἀντί γι'αὐτό τούς σκότωσαν. Οἱ 'Εβραῖοι μᾶς ἔκαναν ἔρευνα, πῆραν τά λίγα χρήματα πού εἴχαμε, τά δαχτυλίδια καί τά ρολόγια μας, διάλεξαν στήν τύχη

γύρω στούς 200 ἄνδρες καί ἔφυγαν μαζί τους μέ καμιόνια, τραβώντας πρός τήν 'Ερ-Ράμα. Δέν ξέρουμε τί ἀπόγιναν. 'Εμεῖς οἱ ὑπόλοιποι ἤταν νά προχωρήσουμε κατά τά βόρεια, πρός τόν Λίβανο. Κόντευε νά νυχτώσει. 'Ο *μουχτάρ* τῆς ἀλ-Μπίινα ζήτησε ἀπό τούς 'Εβραίους νά μᾶς ἐπιτρέψουν νά μείνουμε ἐκεῖ τή νύχτα κι ὑποσχέθηκε νά φύγουμε τήν ἄλλη μέρα τό πρωί, γιά νά μήν ταξιδέψουμε νυχτιάτικα μέ τούς γέρους καί τά γυναικόπαιδα. Οἱ 'Εβραῖοι ἀπέρριψαν τό αἴτημα τοῦ *μουχτάρ* καί μᾶς ἔδοσαν μισή ὥρα διορία γιά νά φύγουμε... Ὅταν πέρασε ἡ μισή ὥρα, οἱ 'Εβραῖοι ἄρχισαν νά πυροβολοῦν στόν ἀέρα καί τραυμάτισαν τόν ἐννιάχρονο γιό μου στό γόνατο. Περπατήσαμε κάμποσες ὧρες ὥσπου φτάσαμε στό Σατζούρ... Ἤμασταν τρομοκρατημένοι, ὅπου κι ἄν κοίταζες ὁ δρόμος ἦταν γεμάτος ἀνθρώπους... ὅλοι βιάζονταν νά φτάσουν στόν Λίβανο. Δέν μπόρεσα νά βρῶ τίς λίγες φραντζόλες ψωμί πού εἶχα πάρει μαζί μου γιά νά ταΐσω τά παιδιά μου. Κοιμήθηκαν πεινασμένα ἐκείνη τή νύχτα».[78]

Καί στήν περίπτωση τοῦ Μέτζντ ἀλ-Κρούμ ἐπίσης, διαλέχτηκαν στήν τύχη δύο ἄνδρες καί ἐκτελέσθηκαν μπροστά στά μάτια τῶν ἄλλων.

Στήν τελευταία φάση τοῦ πολέμου, ἡ κατάληψη τοῦ Σαφσάφ εἶχε ἀποφασιστική σημασία γιά τήν ὁλοκλήρωση τῆς «ἐκκαθάρισης» τῆς Βόρειας καί Κεντρικῆς Γαλιλαίας. Ὅταν ἀποσύρθηκαν οἱ 40 ὥς 60 ἄνδρες πού ἀποτελοῦσαν τήν πολιτοφυλακή τοῦ χωριοῦ, ἀφήνοντας πίσω τους πολλούς νεκρούς καί τραυματίες, οἱ Ε.Α.Δ. μπῆκαν στό χωριό καί σκότωσαν 70 ἄνδρες μπροστά στά μάτια τῶν χωρικῶν πού εἶχαν μείνει. Λέγεται πώς βιάσθηκαν τέσσερα κορίτσια. 'Ο ἀντίκτυπος πού εἶχε ἡ σφαγή τοῦ Σαφσάφ στά γύρω χωριά ἦταν εὐπρόβλεπτος. Ἕνας ἄνδρας ἀπ' τή γειτονική Σάασα μοῦ εἶπε:

«Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ μου, τῆς Σάασα, δέν ἔφυγαν ἐξαιτίας κάποιας μάχης. Γινόντουσαν ἐχθροπραξίες ὁλόγυρα, ἀεροπορικές ἐπιδρομές καί βομβαρδισμοί. 'Αλλά ὁ λόγος πού φύγαμε ἦταν οἱ εἰδήσεις γιά τή σφαγή τῆς Σαφσάφ, ὅπου δολοφονήθηκαν πενήντα νέοι ἄνδρες. Ἔγιναν κι ἄλλες σφαγές — στό Τζίς, στό Ντεῖρ Γιασήν — καί κυκλοφοροῦσαν φῆμες γιά ἀτίμωση γυναικῶν. Οἱ χωρικοί μας νοιάζονταν ἰδιαίτερα νά προστατέψουν τίς γυναῖκες τους, κι ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ φόβου πολλά ἀπό τά βορεινά χωριά ἐκκενώθηκαν πρίν ἀκόμα τ' ἀγγίξει ὁ πόλεμος».

Οἱ σκεπτικιστές μπορεῖ νά ὑποστηρίξουν πώς οἱ φόβοι γιά τήν τιμή τῶν γυναικῶν ἀποτελοῦσαν ἁπλῶς ἕνα πιό εὔσχημο λόγο γιά νά φύγουν οἱ χωρικοί, σέ σύγκριση μέ τόν ταπεινό φόβο τοῦ

θανάτου. Ἴσως νᾶναι κι ἔτσι, γιατί οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες δίνουν μεγάλη σημασία στή γενναιότητα. Ὡστόσο, οἱ λεπτολογίες σάν κι αὐτές δέν ἔχουν καμιά ἀξία, γιατί αὐτό πού πραγματικά προκάλεσε τή μαζική φυγή τῶν ἀγροτῶν ἦταν τό γεγονός πώς ἔγιναν στόχος μιᾶς βίας ὀργανωμένης σέ κλίμακα πού ξεπερνοῦσε κατά πολύ τίς δυνατότητές τους ν'ἀντισταθοῦν. Ἄν ὑπῆρχε στήν Παλαιστίνη μιά ἀπόμακρη, ἀπρόσιτη περιοχή, στήν ὁποία νά μποροῦν ν'ἀποσυρθοῦν οἱ χωρικοί, ὅπως ἀποσύρονταν οἱ Κινέζοι κομμουνιστές στό Γιουνάν ἤ οἱ Ἀλγερινοί στό Ὡρές, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς οἱ μαχητικοί Παλαιστίνιοι ἀγρότες δέν θά εἶχαν ποτέ περάσει τά σύνορα, καταφεύγοντας στίς γειτονικές ἀραβικές χῶρες. Ἀλλά ἡ Παλαιστίνη ἦταν τόσο μικρή ὥστε οἱ σιωνιστικές στρατιωτικές δυνάμεις μποροῦσαν εὔκολα νά ἐλέγχουν τά τρία τέταρτά της, πού εἶχαν καταφέρει νά καταλάβουν στή διάρκεια τοῦ 1948. Ἐγκαταλειμμένοι ἀπό τήν ἡγεσία τους, προδομένοι ἀπό τά ἀραβικά καθεστῶτα μέ τήν ὀλιγωρία καί τήν κοντόθωρη ἰδιοτέλεια πού ἐπέδειξαν τά τελευταῖα, τί ἄλλο μποροῦσαν νά κάνουν οἱ Παλαιστίνιοι ἐκτός ἀπ'τό νά φύγουν; Τά χωριά πού παραδόθηκαν δέν εἶχαν καλύτερη τύχη ἀπό τά χωριά πού ἀντιστάθηκαν. Μόνον οἱ δοσίλογοι εἶχαν ἐξασφαλισμένη τήν ἐπιβίωσή τους. Μόλο πού οἱ Σιωνιστές ἐξακολουθοῦν νά ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι ἄφησαν τήν Παλαιστίνη αὐθόρμητα,[79] χωρίς νά τούς ἀσκηθεῖ πίεση, ἡ μαρτυρία 800.000 προσφύγων τούς διαψεύδει.

Φαίνεται λογικό νά συνοψίσουμε τά ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου τοῦ 1948, στήν πορεία τοῦ ὁποίου δημιουργήθηκε τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ, λέγοντας πώς τό σιωνιστικό κίνημα πέτυχε, χάρη στήν ὀργανωμένη βία, νά φέρει τούς Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης στήν ἴδια θέση στήν ὁποία βρισκόταν ἐπί αἰῶνες ὁ ἑβραϊκός λαός: τή θέση τοῦ πλάνητα λαοῦ, πού δέν ἔχει δική του πατρίδα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ πρώτη γνωστή ἐμφάνιση τῆς θεωρίας τῶν «ἀραβικῶν διαταγῶν» πρός τούς Παλαιστίνιους νά φύγουν εἶναι ἕνα πολυγραφημένο φυλλάδιο, πού διανεμήθηκε ἀπό τό Ἰσραηλινό Γραφεῖο Πληροφοριῶν τῆς Νέας Ὑόρκης καί στή συνέχεια ἐνσωματώθηκε σ'ἕνα ὑπόμνημα πού ὑπέβαλαν 19 ἐπιφανεῖς Ἀμερικανοί στόν ΟΗΕ. Πιστεύεται ὅτι τό πολυγραφημένο κείμενο γράφτηκε ἀπό τόν Γιόζεφ Σέχτμαν (Joseph Schechtman), βιογράφο τοῦ Τζαμποτίνσκυ.
2. Τόσο ὁ W. Khalidi, «What Made the Palestinians Flee?», *Middle East Forum* (Βηρυτός, 1959· Ἀραβικό Γραφεῖο Πληροφοριῶν, Λονδίνο,

1963), ὅσο καί ὁ E. Childers, «The Other Exodus», *The Spectator* (12 Μαΐου 1961) βρῆκαν μαγνητοφωνημένες ἀπό τό BBC ἀραβικές ραδιοφωνικές ὁδηγίες πρός τούς Παλαιστίνιους νά *μείνουν* στά σπίτια τους.

3. Τό μόνο μέλος τῆς 'Ανώτερης 'Αραβικῆς 'Επιτροπῆς πού ἔμεινε στήν Παλαιστίνη κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου ἦταν ὁ δρ. Χουσαΐν Φάχρυ Χαλιντί.
4. David Hirst, *The Gun and The Branch* (Faber, Λονδίνο, 1977), σελ. 135. 'Ο Hirst παραθέτει ἐπίσης τόν 'Αζάμ Πασά, γενικό γραμματέα τῆς 'Αραβικῆς "Ενωσης, πού φέρεται νά δήλωσε ὅτι «"Αν οἱ "Αραβες δέν κερδίσουν τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν 'Εβραίων μέ ὁλοκληρωτική ἐπίθεση, τότε ὅλοι οἱ ἡγέτες τους κι οἱ πολιτικοί τους θέλουν κρέμασμα».
5. Nafez Nazzal, *The Flight of the Palestinian Arabs from the Galilee, 1948* (Georgetown University, 1973) σελ. 112-3. Μιά διασκευή τῆς διατριβῆς πρόκειται νά δημοσιευθεῖ τώρα ἀπό τό 'Ινστιτοῦτο Παλαιστινιακῶν 'Ερευνῶν τῆς Βηρυτοῦ, μέ τόν τίτλο *1948: Palestinian Exodus from Galilee.*
6. 'Ο E. Shoufani, «The Fall of a Village», *Journal of Palestine Studies* (J.P.S.) (καλοκαίρι 1972), διηγεῖται πώς τό καλοκαίρι τοῦ 1948 ὁ βασιλιάς 'Αμπντουλάχ ἔστειλε ἕναν ἀντιπρόσωπό του στά χωριά τῆς Γαλιλαίας γιά νά τούς διαμηνύσει πώς ἦταν πρόθυμος νά ὑπερασπίσει τή Γαλιλαία, ἄν αὐτά σέ ἀντάλλαγμα τοῦ ἔδιναν ὅρκο πίστης. Οἱ Γαλιλαῖοι ἀρνήθηκαν.
7. 'Η Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ μεταφράζεται ἄλλοτε ὡς «'Αραβικός 'Απελευθερωτικός Στρατός» κι ἄλλοτε ὡς «Στρατός Σωτηρίας».
8. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Φαουζί Καγουκτζί ἀπό τόν πόλεμο τοῦ 1948 ὑπάρχουν στό *Journal of Palestine Studies,* 'Αριθ. 4 καί 5 (1972), ἐνῶ τοῦ 'Αμπντούλ Νάσερ στό 'Αριθ. 6 (1973) τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ.
9. 'Ο Nazzal, *στό πιό πάνω.* 'Επιζήσαντες ἀπό τό Μάτζντ ἀλ-Κρούμ καί τήν Ταρσίχα διηγήθηκαν στόν Ναζάλ πώς οἱ διοικητές τοῦ Α.Α.Σ. τούς εἶχαν συμβουλέψει νά φύγουν. Στό Σαφσάφ, ἀντίθετα, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Α.Α.Σ. ἐμπόδισε μερικούς χωρικούς νά φύγουν πρίν ἀπό τήν τελική ἑβραϊκή ἐπίθεση.
10. 'Η λέξη *χίτζρα,* πού χρησιμοποιεῖται συνήθως ἀπό τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων γιά τή φυγή ἀπό τήν Παλαιστίνη, σημαίνει κυριολεκτικά ἀποδημία. "Ισως νά εἶναι μιά ὑπόμνηση τῆς *χίτζρα (ἐγίρας)* τοῦ Προφήτη Μωάμεθ στή Μεδίνα, ἤ μιά εὐφημιστική ἔκφραση γιά μιά ὀδυνηρή πραγματικότητα.
11. Τό εἶπε ὁ Χαΐμ Βάιτσμαν, πρῶτος Πρόεδρος τοῦ 'Ισραήλ.
12. 'Η Χάγκανα ἦταν, ἀπό μιά ἄποψη, ὁ ἐπίσημος σιωνιστικός στρατός. Προῆλθε ἀπό τούς Χασομέρ, τούς ἔνοπλους φρουρούς τῶν πρώτων σιωνιστικῶν καταυλισμῶν. Παράνομη στό μεγαλύτερο διάστημα τῆς βρετανικῆς κατοχῆς, θεωροῦνταν ὡστόσο ὑπερβολικά νομοταγής ἀπό τήν ἀναθεωρητική πτέρυγα τοῦ σιωνιστικοῦ κινήματος, ἀπό τήν

οποία ξεπήδησαν οί τρομοκρατικές όργανώσεις 'Ιργκούν καί Στέρν.
13. Παρατίθεται άπό τόν Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 134.
14. «Στά ήμερολόγιά του, πού δέν δημοσιεύθηκαν παρά είκοσιέξι ολόκληρα χρόνια μετά τόν θάνατό του τό 1904, ό Χέρτσλ έκμυστηρεύθηκε τήν πεποίθησή του, τήν όποία στίς δημόσιες δηλώσεις του πρόσεχε νά μήν έκφράζει: ότι ή στρατιωτική δύναμη άποτελοῦσε ούσιώδη παράγοντα τῆς στρατηγικῆς του καί ότι, στήν ίδανική περίπτωση, οί Σιωνιστές θά κατελάμβαναν τή χώρα τῆς έκλογῆς τους κατακτώντας την μέ τά όπλα». Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 18.
15. 'Η έπίμαχη παράγραφος στήν έπιστολή τοῦ Μπάλφουρ πρός τόν λόρδο Ρότσηλντ λέει: «'Η Κυβέρνηση τῆς Αύτοῦ Μεγαλειότητος άντιμετωπίζει εύμενῶς τή δημιουργία στήν Παλαιστίνη έθνικῆς έστίας γιά τόν έβραϊκό λαό, καί θά καταβάλλει σύντονες προσπάθειες γιά νά διευκολύνει τήν έπίτευξη αύτοῦ τοῦ σκοποῦ. 'Εννοεῖται όμως ότι δέν θά γίνει τίποτα πού θά μποροῦσε νά θίξει τά πολιτικά καί θρησκευτικά δικαιώματα τῶν μή έβραϊκῶν κοινοτήτων πού ύπάρχουν στήν Παλαιστίνη...».
16. 'Η άναθεωρητική πτέρυγα τοῦ σιωνιστικοῦ κινήματος ίδρύθηκε άπό τόν Βλαντιμίρ Ζαμποτίνσκυ τό 1921, καί άπό αύτήν προῆλθε τό 1937 ή 'Ιργκούν. Οί άναθεωρητές έπαιρναν μαξιμαλιστικές θέσεις, σ'άντίθεση μέ τή «μετριοπάθεια» τῆς έπίσημης σιωνιστικῆς ήγεσίας. Τό πρόγραμμά τους πρόβλεπε: 1) Μονισμό, τό μοναδικό ίδεῶδες τοῦ έβραϊκοῦ κράτους· 2) Λεγκυόν, στρατιωτική έκπαίδευση· 3) Γκουτζίς, έθνική ύπηρεσία· 4) Χαντάρ, «τή μετατροπή τοῦ 'Εβραίου τῶν γκέτο... σέ άριστοκράτη». J. Bowyer Bell, *Terror out of Zion*, (St. Martin's Press, Νέα 'Υόρκη, 1977), σελ. 19.
17. Μιά πλευρά τοῦ άγώνα τῆς 'Αραβικῆς Ένωσης Παλαιστινίων ήταν νά άπαιτεῖ βαθμολογική, άριθμητική καί μισθολογική ίσότητα άνάμεσα στούς 'Εβραίους καί τούς Άραβες πού άπασχολοῦνταν στόν κρατικό μηχανισμό.
18. C. Arlosoroff, «The Stages of Zionism and National Minority Rule» (γράμμα στόν δρα Βάιτσμαν, τόν 'Ιούνιο 1932), στό: W. Khalidi, *From Haven to Conquest* ('Ινστιτοῦτο Παλαιστινιακῶν 'Ερευνῶν, Βηρυτός, 1971).
19. Παρατίθεται άπό τόν Hirst, *στό πιό πάνω*, σελ. 130.
20. D. Ben-Gurion, «Britain's Contribution to Arming the Haganah», στό πιό πάνω έργο τοῦ Khalidi, σελ. 371.
21. *Στό ίδιο*, σελ. 373.
22. Βλ. τήν περιγραφή τοῦ Uri Avnery γιά τό πῶς κατατάχθηκε στήν 'Ιργκούν σέ ήλικία 14 έτῶν: *Israel Without Zionists* (Macmillan, Νέα 'Υόρκη, 1968).
23. Βλ. L. Mosley, «Orde Wingate and Moshe Dayan, 1938» στό πιό πάνω έργο τοῦ Khalidi, σελ. 375, όπου ύπάρχει μιά άποκαλυπτική περιγραφή μιᾶς έπίθεσης πού έγινε μέ τήν καθοδήγηση τοῦ Ούίνγκαιητ έναντίον ένός άραβικοῦ χωριοῦ κοντά στή Χανίτα.

24. *Στό ἴδιο,* σελ. 382.
25. D. Ben-Gurion, «Our Friend; What Wingate Did for Us», στό πιό πάνω ἔργο τοῦ Khalidi, σελ. 382.
26. *Στό ἴδιο.*
27. Nazzal, *στό πιό πάνω,* σελ. 3.
28. Ἔκθεση τῆς Ἀγγλο-αμερικανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἔρευνας, 1946.
29. Ἡ Παλμάχ ἦταν ἕνα ἐπίλεκτο σῶμα ἀπό εἰδικά κινητά ἀποσπάσματα, πού προῆλθε ἀπό τή Χάγκανα τό 1937. Βλ. E. O'Ballance, *The Arab-Israeli War of 1948* (Faber, Λονδίνο, 1956), ὅπου ὑπάρχουν λεπτομέρειες γιά τά ὅπλα καί τήν ἀριθμητική ἰσχύ τῶν σιωνιστικῶν καί ἀραβικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ὁ Ο'Μπάλανς εἶδε αὐτόν τόν πόλεμο ὡς ἐπαγγελματίας στρατιωτικός, κι ἔτσι παρερμήνευσε ὁλότελα τόν ρόλο τῶν σιωνιστικῶν τρομοκρατικῶν ὁμάδων, χαρακτηρίζοντάς τις περιφρονητικά ὡς «περιορισμένης χρησιμότητας».
30. Ἡ Χάγκανα, ἡ Νοτρίμ κι ἄλλα νόμιμα σιωνιστικά σώματα συνενώθηκαν κάτω ἀπό τόν γενικό τίτλο «Ἑβραϊκές Ἀμυντικές Δυνάμεις», γιά νά γίνουν «Ἰσραηλινές Ἀμυντικές Δυνάμεις» λίγες μέρες μετά τήν ἵδρυση τοῦ νέου κράτους.
31. Ἀντισυνταγματάρχης N. Lorch, «Plan-Dalet», ἀπό τό βιβλίο του *Israel's War of Independence 1947-1949* (Hartmore House, Κονέκτικατ, 1968), στό πιό πάνω ἔργο τοῦ Khalidi, σελ. 755.
32. *Στό ἴδιο,* σελ. 756.
33. Nazzal, «The Zionist Occupation of Western Galilee, 1948», *Journal of Palestine Studies,* Ἀριθ. 11 (1974).
34. Khalidi, *στό πιό πάνω,* Παράρτημα VIII, σελ. 856.
35. Βασισμένο στό ἔργο τοῦ H. Sacher *Establishment of a State* (William Glowes and Son, 1952), σελ. 217. Ὁ Hirst, *στό πιό πάνω,* σελ. 139 λέει: «Ὥς τό 1947 (οἱ Σιωνιστές) εἶχαν καταγράψει καί καταλογοποιήσει πληροφορίες γιά κάθε χωριό, τόν στρατηγικό χαρακτήρα του καί τήν ποιότητα τῶν κατοίκων του στήν Παλαιστίνη». Πολλοί Παλαιστίνιοι πού ἦταν σέ θέση νά ἀναπλάσουν τά τελευταῖα χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, θυμοῦνταν Ἑβραίους προσκόπους πού κατασκήνωναν στή γῆ τους.
36. Τόν Μάρτιο τοῦ 1948, οἱ κάτοικοι τοῦ Κάμπρι εἶχαν στήσει ἐνέδρα σέ μιά ἑβραϊκή ἐφοδιοπομπή πού πήγαινε νά ἀνεφοδιάσει ἕναν γειτονικό οἰκισμό. Χωρικοί ἀπό τά γύρω μέρη εἶχαν πάρει μέρος στή μάχη, πού κατέληξε στήν καταστροφή τῆς ἐφοδιοπομπῆς. Βλ. Nazzal, «The Zionist Occupation of Western Galilee, 1948», *στό πιό πάνω,* ὅπου παρατίθενται ἀναμνήσεις τῶν χωρικῶν ἀπό τή μάχη.
37. Βλ. τό Πολιτικό Γλωσσάριο.
38. Βλ. σημείωση 29 *πιό πάνω.*
39. Ἡ σφαγή 70 νέων ἀνδρῶν πού ἔγινε τό 1949 σ'ἕνα τζαμί τῆς Χούλα, κοντά στά σύνορα Λιβάνου-Ἰσραήλ, προκάλεσε μαζική ἔξοδο ἀπό πολλά γειτονικά χωριά, ὅπως τό Μεΐς ἀλ-Τζεμπέλ. Βλ. τήν εἰσαγωγή τοῦ N. Chomsky σ'αὐτό τό βιβλίο.

40. Τό ὅλο πρόβλημα τῆς «τιμῆς» τῶν γυναικῶν δυσκολεύει διπλά τά κορίτσια τῶν 'Αράβων νά περιγράψουν ἐμπειρίες βιασμοῦ, γιατί αὐτό μπορεῖ νά τούς ἀποκλείσει τή δυνατότητα νά παντρευτοῦν καί νά ζήσουν κανονική ζωή.
41. Ἔκτακτος 'Ανακριτής Richard Catling, παρατίθεται στό ἔργο τῶν Lapierre καί Collins *O Jerusalem* (Simon καί Schuster, Νέα 'Υόρκη, 1972), σελ. 276.
42. 'Αξιωματοῦχοι τῆς 'Ιργκούν προσπάθησαν ν'ἀναγκάσουν τόν Reynier νά ὑπογράψει μιά ψευδή δήλωση γιά τό Ντεΐρ Γιασήν, ἀπειλώντας τή ζωή του. Τό βιβλίο του *A Jerusalem un Drapeau Flottait sur la Ligne du Feu* (La Baconniere, Νεσατέλ, 1950) ἦταν ἀδύνατο νά βρεθεῖ γιά πολλά χρόνια, ἀλλά ἀνατυπώθηκε τὸ 1969 μέ νέο τίτλο: *1948: A Jerusalem.*
43. Yigal Allon, *The Book of the Palmach*, τόμ. 2, σελ. 286, παρατίθεται στό πιό πάνω ἔργο τοῦ Khalidi, σελ. 42.
44. O'Ballance, *στό πιό πάνω*, σελ. 64.
45. 'Ο Μουφτής δραπέτευσε ἀπό τήν Παλαιστίνη στόν Λίβανο τό 1938. 'Από κεῖ πῆγε στή Βαγδάτη, ὥσπου οἱ Βρεταννοί ὑπαινίχθηκαν στήν ἰρακινή κυβέρνηση ὅτι ἡ παρουσία του ἦταν ἀνεπιθύμητη. Τό ἴδιο συνέβη ὅταν πῆγε στό 'Ιράν καί μετά στήν Τουρκία. Τελικά κατέληξε στή Γερμανία, ὅπου ἔμεινε στό μεγαλύτερο διάστημα τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου.
46. Οἱ Lapierre καί Collins, *στό πιό πάνω*, περιγράφουν πῶς ὁ 'Αμπντούλ Καντέρ Χουσαϊνί ἐπέστρεψε ἀπό τή Δαμασκό στίς ἀρχές 'Απριλίου μέ τρία ὁπλοπολυβόλα Μπρέν, πού εἶχε ἀγοράσει στό *σούκ*, καί 50 τουφέκια πού τοῦ ἔδοσε ὁ Σύρος Πρόεδρος. Μ'αὐτά ὑποτίθεται πώς θά ἔπαιρνε πίσω τό Καστέλ ἀπό τήν Παλμάχ.
47. Fawzi Qawukji, *στό πιό πάνω.*
48. *Στό ἴδιο,* σελ. 28.
49. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω,* σελ. 187.
50. Nazzal, *Jurnal of Palestine Studies,* 'Αριθ. 11, σελ. 68-9. Σέ ἀναγνώριση τῆς νίκης τους, οἱ κάτοικοι τοῦ Κάμπρι πῆραν δῶρο 11 τουφέκια καί κάμποσα πυρομαχικά ἀπό τό στρατηγεῖο τοῦ Α.Α.Σ. στή Δαμασκό.
51. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω,* σελ. 177.
52. E. Shoufani, *στό πιό πάνω.*
53. *Στό ἴδιο,* σελ. 111.
54. *Στό ἴδιο,* σελ. 112.
55. *Στό ἴδιο,* σελ. 109.
56. «The Arab Refugees», *The Economist* (2 'Οκτωβρίου 1948) σελ. 540.
57. F. Bernadotte, *To Jerusalem* (Hodder καί Stoughton, Λονδίνο, 1951), σελ. 200.
58. 'Ο Ναζάλ δίνει λεπτομέρειες γιά τά ὅπλα πού εἶχε κάθε χωριό ἀπ' ὅσα ἐρεύνησε. Π.χ. τό ἀλ-Ζίμπ, μέ πληθυσμό 1.910 κατοίκους, εἶχε μιά πολιτοφυλακή 70-75 ἀνδρῶν ὁπλισμένων μέ 60 περίπου τουφέκια

διαφόρων τύπων, τρία-τέσσερα όπλοπολυβόλα Μπρέν κι ένα πολυβόλο, μέ 50-70 φυσίγγια πυρομαχικῶν γιά κάθε ἄνδρα. Τά περισσότερα ἄλλα χωριά εἶχαν πολύ λιγότερα ὅπλα.

59. Βασιζόμενος σέ ἀφηγήσεις ἐπιζώντων, ὁ Ναζάλ δίνει τά ὀνόματα ἀνθρώπων πού σκοτώθηκαν στά περισσότερα ἀπό τά χωριά πού ἐρεύνησε.
60. Οἱ γεροντότεροι χωρικοί προτιμοῦσαν συχνά νά πεθάνουν παρά ν' ἀφήσουν τά σπίτια τους. Μερικοί δέν ἦταν σέ θέση νά περπατήσουν, ἄλλοι «φοβόντουσαν μήπως πεθάνουν σέ ξένη χώρα» (Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 203).
61. Nazzal, *Journal of Palestine Studies*, 'Αριθ. 11, σελ. 65.
62. Παρατίθεται ἀπό τόν Β. Bishuti στό *The Role of Zionist Terror in the Creation of Israel* (Κέντρο Παλαιστινιακῶν 'Ερευνῶν, Βηρυτός 1969).
63. Nazzal, *στό πιό πάνω*, σελ. 63.
64. Βλ. π.χ. τήν περίπτωση τοῦ Ρ.Μ., κεφ. 2, σελ. 33.
65. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 171.
66. Βλ. σημείωση 36 *πιό πάνω*.
67. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 121.
68. *Στό ἴδιο*, σελ. 201.
69. Γιά παλιότερες ἀναμνήσεις τοῦ Ρ.Μ., βλ. κεφ. 1, σελ. 54.
70. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 127.
71. *Στό ἴδιο*, σελ. 128.
72. 'Ο Ναζάλ ἔγραψε δύο περιγραφές τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀλ-Μπίρουα, μιά σύντομη στήν ἀνακοίνωσή του γιά τό J.P.S. καί μιά πολύ λεπτομερέστερη στά ἀραβικά, πού δημοσιεύθηκε στό *Shu'oon Falastiniyyeh* (Κέντρο Παλαιστινιακῶν 'Ερευνῶν, Βηρυτός, Μάιος 1973).
73. Βλ. κεφ. 2, σελ. 122.
74. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 37.
75. Nazzal, ἄρθρο στό J.P.S. πού ἀναφέραμε *πιό πάνω*, σελ. 66.
76. *Στό ἴδιο*, σελ. 67.
77. *Στό ἴδιο*, σελ. 70.
78. Nazzal, διατριβή, *στό πιό πάνω*, σελ. 200.
79. Αὐτός ὁ μύθος εἶναι δυσκολότερο νά πεθάνει. Ἕνα πρόσφατο ἄρθρο, γραμμένο ἀπό ἕνα πρώην μέλος τῆς Χάγκανα, τόν Paul Gutman, στό *Commentary* ('Οκτώβριος 1975), διατυπώνει μιά νέα ἐκδοχή: οἱ χωρικοί ἔφυγαν *πρίν* ἀπό τήν ἑβραϊκή ἐπίθεση, ὄχι κατά διαταγή τῶν ἡγετῶν τους, ἀλλά ἐπειδή οἱ Παλαιστίνιοι πρόκριτοι εἶχαν ἤδη φύγει καί οἱ χωρικοί μιμοῦνταν πάντοτε τούς προκρίτους. Ξέχωρα ἀπό τόν πατριωτισμό, οἱ μάζες τῶν χωρικῶν δέν θά ἄφηναν τά σπίτια τους ἄν δέν ἐξαναγκάζονταν νά τό κάνουν, κι αὐτό γιά οἰκονομικούς λόγους.

3

Η ΝΕΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, 1948-1965

«Στή διάρκεια τοῦ πολέμου 1948-49 συντελέστηκε ἡ μαζική ἀποσύνδεση τῆς ἀραβικῆς ἐργασίας ἀπό τά παραγωγικά μέσα πού ἔλεγχε ἄμεσα... *Τό πολιτικό καί οἰκονομικό κόστος αὐτῆς τῆς ἀπαλλοτρίωσης μεταβιβάσθηκε μέ στρατιωτικά μέσα στίς γειτονικές ἀραβικές χῶρες καί στόν ΟΗΕ*». (T. Asad[1])

Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Μέ τήν ἐκπληκτική στρατιωτική νίκη τοῦ Ἰσραήλ, ἡ ἐκδίωξη τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν, πού γινόταν μέ ἀργό ρυθμό ἀπό τότε πού ἄρχισε ἡ βρεταννική κατοχή, πῆρε ξαφνικά καινούργιες διαστάσεις. Πρίν ἀπό τό 1948, τό δικαίωμα τῶν Παλαιστινίων νά ἔχουν δική τους γῆ καί ἐθνική ὑπόσταση στηριζόταν, ἔστω κι ἀβέβαια, στήν παρουσία τους στή χώρα ὡς πλειονότητας τοῦ πληθυσμοῦ καί στήν ἀντίστασή τους στή σιωνιστική ἀποικιοκρατία. Μετά τό 1948, ἡ ἰσραηλινή στρατιωτική καί πολιτική δύναμη ἔγινε ὁ κυρίαρχος παράγοντας σ'αὐτή τήν περιοχή. Ἡ ἀμείλικτη τακτική τοῦ νεότευκτου σιωνιστικοῦ κράτους νά ἱκανοποιήσει τήν ἀνάγκη του γιά ζωτικό χῶρο, ἐκκενωμένο ἀπό τούς Παλαιστίνιους, μέ τό νά ἐξακολουθεῖ νά τούς ἐκτοπίζει στίς γύρω ἀραβικές χῶρες, ἔγινε ἀκόμα ἐπιτυχέστερη ἐξαιτίας τῆς ἀνικανότητας τῶν ἀραβικῶν κυβερνήσεων νά ἐμποδίσουν ἤ νά ἀντιστρέψουν αὐτή τή ροή.

Ἡ ζοφερή πραγματικότητα πού ἀντιμετώπιζαν οἱ Παλαιστίνιοι στά τέλη τοῦ 1948 ἦταν ὅτι δέν ὑπῆρχε πιά παλαιστινιακή πολιτική ὀντότητα. Ὁ Μουφτής ἐπιχείρησε νά ἱδρύσει ἕνα κράτος στή Γάζα,[2] ἀλλά εἶχε περιπέσει σέ τέτοια ἀνυποληψία, ὥστε δέν ἦταν σέ θέση νά ὀργανώσει ἀντίσταση, καί μάλιστα σ'αὐτή τήν πάμπτωχη καί ἀπομονωμένη ζώνη. Ἡ κατάτμηση τῆς Παλαιστί-

νης σέ ἀραβικές σφαῖρες ἐπιρροῆς, πού προηγήθηκε ἀπό τήν ἥττα τοῦ 1948 καί συντέλεσε κατά πολύ σ'αὐτήν, ἔφτασε τώρα στό ἀποκορύφωμά της, καθώς ὁ βασιλιάς 'Αμπντουλάχ προσάρτησε τή δυτική ὄχθη τοῦ 'Ιορδάνη καί ἡ πράξη του αὐτή νομιμοποιήθηκε ἀπό μιά συνέλευση ἐπιλεγμένων «προκρίτων» στό Συνέδριο τῆς 'Αρίχα (Τζεράς).[3] 'Η Γάζα περιῆλθε στή δικαιοδοσία τῆς Αἰγύπτου, πού ἦταν πάντως χαλαρότερη.

'Εξαντλημένοι ἀπό τίς ἀνυπολόγιστες ἀπώλειές τους,[4] σαστισμένοι ἀπό τήν ἀποτυχία τῶν ἀραβικῶν στρατῶν, οἱ Παλαιστίνιοι εἶδαν νά μετατρέπονται ἀπό μιά πλειονότητα, πού ἀποτελοῦσε τό 69% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας τους, σέ μιά σειρά ἀπό μειονότητες σκορπισμένες σέ διάφορα κράτη, χωρισμένες μεταξύ τους ἀλλά καί ἀπό τήν ἰσραηλοκρατούμενη Παλαιστίνη. Εἶχαν «ἀνακατανεμηθεῖ», κάνοντας τήν ἑδραίωση τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους ἀπείρως εὐκολότερη ἀπ'ὅσο θά ἦταν ἄν εἶχαν μείνει στήν Παλαιστίνη.

'Η δημογραφία τῆς διασπορᾶς

'Από γεωπολιτική ἄποψη, οἱ Παλαιστίνιοι ἦταν τώρα χωρισμένοι σέ τρεῖς κύριες ὁμάδες. Πρῶτον, στά τρία τέταρτα τῆς Παλαιστίνης πού ἐλέγχονταν ἀπό τό 'Ισραήλ τό 1948-49, ἔμεναν κάπου 60.000[5] Παλαιστίνιοι Ἄραβες, ἀπό τούς 900.000 πού θά ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἄν δέν γινόταν ὁ πόλεμος. 'Απ'αὐτούς, οἱ 40.000 περίπου ἦταν πρόσφυγες, μέ τήν ἔννοια πώς εἶχαν χάσει τά σπίτια τους ἤ τούς πόρους ζωῆς τους ἤ καί τά δύο. Ὅσο γιά τόν χαρακτηρισμό τους, ἔγιναν ἡ «ἀραβική μειονότητα» τοῦ 'Ισραήλ καί ἐφοδιάσθηκαν μέ εἰδικές ταυτότητες, πού δήλωναν τή μή ἑβραϊκή ἐθνικότητά τους. Ἦταν σχεδόν ἐξ ὁλοκλήρου ἀγρότες, καί πάνω ἀπ'τούς μισούς (65%) ζοῦσαν στή Γαλιλαία. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βεδουινικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Νεγκέβ, (πού εἶχε ἀπογραφεῖ γιά τελευταία φορά τό 1922, ὁπότε ἀριθμοῦσε γύρω στούς 65.000) ἐκδιώχθηκε κατά διαδοχικά κύματα μετά τό 1948.[6]

Τό δεύτερο καί μεγαλύτερο τμῆμα, πάνω-κάτω 1.000.000 ψυχές (ἀπό ἕνα συνολικό παλαιστινιακό πληθυσμό πού, στά μέσα τοῦ 1948, ὑπολογιζόταν σέ 1.400.000) παρέμεινε ἤ μετακινήθηκε στά τμήματα ἐκεῖνα τῆς Παλαιστίνης πού δέν περιῆλθαν ὑπό ἰσραηλινό ἔλεγχο παρά μόνο μέ τόν πόλεμο τοῦ 1967. Τά τμήματα αὐτά ὀνομάσθηκαν «Λωρίδα τῆς Γάζας» καί «Δυτική Ὄχθη», ἑνότητες πού δέν ἀντιστοιχοῦσαν ἀκριβῶς στά προπολεμικά παλαιστινιακά διαμερίσματα. 'Η Λωρίδα τῆς Γάζας ἦταν μιά κουτσουρεμένη μορφή τῆς προπολεμικῆς Γάζας· ἡ Δυτική Ὄχθη ἀποτελέσθηκε

ἀπό τά ὑποδιαμερίσματα Ναμπλούς καί Ραμαλάχ, μαζί μέ μεγάλα τμήματα τοῦ Τζενίν, τοῦ Τουλκάρμ, τῆς Ἱερουσαλήμ καί τῆς Χεβρώνας. Ἡ προσάρτηση τῆς Δυτικῆς Ὄχθης τῆς Παλαιστίνης ἀπό τήν Ἰορδανία καί ἡ ὑπαγωγή τῆς Γάζας στήν αἰγυπτιακή δικαιοδοσία ἔκρυψαν τόν παλαιστινιακό χαρακτήρα αὐτῶν τῶν δύο κατάλοιπων τῆς Παλαιστίνης.

Σ'αὐτές τίς δύο περιοχές οἱ πρόσφυγες ξεπερνοῦσαν σέ ἀριθμό τούς ντόπιους κατοίκους: ἦταν γύρω στούς 590.000, ἀπέναντι σέ 500.000. Ἡ δυσαναλογία ἦταν ἰδιαίτερα χτυπητή στή Λωρίδα τῆς Γάζας, ὅπου σ'ἕναν κανονικό πληθυσμό 80.000 περίπου προστέθηκαν 200.000 πρόσφυγες. Στή Δυτική Ὄχθη, οἱ ντόπιοι ἦταν λίγο περισσότεροι ἀπό τούς πρόσφυγες: περίπου 425.000, ἀπέναντι σέ 360.000. Ἀλλά, ξέχωρα ἀπό τούς ἐντελῶς ξεσπιτωμένους πρόσφυγες, ὑπῆρχαν ἐπίσης καί 80.000 ντόπιοι τῆς Γάζας καί 40.000 ντόπιοι τῆς Δυτικῆς Ὄχθης, ἀπό τούς ὁποίους ὁ πόλεμος εἶχε στερήσει τούς πόρους ζωῆς.

Στούς Παλαιστίνιους τῆς Δυτικῆς Ὄχθης προσφέρθηκε ἡ ἰορδανική ὑπηκοότητα, σύμφωνα μέ τή χασεμιτική πολιτική νά ἐνσωματωθεῖ στήν Ἰορδανία ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μέρος τῆς Παλαιστίνης καί τοῦ ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ της. Ὅποιος ἤθελε νά ταξιδέψει, νά ἐργασθεῖ στόν δημόσιο τομέα, νά καταχωρίσει τή γέννηση τῶν παιδιῶν του ἤ νά τά γράψει στά δημόσια σχολεῖα, δέν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή ἐκτός ἀπ'αὐτήν. Ὅσο γιά τούς Παλαιστίνιους τῆς Γάζας, οἱ αἰγυπτιακές Ἀρχές τούς ἐφοδίασαν μέ εἰδικές ταυτότητες.

Ἕνα τρίτο τμῆμα, γύρω στίς 300.000 ψυχές, κατέφυγε τελείως ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς Παλαιστίνης: κάπου 104.000 στόν Λίβανο, 110.000 στήν Ὑπεριορδανία καί 82.000 στή Συρία. Γύρω στίς 12.000 πῆγαν ἀκόμα μακρύτερα: στό Ἰράκ, τήν Αἴγυπτο, τή Λιβύη, τή Σαουδική Ἀραβία, τό Λονδίνο (σέ πολλούς πού εἶχαν ἐργασθεῖ στόν κρατικό μηχανισμό κατά τήν περίοδο τῆς βρετανικῆς κατοχῆς εἶχαν δοθεῖ βρετανικά διαβατήρια). Αὐτοί δέν καταχωρίσθηκαν ποτέ ἀπό τό U.N.R.W.A. στούς καταλόγους τῶν προσφύγων γιά τόν ἐπαναπατρισμό τους ἤ γιά τήν περίθαλψή τους.

Ὁ πυρήνας τῆς παλαιστινιακῆς *γκούρμπα* ἦταν τά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου, τῆς Ἰορδανίας καί τῆς Συρίας. Οἱ Παλαιστίνιοι πού κατέφυγαν στήν Ἰορδανία, ὅπως κι ἐκεῖνοι πού πέρασαν στή Δυτική Ὄχθη, ἔγιναν ἐπίσημα Ἰορδανοί· στή Συρία καί στόν Λίβανο ἐφοδιάσθηκαν μέ εἰδικές προσφυγικές ταυτότητες, μέ δικαιώματα καί περιορισμούς πού καθορίσθηκαν βαθμιαῖα στά χρόνια πού ἀκολούθησαν.

Οἱ συνέπειες πού εἶχε ἡ ἀπώλεια τῆς Παλαιστίνης

Τό πιό ἄμεσο πολιτικό ἀποτέλεσμα τῆς «ἀνακατανομῆς» τῶν Παλαιστινίων, ἐκτός ἀπό τήν ἐξάλειψη τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας, ἦταν ὅτι, μέ τό νά γίνουν μειονότητες σέ διάφορες χῶρες ἀντί νά εἶναι ἡ πλειονότητα σέ μιά, ἔγινε εὐκολότερος ὁ ἔλεγχός τους. Ὁ βαθμός καί οἱ μορφές ἐλέγχου διέφεραν, ἀνάλογα μέ τόν τόπο καί τήν ἐποχή. Μέχρι πρόσφατα, ἡ Συρία θεωροῦνταν ἡ λιγότερο καταπιεστική ἀπό τίς φιλοξενοῦσες χῶρες καί ἡ Ἰορδανία ἡ σκληρότερη. Ἀλλά τό βασικό σημεῖο πού πρέπει νά ἐπισημάνουμε δέν εἶναι ἡ παραλλαγή: ἡ ἴδια ἡ διασπορά ἀποτέλεσε τό κυριότερο ἐργαλεῖο καταπίεσης.

Ἡ ὑφή τῆς παλαιστινιακῆς διασπορᾶς ἀναπαρῆγε τίς τοπικές καί ταξικές διαιρέσεις πού ὑπῆρχαν στήν Παλαιστίνη πρίν ἀπό τό 1948. Τό χάσμα ἀνάμεσα στή μορφωμένη μεσαία ἀστική τάξη καί τίς τάξεις τῶν ἀμόρφωτων ἀγροτῶν, βεδουίνων καί προλετάριων εἶχε μεγαλώσει: οἱ Παλαιστίνιοι τῆς μεσαίας τάξης ἐξαπλώθηκαν σ'ὅλες τίς μεγάλες πόλεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καί πιό πέρα ἀκόμα, ἐνῶ οἱ μάζες ἔμειναν καθηλωμένες ἀπό τή φτώχεια στά στρατόπεδα τῶν τριῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν. Ἡ κοινωνική ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων κι ἐκείνους πού ζοῦσαν ἔξω ἀπ'αὐτά περιορίσθηκε στό ἐλάχιστο: τά στρατόπεδα ἦταν ἡ πιό ὀφθαλμοφανής, ἡ πιό συγκεκριμένη ὑπόμνηση της ταπεινωτικῆς ἥττας τοῦ 1948. Ἐπιπρόσθετα, ἡ κυβερνητική ἐπιτήρηση ἀποθάρρυνε ἐπισκέψεις τῶν στρατοπέδων ἀπό Παλαιστίνιους πού ἦταν γνωστοί ὡς «ἐνεργά στοιχεῖα».[7]

Ἡ προσάρτηση τῆς Δυτικῆς Ὄχθης στήν Ἰορδανία ἐνίσχυε τόν συντηρητισμό αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῆς Παλαιστίνης, ὅπου ἡ πολιτική ἐπιρροή τῶν προκρίτων ἦταν ἀνέκαθεν ἰσχυρότατη. Ἀντίθετα ἡ Γάζα, ὅπου κανένας δέν μποροῦσε νά γίνει πλούσιος παρά μονάχα μέ τό λαθρεμπόριο, ἔγινε ἕνα ἀπό τά πιό ἐπαναστατικά κέντρα τῆς διασπορᾶς, καλλιεργώντας πρῶτα ἕναν ἐνθουσιώδη νασερισμό καί μετά ἕναν ἐξίσου ἐνθουσιώδη παλαιστινισμό. Οἱ ἀγρότες τῆς Γαλιλαίας καί τό προλεταριάτο τῶν παράκτιων πόλεων, πού εἶχαν συναποτελέσει τή ραχοκοκκαλιά τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1936-39, εἶχαν καταφύγει κυρίως στόν Λίβανο καί στή Συρία, ὅπου ἀνταποκρίθηκαν σ'ὅλα τά πολιτικά ρεύματα πού ξεπήδησαν ἀπό τήν ἥττα τοῦ 1948. Ἀλλά ὅσοι ἔμειναν στό Ἰσραήλ ἦταν κατά τό πλεῖστο ἀδρανεῖς ὥς τό 1967, στερημένοι ἀπό ἡγεσία καί καταπιεσμένοι ὠμά ἀπό τό ἰσρηλινό καθεστώς. Ὑπῆρχε κάποιο ρεῦμα πρός τό Ρακάχ, τό Κομμουνιστικό Κόμμα ὅπου κυριαρχοῦ-

σαν οἱ 'Εβραῖοι, ἀλλά τό πρῶτο ἐξωτερικό σημάδι ἀναβίωσης τῆς ἐθνικῆς συνείδησης δέν φάνηκε παρά μόνο τό 1956, ὅταν δημιουργήθηκε ἡ ὁμάδα 'Αλ-"Αρντ,[8] πού ἀπαγορεύθηκε σχεδόν ἀμέσως.

'Η διασπορά εἶχε φυγόκεντρα καί κεντρομόλα ἀποτελέσματα στήν κοινωνική δομή καί συνείδηση τῶν Παλαιστινίων. Σκορπίζοντάς τους καί ἐκθέτοντάς τους σέ διαφορετικά πολιτικά συστήματα καί ἐπιδράσεις, αὔξησε τήν τάση τους νά σχηματίζουν μικρές ὁμάδες καί φατρίες. Ταυτόχρονα ὅμως, ἦταν μιά κατάσταση ἀπό τήν ὁποία ὑπόφεραν ὅλοι, ἔστω ἄν καί ὄχι ἐξίσου, καί ἐναντίον τῆς ὁποίας οἱ περισσότεροι θά ξεσηκώνονταν τελικά. Δέν ἔφερε τήν ἑνότητα, ἀλλά δημιούργησε μιά πίεση γιά ἑνότητα, ὡς μέσου γιά τήν ἀλλαγή μιᾶς κατάστασης ἔντονα ἀπειλητικῆς. Σέ κανένα μέρος τῆς διασπορᾶς ὁ Παλαιστίνιος δέν μποροῦσε νά νιώσει ἀπόλυτα ἀσφαλής ἤ ἐλεύθερος. Πουθενά δέν μποροῦσε ν'ἀπολαύσει πλήρη ἰσοτιμία μέ τούς ντόπιους, ἐκτός ἄν ἔδειχνε ἄνευ ὅρων νομιμοφροσύνη πρός τό καθεστώς. 'Η διατήρηση ξεχωριστῶν παλαιστινιακῶν ἐπιδιώξεων καί ξεχωριστῆς παλαιστινιακῆς ταυτότητας ἔγινε ὕποπτη, ἐπικίνδυνη καί συνεπέσυρε ποινές πού ποικίλλαν ἀπό τήν ἀπόλυση ὥς τή φυλάκιση καί τήν ἐκτόπιση.

Οἱ Παλαιστίνιοι καί ἡ ἀραβική πολιτική

'Ακόμα κι ὅταν ὑποστήριζαν τά πολιτικά κινήματα πού ἀντιμάχονταν τά μεταποικιακά καθεστῶτα (π.χ. τό νασερισμό, τόν μπααθισμό, τό Λαϊκό Κόμμα τῆς Συρίας) οἱ Παλαιστίνιοι εἶχαν ἐπίγνωση ὅτι ἡ ἀραβική ἑνότητα σήμαινε κάτι διαφορετικό γιά τούς "Αραβες τῆς κάθε περιοχῆς καί γιά τό κάθε κόμμα. 'Η προσήλωση στήν ἀρχή ὅτι «ἡ Παλαιστίνη εἶναι ἡ πρώτη ὑπόθεση ὅλων τῶν 'Αράβων» θά ἔπρεπε νά εἶχε ὁδηγήσει σ'ἕναν ἑνιαῖο πολιτικό καί στρατιωτικό ἀγώνα γιά τήν ἀνάκτηση τῆς Παλαιστίνης. 'Αλλά δέν ἔγινε κάτι τέτοιο. "Ολα αὐτά τά κινήματα τροφοδοτήθηκαν ἀπό τόν παλαιστινιακό ἐνθουσιασμό· κανένα τους ὅμως δέν τοποθέτησε τήν Παλαιστίνη πάνω ἀπό τά τοπικά ἤ κομματικά συμφέροντα. "Αν ὑπῆρχε κάτι πού ἀποτέλεσε ἕνα νέο ἑνοποιητικό παράγοντα, αὐτό ἦταν ἡ ὅλο καί ἐναργέστερη ἀντίληψη τῶν Παλαιστινίων γιά τά ἀποκλίνοντα συμφέροντα πού κρύβονταν πίσω ἀπό τή ρητορικότητα τῶν κομματικῶν συνθημάτων. 'Ο παλαιστινισμός, ὅταν ἔκανε τήν ἐμφάνισή του μετά τό 1967, ἔμελλε νά εἶναι, ἀφ'ἑνός ἀντανάκλαση αὐτῆς τῆς τάσης πρός ἀποκρυστάλλωση ἐπιμέρους ἀραβικῶν συμφερόντων, καί ἀφ'ἑτέρου ἀντίδραση ἐναντίον αὐτῆς τῆς τάσης.

Σέ ὁρισμένα τμήματα τῆς ἀραβικῆς διασπορᾶς οἱ Παλαιστίνιοι

καταπιέσθηκαν καί καταπιέζονται σχεδόν τό ἴδιο ὠμά ὅσο καί ὑπό τήν ἰσραηλινή κατοχή. 'Αλλά πρέπει νά κάνουμε δύο βασικές ἀντιδιαστολές. Πρῶτον, πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τό 'Ισραήλ ἦταν ὁ πρόξενος τοῦ διασκορπισμοῦ τῶν Παλαιστινίων· ἡ ἐκδίωξή τους ἀπό τήν Παλαιστίνη/'Ισραήλ ἦταν αὐτό πού μετέτρεψε τούς Παλαιστίνιους σέ «'Εβραίους» τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, σ'ἕναν «λαό χωρίς πατρίδα», σέ θύματα καί ἀπειλή μαζί· ἡ καταπίεσή τους ἦταν λογική συνέπεια τῆς κατάστασής τους ὡς ἔντονα πολιτικοποιημένης μειονότητας πού ἀντιδροῦσε σέ κάθε σταθεροποίηση τοῦ *status quo*. Δεύτερον, οἱ Παλαιστίνιοι ἔγιναν στόχος ἐπιθέσεων ἀπό καθεστῶτα, ὄχι ἀπό τίς ἀραβικές μάζες. Περισσότερο ἀπ'ὅσο οἱ 'Εβραῖοι τῆς Εὐρώπης, οἱ Παλαιστίνιοι ἔχουν, στόν ἀραβικό κόσμο, τή δυνατότητα νά ἑνωθοῦν μέ Συνάραβές τους σ'ἕναν ἀγώνα πού ἐξακολουθεῖ νά εἶναι, κατά κύριο λόγο, ἐθνικιστικός, ἀντιιμπεριαλιστικός καί ριζοσπαστικός.

'Εξάλλου, ὅταν οἱ Παλαιστίνιοι γίνονται στόχος ἐπιθέσεων, οἱ λόγοι εἶναι ὁλότελα διαφορετικοί ἀπό ἐκείνους πού ὁδηγοῦσαν σέ πογκρόμ ἐναντίον τῶν 'Εβραίων στήν Εὐρώπη. Ἕνας λόγος εἶναι ὅτι οἱ παλαιστινιακές μάζες ἀπειλοῦν τόν εὔθραυστο συνασπισμό μειονοτήτων, στόν ὁποῖο στηρίζονται τά καθεστῶτα καί τῶν τριῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν ('Ιορδανίας, Συρίας καί Λιβάνου) ἀπό τότε πού ἔγιναν ἀνεξάρτητες αὐτές οἱ χῶρες.[9] Τόν ἀπειλοῦν, τόσο ἐπειδή στήν πλειοψηφία τους εἶναι Σουνίτες Μουσουλμάνοι[10] ὅσο καί ἐξαιτίας τῆς πίεσης πού ἀσκοῦν γιά ἀραβική ἑνότητα, ἀπελευθέρωση καί λαϊκό πόλεμο. Παράλληλα, οἱ παλαιστινιακές μάζες ἀπειλοῦν ἐπίσης (πιό πολύ ἐξαιτίας τῆς λογικῆς τῆς κατάστασής τους παρά ἐξαιτίας τῆς δράσης τους) τίς σχέσεις τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων μέ τίς δυτικές χῶρες.

Οἱ ἐμπειρίες τους στήν ἀραβική *γκούρμπα* ἔκαναν τούς Παλαιστίνιους νά τηροῦν ἰδιόμορφη στάση ἀπέναντι στόν «ἀραβισμό». 'Η πίστη τους σ'αὐτόν τροφοδοτεῖται ἀπό τή ζωτική τους ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀραβική ὑποστήριξη καί ἀπό τήν ἐπίγνωσή τους ὅτι τό 'Ισραήλ ἀπειλεῖ τά ἀραβικά, καί ὄχι ἁπλῶς τά παλαιστινιακά συμφέροντα. 'Ολόκληρο τό μέλλον τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἔκβαση ἑνός ἀγώνα, στόν ὁποῖο, μέχρι τώρα, ἔχει ἐπενδυθεῖ μόνον ἕνα ἐλάχιστο μέρος ἀπό τό ἀραβικό δυναμικό. 'Η ἀνθεκτικότητα τῶν ἀραβικῶν μαζῶν δέν ἔχει συνδυασθεῖ ὥς τώρα μέ ἀνάλογες προσπάθειες στό ἐπίπεδο τῶν ἀρχουσῶν τάξεων. 'Ο ἀραβισμός παρέμεινε κάτι τό ἀνυπόστατο καί ἀνεδαφικό, μιά ἐλπίδα καί μιά τυφλή πεποίθηση πού ἐμπόδισε τήν ἐναργή ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς πραγματικότητας.

Ἄν οἱ Παλαιστίνιοι τῆς μεσαίας τάξης πιστεύουν περισσότερο στόν ἀραβισμό ἀπ'ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι τῆς ἐργατικῆς τάξης, εἶναι ἐπειδή οἱ ἐμπειρίες τους στή *γκούρμπα* ἦταν ριζικά διαφορετικές. Ἡ παλαιστινιακή ἀστική τάξη πῆρε μέρος, μαζί μέ τήν ἀστική τάξη ἄλλων ἀραβικῶν χωρῶν, στήν ἀνάπτυξη πού χρηματοδοτεῖται χάρη στό πετρέλαιο· οἱ ἐπαγγελματικές ἱκανότητές της ἀνταμείφθηκαν ἱκανοποιητικά· δέν δοκίμασε τήν ἐχθρότητα καί τήν ἄνιση μεταχείριση παρά στίς ἠπιότερες μορφές τους. Ἀλλά οἱ παλαιστινιακές μάζες ἔζησαν τή σκληρή ὄψη τῶν μεταποικιακῶν ἀραβικῶν κοινωνιῶν. Ὅπως συνέβαινε καί μέ τίς ἄλλες ἀραβικές μάζες, ἡ πρόσβασή τους στήν ἐργασία, τή μόρφωση, τήν ὑγειονομική περίθαλψη καί τήν πολιτική ἐπιρροή ἦταν περιορισμένη. Πιό πολύ ἀπό τίς ἀραβικές μάζες, οἱ Παλαιστίνιοι τῆς ἐργατικῆς τάξης ἔχουν ὑποφέρει ἀπό τήν ἀστυνομοκρατία καί τίς συνεχεῖς παρενοχλήσεις. Ἡ φτώχεια καί ἡ ἐπαμφοτερίζουσα θέση τους (δέν εἶναι οὔτε ὑπήκοοι τῆς χώρας ὅπου ζοῦν οὔτε ἀλλοδαποί) τούς κάνει θύματα ἐχθρότητας καί ἀποδιοπομπαίους τράγους στίς καθημερινές ἐπαφές τους μέ τούς κρατικούς λειτουργούς καί τούς ἐργοδότες. Ἔχουν ὑποφέρει ἀπό τήν ἄμεση στρατιωτική ἐπίθεση περισσότερο ἀπ'ὅσο ἡ παλαιστινιακή ἀστική τάξη — τά στρατόπεδα εἶναι εὔκολοι στόχοι γιά τόν ἰσραηλινό στρατό, ἀλλά καί γιά τούς ἀραβικούς στρατούς — καί, ἐξαιτίας τῆς διαφορᾶς μαχητικότητας πού παρατηρεῖται ἀνάμεσα στίς τάξεις, ἔχουν χάσει περισσότερους βλαστούς τους στόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα. Ἔπειτα, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων δέν μποροῦν νά ξεχάσουν εὔκολα ὅτι περισσότεροι *φενταγήν* σκοτώθηκαν ἀπό Ἄραβες παρά ἀπό τούς Ἰσραηλινούς. Ἐπειδή ἡ ἀστική τάξη δέν ὑπέφερε σχεδόν καθόλου, ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀνεκτικότερη ἀπέναντι στόν ἀραβικό ἀντιπαλαιστινισμό. Ἐνῶ, σέ ὅλο καί μεγαλύτερο βαθμό, τό εὐάριθμο τμῆμα τῆς παλαιστινιακῆς ἀστικῆς τάξης πού αἰσθάνεται πώς ἡ θέση του στίς ἀραβικές χῶρες ἀπειλεῖται ἀπό τό ἀντιστασιακό κίνημα, ἔχει τήν τάση ν'ἀποδίδει τίς ἀραβικές ἐπιθέσεις στά σφάλματα τῶν ἡγετῶν τῆς ἀντίστασης, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων βλέπουν αὐτές τίς ἐπιθέσεις ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ὑποταγῆς τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων στήν ἐπιρροή τῶν ΗΠΑ. Ὅλες αὐτές οἱ ταξικές ἀντιθέσεις κρύβονται πίσω ἀπό τήν πολιτική δράση τῶν Παλαιστινίων στή *γκούρμπα*.

Ἡ ἴδια κοινωνική καί πολιτική ἀδυναμία πού ἔκανε τά ἀραβικά κράτη ἀνίκανα νά ἐπέμβουν ἀποτελεσματικά στήν Παλαιστίνη τό 1948, τά ἔκανε κατόπιν ἀπρόθυμα νά ὑποστηρίξουν ὁλόψυχα τόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης, παρόλο πού ἡ

κυριαρχία τοῦ 'Ισραήλ ἀπειλεῖ καί τά δικά τους ζωτικά ἐθνικά συμφέροντα. Τά αἴτια τῆς ἀποτυχίας τοῦ 1948 θά μποροῦσαν εὔστοχα νά προσδιορισθοῦν ὡς «ὑποταγή στόν ἰμπεριαλισμό» καί «καθυστέρηση»· ἄν ὅμως, μετά ἀπό 30 χρόνια ἀνεξαρτησίας καί οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, τά ἀραβικά κράτη ἐξακολουθοῦν νά ἐξαρτῶνται στρατιωτικά καί τεχνολογικά ἀπό τούς ξένους, αὐτό συμβαίνει μόνο καί μόνο ἐπειδή ἡ συνεχιζόμενη ἐξάρτηση εἶναι ἐπωφελής γιά τίς τάξεις πού βρίσκονται στήν ἐξουσία. 'Η ἐθνική ὑπερηφάνεια μπορεῖ νά πληγώθηκε μέ τίς ἧττες τοῦ 1948 καί τοῦ 1967 καί μέ τήν κατάληψη μεγάλων τμημάτων τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καί τοῦ Λιβάνου. 'Αλλά μόνο τά συμφέροντα τῶν φτωχῶν θίχτηκαν πραγματικά· καί οἱ φτωχοί αὐτοί εἶναι ἁπλοί ἀγρότες περιθωριακῶν περιοχῶν, πού εὔκολα μποροῦν νά θυσιασθοῦν γιά νά προστατευθοῦν τά μητροπολιτικά κέντρα ἐξουσίας. Ἔτσι, ἀπό μιά πολύ οὐσιαστική ἄποψη, οἱ μαχητικοί Παλαιστίνιοι στόν ἀραβικό κόσμο ἐξακολουθοῦν νά διεξάγουν τόν ἴδιο ἀγώνα, μέ τούς ἴδιους σκοπούς καί μέ τά ἴδια χαρακτηριστικά ταξικῆς πόλωσης, πού ἄρχισε στήν Παλαιστίνη κατά τήν περίοδο τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς.

Μετά τό 1948, ἄρχισε γιά τίς παλαιστινιακές μάζες μιά καινούργια φάση τοῦ ἀγώνα. Τή χαρακτηρίζει ἡ πολιτική καταπίεση, ἡ κοινωνική ἀπομόνωση καί ἡ οἰκονομική περιθωριακότητα. Αὐτήν ἀκριβῶς τή φάση θά ἐξετάσουμε σ'αὐτό τό κεφάλαιο. Τό 1965 ἐγκαινιάζεται μιά καινούργια ἐποχή, πού τή διακρίνει ὁ ἀπροκάλυπτος, ἔνθερμος πολιτικός ἀκτιβισμός καί ὁ μαζικός ἔνοπλος ἀγώνας. Αὐτή ἡ ἐπαναστατική φάση (πού ἐκτίθεται στό κεφάλαιο 4) εἶχε γιά κύριες αἰτίες της τήν ἐκδίωξη ἀπό τήν Παλαιστίνη καί τή συνεχιζόμενη ἐπιθετικότητα τοῦ 'Ισραήλ. 'Αλλά δέν ἦταν ἄσχετη καί μέ τίς ἐμπειρίες τῆς πολιτικῆς καταπίεσης καί τῆς οἰκονομικῆς περιθωριακότητας, πού εἶχαν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων. 'Η φλογερή ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς στήν Παλαιστίνη ἦταν συνθεμένη ἀπό πολλά στοιχεῖα, ἀλλά ἕνα ἀπ'αὐτά ἦταν ἡ ἀπώλεια τῶν ψευδαισθήσεων γιά τά καθεστῶτα καί τούς ἡγέτες πού ὑποστήριζαν τήν παλαιστινιακή «ὑπόθεση», ἐνῶ παράλληλα ἐμπόδιζαν τούς Παλαιστίνιους νά περάσουν στήν ἐνεργή δράση. 'Ο 'Αχμάντ ἀλ-Κοντσύ περιγράφει εὔστοχα τήν ἀνασταλτική λειτουργία τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων:

> «Βαθμιαῖα, ἕνα νέο *status quo* ἑδραιώθηκε στήν 'Αραβική 'Ανατολή, μιά νέα «διχοτόμηση». Οἱ Ρῶσοι κυριαρχοῦσαν σέ δύο ἤ τρία κράτη, ἐνῶ οἱ 'Αμερικανοί διατήρησαν τόν ἔλεγχο τῶν οἰκονομικά σημαντικῶν χωρῶν τῆς πετρελαιοφόρας ἀραβικῆς

χερσονήσου. Ἡ ἰσορροπία διατηροῦνταν χάρη στό *modus vivendi* ἀνάμεσα στό Ἰσραήλ καί τά ἀραβικά κράτη: τό Ἰσραήλ, πού ὑποστηριζόταν ἀπό τόν δυτικό ἰμπεριαλισμό, θά συγκρατοῦνταν γιά νά μήν ἐπιτεθεῖ, ἀλλά σ'ἀντάλλαγμα τά ἀραβικά κράτη ἔπρεπε νά ἐμποδίζουν τόν παλαιστινιακό λαό νά ἀμφισβητεῖ τόν ἀποικισμό τῆς χώρας του ἀπό τούς Σιωνιστές».[11]

Σέ γενικές γραμμές, τά ἀραβικά καθεστῶτα ἔμελλε νά τηρήσουν τίς ὑποχρεώσεις τους πιστότερα ἀπό τούς Ἰσραηλινούς.

ΒΙΑΙΗ ΑΦΥΠΝΙΣΗ

Χίτζρα καί ἐξευτελισμός

Ἀκόμα καί ὅσο βρίσκονταν στήν Παλαιστίνη, οἱ ἀγρότες πού εἶχαν καταφύγει σέ ἀσφαλῆ χωριά κοντά στό δικό τους, ἐλπίζοντας νά ἐπιστρέψουν μόλις τελειώσουν οἱ ἐχθροπραξίες, ἄρχισαν νά αἰσθάνονται τήν καινούργια τους θέση. Οἱ Ἰσραηλινοί τούς ἐφοδίαζαν μέ ταυτότητες σφραγισμένες μέ τήν ἔνδειξη «πρόσφυγας», καί μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τούς ἐκτόπιζαν. Ἀπό τή στιγμή πού περνοῦσαν τά σύνορα, ἄρχιζαν οἱ ταλαιπωρίες μέ τίς ἄδειες παραμονῆς καί τίς ἄλλες διατυπώσεις πού, ἀπό τότε, ἔγιναν βασικό γνώρισμα τῆς παλαιστινιακῆς ζωῆς. Ἡ γυναίκα ἀπό τό Κουεϊκάτ, πού ὅταν ἦταν μικρή περνοῦσε κρυφά τίς ἰσραηλινές γραμμές γιά νά «κλέψει» ἀλεύρι ἀπό τό σπίτι τῆς οἰκογένειάς της,[12] θυμᾶται τόν πρῶτο σταθμό τῆς Ὀδύσσειάς τους, μετά τό διώξιμό τους τόν Μάρτιο τοῦ 1949:

> «Μείναμε στό Ναμπλούς δεκαπέντε μέρες, ὁπότε ὁ πατέρας μου πῆρε ἄδειες γιά νά πᾶμε στό Ἀμμάν. Ἡ ἰορδανική χωροφυλακή μᾶς σταμάτησε στή γέφυρα Ἄλλενμπυ καί μᾶς εἶπαν πώς τά χαρτιά μας δέν ἦταν ἐντάξει. Μᾶς βάλανε νά κοιμηθοῦμε στό χῶμα, πλάι στή γέφυρα, κι ἄν μιά γυναίκα δέν εἶχε πάρει μαζί της ψωμί γιά νά ταΐσει τά παιδιά της, θά πέθαιναν ἀπ'τήν πείνα. Ὁ πατέρας μου γύρισε στό Ναμπλούς γιά νά κανονίσει τίς ἄδειες. Τότε συνεχίσαμε γιά τό Ἀμμάν».

Ἡ οἰκογένεια αὐτή ἦταν εὐκατάστατη, μέ τά ἀγροτικά κριτήρια, ἀφοῦ μποροῦσε νά νοικιάσει μεταφορικό μέσο, ἀντίθετα μέ τήν τεράστια μάζα τῶν προσφύγων, πού πορεύθηκαν ὁλόκληρη τή *χίτζρα* μέ τά πόδια. Ἀφοῦ ἔμειναν μιά βδομάδα σ'ἕνα τζαμί τοῦ Ἀμμάν, νοίκιασαν ἕνα ἀνοιχτό καμιόνι, μαζί μέ δυό-τρεῖς ἄλλες

οἰκογένειες πού εἶχαν διωχθεῖ ἀπό τό 'Αμπού Σινάν τή ἴδια ἐποχή. Τό σχέδιό τους ἦταν νά πᾶνε στό Χαουράν τῆς Συρίας, ἀλλά πρῶτα ἔπρεπε νά περάσουν τό μεθοριακό φυλάκιο στά σύνορα 'Ιορδανίας/Συρίας. 'Εκεῖνο τόν χειμώνα ἔκανε ἀσυνήθιστο κρύο καί ὑγρασία:

«Στό σταυροδρόμι τοῦ 'Ιρμπέντ ἄρχισε νά βρέχει. Τότε οἱ χωροφύλακες τοῦ μεθοριακοῦ σταθμοῦ ἤθελαν νά μᾶς στείλουν πίσω στό 'Αμμάν, γιατί ἔλεγαν πώς τά χαρτιά μας δέν ἦταν ἐντάξει. Θυμᾶμαι πώς μιά ἀπ'τίς γυναῖκες πού ἦταν μαζί μας πήδησε ἀπ'τό καμιόνι, μέσα στή βροχή καί τή λάσπη, κι ἔβρισε τούς χωροφύλακες κι ὅλους τούς Ἄραβες. Ἦταν τόσο ἔξαλλη πού ἅρπαξε τόν ἐννιάμηνο ἐγγονό της — ὁ πατέρας του εἶχε πεθάνει — καί σχεδόν τόν πέταξε πάνω στούς χωροφύλακες, φωνάζοντας: «Βρέ ρουφιάνοι, Ἑβραῖοι εἴμαστε; Ἄραβες εἴμαστε!».

Θά ἔπρεπε νά ὑπῆρχε ἕνας Τολστόι γιά νά περιγράψει τή *χίτζρα*, μιάν ἀκέφαλη πορεία χιλιάδων ταλαιπωρημένων καί πανικόβλητων χωρικῶν, μέ τούς μπόγους τους νά λύνονται στήν ἄκρη τοῦ δρόμου, οἰκογένειες μέ σκορπισμένα τά μέλη τους, γέρους νά πεθαίνουν ἀπ'τήν ἐξάντληση, παιδιά νά κουβαλᾶνε μικρότερα παιδιά, μωρά νά πεθαίνουν ἀπό ἀφυδάτωση. Ὅσοι γλύτωσαν, θυμοῦνται πώς ἔτρωγαν γρασίδι κι ἔπιναν τά ἴδια τους τά οὖρα (ἦταν κατακαλόκαιρο ὅταν ἔφυγαν οἱ περισσότεροί τους). Αὐτοί πού ζοῦσαν μόνιμα σ'ἕναν τόπο καί πού πολλοί τους δέν εἶχαν βγεῖ ποτέ ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς ἐπαρχίας τους, βρέθηκαν ξαφνικά σ'ἕναν ξένο κόσμο, στόν ὁποῖο οἱ ἄλλοι τούς ἔβλεπαν ὡς διαφορετικούς, ἀπειλητικούς ἤ ἀκόμα καί ἀξιοκαταφρόνητους: «πρόσφυγες», «ἐκτοπισμένα ἄτομα», «ξένους». Ὅπως εἶπε ἐκεῖνος ὁ ἄνδρας ἀπό τό Σαφουριγέχ, πού ἔχασε τήν κόρη του:[13] «Μέσα σέ εἰκοσιτέσσερις ὧρες ξεπέσαμε ἀπό τήν ἀξιοπρέπεια στήν ταπείνωση». 'Αγρότες πού σέβονταν τόν ἑαυτό τους τό ἔβρισκαν ἰδιαίτερα σκληρό νά ζητιανεύουν. Συνηθισμένοι σ'ἕνα ὑψηλό ἐπίπεδο γενναιοδωρίας, τά ἔχασαν μέ τούς Λιβανέζους πού τούς πουλοῦσαν τό νερό: «Ἤθελαν νά μᾶς πουλήσουν ἀκόμα καί τά ἀγριόχορτα τῶν χωραφιῶν τους», εἶπε μιά γυναίκα, πού θυμᾶται πῶς εἶχαν ἀρνηθεῖ νά τῆς δόσουν ἕνα ποτήρι νερό γιά τά πέντε παιδιά της, γιατί ἡ τιμή του ἦταν 3 πένες κι αὐτή μποροῦσε νά δόσει μόνο $2\frac{1}{2}$. Στόν ἄνδρα ἀπ'τό Σαφουριγέχ συνέβη ἕνα παρόμοιο περιστατικό:

«Περπατούσαμε στό δρόμο κάτω ἀπ'τό Τιμπνήν, ὅταν τό παιδί ἄρχισε νά διψάει πολύ καί νά λέει: «Μπαμπά, θέλω νερό». Εἶπα: «Χρυσό μου, πάρε αὐτή τήν πένα», αὐτό ὅμως ἤθελε νερό. Φτάσαμε

σ'ἕνα χωριό πού λεγόταν Γεχουντιέχ. 'Εκεῖ εἶδα ἕνα κορίτσι καθισμένο στό κούφωμα μιᾶς πόρτας. Τήν παρακάλεσα καί τῆς εἶπα: «'Αρχοντοπούλα μου, μιά γουλιά νερό γι'αὐτό τό παιδάκι». Αὐτή εἶπε: «Δέν ἔχουμε νερό». Τό πίστεψα, γιατί σκέφτηκα πώς σ'αὐτή τήν περίσταση οὔτε κι ἕνας ἐχθρός δέν θά στεροῦσε σ'ἕνα παιδί μιά γουλιά νερό. Τότε ὅμως εἶδα ἀπό τήν ἀνοιχτή πόρτα πώς ὑπῆρχε ἕνα πηγάδι μέσα στό σπίτι. Πῆγα νά τρελαθῶ. Ἄφησα κάτω τήν κόρη μου κι ἔστρεψα τό ντουφέκι μου καταπάνω της. «Δός μου νερό, κι ἄν δέν ἀφήσεις νά πιοῦν ὅλοι, θά πυροβολήσω». Ἦρθε ὁ πατέρας της καί μέ ρώτησε: «Τί στέκεσαι ἐκεῖ;» Εἶπα πώς τῆς ζητοῦσα νά δόσει νερό σ'ὅλους μας. Αὐτός εἶπε: «Τράβα μπροστά μου, *ουίλα*, ἀλλιῶς θά σέ βαρέσω».[14]

Ἄλλοι πάλι θυμοῦνται πώς ἔπιναν ἀπό νερόλακκους γιά τά ζῶα κι ἀγόραζαν τό νερό μιά λιβανέζικη λίρα τό γαλόνι. Τά περισσότερα χωριά τοῦ Νότιου Λίβανου ἦταν πολύ φτωχότερα καί καθυστερημένα ἀπό τά χωριά τῆς Γαλιλαίας· πολλοί πρόσφυγες πέρασαν δυό ἤ τρία χρόνια σ'αὐτά τά χωριά, μένοντας μέ συγγενεῖς τους ἤ πληρώνοντας νοίκι, πρίν μετακομίσουν τελικά σ'ἕνα στρατόπεδο. Ἕνας ἄνδρας ἀπό τό Κουεϊκάτ, πού ἡ οἰκογένειά του εἶχε φέρει μαζί της στόν Λίβανο τό κοπάδι της ἀπό γιδοπρόβατα (ἦταν τυχερότερη ἀπό ὅσες εἶχαν γῆ, γιατί τό κεφάλαιό της ἦταν κινητό), περιγράφει πῶς τούς βρῆκε σ'ἕνα χωριό πού λεγόταν Γιάθα:

«Εἶχαν τά κακά τους χάλια. Τό κοπάδι μας εἶχε ψοφήσει σχεδόν ὁλόκληρο, γιατί εἶχε ἀλλάξει ἡ βοσκή τῶν ζωντανῶν· μᾶς εἶχαν μείνει μονάχα τριάντα κατσίκια. Δέν εἴχαμε λεφτά, οἱ κατσίκες δέν κατέβαζαν γάλα, κι ἔτσι ἀναγκαζόμασταν νά ζοῦμε ἀπό τή βοήθεια τοῦ U.N.R.W.A. Εἶχα ὅλο κι ὅλο ἕνα πανταλόνι, κι αὐτό μέ τόσα μπαλώματα πού δέν μποροῦσες νά δεῖς τό ἀρχικό ὕφασμα. Ἡ μητέρα μου ἦταν σοβαρά ἄρρωστη καί δέν μπορούσαμε νά τήν περιποιηθοῦμε κατάλληλα.

Τό χωριό ἦταν γεμάτο βρώμα, ψεῖρες καί κοριούς. Στήν Παλαιστίνη, ἄν εἴχαμε παράσιτα, βρίσκαμε τρόπο νά τά ξεφορτωθοῦμε. Αὐτοί ὅμως τά εἶχαν συνηθίσει. Τά ροῦχα τους ἦταν γεμάτα μίγες καί ψεῖρες, ἀλλά αὐτοί δέν τούς ἔδιναν σημασία. Ξέραμε πώς φέρνουν ἀρρώστιες, αὐτοί ὅμως δέν τό ἤξεραν. Τό νερό τους ἦταν στάσιμο βρόχινο νερό κι ἀρρώσταινε τόν κόσμο. Τό ἴδιο καί τό σαπούνι τους, πού τό ἔφτιαχναν ἀπό φλούδα δέντρου κι ὄχι ἀπό ἐλιές. Γιά φαΐ ὑπῆρχε μόνο *μπουργκούλ* — δέν εἶχαν ἄλλα λαχανικά ἐκτός ἀπό ντομάτες. Χειμώνα-καλοκαίρι ἔτρωγαν *μπουργκούλ*».

Στά σιιτικά χωριά τοῦ Νότου οἱ Παλαιστίνιοι ἔκαναν τήν πρώτη τους γνωριμία μέ τήν ἔννοια «μόλυνση». Μιά οἰκογένεια πού, στόν

δρόμο τῆς προσφυγιᾶς, ζήτησε νερό, θυμᾶται πώς μόνο στούς ἐνήλικες ἐπιτράπηκε νά πιοῦν ἀπ'τή στάμνα, γιατί τά παιδιά δέν μποροῦν νά πιοῦν χωρίς νά ἀκουμπήσουν τά χείλια τους στό στόμιο. Μιά ἀπό τίς πρῶτες μνῆμες ἑνός δάσκαλου στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ εἶναι τότε πού ἦταν παιδάκι σ'ἕνα σιιτικό χωριό: ἔβαλε τό δάχτυλό του μέσα σ'ἕνα ταψί μέ ντοματοπελτέ καί ἡ γυναίκα πού ἔφτιαχνε τόν πελτέ τόν ἔβρισε, γιατί μέ τό ἄγγιγμά του τήν ἀνάγκαζε νά τό πετάξει.

Οἱ πρῶτες μέρες στά στρατόπεδα

'Ωστόσο, οἱ περισσότεροι πρόσφυγες δέν σταμάτησαν στά χωριά τοῦ Νότιου Λίβανου, ἀλλά κινήθηκαν κατ'εὐθείαν πρός τίς πόλεις τῆς παράκτιας πεδιάδας, κυρίως τήν Τύρο καί τή Σιδώνα, ὅπου εἶχαν περισσότερες πιθανότητες νά συναντήσουν ἄλλους ἀπ'τό χωριό τους καί νά μάθουν νέα γιά μέλη τῆς οἰκογένειάς τους, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦσαν τήν τύχη. Οἱ συνθῆκες στά πρῶτα, πρόχειρα στρατόπεδα ἦταν χείριστες, ἀλλά ἀκόμα καί τότε οἱ πρόσφυγες ἀντιστάθηκαν στήν αὐθαίρετη διανομή τους, προσπαθώντας νά μείνουν σέ μεγάλες ὁμάδες καί ὅσο τό δυνατό πιό κοντά στήν Παλαιστίνη. 'Ο ἄνδρας ἀπό τό Σαφουριγέχ θυμᾶται:

«Συνεχίσαμε ὥσπου φτάσαμε στήν Τύρο, καί στήν Τύρο ἀρχίσαμε μιά ζωή πού κανένας μας δέν εἶχε φανταστεῖ ἤ ὀνειρευτεῖ. Ἔμεναν τρεῖς, τέσσερις καί πέντε οἰκογένειες σέ μιά σκηνή. Περνούσαμε πολύ καιρό χωρίς νά πλυθοῦμε. 'Η βρώμα γινόταν ὅλο καί περισσότερη. Ζούσαμε μιά ζωή πού ντρέπομαι νά τήν περιγράψω, κι ἄς εἶναι ἀπαραίτητο».

Ἕνας ἄλλος ἄνδρας, πού ἦταν στήν Τύρο, σχολίασε:

«'Ο 'Αμπού Χουσαΐν ντρέπεται νά πεῖ πώς εἴχαμε ψεῖρες, καί ντρέπεται νά πεῖ πώς ζούσαμε περιμένοντας νάρθει μιά λιόλουστη μέρα γιά νά τίς ξεφορτωθοῦμε. Ζούσαμε σάν τά ζῶα».

Ἕνας ἄνδρας, πού οἱ ἄλλοι προσαγόρευαν μέ σεβασμό *μραμπί*,[15] ἔδοσε μιά πιό σύνθετη περιγραφή τοῦ πρώτου χρόνου τῆς ζωῆς σ'ἕνα προσφυγικό στρατόπεδο:

«Μαζευτήκαμε ὄχι λιγότερα ἀπό πενήντα μέ ἑξήντα χωριά, κι ἤμασταν ἕνα μεγάλο πλῆθος στό Μπούρτζ ἀλ-Σεμάλι, ἀνατολικά ἀπό τήν Τύρο. 'Η ζωή ἦταν δύσκολη. 'Εφτά οἰκογένειες μέσα σέ μιά σκηνή, καμιά φορά ἀπό διαφορετικά χωριά. Τό νά μοιραζόμαστε μιά σκηνή μέ ξένους ἦταν ὀδυνηρό γιά μᾶς, λόγω τῶν

παραδόσεών μας. Δέν ὑπῆρχαν ἀρκετές σκηνές γιά ὅλους, κι ἔτσι μερικές οἰκογένειες ἦταν ἀναγκασμένες νά ζοῦν σέ σπηλιές. 'Υπῆρχαν ἀρρώστιες καί συνωστισμός. Πολλοί·γέροι καί παιδιά πέθαναν ἐξαιτίας τῶν κακῶν συνθηκῶν.

«Περάσαμε ἐκεῖ τόν χειμώνα, κι ἔπειτα, τήν ἄνοιξη, μᾶς ἀνάγκασαν νά φύγουμε. Προσπαθήσαμε ν'ἀντισταθοῦμε, γιατί τό Μπούρτζ ἀλ-Σεμάλι ἦταν κοντά στήν Παλαιστίνη καί θέλαμε νά μείνουμε κοντά στή χώρα μας. Συχνά, τέσσερις καί πέντε νέοι ἔπαιζαν κορώνα-γράμματα τή ζωή τους γιά νά περάσουν τά σύνορα καί νά γυρίσουν στά χωριά μας, γιά νά φέρουν τρόφιμα.

«Ἦρθε ἡ λιβανέζικη ἀστυνομία καί μᾶς εἶπαν νά φύγουμε. 'Υποσχέθηκαν νά μᾶς τακτοποιήσουν σέ καλύτερα μέρη κι εἶπαν πώς θ'ἀγωνισθοῦν μαζί μας γιά νά γυρίσουμε στά σπίτια μας. 'Αλλά μετά τήν ἐμπειρία πού εἴχαμε μέ τή Τζαΐς ἀλ-'Ινκάντ, ξέραμε πώς ὅλα αὐτά ἦταν ψέματα.

«Ἤμασταν ἄνθρωποι ἀπό ἑξήντα διαφορετικά χωριά κι ἐπιμέναμε νά μεταφερθοῦμε ὅλοι μαζί. 'Αλλά μᾶς μοίρασαν, ἄλλους στό 'Αίν Χιλουέχ, ἄλλους στή Βόρεια Μπέκα, ἄλλους στό 'Αντζάρ καί στό Καρούν. Τά ἑξήντα χωριά ἀρνήθηκαν νά χωρίσουν, καί τότε οἱ ἀστυνομικοί χτύπησαν τούς γέρους μας καί πυροβόλησαν στόν ἀέρα γιά νά μᾶς τρομάξουν καί νά μᾶς ἀναγκάσουν ν'ἀνεβοῦμε στά καμιόνια. Μᾶς χτυποῦσαν μέ ξύλα καί μέ τά κοντάκια τῶν τουφεκιῶν.

«'Η μοίρα μας ἦταν νά πᾶμε στά παραπήγματα τοῦ Καρούν. Βρήκαμε μερικούς συγγενεῖς μας ἀπό τό Σαφουριγέχ πού εἶχαν ἤδη ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ. Μᾶς εἶπαν πώς πολλοί εἶχαν πεθάνει ἐκεῖνο τό χειμώνα, γιατί τό χιόνι ἐκεῖ εἶχε φτάσει τό ἕνα μέτρο ἤ καί παραπάνω. 'Ο ἀνεφοδιασμός ἀπό τό Ζαλέχ εἶχε διακοπεῖ. 'Επίσης εἶχαν σημειωθεῖ προστριβές ἀνάμεσα σ'αὐτούς καί τά γειτονικά χωριά, ὅταν ἔβγαιναν στό χιόνι ψάχνοντας νά βροῦν καμιά μπουκιά ψωμί.

«Στά τέλη τοῦ καλοκαιριοῦ κάναμε ἀπεργία μέ τούς πρόσφυγες τοῦ 'Αντζάρ, γιά νά ὑποχρεώσουμε τίς 'Αρχές νά μᾶς ἀφήσουν νά φύγουμε ἀπό τή Μπέκα, ἐπειδή τό κλίμα ἐκεῖ ἦταν πολύ τραχύ. Πρέπει νά εὐγνωμονοῦμε τούς γονεῖς μας πού τούς ἀνάγκασαν νά μᾶς ἐπιτρέψουν νά φύγουμε ἀπ'τό Καρούν. Ἔτσι λοιπόν μᾶς μετέφεραν στό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ.

«Θυμᾶμαι πώς τή μέρα πού φτάσαμε στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ ἔβρεχε. 'Υπῆρχαν γυναῖκες πού γέννησαν πάνω στά καμιόνια πού μᾶς μετέφεραν ἀπό τό Καρούν στό Νάχρ. 'Εκεῖ βρήκαμε σκηνές καί μᾶς μοίρασαν σ'αὐτές».

Ἕνας ἄλλος ἄνδρας ἀπό τήν ἴδια ὁμάδα, πού μένει στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, εἶχε περάσει τόν χειμώνα τοῦ 1949 στό Καρούν:

«Εἶχα ἕνα μικρότερο ἀδερφό πού πέθανε ἑφτά χρόνων στό

Καρούν, στό ἔμπα τοῦ χειμώνα. Πολλά παιδιά πέθαναν. Μᾶς ἔβαλαν σέ παράγκες, 20 καί 30 οἰκογένειες σέ κάθε χώρισμα. Θυμᾶμαι πώς ἦταν μαζί μας ἕνα παιδί πού βγῆκε τή νύχτα πρός νεροῦ του καί τήν ἄλλη μέρα τό πρωί βρέθηκε κοκκαλωμένο ἀπό τό κρύο».

Ἡ ἀστυνομία ἔδιωχνε ἐπίσης τούς πρόσφυγες ἀπό τίς ἀποθῆκες τῆς Τρίπολης: «Μέναμε σέ βαγόνια τραίνων ὥσπου ἦρθε ὁ χειμώνας, ὁπότε μετακομίσαμε στίς ἀποθῆκες τοῦ λιμανιοῦ... Ἡ λιβανέζικη ἀστυνομία ἦρθε μιά μέρα γιά νά ἐκκενώσει τίς ἀποθῆκες, ἐπειδή οἱ ἔμποροι ἤθελαν νά τίς χρησιμοποιήσουν. Πολύ ὡραῖα. Ἀλλά ἐμεῖς ποῦ θά πηγαίναμε νά μείνουμε; Μᾶς εἶπαν νά πάρουμε σκηνές καί νά πᾶμε στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ (εἴκοσι χιλιόμετρα πρός τά βόρεια τῆς Τρίπολης). Ὁ κόσμος μαζεύτηκε γιά νά διαμαρτυρηθεῖ, γιατί μερικοί εἶχαν καταφέρει νά βροῦν δουλειά ἤ νά στείλουν τά παιδιά τους στό σχολεῖο. Ἀλλά ὅρμησαν οἱ ἀστυνομικοί κι ἔγινε μάχη πού κράτησε ἀρκετές ὧρες. Ἡ ἀστυνομία μάλιστα ἀναγκάστηκε νά ζητήσει ἐνισχύσεις».

Ξέχωρα ἀπό τίς ἀντίξοες συνθῆκες τῶν πρώτων χρόνων, ὑπῆρχε τό ψυχολογικό τραῦμα τοῦ χωρισμοῦ ἀπό τά σπίτια καί τήν περιουσία. Τό χωριό — μέ τήν εἰδική διάταξη τῶν σπιτιῶν καί τῶν δενδρόκηπων, τούς ἀνοιχτούς χώρους συναθροίσεων, τό νεκροταφεῖο, τή συλλογικότητά του — εἶχε χαράξει τήν προσωπικότητα τοῦ κάθε χωρικοῦ ὥς ἕνα βαθμό πού ἔκανε τόν χωρισμό νά φαίνεται σάν αὐτοεκμηδένιση. Περιγράφοντας τά πρῶτα τους χρόνια στήν προσφυγιά, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων χρησιμοποιοῦν μεταφορές ὅπως «θάνατος», «παράλυση», «θάψιμο», «ἀνυπαρξία», «χάσαμε τόν δρόμο μας», «δέν ξέραμε ποῦ νά πᾶμε, τί νά κάνουμε», «ἤμασταν σάν πρόβατα στόν κάμπο». Τριάντα χρόνια μετά τόν Ξεριζωμό, ἡ παλιότερη γενιά ἐξακολουθεῖ νά θρηνεῖ καί νά ὀδύρεται ὅταν θυμᾶται τό παρελθόν. Τό πάθος τῆς προσήλωσής τους φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ γέροι βάζουν τά παιδιά τους νά ὑποσχεθοῦν πώς θά ξαναθάψουν τά κόκκαλά τους στή Παλαιστίνη, ὅταν ἐπιστρέψουν. Ἡ ἴδια λέξη, *χάτζ*, χρησιμοποιεῖται γιά τίς ἐπισκέψεις στήν Παλαιστίνη/Ἰσραήλ καί γιά τό προσκύνημα στή Μέκκα.

Γιά περισσότερο ἀπό ἕνα χρόνο μετά τή συμφωνία ἀνακωχῆς, οἱ πρόσφυγες συνέχισαν νά πιστεύουν πώς σύντομα θά γύριζαν στά σπίτια τους. Ἕνας πού ἐπέζησε θυμᾶται: «Ἐμψυχώναμε ὁ ἕνας τόν ἄλλο λέγοντας: «Τόν ἄλλο μήνα θά εἴμαστε πίσω». Οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις, θέλοντας νά κρύψουν τό βάθος τῆς ἥττας τοῦ 1948, συνέχιζαν νά κάνουν ἐνθαρρυντικές δηλώσεις. Ὅπως εἴδαμε, ὅταν οἱ Λιβανέζοι ἀστυνομικοί πῆγαν νά μεταφέρουν τούς πρόσφυγες ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Σεμάλι στή Μπέκα, οἱ Ἀρχές εἶχαν ἤδη

υἱοθετήσει τήν τακτική νά ἐκτονώνουν τήν ὀργή τῶν Παλαιστινίων μέ ὑποσχέσεις γιά ὑποστήριξη τοῦ ἀγώνα τους ἤ γιά σύντομη ἐπάνοδο. Ἐπιπρόσθετα, ὑπῆρχαν οἱ παραδοσιακές ἀξίες τῶν χωρικῶν, ἡ ἐγκαρτέρηση καί ἡ ἀποδοχή τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ πού, μαζί μέ μιά γερή δόση ὑγιοῦς αἰσιοδοξίας καί ἐπιμονῆς, προφύλαξε τή μάζα τῶν προσφύγων ἀπό τήν ἀπόγνωση, ὅσο ζοφερή κι ἄν ἦταν ἡ τότε κατάστασή τους, ὅσο ἀβέβαιο κι ἄν ἦταν τό μέλλον τους.

Η ΕΠΑΜΦΟΤΕΡΙΖΟΥΣΑ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Ἡ ἴδια πικρόχολη καί εἰρωνική ἐρώτηση πού ἔκανε φωνάζοντας ἐκείνη ἡ γυναίκα στούς μεθοριακούς φρουρούς τῆς Ράμτα, «Ἑβραῖοι εἴμαστε; Ἄραβες εἴμαστε!», ἐπανέρχεται στίς περισσότερες περιγραφές πού κάνουν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων γιά τήν κατάστασή τους στήν προσφυγιά. Τό ἐρώτημα αὐτό προέκυψε ἀπό τήν ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῶν Ἀράβων ἀπέναντι στόν παλαιστινιακό λαό καί τόν ἀγώνα του, στάση στήν ὁποία ἡ θεωρητική ὑποστήριξη συχνά συνοδευόταν, στήν πράξη, ἀπό ἀδιαφορία. Προέκυψε ἐπίσης ἀπό μιά θεμελιώδη διαφορά ὁρισμῶν. Γιά τούς ἑαυτούς τους, οἱ Παλαιστίνιοι ἦταν ἕνας λαός πού ἀγωνίσθηκε καί πού θά εἶχε ἀντισταθεῖ στό διώξιμό του ἄν δέν τοῦ ἔλειπαν τά ὅπλα· στή χειρότερη περίπτωση, ἦταν θύματα μιᾶς ἰμπεριαλιστικῆς σιωνιστικῆς συμμαχίας, τόσο ἰσχυρῆς, πού δέν ἦταν στό χέρι τους ἤ στό χέρι ὁποιουδήποτε ἄλλου ἀραβικοῦ λαοῦ νά τή νικήσει. Ἀλλά γιά πολλούς ἄλλους Ἄραβες, οἱ πρόσφυγες ἦταν ἕνα βάρος κι ἕνα πρόβλημα, καθώς καί μιά ὑπόμνηση ἐθνικῆς ταπείνωσης.

Σέ μεγάλα τμήματα τῆς ἀραβικῆς κοινῆς γνώμης ὑπῆρξε ἕνα ἄμεσο, αὐθόρμητο κύμα συμπάθειας γιά τούς πρόσφυγες, ἀλλά ἦταν μιά συμπάθεια πού, συχνά, δέν εἶχε πολιτικό ἀντίκρυσμα. Ἡ ἄγνοια γιά τό τί εἶχε συμβεῖ στήν Παλαιστίνη ἦταν πλατιά διαδομένη στούς Ἄραβες· καί τό γεγονός ὅτι ἡ κοινωνική ἀφρόκρεμα καί ὁ Τύπος τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου ἐξακολουθοῦσαν, παρά τό ἀραβικό ἐθνικιστικό αἴσθημα, νά εἶναι εὐαίσθητοι στή εὐρωπαϊκή ἐπιρροή, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι ἡ σιωνιστική ἐκδοχή γιά τή φυγή τῶν Παλαιστινίων, πού κυκλοφοροῦσε ἀνενόχλητα στή Δύση, κατέληξε νά υἱοθετηθεῖ καί ἀπό ὁρισμένα τμήματα τῆς ἀραβικῆς κοινῆς γνώμης. Ἦταν εὐκολότερο νά πιστεύει κανείς πώς οἱ ταραχοποιοί, ξεκληρισμένοι πρόσφυγες ἔφταιγαν οἱ ἴδιοι

γιά τήν κατάστασή τους — πώς εἶχαν ξεπουλήσει τή γῆ τους ἤ τό ἔβαλαν στά πόδια ἀπό ὑπερβολικό φόβο καί δειλία, ἀντί ν'ἀντισταθοῦν στίς δυνάμεις πού προστάτευαν τό Ἰσραήλ. Ἐπίσης, ἀπό τή σκοπιά τῶν φιλοξενουσῶν κυβερνήσεων, οἱ πρόσφυγες ἀποτελοῦσαν ἀπειλή γιά τή σταθερότητα καί τήν τάξη· ἦταν ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη νά σταθεροποιηθεῖ ἡ παρουσία τους μέ τήν ὕπαρξη περιορισμένων τόπων διαμονῆς — τά στρατόπεδα — καί χάρη σέ εἰδικές ρυθμίσεις πού θά ἔλεγχαν τίς δραστηριότητές τους.

Ὅταν οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις ἄνοιξαν τά σύνορά τους στούς πρόσφυγες, νόμιζαν, ὅπως ὅλοι, πώς ἡ παραμονή τους θά ἦταν προσωρινή, καί δέν ἦταν ἕτοιμες ν'ἀναλάβουν τό οἰκονομικό κόστος τῆς ὑποστήριξής τους. Ἀδυνατώντας ν'ἀναγκάσουν τό Ἰσραήλ νά τούς ἐπαναπατρίσει, ἡ μόνη διέξοδος πού ἔμεινε στίς ἀραβικές κυβερνήσεις ἦταν ν'ἀσκήσουν κάθε δυνατή πίεση στή διεθνή κοινότητα, πού ἀντιπροσωπευόταν ἀπό τά Ἡνωμένα Ἔθνη, γιά νά ἐπωμισθεῖ αὐτή τήν εὐθύνη τῆς συντήρησης τῶν Παλαιστινίων. Αὐτό ἦταν εὐκολότερο, χάρη στή διεθνοποίηση τοῦ «παλαιστινιακοῦ προβλήματος», πού εἶχε προηγηθεῖ ἀπό τόν πόλεμο τοῦ 1948. Ὁ ΟΗΕ εἶχε ἤδη ἔντονη ἀνάμιξη στήν Παλαιστίνη, καί ἡ ἵδρυση ἑνός γραφείου γιά τή βοήθεια τῶν προσφύγων, πρῶτα τοῦ U.N.R.P.R. καί κατόπιν τοῦ U.N.R.W.A.,[16] δέν ἦταν παρά ἡ λογική συνέχιση αὐτῆς τῆς ἀνάμιξης.

U.N.R.W.A: **Οἱ ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀντιλήψεις**

Ἐξαρχῆς, τά κράτη πού εἶχαν τή μεγαλύτερη συνεισφορά στό U.N.R.W.A. (τά ἴδια ἀκριβῶς κράτη πού ὑποστήριζαν τό Ἰσραήλ) σκόπευαν νά τό χρησιμοποιήσουν γιά νά ἐξαλείψουν τό «προσφυγικό πρόβλημα». Ἡ ἔκθεση τῆς Ἀποστολῆς Κλάπ, τό 1949, πού ἀποτέλεσε τή βάση τοῦ προγράμματος τοῦ U.N.R.W.A., ἔκανε δύο μείζονες προτάσεις: τό βάρος τῆς συντήρησης τῶν προσφύγων νά τό ἐπωμισθοῦν ὅσο τό δυνατό συντομότερο οἱ φιλοξενοῦσες κυβερνήσεις· καί τό ταμεῖο τοῦ U.N.R.W.A. νά χρησιμοποιηθεῖ κυρίως γιά τήν ἐνσωμάτωση τῶν Παλαιστινίων στίς οἰκονομίες τῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν. Ἔτσι ξέσπασε ἕνας διμέτωπος ἀγώνας: ἀνάμεσα στό U.N.R.W.A. καί τίς φιλοξενοῦσες κυβερνήσεις γύρω ἀπό τήν εὐθύνη γιά τήν ὑποστήριξη τῶν προσφύγων· καί ἀνάμεσα στό U.N.R.W.A. καί τούς πρόσφυγες γύρω ἀπό τήν «ἐπανεγκατάσταση». Οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις κατόρθωσαν νά ἐπιβάλουν τό ἐπιχείρημά τους ὅτι οἱ πρόσφυγες ἀνῆκαν στή διεθνή, καί ὄχι στήν ἀραβική ἁρμοδιότητα.[17] Ὅσο γιά τούς πρόσφυγες, ἕνας ἀπό τούς

πρώτους ἀγῶνες, μέσα ἀπό τούς ὁποίους ἔδειξαν ὅτι ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν ὡς λαός, ἦταν ἡ ἀντίστασή τους στή μόνιμη ἐπανεγκατάστασή τους ἔξω ἀπό τήν Παλαιστίνη. Τό U.N.R.W.A. ἀναγκάσθηκε νά ἐγκαταλείψει τά σχέδια ἐκεῖνα, πού κατέληξαν νά εἶναι γνωστά μέ τό ὄνομα *τοουτήν* (ἐμφύτευση), καί νά ἑστιάσει τή δραστηριότητά του στήν περίθαλψη, τήν παιδεία καί τήν ὑγεία.

Ἕνας ἀκτιβιστής ἀπό τήν Τρίπολη θυμᾶται αὐτή τήν πρώιμη περίοδο:

> «Νιώθαμε πώς τό U.N.R.W.A. εἶχε μιά ὁρισμένη πολιτική, πού ἀποσκοποῦσε στό νά μᾶς ἐγκαταστήσει κάπου μόνιμα. Ἤθελαν νά ξεχάσουμε τήν Παλαιστίνη, γι'αὐτό ἄρχισαν νά ἐκπονοῦν σχέδια γιά νά μᾶς βροῦν ἀπασχόληση. Αὐτό ἦταν ἕνα μέρος τῶν ὑποδείξεων πού ἔκανε ἡ Ἔκθεση Κλάπ. Ἔδειναν δάνεια στούς πρόσφυγες γιά νά ἀνοίξουν μικροεπιχειρήσεις, π.χ. τσαγκαράδικα ἤ ξυλουργεῖα· ἔπειτα τούς ἔπαιρναν τά δελτία τροφίμων. Πιό ἐπικίνδυνη ἦταν ἡ μέθοδος, μέ τήν ὁποία προσπάθησαν νά ἐνθαρρύνουν τή μετανάστευση στήν Αὐστραλία ἤ τήν Ἀμερική. Ἔδιναν σέ κάποιον ἕνα εἰσιτήριο καί τοῦ ἔπαιρναν τό δελτίο τροφίμων του. Ἐμεῖς ἀντιταχθήκαμε σ'ὅλα αὐτά, μέ δημοσιεύματα καί κρυφές συγκεντρώσεις, νυχτερινές ἐπισκέψεις καί *ντιουάν* — αὐτά δέν ἀπαγορεύονταν. Οἱ πολιτικά συνειδητοποιημένοι πήγαιναν σ'αὐτές τίς συναθροίσεις κι ἔπαιρναν μέρος στή συζήτηση. Ἀντιταχθήκαμε σ'αὐτά τά σχέδια ἐπειδή νιώθαμε πώς, ζώντας μέσα στή φτώχεια, θά μέναμε προσηλωμένοι στή γῆ μας».

Τά στρατόπεδα πού δημιουργήθηκαν γιά τήν ἐγκατάσταση καί τό «περιμάζεμα» τῶν προσφύγων ἔδειχναν καθαρά τόν ἐπαμφοτερίζοντα χαρακτήρα τῆς κατάστασής τους. Οἱ πολιτικοποιημένοι Παλαιστίνιοι εἶδαν τά στρατόπεδα ὡς μέρος τοῦ μηχανισμοῦ πού ἀπεργαζόταν τόν διαμελισμό καί διασκορπισμό τους, γιατί τούς χώριζαν μεταξύ τους καί διευκόλυναν τόν ἔλεγχό τους. Ταυτόχρονα, τά στρατόπεδα πρόσφεραν δωρεάν διαμονή καί ὁρισμένες στοιχειώδεις ὑπηρεσίες (ἀποκομιδή ἀπορριμμάτων, νερό, ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη, παιδεία). Ἐνῶ οἱ δηλωμένοι πρόσφυγες πού θεωρήθηκε ὅτι χρειάζονται περίθαλψη ἤ καί παροχή ὑπηρεσιῶν[18] δέν ἦταν ἀναγκασμένοι νά ζοῦν σέ στρατόπεδα, οἱ περισσότεροι προτίμησαν νά μείνουν κοντά στά κέντρα διανομῆς. Ἐξάλλου, ἐνῶ τά στρατόπεδα ἐπέτρεπαν στίς Ἀρχές νά ἐλέγχουν εὐκολότερα τούς πρόσφυγες, ἐπέτρεπαν ἐπίσης τή διαιώνιση τῶν σχέσεων καί ἀξιῶν πού ἐπικρατοῦσαν στό παλαιστινιακό χωριό. Ἔγιναν ἑστίες καταπίεσης, ἀλλά καί παλαιστινισμοῦ.

Παρόλο πού οἱ παλαιστινιακοί ἐθνικοί θεσμοί δέν εἶχαν σβήσει

ὁλότελα μέ τή Συμφορά,[19] δέν εἶχαν ὡστόσο πολιτικό ἀντίκρυσμα ὥς τό 1964, ὁπότε ἱδρύθηκε ἡ 'Οργάνωση γιά τήν 'Απελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης (Ο.Α.Π.). 'Ο Μουφτής καί ἡ 'Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή συνέχισαν νά ἔχουν ἐπαφές μέ τούς πρόσφυγες τῶν στρατοπέδων, στηρίζοντας τήν παραδοσιακή ἡγετική θέση τῶν πρεσβύτερων τῆς οἰκογένειας καί τοῦ χωριοῦ καί ἀποτρέποντας τούς πρόσφυγες ν'ἀμφισβητοῦν τήν ἐξουσία τῶν φιλοξενουσῶν κυβερνήσεων. 'Υποστηρίζεται ὅτι στόν Λίβανο, οἱ 'Αρχές χρησιμοποιοῦσαν τόν Μουφτή γιά νά καταπραΰνει τή δυσαρέσκεια τῶν προσφύγων. Δέν ἀποκλείεται αὐτή ἡ λειτουργία του νά ἦταν καί ἡ προϋπόθεση γιά τήν ἄδεια παραμονῆς του.

Οἱ πρόσφυγες καί οἱ φιλοξενοῦσες χῶρες

Καμιά ἀπό τίς φιλοξενοῦσες κυβερνήσεις δέν προσπάθησε νά ἐκπαιδεύσει τούς πρόσφυγες στή διεξαγωγή ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα,[20] καί ὁ αὐστηρός ἔλεγχος τῶν στρατοπέδων ἔκανε ἀδύνατη κάθε πρωτοβουλία τῶν προσφύγων νά ἐκπαιδευθοῦν μόνοι τους. 'Οπωσδήποτε, τήν πρώτη δεκαετία, οἱ μάζες ἦταν τόσο ἐξουθενωμένες ἀπό τόν ἀγώνα γιά τήν ἐπιβίωση, ὥστε δέν διέθεταν περίσσεια ἐνέργεια γιά τή διεξαγωγή ἐθνικοῦ ἀγώνα. Πολλοί πιστεύουν ὅτι τό ἀποτέλεσμα αὐτό ἦταν προμελετημένο:

> «Τό U.N.R.W.A. καί οἱ φιλοξενοῦσες κυβερνήσεις ἤθελαν νά εἴμαστε ἀπορροφημένοι ἀπό τόν ἀγώνα γιά τό καθημερινό μας ψωμί καί ποτέ νά μήν ἔχουμε καιρό νά ἐργασθοῦμε σοβαρά γιά νά ξανακερδίσουμε τή χώρα μας» (ἕνας πρώην δάσκαλος σέ σχολεῖο τοῦ U.N.R.W.A.).

Στή μαχητική μειοψηφία πού ζητοῦσε νά διαδραματίσει ἕνα ρόλο στόν ἀγώνα, οἱ 'Αρχές τῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν ἔλεγαν ὅ,τι ἀκριβῶς εἶχαν πεῖ τό 1948 οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις στούς Παλαιστίνιους πού βρίσκονταν ἀκόμα στή Παλαιστίνη: «'Αφῆστε το στούς ἀραβικούς στρατούς».

Τά πολιτικά καί οἰκονομικά συστήματα, μέσα στά πλαίσια τῶν ὁποίων ζοῦσαν τώρα οἱ Παλαιστίνιοι, ἦταν χαρακτηριστικά γιά νεοαποικιακά κράτη, πού διάφορες συμβάσεις ἤ ἡ συνήθεια τά ἔδεναν ἀκόμα μέ τίς ἰμπεριαλιστικές δυνάμεις. Οἱ ἄρχουσες τάξεις ἀποτελοῦνταν ἀκόμα, κατά κύριο λόγο, ἀπό γαιοκτήμονες καί ἐμπόρους. Τό ἱερατεῖο εἶχε ἀκόμα μεγάλη πολιτική ἐπιρροή. Τά δημοκρατικά πειράματα πού εἶχαν ὑποστηρίξει οἱ δυτικίζουσες ἀνώτερες καί μεσαῖες τάξεις εἶχαν περιπέσει σέ ἀνυποληψία. Δέν

ὑπῆρχαν ἀκόμα ἀληθινά μαζικά πολιτικά κόμματα οὔτε δεξιά, οὔτε ἀριστερά, οὔτε φιλελεύθερα· στήν πραγματικότητα, τά κόμματα δέν ἦταν σχεδόν τίποτα ἄλλο ἀπό ὁμάδες φοιτητῶν καί διανοούμενων, πού ἡ ἐπιρροή τους περιοριζόταν στίς πόλεις. Ἡ ἐμπορική τάξη, μικρή καί μεγάλη, ἐξακολουθοῦσε ν'ἀποτελεῖ πολιτική δύναμη, καί οἱ πόλεις, ὡς κέντρα ἐξουσίας καί πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, ἐπικρατοῦσαν πάνω στήν παραμελημένη καί πτωχευμένη ὕπαιθρο. Τά κυβερνητικά ἔσοδα καί οἱ κυβερνητικές δαπάνες πού γίνονταν γιά δημόσια ἔργα ἦταν ἐξαιρετικά χαμηλές, ἀλλά καί στίς τρεῖς φιλοξενοῦσες χῶρες ἡ κυβέρνηση ἦταν ἕνας σημαντικός οἰκονομικός τομέας, γιατί ἀπασχολοῦσε ἕνα μεγάλο ποσοστό ὅλων τῶν ὑπαλλήλων. Παντοῦ ὁ γεωργικός τομέας ἦταν στάσιμος καί ὑπανάπτυκτος. Ἡ βιομηχανία βρισκόταν ἀκόμα στά σπάργανά της.

'Εξιορδανισμός

Ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο ἡ κάθε κυβέρνηση ὅριζε τήν ἔννοια τοῦ πρόσφυγα, διέφερε ἀνάλογα μέ τήν πολιτική της ἀπέναντι στό «παλαιστινιακό πρόβλημα». Ἡ Ἰορδανία ἐφάρμοζε μιά δραστήρια πολιτική ἀφομοίωσης. Ἡ μισή Ἱερουσαλήμ, πού τήν εἶχε προσαρτήσει πρόσφατα, ἦταν ἀνεκτίμητο ἀπόκτημα γιά τό σχέδιο τουριστικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἰορδανίας. Ἡ Ἰορδανία ἀρνήθηκε ν'ἀναγνωρίσει τήν ξεχωριστή ταυτότητα τῶν Παλαιστινίων· ἡ ἐξουσία τῶν προκρίτων τῆς Δυτικῆς Ὄχθης διατηρήθηκε μ'ἐπιμέλεια· καί οἱ Παλαιστίνιοι ἐπάνδρωναν μαζικά τόν στρατό καί τίς δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἀλλά παρόλο πού οἱ «ἀδιάλλακτοι» Παλαιστίνιοι ἀνταμείβονταν γενναιόδωρα μέ ὑπουργικούς θώκους, ἡ λαϊκή δυσφορία καταπνιγόταν ἀδίστακτα καί τά στρατόπεδα ἐπιτηροῦνταν στενά. Κάποιος πού φοίτησε στό σχολεῖο ἑνός στρατοπέδου ἀπό τό 1958 ὥς τό 1967 διηγεῖται πώς ἔνοπλες περίπολοι περικύκλωναν τά στρατόπεδα στίς ἐπετείους ἐθνικῶν γεγονότων:

> «Τά στρατόπεδα ἐπιτηροῦνται πάντα αὐστηρότερα σ'ὁρισμένες ἡμερομηνίες, π.χ. στίς 15 Μαΐου (ἐπέτειο τῆς ἵδρυσης τοῦ Ἰσραήλ). Ὅταν ἤμασταν παιδιά στό σχολεῖο, πρίν ἀπό τό 1967, τά τάνκς περικύκλωναν τά στρατόπεδα γιά νά μή γίνει καμιά διαδήλωση ἐνάντια στόν Ξεριζωμό. Ἐκεῖνες τίς μέρες ἔβαζαν τούς μαθητές νά βαδίζουν σ'ἕνα ζυγό, τρία-τέσσερα μέτρα ὁ ἕνας ἀπ'τόν ἄλλο, καί μᾶς ἀπαγόρευαν νά μιλᾶμε μεταξύ μας. Ὅταν φτάναμε στόν δρόμο μας, ὁ καθένας μας ἔπρεπε νά πάει ἴσια στό σπίτι του καί νά μείνει

κλεισμένος ἐκεῖ. Δέν μᾶς ἐπιτρέπανε ν'ἀκοῦμε τή Φωνή τῶν 'Αράβων ἀπό τό Κάιρο ἤ τή Δαμασκό (ἡ Σαουδική 'Αραβία, τό 'Αμμάν καί τό 'Ισραήλ ἐπιτρέπονταν). Τό στρατόπεδο ἦταν ὁλοένα γεμάτο στρατιῶτες, πού ἔστηναν αὐτί στά παράθυρα γιά ν'ἀκούσουν ποιόν σταθμό παρακολουθούσαμε. 'Ο κόσμος συνήθιζε νά βάζει κουβέρτες μπροστά στά παράθυρα γιά νά μή βγαίνει ἔξω ὁ ἦχος».

Ἴσα δικαιώματα στή Συρία

Στή Συρία, τήν πιό ἐθνικιστική ἀπό τίς τρεῖς φιλοξενοῦσες χῶρες, οἱ Παλαιστίνιοι ἀπόκτησαν ἴσα δικαιώματα μέ τούς Σύρους πολίτες, διατηρώντας παράλληλα τήν ξεχωριστή τους ταυτότητα. Ὅπως στόν Λίβανο (ἀλλά ὄχι στήν 'Ιορδανία), ἱδρύθηκε μιά Διεύθυνση Προσφυγικῶν 'Υποθέσεων, πού συνδεόταν ἄμεσα μέ τό 'Υπουργεῖο 'Εσωτερικῶν καί τίς ὑπηρεσίες πληροφοριῶν καί πού λειτουργία της ἦταν νά ἐφοδιάζει τούς Παλαιστίνιους μέ τά χαρτιά πού τούς χρειάζονταν γιά νά διεξαγάγουν ὁμαλή ζωή. Ὅσοι ἤθελαν νά ταξιδέψουν ἐφοδιάζονταν μέ μιά ἄδεια ἐξόδου, πού ἀνανεωνόταν κάθε δύο χρόνια. Αὐτή ἡ ἄδεια ἦταν δυσκολότερο ν'ἀποκτηθεῖ ἀπ'ὅτι οἱ ταυτότητες καί συνιστοῦσε μιά ἀποτελεσματική μορφή πίεσης. 'Αντίθετα μέ τόν Λίβανο, οἱ Παλαιστίνιοι στή Συρία μποροῦσαν νά καταταγοῦν στόν στρατό καί νά ἐργασθοῦν στό δημόσιο. Οἱ εὐκαιρίες προαγωγῆς καί οἱ μισθοί τους μπορεῖ νά ἦταν κατώτεροι ἀπ'ὅτι τῶν ντόπιων, ἀλλά φαίνεται πώς στή Συρία ἡ ἄνιση μεταχείριση ἦταν πιό περιορισμένη ἀπ'ὅτι στίς ἄλλες χῶρες. Δέν ὑπῆρχε ἀνάγκη γιά ἄδειες ἐργασίας, καί οἱ Παλαιστίνιοι ἐπαγγελματίες μποροῦσαν ν'ἀσκήσουν τό ἐπάγγελμά τους τό ἴδιο ἐλεύθερα ὅσο καί οἱ Σύροι. Λόγω τοῦ ἐλαφρά ἀνώτερου μορφωτικοῦ τους ἐπιπέδου, οἱ Παλαιστίνιοι ἔβρισκαν ἀπασχόληση στίς πόλεις εὐκολότερα ἀπ'ὅτι οἱ Σύροι ἀγρότες, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους ἀναγκάζονταν νά μεταναστεύουν κάθε χρόνο γιά νά δουλέψουν στόν Λίβανο.

'Επαμφοτερίζουσα νομική θέση στόν Λίβανο

'Από ἀρκετές ἀπόψεις, ὁ Λίβανος διέφερε ἀπό τίς ἄλλες δύο φιλοξενοῦσες χῶρες. 'Ο Λίβανος ἔχει μιά εὐρωπαϊκή καί μιά ἀραβική ὄψη· οἱ Παλαιστίνιοι τοποθετήθηκαν σέ μιά ἀκαθόριστη κατηγορία, ὅπου δέν ἦταν οὔτε «ἀλλοδαποί» οὔτε «ἡμεδαποί», καί ἀποκλείσθηκαν ἀπό τόν στρατό καί ἀπό τίς δημόσιες ὑπηρεσίες. 'Η στάση τῶν 'Αρχῶν ἀπέναντι στούς πρόσφυγες ὑπαγορευόταν

ἀπό δύο φόβους: πρῶτον, πώς θά διατάραζαν τή λεπτή θρησκευτική ἰσορροπία τοῦ Λιβάνου (στήν πραγματικότητα τήν ἡγεμονία τῶν Μαρωνιτῶν)· ὁ φόβος αὐτός ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονος τήν ἐποχή τῆς ἀνόδου τοῦ νασερισμοῦ, στή δεκαετία τοῦ 1950. Ὁ δεύτερος φόβος ἦταν τά ἰσραηλινά ἀντίποινα γιά τή δράση τῶν *φενταγήν*· ὁ φόβος αὐτός αὐξήθηκε μετά τή διάλυση τῆς Ἡνωμένης Ἀραβικῆς Δημοκρατίας καί τήν ἔναρξη ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος μέσα στό ἴδιο τό Ἰσραήλ.

Ἐπειδή τό λιβανέζικο ἐργατικό δυναμικό ἦταν πιό εἰδικευμένο ἀπό ἐκεῖνο τῆς Συρίας ἤ τῆς Ἰορδανίας, ὑπῆρχε ἄμεσος ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους καί τούς ντόπιους ἐργάτες, κι αὐτός ὁ ἀνταγωνισμός ἐκδηλωνόταν μέσα σέ πλαίσια ἀσύμμετρης ἀνάπτυξης, χρόνιας ἀνεργίας καί κραυγαλέας ἀνισότητας. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι ἀποκλείσθηκαν ἀπό τίς δημόσιες καί ἀπό πολλές ἰδιωτικές ὑπηρεσίες,[21] ἐνῶ παράλληλα ἦταν ὑποχρεωμένοι νά κάνουν αἴτηση γιά νά πάρουν ἄδεια ἐργασίας. Ἕνας Παλαιστίνιος νομικός περιγράφει τήν κατάσταση τῶν Παλαιστινίων στόν Λίβανο:

«Ἡ πολιτική τῶν λιβανικῶν Ἀρχῶν στό θέμα τῶν ταυτοτήτων καί τῶν ταξιδιωτικῶν ἐγγράφων περνοῦσε πάντα ἀπό διακυμάνσεις, ἀνάλογα μέ τήν πολιτική κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε κάθε φορά. Τό ἴδιο συνέβαινε καί μέ τίς ἄδειες ἐργασίας. Ποτέ δέν ὑπῆρξαν εἰδικές διατάξεις πού νά ἐφαρμόζονται στούς Παλαιστίνιους, σ'ὅ,τι ἀφορᾶ τά ταξίδια, τήν ἐργασία ἤ τήν παραμονή.[22] Ποτέ δέν ὑπῆρξε τίποτα πού νά ὁρίζεται σαφῶς ἀπό τόν Νόμο. Ἡ χορήγηση ὁποιασδήποτε ἄδειας ἐξαρτῶνταν ἀπό «διακριτικές ἐξουσίες» κι ἦταν ἔτσι μιά μορφή πίεσης πού δέν ὑπόκειντων σέ κανέναν ἔλεγχο καί ἐναντίον τῆς ὁποίας δέν ἦταν δυνατό νά γίνει καμιά προσφυγή.

«Γιά νά πάρω ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα: τά ταξιδιωτικά ἔγγραφα ἐκδίδονται ἀπό τή Διεύθυνση Προσφυγικῶν Ὑποθέσεων μέσω τῆς Γενικῆς Ἀσφαλείας, πού ἐκδίδει διαβατήρια γιά τούς Λιβανέζους καί πού εἶναι παράρτημα τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ἀνάλογα μέ τά πολιτικά συμφέροντα τῆς στιγμῆς, ἡ Γενική Ἀσφάλεια χορηγεῖ εὔκολα ἤ δύσκολα ἄδειες ἀποδημίας. Τή μιά φορά, οἱ Παλαιστίνιοι πού θέλουν νά πᾶνε στή Δαμασκό πρέπει νά περιμένουν δυό ἤ τρεῖς βδομάδες γιά νά πάρουν ἄδεια· τήν ἄλλη φορά — πού κράτησε ἀρκετά χρόνια — ἔπρεπε νά δόσει τήν ἔγκρισή του καί τό Δεύτερο Γραφεῖο. Ἄν τό Δεύτερο Γραφεῖο ἔλεγε «ὄχι», ὁ Παλαιστίνιος δέν μποροῦσε νά κάνει τίποτα. Αὐτή ἡ κατάσταση ἐπικρατοῦσε σ'ὁλόκληρη τήν περίοδο τοῦ καθεστῶτος τοῦ Προέδρου Ἑλού.[23] Ποτέ δέν ἔλεγαν σέ κάποιον: «Σοῦ ἀπαγορεύουμε νά ταξιδέψεις ἐπειδή ἔκανες αὐτό κι ἐκεῖνο», ἀλλά ἔλεγαν ἕνα ξερό «ὄχι», χωρίς νά τό αἰτιολογοῦν.

«Φυσικά, αὐτή ἡ ταλαιπωρία εἶχε γιά ἰδιαίτερο στόχο τούς Παλαιστίνιους πού εἶχαν πολιτική δράση, ἀλλά ὁ ἀριθμός τῶν ὑπόπτων ἦταν πάντα πολύ μεγάλος. Τό Δεύτερο Γραφεῖο κρατοῦσε καταλόγους ἀτόμων πού παρευρίσκονταν σέ συγκεντρώσεις στά στρατόπεδα· τά ἄτομα αὐτά θεωροῦνταν ὕποπτα καί οἱ αἰτήσεις τους γιά ἄδεια ἀποδημίας ἀπορρίπτονταν.

«Ὅσο γιά τή ἐργασία, οἱ Παλαιστίνιοι θεωροῦνταν «μή ἡμεδαποί» καί ἔπρεπε νά ὑποβάλουν αἴτηση γιά νά πάρουν ἄδεια ἐργασίας ἀπό τό Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν. Κι ἐδῶ ἐπίσης ὑπῆρχαν διακυμάνσεις. Σέ περιόδους ἔντασης ὁ ἀριθμός μειωνόταν, παρόλο πού ὁ Πρόεδρος Τσεχάμπ εἶπε κάποτε σ'ἕναν ἐπίσημο λόγο του πώς οἱ Παλαιστίνιοι πρέπει ν'ἀντιμετωπίζονται ὡς Λιβανέζοι. Ὅποτε ὅμως ζητούσαμε νά ἐφαρμοσθεῖ αὐτό ἤ νά γίνει ἕνας νόμος πού νά ρυθμίζει τήν ἀπασχόληση τῶν Παλαιστινίων, οἱ Ἀρχές ἀρνοῦνταν πάντα νά ὑποβάλουν σχετικό νομοσχέδιο στή Βουλή. Μᾶς ἔλεγαν: «Εἶναι ἀλήθεια πώς σᾶς μεταχειριζόμαστε σάν ξένους, ἀλλά ἔχετε *προτεραιότητα*». Οἱ Παλαιστίνιοι κατάφερναν πάντα νά βρίσκουν κατώτερες δουλειές: οἰκοδόμοι, ἀγρεργάτες, θυρωροί. Ἄν ὅμως προσπαθοῦσαν νά κάνουν κάτι πιό φιλόδοξο, ἦταν πολύ δύσκολο νά πάρουν ἄδεια ἐργασίας.

«Τό 1966, ὅταν καθιέρωσαν τήν κοινωνική ἀσφάλιση γιά τήν ἀρρώστια καί τά ἐργατικά ἀτυχήματα, ἄρχισαν νά κρατοῦν εἰσφορές ἀπό τούς μισθούς τῶν Παλαιστινίων ἐργατῶν, ὅπως ἔκαναν καί μέ τούς Λιβανέζους — αὐτό ἀπαιτοῦσε ὁ νόμος. Ἀλλά οἱ Παλαιστίνιοι ἐργάτες δέν εἶχαν εὐεργετήματα, ἐπειδή ἦταν ἀλλοδαποί. Ζητήσαμε ἀπό τό Ἵδρυμα Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων ν'ἀποζημιώσει τουλάχιστον τούς Παλαιστίνιους πού εἶχαν ἄδεια ἐργασίας ἤ νά τούς ἐξαιρέσει ἀπό τήν καταβολή εἰσφορῶν. Ἔπειτα ἀπό δύο χρόνια ἀναμονῆς, τό Ἵδρυμα Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων μᾶς εἶπε πώς θά ζητοῦσε τή γνώμη τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου στό Ὑπουργεῖου Δικαιοσύνης. Ἐπειδή τό Συμβούλιο αὐτό ἔκρινε πώς οἱ Παλαιστίνιοι ἔπρεπε νά ὠφελοῦνται ἀπό τά ἐπιδόματα κοινωνικῆς ἀσφάλισης, τό Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν προτίμησε ν'ἀγνοήσει αὐτή τή γνωμοδότηση. Καί γιά νά δικαιολογήσουν τήν ἀπόφασή τους αὐτή, ἀνέσυραν τόν νόμο περί ἀμοιβαιότητας, πού σημαίνει πώς ἕνας ἀλλοδαπός ἐργάτης πού ἀπασχολεῖται στόν Λίβανο ἔχει τά ἴδια εὐεργετήματα ἀπό τήν κοινωνική ἀσφάλιση μ'ἐκεῖνα πού παρέχει ἡ κυβέρνησή του σέ Λιβανέζους ἐργάτες. Ἐπειδή οἱ Παλαιστίνιοι δέν ἔχουν κράτος, εὐνόητο εἶναι πώς ὁ νόμος αὐτός δέν θά ἔπρεπε νά ἐφαρμόζεται στήν περίπτωσή τους. Ἐκεῖνοι ὅμως ἀνάτρεξαν στούς νόμους τῆς περιόδου τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, κι ὅταν διαπίστωσαν πώς ἐκεῖ δέν γινόταν μνεία γιά κοινωνική ἀσφάλιση Λιβανέζων ἐργατῶν, μᾶς εἶπαν: «Λυπούμαστε, δέν μποροῦμε νά δόσουμε σ'ἐσᾶς τούς Παλαιστίνιους τά εὐεργήματα τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλισης πού παρέχονται ἐδῶ στόν Λίβανο»».

Καί στίς τρεῖς φιλοξενοῦσες χῶρες ὑπάρχει ἕνας συμπαγής πυρήνας «νομιμοποιημένων» προσφύγων, Παλαιστινίων δηλαδή πού δηλώθηκαν στό U.N.R.W.A. ὅταν πρωτοσυστάθηκε, πού ἔχουν ἔγγραφες ἀποδείξεις ὅτι ἔχουν ἰδιοκτησία στήν Παλαιστίνη καί πού ἀπογράφηκαν σέ παλιότερες ἀπογραφές. Αὐτοί εἶχαν μιά ὁρισμένη ἐλάχιστη ἐξασφάλιση: δέν μποροῦσαν νά ἐκτοπισθοῦν. Ὑπῆρχε ὅμως καί μιά ἄλλη κατηγορία προσφύγων πού ἐπίσημα δέν ἀνῆκαν πουθενά. Παλαιστίνιοι πού διώχτηκαν ἀπό τό Ἰσραήλ *μετά* τό 1950 δέν μποροῦσαν νά δηλωθοῦν στό U.N.R.W.A. κι ἔπρεπε νά βροῦν ἄλλους τρόπους γιά νά κατασφαλίσουν τήν ὕπαρξή τους. Ὑπῆρχαν περιπτώσεις ἀνθρώπων πού διώχτηκαν διαδοχικά ἀπό τό Ἰσραήλ στόν Λίβανο, ἀπό τόν Λίβανο στή Συρία, ἀπό τή Συρία στήν Ἰορδανία, γιά νά καταλήξουν συχνά στή φυλακή. Ἡ πολιτική κρίση αὔξησε τόν ἀριθμό τῶν διπλῶν καί τριπλῶν προσφύγων· μετά τόν Μαῦρο Σεπτέμβρη στήν Ἰορδανία (1970),[24] ἕνας μεγάλος ἀριθμός Παλαιστινίων κατέφυγαν στόν Λίβανο, ἀλλά ἡ παραμονή τους ἐκεῖ, ἄν καί δέν ἀπαγορεύθηκε, ἦταν ὡστόσο ἐξαιρετικά ἐπισφαλής καί δέν εἶχαν δικαίωμα νά παίρνουν ἄδειες ἀποδημίας ἤ ταυτότητες.[25] Σήμερα, ὅλο καί συχνότερα, καί οἱ τρεῖς φιλοξενοῦσες χῶρες ἀρνοῦνται τήν εἴσοδο σ'ὅλους τούς ἄλλους Παλαιστίνιους, ἐκτός ἀπό τούς «δικούς τους»· γιά παράδειγμα, ἡ εἴσοδος στή Συρία ἐξαρτᾶται σήμερα ἀπό τό ἄν ἔχει κανείς ἕνα συγγενή του στή χώρα αὐτή, ὥστε νά κάνει αἴτηση γιά βίζα. Τό ἴδιο ἰσχύει καί στίς περισσότερες ἀραβικές χῶρες, στίς ὁποῖες μεταναστεύουν οἱ Παλαιστίνιοι γιά νά δουλέψουν.

Ἡ ἀτέλειωτη ταλαιπωρία μέ τίς ἄδειες, πού προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι δέν ἔχουν δικό τους κράτος, ἀποτελεῖ ἕνα ὄχι ἀσήμαντο στοιχεῖο τῆς καταπίεσής τους στή *γκούρμπα*. Τό σχόλιο ἑνός ἐργάτη πλυντηρίου ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ εἶναι ἐξαιρετικά εὔστοχο: «Τό *κάθε τι* στή ζωή μας εἶναι ἀγώνας».

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΟΤΗΤΑ

Ἡ βοήθεια τοῦ U.N.R.W.A. εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά γλυτώσουν οἱ πρόσφυγες ἀπό τή λιμοκτονία, ἀλλά καί νά δημιουργηθεῖ ἡ ἀπατηλή εἰκόνα τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐξάρτησης ἀπό τή διεθνή φιλανθρωπία. Ἔτσι συγκαλύφθηκε τό γεγονός ὅτι, μέ τήν ἐξάρθρωση τῆς ἀνεξάρτητης παλαιστινιακῆς οἰκονομίας, ἡ παλαιστι-

νιακή άγροτιά εἶχε μετατραπεῖ σέ δεξαμενή παροχῆς ἐργατικῶν χεριῶν. Ἡ βοήθεια ἔγινε ἐπίσης ἕνα ἄδηλο συμπλήρωμα τῶν μεροκάματων, σέ χῶρες ὅπου οἱ δυνατότητες ἀπασχόλησης ἦταν τόσο περιορισμένες, ὥστε ὅλες τους ἐξῆγαν ἐργατικά χέρια στίς τελευταῖες τρεῖς δεκαετίες. Στήν πραγματικότητα, ἡ κατά κεφαλή βοήθεια τοῦ U.N.R.W.A. δέν ξεπέρασε ποτέ τά 20 σέντς (τοῦ ἀμερικανικοῦ δολάριου) τή μέρα. Ἐξαρχῆς ἦταν σχεδόν ἀδύνατο νά ἐπιβιώσει κανείς χωρίς νά ἐργασθεῖ,[26] καί ἡ προθυμία τῶν Παλαιστινίων νά «κάνουν ὁποιαδήποτε δουλειά μέ ὁποιαδήποτε ἀμοιβή» προμήθεψε στίς ἀραβικές οἰκονομίες ἕνα δραστήριο ἐργατικό δυναμικό.

Ἡ φτώχεια τά πρῶτα χρόνια

Οἱ ἀναμνήσεις ἀπό τήν πρώτη περίοδο τῆς ἐξορίας φανερώνουν τίς συνθῆκες ἐκμετάλλευσης, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἐργάζονταν οἱ Παλαιστίνιοι πρόσφυγες. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ὁμιλητές εἶναι ἀπό τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, στό Βόρειο Λίβανο, ὅπου ἀκόμα καί σήμερα ἕνα μεγάλο ποσοστό προσφύγων ἐργάζονται ὡς ἡμερομίσθιοι ἀγρεργάτες. Ἀνήκουν στή γενιά ἐκείνων πού ἦταν ἔφηβοι τό 1948:

> «Ὅταν μετακομίσαμε στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ (ἀπό τό Ἀντζάρ) ἄρχισα νά δουλεύω. Πρῶτα κουβαλοῦσα σακκιά μέ κρεμμύδια γιά ἕνα 1/4 τῆς λιβανέζικης λίρας τή μέρα, ἀλλά ἐπειδή ἤμουν παιδί δέν μοῦ ἔδιναν οὔτε τό μεροκάματό μου. Μετά δούλεψα σ'ἕνα ἐργοστάσιο ζάχαρης, περπατώντας ἐφτά-ὀχτώ χιλιόμετρα γιά νά φτάσω στή δουλειά μου. Τίς μέρες ἐκεῖνες ὁ καλύτερος δουλευτής, ὁ *καμπαντύ*, πληρωνόταν 1 ὥς 1 1/2 λιβανέζικη λίρα τή μέρα. Στήν ἀρχή τό μεροκάματο αὐτό ἔφτανε ἴσα-ἴσα, γιατί ὁ κόσμος δέν ἤθελε ἄλλο ἀπό μιά μπουκιά ψωμί. Ἄν τρώγαμε κρέας μιά φορά τόν χρόνο, τό θεωρούσαμε μεγάλη εὔνοια τῆς τύχης».
>
> «Τό 1948 ἤμουν δώδεκα χρόνων. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ σχεδίου γιά τή διχοτόμηση, ἡ μόρφωση τῆς γενιᾶς μου εἶχε σταματήσει, ἐξαιτίας τῶν ταραχῶν. Ὅταν ἄνοιξαν τά σχολεῖα στόν Λίβανο, ἤμασταν πιά πολύ μεγάλοι γιά νά φοιτήσουμε, γιατί εἴχαμε πατήσει τά 14 ἤ 15. Ὅπως κι ἄν ἔχει τό πράγμα, ἡ οἰκογένειά μου δέν εἶχε τά μέσα. Ἤμουν μοναχογιός κι ἔπρεπε νά δουλέψω. Δέν ἤμασταν μορφωμένοι, δέν εἴχαμε καμιά εἰδίκευση, δέν ξέραμε νά γράφουμε — κι ἔτσι ἀναγκαστικά γίναμε ἐργάτες, γιά ὅποιο μεροκάματο κι ἄν ἦταν, γιά νά ζήσουμε. Οἱ περισσότεροί μας δούλευαν στή γεωργία, γιατί δέν ὑπάρχει βιομηχανία κοντά στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ. Ἡ γεωργική ἐργασία εἶναι ἐποχική, τόν ἕνα μήνα δουλεύεις, τόν ἄλλο

δέν δουλεύεις. Γίνονται βέβαια περισσότερες ἀπό μιά σοδειές, ἀλλά ὑπάρχουν καί περίοδες χωρίς σοδειά. Τή μιά μέρα δουλεύεις μέ τό φτυάρι, τήν ἄλλη μέ τό κλαδευτήρι. Καθώς ἀλλάζαμε διαρκῶς δουλειά, ἤμασταν ἀναγκασμένοι νά δουλεύουμε σάν σκυλιά γιά ν'ἀποδείξουμε τήν ἀξία μας σέ κάθε νέο ἐργοδότη».

'Εκτός ἀπό τή γεωργική ἀπασχόληση, ὑπῆρχαν καί οἱ κατασκευές. Ἕνας συνδικαλιστής ἀπό τόν Βορρά θυμᾶται τή διάνοιξη σηράγγων μέσα ἀπό τά βουνά, στή δεκαετία τοῦ 1950:

«Θυμᾶμαι τό σχέδιο Κούφρ Χαλντά, πού στοίχισε 10 ἑκατομμύρια λιβανέζικες λίρες, τό 1954-56. Ὅταν ἔσκαβαν αὐτό τό τοῦνελ, πού εἶχε μάκρος πάνω ἀπό πέντε χιλιόμετρα, οἱ ἐργάτες μας δέν εἶχαν παρά πρωτόγονα ἐργαλεῖα. Οἱ γυναῖκες καί τά κορίτσια κουβαλοῦσαν τά βράχια πάνω στά κεφάλια τους, καί οἱ ἄνδρες ἔσερναν φορτωμένα βαγονέτα μέ τά χέρια τους. Δούλευαν μέρα-νύχτα, σάν νά ἦταν στά ὀρυχεῖα. Οἱ γυναῖκες ἔπαιρναν 3 λίρες τή μέρα, καί οἱ ἄνδρες 5 λίρες γιά δωδεκάωρη ἐργασία. Κοιμόντουσαν στό ὕπαιθρο. Δέν ὑπῆρχε ὅριο στίς ὧρες ἐργασίας, ποτέ δέν ἦταν λιγότερες ἀπό δώδεκα».

Σ'αὐτή τήν πρώτη περίοδο, οἱ γυναῖκες ἔβρισκαν δουλειά εὐκολότερα ἀπό τούς ἄνδρες, γιατί πληρώνονταν λιγότερο. Παρά τήν ἔντονη ἀντιπάθεια γιά τήν ἐργασία τῶν γυναικῶν ἔξω ἀπό τό σπίτι, οἱ Παλαιστίνιες μπῆκαν στήν ἀγορά ἐργασίας, κυρίως στή γεωργία καί στίς οἰκιακές ὑπηρεσίες. Οἱ οἰκογένειες προτιμοῦσαν νά ἐργάζονται οἱ γυναῖκες σέ ἐργοστάσια, ἐπειδή ἐκεῖ ὑπῆρχε ἐπίβλεψη καί ὁμαδικότητα, αὐτό ὅμως ἦταν ἐφικτό μόνο στίς σπάνιες περιπτώσεις πού τά ἐργοστάσια βρίσκονταν κοντά στά στρατόπεδα. Ὅσο γιά τούς ἄνδρες τῆς *τζήλ φαλαστήν*, ἰδιαίτερα ἐκείνους πού ποτέ τους δέν εἶχαν κάνει ἄλλη δουλειά ἐκτός ἀπό τήν καλλιέργεια τῆς γῆς τους, ἦταν στήν πλειοψηφία τους ἄνεργοι. Μόνο βαθμιαῖα, ὅταν ἄρχισε νά εἰσρέει στά στρατόπεδα ἕνα κάποιο εἰσόδημα χάρη στίς ἀποδοχές τῆς πρώτης γενιᾶς πού φοίτησε στά σχολεῖα, τά τεχνικά ἐπαγγέλματα, οἱ ἐμπορικές ἀπασχολήσεις καί οἱ ὑπηρεσίες πού ὑπῆρχαν στά χωριά τῆς Παλαιστίνης ἔκαναν ξανά τήν ἐμφάνισή τους στά στρατόπεδα.

Μιά ἔρευνα γιά τούς πρόσφυγες, πού ἔγινε τό 1951-52,[27] μᾶς δίνει μιά σαφή καί γενική εἰκόνα γιά τήν οἰκονομική δυσπραγία τους. Τό μέσο ἐτήσιο κατά κεφαλή εἰσόδημα ὅλων τῶν προσφύγων, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς μεσαίας τάξης, ἦταν 21,7 δολάρια ἤ 8,9 παλαιστινιακές λίρες, ἐνῶ τό 1944 στήν Παλαιστίνη ἦταν 41 παλαιστινιακές λίρες. Ἄν θυμηθοῦμε πώς ὁ μέσος ὅρος ἦταν

ἐξογκωμένος τεχνητά, ἐξαιτίας τῶν μεγάλων ποσῶν πού πλήρωνε ἡ βρεταννική κυβέρνηση σέ πρώην κρατικούς λειτουργούς γιά συντάξεις καί ἀποζημιώσεις, καθώς καί ἐξαιτίας τῶν σχετικά ὑψηλῶν κερδῶν τῶν ἐπιχειρηματιῶν καί τῶν ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν, μποροῦμε νά φαντασθοῦμε τήν ἔνδεια τῶν προσφύγων πού δέν μποροῦσαν νά βροῦν δουλειά. 'Ακόμα κι ἐκεῖνοι πού μποροῦσαν νά βροῦν κάποια εὐκαιριακή ἀπασχόληση, καί πού ὑπολογίζεται πώς εἶχαν ἐτήσιο εἰσόδημα 15,2 δολάρια στήν 'Ιορδανία, 33,1 δολάρια στή Συρία καί 39,8 δολάρια στόν Λίβανο, δυσκολεύονταν νά θρέψουν τίς οἰκογένειές τους. Δεδομένου ὅτι οἱ οἰκογένειες τῆς ἐργατικῆς τάξης ἦταν πολυμελέστερες ἀπό ἐκεῖνες τῆς μεσαίας τάξης,[28] εὔκολα βλέπουμε πόσο χαμηλότερα ἀπό τόν μέσο ὅρο ἦταν τά πραγματικά κατά κεφαλή εἰσοδήματα τῶν Παλαιστινίων πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα.

Τό χάσμα εἰσοδήματος ἀνάμεσα στήν παλαιστινιακή μεσοαστική τάξη καί τίς ἀμόρφωτες μάζες τῶν στρατοπέδων φαίνεται ἀπό τόν παρακάτω πίνακα:[29]

ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΟ 1951

	Μέσο ἐτήσιο εἰσόδημα ἀνά ἐργαζόμενο (σέ $)		
Πηγή εἰσοδήματος	Λίβανος	Συρία	'Ιορδανία
'Ιδιωτικές ἐπιχειρήσεις	2.000	1.500	840
Τακτική μισθωτή ἐργασία	1.000	1.000	140
'Απασχόληση στό δημόσιο ἤ στά σώματα ἀσφαλείας	—	—	403
Εὐκαιριακή ἐργασία	60	75	37

'Ακόμα καί ἡ εὐκαιριακή ἐργασία ἦταν δυσεύρετη ἔξω ἀπό τίς μεγάλες πόλεις, καί οἱ συνθῆκες σέ στρατόπεδα ὅπως τό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, τό Οὐαίηβελ (κοντά στό Μπααλμπέκ), τό Ναμπατιγέχ καί ἡ Τύρος, ἦταν τόσο ἄσχημες, ὥστε γιά πολλούς εἶναι ὀδυνηρό νά τίς θυμοῦνται. Μιά γυναίκα, πού ὁ πατέρας της ἦταν εὔπορος κτηματίας στή Σοχμάτα, θυμόταν τά πρῶτα τους χρόνια στό Μπααλμπέκ. Εἶχαν φέρει μαζί τους ἀπό τήν Παλαιστίνη λίγα λεφτά καί κατόρθωσαν στήν ἀρχή νά νοικιάζουν δωμάτια στήν πόλη. 'Αλλά τή δεύτερη χρονιά ἀναγκάσθηκαν νά μετακομίσουν στό στρατόπεδο:

> «Κάθε χώρισμα τῶν παραπηγμάτων εἶχε ἔξι οἰκογένειες. Τό μόνο πού μᾶς χώριζε ἦταν ἕνας σπάγγος καί μιά κουβέρτα. Τό καθετί

γινόταν δημόσια: φαγητό, πλύσιμο, ὕπνος. Ὅσοι εἶχαν ἕξι παιδιά, δέν εἶχαν χῶρο γιά ν'ἁπλώσουν τά πόδια τους τή νύχτα.

«Ἡ μητέρα μου δέν ἤθελε νά δουλεύουμε ἐγώ κι ὁ ἀδερφός μου, γι'αὐτό πῆγε νά δουλέψει στά χωράφια μέ τίς ἄλλες γυναῖκες, ὥστε νά μήν αἰσθανόμαστε πώς εἶχε ἀλλάξει ἡ ζωή μας».

«Ὅταν παντρεύθηκα, δέν εἴχαμε τίποτα. Πῆγα νά ζήσω μέ τόν ἄνδρα μου στήν Τρίπολη. Εἶχε ἐφτά ἀδερφούς, τρεῖς ἀδερφές, τόν πατέρα του καί τή μητέρα του. Ζούσαμε ὅλοι σ'ἕνα δωμάτιο, τό μισό ἀπό τοῦτο δῶ. Αὐτός ἦταν ὁ πρωτότοκος, ὁ μόνος πού ἐργαζόταν.

«Τόν παλιό καιρό ἦταν ἔθιμο νά ἔχει κάθε γυναίκα ἕνα σεντούκι, κι εἶχα κι ἐγώ ἕνα, μ'ἕνα στρῶμα κι ἕνα μαξιλάρι. Ὅταν φύγαμε ἀπό τήν οἰκογένειά του, μοῦ ἔδοσαν ἕνα πάπλωμα καπιτονέ, μιά κατσαρόλα ἀπό ἀλουμίνιο κι ἕνα ταψί. Μ'αὐτά στήσαμε τό σπιτικό μας.

«Γυρίσαμε στό Μπααλμπέκ, ὅπου ὁ ἄνδρας μου βρῆκε δουλειά ὡς διευθυντής σχολείου, μέ μισθό 125 λιβανέζικες λίρες (25 ἀγγλικές) τόν μῆνα. Γιά ἕνα διάστημα ζούσαμε μέ τήν οἰκογένειά μου, καί φέραμε μιά ἀπό τίς ἀδερφές του γιά νά ζήσει μαζί μας, ὥστε νά ξαλαφρώσουμε κάπως τήν οἰκογένειά του. Τούς στέλναμε 25 λιβανέζικες λίρες (5 ἀγγλικές) τόν μῆνα, ξοδεύαμε 50 λιβανέζικες λίρες (10 ἀγγλικές) γιά φαγητό, καί κάθε μῆνα κάναμε οἰκονομία 50 λιβανέζικες λίρες (10 ἀγγλικές) γιά ν'ἀγοράσουμε κάτι γιά τό σπίτι».

Οἱ ἐπιπτώσεις πού εἶχε αὐτή ἡ φοβερή φτώχεια γιά τά παιδιά ἔμειναν ἀνεξίτηλες. Οἱ ἀντιδράσεις τους διέφεραν, ἀλλά μερικοί σπρώχτηκαν στόν πολιτικό ἀκτιβισμό βλέποντας τούς γονεῖς τους νά ὑποφέρουν. Μιά γυναίκα, μέλος τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου γιά τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης (Λ.Μ.Α.Π.) σ'ἕνα στρατόπεδο κοντά στή Βηρυτό, θυμᾶται τά παιδικά της χρόνια στό Μπααλμπέκ (γεννήθηκε τό 1950 κι ἦταν ἡ μικρότερη σέ μιά οἰκογένεια μέ πέντε μέλη):

«Θυμᾶμαι πώς κι ὁ πατέρας κι ἡ μητέρα μου πήγαιναν νά δουλέψουν καί μ'ἄφηναν σπίτι μέ τή μεγαλύτερη ἀδερφή μου. Ἄρχισα ν'ἀναρωτιέμαι: «Γιατί φεύγουν καί οἱ δυό γονεῖς μου, γιατί μένουμε μόνες μας στό σπίτι, γιατί ἡ μητέρα μου ἔρχεται στό σπίτι κουρασμένη κι ἔχει νά κάνει ἀπό πάνω ὅλες τίς δουλειές τοῦ νοικοκυριοῦ;». Τό χειρότερο ἦταν πώς δούλευαν πολλές ὧρες κι ἔβγαζαν πολύ λίγα χρήματα. Ἡ μητέρα μου ἔπαιρνε 1 1/2 λιβανέζικη λίρα καί ὁ πατέρας μου 1 3/4 ὥς 2. Καί μερικές φορές δούλευαν 16 ὧρες τήν ἡμέρα».

Ἡ ἱστορία ἑνός ἄνδρα ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-

Μπαρατζνέχ μᾶς ἐπιτρέπει νά κατανοήσουμε τήν ἕλξη πού ἀσκοῦσαν τά γειτονικά μέ τήν πόλη στρατόπεδα στούς πρόσφυγες τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. 'Ο ἄνδρας αὐτός, πού τήν ἐποχή τοῦ Ξεριζωμοῦ ἦταν παιδί δώδεκα χρόνων, πέρασε τά πρῶτα χρόνια τῆς ἐξορίας στά νότια, δουλεύοντας μαζί μέ τούς ἀδερφούς του σέ μιά μεγάλη φυτεία ἐσπεριδοειδῶν, μέ μεροκάματο 1 1/2 λιβανέζικη λίρα. 'Αφοῦ παντρεύθηκε στά δεκάξι του μ'ἕνα κορίτσι ἀπ'τό χωριό του,[30] πῆγε, ὅπως ἀπαιτοῦσε τό ἔθιμο, νά ὑποβάλει τά σέβη του στήν οἰκογένειά της, στό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ. 'Εκεῖ οἱ συγγενεῖς τῆς γυναίκας του τοῦ εἶπαν πώς στή Βηρυτό μποροῦσε νά κερδίζει περισσότερα ἀπ'ὅσα στόν Νότο, ἀκόμα κι ἄν ἔκανε γεωργική δουλειά. Ἔτσι λοιπόν μετανάστευσε στή Βηρυτό, ὅπου ἀγόρασε μέ 16 λιβανέζικες λίρες ἕνα παράπηγμα φτιαγμένο ἀπό φαρδιά μπιτόνια πετρελαίου κι ἐγκατέστησε ἐκεῖ τή γυναίκα του μαζί μέ τά μόνα ὑπάρχοντά τους: ἕνα στρῶμα, ἕνα πάπλωμα καπιτονέ καί μιά γκαζιέρα.

Στήν ἀρχή, οἱ συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στά στρατόπεδα τῆς Βηρυτοῦ δέν ἦταν καλύτερες ἀπ'ὅτι ἀλλοῦ, ἀλλά τά στρατόπεδα αὐτά εἶχαν τό μεγάλο πλεονέκτημα πώς ἦταν πιό κοντά στήν καρδιά τῆς ζωῆς τῆς χώρας. 'Η Βηρυτός ἦταν ἡ ἕδρα τῶν γραφείων τοῦ U.N.R.W.A., ὅπου ἀπασχολοῦνταν περίπου 2.000 Παλαιστίνιοι. Εἶχε μεγάλα γραφεῖα καί τράπεζες, τρία πανεπιστήμια καί πολλά μικρότερα ἰδιωτικά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα. Πάνω ἀπ'ὅλα, ἦταν πεδίο προσωπικῶν ἐπαφῶν, πού ἦταν σημαντικότατες στόν ἀγώνα γιά τήν ἐπιβίωση.

'Ο Μ.Ρ. συνέχισε γιά ἕνα διάστημα νά ἐργάζεται στή γεωργία, καί μετά βρῆκε δουλειά στό U.N.R.W.A. μέ μισθό 50 λιβανέζικες λίρες τόν μήνα, σερβίροντας καφέ στήν καντίνα. 'Η οἰκογένειά του ἐναντιώθηκε σ'αὐτή τήν ἀλλαγή, γιατί μποροῦσε νά κερδίζει περισσότερα σκάβοντας, αὐτός ὅμως τούς ἔπεισε πώς στό U.N.R.W.A. εἶχε περισσότερες πιθανότητες νά ἐξελιχθεῖ. Ποτέ του δέν τοῦ εἶχε δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νά συνεχίσει τή φοίτησή του στό σχολεῖο, τώρα ὅμως ἄρχισε νά παρακολουθεῖ μαθήματα ἀγγλικῶν. Προάχθηκε σέ γραφέα μέ μισθό 150 λιβανέζικες λίρες τό μήνα, καί μετά σέ τηλεφωνητή, μέ 350 λίρες τό μήνα. Ὅπως τόσοι ἄλλοι πρωτότοκοι γιοί, ἦταν ὁ μόνος στήν οἰκογένειά του πού ἐργαζόταν, ὄχι μόνο γιά τή δικιά του οἰκογένεια, ἀλλά καί γιά τούς γονεῖς του καί τά μικρότερα ἀδέρφια του, πού στό μεταξύ ἔφυγαν ἀπό τά νότια κι ἦρθαν νά ζήσουν μαζί του. 'Η περιγραφή του γιά τό πῶς περνοῦσε τήν ἐργάσιμη μέρα ἐκείνη τήν ἐποχή μᾶς δίνει μιά ἰδέα γιά τήν ἀντοχή καί τήν ἐπιμονή τῶν Παλαιστινίων:

«Δούλευα στό U.N.R.W.A. ἀπό τίς 7 ὥς τίς 2 τό μεσημέρι κι ἔτρωγα ἕνα σάντουιτς πηγαίνοντας στό 'Ινστιτοῦτο. Μετά τό μάθημα, πήγαινα καί δούλευα ὑπάλληλος ὥς τίς 12 τά μεσάνυχτα σ'ἕνα κτίριο στό Ρός Μπεϊρούτ, ὅπου ἔπαιρνα 170 λίρες... Ποτέ δέν ἔβλεπα τά παιδιά. Γύριζα σπίτι τά μεσάνυχτα καί τά ἔβλεπα νά κοιμοῦνται, κι ὅταν ἔφευγα τό πρωί αὐτά κοιμόντουσαν ἀκόμα».

Μιά ἄλλη εἰκόνα γιά τίς οἰκονομικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν σ'αὐτή τήν πρώιμη περίοδο μᾶς τή δίνει μιά γυναίκα ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, πού, σέ ἡλικία δεκαπέντε χρόνων, παντρεύθηκε τόν μόνο μορφωμένο ἄνδρα τοῦ χωριοῦ της. Τήν ἐποχή πού παντρεύθηκε, τό 1953, ὁ ἄνδρας της δούλευε μέ τήν τσάπα, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι· μιά μέρα ὅμως ἔτυχε νά συναντήσουν ἕναν παλιό γνωστό τους ἀπό τήν Παλαιστίνη, ἕνα γιατρό. 'Η συνάντηση αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά προσληφθεῖ ὁ ἄνδρας της ὡς νυχτοφύλακας σέ μιά τράπεζα,[31] μέ μισθό 50 λιβανέζικες λίρες τό μήνα. Δέν ἦταν πολλά γιά ἕναν ἄνδρα μέ δυό παιδιά, ἀλλά οἱ Παλαιστίνιοι καταλάβαιναν πάντα τό πλεονέκτημα πού εἶχαν οἱ μηνιαῖες ἀποδοχές ἀπέναντι στό μεροκάματο. 'Η γυναίκα του, φιλόδοξη καί δραστήρια, ἔψαχνε νά βρεῖ τρόπους γιά νά συμπληρώσει τό εἰσόδημά τους:

«Μόλις προσλήφθηκε στήν τράπεζα, ἀγοράσαμε μιά ἀγελάδα. Μᾶς ἔδινε 30 κιλά γάλα τή μέρα. 'Η τροφή της κόστιζε 3 λίρες τή μέρα, κι ἔτσι κερδίζαμε 7 λίρες. Πουλήσαμε πολύ γάλα κι ἀγοράσαμε κι ἄλλη μιά ἀγελάδα... Τούς πήγαινα νερό ἀπ'τό ντεπόζιτο, κουβαλοῦσα τό ἕνα λαγήνι στό κεφάλι μου καί τό ἄλλο ὑπό μάλης. Ἤμουν ἔγκυος ἕξι μηνῶν. Τίς τάιζα καί τίς καθάριζα, καί κάποιος ἄλλος ἐρχόταν καί τίς ἄρμεγε».

Μιά ἀπό τίς ἀγελάδες ἀρρώστησε καί ψόφησε, καί τότε πούλησαν τήν ἄλλη κι ὁ ἄνδρας της τῆς ἀγόρασε μιά ραπτομηχανή:

«Ἔμαθα νά κεντάω καί νά πηγαίνω τή δουλειά μου σ'ἕνα μαγαζί. Ἔβγαζα 20 ὥς 25 λιβανέζικες λίρες τή μέρα, κι ἄς μήν εἶχα κάνει ποτέ πιό πρίν αὐτή τή δουλειά. Μοῦ τήν ἔμαθε κάποια γυναίκα ἀπό τήν Ταρσίχα. Ἔπειτα ἦταν ἕνας 'Εβραῖος πού εἶχε ἐργαστήρι κι ἔφτιαχνε στηθόδεσμους: ὁ μικρότερος ἀδερφός κι ἡ ἀδερφή μου δούλευαν ἐκεῖ. Μοῦ ἔφερναν τά κομμάτια, γύρω στή μιά ντουζίνα τήν ἡμέρα, κι ἐγώ τά πέρναγα στή ραπτομηχανή. Δούλευα ἀπό τίς 8 τό πρωί ὥς τά μεσάνυχτα, κάνοντας στηθόδεσμους καί κεντήματα».

Μολονότι οἱ δουλειές πού μποροῦσαν νά βροῦν οἱ ἄνδρες τῆς

πρώτης γενιᾶς τῆς προσφυγιᾶς παρέμειναν περιθωριακές (ἐκτός ἄν εἶχαν τήν ἀσυνήθιστη ἱκανότητα τοῦ Μ.Ρ. νά μορφωθοῦν μόνοι τους), ἡ ἐκπαίδευση ἄρχισε σιγά-σιγά νά αὐξάνει τή βιοποριστική δύναμη τῶν νέων. Ἔχουμε ἤδη περιγράψει τό ζῆλο πού ἔδειξε ἡ ἀγροτική τάξη στήν Παλαιστίνη γιά νά στείλει τά παιδιά της στό σχολεῖο. Στή διασπορά, ὁ ζῆλος αὐτός ἔγινε μεγαλύτερος, λόγω τοῦ αἰσθήματος πώς δέν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος νά ἐπιβιώσουν. Οἱ ἀμόρφωτοι γονεῖς δέν εἶχαν ν'ἀφήσουν στούς γιούς τους ἄλλο πιό ἐπεῖγον μήνυμα ἀπό τή συμβουλή νά προκόψουν στό σχολεῖο. Ἕνας αὐτοαπασχολούμενος μαραγκός θυμᾶται:

> «Ἔλεγα στούς γιούς μου: «Χάσαμε τά πάντα, ἡ γῆ μας καί ἡ ἰδιοκτησία μας χάθηκαν. Πρέπει νά πᾶτε στό σχολεῖο καί νά μορφωθεῖτε, ἄν δέν θέλετε νά δουλεύετε σάν χαμάληδες ὅλη σας τή ζωή». Οἱ γιοί μου λοιπόν δούλεψαν σκληρά, πρῶτα γιά νά ἐξασφαλίσουν τό μέλλον τους κι ἔπειτα γιά νά ξαναπάρουμε τή χώρα μας ἀπό τόν ἐχθρό».

Ἡ μόρφωση ὡς διέξοδος;

Ἡ δημοσιότητα πού δίνεται στήν ἐπαγγελματική ἐξέλιξη τῶν προσφύγων, μέ σκοπό ν'αὐξηθοῦν τά κονδύλια πού διατίθενται ὑπέρ αὐτῶν, δημιουργεῖ συχνά τήν ἐντύπωση ἑνός «ἐκπαιδευτικοῦ θαύματος», χάρη στό ὁποῖο ἡ μεγάλη μάζα τῶν προσφύγων μεταμορφώθηκε σέ τεχνικούς, δάσκαλους, γιατρούς καί μηχανικούς. Ἄν καί ἡ ἐκπαίδευση εἶναι, βέβαια, τό μέσο γά τήν ἀλλαγή τῆς ἀπασχόλησης, ὑπάρχουν δύο ρωγμές σ'αὐτή τήν εἰκόνα: ἡ μία εἶναι ὅτι ἡ μόρφωση πού παρεῖχε στούς Παλαιστινίους τῶν στρατοπέδων τό U.N.R.W.A. ἦταν πάντα περιορισμένη ποσοτικά, ἔτσι ὥστε οἱ οἰκογένειες πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα ἔπρεπε νά κάνουν θυσίες γιά νά φοιτήσουν τά παιδιά τους τόσο, ὅσο χρειαζόταν ὥστε ν'ἀποκτήσουν τά διπλώματα πού ἦταν ἀπαραίτητα γιά νά βροῦν καλοπληρωμένες δουλειές.[32] Ἡ δεύτερη εἶναι ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ἀπασχόληση καί τό εἰσοδηματικό ἐπίπεδο τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων βελτιώθηκαν δραστικά χάρη στήν παιδεία. Ὁ σκοπός τῶν ὅσων θά ποῦμε παρακάτω εἶναι νά δοθεῖ μιά κάποια ἰδέα γιά τήν προσπάθεια πού κατέβαλαν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων στόν ἀγώνα τους γιά νά μορφωθοῦν· καί νά ἐπισημανθοῦν τά δομικά ὅρια τῶν ἀλλαγῶν πού γίνονται μόνο μέσα ἀπό ἐκπαιδευτικές βελτιώσεις.

Στήν πρώτη περίοδο τῆς ἐξορίας ἐπιδείχθηκε ἐξαιρετικός ζῆλος γιά μόρφωση, τόσο ἀπό τούς μαθητές ὅσο καί ἀπό τούς δασκάλους

(πού ἦταν ὅλοι Παλαιστίνιοι). 'Αποδόθηκε στά σχολεῖα μιά συμβολική σημασία, δυσανάλογα μεγάλη σέ σύγκριση μέ τίς ἐπαγγελματικές προοπτικές πού ἄνοιγαν. Στή στέρηση καί τή μονοτονία τῆς ζωῆς τῶν στρατοπέδων, τά σχολεῖα ἦταν πηγές ἐλπίδας, παράθυρα σ'ἕνα ἀλλιώτικο μέλλον. Οἱ Παλαιστίνιοι τά ἔβλεπαν σάν τό κλειδί γιά τήν προκοπή τοῦ ἔθνους τους, τήν πρόοδο, τήν ἐπιστήμη καί τήν ἀνάκτηση τῆς πάτριας γῆς. Οἱ δάσκαλοι ἔγιναν οἱ ἡγέτες καί οἱ καθοδηγητές σ'αὐτή τήν κοινότητα τῶν ἐξόριστων, καθώς προσπαθοῦσαν συνειδητά, μέ πενιχρά μέσα, νά πλάσουν μιά «νέα γενιά». Μιά ἰδέα γιά τίς συνθῆκες, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἀποκτοῦσαν τή μόρφωσή τους τά προσφυγόπουλα, μᾶς τή δίνει ἡ παρακάτω περιγραφή, πού ἀναφέρεται στήν πρώτη περίοδο τῆς προσφυγιᾶς καί στήν περιοχή τῆς Τρίπολης:

«Ἤμουν στήν πρώτη ὁμάδα μαθητῶν ἀπό τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ. Ἤμασταν 70-80 παιδιά στό πρῶτο αὐτό σχολεῖο, πού στεγαζόταν σ'ἕνα ἀντίσκηνο. Δέν ὑπῆρχαν καθίσματα ἤ σχολικός ἐξοπλισμός — καθόμασταν πάνω στήν ἄμμο ἤ κουβαλούσαμε πέτρες ἀπό τήν ἀκρογιαλιά γιά νά καθήσουμε πάνω τους. Δώδεκα ἀπό μᾶς κατάφεραν νά πάρουν τό *Σερτιφικά*[33] καί πῆγαν στόν Οἶκο 'Εκπαιδεύσεως,[34] στήν Τρίπολη. 'Εκεῖ νιώσαμε πραγματικά τό βάθος τῆς Συμφορᾶς, μᾶς ἔκαναν νά τό νιώσουμε οἱ συνθῆκες πού ζούσαμε κι ὁ τρόπος πού μᾶς φέρνονταν. Καθόμασταν μέ κουρελιασμένα ροῦχα πλάι στά παιδιά τῆς Τρίπολης, πού φοροῦσαν διαφορετικά ροῦχα κάθε ἐποχή[35] καί εἶχαν χαρτζιλίκι. 'Εμᾶς τούς Παλαιστίνιους μᾶς ἔβαλαν στό τμῆμα γιά τά ὀρφανά, μ'αὐτόν τόν τρόπο ἔπαιρναν τίς μερίδες μας ἀπό τό U.N.R.W.A. καθώς καί τή βοήθεια πού ἔδιναν διάφορες φιλανθρωπικές ὀργανώσεις, πού βοηθοῦσαν τούς πρόσφυγες.[36] Παρ'ὅλα αὐτά, πιστεύαμε πώς δέν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος ἐκτός ἀπό τή μόρφωση. Κατεβαίναμε τή νύχτα στόν δρόμο καί μελετούσαμε κάτω ἀπό τό φῶς πού ἔχυναν οἱ λυχνοστάτες».

Κάθε διπλωματοῦχος Παλαιστίνιος πού προέρχεται ἀπό στρατόπεδο καί ἀνήκει στή *τζήλ ἀλ-νέκμπα* ἔχει νά διηγηθεῖ μιά ἀνάλογη ἱστορία ἀγώνων. 'Υπῆρχαν ὀργανώσεις κι ἄτομα πρόθυμα νά βοηθήσουν, ἀλλά οἱ μάζες πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα (ἰδιαίτερα στά ἀγροτικά στρατόπεδα) δέν ἦταν εὔκολο νά ἔρθουν σ'ἐπαφή μαζί τους. Ἕνας τριαντάχρονος δάσκαλος ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ μοῦ διηγήθηκε πῶς κατάφερε, ὄντας ὁ μόνος ἄνδρας στήν οἰκογένειά του πού ἐπέζησε κι ἔχοντας νά φροντίσει τή μητέρα μου καί δυό ἀδερφές, νά πάρει πιστοποιητικό

εἰδικότητας ὡς δασκάλου. Ὅπως πολλοί ἄλλοι τῆς γενιᾶς του καί τῆς τάξης του, ἔβγαλε τό γυμνάσιο δουλεύοντας τό καλοκαίρι στή συγκομιδή, πουλώντας ἐγκυκλοπαίδειες, δίνοντας ἰδιωτικά μαθήματα. Ἡ μητέρα του καί οἱ ἀδελφές του ἔκαναν ραπτική δουλειά. Στόν ἀγώνα δρόμου πού ἔκανε γιά νά πάρει τό δίπλωμά του, κάθε χρόνος ἐκπαίδευσης ἦταν κι ἕνας χρόνος χαμένων μεροκάματων γιά τήν οἰκογένειά του, κι ἔτσι τό χτύπημα ἦταν γερό ὅταν δέν τοῦ χορηγήθηκε ἄδεια νά πάει στή Συρία γιά νά δόσει ἐξετάσεις. Ἡ ἱστορία του εἶναι τυπική γιά τίς ἀναποδιές πού ἀντιμετωπίζουν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων στόν ἀγώνα τους γιά νά ἐπιβιώσουν:

«Χρειαζόμουν μιά ἄδεια ἀποδημίας ἀπό τή λιβανέζικη Ἀσφάλεια, ὥστε νά πάω στή Δαμασκό καί νά δόσω ἐξετάσεις γιά νά πάρω τό *τοουτζιχιγέχ,*[37] χωρίς τό ὁποῖο δέν μποροῦσα νά συνεχίσω τήν ἐκπαίδευσή μου γιά νά γίνω δάσκαλος. Πῆγα στήν Ἀσφάλεια ἕνα Σάββατο, ἐλπίζοντας πώς ἡ ἄδειά μου θά ἦταν ἕτοιμη, γιατί οἱ ἐξετάσεις ἦταν τήν Κυριακή. Περίμενα ὥς τή 1.30 καί ἡ Ἀσφάλεια κόντευε νά κλείσει. Μέ κυρίεψε ἀπελπισία. Χτύπησα τήν πόρτα τοῦ Γενικοῦ Διευθυντή, ζήτησα συγγνώμη γιά τήν ἐνόχληση καί τόν παρακάλεσα νά ὑπογράψει τήν ἄδειά μου. Τοῦ εἶπα: «Σᾶς παρακαλῶ, κύριε, μιά στιγμή ἀπό τόν χρόνο σας μπορεῖ νά γλυτώσει δώδεκα μῆνες ἀπ'τή ζωή μου». Μοῦ εἶπε πώς ἄν δέν πρόσεχα θά ἔχανα δώδεκα μῆνες στή φυλακή. Δέν ὑπόγραψε τήν ἄδεια μου κι ἔτσι δέν μπόρεσα νά δόσω τίς ἐξετάσεις παρά μόνο τήν ἄλλη χρονιά».

Φαίνεται πώς ἦταν πολύ σπάνια περίπτωση νά μήν κάνει μιά οἰκογένεια κάθε δυνατή θυσία γιά νά στείλει τά πιό προικισμένα παιδιά της στό σχολεῖο. Μερικοί ὅμως χρειάσθηκε νά δόσουν μάχη μέ τούς γονεῖς τους. Ὁ Μ.Ρ., ὁ ἄνδρας πού οἱ γονεῖς του τόν πάντρεψαν στά δεκάξι του, τούς παρακάλεσε νά τοῦ δόσουν τά λεφτά πού θά ἐπενδύανε στή νύφη του (τό *μάχρ*) γιά νά μπορέσει νά μορφωθεῖ. Αὐτοί ἀρνήθηκαν. Ἕνας ἀπό τούς πιό διαπρεπεῖς διευθυντές σχολείου τοῦ U.N.R.W.A. ἔδοσε ἕναν παρόμοιο ἀγώνα μέ τόν πατέρα του καί τόν κέρδισε τελικά:

«Ἔκανα πολλές προσπάθειες νά πείσω τόν πατέρα μου νά μ'ἀφήσει νά συνεχίσω καί μετά τό γυμνάσιο. Ζήτησα μάλιστα κι ἀπό ἄλλους ἀνθρώπους νά μεσολαβήσουν, γιά νά μέ βοηθήσει νά συνεχίσω τήν ἐκπαίδευσή μου. Μερικές φορές ἔκλαιγα ὅλη νύχτα, παρακαλώντας τον νά πληρώσει τά δίδακτρά μου. Τελικά αὐτός ὑποχώρησε».

Ἡ διαφορά στό ἐπίπεδο ἀποδοχῶν ἀνάμεσα σ'αὐτούς τούς δύο ἄνδρες, πού εἶχαν τήν ἴδια περίπου ἡλικία καί κατάγονταν καί οἱ

δύο ἀπό οἰκογένειες χωρικῶν, δείχνει πόση σημασία ἔχει ἡ κατοχή ἑνός πτυχίου. Τό χάσμα ἀνάμεσα στούς μορφωμένους καί τούς ἀμόρφωτους, πού προϋπῆρχε στήν Παλαιστίνη ἀπό τήν ἐποχή τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ὄχι μόνο ἔγινε βαθύτερο στήν ἐξορία, ἀλλά καί ἄρχισε νά δημιουργεῖ ταξικές διαφορές μέσα στούς κόλπους τῶν μαζῶν πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα, προκαλώντας ἀνισότητες ὄχι μόνο στήν τρέχουσα βιοποριστική δύναμη, ἀλλά (πράγμα πού εἶναι σοβαρότερο) καί στά διαθέσιμα κονδύλια γιά τή μόρφωση τῶν παιδιῶν. Μιά μελέτη στοιχείων παρμένων ἀπό τά σχολεῖα τοῦ στρατοπέδου Τέλ ἀλ-Ζάατερ ὁδήγησε στό συμπέρασμα ὅτι τά παιδιά πού φοίτησαν περισσότερο καιρό στό σχολεῖο καί σημείωσαν τίς καλύτερες ἐπιδόσεις ἔτειναν νά εἶναι ἀπό χωριά πού εἶχαν σχολεῖο στήν Παλαιστίνη. Ἡ μορφωτική ἀνισότητα τείνει νά διαιωνίζεται: ὁ ἄνδρας ἀπό τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, πού ἡ οἰκογένειά του δέν εἶχε τά μέσα νά τόν στείλει σχολεῖο τό 1952 καί πού ἀναγκάσθηκε νά δουλέψει ὡς ἡμερομίσθιος ἀγρεργάτης, σήμερα δέν μπορεῖ νά στείλει τά παιδιά του στό γυμνάσιο. Τό χριστιανικό στρατόπεδο Ντμπέγε εἶχε τό προνόμιο νά διαθέτει δύο γυμνάσια, ἕνα καθολικό κι ἕνα εὐαγγελικό. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ἔχει εὐνοϊκότερες προϋποθέσεις γιά τήν ἐξεύρεση καλοπληρωμένης δουλειᾶς στίς ἀναπτυσσόμενες πετρελαιοπαραγωγές χῶρες· τό 1973, ὅταν ἔμενα ἐκεῖ, ἕνας μεγάλος ἀριθμός ἀνδρῶν ἐργάζονταν ἔξω ἀπό τόν Λίβανο. Τό 1975, ὅταν ξέσπασε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στόν Λίβανο, πολλοί ἀπ'αὐτούς μπόρεσαν νά ἀπομακρύνουν τίς οἰκογένειές τους ἀπό τό στρατόπεδο, προτοῦ κυριευθεῖ ἀπό τούς δεξιούς Λιβανέζους.

Εἶναι ἀλήθεια πώς οἱ Παλαιστίνιοι ἔχουν γενικά ἕνα ἀσυνήθιστα μεγάλο ποσοστό πτυχιούχων ἀνωτάτων σχολῶν[38] καί πώς αὐτή ἡ ἔφεση γιά ἀνώτερη παιδεία (πού προέρχεται ἀπό τήν ἔλλειψη δικῆς τους, ἀνεξάρτητης οἰκονομίας) ἀντικαθρεφτίζεται καί στά στρατόπεδα, ὅπου 0,2% στόν Λίβανο εἶχαν πανεπιστημιακά πτυχία τό 1970-71 καί πολύ περισσότεροι παρακολουθοῦν ἔκτακτα τμήματα σέ ἀραβικά καί λιβανέζικα πανεπιστήμια. Ἀλλά οἱ ἀριθμοί αὐτοί, ὅσο ἐντυπωσιακοί κι ἄν εἶναι, δέν λένε καί πολλά πράγματα γιά τόν ἀγώνα τῆς μεγάλης μάζας τῶν Παλαιστινίων πού ζοῦν στά στρατόπεδα γιά ν'ἀποκτήσουν τυπικά προσόντα καί νά βροῦν δουλειά. Μιά μητέρα ἐξέφρασε τή γενική ἔγνοια λέγοντας: «Καί χίλια χέρια νά φιλήσω δέν μπορῶ νά βρῶ δουλειά γιά τούς γιούς μου». Κάθε χρόνο τό ἐμπόδιο τῶν τυπικῶν προσόντων γίνεται ὅλο καί μεγαλύτερο, ὁ ἀνταγωνισμός μέ ἄλλους Ἄραβες, πού ἔχουν προτεραιότητα ὡς «ἡμέτεροι» μιᾶς κυβέρνησης, γίνεται σκληρότε-

ρος. Ὅλο καί πιό πολλοί Παλαιστίνιοι ἀναγκάζονται νά πᾶνε στό ἐξωτερικό (αὐτό ἰσχύει καί γιά τούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν στό Ἰσραήλ) γιά νά μορφωθοῦν καί νά βροῦν δουλειά.

Μιά ματιά στή μορφωτική στατιστική τοῦ U.N.R.W.A. φανερώνει μερικούς ἀπό τούς περιορισμούς τοῦ «μορφωτικοῦ θαύματος». Οἱ ἐγγραφές (στοιχεῖα τοῦ 1970-71) παρουσιάζουν ἔντονη μείωση στήν ἡλικία τῶν 14:

6-11 χρόνων	88,4%
12-14 »	67,1%
15-17 »	37,3%
18-20 »	8,3%

Ἡ κάθετη πτώση στή σχολική φοίτηση ἀπό 67,1% τοῦ πληθυσμοῦ πού βρίσκεται στήν ἀντίστοιχη ἡλικία, σέ 37,3%, γίνεται ἀκόμα πιό σοβαρή λόγω τῆς σχεδόν ὁλοκληρωτικῆς ἀπουσίας ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ τεχνική καί παιδαγωγική ἀκαδημία τοῦ U.N.R.W.A. στό Σιμπλήν δέχεται συνολικά μόνο 200 σπουδαστές, καί δέν μπορεῖ νά εἰσαχθεῖ κανείς σ'αὐτήν χωρίς νά πάρει πρῶτα τό δύσκολο Μπακαλωρεά.[39] Τά προάστια τῆς Βηρυτοῦ εἶναι γεμάτα ἀπό ἰδιωτικά ἱδρύματα πού προσφέρουν διπλώματα γιά τό κάθετι, ἀπό λογιστική μέχρι ἀεροναυπηγική, ἀλλά τά δίδακτρά τους εἶναι ἀπλησίαστα γιά τούς περισσότερους Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι πώς ἡ μάζα τῶν ἔφηβων ἀγοριῶν πού προέρχονται ἀπό τά στρατόπεδα ἀρχίζουν νά ἐργάζονται σέ καταστήματα ἐπισκευῶν, γκαράζ, ἐργαστήρια, χωρίς ἐλπίδα ν'ἀποκτήσουν ἄλλη ἐκπαίδευση ἐκτός ἀπό τήν πρακτική τους ἐξάσκηση στή δουλειά.[40]

Ἡ ἀλλαγή τῆς ταξικῆς δομῆς

Τά στενά ὅρια τῶν μεταβολῶν πού σημειώθηκαν στήν ἐπαγγελματική ἀπασχόληση τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων ἀποκαλύπτονται ἀπό μιά ἔρευνα γιά τό ἐργατικό δυναμικό, πού ἔγινε τό 1971 ἀπό τή Στατιστική Ὑπηρεσία τοῦ Λιβάνου. Ἕνας σαφής δείκτης τῆς οἰκονομικῆς περιθωριακότητας εἶναι τό γεγονός ὅτι τό 58,4% ὅλων τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν πού μένουν στά στρατόπεδα ἐξακολουθοῦν νά ἀμείβονται πάνω σέ ἡμερομίσθια βάση· ἀντίθετα, μόνο 8% ἔχουν μακροπρόθεσμα συμβόλαια. Ἡ κατανομή κατά τομεῖς ἀποτελεῖ ἄλλον ἕνα θεμελιώδη δείκτη: τό 21,1% ἀπασχολεῖται ἀκόμα στή γεωργία, ἐνῶ 13,6% ἀπασχολοῦν-

ται στίς οἰκοδομές καί τίς κατασκευές, 11,8% στή βιομηχανία, 2,4% στίς μεταφορές καί στίς συντεχνιακές ὑπηρεσίες, 14,4% στό ἐμπόριο καί στά ξενοδοχεῖα. 'Αλλά ἕνα μεγάλο ποσοστό, πού φτάνει τό 36,7%, ἐμπίπτει σέ κατηγορίες πού ἡ παραπάνω ἔρευνα ὀνομάζει εὐφημιστικά «ἄλλες ὑπηρεσίες» καί «ἀνειδίκευτους». Μόνο 40% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀπασχολεῖται.[41]

Μιά πρόσφατη μελέτη πού ἔκανε ὁ Σαμίρ 'Αγιούμπ γιά τούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν στόν Λίβανο[42] κατέληξε στή διαπίστωση ὅτι τό 62,9% εἶχαν μηνιαῖο εἰσόδημα λιγότερο ἀπό 500 λιβανέζικες (100 ἀγγλικές) λίρες. Δεδομένου ὅτι τό δεῖγμα περιλάμβανε Παλαιστίνιους τόσο ἀπό τή μεσαία ὅσο καί ἀπό τήν ἐργατική τάξη, μποροῦμε νά δεχθοῦμε ὅτι τό ποσοστό τῶν ἐργατικῶν οἰκογενειῶν πού κερδίζουν λιγότερες ἀπό 500 λιβανέζικες λίρες τόν μήνα εἶναι γύρω στό 80%. 'Ο 'Αγιούμπ διαπίστωσε ἐπίσης πώς ἕνα μεγάλο ποσοστό οἰκογενειῶν εἶχαν χρέη· οἱ περισσότεροι ἀπ'ὅσους ρωτήθηκαν εἶπαν πώς τό εἰσόδημά τους δέν κάλυπτε τίς ἀνάγκες τους καί πώς ἤθελαν ν'ἀλλάξουν ἐπάγγελμα, γιατί χρειάζονταν περισσότερα λεφτά. 'Η μελέτη ἔδοσε σαφέστατες ἐνδείξεις γιά μιά μετατόπιση στόν τύπο ἐργασίας πού κάνουν οἱ Παλαιστίνιοι: ἐνῶ τό 68% τῶν παπούδων ὅσων ρωτήθηκαν ἐργάζονταν στή γεωργία, μόνο τό 17% τοῦ δείγματος ἀπασχολοῦνταν στόν ἴδιο τομέα καί μόνο τό 3% δήλωσε πώς προτιμοῦσε αὐτή τήν ἀπασχόληση. 'Από τήν ἄλλη μεριά, ἐνῶ μόνο τό 22% τῶν παπούδων εἶχαν δουλέψει στίς ὑπηρεσίες, τό 74% τῶν ἐρωτηθέντων ἀπασχολοῦνταν σ'αὐτόν τόν τομέα καί τό 78% προτιμοῦσαν αὐτή τήν ἀπασχόληση. Σ'ἀντίθεση μέ τή μετακίνηση πρός τίς ὑπηρεσίες, ἡ ἀπασχόληση στή βιομηχανία δέν παρουσίαζε μεγάλη ἀλλαγή (2% τῶν παπούδων σέ σύγκριση μέ 9% τῶν ἐρωτηθέντων), πράγμα πού ἀντανακλᾶ τό γεγονός πώς στόν Λίβανο ἡ βιομηχανία εἶναι σχεδόν ἀποκλειστικά λιβανέζικη.

Μιά ἄλλη σημαντική ἀλλαγή πού διαπίστωσε ἡ ἔρευνα τοῦ 'Αγιούμπ εἶναι ὅτι, ἐνῶ τό 76,4% τῶν παπούδων τῶν ἐρωτηθέντων καί τό 59,4% τῶν πατεράδων ἦταν αὐτοαπασχολούμενοι, τό 79,0% τῶν ἐρωτηθέντων ἀπασχολοῦνταν ἀπό ἄλλους. Ἕνας λαός μικροκαλλιεργητῶν, τεχνιτῶν καί ἐμπόρων μετατράπηκε σέ λαό γραφιάδων, λογιστῶν καί δημοσίων ὑπαλλήλων — *μουγουαζεφήν*.[43] Παρόλο πού δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τήν ἐπαγγελματική κατανομή στόν Περσικό Κόλπο, εἶναι πιθανό ὅτι μεγαλύτερο ποσοστό Παλαιστινίων ἐργάζονται στίς κρατικές ὑπηρεσίες ἤ σέ μεγάλες ἑταιρίες παρά στίς κατασκευές καί στή βιομηχανία.

Αὐτή ἡ μαζική μετατόπιση πρός τίς ὑπηρεσίες ἀντανακλᾶ μιά

γενική ἀραβική τάση,[44] ἀλλά προέρχεται ἐπίσης ἀπό τό γεγονός πώς οἱ Παλαιστίνιοι ἐξαρτῶνται οἰκονομικά ἀπό οἰκονομίες, τίς ὁποῖες δέν ἐλέγχουν καί μόνον ἔμμεσα μποροῦν νά ἐπηρεάσουν. Μιά διαπίστωση, πού φανερώνει τήν ἐπαγγελματική ἀνασφάλεια τῶν Παλαιστινίων, ἦταν ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ δείγματος εἶχε περισσότερες ἀπό μιά ἀπασχολήσεις. Ἡ οἰκονομική δυσπραγία φαινόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι τήν ἐποχή πού ἔγινε ἡ ἔρευνα ἡ πλειονότητα εἶχε περισσότερα ἀπό ἕνα ἐπαγγέλματα, ἐνῶ γύρω στό 75% ἐξέφρασαν τή δυσαρέσκειά τους γιά τήν τρέχουσα δουλειά τους, εἴτε λόλω τῶν χαμηλῶν ἀποδοχῶν, εἴτε λόγω τῶν κακῶν συνθηκῶν ἐργασίας, εἴτε λόγω τῆς στάσης τοῦ ἐργοδότη ἀπέναντί τους. Μιά ἀπό τίς πιό ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις τοῦ Ἀγιούμπ εἶναι ὅτι τό 88% τῶν ἀτόμων τοῦ δείγματός του δήλωσαν πώς τό θεωροῦσαν ἀκατόρθωτο γιά ἕναν Παλαιστίνιο ν'ἀλλάξει τήν ταξική του θέση.

Οἱ κατηγορίες ἐπαγγελμάτων πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς οἰκονομολόγους — βιομηχανία, ὑπηρεσίες, γεωργία — δέν δίνουν παρά μιά μικρή ἰδέα γιά τό ταξικό ἐπίπεδο, στό ὁποῖο ἕνας δεδομένος πληθυσμός συμμετέχει σ'αὐτούς τούς τομεῖς. Ἰδιαίτερα οἱ «ὑπηρεσίες» εἶναι δυνατό νά σημαίνουν τά πάντα, ἀπό ὑπουργό μέχρι νυχτοφύλακα. Ἡ ἔρευνα πού διεξήγαγε ὁ Χανί Μουντούς γιά ἕνα στρατόπεδο, τό Τέλ ἀλ-Ζάατερ,[45] εἶναι ἀνεκτίμητη γιατί κάνει λεπτολόγα κατάταξη κατά ἐπαγγέλματα καί ἀναφέρει συγκεκριμένες λεπτομέρειες. Τό Τέλ ἀλ-Ζάατερ, ἄν καί ἕνα ἀπό τά φτωχότερα παλαιστινιακά στρατόπεδα στόν Λίβανο, παρουσίαζε τό σπάνιο χαρακτηριστικό ὅτι ἕνα μεγάλο ποσοστό τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ του (60%) ἀπασχολοῦνταν στή βιομηχανία, ἐξαιτίας τῆς γειτνίασής του μέ τή βιομηχανική ζώνη τοῦ Μκαλές. Ἀλλά τή σημαίνει «βιομηχανία» σέ μιά χώρα ὑπανάπτυκτου καπιταλισμοῦ; Τό 80,4% ὅλων τῶν βιομηχανικῶν μονάδων στόν Λίβανο ἀπασχολοῦν λιγότερους ἀπό δέκα ἐργάτες. Μόνον οἱ πιό μεγάλες παρέχουν σύγχρονες συνθῆκες ἐργασίας καί εὐεργετήματα ὅπως ἡ ἀναρρωτική ἄδεια μετ'ἀποδοχῶν, οἱ διακοπές μετ'ἀποδοχῶν ἤ ἡ ἀποζημίωση σέ περίπτωση ἀτυχήματος. Ἀπό τούς 1.355 ἐργάτες τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ πού δούλευαν στόν βιομηχανικό τομέα, μόνο 50 ἀπασχολοῦνταν σέ ἐργοστάσια μέ περισσότερους ἀπό 50 ἐργάτες, καί αὐτοί ἦταν κατά κύριο λόγο κοπέλες.[46] Μολονότι ἕνας Λιβανέζος ἐργοδότης πού ἔδινε δουλειά σ'ἕναν Παλαιστίνιο χωρίς ἄδεια ἐργασίας μποροῦσε νά τιμωρηθεῖ μέ πρόστιμο, πολλοί τό ἔκαναν αὐτό, ἐπειδή ἡ δυσκολία τῆς χορήγησης ἀδειῶν τούς ἐπέτρεπε νά πληρώνουν χαμηλότερα μεροκάματα.[47]

'Η ἔρευνα τοῦ Μουντούς δείχνει τά βασικά γνωρίσματα τῆς ἀπασχόλησης Παλαιστινίων στή λιβανέζικη βιομηχανία: μεγάλο ποσοστό περιοδικῆς ἀνεργίας καί ἐπαγγελματικῆς ἀνασφάλειας, χαμηλά ἡμερομίσθια, ἀπουσία εὐεργετημάτων καί νομικῆς προστασίας. 'Από μιά ἄποψη, ὅμως, ἡ κατάσταση τῶν Παλαιστινίων ἐργατῶν στόν Λίβανο εἶναι καλύτερη ἀπό ἐκείνη τῶν περισσότερων ἐθνικῶν προλεταριάτων, καί αὐτό γιατί ἡ Γενική Συνομοσπονδία Παλαιστινίων 'Εργατῶν (Γ.Σ.Π.Ε.) συνεργάζεται στενά μέ τά προοδευτικά λιβανέζικα ἐργατικά συνδικάτα.

Διασκορπισμένοι σέ πολλές μικρές βιομηχανικές μονάδες, οἱ Παλαιστίνιοι ἐργάτες δύσκολα μποροῦν νά ὀνομασθοῦν «προλεταριάτο». 'Ο Μουντούς τοποθετεῖ μόνο τό 7% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ σ'αὐτή τήν κατηγορία, χαρακτηρίζοντας τό 85% ὡς «ὑποπρολεταριάτο» καί τό 3% ὡς «λοῦμπενπρολεταριάτο» (π.χ. λαχειοπῶλες). 'Ο κατακερματισμός τοῦ παλαιστινιακοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ φαίνεται καθαρά ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Μουντούς ἀπαριθμεῖ 10 διαφορετικές κύριες ἀπασχολήσεις, καθώς καί 17 μικτές.[48] Ἕνας παραπέρα κατακερματισμός προέρχεται ἀπό τό μικρό μέγεθος τῆς κάθε μονάδας (τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τούς ἀγρεργάτες, πού ἀπασχολοῦνται σέ ἀτομική μᾶλλον παρά συλλογική βάση, χάρη στίς μακροπρόθεσμες σχέσεις ἐργοδότη-ἐργάτη). Εἶναι φανερή ἡ δυσκολία νά ὀργανώσει κανείς ἐργάτες πού εἶναι τόσο πολύ διασκορπισμένοι. Αὐτό πού τούς κάνει νά ἔχουν ἀλληλεγγύη μεταξύ τους δέν εἶναι τόσο ἡ ἀναπτυγμένη ταξική συνείδηση ὅσο ἡ κοινή τους ἀνασφάλεια ὡς Παλαιστινίων καί τό γεγονός ὅτι ζοῦν μαζί σ'ἕνα στρατόπεδο. 'Η ἐμπειρία τῆς ἐκμετάλλευσης τούς φαίνεται ὅτι πηγάζει κυρίως ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι Παλαιστίνιοι καί μόνο κατά δεύτερο λόγο ἀπό τήν ταξική δομή τῆς ἀραβικῆς κοινωνίας. Οἱ δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζουν γιά νά πάρουν ἄδειες ἐργασίας[49] καί ὁ ἀποκλεισμός τους ἀπό τά εὐεργετήματα τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλισης ἐνισχύουν τό αἴσθημά τους πώς ἡ καταπίεση πού ὑφίστανται εἶναι μᾶλλον ἐθνική παρά ταξική.

'Η ἄνιση μεταχείριση, ἡ ἐπαγγελματική ἀνασφάλεια καί οἱ κακές συνθῆκες ἐργασίας στόν Λίβανο ἔσπρωξαν ἕνα ἄγνωστο, ἀλλά ὁπωσδήποτε μεγάλο ποσοστό Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων στή μετανάστευση, ἀλλά ἡ ἔρευνα τοῦ Μουντούς γιά τό Τέλ ἀλ-Ζάατερ ἀποδείχνει πώς ἡ λύση αὐτή εἶναι πραγματοποιήσιμη μόνο γιά ὅσους ἔχουν ὑψηλό ἐπίπεδο εἰδίκευσης. Λίγοι εἶναι αὐτοί πού μποροῦν νά ἐξοικονομήσουν ἀρκετά χρήματα ὥστε ν'ἀλλάξουν ριζικά τήν κατάστασή τους. Οἱ λεπτομέρειες πού δίνει ὁ

Μουντούς γιά τίς συνθῆκες ζωῆς καί ἐργασίας τῶν Παλαιστινίων ἐργατῶν στή Γερμανία (ἀπό τούς 900 μετανάστες ἐργάτες τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ περισσότεροι ἀπό τούς μισούς ἐργάζονταν ἐκεῖ) φανερώνουν γιατί τόσο λίγοι μένουν μόνιμα ἐκεῖ. Πρῶτα-πρῶτα, ἡ ἄδεια παραμονῆς καί ἡ ἄδεια ἐργασίας ἐκδίδονται μέσω ἑνός εἰδικοῦ γραφείου στό Τσέρντορφ, πού δημιουργήθηκε μέ ἀμερικανική βοήθεια γιά νά τοποθετηθοῦν ἐκεῖ πρόσφυγες ἀπό τίς κομμουνιστικές χῶρες. Ἄν οἱ Παλαιστίνιοι ἐργάτες ἀρνηθοῦν νά περάσουν ἀπό αὐτό τό κανάλι (ὅπως καί κάνουν οἱ περισσότεροι), πρέπει νά ἀπευθυνθοῦν σέ γραφεῖα πού εἰδικεύονται στήν εὕρεση ἐργασίας γιά ἄτομα χωρίς ἄδειες, εἰσπράττοντας τό 50% τῶν ἡμερομισθίων τους. Οἱ ἐργασίες πού προσφέρονται στούς ἀνειδίκευτους ἐργάτες εἶναι: ὁδοποιία, οἰκοδομές, καθαριστήρια, ὑπηρεσία σέ ἑστιατόρια, ἐκχιονισμός καί ἀνειδίκευτη βιομηχανική ἐργασία. Τό ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι ἐργάτες εἶναι πρόθυμοι νά μεταναστεύσουν στήν Εὐρώπη καί ν'ἀντιμετωπίσουν συνθῆκες σάν κι αὐτές, φανερώνει τήν ὅλο καί μεγαλύτερη δυσκολία τους νά βροῦν δουλειά στίς πετρελαιοπαραγωγές ἀραβικές χῶρες, οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὁποῖες ἐφαρμόζουν ἀνεπίσημα ἀριθμητικούς περιορισμούς στήν εἴσοδο Παλαιστινίων, ἐνῶ παράλληλα ζητοῦν σέ ὅλο καί μεγαλύτερο βαθμό ὑψηλή ἐπαγγελματική κατάρτιση.

Ἀπό τά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν εἶναι φανερό ὅτι, παρά τή μορφωτική καί ἐπαγγελματική ἀλλαγή, οἱ Παλαιστίνιοι πού ζοῦν στόν Λίβανο ὑποφέρουν ἀπό οἰκονομική καί πολιτική ἀνασφάλεια καί ὅτι ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν μεγάλοι θύλακοι ὅπου ἐπικρατεῖ φοβερή φτώχεια, ἰδιαίτερα στά στρατόπεδα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. Ἀκόμα κι ἄν ἐξετάσουμε ἕνα σχετικά εὔπορο στρατόπεδο, ὅπως τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, πού ὠφελεῖται ἀπό τή γειτνίασή του μέ τή Βηρυτό, διαπιστώνουμε ὅτι, παρόλο πού μερικές οἰκογένειες βελτίωσαν τήν οἰκονομική τους κατάσταση ἀρκετά ὥστε νά φύγουν ἀπό τό στρατόπεδο καί νά νοικιάσουν διαμερίσματα στό κοντινό προάστιο, ἡ πλειονότητα δέν ἔχει καμιά ἐλπίδα νά κάνει τό ἴδιο.

Στό χαμηλότερο σκαλί τῆς φτώχειας ζοῦν οἰκογένειες πού ἔχασαν τούς ἄνδρες «κουβαλητές» τους καί πού ἐξαρτῶνται κυρίως ἀπό τή βοήθεια πού δίνει τό Ἀντιστασιακό Κίνημα, τό πρόγραμμα «εἰδικῶν περιπτώσεων» τοῦ U.N.R.W.A. καί ἡ ἀλληλεγγύη τῶν συγγενῶν καί γειτόνων. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στόν Λίβανο μεγάλωσε σημαντικά αὐτή τήν κατηγορία. Σέ κάπως καλύτερη θέση ἀπό αὐτή τήν ἔσχατη κατηγορία βρίσκεται ὁ κύριος ὄγκος τῶν οἰκογενειῶν πού ζοῦν στά στρατόπεδα, τῶν οἰκογενειῶν πού

ἔχουν ἕναν ἀνειδίκευτο ἤ ἡμιειδικευμένο συντηρητή, ἴσως ἕνα νυχτοφύλακα ἤ ἕνα θυρωρό, πού κερδίζει γύρω στίς 300 λιβανέζικες λίρες τόν μήνα κι ἀπ'τόν ὁποῖο εἶναι δυνατό νά ἐξαρτῶνται μέχρι καί 10 παιδιά, μιά γυναίκα καί δυό ἡλικιωμένοι γονεῖς. Μερικοί εἶναι αὐτοαπασχολούμενοι τεχνίτες — ξυλουργοί, κεραμιδάδες, ὑδραυλικοί — πού συνήθως ἐργάζονται μέ ὑπεργολαβία, συνεργαζόμενοι μέ μεγαλύτερους ἐργολάβους, καί εἶναι ἐξαιρετικά εὐπρόσβλητοι ἀπό τίς οἰκονομικές διακυμάνσεις. Ἄλλοι πάλι εἶναι μικρέμποροι ψαριῶν, φρούτων ἤ λαχανικῶν, πουλώντας τό ἐμπόρευμά τους μέ καροτσάκια ἤ ποδήλατα. Κάπως πιό εὔποροι, πάλι, εἶναι οἱ μικρομαγαζάτορες — φουρνάρηδες, χασάπηδες, μπακάληδες — καί οἱ ἰδιοκτῆτες πλυντηρίων, ἐργαστηρίων ἐπισκευῆς τηλεοράσεων καί ποδηλάτων ἤ ραφείων. Ὅταν μιά οἰκογένεια πού ζεῖ σέ στρατόπεδο ἔχει μιά μικρή, τακτική πηγή εἰσοδήματος καί ἕναν ἤ δύο ἐνήλικες γιούς πού ἐργάζονται, μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἔχει φτάσει στόν ἀνώτατο βαθμό εὐημερίας πού ὀνειρεύεται ἡ μάζα τῶν οἰκογενειῶν στά στρατόπεδα.

Γιά νά μπορέσουμε νά καταστρώσουμε ἕναν ἀκριβή «ταξικό χάρτη» τῶν Παλαιστινίων σ'ὅλο τό μῆκος καί τό πλάτος τῆς *γκούρμπα*, ἤ ἔστω σέ μιά περιοχή, χρειαζόμαστε πολύ περισσότερες ἀκριβεῖς πληροφορίες ἀπ'ὅσες ὑπάρχουν τώρα γιά τήν ἐπαγγελματική ἀπασχόληση καί τό εἰσόδημα. Ἀλλά ὁπωσδήποτε φαίνονται καθαρά ὁρισμένες γενικές τάσεις: ἡ μαζική στροφή πρός τίς ὑπηρεσίες, πού παρατηρεῖται στά χαμηλά καί μεσαῖα εἰσοδήματα· ἡ μικρή ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου· ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τή γεωργία, ἀκόμα καί σέ μιά χώρα ὅπως ἡ Συρία, ὅπου ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις γιά ἕναν ἐκτατικό γεωργικό τομέα· ἡ ἕλξη πού ἀσκοῦν τά διανοητικά ἐπαγγέλματα, ἰδιαίτερα τό ἐπάγγελμα τοῦ δάσκαλου· ἡ ὅλο καί μικρότερη μετακίνηση ἐργατῶν καί ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν πρός τόν Περσικό Κόλπο·[50] καί ἡ παράταση τῆς φτώχειας στίς οἰκογένειες τῶν ἀνειδίκευτων ἐργατῶν.

Ὅσο σημαντική καί ἄν ὑπῆρξε ἡ ἀπόκτηση νέων εἰδικοτήτων, εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχουν δομικοί περιορισμοί στήν παραπέρα ἀλλαγή. Οἱ οἰκονομικές ἀλλαγές πού ἔγιναν φαίνεται πώς δέν ἦταν ἀρκετά μεγάλες ὥστε νά ἐξαλείψουν τή συνείδηση πού ἔχουν οἱ Παλαιστίνιοι γιά τήν οἰκονομική τους ἀνασφάλεια ὡς καταπιεσμένου ἔθνους. Ἀκόμα καί ἡ εὔπορη μειοψηφία τῶν ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν καί μικροεπιχειρηματιῶν δέν μπορεῖ νά συγχωνευθεῖ ὁλότελα μέ τήν ἀστική τάξη τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, γιατί ἡ πολιτική της δύναμη δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τήν οἰκονομική της

θέση καί συνεπῶς δέν μπορεῖ νά τήν προστατέψει. Γιά τούς λιγότερο εὔπορους καί τούς πραγματικά φτωχούς, ἡ πολιτική καταπίεση συνδυάζεται μέ τήν οἰκονομική ἀνασφάλεια. Ἡ σημερινή ἡγεσία τοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος ἔχει καλλιεργήσει στό ἔπακρο τήν ἐθνική συνείδηση, ἐκμεταλλευόμενη τήν ἀλλοτρίωση ὅλων τῶν παλαιστινιακῶν τάξεων στή *γκούρμπα* καί ὑπό τήν ἰσραηλινή κατοχή. Ἡ δυσαρέσκεια, καθώς διοχετεύεται στόν σκοπό τῆς Ἐπιστροφῆς ἤ τῆς ἵδρυσης ἀνεξάρτητου παλαιστινιακοῦ κράτους στή Δυτική Ὄχθη, ἀφεστιάζεται ἀπό τίς ἀραβικές πολιτικές καί οἰκονομικές δομές πού ὑπάρχουν στή *γκούρμπα*. Ὡστόσο, ἡ ἀδυναμία αὐτῶν τῶν δομῶν νά δημιουργήσουν τίς συνθῆκες γιά τήν Ἐπιστροφή (ἤ ἔστω γιά τήν ἵδρυση ἑνός ἀκρωτηριασμένου παλαιστινιακοῦ κράτους) δέν εἶναι δυνατό παρά νά στρέψει τελικά τή δυσφορία τῶν Παλαιστινίων ἐναντίον καί αὐτῶν τῶν δομῶν ἐπίσης.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΞΕΡΙΖΩΜΟΥ

Στίς λίγες περιπτώσεις πού οἱ Σιωνιστές ἀσχολήθηκαν μέ τό ἐνδεχόμενο μήπως ὑποφέρουν οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ «Ἐρέτζ Ἰσραήλ», ὑποστήριξαν ὅτι τά ἑβραϊκά δικαιώματα πρέπει νά ἔχουν προτεραιότητα.[51] Οἱ Σιωνιστές ἔστρεψαν τήν ἰδεολογία τοῦ ἀραβικοῦ ἐθνικισμοῦ ἐναντίον τῶν Παλαιστινίων γιά νά ἰσχυρισθοῦν πώς, ἐπειδή ἦταν Ἄραβες, μποροῦσαν νά αἰσθάνονται σάν στό σπίτι τους σ'ὁποιαδήποτε γωνιά τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Ξέχωρα ἀπό τό *πολιτικό δικαίωμα* τῶν γηγενῶν Παλαιστινίων νά εἶναι κύριοι τῆς χώρας τους, τό ἐπιχείρημα αὐτό τῶν Σιωνιστῶν παράβλεπε κάτι πού θἄπρεπε νά ξέρουν ὡς Ἑβραῖοι, ὅτι δηλαδή ἕνας ξεσπιτωμένος λαός δέν αἰσθάνεται πουθενά σάν στό σπίτι του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι πού ζοῦσαν στίς πόλεις εἶχαν συνήθως οἰκογενειακούς, ἐμπορικούς ἤ καί θρησκευτικούς δεσμούς μέ ἄλλες ἀραβικές πόλεις, καί χάρη σ'αὐτές τίς σχέσεις πολλοί Παλαιστίνιοι τῆς μικροαστικῆς τάξης κατόρθωσαν νά ἀποφύγουν τά στρατόπεδα καί νά φτιάξουν μιά καινούργια ζωή μετά τή Συμφορά. Εἶναι ἀλήθεια, ἐπίσης, ὅτι ἡ κοινή συμμετοχή στήν ἀραβική κοινότητα συντέλεσε πολύ στή δημιουργία ἑνός κύματος συμπάθειας καί ὑποστήριξης γιά τούς πρόσφυγες, στά πρῶτα χρόνια. Ἀλλά ἡ συντριπτική πλειοψηφία, πού τήν ἀποτελοῦσε ἡ παλαιστινιακή ἀγροτική τάξη, ἦταν ἀδύνατο

νά ξεχάσει τίς ρίζες πού εἶχε στή γῆ της καί νά ἐγκατασταθεῖ ἀλλοῦ. Τό γεγονός ὅτι εἶχαν διωχτεῖ μέ τή βία, τούς ἔκανε ἀκόμα πιό ἀποφασισμένους νά ἐπιστρέψουν.

Κοινωνική ἀπομόνωση

Γιά ν'ἀντιληφθοῦμε τήν κοινωνική ἀπομόνωση τῶν προσφύγων στήν ἀραβική *γκούρμπα,* πρέπει νά θυμηθοῦμε πώς ὁ ἀραβισμός εἶναι ἡ ἰδεολογία τῶν πόλεων καί τῆς διανόησης, ἐνῶ οἱ ἀγροτικές μάζες, ἐξαιτίας τοῦ ἀποκλεισμοῦ τους ἀπό τόν πλοῦτο καί τήν ἐπιρροή, ἀποτελοῦσαν ἀνέκαθεν τή βάση τῶν διαφόρων αἱρέσεων καί μορφῶν τοπικισμοῦ. Οἱ χωρικοί περνοῦσαν συχνά ὁλόκληρη τή ζωή τους χωρίς ποτέ νά βγοῦν ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ χωριοῦ τους, προτιμοῦσαν τήν ἐνδογαμία κι ἀντλοῦσαν τίς γνώσεις τους γιά τόν ἔξω κόσμο ἀπό περιπλανώμενους παραμυθάδες καί ἐμπόρους.

Οἱ φραγμοί πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στούς πρόσφυγες Παλαιστίνιους χωρικούς καί τούς λαούς τῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν προέρχονταν ἐν μέρει ἀπό πολιτιστικές διαφορές (π.χ. διαφορές στή διάλεκτο, στή μαγειρική καί στό ντύσιμο), ἐν μέρει πάλι ἀπό τήν ἀνώμαλη ἰδιότητά τους ὡς «ἐκτοπισμένων ἀτόμων», θυμάτων μιᾶς καταστροφῆς, γιά τήν ὁποία λίγοι ἤξεραν κάτι, ἔξω ἀπό τή μειοψηφία ἐκείνων πού διάβαζαν ἐφημερίδες στίς πόλεις. Τό ξεκλήρισμά τους τούς ἔκανε νά ἐμπνέουν φόβο στούς δεισιδαίμονες ντόπιους («Οἱ ἄνθρωποι μᾶς ἔδιωχναν, γιατί φοβόνταν μήπως τούς φέρουμε γρουσουζιά») ἤ γελοιοποίηση («Ὅταν βγαίναμε ἀπ'τό στρατόπεδο, μᾶς ἀκολουθοῦσαν δαχτυλοδείχνοντάς μας καί γελώντας. Συχνά γυρίζαμε πίσω κλαίγοντας»). Μιά ἀπό τίς παλιότερες καί πιό ὀδυνηρές μορφές ἐμπαιγμοῦ ἦταν ἡ κραυγή: «Ποῦ εἶναι οἱ οὐρές σας;».[52] Ἀναφέρεται ὅτι τά Λιβανεζάκια ζητοῦσαν ἀπό τούς γονεῖς τους νά τούς ἀγοράσουν ἕναν Παλαιστίνιο γιά νά παίζουν μαζί του. Ἡ ἄλλη πλευρά τῆς ἀραβικῆς καλωσύνης εἶναι ἕνα εἶδος αἰχμηρῆς σκωπτικότητας, πού βγαίνει μέσα ἀπό ἕνα πλούσιο λεξιλόγιο προσβλητικῶν ἐκφράσεων.

Οἱ διαφορές στίς διαιτολογικές συνήθειες φαίνεται πώς ἦταν ἕνας πολύ σοβαρότερος φραγμός ἀπ'ὅσο θά νόμιζε κανείς. Ἕνα ἀνέκδοτο πού μοῦ διηγήθηκε ὁ Μπ. Σ., τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια πέρασε ἕνα χειμώνα στό Χαουράν τῆς Συρίας, δείχνει τή στενή συσχέτιση τῆς δίαιτας μέ τήν ταξική θέση:

> «Ἦταν καλοί μαζί μας καί οἱ πιό εὐκατάστατες οἰκογένειες μᾶς ἔδιναν φαγητό. Ἀλλά μπορεῖτε νά φᾶτε *μπουργκούλ* χωρίς λαχανικά; Δέν εἶχαν δυόσμο καί μαϊντανό — τρέφονταν μέ σιτηρά, *σεμνέχ*

καί *λεμπνέχ*, ὅπως οἱ βεδουΐνοι, κι ἄς ἦταν ἀγρότες. Κοντέψαμε νά πεθάνουμε ἀπό τήν πείνα. Μιά φορά ὁ πατέρας μας πῆγε στή Δαμασκό καί μᾶς ἔφερε ἕνα ψάρι. Οἱ χωρικοί τότε ἄρχισαν νά λένε: «Ἐλᾶτε νά δεῖτε αὐτούς τούς Παλαιστίνιους νά τρῶνε *φίδια!*» Δέν εἶχαν δεῖ ποτέ τους πιό πρίν ψάρια. Δέν καταλαβαίνω πῶς μποροῦσαν νά ζοῦν».

Γιατί, ὅσο κι ἄν εἶχαν ξεπέσει, οἱ πρόσφυγες ἔνιωθαν πώς ἦταν λιγότερο πρωτόγονοι ἀπό τούς χωρικούς τοῦ Χαουράν ἤ τοῦ Νότιου Λίβανου. Θεωροῦσαν τήν ἀνυπαρξία σύγχρονης ὑγιεινῆς στούς Σιίτες τό ἴδιο ὀπισθοδρομική ὅσο καί τίς ἰδέες τους γιά τή θρησκευτική μίανση. Τά χωριά τους ἔδειχναν νά στεροῦνται τήν παιδεία καί τήν ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη ἀκόμα περισσότερο ἀπό τά χωριά τῆς Παλαιστίνης.

Ἕνας σημαντικός παράγοντας, πού συνέβαλε στήν κοινωνική ἀπομόνωση τῶν προσφύγων τήν πρώτη περίοδο, ἦταν τό ἴδιο τους τό αἴσθημα τῆς ἀπώλειας καί τῆς ντροπῆς, πού τούς ἔκανε νά γίνουν ἐσωστρεφεῖς καί ν'ἀποφεύγουν τήν ἐπαφή μέ μή Παλαιστίνιους, πού στήν καλύτερη περίπτωση δέν συμμερίζονταν τήν «ἀνωμαλία» τους καί στή χειρότερη θά τούς χλεύαζαν πώς πούλησαν τή χώρα τους ἤ τό ἔσκασαν ἀπό δειλία. Καί μέ τή δημιουργία τῶν στρατοπέδων, ἡ «ἀλλοτριότητα» τῶν Παλαιστίνιων συγκεκριμενοποιήθηκε μ'ἕναν ἰδιαίτερα ταπεινωτικό τρόπο. Τώρα πιά ἦταν σημαδεμένοι ὡς «διαφορετικοί» μέ εἰδική ταυτότητα (προσφυγική), εἰδικούς τόπους διαμονῆς (στρατόπεδα), εἰδικούς περιορισμούς στίς κινήσεις τους, εἰδικά σχολεῖα καί — τό πιό ἐξευτελιστικό ἀπ'ὅλα — μέ δελτία τροφίμων ἀπό τό U.N.R.W.A. Ἡ ἐπαμφοτερίζουσα θέση τους ὡς «διερχομένων», τῶν ὁποίων ἡ παραμονή γινόταν ὅλο καί μονιμότερη, ἀποκρυσταλλώθηκε γύρω ἀπό τή στερεότυπη ἔκφραση «πρόσφυγας». Βαθμιαῖα ἡ «ἀνωμαλία» τους κατέληξε νά γίνει ἀποδεκτή ὡς ἡ κατ'ἐξοχή δική τους μοίρα.[53]

Μιά δευτερεύουσα προϋπόθεση γιά τήν ἀπομόνωση τῶν προσφύγων ἀπό τούς ὑπόλοιπους Ἄραβες προῆλθε ἀπό μιά ἐνδιαφέρουσα διαφορά στόν ταξικό καί θρησκευτικό χαρακτήρα τῆς Παλαιστίνης, ἀπό τή μιά, καί τῶν τριῶν φιλοξενουσῶν χωρῶν, ἀπό τήν ἄλλη. Στήν Παλαιστίνη, οἱ ἀγρότες ἦταν στήν πλειοψηφία τους Σουνίτες Μουσουλμάνοι, μέ μικρές χριστιανικές καί δρουσικές μειονότητες. Ἀντίθετα μέ τήν Ἰορδανία, ἡ Παλαιστίνη δέν εἶχε παρά λίγους μόνο βεδουΐνους, κι αὐτοί ἀκόμα ζοῦσαν, κατά ἕνα ποσοστό, ἑδραία ζωή. Οἱ ἀγρότες τῆς Ἰορδανίας ἦταν κι αὐτοί κυρίως Σουνίτες, ἀλλά ὑστεροῦσαν ἀριθμητικά ἀπέναντι στούς

πολύ πιό εὐάριθμους νομάδες. Ὅσο γιά τή Συρία καί τόν Λίβανο, ἡ ἀγροτική τάξη σ'αὐτές τίς χῶρες ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπό μειονοτικές αἱρέσεις: Σιίτες ('Αλαουίτες), Δρούσους καί Μαρωνίτες χριστιανούς. Ἡ Παλαιστίνη δέν εἶχε σχεδόν καθόλου Μαρωνίτες καί, συνακόλουθα, δέν εἶχε καμιά οἰκειότητα μέ τήν κυρίαρχη μειονότητα τοῦ Λιβάνου. Ἔτσι, ἡ πλειοψηφία τῶν προσφύγων βρέθηκε ξεκομμένη ἀπό τούς ἄλλους ἀγρότες, λόγω θρησκευτικῶν διαφορῶν. Στίς πόλεις τῆς Συρίας καί τοῦ Λιβάνου, ὁ πληθυσμός ἦταν κατά κύριο λόγο σουνιτικός· ἀλλά κι ἐδῶ ἀκόμα οἱ Παλαιστίνιοι ἦταν ἀπομονωμένοι ἀπό τούς ὁμόθρησκούς τους Σουνίτες, ἐξαιτίας τῶν ταξικῶν φραγμῶν πού χώριζαν τούς ἀγρότες ἀπό τούς κατοίκους τῶν πόλεων καί πού ἔπαιζαν ἀκόμα μεγάλο ρόλο. Πολύ λίγοι πρόσφυγες ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα σέ χωριά· τό ἔνστικτό τους τούς ἔσπρωχνε νά ἐγκατασταθοῦν ὅσο τό δυνατό πιό κοντά στίς μεγάλες πόλεις, λόγω τῶν περισσότερων ἐπαγγελματικῶν καί μορφωτικῶν δυνατοτήτων πού πρόσφεραν οἱ τελευταῖες. Γιά τούς Ἄραβες τῶν πόλεων, οἱ πρόσφυγες ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι, σέ μεγάλο βαθμό, «χωριάτες» (στά ἀραβικά, ὅπως καί στά ἀγγλικά, ὁ ὅρος αὐτός ἐξυπονοεῖ πρωτογονισμό). Φαίνεται πώς, στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, οἱ κάτοικοι τῆς Σιδώνας (πού ἀργότερα θά συμπολεμοῦσαν μέ τούς Παλαιστίνιους) συνήθιζαν νά ὀνομάζουν τό γειτονικό στρατόπεδο 'Αίν Χιλουέχ «ζωολογικό κῆπο».

Ἡ ἀπώλεια τοῦ σεβασμοῦ

Ἄν οἱ πρόσφυγες ἦταν ὑπερευαίσθητοι ἀπέναντι σ'αὐτές τίς χλευαστικές ἐκφράσεις, τόν λόγο δέν πρέπει νά τόν ἀναζητήσουμε σέ κάποια ψυχολογική παραξενιά τοῦ «ἀραβικοῦ πνεύματος», ἀλλά στήν κουλτούρα. Τό σύστημα ἀξιῶν τῶν Παλαιστινίων ἀγροτῶν, πού εἶχε γιά ἄξονες τό κοινωνικό γόητρο καί τόν σεβασμό, ἀποτελοῦσε μέρος ἑνός εὐρύτερου συστήματος κοινωνικῶν σχέσεων, χάρη στό ὁποῖο ἡ ἀτομική συμπεριφορά ἐλεγχόταν χωρίς νά ὑπάρχει κανένας δαπανηρός μηχανισμός ἐπιβολῆς τοῦ νόμου. Χάρη στήν ἐπιμελημένα καλλιεργημένη ἀνάγκη νά ἔχει ὁ καθείς τόν σεβασμό τῶν ἄλλων, κάθε ἄτομο γινόταν ἐλεγκτής τῶν ἴδιων του τῶν πράξεων. Παράλληλα, ὁ σεβασμός συνδεόταν στενά μέ ἄλλες ἀξίες, ὅπως ἡ ἀφοσίωση, ἡ τήρηση τοῦ λόγου, ἡ τιμή καί ἡ προτεραιότητα τῶν κοινωνικῶν καί ἠθικῶν ὑποχρεώσεων. Ὅλες αὐτές οἱ ἀξίες ἐγγυῶνταν τή συμμετοχή τοῦ ἀτόμου στήν πατριά καί στήν κοινότητα τοῦ χωριοῦ, τούς δεσμούς προστάτη/προστατευόμενου καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, τήν κοινωνική εὐταξία.

᾿Ενῶ ἡ τιμή καί ὁ σεβασμός θεωροῦνταν ἄσχετα μέ ὑλικές ἀξίες,[54] οἱ χωρικοί ἔδιναν ἐπίσης μεγάλη σημασία στήν ἰδιοκτησία γῆς καί στό μέγεθος τῆς πατριᾶς. Θεωρητικά, ὅλα τά (ἀρσενικά) μέλη τοῦ χωριοῦ ἦταν ἴσα ὡς πρός τόν σεβασμό, καί ἡ ἐθιμοτυπία τῶν χωρικῶν τηροῦσε σχολαστικά αὐτή τή θεωρητική ἰσότητα. Ὅλο αὐτό τό σύστημα τό κατέλυσε βίαια ὁ Ξεριζωμός. Οἱ ἀγρότες παρέμειναν ἀγρότες ἀπό πολιτιστική ἄποψη, μέ τήν ἔμφυτη ἀνάγκη τους νά ἔχουν τόν σεβασμό τῶν ἄλλων. ᾿Αλλά ἡ καινούργια τους ἰδιότητα ὡς προσφύγων τούς τοποθετοῦσε σέ μιά κατηγορία παρόμοια μ᾿ἐκείνη τῶν «γύφτων» ἤ τῶν «μπάσταρδων» — προσώπων μέ ἄγνωστη καταγωγή καί γι᾿αὐτό ἀνυπόληπτων, ξεπεσμένων στό χαμηλότερο σκαλί τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης.[55] Ὅπως ἡ ἔλλειψη γῆς καί ἰδιοκτησίας, ἔτσι καί ἡ ἔλλειψη σεβασμοῦ εἶχε ἐπαναστατικές ἐπιπτώσεις γιά τούς Παλαιστίνιους, γιατί τούς ἔκανε ἀποφασισμένους ν᾿ἀνακτήσουν τήν ὑπόληψή τους χάρη στή μαχητικότητά τους.

Ἄν καί πολλές ἀπό τίς ὀδυνηρές ἐμπειρίες πού ἔκαναν τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων νά συναισθανθοῦν τόν «ξεπεσμό» τους εἶχαν οὐσιαστικά πολιτική προέλευση (ὄντας μέρος μιᾶς πολιτικῆς ἐλέγχου, πού ἐγκαινίασαν οἱ λιβανικές ᾿Αρχές), ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ᾿αὐτές εἶχαν γιά ἄμεσο πρόξενό τους τό ντόπιο πληθυσμό γενικά. ᾿Απ᾿αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Λίβανος διέφερε πολύ ἀπό τίς ἄλλες φιλοξενοῦσες χῶρες, ὅπου, στίς περισσότερες περιπτώσεις, οἱ Παλαιστίνιοι ἔβρισκαν τό λαό πιό φιλικό ἀπό τήν κυβέρνησή του. Ἴσως αὐτό νά ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ὁ ἰδιόμορφος συνδυασμός θρησκευτικῶν διαιρέσεων καί ταξικῆς πόλωσης, πού ὑπάρχει στόν Λίβανο, κάνει τήν ἐπιθετικότητα πρός τούς ξένους πολύ ἐντονότερη ἀπ᾿ὅσο εἶναι στίς ἄλλες ἀραβικές χῶρες.

᾿Ανάμεσα στά εἴδη συμπεριφορᾶς πού βίωσαν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων στόν Λίβανο ἦταν: ν᾿ἀποκλείονται τά παιδιά τους ἀπό τά παιχνίδια τῶν ἄλλων παιδιῶν· νά δαχτυλοδείχνονται, νά χλευάζονται, νά γελοιοποιοῦνται· νά μήν ἀντιμετωπίζονται μέ τή συνηθισμένη εὐγένεια, π.χ. νά καλεῖ κανείς ἕναν Παλαιστίνιο μέ μιά χειρονομία κι ὄχι μέ τ᾿ὄνομά του, νά μή χαμογελοῦν οἱ ντόπιοι ὅταν τούς χαιρετοῦν, νά μήν ἀποκρίνονται ὅταν τούς ἀπευθύνει τόν λόγο ἕνας Παλαιστίνιος, ν᾿ἀποφεύγουν τίς συνηθισμένες ἐκφράσεις ὑποδοχῆς, νά κοιτᾶνε τούς Παλαιστίνιους μέ «ψυχρό βλέμμα».[56] ν᾿ἀντιμετωπίζονται οἱ Παλαιστίνιοι ὡς ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι·[57] νά βρίζονται·[58] νά ἐξαπατῶνται στίς συναλλαγές. Οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων αἰσθάνονταν πώς οἱ συνηθισμένοι

νόμοι τῆς ἀμοιβαιότητας εἶχαν καταργηθεῖ στήν περίπτωσή τους: τηροῦσαν τούς κανονισμούς κι ὡστόσο τιμωροῦνταν· ἐργάζονταν σκληρά, κι ὡστόσο κακοπληρώνονταν· φέρνονταν καλά στούς ἄλλους, ἀλλά οἱ ἄλλοι τούς φέρνονταν ἄσχημα.

Οἱ περιπτώσεις φυσικῆς βίας πού ἀναφέρονται εἶναι λιγοστές, ἐκτός ἀπό τίς συγκρούσεις μέ τήν ἀστυνομία. 'Αλλά τά ἐπεισόδια φραστικῆς ἐπιθετικότητας ἦταν τόσο πολλά καί προκαλοῦσαν τόσο ἔντονες ἀντιδράσεις, ὥστε ἦταν ἀδύνατο νά μή τά θεωρήσει κανείς ὡς ἕναν ἀπό τούς παράγοντες πού ὁδήγησαν στήν ἐπανάσταση τοῦ 1965. Μέ ἐξαίρεση τήν ἀπώλεια τοῦ *ουατάν*, ἴσως τίποτα νά μή συνέβαλε περισσότερο στή μαχητικότητα τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων ὅσο ἡ ἀποστέρηση τῶν παραδοσιακῶν συστημάτων πού στηρίζονταν στόν σεβασμό καί πού συγκάλυπταν τήν ταξική τους ὑποταγή ὅσο ζοῦσαν στήν Παλαιστίνη. Γιά νά γίνουν πάλι εὐυπόληπτοι, αὐτοί καί οἱ ἄλλοι Παλαιστίνιοι, ἔπρεπε ν'ἀγωνισθοῦν γιά νά ἐπιστρέψουν στόν τόπο ὅπου ἦταν ριζωμένη ὁλόκληρη ἡ κοινωνία τους.

'Η διάσπαση τῆς οἰκογένειας

'Ο Ξεριζωμός δέν ξέκοψε μονάχα τούς ἀγρότες ἀπό τή γῆ τους, ἀλλά διέλυσε ἐπίσης καί τίς φυσικές ὁμάδες τῆς πατριᾶς καί τοῦ χωριοῦ. Ἄν καί μεγάλα κομμάτια αὐτῶν τῶν ὁμάδων ἐπανασυγκολλήθηκαν στά στρατόπεδα, πού ἔγιναν ἔτσι συνέχεια τῶν παλαιστινιακῶν χωριῶν, ἡ ἐπανασυγκόλληση αὐτή ἦταν κάθε ἄλλο παρά πλήρης. 'Υπῆρχαν ἐκεῖνοι πού πέθαναν στόν πόλεμο τοῦ 1948 — ἴσως 15.000 — καί πού προέρχονταν κυρίως ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό. 'Ορισμένοι ἄλλοι ἔμειναν πίσω.[59] Οἱ ὑπόλοιποι διασκορπίσθηκαν σέ μιά ἀχανή ἔκταση[60] καί ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ τους δυσχεραινόταν ἀπό τή φτώχεια τους καί ἀπό τά ἐθνικά σύνορα. Οἱ ἄδειες ἀποδημίας, ὅπως εἴδαμε, χορηγοῦνταν πάντα μέ δυσκολία. 'Από τή στιγμή πού οἱ πρόσφυγες εἶχαν καθηλωθεῖ σέ ὁρισμένα στρατόπεδα, ἦταν δύσκολο νά μεταβιβάσουν σ'ἄλλα ἄτομα τά δικαιώματά τους γιά σιτισμό καί παροχή ὑπηρεσιῶν. 'Ακόμα καί ἡ ἐπίσκεψη σ'ἄλλα στρατόπεδα ἦταν δύσκολη, τουλάχιστο στόν Λίβανο.

Οἱ οἰκογενειακοί δεσμοί ἔχουν τεράστια σημασία γιά τούς Ἄραβες, πρό πάντων γιά τούς φτωχούς Ἄραβες. 'Ο χρόνος καί τό χρῆμα πού ἐπενδύουν γιά τή διατήρηση αὐτῶν τῶν δεσμῶν εἶναι ἀφάνταστος, καί τό γεγονός ὅτι ἡ διασπορά χώρισε πολλούς

συγγενεῖς δέν ἐμπόδισε τή συνέχιση τῆς ἐπαφῆς μεταξύ τους. Μάλιστα, εἶναι πολύ πιθανό πώς οἱ δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζαν γιά νά ξανασμίξουν δυνάμωσαν τήν ἀπόφαση τῶν Παλαιστινίων νά διατηρήσουν τούς οἰκογενειακούς τους δεσμούς, γιατί ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς πολιτιστικῆς τους ταυτότητας, ξέχωρα ἀπό τά πρακτικά τους ὀφέλη. Εἶναι σημαντικό ὅτι, παρόλο πού ὁ Ξεριζωμός σκόρπισε τούς Παλαιστίνιους, διαλύοντας τίς φυσικές τους συνομαδώσεις, δέν ὑπόσκαψε τήν οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη ἤ τήν ἀναπαραγωγή τῆς οἰκογένειας. Ὅλες οἱ περιγραφές πού ἀναφέρονται στήν πρώτη περίοδο δείχνουν τούς πρόσφυγες νά πασκίζουν ν' ἀποκαταστήσουν τίς οἰκογενειακές ἐπαφές, καί, παρά τίς ἄθλιες συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στά στρατόπεδα, οὔτε τό ποσοστό τῶν γάμων οὔτε ἡ μέση ἡλικία γάμου μειώθηκε. Αὐτή ἡ συνέχιση τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς οἰκογένειας ἔχει ὡς ὑπόστρωμα ἕνα σχεδόν ἄφθαρτο σῶμα κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἐνῶ οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἀντέδρασαν στή διασπορά συσφίγγοντας τούς δεσμούς τους μέ τήν οἰκογένεια καί τό χωριό τους, οἱ πολιτικές δυνάμεις πού τούς ἔδιωξαν ἀπό τήν Παλαιστίνη συνέχισαν νά τούς ἐξωθοῦν στή *γκούρμπα*. Ἔχει μεγάλη σημασία νά καταλάβουμε ὅτι ἡ διάσπαση τῶν οἰκογενειῶν δέν ἦταν μιά ξαφνική καί μεμονωμένη ἔκρηξη, ἀλλά μιά ἐξακολουθητική διαδικασία «ἀνακατανομῆς», πού ἐγκαινιάσθηκε μέ τήν ἐπικράτηση τῶν Σιωνιστῶν στήν Παλαιστίνη. Αὐτή ἡ φυγόκεντρος δύναμη, πού εἶναι πολιτική καί οἰκονομική μαζί, διασπᾶ πολλές πυρηνικές οἰκογένειες, καθώς καί μεγαλύτερες πατριές.

Τά ἰσραηλινά συμφέροντα, ὅπως διερμηνεύθηκαν ἀπ' ὅλους τούς Ἰσραηλινούς ἡγέτες ὥς τώρα, ἀπαιτοῦσαν ἀνέκαθεν νά ὑπάρχει ὁ ἐλάχιστος δυνατός ἀριθμός Παλαιστινίων μέσα ἤ κοντά στό Ἰσραήλ. Πέρα ἀπό τά σύνορά του ὑπάρχει μόνιμα μιά δεύτερη ζώνη, ὅπου γιά λόγους ἀσφάλειας τό Ἰσραήλ ἀπαιτεῖ νά ἐλέγχονται αὐστηρά οἱ Παλαιστίνιοι — ἀπαίτηση πού ἱκανοποιεῖται ἀπό παλιά στήν Ἰορδανία (μέ ἐξαίρεση τό χρονικό διάστημα ἀνάμεσα στόν Μάρτη τοῦ 1968 καί τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1970) καί τώρα, ὥς ἕνα βαθμό, στόν Λίβανο, ἀκόμα μάλιστα καί στή Συρία. Αὐτές οἱ δύο ζῶνες (ἡ μία πού κατέχεται ἀπό τίς ἰσραηλινές δυνάμεις καί ἡ ἄλλη ὅπου δεσπόζει ἡ ἰσραηλινή ἀπειλή) εἶναι ἡ καρδιά τῆς παλαιστινιακῆς διασπορᾶς, ἡ περιοχή τῆς μεγαλύτερης συγκέντρωσης πληθυσμοῦ. Ἐδῶ, ὅπου ἡ καταπίεση καί ἡ φτώχεια παίρνουν τήν πιό ἀκραία μορφή τους, οἱ παλαιστινιακές οἰκογένειες ἔχουν τίς περισσότερες πιθανότητες νά διασπασθοῦν γιά λόγους πολιτικούς (π.χ. φυλάκιση, ἐκτόπιση, θάνατος) καί οἰκονομικούς (π.χ. μετανά-

στευση γιά ἐργασία ἤ γιά σπουδές). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά συνεχής κατάσταση οἰκογενειακῆς ἀνωμαλίας.

'Από τίς 10 οἰκογένειες πού γνώρισα στό στρατόπεδο Ντμπέγε, μόνο στίς δύο ὁ σύζυγος/πατέρας ἐργαζόταν στόν Λίβανο. 'Η ἀπόσταση τῶν χωρῶν ἐργασίας, στίς ὁποῖες μεταναστεύουν οἱ Παλαιστίνιοι γιά νά δουλέψουν, καί τό ὑψηλό κόστος τῶν ἀεροπορικῶν ταξιδιῶν ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νά μή μποροῦν οἱ περισσότεροι ἄνδρες νά ἐπισκεφθοῦν τίς οἰκογένειές τους παραπάνω ἀπό μιά φορά στά δύο χρόνια. 'Εξαιτίας τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἀποδοχῶν τῶν μεταναστῶν πού προέρχονται ἀπό αὐτό τό στρατόπεδο, πολλοί κατάφεραν νά μεταφέρουν τίς οἰκογένειές τους στόν Περσικό Κόλπο, μέ κίνδυνο φυσικά νά χάσουν τά δικαιώματά τους γιά στέγαση καί παροχή ὑπηρεσιῶν στό στρατόπεδο. 'Αλλά γιά τή μεγάλη μάζα τῶν Παλαιστινίων πού ζοῦν στά στρατόπεδα αὐτή ἡ λύση εἶνα ἀνέφικτη. Γι'αὐτούς, ἄν πᾶνε στό ἐξωτερικό γιά νά ἐργασθοῦν, δέν ὑπάρχει ἄλλη λύση ἀπ'τό ν'ἀφήσουν τίς οἰκογένειές τους στά στρατόπεδα.

Στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ ἐπικρατεῖ μιά ἐλαφρά τροποποιημένη εἰκόνα τῆς μετανάστευσης γιά ἐργασία, πού ἀντανακλᾶ τή βραδύτερη ἀνάπτυξη τῶν εἰδικοτήτων. 'Από τίς 12 οἰκογένειες πού γνώρισα καλά ἐκεῖ, μόνο τρεῖς πατεράδες/σύζυγοι ἐργάζονταν στό ἐξωτερικό, καί εἶναι φανερό ὅτι τό ἐπίπεδο ἀποδοχῶν τους ἦταν πολύ χαμηλότερο ἀπό ἐκεῖνο τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ντμπέγε. Τά ἐμβάσματα πού στέλνουν στίς οἰκογένειές τους συχνά δέν εἶναι μεγαλύτερα ἀπ'ὅσα θά κέρδιζαν στόν Λίβανο· συχνά ὑπάρχουν μακρόχρονες περίοδοι ἀνεργίας ἤ ἀναμονῆς γιά χορήγηση ἄδειας ἐργασίας· ἐξάλλου, τά ἔξοδα γιά στέγη, διατροφή καί μεταφορά εἶναι πολύ μεγαλύτερα στίς χῶρες ὅπου ἐργάζονται οἱ μετανάστες ἀπ'ὅτι στόν Λίβανο, ἐνῶ οἱ βιοτικές συνθῆκες τῶν ἀνειδίκευτων ἐργατῶν εἶναι χειρότερες ἀπ'ὅτι στά στρατόπεδα. Στίς περισσότερες περιπτώσεις, ἡ θυσία τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς δέν φέρνει οἰκονομικά πλεονεκτήματα.

'Ενῶ οἱ μεσόκοποι ἄνδρες ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ πού μεταναστεύουν γιά νά βροῦν δουλειά εἶναι λίγοι, ἕνα μεγάλο ποσοστό τῶν παιδιῶν ἐργάζονται ἤ σπουδάζουν στό ἐξωτερικό. "Ολες οἱ οἰκογένειες πού γνώρισα εἶχαν μέλη τους στό ἐξωτερικό, καί μερικές μάλιστα εἶχαν ὅλα τά παιδιά τους πάνω ἀπό 18 χρονῶν στό ἐξωτερικό. 'Ενῶ στούς Εὐρωπαίους φαίνεται φυσικό νά φεύγουν τά παιδιά ἀπ'τό σπίτι ὅταν ἐνηλικιώνονται, γιά τούς ἀγροτικῆς καταγωγῆς Παλαιστίνιους αὐτό εἶναι μιά μόνιμη πηγή ὀδύνης, ἰδιαίτερα γιά τίς γυναῖκες. Τίς ἔβλεπα συχνά νά κλαῖνε

ὅταν μιλοῦσαν γιά γιούς πού ἐργάζονταν στή Γερμανία ἤ στή Λιβύη, ἔστω κι ἄν οἱ γιοί αὐτοί εἶχαν περάσει πρό πολλοῦ τήν ἐφηβία. Ξέρουν πώς δέν θά κατορθώσουν ποτέ νά ἐπισκεφθοῦν αὐτούς τούς μετανάστες γιούς τους, ἐνῶ καί οἱ γιοί τους δέν μποροῦν νά τίς ἐπισκέπτονται παρά κατά πολύ ἀραιά διαστήματα. Ὁ Σεπτέμβρης, ὁ μήνας πού οἱ φοιτητές καί οἱ ἐργάτες πού ἦρθαν νά ἐπισκεφθοῦν τίς οἰκογένειές τους ἐπιστρέφουν στίς ἐσχατιές τῆς *γκούρμπα,* εἶναι ἐποχή μεγάλης θλίψης στά στρατόπεδα. Ἐξαιτίας τῆς βαθύτερης ἀνασφάλειας πού χαρακτηρίζει τή ζωή τῶν Παλαιστινίων, κανένας δέν μπορεῖ νά εἶναι βέβαιος πότε ἤ ποῦ θά ξανασυναντηθοῦν.

Λόγω τοῦ μεγάλου ποσοστοῦ μετανάστευσης ἐργατικῶν χεριῶν ἀπό τά ἀστικά στρατόπεδα πού εἶναι κοντά στίς πόλεις τοῦ Λιβάνου, τά στρατόπεδα αὐτά ἔχουν σήμερα ἕνα ἀφύσικα ὑψηλό ποσοστό γυναικῶν, παιδιῶν καί γέρων. Αὐτός εἶναι ἕνας ἀπό τούς λόγους πού οἱ στρατιωτικές ἐπιθέσεις ἐναντίον τους εἶναι ἀκόμα πιό στυγνές ἀπ'ὅσο δείχνουν, ξέχωρα ἐντελῶς ἀπό τήν ἔλλειψη κατάλληλων ἀμυντικῶν ἔργων ἤ καταφυγίων. Κάθε πολιορκημένη οἰκογένεια τοῦ Τέλ ἀλ-Ζάατερ εἶχε σύζυγους, πατεράδες καί γιούς πού δούλευαν ἔξω καί δέν μποροῦσαν νά ἐπιστρέψουν.[61]

Κάθε οἰκογένεια πού ζεῖ στό στρατόπεδο ἀποτελεῖ καί μιά ξεχωριστή παραλλαγή τοῦ γενικοῦ θέματος τῆς ζωῆς μιᾶς διαλυμένης οἰκογένειας. Κάθε οἰκογένεια ἔχει χάσει μερικά ἀπό τά μέλη της· μερικές ἀφανίσθηκαν σχεδόν ἐξ ὁλοκλήρου στή διάρκεια τοῦ λιβανέζικου ἐμφυλίου πολέμου (1975-76). Γιά ἕναν λαό πού ἀγαπᾶ τήν οἰκογενειακή ζωή ὅπως οἱ Παλαιστίνιοι, αὐτή ἡ συνεχής στέρηση τῆς ὁμαλῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς ἦταν ἕνας ἀπό τούς βασικούς πρόξενους δυστυχιῶν, παρόλο πού, ἐπειδή οἱ Παλαιστίνιοι συγκεντρώνουν τήν προσοχή τους στήν πολιτική πλευρά τοῦ προβλήματός τους, δέν τονίζουν αὐτό τό στοιχεῖο ὅταν μιλᾶνε μέ ξένους. Διαπιστώνει κανείς δύο διαφορετικές ἀντιδράσεις σ'αὐτή τή διάσπαση. Ἡ μία εἶναι μιά προσήλωση στά τελευταῖα ὑπολείμματα ὁμαλότητας, ἰδιαίτερα στούς οἰκογενειακούς δεσμούς,[62] ἀνάμικτη μέ μιά ἔντονη νοσταλγία γιά τό παρελθόν. Κάθε λαός ἔχει τή δική του ἀντίληψη γιά τήν εὐζωία, καί γιά τούς Παλαιστίνιους πρόσφυγες πού τήν ἔχασαν ἡ ἀντίληψη αὐτή εἶναι ὀδυνηρά ἔντονη καί ξεκάθαρη. Τήν αἰσθάνεται κανείς στή φωνή τῆς γυναίκας πού λέει: «Κάθε φορά πού βλέπω ἕνα δέντρο σκέφτομαι πώς καί στό χωριό μου στήν Παλαιστίνη πρέπει νά ὑπάρχει ἕνα σάν κι αὐτό»· καί σέ τοῦτο δῶ: «Ἐκεῖ ἤμασταν ὅλοι μαζί, σ'ἕνα μέρος»· καί σ'αὐτό: «Οἱ γιοί μου μοῦ στέλνουν λεφτά,

ἀλλά ἐγώ θέλω νά δῶ *αὐτούς*». Ἕνας πρώην μαραγκός 60 χρόνων, πού εἶχε πιά ἀποσυρθεῖ ἀπ'τό ἐπάγγελμα, ὅταν τόν ρώτησα τί τόν ἔκανε νά ἔχει συνείδηση ὅτι εἶναι Παλαιστίνιος, μοῦ εἶπε: «Ὅταν βλέπω τόν Λιβανέζο γείτονά μου νά κάθεται εὐχαριστημένος στή βίλα του, μέ τά ἐγγονάκια του νά παίζουν τριγύρω του». Ὅσο τετριμμένη κι ἄν φανεῖ σέ μερικούς αὐτή ἡ παρατήρηση ἤ συναισθηματική σέ ἄλλους, περικλείει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς παλαιστινιακῆς τραγωδίας.

Μιά δεύτερη ἀντίδραση, σχεδόν διαμετρικά ἀντίθετη, ἀπό τήν πρώτη, εἶναι νά σπρώχνει κανείς τήν αἴσθηση τῆς ἀνωμαλίας ὡς τά ἔσχατα ὅριά της. Τήν ἀντίδραση αὐτή τή συναντᾶ κανείς ἀνάμεσα στούς νέους καί πολιτικοποιημένους Παλαιστίνιους. Γι'αὐτούς, οἱ οἰκογενειακοί δεσμοί ἔχουν ἀντικατασταθεῖ σχεδόν ὁλοκληρωτικά ἀπό τήν πολιτική δράση. Τό 'Αντιστασιακό Κίνημα, ἡ ἰδέα τῆς 'Επιστροφῆς, μετέτρεψαν τή νοσταλγία γιά ὁμαλότητα σέ συνειδητή παραδοχή τῆς ἀνωμαλίας πού συνεπάγεται ἕνας ἀγώνας. Μ'αὐτό τό πνεῦμα, ἕνας νεαρός δάσκαλος μοῦ μίλησε γιά μιά πρόσφατη ἰσραηλινή ἐπίθεση στό στρατόπεδο Ρασιντιγέχ, ὅπου παραλίγο νά σκοτωθεῖ ἕνας ξάδερφός του, προσθέτοντας: «'Αλλά γιά μένα δέν εἶναι διαφορετικός ἀπό κάθε ἄλλον Παλαιστίνιο».

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ

Οἱ ρίζες τῆς καταπίεσης

'Η πραγματική κατάσταση τῶν Παλαιστινίων στήν ἀραβική *γκούρμπα* ἦταν σχεδόν διαμετρικά ἀντίθετη ἀπό τήν εἰκόνα πού παρουσίαζε ἡ ἰσραηλινή προπαγάνδα στήν πρίν ἀπό τό 1967 περίοδο. Οἱ 'Ισραηλινοί ἔλεγαν πώς οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις χρησιμοποιοῦσαν τούς πρόσφυγες ὡς πιόνια στόν πόλεμό τους ἐναντίον τοῦ 'Ισραήλ. Στήν πραγματικότητα — ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἀραβικές ρητορεῖες — κανένα ἀπό τά καθεστῶτα δέν εἶχε σοβαρή πρόθεση νά προκαλέσει τήν ἰσραηλινή στρατιωτική δύναμη, παρόλο πού, ὅπως ἔδειξε ὁ πόλεμος τοῦ 'Οκτωβρίου 1973, ἦταν σέ θέση νά τό κάνουν γιά περιορισμένες περιόδους καί γιά τήν ἐπίτευξη περιορισμένων στόχων.

'Η καταπίεση τῶν Παλαιστινίων ἦταν ἄμεση ἀπόρροια τῆς ἀνικανότητας τῶν ἀραβικῶν καθεστώτων νά ἀμφισβητήσουν δυναμικά τήν ἀπόφαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὅτι «τό παλαιστινιακό πρόβλημα» πρέπει νά λυθεῖ μέ τή μεταφορά πληθυσμῶν. Οἱ

Παλαιστίνιοι δέν δέχονταν τήν «ἀνακατανομή» τους· τά ἀραβικά καθεστῶτα οὔτε τή δέχονταν οὔτε τήν ἀπόρριπταν ἐνεργητικά. Ἀνάμεσα στήν ἀνάγκη τῶν Παλαιστινίων καί τήν ἀνάγκη τῶν ἄλλων Ἀράβων νά δοθεῖ λύση στό πρόβλημα ὑπῆρχε μεγάλη διαφορά ἐπιτακτικότητας. Ὁ Πρόεδρος Ἀμπντούλ Νάσερ ἐπικαλοῦνταν συχνά τίς Σταυροφορίες, ἀλλά οἱ Παλαιστίνιοι πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα δέν ἤθελαν νά περιμένουν αἰῶνες γιά νά γυρίσουν στά σπίτια τους. Εἶχαν μέν ὑπομονή, ἀλλά ἤθελαν ἁπτά σημάδια ὅτι τά ἀραβικά καθεστῶτα ἀκολουθοῦσαν τόν σωστό δρόμο. Ἄν καί νικημένοι καί σκορπισμένοι, παρέμειναν ἕνα ἀγκάθι χωμένο στά πλευρά τῶν Ἀράβων, μιά «φωτιά κάτω ἀπ' τή στάχτη», θυμίζοντάς τους ὁλοένα πώς ἕνα μέρος τοῦ ἀραβικοῦ ἐδάφους εἶχε μετατραπεῖ σέ προγεφύρωμα τῆς Δύσης.

Ἡ ἀραβική πολιτική ἀπέναντι στούς Παλαιστίνιους ἦταν πάντα διφορούμενη, χρησιμοποιώντας προσεκτικά καί κατά δόσεις τόν ἐθνικισμό. Τά ἀραβικά καθεστῶτα ἐνθάρρυναν τήν ἐθνικοαπελευθερωτική δράση σέ ὁρισμένες κρίσιμες στιγμές, γιά ὁρισμένους σκοπούς (τούς σκοπούς τῶν καθεστώτων καί κομμάτων πού συναγωνίζονταν μεταξύ τους γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ὑποστήριξη τῶν ἀραβικῶν μαζῶν)· ταυτόχρονα, ἐνῶ ἐνέδιδαν στίς πιέσεις τῶν Παλαιστινίων καί τῶν μαζῶν ὅσο ἀκριβῶς χρειαζόταν γιά νά γίνουν δημοφιλῆ, ὅλα τά καθεστῶτα προσπαθοῦσαν νά συγκρατήσουν τόν παλαιστινιακό ἀκτιβισμό μέσα σέ πολύ στενά ὅρια.[63] Στήν πραγματικότητα, μόνο ἡ Συρία ἀπό τίς τρεῖς φιλοξενοῦσες χῶρες, καί ἡ Αἴγυπτος, τό Ἰράκ καί ἡ Ἀλγερία ἀπό τίς ὑπόλοιπες, ἐνθάρρυναν ἐνεργά τούς Παλαιστίνιους, παρέχοντάς τους διευκολύνσεις στό θέμα τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαίδευσης καί τοῦ ἐξοπλισμοῦ. Οἱ ἄλλες δύο χῶρες, ὁ Λίβανος καί ἡ Ἰορδανία, κατέπνιγαν κάθε ἐκδήλωση παλαιστινισμοῦ, χωρίς νά πάψουν νά ὑποστηρίζουν φραστικά τά παλαιστινιακά δίκαια.

Μιά ἰδέα γιά τήν ἀτμόσφαιρα πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖνα τά πρῶτα χρόνια στά στρατόπεδα μᾶς τή δίνει ἡ ἑξῆς ἀφήγηση ἑνός μαχητικοῦ Παλαιστίνιου ἀπό τό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, πού τό 1948 ἦταν περίπου ἕντεκα χρόνων:

> «Δέν θυμᾶμαι γιά ποιό λόγο, ἀλλά τό 1952 ἔγινε μιά διαδήλωση στά στρατόπεδα κι ἤμουν κι ἐγώ ἐκεῖ, παιδί τότε, βαδίζοντας μέ τούς ἄλλους διαδηλωτές καί φωνάζοντας: «Συρία, κάνε μας στρατιῶτες! Θέλουμε νά πολεμήσουμε!» Βαδίζαμε καταμεσίς στό στρατόπεδο, στόν κύριο δρόμο. Ἡ διαδήλωση διαλύθηκε ἀπό τόν λιβανικό στρατό, ὄχι ἀπό τίς Δ.Ε.Α.,[64] καί οἱ στρατιῶτες κινήθηκαν πολύ μεθοδικά. Μάζεψαν ὅλους τούς ἄνδρες στό στρατόπεδο, τούς ἔριξαν

στά παραπήγματα καί τούς χτύπησαν. Ἤθελαν νά πνίξουν τήν παλαιστινιακή φωνή καί νά δείξουν πώς δέν ὑπάρχουν πιά δεσμοί ἀνάμεσα σέ μᾶς καί τή γῆ μας. Μᾶς χτύπησαν γιά νά καταλάβουμε πώς ἦταν ἐπικίνδυνο νά μιλᾶμε γιά τήν Παλαιστίνη».

Ὅπως συμβαίνει πάντα στούς ἀποικιακούς ἀγῶνες, τά σχολεῖα ἦταν ἑστίες ἐθνικῆς ἀντίστασης, ὄχι λόγω τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθοῦσαν, ἀλλά λόγω τῆς μαχητικότητας τῶν μαθητῶν:

> «Τό 1954 γινόταν ἀγώνας ἐνάντια στά σχέδια γιά «ἐμφύτευση».[65] Ἐμεῖς στό σχολεῖο κάναμε διαδήλωση καί μᾶς διέλυσαν. Ἔπρεπε ν'ἀγωνισθοῦμε γιά νά μᾶς δόσουν τά σωστά βιβλία γύρω ἀπό τή γεωγραφία καί τήν ἱστορία τῆς Παλαιστίνης. Γιά παράδειγμα, μᾶς ἔδοσαν ἕνα βιβλίο πού λεγόταν *Ἡ ἱστορία τῆς πατρίδας μας* — κάναμε διαδήλωση ἐναντίον του καί ἀπαριθμήσαμε 25 λόγους γιατί τό ἀπορρίπταμε. Μέ διάλεξαν γιά νά ἐξηγήσω στόν ἐπιθεωρητή τοῦ U.N.R.W.A. γιατί ἀρνιόμασταν νά τό δεχθοῦμε. Ἦταν Παλαιστίνιος, κι ὅμως μέ χαστούκισε. Μέ χαστούκισε, ἀλλά τελικά ἀπόσυραν τό βιβλίο».

Μηχανισμοί ἐλέγχου

Ἡ θεωρία, πάνω στήν ὁποία στηριζόταν ἡ καταπίεση τῶν Παλαιστινίων ἀπό τίς λιβανικές Ἀρχές, διατυπώθηκε ἀπό τόν ἄνθρωπο πού ἦταν προϊστάμενος τοῦ παλαιστινιακοῦ τμήματος τοῦ Δεύτερου Γραφείου στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 καί στίς ἀρχές τῆς ἑπόμενης δεκαετίας, τόν Ζοζέφ Καϋλανί, διαβόητο ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων γιά τή σκληρότητά του: «Ὁ Παλαιστίνιος εἶναι σάν μιά πηγή. Ἄν τόν πατήσεις κάθεται ἥσυχος, ἄν ὅμως τραβήξεις τό πόδι σου θά σέ χτυπήσει στό πρόσωπο». Ἀλλά μόλο πού τό Δεύτερο Γραφεῖο χρησιμοποιοῦσε βία ὅταν τό θεωροῦσε ἀναγκαῖο, ἡ καταπίεση πού ἀσκοῦσε δέν εἶχε τίποτα τό πρωσικό ἤ συστηματικό. Ὁ Καϋλανί ἔκανε συχνά ἐπισκέψεις στά στρατόπεδα καί συναντιόταν μέ τούς κατοίκους. Ἕνας Παλαιστίνιος ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ τόν θυμᾶται νά λέει στούς πρόσφυγες αὐτοῦ τοῦ στρατόπεδου νά μή πιστεύουν τό Νάσερ καί τή Φωνή τῶν Ἀράβων, γιατί ὅλα ὅσα ἔλεγαν ἦταν ψέματα γιά νά κερδίσουν τήν ὑποστήριξή τους (ἄποψη πού μερικοί ἀπό αὐτούς θά κατέληγαν νά υἱοθετήσουν μετά τό 1967). Μιά ἄλλη φορά, ὁ Καϋλανί ἔβγαλε λόγο στό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, καί ὁ μαχητικός Παλαιστίνιος πού παραθέσαμε πιό πάνω μοῦ ἔδωσε μιά ἱλαροτραγική περιγραφή γιά τό τί ἐπακολούθησε:

«'Ηρθε ὁ Καϋλανί γιά νά μιλήσει στό στρατόπεδο. Όλοι οἱ γέροι, οἱ *γουτζούχα*, ἦταν ἐκεῖ, ἀλλά ἔπρεπε νά φερθοῦν διπλωματικά. Στό τέλος ὁ Καϋλανί εἶπε: «Θέλει κανείς νά ρωτήσει τίποτα;» 'Εκεῖνο τόν καιρό δέν φοροῦσα γυαλιά, ἄν καί εἶχα ἀπό τότε μυωπία, κι ἔτσι δέν ἔβλεπα καθαρά τό πρόσωπό του. Ἄν τόν εἶχα δεῖ, σίγουρα δέν θά εἶχα μιλήσει. Τοῦ ἔκανα μιά ἐρώτηση κι εἴχαμε μιά μικρή συζήτηση. Τήν ἄλλη μέρα πῆρα κλήση νά παρουσιασθῶ στό παράρτημα τοῦ Δεύτερου Γραφείου. Τό ἔσκασα καί πῆγα στή Βηρυτό. 'Αλλά τό 1961, ὅταν θέλησα νά πάω στή Συρία γιά νά δόσω ἐξετάσεις καί νά πάρω τό *μουγουαχαντί*,[66] ἀρνήθηκαν νά μοῦ χορηγήσουν ἄδεια ἀποδημίας».

Πολύ ἀργότερα, ἕνα στέλεχος τῆς Ο.Α.Π. πῆγε στόν Πρόεδρο Τσεχάμπ (1958-1964) γιά νά παραπονεθεῖ γιά τήν ὠμότητα τῆς ἀστυνομίας ἀπέναντι στούς πρόσφυγες. Ὁ Τσεχάμπ εἶπε πώς ἤξερε πολύ καλά τί γινόταν στά στρατόπεδα, ἀλλά οἱ ὑπεύθυνοι Παλαιστίνιοι ἔπρεπε νά κατανοήσουν τή θέση του:

«Ὑπάρχουν χιλιάδες Παλαιστίνιοι πού κάθονται στά στράτόπεδα κι ἀκοῦνε τό Κάιρο πού τούς ὑπόσχεται πώς θά γυρίσουν στά σπίτια τους. Ὅταν δέν μπορῶ νά ἐλέγξω οὔτε τόν Τζουμπλάτ[67] καί τούς Δρούσους του, πῶς νά ἐλέγξω τούς Παλαιστίνιους;»

Οἱ μέθοδοι πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ λιβανικές 'Αρχές στήν προσπάθειά τους νά ἐλέγξουν τούς Παλαιστίνιους μᾶς ἐπιτρέπουν νά καταλάβουμε τήν παραδοσιακή καί τή νεοαποικιακή ἀραβική πολιτική συμπεριφορά. Παρόλο πού δέν ἀπόφευγαν τήν ἀπροκάλυπτη βία, χρησιμοποιοῦσαν ἐπίσης πιό ἐκλεπτυσμένες μεθόδους γιά νά πείθουν καί νά χειραγωγοῦν. Ἕνα τυπικό παράδειγμα εἶναι ἡ τακτική τῶν στρατιωτῶν πού στάλθηκαν γιά νά μεταφέρουν τούς πρόσφυγες ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Σεμάλι στό Καρούν καί πού τούς εἶπαν πώς θ'ἀγωνισθοῦν μαζί τους γιά νά πάρουν πίσω τήν πατρίδα τους. Συχνά οἱ Ἄραβες ἔλεγαν στούς πρόσφυγες: «Τό μόνο πού ἔχετε νά κάνετε εἶναι νά τρῶτε καί νά κοιμᾶστε. Οἱ ἀραβικοί στρατοί θά πάρουν πίσω τή χώρα σας γιά λογαριασμό σας». Μιά ἄλλη μέθοδος ἦταν ἡ ἑξῆς:

«Σχημάτιζαν κλοιό γύρω ἀπό τόν καθένα πού εἶχε πολιτική δράση. Λόγου χάρη, ἄν ἤξεραν πώς ὁ Σαλέχ εἶναι φίλος τοῦ Οὐαλίντ καί ὁ Οὐαλίντ εἶχε πολιτική δράση, ἔλεγαν στόν Σαλέχ νά ἀποφεύγει τόν Οὐαλίντ. Μ'αὐτόν τόν τρόπο ἤθελαν νά ἐμποδίσουν τήν ἐξάπλωση τῆς «ἐπιδημίας».

Ὁ ὁμιλητής αὐτός συνέχισε:

«Ἄν ἕνας δάσκαλος ἦταν ἐθνικιστής, ἔκαναν ἐνέργειες ὥστε νά χάσει τή δουλειά του. Αὐτό ἦταν ἕνα μέρος τῆς δουλειᾶς τους, καθώς καί τό ξύλο, τό ξύρισμα τοῦ κεφαλιοῦ καί ἡ φυλάκιση. Ὅλα αὐτά ἀποτελοῦσαν γιά μᾶς καθημερινά προβλήματα».

Ἄν καί μερικοί ἀπό τούς πολιτικοποιημένους ἤξεραν τί συνέβαινε στά στρατόπεδα, ἡ πλειονότητα τῶν Παλαιστινίων τῆς μεσαίας τάξης, ἀπορροφημένη ἀπό τήν ὁμαλή ζωή της, τό ἀγνοοῦσε. Οὐσιαστικά, δέν ζοῦσαν στόν ἴδιο κόσμο. Ἄν ἕνας Παλαιστίνιος ἀπό τή μεσαία τάξη ἀντιμετώπιζε προβλήματα μέ τά ταξιδιωτικά ἔγγραφα καί μέ τήν ἄδεια ἐργασίας, μποροῦσε νά δωροδοκήσει ἤ νά ἐπιστρατεύσει ὑψηλές γνωριμίες του γιά νά τά ὑπερπηδήσει. Ἄν ἔβρισκε τόν μπελά του λόγῳ τῆς πολιτικῆς του δράσης, πάλι μποροῦσαν νά κινητοποιηθοῦν διάφοροι φίλοι του. Ἡ περίπτωση ἑνός ἀκτιβιστῆ ἀπό τή μεσαία τάξη, πού φυλακίσθηκε ὅταν ἦταν φοιτητής στή δεκαετία τοῦ 1950, φανερώνει τή διαφορετική μοίρα πού εἶχαν οἱ μεσοαστοί καί οἱ φτωχοί Παλαιστίνιοι στή *γκούρμπα:* ὁ πατέρας του ἦταν φίλος τοῦ Μουφτῆ καί ζήτησε τή βοήθειά του.[68] Ὁ Μουφτής ἔστειλε ἕναν ἀπό τούς ὑπασπιστές του νά πεῖ στόν νεαρό πώς μποροῦσε νά τόν βγάλει ἀπό τή φυλακή, ἄν ὑποσχόταν νά μήν ἀναμιχθεῖ στήν πολιτική. Ὁ νεαρός ἀρνήθηκε καί τελικά ἀποφυλακίσθηκε μόνον ἐπειδή ὁ πατέρας του εἶχε λιβανική ὑπηκοότητα,[69] πράγμα πού τοῦ ἔδινε τό δικαίωμα νά μή φυλακισθεῖ χωρίς νά περάσει ἀπό δίκη καί νά μήν ἀπελαθεῖ.

Ἡ ἀπομόνωση τῶν στρατοπέδων ἦταν μέρος τῆς πολιτικῆς ἐλέγχου πού ἐφάρμοζαν οἱ λιβανικές Ἀρχές. Γιά νά ἀποτρέψουν τίς ἐπισκέψεις ἀκτιβιστῶν στά στρατόπεδα, ταλαιπωροῦσαν κάθε μέλος τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ παρακολουθοῦσε φανερά παλαιστινιακές συγκεντρώσεις. Ἕνα στέλεχος τῆς Ο.Α.Π. θυμᾶται ὅτι πῆγε στό Ρασιντιγέχ γιά νά βγάλει λόγο καί δέν βρῆκε στήν αὐλή τοῦ σχολείου παρά λίγα παιδιά. Πῆρε τό μεγάφωνο καί ἀπευθύνθηκε στά παιδιά, λέγοντάς τους πώς ἦταν ἥρωες καί πώς αὐτά θά ἦταν ἡ γενιά πού θά λευτέρωνε τήν Παλαιστίνη. Μέσα σέ μισή ὥρα ἡ αὐλή ἦταν γεμάτη. Ἀλλά τήν ἄλλη μέρα 12 ἄτομα ἦταν φυλακή.

Καταπολέμηση τῆς παλαιστινιακῆς ἰδιαιτερότητας

Στόν Λίβανο, ὅπως καί στήν Ἰορδανία, ἡ ἐπίσημη πολιτική ἦταν νά ἐξουδετερωθεῖ τό αἴσθημα ἐθνικῆς ἰδιαιτερότητας τῶν Παλαιστινίων καί οἱ δεσμοί τους μέ τήν Παλαιστίνη. «Τό νά λές τή λέξη «Παλαιστίνιος» ἦταν ἔγκλημα», εἶπε μιά μαθήτρια πού

θυμόταν μονάχα τήν άμέσως πρίν άπό τήν 'Επανάσταση περίοδο. Τά σχολεΐα τοῦ U.N.R.W.A., ἄν καί δέν βρίσκονταν ὑπό παλαιστινιακό ἔλεγχο, ἦταν ἑστίες ἐθνικῆς συνείδησης. 'Υπάρχουν κάποιες διαφωνίες σχετικά μέ τόν ρόλο τῶν δασκάλων· μερικοί τούς θυμοῦνται νά μαθαίνουν στά παιδιά δημοτικά τραγούδια καί νά παίρνουν ἀφορμή ἀπό τίς διάφορες ἐπετείους γιά νά μιλήσουν γιά τήν Παλαιστίνη· ἄλλοι λένε πώς οἱ περισσότεροι φοβόνταν τόσο πολύ τό Δεύτερο Γραφεῖο, ὥστε δέν τολμοῦσαν νά βγοῦν ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς διδακτέας ὕλης. Ὅλοι ὅμως συμφωνοῦν ὅτι ὑπῆρχε πολύ στενή ἐπιτήρηση ἀπό τό Δεύτερο Γραφεῖο:

«Πίστευαν πώς τό σχολεῖο μας κρυβόταν πίσω ἀπό τήν πολιτική δράση πού ἐκδηλωνόταν στήν περιοχή μας. Μιά περίοδο, μᾶς ἔστελναν δυό καί τρεῖς ἐπιθεωρητές τή μέρα. Πότε-πότε ἔπαιρναν μεσονυχτίς νέους γιά νά τούς ἀνακρίνουν, ἁπλῶς γιά νά δείξουν πώς ἤξεραν ποιός εἶχε δράση. Μετροῦσαν τήν κάθε μας ἀναπνοή. Πολλές φορές μέ ἐμπόδιζαν[70] νά ἐπισκεφθῶ τούς γονεῖς τῶν μαθητῶν μου στό στρατόπεδο — ἀκόμα κι αὐτό ἦταν παράνομο. Πολλοί συνάδελφοί μου ἀπολύθηκαν, ὥστε νά ἐκφοβισθοῦν οἱ ἄλλοι καί νά ἀπέχουν ἀπό πολιτικές δραστηριότητες. Ἄλλοι μετατέθηκαν ἀπό τή μιά περιοχή στήν ἄλλη, γιά τόν ἴδιο λόγο».

'Αντίθετα μέ τήν 'Ιορδανία, ὅπου ἡ καταπίεση ἦταν σχετικά συστηματική καί σταθερή,[71] στόν Λίβανο περνοῦσε ἀπό διακυμάνσεις, ἀνάλογα μέ τήν ἐσωτερική κατάσταση. Σέ περιόδους κρίσεων, τά πράγματα χειροτέρευαν πάντα:

«Μετά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1958 κατά τοῦ Τσαμούν, προσπάθησαν νά ἐπιβάλουν ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας σ'ὅλους τούς Παλαιστίνιους. Ἔπρεπε νά ἔχει κανείς ἄδεια γιά νά πάει ἀπό τή Σιδώνα στήν Τύρο, κι ἄλλη ἄδεια γιά νά πάει ἀπό τή Σιδώνα στή Βηρυτό.

«Τό 1961, τή χρονιά τοῦ ἀποτυχημένου πραξικοπήματος τοῦ Λ.Κ.Σ.,[72] ὁ ἄνδρας τῆς ἀδελφῆς μου ἔμενε μαζί μου. Εἶχε κάτι συγγενεῖς στό Λ.Κ.Σ., ἦρθε λοιπόν τό Δεύτερο Γραφεῖο, τόν πῆρε καί τόν σκότωσε, μόνο καί μόνο γιά ἀντεκδίκηση. Οἱ μόνοι ἀνακατεμένοι σ'αὐτό τό πραξικόπημα πού σκοτώθηκαν ἦταν Παλαιστίνιοι. Οἱ (Λιβανέζοι) ἡγέτες φυλακίσθηκαν ἁπλῶς κι ἀργότερα ἀπελευθερώθηκαν».

«Οὐσιαστικά ἦταν στρατιωτική κυβέρνηση»

'Ο μόνιμος ἔλεγχος τῶν στρατοπέδων ἐξασφαλίσθηκε μέ τή δημιουργία ἀστυνομικῶν σταθμῶν καί παραρτημάτων τοῦ Δεύτερου Γραφείου στίς παρυφές τους. Τά πρῶτα χρόνια, ἡ παρουσία δύο

ἔνοπλων ἀστυνομικῶν ἦταν ἀρκετή γιά τόν ἔλεγχο ἑνός στρατοπέδου μέ χιλιάδες πρόσφυγες, ἀλλά, καθώς ἡ μυστική ὀργάνωση τῶν προσφύγων ἁπλωνόταν, οἱ δυνάμεις τῆς 'Εξουσίας αὐξήθηκαν ἀριθμητικά καί οἱ μέθοδοί τους ἔγιναν πιό βάναυσες:

> «Οὐσιαστικά ἦταν στρατιωτική κυβέρνηση, κι ἄς μή λεγόταν ἔτσι. Μιά φορά ὁ στρατός ἦρθε στίς 4 τά ξημερώματα, περικύκλωσε τό στρατόπεδο κι ἔκανε ἔρευνα σ'ὅλα τά σπίτια. 'Υπῆρχαν δύο τμήματα κοντά στό στρατόπεδο, ἕνα τῆς συνηθισμένης ἀστυνομίας κι ἕνα τοῦ Δεύτερου Γραφείου — αὐτά τά δυό παράβγαιναν μεταξύ τους ποιό θά ἔπιανε τούς περισσότερους πρόσφυγες, γιά νά κάνει ἀναφορά στούς ἀνωτέρους του. Σχεδόν καθημερινά, καί μερικές φορές νυχτιάτικα, ἐρχόντουσαν γιά νά πάρουν κόσμο. Μιά φορά ἦρθαν στό σπίτι μας γιά νά συλλάβουν τόν ἀδελφό μου, κι ἐπειδή δέν ἦταν ἐκεῖ πῆραν ἐμένα στή θέση του».

Δέν ὑπῆρχε οὔτε ἕνας ἀπ'ὅσους μοῦ ἔδοσαν συνέντευξη σ'αὐτό τό στρατόπεδο, πού νά μήν εἶχε ὀδυνηρές ἐμπειρίες μέ τίς λιβανικές 'Αρχές. Οἱ ἐμπειρίες αὐτές κάλυπταν ἕνα φάσμα ἀπό σχετικά ἁπλούς τύπους ἐνοχλήσεων μέχρι οἰκονομικές πιέσεις, ἀπειλές καί τελικά βία. Χρειαζόταν κανείς ἄδεια γιά νά ἐπισκεφθεῖ ἕνα ἄλλο στρατόπεδο — ἀκόμα καί ἡ ἐπίσκεψη σέ γείτονες μετά τίς 9 μ.μ. μποροῦσε νά βάλει κάποιον σέ μπελάδες. Κάθε εἶδος μή οἰκογενειακῆς συνάθροισης ἀπαγορευόταν ἐντελῶς· τό τύπωμα καί τό μοίρασμα προκηρύξεων ἦταν παράνομο. 'Η ἀστυνομία σταματοῦσε διαρκῶς τούς κατοίκους στόν δρόμο καί τούς ἔκανε ἔρευνα.

Μιά ἀπό τίς πρῶτες ἀναμνήσεις ἑνός ἀγοριοῦ ἀπό τό ἴδιο στρατόπεδο ἦταν οἱ ἔφοδοι πού ἔκανε τό Δεύτερο Γραφεῖο μέσα στή νύχτα γιά νά πάρει τόν πατέρα του καί νά τόν ἀνακρίνει. Αὐτό ἔγινε πολλές φορές· μιά ἀπ'αὐτές τόν χτύπησαν στό κεφάλι μ'ἕνα σπασμένο μπουκάλι. Μιά κοπέλα 17 χρόνων ἔχασε τόν πατέρα της στήν ἴδια ἐκστρατεία ἀντιποίνων γιά τό ἀποτυχημένο πραξικόπημα, στήν ὁποία σκοτώθηκε ὁ γαμπρός ἑνός προηγούμενου ὁμιλητῆ. Μιά γυναίκα, τῆς ὁποίας ὁ ἄνδρας εἶχε συλληφθεῖ καί χτυπηθεῖ συχνά ἐπειδή συγκέντρωνε χρήματα γιά τό 'Αντιστασιακό Κίνημα, μᾶς διηγήθηκε πώς μιά φορά ἡ ἀστυνομία ἦρθε μεσάνυχτα γιά νά τόν βρεῖ. Αὐτός ἦταν στή Σιδώνα, καί τότε οἱ ἀστυνομικοί ἀνάγκασαν τή γριά μητέρα του νά ντυθεῖ καί νά πάει ἀμέσως νά τόν φέρει. Μιά ἄλλη φορά, τόν χτύπησαν τόσο ἄσχημα στή ράχη (χρησιμοποιώντας νερό γιά νά κάνουν ἐντονότερα τά σημάδια) ὥστε ἀναγκάσθηκε νά κοιμᾶται μπρούμητα πάνω ἀπό ἕνα μήνα.[73]

Ἄν καί κατά ἕνα μεγάλο ποσοστό ἡ βαναυσότητα αὐτή εἶχε ἀπρογραμμάτιστο χαρακτήρα, ἀποσκοποῦσε στόν γενικό ἐκφοβι-

σμό καί είδικότερα στρεφόταν έναντίον όσων ήταν ύποπτοι ώς πυρήνες πολιτικών όργανώσεων. Τά άτομα αύτά συλλαμβάνονταν, φυλακίζονταν ή δέρνονταν κάθε τόσο. Ένα μέλος τοῦ Ἀραβικοῦ Ἐθνικιστικοῦ Κινήματος[74] θυμᾶται πῶς τόν συνέλαβαν ἐνῶ προσφωνοῦσε μιά συγκέντρωση γιά τήν ἐργατική Πρωτομαγιά:

«Κάναμε αὐτή τήν ἐκδήλωση, ὅταν ἦρθε τό Δεύτερο Γραφεῖο καί μᾶς συνέλαβε. Ἦταν μαζεμένοι 70-80 ἐργάτες, καί παρόλο πού δέν ἦταν ἐξασκημένοι στήν πολιτική πάλη, περικύκλωσαν τό ἀστυνομικό τμῆμα ὅπου μᾶς κρατοῦσαν· ἀλλά δέν μπόρεσαν νά μᾶς ἀπελευθερώσουν. Τό Δεύτερο Γραφεῖο μᾶς μετέφερε στά κεντρικά του, στήν ὁδό Μπανταρό, καί μετά στά παραπήγματα Ἑλού. Ἐκεῖ μᾶς χτύπησαν στά πόδια. Μᾶς εἶπαν νά βγάλουμε τά παπούτσια μας. Ἐγώ ἤθελα νά μέ χτυπήσουν πρῶτο, γιά νά μή δῶ νά χτυπᾶνε τόν ἀδερφό μου. Ἔδεσαν ἕνα τουφέκι στά πόδια μου, ἔτσι ὥστε τά δόντια του νά μπαίνουν στή σάρκα μου, κι ἕνας ἀπ᾽ αὐτούς ἄρχισε νά μέ χτυπάει στά πόδια. Ὅταν μ᾽ ἔλυσαν, νόμισα πώς εἶχαν τελειώσει. Μέ πῆγαν σ᾽ ἕνα κουβά μέ κρύο νερό, κι ἐνῶ στεκόμουν μέσα του ἄρχισαν νά χτυπᾶνε τό ἀδερφό μου. Ὅταν τέλειωσαν καί μ᾽ αὐτόν, τόν ἔφεραν στό νερό καί μέ πῆραν γιά νά μοῦ δόσουν ἄλλο ἕνα χέρι ξύλο.

«Γύρισα στή δουλειά μου, ἀλλά τό Δεύτερο Γραφεῖο μέ ἀπείλησε, λέγοντας πώς ἤμουν ὁ μόνος στήν οἰκογένειά μου πού ἐργαζόταν, κι ἄν συνέχιζα ν᾽ ἀνακατεύομαι στήν πολιτική θά ἔλεγαν στόν ἐργοδότη μου νά μέ ἀπολύσει. Ἐμεῖς ὅμως δέν τό βάλαμε κάτω».

Ἐκβιασμοί καί ἐνοχλήσεις

Ἄν καί τό βασικό κίνητρο τῆς καταπίεσης ἦταν ἡ πολιτική, πολλές ἐνοχλήσεις γίνονταν γιά καθαρά ἰδιωτικούς σκοπούς. Ὁ πληθυσμός τῶν στρατοπέδων ἀποτελοῦσε σταθερό στόχο γιά τούς ἐκβιαστές: μιά ἴσως ὑπερβολική ἐκτίμηση γιά τίς μηνιαῖες ἀποδοχές ἑνός ἀξιωματικοῦ τῆς ἀστυνομίας ἀποσπασμένου σέ στρατόπεδο τίς ἀνεβάζει σέ 5.000 λιβανέζικες (1.000 ἀγγλικές) λίρες, δηλαδή 10 φορές περισσότερο ἀπό τόν κανονικό μισθό του. Ἐκτός ἀπό τή συνεχή ἀνάγκη γιά ἄδειες κάθε τύπου, ὑπῆρχε ἕνας μακροσκελής κατάλογος παραβάσεων, γιά τίς ὁποῖες οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων μποροῦσαν νά τιμωρηθοῦν μέ πρόστιμο: χτίσιμο χωρίς ἄδεια· κάθε εἴδους μικροβελτίωση ἤ ἐπισκευή στά σπίτια (π.χ. τό νά βάζουν πέτρες πάνω στίς τσίγκινες σκεπές, γιά νά μή τίς ἁρπάζουν οἱ χειμωνιάτικες καταιγίδες)· τό χύσιμο τοῦ νεροῦ τῆς μπουγάδας στόν δρόμο. Τό τελευταῖο αὐτό σημεῖο ἦταν ἰδιαίτερα εὐαίσθητο, κι αὐτό γιά διάφορους λόγους: πρῶτον, τά στρατόπεδα

δέν εἶχαν σκεπασμένο ἀποχετευτικό σύστημα καί ὁ μόνος τρόπος γιά νά ξεφορτωθοῦν τά ἀπονέρια ἦταν νά τά σκουπίζουν πρός τά ἔξω, στούς ἀνοιχτούς ὑπονόμους τῶν δρόμων· δεύτερον, τό γεγονός ὅτι δέν ὑπῆρχαν εὐκολίες γιά νά κάνουν μπάνιο οἱ πρόσφυγες ἦταν ἀπό μόνο του μιά μορφή καταπίεσης γιά τούς Μουσουλμάνους, πού ἔχουν αὐστηρούς κανόνες σχετικά μέ τήν ἀτομική ὑγιεινή καί (ἀντίθετα μέ τήν εἰκόνα πού ἔχουν οἱ Εὐρωπαῖοι) ἀπεχθάνονται νά εἶναι ἀκάθαρτοι· τρίτον, οἱ ἀστυνομικοί ἔρχονταν συχνά καί λέρωναν μέ τά βρεμένα παπούτσια τους, τήν ὥρα πού ἤξεραν πώς μόνο γυναῖκες ἦταν σπίτι, πράγμα πού δέν ἀπεῖχε πολύ ἀπ'τό νά εἶναι παραβίαση τῶν μουσουλμανικῶν νόμων εὐπρέπειας. Ἕνα ἄλλο εἶδος ἐνόχλησης περιγράφεται ἀπό μιά γυναίκα πού ζεῖ σ'ἕνα στρατόπεδο τοῦ Νότου:

«Ἡ ἀστυνομία ἐρχόταν στό στρατόπεδο, κατηγοροῦσε διάφορα ἄτομα καί τά τιμωροῦσε χωρίς νά ἐξηγεῖ καθόλου γιατί. Ἄν μάλωναν δυό γείτονες, ὁ ἕνας κατάγγελλε τόν ἄλλο στήν ἀστυνομία. Μερικοί ἀστυνομικοί λαδωνόντουσαν, ἄλλοι εἰσέπρατταν πρόστιμα — πῶς θά ζοῦσαν κι αὐτοί! Μερικές φορές μᾶς κουβαλιόντουσαν καί μᾶς ὑποχρέωναν νά τούς κάνουμε ἕνα πλούσιο τραπέζι, μέ οὐίσκυ καί *ἀράκ*. Τό τραπέζι αὐτό στοίχιζε 100 λιβανέζικες λίρες (20 ἀγγλικές), τή στιγμή πού ἕνας Παλαιστίνιος δέν εἶχε οὔτε 5».

Καθώς οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἀποκτοῦσαν μεγαλύτερη κινητικότητα, βρίσκοντας δουλειά, οἱ Ἀρχές προσπαθοῦσαν νά ἐλέγχουν τίς κινήσεις τους ἔξω ἀπό τά στρατόπεδα ὅπως καί τή δραστηριότητά τους μέσα σ'αὐτά. Δημιουργήθηκαν στρατιωτικοί σταθμοί ἐλέγχου σ'ὅλες τίς μεγάλες ὁδικές ἀρτηρίες τῆς χώρας, ἰδιαίτερα σ'ἐκεῖνες πού συνέδεαν τίς παράκτιες πόλεις μεταξύ τους. Ὁρισμένες ζῶνες ἦταν ἀπαγορευμένες γιά τούς Παλαιστίνιους, κι ἕνας δάσκαλος μοῦ διηγήθηκε πικρόχολα πῶς τοῦ ἐπέτρεψαν, μαζί μέ μιά ὁμάδα Λιβανέζων φίλων του, νά μπεῖ σέ μιά ἀπ'αὐτές τίς ζῶνες (κοντά στήν Τύρο), ἐπειδή ὁ στρατιώτης στόν σταθμό ἐλέγχου τόν πέρασε γιά ξένο, βλέποντας τό σημειωματάριό του, πού ἦταν ἀπό ἀμερικανικό πανεπιστήμιο:

«Ἐπειδή μέ πέρασαν γιά ξένο μέ ἄφησαν νά περάσω, ἐνῶ ἄν καταλάβαιναν πώς εἶμαι Παλαιστίνιος θά μέ σταματοῦσαν». Ἡ εἰρωνεία εἶναι πώς ἡ πρόφαση πού χρησιμοποιοῦσε πάντα τό Δεύτερο Γραφεῖο γιά τή στενή παρακολούθηση τῶν κινήσεων τῶν Παλαιστινίων ἦταν ἡ κατάσταση πολέμου μέ τό Ἰσραήλ.

Δυό ἀπό τίς ἱστορίες πού κυκλοφοροῦν γιά τίς ἐμπειρίες τῶν

Παλαιστινίων μέ τή λιβανική ἀστυνομία στούς σταθμούς ἐλέγχου ἔχουν αὐτό τό τσουχτερό παλαιστινιακό χιοῦμορ, πού μετατρέπει μιά ὀδυνηρή ἐμπειρία σέ κοινή διασκέδαση. Ἕνας Παλαιστίνιος πού ταξίδευε μέ τό λεωφορεῖο διατάχθηκε νά κατεβεῖ σ'ἕναν ἀστυνομικό σταθμό ἐλέγχου. Τοῦ ζητήθηκε νά δείξει τήν ταυτότητά του κι αὐτός ἄρχισε νά ψάχνει σ'ὅλες του τίς τσέπες: «Λυπᾶμαι, κύριε ἀστυνόμε, φαίνεται πώς τήν ξέχασα σπίτι μου, στό ἄλλο μου πανταλόνι». Ὁ ἀστυνόμος: «Πῶς! Παλαιστίνιος μέ δύο πανταλόνια!».

Ἡ δεύτερη ἱστορία ἔχει διαφορετική γεύση. Ἕνας Λιβανέζος ἀστυνομικός πλευρίζει ἕνα λεωφορεῖο σ'ἕνα σταθμό ἐλέγχου. «Ὑπάρχουν Παλαιστίνιοι πουτανόσποροι σ'αὐτό τό λεωφορεῖο;» Δυό Παλαιστίνιοι σηκώθηκαν: «Μάλιστα, κύριε πόλισμαν, ἐγώ κι ὁ ἀδερφός μου». «Κατεβεῖτε κάτω!» «Μάλιστα, κύριε πόλισμαν, ἀλλά σάν ἀξιοσέβαστος Λιβανέζος πού εἶσθε πρέπει νά προηγηθεῖτε». Καθώς ὁ ἀστυφύλακας κάνει στροφή γιά νά κατεβεῖ ἀπό τό λεωφορεῖο, οἱ Παλαιστίνιοι ὁρμᾶνε καί τόν πετᾶνε στό χαντάκι πού εἶναι στήν ἄκρη τοῦ δρόμου. Ὁ ἀξιωματικός ὑπηρεσίας τοῦ σταθμοῦ ἐπιπλήττει τόν ἀστυνομικό ἐπειδή χρησιμοποίησε προσβλητική γλώσσα.[75]

Διδάγματα ἀπό τή γκούρμπα

Ἡ πολιτική καταπίεση δέν κατάφερε νά ἐμποδίσει τήν ἐξάπλωση τῆς παλαιστινιακῆς συνείδησης καί τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Οὔτε ἦταν δυνατό ν'ἀπομονωθοῦν οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἀπό τόν λιβανικό πληθυσμό ὁλόγυρά τους. Ὅπως καί στή Συρία καί, σέ μικρότερο βαθμό, στήν Ἰορδανία, σφυρηλατήθηκαν πολιτικοί δεσμοί ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους καί στούς Συνάραβές τους, μέ βάση τήν κοινή κατανόηση τοῦ ρόλου πού παίζει τό Ἰσραήλ στή Μέση Ἀνατολή καί τῆς σύνδεσής του μέ τόν ἰμπεριαλισμό. Οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι, ἄσχετα μέ τά καθεστῶτα τους, συμμερίζονταν τόν σκεπτικισμό τῶν Παλαιστινίων γιά τά πραγματικά κίνητρα πού κρύβονταν πίσω ἀπό τά λόγια τῶν ἡγετῶν τους: «Μιλᾶνε γιά τήν Παλαιστίνη, ἀλλά μιλᾶνε μόνο γιά λογαριασμό τους»· «Ὅποιος θέλει νά γίνει *μουχτάρ*, βγάζει ἕνα λόγο γιά τήν Παλαιστίνη!»[76] Ἡ προσφυγική φάση τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀγώνα (ἀπό τό 1948 ὥς τό 1965), ὅσο ὀδυνηρή κι ἄν ἦταν, ἦταν γεμάτη ἀπό πολιτικά διδάγματα πού ἴσως νά μή μποροῦσαν οἱ Παλαιστίνιοι νά τά ἀντλήσουν μ'ἄλλο τρόπο.

Μέσα ἀπό αὐτές ἀκριβῶς τίς ἐμπειρίες καί διαπιστώσεις ἔμελλε

νά διαμορφωθεῖ ἡ ἑπόμενη φάση τοῦ παλαιστινιακοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα. Ἡ στρατηγική τοῦ παλαιστινιακοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος, ὅπως ἀποκρυσταλλώθηκε στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἦταν κατά κύριο λόγο τό προϊόν μικρῶν, μυστικῶν ὁμάδων πού δροῦσαν ἔξω ἀπό τά στρατόπεδα. Ἀντίθετα ὅμως μέ τήν ἐθνική ἡγεσία στήν Παλαιστίνη πρίν ἀπό τό 1948, οἱ νέοι ἡγέτες εἶχαν στενή ἐπαφή μέ τό αἴσθημα τῶν μαζῶν, καί τό κάλεσμά τους γιά ἔνοπλο μαζικό ἀγώνα βρῆκε ἔνθερμη ἀνταπόκριση ἀπό τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, νέους καί γέρους. Ἀπ'ὅσους μοῦ ἔδοσαν συνέντευξη, κανένας δέν ἐξέφρασε αὐτή τήν ἀνταπόκριση καί τά αἴτιά της καλύτερα ἀπό τή μαθήτρια πού θά παραθέσω τώρα δά:

> «Μιά φορά ἔγινε ἕνας κάβγάς ἀνάμεσα σέ Παλαιστινόπουλα καί Λιβανεζάκια, κοντά στό σπίτι μας. Οἱ γονεῖς ἀνακατεύτηκαν στόν καβγά — καί οἱ δύο οἰκογένειες ἦταν γείτονές μας. Τότε οἱ Λιβανέζοι γείτονες εἶπαν: «Ἄ μά πιά, ἐσεῖς οἱ Παλαιστίνιοι! Νά πᾶτε καί νά πολεμήσετε αὐτούς πού σᾶς ἔκαναν νά φύγετε ἀπ'τή χώρα σας!» Τό ἐπεισόδιο αὐτό μέ κατατάραξε. Ἤμουν περήφανη πού ἤμουν Παλαιστίνια, ἀλλά οἱ ἄλλοι μᾶς πρόσβαλλαν. Ἐξαιτίας ὅλων αὐτῶν περίμενα νά κάνει κάποιος ἐπανάσταση, καί, δόξα τῶ Θεῶ, ἡ ἐπανάσταση ἔγινε κι ἐγώ μπορῶ νά πάρω μέρος σ'αὐτή».

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. T. Asad, «Anthropological Texts and Ideological Problems; an Analysis of Cohen on Arab Villages in Israel» *Review of Middle East Stydies*, Ἀριθ., 1, (1975).
2. Ὁ Μουφτής, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Ἀραβικῆς Ἕνωσης, συγκάλεσε ἕνα ἐθνικό συνέδριο στή Γάζα, τήν 1 Ὀκτωβρίου 1948, καί σχημάτισε παμπαλαιστινιακή κυβέρνηση. Ἕνας ἀνεξάρτητος προύχοντας, ὁ Ἀχμάντ Χιλμί Πασά, συμφώνησε νά γίνει πρωθυπουργός καί συνέχισε νά κάνει ἐπίσημες δηλώσεις ἀπό τήν ἕδρα του στό Κάιρο, ὥσπου σχηματίσθηκε ἡ Ο.Α.Π.
3. Ὁ βασιλιάς Ἀμπντουλάχ ἀντέδρασε στήν πρωτοβουλία τοῦ Μουφτή συγκαλώντας τό δικό του παλαιστινιακό συνέδριο στό Ἀμμάν, ὅπου καταγγέλθηκε ἡ κυβέρνηση τῆς Γάζας. Ἕνα δεύτερο συνέδριο, πού ἔγινε στό Τζεράς τήν 1 Δεκεμβρίου 1948, τόν ἀνακήρυξε βασιλιά τῆς ἑνωμένης Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ὄχθης.
4. Ἡ ἀτομική γεωργική καί βιομηχανική ἰδιοκτησία τῶν Παλαιστινίων Ἀράβων (ἄν ἐξαιρεθοῦν τά δημόσια ἀκίνητα περιουσιακά στοιχεῖα

καί οἱ οἰκοδομές πού βρίσκονταν στίς πόλεις) ὑπολογίζεται ὅτι ἦταν τό 1945, 757 ἑκατομμύρια παλαιστινιακές λίρες. Βλ. Y. Sayigh, *The Israeli Economy*, (Κάιρο, 1963), κεφ. 3. Ὁ ἱστορικός Ἀρέφ ἀλ-Ἀρέφ, βασισμένος σέ μιά ἐπισταμένη ἔρευνα, ὑπολόγισε τίς παλαιστινιακές ἀπώλειες ζωῶν κατά τόν πόλεμο σέ 15.000. Βλ. Aref Al-Aref, *Al-Nekba*, τόμ. VI, (Ἀλ-Μακτάμπα ἀλ-Ἀσριγέχ, 1958). Πέρα ἀπ' αὐτές, ὑπῆρχε ἡ ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας καί ἑνός ἐθνικοῦ μέλλοντος στήν Παλαιστίνη.

5. Στήν πρώτη ἰσραηλινή ἀπογραφή, τοῦ Νοεμβρίου 1948, ὁ συνολικός πληθυσμός τῶν μή Ἑβραίων ὑπολογίσθηκε σέ 120.000. Ἀπό αὐτούς, 65.000 ἦταν βεδουίνοι πού ζοῦσαν στό Νεγκέβ καί δέν εἶχαν ἀπογραφεῖ ποτέ ἀπό τό 1922, πράγμα πού σημαίνει πώς οἱ Ἄραβες πού ἀπόμειναν στό ὑπόλοιπο τμῆμα τοῦ Ἰσραήλ πρέπει νά ἦταν γύρω στίς 60.000. Ὅλοι οἱ ἀριθμοί πού ὑπάρχουν σ' αὐτό τό ὑποκεφάλαιο εἶναι παρμένοι: α) ἀπό τό ἄρθρο τῆς Janet Abu-Lughod «The Demographic Transformation of Palestine», στό: I. Abu-Lughod (ἐπιμ.), *The Transformation of Palestine*, (Northwestern University, Ἔβανστον, 1971)· καί β) ἀπό τό βιβλίο τοῦ Y. Sayigh *Implications of U.N.R.W.A. Operations in the Host Countries*, (1952).
6. Βλ. I. Shahak, *Israeli League for Human and Civil Rights, N.E.E.B.I.I.*, (Βηρυτός, ἀχρονολόγητο), σελ. 93-113, ὅπου ὑπάρχει ἕνας κατάλογος τῶν ἀραβικῶν χωριῶν πού καταστράφηκαν καί τῶν φυλῶν πού διώχτηκαν μετά τό 1948.
7. Ἕνας Παλαιστίνιος πού ἔκανε συχνά ἐπισκέψεις στά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου, ὡς δημοσιογράφος, στή δεκαετία τοῦ 1950 φυλακίσθηκε καί παραλίγο ν' ἀπελαθεῖ. Ἀκόμα καί μετά τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς Ο.Α.Π., οἱ ἐπαφές της μέ τά στρατόπεδα παρεμποδίζονταν, π.χ. μέ τό ν' ἀπειλοῦνται οἱ Παλαιστίνιοι πρόσφυγες πού συμμετεῖχαν σέ συγκεντρώσεις.
8. Ἡ ἀλ-Ἄρντ (Ἡ Γῆ) ἱδρύθηκε τό 1956, κυρίως γιά νά ὑπερασπίσει τά πολιτικά δικαιώματα τῶν Ἀράβων στό Ἰσραήλ καί γιά ν' ἀγωνισθεῖ κατά τῆς ὑπαγωγῆς τους σέ στρατιωτικά διατάγματα, ἀπομόνωση, ἐκτόπιση κλπ. Βλ. Sabri Jiryis, *The Arabs in Israel*, (Monthly Review Press, Νέα Ὑόρκη, 1976).
9. Ἡ βάση τῆς ἰσχύος τοῦ ἰορδανικοῦ καθεστῶτος εἶναι οἱ βεδουίνοι καί ὁ στρατός, ἐνῶ τό καθεστώς ἔχει καί τήν ὑποστήριξη μιᾶς ἐμπορικῆς/ἐπιχειρηματικῆς τάξης, πού κατά μεγάλο ποσοστό ἀποτελεῖται ἀπό μειονότητες. Στή Συρία, οἱ Ἀλαουίτες ἀποτελοῦν τή σπονδυλική στήλη τοῦ κόμματος Μπάαθ καί τοῦ στρατοῦ. Στόν Λίβανο, ἡ ἡγεμονία τῶν Μαρωνιτῶν χριστιανῶν στηρίζεται σέ συμμαχίες μέ τούς ἡγέτες τῶν σιιτικῶν, δρουσικῶν, ἀρμενικῶν καί ἄλλων κοινοτήτων.
10. Ἡ κοινότητα τῶν Σουνιτῶν Μουσουλμάνων — ἡ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ στόν «Εὔφορο Μηνίσκο» — θ' ἀποτελοῦσε τή φυσική κοινωνική καί πολιτική βάση ἑνός ἀραβικοῦ ἔθνους, ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ

ἐξωτερική ὑποστήριξη πρός τίς ἐσωτερικές μειονότητες (χριστιανούς, Δρούσους, Ἑβραίους κλπ.).

11. A. al-Kodsy, «Nationalism and Class Struggles in The Arab World» στό: Kodsy καί Lobel, *The Arab World and Israel,* (Monthly Review Press, Νέα Ὑόρκη, 1970), σελ. 49.
12. Βλ. Κεφάλαιο 2, σελ. 136, τίς ἀναμνήσεις τοῦ Μπ. Σ. ἀπό τή χρονιά τοῦ πολέμου.
13. Βλ. Κεφάλαιο 2, σελ. 131.
14. Ἡ ἔκφραση *ούίλα* χρησιμοποιεῖται μόνο γιά ἕνα ἄτακτο παιδί, δείχνοντας τήν ὑποταγή τοῦ ἀγρότη στόν πατέρα του.
15. Ἐπί λέξει «ἕνας πού μεγαλώνει ἄλλους», ἕνας κοινοτάρχης.
16. Ἡ πρώτη ὀργάνωση τοῦ ΟΗΕ πού ἀσχολήθηκε μέ τούς πρόσφυγες ἦταν τό U.N.R.P.R. (United Nations Relief for Palestine Refugees, «Βοήθεια τοῦ ΟΗΕ γιά τούς Παλαιστίνιους Πρόσφυγες»). Ἡ ὀργάνωση αὐτή ἀντικαταστάθηκε στά τέλη τοῦ 1950 ἀπό τό U.N.R.W.A. (United Nations Pelief and Works Agency, «Γραφεῖο Βοήθειας καί Ἔργων τοῦ ΟΗΕ»).
17. Ἡ ἀναγνώριση τῆς νομικῆς ἐπιχειρηματολογίας τους δέν ἐπέτρεψε στίς ἀραβικές κυβερνήσεις ν'ἀσκήσουν πίεση στό U.N.R.W.A. γιά ν'ἀνυψώσει ἤ ἔστω νά διατηρήσει τό ἐπίπεδο ὑπηρεσιῶν πού παρεῖχε στούς πρόσφυγες. Ἐπειδή ὁ προϋπολογισμός τοῦ Γραφείου ἐξαρτιόταν ἀπό ἐθελοντικές εἰσφορές ἀπό κράτη-μέλη τοῦ ΟΗΕ, ἡ αὔξηση τῶν ἐσόδων του δέν παρακολουθοῦσε τήν αὔξηση τοῦ παλαιστινιακοῦ πληθυσμοῦ.
18. Τό U.N.R.W.A. χωρίζει ὅλους τούς ἀπογραμμένους πρόσφυγες σέ τρεῖς κατηγορίες: (R), τή μικρότερη κατηγορία, πού ἐκπληρώνει τίς προϋποθέσεις γιά παροχή δελτίου τροφίμων καί ὑπηρεσιῶν· (S), πού ἐκπληρώνει τίς προϋποθέσεις γιά τήν παροχή μόνο ἐκπαιδευτικῶν καί ἰατροφαρμακευτικῶν ὑπηρεσιῶν· καί (N), πού δέν δικαιοῦται καμιᾶς βοήθειας ἀπό τό U.N.R.W.A. ἤ δικαιοῦται μόνο περιορισμένης βοήθειας. Στό Τέλ ἀλ-Ζάατερ, ἕνα ἀπό τά φτωχότερα στρατόπεδα, σ'ἕνα συνολικό πληθυσμό 12.000 περίπου προσφύγων τό 1972, 3. 540 ἔπαιρναν μερίδες τροφίμων, 1.000 ἀπολάμβαναν ἰατροφαρμακευτικές καί ἐκπαιδευτικές ὑπηρεσίες καί γύρω στίς 6.500 μόνον ἐκπαιδευτικές ὑπηρεσίες.
19. Ἡ Ἀνώτερη Ἀραβική Ἐπιτροπή ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει (βλ. σημείωση 2, σχετικά μέ τήν παμπαλαιστινιακή κυβέρνηση τῆς Γάζας), λειτουργώντας ὡς ἑστία παλαιστινιακοῦ ἐθνικισμοῦ καί ἐκδίδοντας τό περιοδικό «Φαλαστήν». Ὁ Μουφτής συνέχισε νά παίρνει μιά μικρή ἐπιχορήγηση ἀπό τήν Ἀραβική Ἕνωση ὥς τό θάνατό του τό 1974.
20. Οἱ Παλαιστίνιοι στήν Ἰορδανία καί τή Συρία ἐνθαρρύνονταν νά καταταγοῦν στούς ἐθνικούς στρατούς, καί στή Συρία ὑπόκεινταν σέ στρατολογία.
21. Γιά παράδειγμα, οἱ Παλαιστίνιοι πού δέν ἔχουν τή λιβανική ὑπηκοό-

τητα δέν ἐπιτρέπεται νά ἐργασθοῦν σέ τράπεζες, μεγάλες ξένες ἑταιρίες, ξενοδοχεῖα ἤ ὡς ὁδηγοί ταξί.

22. Ἦταν τόσο μεγάλη ἡ ἀπροθυμία τῶν Λιβανέζων νά δόσουν κάτι γραφτό, ὥστε στά 14 χρόνια τῆς λειτουργίας τους τά γραφεῖα τῆς Ο.Α.Π. στή Βηρυτό πῆραν μόνο 10 ἐπίσημα γράμματα. Ὅλη ἡ ἐπικοινωνία γινόταν τηλεφωνικά.

23. Ἡ θητεία τοῦ Προέδρου Ἑλού ἦταν ἀπό τό 1964 ὥς τό 1970.

24. Μαῦρος Σεπτέμβρης: τό ὄνομα πού δίνουν οἱ Παλαιστίνιοι στήν πιό παρατεταμένη σύρραξη, τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1970, ἀνάμεσα στό ἰορδανικό καθεστώς καί τό παλαιστινιακό Ἀντιστασιακό Κίνημα.

25. Ἀπό τόν πρόσφατο ἐμφύλιο πόλεμο καί μετά, οἱ λιβανικές Ἀρχές δυσκόλεψαν περισσότερο τή χορήγηση ἀδειῶν ἀποδημίας σέ Παλαιστίνιους, ἐπιμένοντας νά προσκομίσουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἔγγραφες ἀποδείξεις ὅτι εἶχαν δηλωθεῖ στό U.N.R.W.A.

26. Ἡ ἐντύπωση τῆς ἐξάρτησης τῶν προσφύγων ἀπό τό U.N.R.W.A. ἦταν τόσο διάχυτη, ὥστε ἐπηρέασε ἀκόμα καί Ἄραβες πολιτικούς ἀναλυτές. Π.χ. ὁ Λιβανέζος μαρξιστής Σαμίρ Φραντζιέχ, στό How Revolutionary is the Palestinian Resistance?», *Journal of Palestine Studies* (χειμώνας 1972), ἔγραψε: «οἱ πρόσφυγες, διωγμένοι τό 1948 ἀπό τή γῆ πού καλλιεργοῦσαν, δέν ἐντάχθηκαν ποτέ ἀπό τότε σέ καμιά οἰκονομική παραγωγική διαδικασία, κι ἔτσι δέν ξέρουν τίποτα γιά τήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση, στήν ὁποία ὑπόκειται ἕνα φυσιολογικό προλεταριάτο καί κατά τῆς ὁποίας ἐξεγείρεται τελικά, μέ σκοπό τήν ἐγκαθίδρυση ἑνός νέου συστήματος κοινωνικῶν σχέσεων» (σελ. 53).

27. Y. Sayigh, *στό πιό πάνω.*

28. Ἀπό παλιότερες ἔρευνες γιά τά χωριά, πού ἔγιναν στή διάρκεια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, παίρνω ἕνα μέσο μέγεθος 5,5 ἀτόμων ἀνά οἰκογένεια. Ἔχοντας ὑπόψη μου τίς προσφυγικές οἰκογένειες, γιά τίς ὁποῖες διαθέτω στοιχεῖα, νομίζω πώς τό μέγεθος αὐτό εἶναι ὑπερβολικά μικρό, ἔστω κι ἄν ἡ παιδική θνησιμότητα αὐξήθηκε ὁπωσδήποτε ἔντονα στά πρῶτα χρόνια τῆς διασπορᾶς. Κατά πάσα πιθανότητα, ὁ ὑπολογισμός πού κατέληξε σ' αὐτό τό νούμερο δέν πῆρε ὑπόψη του τή «μείζονα» οἰκογένεια.

29. Sayigh, *στό πιό πάνω*, Παράρτημα C, Μέρος V.

30. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ γάμου μᾶς ὁδηγεῖ σέ ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις γιά τή στάση τῶν χωρικῶν ἐκείνη τήν ἐποχή. Οἱ γονεῖς τοῦ ἀγοριοῦ τό ἀνάγκασαν νά παντρευτεῖ ἕνα κορίτσι ἀπό τό ἴδιο χωριό α) ἐπειδή οἱ γονεῖς της εἶχαν ἕνα μικρό κλῆρο γῆς, καί β) ἐπειδή, ἄν τό «τύλιγε» σέ γάμο μιά Λιβανέζα, θ' ἀναγκάζονταν νά δόσουν σ' ἀντάλλαγμα μιά ἀπό τίς κόρες τους κι ἔτσι θά ἦταν ἀναγκασμένοι νά τήν ἀφήσουν πίσω τους ὅταν θά γύριζαν στήν Παλαιστίνη.

31. Ὅταν ἕνα λιβανικό κυβερνητικό διάταγμα ἀπαγόρεψε στούς Παλαιστίνιους νά ἐργάζονται σέ τράπεζες, ὁ ἄνδρας τῆς Μπ. Σ. ἔχασε τή θέση πού εἶχε ὡς νυχτοφύλακας, ἄν καί, χάρη στήν τυπική ἀραβική

φιλαλληλία, ἐξακολούθησε νά εἶναι λαθραῖα στή μισθολογική κατάσταση γιά ἀρκετούς μῆνες μετά τήν ἀπόλυσή του. Ἡ τράπεζα ὅπου δούλευε ἦταν σχεδόν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπανδρωμένη μέ Παλαιστίνιους, ἀλλά κανένας τους ἐκτός ἀπ' αὐτόν δέν ἔχασε τή δουλειά του· ὅλοι τους εἶχαν τή λιβανική ὑπηκοότητα.

32. Τά σχολεῖα τοῦ U.N.R.W.A. δέν δέχονται παιδιά μικρότερα ἀπό ἕξι χρόνων, οὔτε πέρα ἀπό τήν Τετάρτη γυμνασίου. Τό U.N.R.W.A. καί ἄλλοι ὀργανισμοί δίνουν ὑποτροφίες στούς καλύτερους μαθητές γιά νά συνεχίσουν τή φοίτησή τους, ἀλλά ἀπό τίς ὑποτροφίες αὐτές ὠφελοῦνται ἴσως λιγότερα ἀπό 8% τῶν παιδιῶν πού ζοῦν στά στρατόπεδα.

33. Τό *Σερτιφικά* (πιστοποιητικό) εἶναι τό κατώτερο δίπλωμα πού παίρνει κανείς στό λιβανέζικο ἐκπαιδευτικό σύστημα καί πιστοποιεῖ τήν ἀποπεράτωση τῶν σπουδῶν τῆς στοιχειώδους βαθμίδας μονάχα. Οἱ ἐμπορικοί ὀργανισμοί στόν Λίβανο δίνουν συχνά στόν ἑαυτό τους ἠχηρούς τίτλους, χρησιμοποιώντας ὅρους ὅπως «ἐθνικός», «ἵδρυμα» ἤ «κέντρο».

35. Ἡ σημασία πού ἔχει τό ντύσιμο στήν ἀραβική/μουσουλμανική κουλτούρα φαίνεται καθαρά ἀπό αὐτή τή φράση. Οἱ πρόσφυγες ὑπόφεραν πολύ περισσότερο ἀπό τή βρώμα καί τά κουρελιασμένα ροῦχα παρά ἀπό τήν πείνα. Σήμερα, σπάνια βλέπει κανείς στά στρατόπεδα ἐνήλικο Παλαιστίνιο μέ βρώμικα καί ἀσιδέρωτα ροῦχα.

36. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πώς οἱ Ἄραβες ἔκαναν μεγάλες δωρεές στούς πρόσφυγες, μέσω κυβερνήσεων, θρησκευτικῶν ἱδρυμάτων καί ἰδιωτικῶν φιλανθρωπικῶν φορέων. Ὁ Sayigh, *στό πιό πάνω*, ἀναφέρει μιά δωρεά 8 ἑκατομμυρίων συριακῶν λιρῶν ἀπό τή συριακή κυβέρνηση. Ἀπό τό ποσό αὐτό, 2 ἑκατομμύρια ἦταν ἐθελοντικές εἰσφορές τοῦ πληθυσμοῦ.

37. Ἐπειδή στόν Λίβανο, οἱ ἀπολυτήριες ἐξετάσεις, τό *Μπακαλωρεά*, εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολες, πολλοί Παλαιστίνιοι μαθητές δίνουν ἐξετάσεις στή Συρία ἤ στήν Αἴγυπτο γιά νά πάρουν τό εὐκολότερο *τοουιτζιχιγέχ*.

38. Βλ. N. Shaath, «Palestinian High Level Manpower», *Joyrnal of Palestinian Studies* (χειμώνας 1972), καί A. B. Zahlan, «Palestine's Arab Population», *J.P.S.*, (καλοκαίρι 1974).

39. Γιά νά περιορισθεῖ ἡ ροή πρός τή μεσαία τάξη τῶν ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν, τό λιβανέζικο *Μπακαλωρεά* ἔχει γίνει τόσο δύσκολο, ὥστε οἱ μαθητές σπάνια περνοῦν τίς ἐξετάσεις αὐτές πρίν ἀπό τά 18 ἤ 19 τους χρόνια (μέ ἀποτέλεσμα ν' αὐξάνονται ἔτσι καί τά κέρδη τῶν σχολείων). Λίγα εἶναι τά ἐπαγγέλματα, ἀκόμα καί τά τεχνικά καί πρακτικά ὅπως τοῦ νοσοκόμου, πού μπορεῖ ν' ἀσκήσει κανείς χωρίς *Μπακαλωρεά*.

40. Τά τελευταῖα δύο χρόνια, τό Ἀντιστασιακό Κίνημα ἄνοιξε πολλά μικρά ἐκπαιδευτικά κέντρα, ὅπου ἀποκτᾶ κανείς ἁπλές πρακτικές γνώσεις στό ράψιμο, τή νοσοκομειακή περίθαλψη, τή φαρμακευτική,

τήν ἐργαστηριακή δουλειά. Οἱ ἐκπαιδευόμενοι στίς βιομηχανικές τέχνες στέλνονται ὅλο καί πιό συχνά στό ἐξωτερικό, γιά νά παρακολουθήσουν σεμινάρια πού ὀργανώνονται ἀπό φιλικές κυβερνήσεις.

41. Γιά μιά καλή ἐπισκόπηση τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν στά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου, βλ. B. Sirhan, «Palestinian Refugee Life in Lebanon», *J.R.S.*, (χειμώνας 1975).

42. S. Ayoub, *Class Structure of the Palestinians* (στά ἀραβικά), διπλωματική διατριβή στό ἀραβικό πανεπιστήμιο τῆς Βηρυτοῦ (1977).

43. Ἡ ἀραβική λέξη *μουγουαζέφ* (ὑπάλληλος) ἔχει μιά ἔντονη χροιά εὐυποληψίας. Ἕνας *μουγουαζέφ* μπορεῖ νά μήν ἔχει ἐξουσία ἤ ὑψηλό μισθό, ἀλλά ἡ δουλειά του εἶναι καθαρή καί σχετικά σίγουρη.

44. Βλ. G. Amin, *The Modernization of Poverty*, (E.J. Bpill, Λάιντεν, 1974), σελ. 24, 84.

45. H. Mundus, *Al-'Amal Wa Al-'Umal Fi Al-Mukhayam Al-Falasteeni*, (Κέντρο Παλαιστινιακῶν Ἐρευνῶν, Βηρυτός, 1974).

46. Οἱ Λιβανέζοι ἐργοδότες ἔκαναν συχνά τό λάθος νά νομίζουν πώς οἱ Παλαιστίνιες θά ἦταν λιγότερο πολιτικοποιημένες ἀπό τούς ἄνδρες.

47. Σ'ἕνα συνολικό ἀριθμό 100.000 περίπου Παλαιστινίων ἐργατῶν πού ὑπῆρχαν στόν Λίβανο τό 1969, μόνο 2.362 εἶχαν ἄδειες ἐργασίας (Mundus, *στό πιό πάνω*).

48. Ὁ Mundus ἀπαριθμεῖ τά ἑξῆς ἐπαγγέλματα: ξυλουργική (460)· μαγειρική (379)· οἰκοδομές (260)· μηχανικοί γκαράζ (200)· οἰκιακοί βοηθοί (150, ὅλες γυναῖκες)· ἐργάτες σιδήρου καί μηχανικοί (173)· ὑφαντουργία (125)· γεωργία (60)· ὑπάλληλοι καταστημάτων, ἐργαζόμενοι σέ γραφεῖα καί ἑστιατόρια (50)· πλαστικά καί καουτσούκ (30)· σαπούνια καί καλλυντικά (20)· καθαριστήρια (25)· μικροπωλητές (35)· πλανόδιοι πωλητές (25)· λαχειοπῶλες (22)· ὑδραυλικοί (20)· πωλητές φωτιστικοῦ πετρελαίου (11)· λιμενεργάτες (10).

49. Ὁ κατάλογος τοῦ Mundus, μέ τίς διατυπώσεις πού χρειάζονται γιά νά πάρει κανείς ἄδεια ἐργασίας, δίνει μιά εἰκόνα τῆς καταπίεσης πού ἀσκεῖ ἡ γραφειοκρατία: α) ἔγγραφη βεβαίωση ἀπό τόν ἐργοδότη (σέ κάθε ἀλλαγή ἐργασίας ἀπαιτοῦνται νέες ἄδειες)· β) καταβολή τέλους ὕψους 15 λιβανικῶν λιρῶν (3 ἀγγλικῶν)· γ) πιστοποιητικό ὑγείας ἀπό «ἀναγνωρισμένο» γιατρό (3-5 λιβανικές λίρες)· δ) δύο φωτογραφίες διαβατηρίου (3,50 λιβανικές λίρες οἱ ἔξι)· ε) ὑπογραφή συμβολαιογράφου (7-10 λιβανικές λίρες), σύν χαρτόσημο τῆς 1 λίρας γιά τή σύνταξη τοῦ πρακτικοῦ ἀπό τόν συμβολαιογράφο· στ) χαρτόσημα τῶν 2 λιρῶν γιά τήν ἄδεια· ζ) ἀπώλεια τουλάχιστο μιᾶς μέρας ἐργασίας, γιά νά παραλάβει κανείς τά χαρτιά του ἀπό τό Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν. Ἡ καθυστέρηση ἀνανέωσης τῆς ἄδειας τιμωρεῖται μέ πρόστιμο 105 λιβανέζικων λιρῶν (21 ἀγγλικῶν). Ἐπειδή τό μόνο μέρος ὅπου ἐκδίδονται οἱ ἄδειες εἶναι ἡ Βηρυτός, ὅσοι ἐργάζονται στίς ἐπαρχίες εἶναι ἀναγκασμένοι νά χάνουν πρόσθετο χρόνο καί χρήματα μέ τίς μετακινήσεις τους.

50. 'Ο Zahlan, *στό πιό πάνω*, ὑπολογίζει πώς τό 1980 θά ὑπάρχουν στόν Περσικό Κόλπο 1.000.000 ξένοι ἐργάτες.

51. 'Ο Jabotinsky ἔκανε τό 1937, σέ μιά βρεταννική ἐπιτροπή ἔρευνας, μιά δήλωση πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτική γιά τή βασική στάση τοῦ σιωνισμοῦ ἀπέναντι στούς Παλαιστίνιους Ἄραβες: «... 'Η Παλαιστίνη, κι ἀπό τίς δύο ὄχθες τοῦ 'Ιορδάνη, θά κατοικεῖται ἀπό Ἄραβες, ἀπό τούς ἀπογόνους τους καί ἀπό πολλά ἑκατομμύρια 'Εβραίους. Αὐτό πού δέν ἀρνοῦμαι εἶναι ὅτι κατά τή διαδικασία αὐτή οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης θά γίνουν ἀναγκαστικά μιά μειονότητα στήν ὕπαιθρο τῆς Παλαιστίνης. 'Αρνοῦμαι ὅμως ὅτι *αὐτό* εἶναι ἀπανθρωπιά. Εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης θά προτιμοῦσαν νά γίνει ἡ Παλαιστίνη τό ὑπ' ἀριθμό 4,5 ἤ 6 ἀραβικό κράτος — αὐτό τό καταλαβαίνω θαυμάσια· ἀλλά ὅταν τό ἀραβικό αἴτημα συγκρούεται μέ τήν ἀνάγκη μας ὡς 'Εβραίων νά σωθοῦμε, εἶναι σάν νά συγκρούεται ἡ ὄρεξη τοῦ καλοφαγᾶ μέ τίς ἀνάγκες τοῦ ὑποσιτισμένου». J. Bowyer Bell, *Terror out of Zion*, (St. Martin's Press, Νέα 'Υόρκη, 1977), σελ. 29-30.

52. Δέν πίστευα αὐτή τήν ἱστορία ὥσπου μοῦ τήν ἐπιβεβαίωσε μιά Λιβανέζα ἀπό τήν Τρίπολη πού εἶχε παντρευτεῖ Παλαιστίνιο. 'Αναμφίβολα ἐπρόκειτο γιά ἕνα πείραγμα, πού συσχέτιζε πρωτόγονα τή φτώχεια μέ τήν κατάσταση τοῦ ζώου.

53. Ἕνα καλό παράδειγμα γιά τή θεώρηση τῆς «ἀνωμαλίας» τῶν Παλαιστινίων ὡς αὐτονόητης εἶναι ἕνα γράμμα πού ἔγραψε ἕνας ἀγανακτισμένος Λιβανέζος πολίτης στήν ἐφημερίδα τῆς Βηρυτοῦ «L'Orient», ὅταν τό σπίτι του καταστράφηκε ἀπό πύραυλο στόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ Λιβάνου: «Μήπως εἶμαι κανένας Παλαιστίνιος πρόσφυγας, πού περιμένει σ' ἕνα στρατόπεδο νά τόν ἐπαναπατρίσει ὁ ΟΗΕ; Ὄχι, εἶμαι Λιβανέζος πολίτης, πού ἔβαλε τίς οἰκονομίες μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς στό σπίτι του...». Εἶναι φανερός ὁ ὑπαινιγμός: εἶναι φυσικό νά πέφτουν πύραυλοι πάνω στούς Παλαιστίνιους ἀλλά ὄχι πάνω σέ Λιβανέζους πολίτες· αὐτό ἀποτελεῖ παραβίαση τῆς ἠθικῆς τάξης.

54. Οἱ πρόσφυγες στά στρατόπεδα λένε συχνά: «Ἕνας ἄνδρας μπορεῖ νά μήν ἔχει τίποτα, ἀλλά ἔχει τήν τιμή του». 'Αποτελεῖ μέρος τῆς ἰδεολογίας τῆς τιμῆς τό νά εἶναι ἡ τιμή «ἀνώτερη», σ' ἀντίθεση μέ τά «εὐτελῆ» ὑλικά πράγματα, καί ἡ συχνή ἐπίκλησή της ὀφείλεται ἀναμφίβολα στή φτώχεια. 'Η τιμή χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιά τή θεμελίωση διαφόρων αἰτημάτων, π.χ. τοῦ αἰτήματος γιά παροχή βοήθειας.

55. Οἱ ζωομορφικές ἐκφράσεις διανθίζουν συχνά τίς περιγραφές τῶν Παλαιστινίων γιά τήν κατάστασή τους, π.χ.: «'Υπάρχουν Ἄραβες πού μᾶς φέρονται χειρότερα κι ἀπό ζῶα».

56. 'Η ἀραβική κουλτούρα ἀποδίδει ἐξίσου μεγάλη σημασία στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου ὅση καί στή φραστική εὐγένεια, πράγμα πού εἶναι μέρος τῆς ἰδεολογίας τῆς φιλοξενίας. Τό πρόσωπο πρέπει νά ἐκφράζει πάντα προσήνεια καί ζεστασιά.

57. Οἱ πρόσφυγες ἔλεγαν: «῞Οταν κάτι πάει στραβά, πάντα φορτώνουν τό φταίξιμο στούς Παλαιστίνιους». Μερικοί διηγήθηκαν ἱστορίες πού εἶχαν γιά θέμα ψεύτικες κατηγορίες γιά κλοπή.
58. Οἱ προσβλητικές ἐκφράσεις εἶναι διαβαθμισμένες. Ἡ πιό ἤπια εἶναι ἡ ἄμεση βρισιά, ἡ πιό βαρειά ἐκείνη πού στρέφεται κατά τῆς θρησκείας τοῦ θύματος ἤ τῶν μεγαλύτερων στήν ἡλικία μελῶν τῆς ὁμάδας του («Τούς πρωτότοκους σας τούς ἔχουμε τοῦ χεριοῦ μας»). Μιά ἰδιαίτερα προσβλητική φράση, πού ἐκτοξεύεται συχνά ἐναντίον τῶν Παλαιστινίων, εἶναι: «Νά πᾶτε στή χώρα σας!».
59. Οἱ ἐπαφές ἀνάμεσα στά τμήματα τῶν οἰκογενειῶν πού ζοῦν μέσα στό Ἰσραήλ κι ἐκεῖνα πού ζοῦν ἔξω ἀπ'αὐτό ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολες στίς δύο πρῶτες δεκαετίες. Πρόσφατα, ὅσοι ἔχουν συγγενεῖς τους στό Ἰσραήλ ἀπόκτησαν τή δυνατότητα νά κάνουν σύντομες ἐπισκέψεις.
60. Σ'ἕνα δεῖγμα εἴκοσι ἀτόμων, κατέγραψα τόν ἀριθμό τῶν χωρῶν στίς ὁποῖες οἱ ἐρωτηθέντες εἶχαν συγγενεῖς. Ὁ ἀριθμός αὐτός δέν ἦταν ποτέ μικρότερος ἀπό τρία, καί σέ δύο περιπτώσεις ἦταν ὀχτώ.
61. Πολλοί φοιτητές καί ἐργάτες ἐπέστρεψαν γιά ν'ἀγωνισθοῦν στόν Λίβανο κατά τό ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀλλά κανένας δέν μπόρεσε νά μπεῖ στό Τέλ ἀλ-Ζάατερ μετά τήν περικύκλωσή του ἀπό τούς δεξιούς χριστιανούς καί τούς Σύρους.
62. Γιά νά δόσω μιά ἰδέα τῆς δύναμης τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν στά στρατόπεδα: μιά οἰκογένεια πού γνώρισα ἔχασε ἕνας ἀπό τούς νέους ἄνδρες της στό λιβανικό πόλεμο· ἦρθαν γιά νά τόν πενθήσουν μέλη ἀπό τή Βαγδάτη, τό Ἀμπού Ντάμπι καί τή Σοβιετική Ἕνωση.
63. Βλ. F. Jabber, «The Palestinian Resistance and Inter-Arab Politics», στό: Quandt, Jabber καί Lesch, *The Politics of Palestinian Nationalism*, Rand Corp., (University of California Press, Μπέρκλεϋ, 1973).
64. Δυνάμεις Ἐσωτερικῆς Ἀσφαλείας: ἕνας γενικός ὅρος πού καλύπτει διάφορους κλάδους τῶν λιβανικῶν σωμάτων ἀσφαλείας, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν μονάδων ἀντιμετώπισης ταραχῶν.
65. Τά σχέδια αὐτά τά ἐμπνεύσθηκε τό U.N.R.W.A.
66. Μιά ἀνώτερη βαθμίδα στό συριακό σύστημα ἐξετάσεων ἀπ'ὅτι τό *τοουιτζιχιγέχ*.
67. Ὁ Καμάλ Τζουμπλάτ, ἀρχηγός τῆς δρούσικῆς αἵρεσης καί τοῦ Λαϊκοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, δολοφονήθηκε λίγο μετά τόν τερματισμό τοῦ λιβανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τόν Μάρτιο τοῦ 1977.
68. Βλ. κεφ. 2, σημείωση 77.
69. Ἡ Παλαιστίνη, ἡ Συρία καί ὁ Λίβανος ἀποτελοῦσαν στήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας μιά περιοχή χωρίς ἐσωτερικά σύνορα, ἔτσι ὥστε δέν εἶναι παράξενο νά ἔχει ἕνας Παλαιστίνιος Ἄραβας γονεῖς ἤ παπποῦδες πού κατάγονται ἀπό ἔξω ἀπό τήν Παλαιστίνη.
70. Ὁ ὁμιλητής ἦταν δάσκαλος στό στρατόπεδο Τέλ ἀλ-Ζάατερ.
71. Παρόλο πού ἡ καταπίεση στήν Ἰορδανία ἦταν πιό συστηματική ἀπ' ὅτι στόν Λίβανο, ὁ βασιλιάς μποροῦσε καί νά δείχνει ἐπιείκεια. Ἕνας Παλαιστίνιος ἀπό τό Ἀμμάν εἶπε: «Τό ἰορδανικό καθεστώς εἶναι

πολύ ἔξυπνο. 'Απελαύνουν ἕναν ἐπειδή ἔχει πολιτική δράση, καί μετά ἀπό κάμποσο τοῦ λένε πώς μπορεῖ νά γυρίσει, *ἀχλάν οὐασαχλάν!* Τοῦ δίνουν δουλειά, μισθό, ἴσως καί κανένα ὑπουργεῖο. Μ'αὐτόν τόν τρόπο τόν «καῖνε» μπροστά στίς μάζες, λέγοντάς τους: «Αὐτός εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού κόβατε τό κεφάλι σας γιά τήν ἀκεραιότητά του!»»

72. Τόν 'Ιανουάριο τοῦ 1961, τό Λ.Κ.Σ. στόν Λίβανο ἐπιχείρησε πραξικόπημα ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος, πού ὅμως ἀπότυχε.

73. Ὅταν μοῦ διηγιόταν αὐτή τήν ἱστορία, ἡ γυναίκα του εἶπε: «Ὅταν θυμᾶμαι τί τοῦ ἔκαναν, νιώθω πώς *ὁλάκερη ἡ οἰκογένεια πρέπει νά πάρει ὅπλα καί νά πολεμήσει.* Τί κακό κάναμε; Μαζεύαμε λεφτά γιά τό Κίνημα!».

74. Τό 'Αραβικό 'Εθνικιστικό Κίνημα ἦταν ἡ ὀργάνωση πού καταδίωκαν περισσότερο οἱ λιβανικές 'Αρχές. 'Επίσης ἦταν μιά ἀπό τίς καλύτερα ὀργανωμένες.

75. 'Η γυναίκα πού μοῦ ἀφηγήθηκε αὐτή τήν ἱστορία σχολίασε: «'Υπάρχουν καί *μερικοί* καλοί Λιβανέζοι!»

76. 'Αλλά οἱ παρατηρήσεις αὐτές ἔγιναν ἀπό γυναῖκες, πού συχνά κάνουν πολύ πιό ἄμεση καί ὀξύτερη κριτική κατά τῶν ἀραβικῶν κυβερνήσεων ἀπ'ὅτι οἱ ἄνδρες, πού τείνουν πιό συχνά νά ὑποστηρίζουν ἐπίσημες θέσεις.

4

Η ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

«Πάντοτε πιστεύαμε καί διακηρύσσαμε... ὅτι ὁ ἔνοπλος ἀγώνας δέν εἶναι αὐτοσκοπός. Εἶναι μέσο γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός μεγάλου ἀνθρωπιστικοῦ σκοποῦ. Ἀπό τό 1917 κι ἔπειτα ἡ Παλαιστίνη ἦταν ἀδιάκοπα θέατρο πολέμων, ἐπαναστάσεων καί αἱματηρῶν συγκρούσεων. Ἦρθε ὁ καιρός νά ζήσει αὐτή ἡ χώρα κι ὁ λαός της εἰρηνικά, ὅπως τά ἄλλα ἀνθρώπινα πλάσματα. Κρατᾶμε ὅπλα γιά νά πετύχουμε ἕναν ἀληθινά εἰρηνικό διακανονισμό τοῦ προβλήματος, κι ὄχι ἕναν ἐπίπλαστο διακανονισμό βασισμένο στήν ἐπιβολή τῆς βίας καί τοῦ ρατσισμοῦ. Ἡ εἰρήνη αὐτή δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ παρά μόνο μέσα στά πλαίσια ἑνός δημοκρατικοῦ κράτους στήν Παλαιστίνη». (Ἀμού Ἰγιάντ)[1]

ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ὁ πόλεμος τῶν ἕξι ἡμερῶν

Εἶναι δύσκολο νά ἀπομονώσουμε τό Παλαιστινιακό Ἀντιστασιακό Κίνημα (Π.Α.Κ.) ἀπό τήν ἱστορική συγκυρία καί διάθεση πνευμάτων, ἀπό τήν ὁποία ξεπρόβαλε, λίγο μετά τόν πόλεμο τῶν ἕξι ἡμερῶν, σάν φοίνικας μέσα ἀπό τή στάχτη, ἐμψυχώνοντας ἕνα ὁλόκληρο ἔθνος ταπεινωμένο ἀπό τή συντριβή τῶν ἀραβικῶν στρατῶν. Σ'αὐτή τήν πρώτη της ἐκθαμβωτική ἐμφάνιση, ἡ Ἀντίσταση ἔδρεψε τούς καρπούς μιᾶς ἡρωολατρείας πού προέρχονταν ἀπό ἕνα πλατύ φάσμα τῆς ἀραβικῆς κοινῆς γνώμης, καθώς οἱ ἐθνικιστές τῶν σαλονιῶν ἔφταναν στό σημεῖο ν'ἀποκαλοῦν τούς *φενταγήν* «ἄγγελους» καί «λυτρωτές». Αὐτό τό εἶδος ὑποστήριξης ἔδειξε σύντομα τή ρηχότητά του, ἀλλά γιά ἕνα διάστημα ἄσκησε πίεση στά ἀραβικά καθεστῶτα γιά νά δόσουν στό Π.Α.Κ. ἐπίσημη ἐνίσχυση. Γιά τά ἀραβικά καθεστῶτα, τό Ἀντιστασιακό Κίνημα

(πού εἶχαν προσπαθήσει νά τό καταπνίξουν πρίν ἀπό τό 1967) εἶχε τώρα μιά εἰδική χρησιμότητα, γιατί θά ἀποσποῦσε τήν προσοχή τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τήν ἧττα καί θά τῆς ἔδινε καινούργιες ἐλπίδες. Ἡ ἀπαγόρευση πού εἶχε ἐπιβληθεῖ προπολεμικά στόν Τύπο νά γράφει γιά τίς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀνταρτῶν ἄρθηκε, καί ἐπιτράπηκε στίς διάφορες ὁμάδες τοῦ Π.Α.Κ. νά στρατολογοῦν φανερά μέλη, νά ἐκπαιδεύονται καί νά δίνουν δημοσιότητα στήν ὕπαρξή τους.

Τό 1967, πολλές ἀπό τίς μικρές ὁμάδες πού εἶχαν συγκροτηθεῖ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 εἶχαν ἤδη συγχωνευθεῖ, καί ἡ «Φάτεχ» εἶχε προβάλει ὡς ἡ πιό ἰσχυρή. Ἡ δύναμή της βασιζόταν σ'ἕνα συνδυασμό ὑποστήριξης ἀπό τίς διάφορες παλαιστινιακές τάξεις, πλατειᾶς ἐθνικῆς στρατηγικῆς, καλῶν σχέσεων μέ τίς περισσότερες ἀραβικές κυβερνήσεις καί δημοτικότητας ἀνάμεσα στίς μάζες. Ἡ ἡγεσία της ἀμφισβητήθηκε ἔντονα ἀπό ἄλλες ὁμάδες, ἰδιαίτερα ἀπό τό Λαϊκό Μέτωπο γιά τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης (Λ.Μ.Α.Π.),[2] ἀλλά ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ἡ «Φάτεχ» τόν Φεβρουάριο τοῦ 1969 νά ἀναδεχθεῖ τήν ἡγεσία τῆς Ὀργάνωσης γιά τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης (Ο.Α.Π.) ἐπιβεβαίωσε τόν χαρακτήρα της ὡς ἑνός κόμματος πού πάνω ἀπ'ὅλα ἦταν ἐθνικιστικό. Ἡ Ο.Α.Π. πέρασε ὥς ἕνα βαθμό ἀπό ἐπαναστατικό μετασχηματισμό, μέ τήν Ἐθνοσυνέλευση ν'ἀντιπροσωπεύει τώρα τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες καί ὄχι γεωγραφικές περιοχές καί κοινωνικούς τομεῖς, ὅπως πρωτύτερα. Ἡ Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή, πού ἐκλεγόταν ἀπό τήν Ἐθνοσυνέλευση στίς ἐτήσιες συνόδους της, περιλάμβανε τώρα ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν μεγάλων ἀντιστασιακῶν ὁμάδων,[3] καθώς καί μερικούς ἀνεξάρτητους. Ἐπαναδραστηριοποιημένη ἀπό τό Ἀντιστασιακό Κίνημα, ἡ Ο.Α.Π. ἀπόκτησε τό δικαίωμα νά μιλάει στό ὄνομα τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ.

Γιά τούς ἡγέτες τῆς «Φάτεχ», ἡ ἐπιτακτική ἀνάγκη πού δημιούργησε ἡ ἧττα τοῦ 1967 ἦταν νά ἐμποδισθοῦν οἱ ἀραβικές κυβερνήσεις νά διαπραγματευθοῦν, ἀπό θέση ἀδυναμίας, τόν τερματισμό τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα μέ ἀντάλλαγμα τήν ἀποχώρηση τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τά ἐδάφη πού εἶχε καταλάβει στόν πόλεμο τοῦ Ἰουνίου. Ἡ μακροπρόθεσμη ἐλπίδα πού ἔτρεφαν ἦταν ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Παλαιστινίων ἀνταρτῶν θά λειτουργοῦσαν ὡς σπινθήρας, πού θά ἀναζωπύρωνε τόν γενικότερο ἀραβικό ἀγώνα ἐναντίον τῆς ἰμπεριαλιστικῆς κυριαρχίας — ἀγώνα πού εἶχε ἀτονήσει ἐξαιτίας τῶν στενῶν συμφερόντων τῶν νεοαποικιακῶν καθεστώτων. Ὡστόσο, ὅσο ἀκαταμάχητη κι ἄν

φαινόταν στήν ἡγεσία τῆς «Φάτεχ» ἡ λογική ἑνός πλατιοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἀραβικῶν δυνάμεων ἐναντίον ἑνός Ἰσραήλ πού τώρα κατεῖχε τμήματα τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καί τῆς Ἰορδανίας[4] (καθώς καί ὁλόκληρη τήν Παλαιστίνη), ὑπῆρχαν ἰσχυρότερα συμφέροντα, πού ἐμπόδιζαν τήν παγίωση ἑνός τέτοιου συνασπισμοῦ. Ἐνῶ ἡ ντροπή τοῦ πολέμου τῶν ἕξι ἡμερῶν ἔπεφτε σιγά-σιγά στή λήθη, τά καθεστῶτα ἐξακολουθοῦσαν νά χρειάζονται τό Παλαιστινιακό Ἀντιστασιακό Κίνημα, γιά ν'ἀσκήσουν πίεση στό Ἰσραήλ καί νά τό ἀναγκάσουν νά διαπραγματευθεῖ, καθώς ἐπίσης καί ὡς ὅπλο στούς μεταξύ τους ἀνταγωνισμούς. Ἀλλά κανένα τους δέν εἶχε ὄρεξη νά συρθεῖ σ'ἕναν λαϊκό ἀπελευθερωτικό πόλεμο.

Ἔτσι, παρόλο πού ὁ πόλεμος τῶν ἕξι ἡμερῶν τά στιγμάτισε καί τά ἐξασθένισε προσωρινά, τά ἀραβικά καθεστῶτα οὔτε συνθηκολόγησαν οὔτε πῆραν τόν δρόμο τοῦ λαϊκοῦ μαζικοῦ ἀγώνα, στόν ὁποῖο καλοῦσε τό Π.Α.Κ. Ἀντί γι'αὐτό, συνέχισαν τήν πολιτική πού ἀκολουθοῦσαν καί προπολεμικά, δηλαδή νά ἐναλλάσσουν τή στρατιωτική ἀπειλή μέ τήν πολιτική καί διπλωματική δραστηριότητα στή διεθνή σκηνή. Οἱ ἐπαναστάσεις σάν κι αὐτές πού πυροδοτήθηκαν ἀπό τήν ἥττα τοῦ 1948 δέν γνώρισαν τήν ἀκόμα συντριπτικότερη ἥττα πού ὑπέστησαν τά ἀραβικά καθεστῶτα δυό δεκαετίες ἀργότερα.[5] Ἀντίθετα, αὐτό πού συνέβη ἦταν μιά γνήσια ἐπανάσταση στό ἐπίπεδο τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν, ἔστω κι ἄν ἡ ἐπανάσταση αὐτή ἔμεινε ἀπό μιά ἄποψη ἀνολοκλήρωτη. Γι'αὐτές, τό κάλεσμα τοῦ Π.Α.Κ. γιά ἀνάληψη δράσης εἶχε βαθειά καί διαρκή ἐπίδραση, γιατί αἰσθάνθηκαν πώς ἦταν ἡ πρώτη αὐθεντική ἀπάντηση στήν κρίση τους. Ἦταν «ὁ δρόμος πρός τήν Παλιννόστηση», ἡ ἔξοδος ἀπό τόν ζόφο τῶν στρατοπέδων, ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀνθρώπινης ἰδιότητάς τους.

Τό Π.Α.Κ. ἀπευθυνόταν στούς νέους, τούς καταπιεσμένους καί τούς ἀπόκληρους. Γιά πολλούς Παλαιστίνιους, ὁ ἔνοπλος ἀγώνας ἦταν μιά μορφή ἐξέγερσης ἐναντίον τῆς ἀραβικῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς γραφειοκρατίας πού εἶχε ἐκμεταλλευθεῖ τήν ἰσραηλινή ἀπειλή γιά νά συγκεντρώσει ἐξουσίες γιά δικό της λογαριασμό, καί πού κατόπιν εἶχε προβάλει τή στρατιωτική καί πολιτική ἰσχύ τοῦ Ἰσραήλ ὡς πρόφαση γιά νά δικαιολογήσει τήν ἀποτυχία της νά ἀντιμετωπίσει πετυχημένα τό σιωνισμό. Γιά ἄλλους Παλαιστίνιους, ἦταν ἕνας τρόπος νά ἐξεγερθοῦν ἐνάντια σέ μορφές καταπίεσης πού ἐνυπῆρχαν στήν ἀραβική κοινωνία καί πού τίς θεωροῦσαν σύμμαχες τῆς ἰσραηλινῆς καί ἰμπεριαλιστικῆς κυριαρχίας. Γι'ἄλλους πάλι, ἦταν ἕνας τρόπος ν'ἀνακαλύψουν τί τό αὐθεντικό ὑπῆρχε μέσα σ'αὐτούς καί στήν κουλτούρα τους.

Πολλοί θά ποῦν ὅτι τό Π.Α.Κ. δέν εἶναι ἐπανάσταση μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τῆς λέξης, ἀφοῦ δέν ἀνάτρεψε κανένα καθεστώς· καί, γιά νά μή μεγαλοποιοῦν τίς φιλοδοξίες της, μερικοί Παλαιστίνιοι προτιμοῦν σήμερα νά τήν ὁρίζουν ὡς ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα. 'Ωστόσο, ὅταν τό Κίνημα ἔκανε τήν πρώτη του ἐμφάνιση, οἱ ἡγέτες τῆς «Φάτεχ» ὑπογράμμισαν τόν ἐπαναστατικό χαρακτήρα του, ἰδιαίτερα στίς συζητήσεις τους μέ Ἄραβες κομμουνιστές καί ἄλλους ἀριστερούς, τούς ὁποίους κατηγοροῦσαν ὅτι ὑποστήριζαν μιά καταπιεστική πραγματικότητα μέ τήν ὀλιγωρία τους νά ἀγωνισθοῦν ἐναντίον της.[6] Ἕνας πιό πειστικός λόγος, γιά νά διατηρήσουμε τόν ὅρο «ἐπανάσταση», εἶναι ὅτι χρησιμοποιεῖται τόσο πλατιά καί ἐπίμονα ἀπό τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, ὥστε δέν μπορεῖ ν'ἀμφισβητηθεῖ ἡ ὑποκειμενική πραγματικότητά του. 'Εδῶ πρέπει νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στό Παλαιστινιακό 'Αντιστασιακό Κίνημα ὡς ὀργανωτική δομή πού ἀναπτύχθηκε καί μεταβλήθηκε ἀντιδρώντας στίς διαδοχικές κρίσεις, καί τήν 'Επανάσταση ὡς κατάσταση τῆς συνείδησης τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν. Γιά τίς τελευταῖες αὐτές, ἡ 'Επανάσταση πού ἐξαπολύθηκε ἀπό τή «Φάτεχ» τό 1965 ἦταν ἕνα γεγονός μέ τεράστια σημασία, πού ἄλλαξε ἀμετάκλητα τά πάντα. Δύο βασικές πλευρές τοῦ ἐπαναστατικοῦ χαρακτήρα πού εἶχε ἦταν ὅτι ἀντικατέστησε τήν παθητικότητα καί τή λογοκοπία μέ τή μαζική πάλη, καί ὅτι ξανάφερε τούς Παλαιστίνιους στόν πυρήνα τῆς ἀραβο-ἰσραηλινῆς σύγκρουσης. 'Ακόμα καί γι'αὐτούς πού λένε σήμερα ὅτι «ἡ 'Επανάσταση ἔχασε τό νόημά της», ἡ φράση αὐτή εἶναι ἕνας τρόπος γιά νά διαχωρίσουν τήν τωρινή ἡγεσία καί πολιτική τοῦ Π.Α.Κ. ἀπό τήν ἐπαναστατικότητα τῶν μαζῶν πού, κατά τή γνώμη τους, δέν ἐκφράζεται πιά ἀπ'αὐτή τήν ἡγεσία.

'Η μελέτη τῶν ἐννοιῶν μέ τίς ὁποῖες οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων χρησιμοποιοῦν τή λέξη *θάουρα* στήν καθημερινή ὁμιλία τους, δείχνει ὅτι ἡ λέξη αὐτή ἔχει πολλαπλά νοηματικά ἐπίπεδα. Μπορεῖ νά σημαίνει τό τωρινό Π.Α.Κ. καί τά στελέχη του (ὅπως στή φράση «'Ο τάδε συνεργάζεται μέ τήν 'Επανάσταση»), ἀλλά πιό συχνά χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα ἤ τῆς ἐπιστροφῆς στήν Παλαιστίνη ἤ τῆς ἀπόρριψης τοῦ *status quo*. Συχνά ἐμφανίζεται ὡς σύμβολο τῆς ζωῆς καί τοῦ πεπρωμένου τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ, καθώς ἐπεκτείνεται στό παρελθόν γιά νά χύσει καινούργιο φῶς στούς ξεσηκωμούς πού ἔγιναν στήν Παλαιστίνη καί γιά νά δείξει ἕνα δρόμο πρός τό μέλλον. 'Ο ἀπόηχός της πάει πολύ πιό πέρα ἀπό τήν τρέχουσα κατάσταση, διεισδύοντας ὥς

ἕνα πυρήνα μόνιμης ἀναζήτησης ταυτότητας, πού ἔχει γιά κεντρικούς της ἄξονες τήν ἀφοσίωση στήν πατρίδα, τόν ἀραβισμό, τόν ἀγώνα καί τή θυσία: ἕνα δραστικό ἀμάλγαμα πού δέν ἀπαιτεῖ καί πολλή ὀργάνωση γιά νά συντηρηθεῖ, γιατί τά θεμέλιά του βρίσκονται σέ μιά συλλογική πεῖρα 50 χρόνων καταπίεσης καί προδοσίας. Ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ αἴσθηση τῆς ὀργανικῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν παλαιστινιακό ἀγώνα καί τόν εὐρύτερο ἀραβικό ἀγώνα, θά μποροῦσε κανείς νά δεῖ σ'αὐτή τήν ἰσχυρή πίστη τῶν Παλαιστινίων στό ἰδιαίτερο πεπρωμένο τους τά σπέρματα ἑνός μύθου περί «ἐπιούσιου λαοῦ». Ἀλλά ἀκριβῶς ἡ συνειδητή ἀποδοχή ἑνός πεπρωμένου γεμάτου ἀγῶνες, εἶναι αὐτό πού κάνει τούς Παλαιστίνιους φορεῖς ἑνός ρόλου κι ἑνός μηνύματος μέσα στόν εὐρύτερο ἀραβικό κόσμο.

Πότε ἄρχισε ἡ Ἐπανάσταση;

Γιά τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης ἀναφέρονται διάφορες ἡμερομηνίες. Κατά τή «Φάτεχ», χρονολογεῖται πάντα ἀπό τήν πρώτη ἀνακοινωμένη στρατιωτική ἐπιχείρηση μέσα στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη, τήν 1 Ἰανουαρίου 1965. Ἕνα δεύτερο ὀρόσημο εἶναι ἡ μάχη τοῦ Καραμέχ, τόν Μάρτιο τοῦ 1968, πού ἔκανε τήν Ἰορδανία βάση τῆς δράσης τῶν ἀνταρτῶν. Ὅποιες κι ἄν ἦταν οἱ ἐπιτεύξεις τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1965 ὡς συγκεκριμένης ὀργάνωσης, κι ὁσηδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στίς μάζες καί τίς δομές τοῦ Π.Α.Κ., ἡ ἀποκρυστάλλωση τῆς αἴσθησης τῶν Παλαιστινίων ὅτι ἔχουν «ἀγωνιστική ταυτότητα» δέν θά ἦταν δυνατή χωρίς τόν σπινθήρα πού ἄναψε ἡ «Φάτεχ» τό 1965. Καί εἶναι πολύ πιθανό πώς οἱ μάζες δέν θά εἶχαν κινητοποιηθεῖ σέ τόσο μεγάλη κλίμακα χωρίς τήν πρωτοποριακή δουλειά ἀκτιβιστῶν ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ Ἀραβικοῦ Ἐθνικιστικοῦ Κινήματος,[7] στή διάρκεια τῆς προσφυγικῆς περιόδου.

Στόν Λίβανο, ἡ Ἐπανάσταση δέν ἦρθε στά στρατόπεδα παρά μόνο στούς τελευταίους μῆνες τοῦ 1969, ἀλλά σ'ὅλες τίς περιοχές ὁ πόλεμος τοῦ 1967 ἔπαιξε ἐξίσου ἀποφασιστικό ρόλο, γιατί ἄνοιξε τά μάτια τῶν μαζῶν καί τίς ἔκανε νά δοῦν πόσο ἀνίσχυρα ἦταν τά «προοδευτικά» ἀραβικά καθεστῶτα, στά ὁποῖα ἐναπόθεταν ὡς τότε τίς ἐλπίδες τους. Μ'ἕνα καί μόνο φύσημα, ἡ ἧττα τοῦ 1967 κατέρριψε τό κύριο ἐπιχείρημα πού χρησιμοποιοῦσαν τά καθεστῶτα γιά νά συγκρατοῦν τούς Παλαιστίνιους, καί, γιά ἕνα διάστημα, κατέλυσε τή στρατιωτική καί πολιτική τους δύναμη νά τό πετυχαίνουν αὐτό. Ταυτόχρονα, δημιούργησε μιά μαζική προθυμία

τῶν Παλαιστινίων ν'ἀνταποκριθοῦν στίς ἐκκλήσεις γιά κινητοποίηση.

'Αλλά οἱ ρίζες τῆς 'Επανάστασης μποροῦν νά ἀναχθοῦν πρίν ἀπό τό 1967 ἤ καί πρίν ἀπό τό 1965, ὥς τίς πρῶτες μικρές ἐπιχειρήσεις πού διεξήγαγαν στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη διάφορες ὁμάδες, στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960· καί, πρίν ἀκόμα ἀπ'αὐτές, ὥς τίς ἐπιχειρήσεις πού ἐξαπολύθηκαν ἀπό τή Γάζα στή δεκαετία τοῦ 1950· καί ἀκόμα πιό πίσω, στόν πόλεμο τοῦ 1948 καί σ'ὁλόκληρη τήν ἱστορία τῶν παλαιστινιακῶν ἀγώνων, ἰδιαίτερα στή Μεγάλη 'Εξέγερση τοῦ 1936-39 καί τόν ξεσηκωμό τοῦ σεΐχη 'Ιζιντήν ἀλ-Κασάμ, πού τήν πυροδότησε. 'Η Γάζα ἔπαιξε ἰδιαίτερα σημαντικό ρόλο ἀνάμεσα στό 1948 καί τό 1967, γιατί ἦταν ἡ μόνη περιοχή ὅπου οἱ Παλαιστίνιοι μποροῦσαν νά ὀργανωθοῦν σχετικά ἐλεύθερα.

Ὅταν συζητοῦν γιά τίς πηγές τῆς 'Επανάστασης τοῦ 1965, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἐπανέρχονται πάντα σέ τρία θεμελιώδη γεγονότα: πρῶτον, τήν κατάκτηση τῆς Παλαιστίνης ἀπό τούς Σιωνιστές καί τήν ἵδρυση ἑνός φυλετικά κλειστοῦ κράτους, στενά συνδεμένου μέ τόν ἀμερικανικό ἰμπεριαλισμό, πού ἀπό τήν ἴδια του τή φύση ἀπειλεῖ τήν ἀραβική ἀνεξαρτησία καί εἰρηνική ἀνάπτυξη. Δεύτερον (συνέπεια τοῦ πρώτου), τή διασπορά τῶν 'Αράβων Παλαιστινίων καί τή στέρηση τῆς γῆς καί τῆς ἐθνικότητάς τους. Αὐτή ἡ κατάσταση διασπορᾶς καί ἔλλειψης κράτους ἀποτελεῖ, γιά τή μάζα τῶν Παλαιστινίων, τόν κύριο παράγοντα πού τήν ἐξωθεῖ στήν ἐπανάσταση, ἐπειδή εἶναι μιά κατάσταση ἐντελῶς ἀπαράδεκτη. 'Η μόνη δυνατή ἀντίδραση εἶναι ἡ ἐξέγερση. Τρίτον, ὑπογραμμίζουν τόν ὑποκειμενικό παράγοντα, τή μακρόχρονη ἱστορία ἀγώνων, ἀγώνων πού ὁλοένα συντρίβονταν ἤ διακόπτονταν, ἀλλά καί ὁλοένα ἐπαναλαμβάνονταν. Σάν τή γενεαλογία μιᾶς πατριᾶς ἤ τό καταστατικό μιᾶς ὀργάνωσης, τά τρία αὐτά γεγονότα τά βλέπουν μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅλοι οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων, ὅποιες κι ἄν εἶναι οἱ πολιτικές τους πεποιθήσεις, καί ἀποτελοῦν μιά στέρεη βάση γιά συλλογική δράση.

Πέρα ἀπ'αὐτούς τούς θεμελιώδεις παράγοντες, ὅμως, ὑπάρχει ἡ πολύπλοκη ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους καί τήν ἀραβική πολιτική. Οἱ ἀραβικές διαστάσεις τοῦ παλαιστινιακοῦ προβλήματος εἶχαν πάντα ζωτική σημασία, ὄχι μονάχα λόγω τῆς συνεργίας τῶν 'Αράβων ἡγετῶν γιά νά ἀνακόψουν τήν παλαιστινιακή ἀντίσταση, ὅπως τό 1939, τό 1948, τό 1970 καί τό 1976,[8] ἀλλά καί ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ παλαιστινιακός ἀγώνας ριζοσπαστικοποιεῖ καί τόν ὑπόλοιπο ἀραβικό κόσμο (τό πιό ἐξόφθαλμο

παράδειγμα εἶναι οἱ ἐπαναστάσεις πού ἔγιναν στή δεκαετία τοῦ 1950 στή Συρία, τήν Αἴγυπτο καί τό 'Ιράκ)· ἐπίσης, ἐξαιτίας τῆς συμμετοχῆς μαχητικῶν 'Αράβων ἀπ'ὅλο τόν ἀραβικό κόσμο στήν 'Εξέγερση τοῦ 1936 καί στό 'Αντιστασιακό Κίνημα τοῦ 1965. Ὅσο ὁριστική καί ἄν φάνηκε στούς τρίτους ἡ ἐξαφάνιση τῆς Παλαιστίνης τό 1948, δέν ἦταν ὁριστική, ἀκριβῶς ἐπειδή, ἀκόμα καί μετά τήν κατάρρευση τῆς ἴδιας τους τῆς ἡγεσίας, οἱ Παλαιστίνιοι μπόρεσαν νά βροῦν ὑποστήριξη καί νά διαδραματίσουν ρόλο σέ ἄλλα ἐπαναστατικά κινήματα πού ἔγιναν στή δεκαετία τοῦ 1950. 'Ενῶ τό 'Ισραήλ ἀποκάλυπτε ὅλο καί πιό πολύ τήν ἐπιθετική καί ἀποικιοκρατική του φύση, οἱ Παλαιστίνιοι γνώριζαν ἀπό κοντά, στήν ἐξορία, τίς πολιτικές δομές καί τά ἰδεολογικά ρεύματα τοῦ νεοαποικιακοῦ ἀραβικοῦ κόσμου.

Ἡ ἀπογοήτευση τῶν Παλαιστινίων ἀπό τόν ἀραβικό ριζοσπαστισμό

Στή *γκούρμπα*, καθηλωμένες στά στρατόπεδα, οἱ παλαιστινιακές μάζες δέν μποροῦσαν πιά ν'ἀντιδροῦν στά γεγονότα μέ ἐξεγέρσεις, ὅπως εἶχαν κάνει στήν Παλαιστίνη. Τό μόνο πού μποροῦσαν νά κάνουν ἦταν νά ἐρευνοῦν τήν ἀραβική πολιτική σκηνή γιά νά ἐντοπίσουν τά ἴχνη κινημάτων πού θά τούς ἔφερναν πιό κοντά στήν ἀπελευθέρωσή τους ἤ θά τούς ἀπομάκρυναν ἀπ'αὐτή. Στή δεκαετία τοῦ 1950, ἔνιωθαν ὅτι ἡ Παλαιστίνη, παρόλο πού εἶχε σβήσει ἀπό τόν χάρτη, ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει, μέσα ἀπό τά συγκλονιστικά ἀποτελέσματα πού ἔφερε ἡ ἀπώλειά της. 'Αλλά σιγά-σιγά, καθώς περνοῦσαν τά χρόνια, ἡ πίστη γινόταν δυσκολότερο νά διατηρηθεῖ καί ἡ ἀνάγκη γιά ἀνεξάρτητη παλαιστινιακή δράση γινόταν ἐπιτακτικότερη.

Θά ἦταν λάθος νά δοῦμε τό Παλαιστινιακό 'Αντιστασιακό Κίνημα *μόνον* ὡς ἀναζωπύρωση τοῦ παλαιστινισμοῦ, γιατί μιά ἀπό τίς θεμελιώδεις ἐπιδιώξεις του ἦταν νά δόσει νέα ὤθηση στόν γενικότερο ἀραβικό ἀγώνα. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς ἡ ἀπογοήτευση ἀπό τά ἀραβικά καθεστῶτα καί κινήματα συνέβαλε κι αὐτή στήν 'Επανάσταση τοῦ 1965. Ἡ ὅλο καί μεγαλύτερη αὐτή δυσανασχέτηση δέν περιοριζόταν στούς ἡγέτες τοῦ Π.Α.Κ., πού εἶχαν ἀμεσότερη ἀντίληψη τῶν προσωπικῶν καί κομματικῶν φιλοδοξιῶν πού κρύβονταν πίσω ἀπό τίς ἐπαγγελίες γιά ὑποστήριξη τῆς παλαιστινιακῆς «ὑπόθεσης». Οἱ Παλαιστίνιοι πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα μπορεῖ νά διατήρησαν τήν πίστη τους στά προοδευτικά ἀραβικά καθεστῶτα περισσότερο καιρό ἀπ'ὅτι οἱ ἀκτιβιστές τῆς μεσαίας τάξης, πού ζοῦσαν ἔξω ἀπό τά στρατόπεδα. 'Αλλά ἐκτός ἀπό τήν ἀπογοήτευση γιά τήν ἔλλειψη δράσης πού νά

τείνει πρός τήν ἀπελευθέρωση, οἱ μάζες ἔπρεπε ἐπιπλέον νά ὑπομείνουν τήν ἀθλιότητα καί τή δυστυχία τῆς ζωῆς στά στρατόπεδα. Ὅλα αὐτά τά βιώματα — ἡ ταπείνωση τῆς προσφυγιᾶς, ἡ οἰκονομική ἐκμετάλλευση, ἀλλά πάνω ἀπ'ὅλα ἡ ἀπουσία συγκεκριμένων σημείων προόδου πρός τήν ἀπελευθέρωση — συνδυάσθηκαν γιά νά δημιουργήσουν ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῆς *γκούρμπα* μιά ἐπαναστατική διάθεση, πού δέν χρειαζόταν παρά ἕνα σπινθήρα γιά νά πάρει φωτιά.

Στά γενεσιουργά αἴτια τῆς 'Επανάστασης τοῦ 1965 πρέπει ἐπίσης νά προσθέσουμε τά ἰδιαίτερα γεγονότα πού διαδραματίσθηκαν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 καί πού ἔκαναν τούς πολιτικά ἐνεργούς Παλαιστίνιους ν'ἀρχίσουν ν'ἀπομακρύνονται ἀπό τά ἀραβικά κόμματα, στά ὁποῖα εἶχαν προσχωρήσει ἤ τά ὁποῖα εἶχαν βοηθήσει νά συγκροτηθοῦν στή δεκαετία τοῦ 1950. Στήν περίοδο πού ἀκολούθησε ἀμέσως μετά τό 1948, οἱ Παλαιστίνιοι ἔνιωσαν ἔντονη ἕλξη γιά ὅλα ἐκεῖνα τά κόμματα ἤ κινήματα πού ἀντιμάχονταν, μέ ὁποιοδήποτε τρόπο, τό *status quo*. Τά κόμματα αὐτά ἦταν κατά κύριο λόγο τό Λαϊκό Κόμμα τῆς Συρίας (Λ.Κ.Σ.), τό Μπάαθ, τά διάφορα ἀραβικά κομμουνιστικά κόμματα,[9] οἱ Μουσουλμάνοι 'Αδελφοί, ὁ νασερισμός καί τό 'Αραβικό 'Εθνικιστικό Κίνημα. 'Εξαιτίας τῆς πλατιά διαδομένης πεποίθησης ὅτι ἡ ἀραβική ἑνότητα πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ πρίν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση, τά παναραβικά κινήματα εἶχαν τεράστιο ὄφελος ἀπό τήν ὑποστήριξη πού τούς ἔδοσαν οἱ Παλαιστίνιοι.

'Ανάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων μποροῦμε νά διακρίνουμε τρεῖς τουλάχιστο στάσεις ἀπέναντι στά πολιτικά κινήματα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Πρῶτον, ἡ πλειονότητα τῆς παλιότερης γενιᾶς, τῆς *τζήλ φαλαστήν*, διατήρησε τήν πρίν ἀπό τό 1948 ἀφοσίωσή της στούς ἐθνικούς ἤ τοπικούς ἡγέτες καί δυσπιστοῦσε πρός τά νέα πολιτικά κόμματα, θεωρώντας τα διασπαστικά ἤ ἀντιθρησκευτικά.[10] Δεύτερον, ἕνα μεγάλο ποσοστό τῆς νεότερης *τζήλ ἀλ-νέκμπα* προσχώρησε στά ἀντιπολιτευτικά κινήματα, ἀκολουθώντας τήν ἀρχή πού διατύπωσε ἕνας νεαρός δάσκαλος λέγοντας: «Καί στοῦ διάβολου τό κόμμα θά προσχωρούσαμε, ἄν ἔβαζε τήν Παλαιστίνη στούς σκοπούς του». Τρίτον, μιά πολύ μικρή μειονότητα ἐξέτασε τίς θέσεις ὅλων τῶν κομμάτων πού ὑπῆρχαν καί ἔκρινε πώς κανένα τους δέν ἦταν σέ θέση νά κάνει σωστή ἀνάλυση τῆς παλαιστινιακῆς κρίσης, καί ἑπομένως ἦταν ἀπίθανο νά καταρτίσουν ἕνα σωστό πρόγραμμα δράσης γιά τή λύση της. Ἔτσι, ἡ ὁμάδα αὐτή βάλθηκε νά δημιουργήσει ἕνα νέο πολιτικό κίνημα, πού τελικά πῆρε τή μορφή τοῦ 'Αραβικοῦ 'Εθνικιστικοῦ Κινήματος.

῾Η γενική διάθεση πού ἐπικρατοῦσε στή δεκαετία τοῦ 1950 — ἐμπιστοσύνη στά προοδευτικά καθεστῶτα τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καί τοῦ ᾿Ιράκ — ἄρχισε ν᾿ἀλλάζει στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Διάφορα γεγονότα ἔπαιξαν ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἀποκρυστάλλωση τῆς καινούργιας διάθεσης, πού ἐξέφρασε ἡ «Φάτεχ» ὅταν ἔκανε τήν πρώτη της ἐμφάνιση, ὅτι δηλαδή οἱ Παλαιστίνιοι πρέπει νά διαδραματίσουν ἐνεργό καί κορυφαῖο ρόλο στόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους. Τό πρῶτο ἀπ᾿αὐτά τά γεγονότα ἦταν ἡ διάλυση τῆς ἕνωσης Αἰγύπτου-Συρίας καί ἡ συνακόλουθη ἀποτυχία ν᾿ἀποκατασταθεῖ ἡ ἑνότητα τοῦ προοδευτικοῦ στρατόπεδου. Ἕνα ἄλλο γεγονός ἦταν ἡ ἀποτυχία τῆς ἀραβικῆς διάσκεψης κορυφῆς τοῦ 1964 νά ἐμποδίσει τό ᾿Ισραήλ ν᾿ἀλλάξει τό ροῦ τοῦ ποταμοῦ ᾿Ιορδάνη. Σ᾿αὐτήν ἀκριβῶς τή διάσκεψη ὁ Πρόεδρος Νάσερ δήλωσε πώς δέν εἶχε κανένα σχέδιο γιά ν᾿ἀπελευθερώσει τήν Παλαιστίνη (ἀντίθετα μέ τόν Πρόεδρο τῆς Συρίας ᾿Αμίν ἀλ-Χαφέζ, πού λέγεται ὅτι ὑπέβαλε στή διάσκεψη ἕνα σχέδιο γιά τή συντριβή τοῦ ᾿Ισραήλ μέσα σέ 48 ὧρες). ῾Η παρατεταμένη καί ἀνεπιτυχής ἐμπλοκή τῆς Αἰγύπτου στήν ῾Υεμένη[11] ἦταν μιά ἀκόμα πηγή ἀνησυχιῶν γιά τούς Παλαιστίνιους. Τά πράγματα ἄρχιζαν νά δείχνουν ὅτι ἡ ἀραβική ἑνότητα, στήν ὁποία ἡ μάζα τῶν Παλαιστινίων εἶχε ἐναποθέσει τίς ἐλπίδες της γιά ἀπελευθέρωση, δέν πλησίαζε, ἀλλά ἀντίθετα ἀπομακρυνόταν. Τό γεγονός ὅτι οἱ ᾿Αλγερινοί εἶχαν κατακτήσει τήν ἀνεξαρτησία τους, τό 1962, ἀντιμετωπίζοντας μιά ὑπέρτερη δύναμη καί χωρίς νά ἔχουν παρά ἐλάχιστη ἀραβική ὑποστήριξη, ἦταν μιά ἀκόμα παρόρμηση γιά ἀνεξάρτητη παλαιστινιακή δράση.

Σ᾿αὐτή τήν περίοδο οἱ στρατευμένοι Παλαιστίνιοι συνειδητοποιοῦσαν ὅλο καί πιό πολύ, μέσα ἀπό τίς ἐμπειρίες πού ἀποκτοῦσαν στά διάφορα παναραβικά κινήματα, ὅτι, παρόλο πού ὅλα αὐτά τά κινήματα τοποθετοῦσαν τήν παλαιστινιακή «ὑπόθεση» στούς κύριους στόχους τῶν προγραμμάτων τους, τή χρησιμοποιοῦσαν ἁπλῶς γιά νά ἱκανοποιήσουν τοπικιστικές καί θρησκευτικές φιλοδοξίες. ῾Ως Παλαιστίνιοι, ἄρχισαν νά ἀντιλαμβάνονται ὅτι ὄχι μόνο τά καθεστῶτα, ἀλλά καί τά ἀντιπολιτευτικά κόμματα εἶχαν ἐπηρεασθεῖ ἀπό τίς νεοαποικιακές δομές τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Πρίν ἀπό τό 1967, οἱ διαπιστώσεις αὐτές περιορίζονταν σέ μιά μικρή μειοψηφία· οἱ μάζες συνέχιζαν νά πιστεύουν ὅτι «ὁ ᾿Αμπντούλ Νάσερ θά μᾶς δόσει τήν Παλαιστίνη στό πιάτο». ᾿Αλλά ἡ νέα τάση γιά ἀνεξάρτητη παλαιστινιακή δράση δέν χαρακτήριζε μονάχα μιά πολιτικοποιημένη μειοψηφία πού ζοῦσε ἔξω ἀπό τά στρατόπεδα· ἐκδηλώθηκε καί μέσα σ᾿αὐτά, μέ τόν ξαφνικό πολλαπλασιασμό τῶν μικρῶν, καθαρά παλαιστινιακῶν

πυρήνων πού καλοῦσαν σέ ἔνοπλο ἀγώνα.[12] Οἱ ὁμάδες αὐτές δέν ἔκαναν καμιά προσπάθεια γιά μαζική κινητοποίηση — ὁ ἔλεγχος πού ἀσκοῦσε τό Δεύτερο Γραφεῖο τοῦ Λιβάνου ἦταν ὑπερβολικά αὐστηρός γιά νά γίνει κάτι τέτοιο — ἀλλά προσπάθησαν νά δημιουργήσουν μιά νέα μαζική ἀτμόσφαιρα, μοιράζοντας προκηρύξεις, καί μερικές ἀπ'αὐτές τίς ὁμάδες ἄρχισαν νά διενεργοῦν ἐπιχειρήσεις μέσα στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη. Τά στρατόπεδα ἦταν γεμάτα πληροφοριοδότες καί οἱ δυναμικοί Παλαιστίνιοι ἐκείνης τῆς περιόδου διαμόρφωσαν αὐστηρές συνήθειες μυστικότητας. 'Επέστρεψαν στίς μεθόδους κινητοποίησης τῶν ἀγροτῶν πού εἶχαν ἐφαρμοσθεῖ παλιότερα στήν Παλαιστίνη, καί στρατολογοῦσαν μέ ἐξαιρετικές προφυλάξεις, ἐκμεταλλευόμενοι τούς δεσμούς πού εἶχε ἤδη δημιουργήσει ἡ οἰκογένεια, τό χωριό ἤ ἡ κομματική συντροφικότητα. Καί, ἀκριβῶς ὅπως τό 1936-39, ὅταν ἡ ἀραβική ὑποστήριξη πού εἶχε ἔρθει ἀπ'ἔξω ἀπ'τήν Παλαιστίνη εἶχε δόσει τή δυνατότητα στούς τοπικούς ἡγέτες τῶν ἀγροτῶν ν'ἀνεξαρτητοποιηθοῦν κάπως ἀπό μιά ἐθνική ἡγεσία πού ἔδειχνε ὑπερβολική προθυμία νά διαπραγματευθεῖ μέ τούς Βρετανούς,[13] ἔτσι καί κατά τήν ἐκκόλαψη τῆς νέας 'Επανάστασης οἱ ἀκτιβιστές πού δροῦσαν στά στρατόπεδα ἐργάζονταν ἀπαλλαγμένοι ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς 'Οργάνωσης γιά τήν 'Απελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης (Ο.Α.Π.), τήν ὁποία δέν ἐμπιστεύονταν, ἐπειδή ἦταν ἐξαρτημένη ἀπό τά ἀραβικά καθεστῶτα.[14]

Ἔνταση τῆς καταπίεσης στόν Λίβανο

'Η λιβανική ἐπιτήρηση τῶν στρατοπέδων γινόταν ὅλο καί αὐστηρότερη στή δεκαετία τοῦ 1960 καί ἐντεινόταν εὐθέως ἀνάλογα μέ τήν ἄνοδο τῆς μαχητικότητας τῶν Παλαιστινίων. Κάθε πλευρά ἀντιδροῦσε μέ ἀντίθετο τρόπο στίς ἴδιες μεταβολές πού παρατηροῦνταν στήν ἀραβική πολιτική σκηνή. 'Αλλά ἡ αὐστηρότητα τῆς ἐπιτήρησης ἔδοσε κι αὐτή ἐπίσης ὤθηση στή δημιουργία ἐπαναστατικῆς διάθεσης ἀνάμεσα στίς παλαιστινιακές μάζες. Στή δεκαετία τοῦ 1950, ἡ ἄρχουσα τάξη τοῦ Λιβάνου φοβόταν ὅτι οἱ παναραβικές, παμμουσουλμανικές δυνάμεις πού εἶχε κινητοποιήσει ὁ νασερισμός καί ὁ μπααθισμός θά ἀνέτρεπαν τήν εὔθραυστη θρησκευτική ἰσορροπία τοῦ Λιβάνου. Ὅταν αὐτός ὁ φόβος ὑποχώρησε στή δεκαετία τοῦ 1960, ἕνας καινούργιος φόβος πῆρε τή θέση του: ὅτι οἱ ἐπιθέσεις Παλαιστινίων στό 'Ισραήλ μέ ὁρμητήριο τόν Λίβανο θά κατέληγαν νά προκαλέσουν ἰσραηλινά

ἀντίποινα καί ὅτι αὐτά τά ἀντίποινα, μέ τή σειρά τους, θά ἔκαναν ἀναγκαία τή δημιουργία ἑνός μεγαλύτερου στρατοῦ, βασισμένου σέ πανεθνική στρατολογία, πού θ'ἀντικαθιστοῦσε τόν μικρό καί ἐκλεκτικά ἐπανδρωμένο στρατό, μέ τόν ὁποῖο οἱ Μαρωνίτες διατηροῦσαν τήν ἡγεμονία τους.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Δεύτερου Γραφείου, στόν Λίβανο, σέ κέντρο πολιτικῆς ἐξουσίας συνέπεσε μέ τήν ἵδρυση κέντρων ἐκπαίδευσης Παλαιστινίων ἀνταρτῶν στή Συρία, τήν Ἀλγερία καί, σέ μικρότερο βαθμό, τήν Αἴγυπτο. Οἱ ἐκπαιδευόμενοι, παρά τόν μικρό ἀριθμό τους, ἔγιναν πυρήνας ἑνός νέου, μαχητικοῦ παλαιστινισμοῦ στά στρατόπεδα. Αὐτό ἀνησύχησε τίς λιβανικές Ἀρχές τόσο πολύ, ὥστε τό 1962 δημοσιεύθηκε ἕνα διάταγμα πού ἀπαγόρευε τήν ἐπιστροφή σέ κάθε Παλαιστίνιο πού εἶχε ἀποδημήσει γιά νά ἐκπαιδευθεῖ στρατιωτικά στόν Λίβανο.

Βαθμιαῖα, ἡ διάθεση πού ἐπικρατοῦσε στά στρατόπεδα ἄλλαξε. Ἡ ὑπομονή καί ἡ ἀπωθημένη ὀργή παραχώρησαν τή θέση τους στήν ἐπαναστατικότητα, πού ἡ λιβανική καταπίεση δέν κατάφερε παρά νά τήν κάνει ἀκόμα πιό ἐκρηκτική. Οἱ ἀφηγήσεις πού παραθέτουμε πιό κάτω δείχνουν καθαρά τήν ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στίς ἀπαρχές τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα τῶν Παλαιστινίων, στή μαχητική διάθεση πού ἐξαπλωνόταν στά στρατόπεδα καί στή λιβανική καταπίεση:

> «Ὅταν δημιουργήθηκε ἡ Η.Α.Δ., ἀρχίσαμε νά ἐκπαιδεύουμε τή νεολαία μας στή Συρία, καί μερικοί πῆγαν στήν Αἴγυπτο. Πιστεύαμε στή δημιουργία ἑνός στρατιωτικοῦ πυρήνα πού θά πήγαινε στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη καί θ'ἄρχιζε νά δρᾶ ἐκεῖ. Ὁ στόχος μας ἦταν νά πολλαπλασιασθοῦν αὐτά τά ἐκπαιδευτικά σεμινάρια, ἔτσι ὥστε ὅσοι ἀποδημοῦσαν γιά νά ἐκπαιδευθοῦν νά ἐπιστρέφουν καί νά ἐκπαιδεύουν τούς ἀνιχνευτές μας».[15]

Τό 1964, τό Ἀραβικό Ἐθνικιστικό Κίνημα ἔχασε τόν πρῶτο του μαχητή, τόν Χαλέντ Ἀμπού Αισέχ, μέσα στό Ἰσραήλ. Ἡ εἴδηση δέν δημοσιεύθηκε — ἦταν τόση ἡ μυστικότητα πού περιέβαλλε τίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, ὥστε τά περισσότερα μέλη τοῦ Α.Ε.Κ. δέν ἤξεραν οὔτε τήν ταυτότητα τῶν ἴδιων τῶν μαχητῶν τους. Τήν ἄλλη χρονιά ἔγινε ἡ πρώτη δημοσιοποιημένη ἐπιχείρηση τῆς «Φάτεχ», πού εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπο στή διάθεση τῶν μαζῶν στά στρατόπεδα:

> «Οἱ Παλαιστίνιοι πρόσφυγες τῶν στρατοπέδων δέχθηκαν τήν εἴδηση μέ χαρά, κι ἔπειτα ἀπ'αὐτό ἡ κατάσταση στά στρατόπεδα ἄλλαξε. Ὅλοι ἄρχισαν νά μιλᾶνε γι'αὐτή τήν καινούργια φάση καί

γιά τήν ἐπιθυμία τους νά συμμετάσχουν — ἰδιαίτερα οἱ σπουδαστές καί οἱ νεαροί ἐργάτες».

Ἡ λιβανική καταπίεση ἐντεινόταν, καί τό νά εἶναι κανείς ὕποπτος ὡς μέλος παλαιστινιακῆς ὀργάνωσης γινόταν ὅλο καί πιό ἐπικίνδυνο. Ἀκόμα καί ἡ συλλογή χρημάτων μποροῦσε νά ὁδηγήσει σέ ξυλοδαρμό ἤ σέ φυλάκιση. Τό 1966 ὁ Τζαλάλ Χαουάς, ἕνα μέλος τῆς «Φάτεχ», δολοφονήθηκε μέ βασανιστήρια καί τό πτῶμα του πετάχτηκε ἀπό ἕνα ψηλό κτίριο, ἔτσι ὥστε νά φανεῖ ὅτι ὁ θάνατός του προῆλθε ἀπό αὐτοκτονία. Ἕνα ὀργανωτικό στέλεχος τοῦ Α.Ε.Κ., ὁ Οὐαλίντ Καντούρα, σακατεύθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία μπροστά στά μάτια τῶν συγκεντρωμένων κατοίκων τοῦ στρατοπέδου Μπούρτζ ἀλ-Σεμάλι.

Παρόλο πού ἡ καταπίεση χτυποῦσε σκληρότερα τά μέλη τῶν διαφόρων ὀργανώσεων, οἱ μάζες τῶν στρατοπέδων ὑπόφεραν κι αὐτές ἀπό τήν κλιμάκωση τῶν κατασταλτικῶν ἐνεργειῶν. Οἱ οἰκογένειες τῶν ἀκτιβιστῶν ζοῦσαν σέ συνεχή κατάσταση ἀναμονῆς καί φόβου ὅτι θά ἐρχόταν ἡ ἀστυνομία.[16] Οἱ μανάδες, γιά τούς γιούς τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν ὑποψίες ὅτι εἶχαν πάει γιά στρατιωτική ἐκπαίδευση, ἀνακρίνονταν διαρκῶς. Συχνά, ἄν ἕνα καταζητούμενο ἄτομο δέν ἦταν στό σπίτι του, ἡ ἀστυνομία συνελάμβανε στή θέση του ἕνα ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας. Ἡ γενική ἀτμόσφαιρα καταπίεσης ὑπέθαλψε τήν τυφλή βία, π.χ. τόν ξυλοδαρμό παιδιῶν μέσα στόν δρόμο μέ τό *κορμπάτζ*.[17] Πολλοί νεαροί μαχητές εἶχαν τήν πρώτη τους ἐμπειρία ἀπό τόν ἀγώνα ζώντας τίς νυχτερινές ἐφόδους τοῦ Δεύτερου Γραφείου, πού ἐρχόταν νά πάρει τούς πατεράδες τους γιά ἀνάκριση.

Ἡ καταπίεση στόν Λίβανο δέν μειώθηκε μετά τόν πόλεμο τῶν ἕξι ἡμερῶν, γιατί ὁ λιβανικός στρατός δέν εἶχε πάρει μέρος στόν πόλεμο καί κατά συνέπεια δέν εἶχε ἡττηθεῖ. Ἀλλά τό γεγονός ὅτι ἡ Ἰορδανία ἔγινε πεδίο ἀνταρτικῆς δράσης μετά τή μάχη τοῦ Καραμέχ (1968) εἶχε ἐπιπτώσεις στήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στόν Λίβανο, γιατί αὔξησε τό πλῆθος τῶν «νεοσύλλεκτων» πού πήγαιναν νά ἐκπαιδευθοῦν. Στά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου δέν ὑπῆρχαν ὅπλα, ἀλλά οἱ μάζες γίνονταν ὅλο καί πιό ἀνυπάκουες:

> «Βλέπαμε τούς νέους μας ν' ἀδημονοῦν νά πᾶνε στά ἐκπαιδευτικά στρατόπεδα τοῦ Γκόρ καί νά πάρουν μέρος στίς ἐπιχειρήσεις. Ἐρχόντουσαν πίσω μέ ἱστορίες γιά τόν πόλεμο· ἔτσι ὁ κόσμος, ἀντί νά λέει τίς παλιές ἱστορίες, ἄρχισε νά διηγεῖται αὐτές τίς καινούργιες ἱστορίες γιά τό πῶς πολεμοῦσαν οἱ νέοι μας. Ὁλόκληρη ἡ φύση τῶν συζητήσεων ἄλλαξε, σά νά εἶχε γίνει κάποια βαθειά ψυχολογική ἀλλαγή στόν λαό μας. Ἐπειδή τά ἀραβικά κράτη εἶχαν

νικηθεῖ, ἐμεῖς οἱ Παλαιστίνιοι εἴχαμε τήν εὐκαιρία νά δραστηριοποιηθοῦμε, καί νιώθαμε πώς ἔπρεπε νά ἐκμεταλλευθοῦμε αὐτή τήν εὐκαιρία ὥς τό ἔπακρο».[18]

Κάποιος ἀπό τό στρατόπεδο Ρασιντιγέχ, ἀνασκοπώντας αὐτή τήν περίοδο ἔντασης τῆς μαχητικότητας, ἀλλά καί τῆς καταπίεσης, εἶπε:

«Δέν μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἡ 'Επανάσταση μπῆκε στά στρατόπεδα κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, κάποια συγκεκριμένη μέρα. Μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἦταν ἡ συνέχιση τῆς ὅλο καί αἰσθητότερης πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ὑπόστασής μας. Οἱ παλαιστινιακές μάζες τῶν στρατοπέδων περίμεναν τήν ἔνοπλη ἐπανάσταση ὅπως τό ξερό χῶμα διψάει γιά νερό».

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΓΩΝΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

'Η ἔκκληση γιά ἔνοπλο ἀγώνα, πού ἀπεύθυναν οἱ ἡγέτες τῆς 'Επανάστασης τοῦ 1965, δέν ἦταν προϊόν καμιᾶς μιλιταριστικῆς νοοτροπίας ἤ ἐκπαίδευσης πού εἶχαν ἀποκτήσει (οἱ περισσότεροι ἦταν ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες ἀπό τή μεσαία τάξη, πού εἶχαν γίνει ἐπαναστάτες, ὅπως περίπου συνέβαινε καί μέ τούς ἡγέτες τῆς κουβανέζικης ἐπανάστασης). 'Η κεντρική θέση πού κατεῖχε ὁ ἔνοπλος ἀγώνας στά προγράμματα τοῦ Παλαιστινιακοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος ἦταν ἄμεση ἀπόρροια τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ, πού, σ'ὅλες τίς κρίσεις, ἀφοπλιζόταν συστηματικά. Αὐτή τήν ἐμπειρία εἶχαν οἱ Παλαιστίνιοι στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, καί ἰδιαίτερα μετά τό ξέσπασμα τῆς 'Εξέγερσης τοῦ 1936. Τήν ἴδια ἐμπειρία εἶχαν καί στή *γκούρμπα:* ὅσοι ἀπό τούς φυγάδες χωρικούς εἶχαν πάνω τους ὅπλα ὅταν διέσχισαν τά σύνορα περνώντας στίς «φιλοξενοῦσες» χῶρες, ἀναγκάσθηκαν νά τά παραδόσουν.[19] Στά στρατόπεδα, δέν ὑπῆρχε δυνατότητα νά προμηθεύονται ἤ νά κρύβουν ὅπλα. ῎Ετσι, γιά τίς μάζες, ἡ ἔλλειψη ὅπλων κατέληξε νά συμβολίζει ὄχι μόνο τήν ἀπώλεια τῆς Παλαιστίνης, ἀλλά καί τήν κατάπνιξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα ἀπό τά ἀραβικά καθεστῶτα.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς, στήν ἀραβική πολιτική σκηνή τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἡ προσπάθεια τοῦ Π.Α.Κ. νά κινητοποιήσει τίς μάζες γιά ἔνοπλο ἀγώνα ἦταν ἐπαναστατική πράξη. Τά ἀραβικά καθεστῶτα, προοδευτικά καί ἀντιδραστικά, εἶχαν τόσες φορές δείξει πόσο εὐπαθῆ ἦταν στίς δυτικές πιέσεις, ὥστε δέν μποροῦσε

ν'ἀμφισβητηθεῖ αὐτή τους ἡ εὐπάθεια. Τά σοσιαλιστικά καί ἀντιμπεριαλιστικά στοιχεῖα πού ὑπῆρχαν στό νασερισμό καί στόν μπααθισμό εἶχαν ἀναλωθεῖ στήν οἰκοδόμηση τοῦ κράτους, ἐνῶ τά ἀριστερά κινήματα παρέμειναν κατά κύριο λόγο κλειστές ὁμάδες, συγκροτημένες βασικά ἀπό φοιτητές καί διανοούμενους τῶν πόλεων, ὑπερβολικά ἀπασχολημένους μέ ἰδεολογικές διαμάχες γιά νά δουλέψουν ἀνάμεσα στίς μάζες. Παρόλο πού τό Π.Α.Κ. εἶχε κοινές αὐτές τίς τάσεις μέ τά ἄλλα ἀραβικά κινήματα, ἄγγιξε τίς μάζες καί συνταίριαξε τή δράση του μέ τά συνθήματά του σέ βαθμό πού θά ἦταν ἀδύνατο νά πετύχουν τά ἄλλα πολιτικά κινήματα στόν ἀραβικό κόσμο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Μέ τό νά ἐνταχθεῖ ξεκάθαρα στά πλαίσια τῶν ἀγώνων τοῦ Τρίτου Κόσμου ἐναντίον τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς κυριαρχίας τῶν ΗΠΑ, τό Π.Α.Κ. ἀναζωογόνησε ριζοσπαστικά στοιχεῖα στόν ἀραβικό κόσμο καί ξεσκέπασε τόν πραγματικό χαρακτήρα τῶν καθεστώτων.

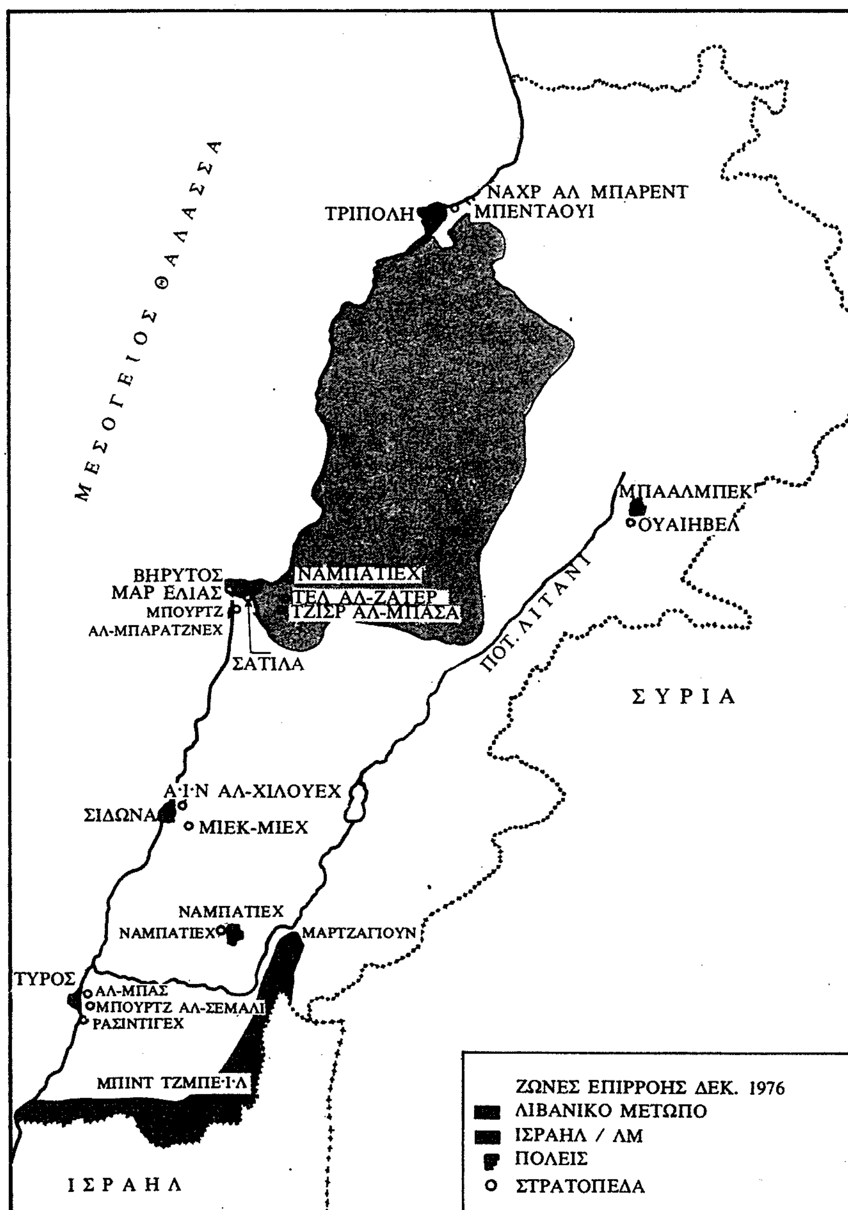
Ἡ ἐπαναστατική φύση πού εἶχε, μέσα στά ἀραβικά πλαίσια, ἡ ἔκκληση γιά μαζικό ἔνοπλο ἀγώνα προερχόταν ἐπίσης ἀπό τό γεγονός ὅτι στήν παλαιστινιακή καί, γενικότερα, στήν ἀραβική κοινωνία ἡ μαχητικότητα ἦταν συνάρτηση τῆς τάξης. Αὐτή ἡ χαρακτηριστική ταξική διαφορά μαχητικότητας φάνηκε καθαρά στήν Παλαιστίνη, στά χρόνια τῆς βρεταννικῆς κατοχῆς, ὅταν ἡ ἐθνική ἡγεσία ἀμφιταλαντευόταν ἀδιάκοπα ἀνάμεσα στόν ἀγώνα καί τίς διαπραγματεύσεις, χρησιμοποιώντας τόν ἀγώνα σέ κάθε προσπάθειά της ν'αὐξήσει τή διαπραγματευτική της δύναμη καί σταματώντας τον ὅποτε δεχόταν ἰσχυρές πιέσεις ἀπό τούς ἰμπεριαλιστές ἤ ἀπό ἄλλους Ἄραβες. Ἡ ἐμπορική καί γραφειοκρατική μεσαία τάξη ἐλάχιστα συνέβαλε στίς ἐξεγέρσεις πού σημειώθηκαν στήν Παλαιστίνη, καί στή *γκούρμπα* ἡ ἔλλειψη μαχητικότητάς της ἔγινε ἀκόμη πιό ἔκδηλη. Καί, γενικότερα, στή δεκαετία τοῦ 1960, οἱ νέοι ἀραβικοί ἐθνικοί στρατοί ἐμφανίζονταν ὡς ὄργανα προστασίας τῆς ἄρχουσας τάξης, πού δέν εἶχε ὀργανικό δεσμό μέ τούς ἀγρότες καί τούς ἐργάτες, ὅποια κι ἄν ἦταν ἡ πολιτική της ἀπέναντί τους.

Ἡ μεγαλύτερη ἔφεση πού ἔδειξε μετά τό 1948 ἡ παλαιστινιακή φτωχολογιά γιά δυναμική δράση, σέ σύγκριση μέ τήν παλαιστινιακή μεσαία τάξη, δέν χρειάζεται καί πολλές ἐξηγήσεις. Ἐν μέρει, ἦταν προϊόν τῆς καταπίεσης τῶν φτωχῶν στά στρατόπεδα, πού ἔκανε τήν παλιννόστησή τους ἐπιτακτική ἀνάγκη καί ὄχι μακρινό ὄνειρο, πού μποροῦσε ν'ἀναβληθεῖ ὥσπου «νά εἶναι ἕτοιμοι οἱ Ἄραβες». Ἐπηρεασμένοι ἀπό ἕναν παραδοσιακό ἰδεαλισμό, πολλοί Παλαιστίνιοι στά στρατόπεδα ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ ἀγώνας

τους ξεκινάει ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἀγάπη τους γιά τήν πατρίδα, καί ὄχι ἀπό «ὑλικές ἐπιδιώξεις».[20] Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι τά στρατόπεδα εἶναι «ἐργοστάσια κατασκευῆς ἀνθρώπων γιά τήν Ἐπανάσταση». Ἡ οἰκονομική ἐκμετάλλευση δέν συμβάλλει τόσο ὅσο ἡ πολιτική καταπίεση στή δημιουργία θετικῆς ἀνταπόκρισης τῶν μαζῶν στό ἀντιστασιακό κίνημα, γιατί ὁ λαός βλέπει τήν κατάστασή του ὡς ἀποτέλεσμα ἐθνικῆς καί ὄχι ταξικῆς καταπίεσης.[21] Ὡστόσο, ἔστω κι ἄν ἡ αἴσθηση τῆς ταξικῆς καταπίεσης ἦταν δευτερεύουσα, ὑπῆρχε σάν ἔμβρυο μέσα στή μήτρα τῶν περισσότερο ξεκάθαρων ἀπό τά ἐθνικιστικά προγράμματα. Αὐτό τό βλέπουμε καθαρά στή ριζοσπαστικοποίηση τοῦ παλαιστινιακοῦ ἐθνικοῦ κινήματος μετά τό 1967, ὁπότε τό Ἀραβικό Ἐθνικιστικό Κίνημα πέρασε ἀναφανδόν σέ μαρξιστικές-λενινιστικές θέσεις καί ἡ «Φάτεχ», τό κύριο ρεῦμα μέσα στό Π.Α.Κ., υἱοθέτησε τή γλώσσα καί ἕνα μέρος τῆς πρακτικῆς τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ Τρίτου Κόσμου, συνθέτοντάς τες μέ τή ζωντανή ἀνάμνηση τῶν μαζῶν γιά τούς ἀγῶνες πού εἶχαν γίνει στήν Παλαιστίνη. Τό Π.Α.Κ. στό σύνολό του, καί ὄχι ἁπλῶς τά ἀριστερά παρακλάδια του, ἄνοιξαν τίς πύλες τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου σέ κριτικά πνευματικά ρεύματα, πού τά προοδευτικά καθεστῶτα, ἄν καί συνεργάζονταν σέ κυβερνητικό ἐπίπεδο μέ τό κομμουνιστικό μπλόκ, δέν εἶχαν ποτέ ἐπιτρέψει νά φτάσουν ὥς τίς μάζες.

Ἡ προεξέχουσα θέση πού κατέχει ὁ ἔνοπλος ἀγώνας γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι, ἀκόμα καί στά πρῶτα χρόνια μετά τή Συμφορά, ὅταν οἱ Παλαιστίνιοι τῆς μεσαίας τάξης ἦταν ἀπασχολημένοι μέ τή θεσιθηρία ἤ ἦταν βυθισμένοι στό ἀτομικό τους τραῦμα, διαπιστώνουμε ὅτι μιά ἀπό τίς πρῶτες ὀργανώσεις πού ἱδρύθηκαν μετά τό 1948 ἀνάμεσα στίς μάζες λεγόταν «Στρατιωτική Ὀργάνωση γιά τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης». Ὁ μιλιταρισμός της ἦταν ἕνα πολύ μακρινό ὄνειρο, ἀλλά πίσω ἀπό τήν ἵδρυσή της κρυβόταν ἡ ἴδια ἐπιμονή καί ἀνθεκτικότητα τῶν ἀγροτῶν, πού εἶχε σκάψει ἀναβαθμίδες στό πετρῶδες ἔδαφος τῆς Παλαιστίνης.

Μέ τήν ἄνοδο τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου καί τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς συνείδησης, ἡ λύση τοῦ ἔνοπλου μαζικοῦ ἀγώνα ἔγινε γιά τόν παλαιστινιακό λαό ὁ μόνος τρόπος νά τερματισθεῖ ἡ ἐθνική καί ταξική καταπίεσή του. Αὐτοί πού γίνονταν *φενταγήν* ἦταν νεαροί ἐργάτες καί μαθητές ἀπό τά στρατόπεδα, ἐνῶ οἱ Παλαιστίνιοι τῆς μεσαίας τάξης πού προσχωροῦσαν στό Π.Α.Κ. προτιμοῦσαν τίς «χαρτογιακαδίστικες» μορφές πάλης: ὀργάνωση, διπλωματία, πληροφόρηση. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγώνα τούς κινητοποίησε κι

ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ

αὐτούς, ἀλλά δέν ἔδειχναν τήν ἴδια προθυμία ὅση καί οἱ μάζες τῶν στρατοπέδων νά θυσιάσουν τή ζωή τους.

Γιά νά καταλάβουμε τήν πρωτεύουσα θέση πού κατέχει ὁ ἔνοπλος ἀγώνας στή συνείδηση τῶν Παλαιστινίων πού ζοῦν στά στρατόπεδα, εἶναι ἀπαραίτητο ἐπίσης νά πάρουμε ὑπόψη μας πόσες φορές τά στρατόπεδα ὑπῆρξαν στόχος ἰσραηλινῶν ἤ ἀραβικῶν ἐπιθέσεων. Ὅταν τά χωριά τῆς Δυτικῆς Ὄχθης χτυπήθηκαν ἀπό τούς Ἰσραηλινούς πρίν ἀπό τόν πόλεμο τῶν ἕξι ἡμερῶν, οὔτε ὑπερασπίσθηκαν ἀπό τόν ἰορδανικό στρατό οὔτε τούς ἐπιτράπηκε νά σχηματίσουν δικές τους πολιτοφυλακές. Ἀργότερα, ἡ ἴδια κατάσταση δημιουργήθηκε στόν Λίβανο. Ἀκόμα καί στή Συρία, τά στρατόπεδα πού βρίσκονταν κοντά στή Δαμασκό δέχθηκαν ἐπιθέσεις, τόσο ἀπό τούς Ἰσραηλινούς ὅσο καί ἀπό Σύρους. Γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, τό δίδαγμα πού ἔπρεπε νά βγάλουν ἀπ᾿αὐτές τίς ἐμπειρίες δέν μποροῦσε νά εἶναι σαφέστερο. Ἀπ᾿αὐτή τήν ἄποψη, βρίσκονταν στήν ἴδια θέση μέ τούς ἄοπλους Ἄραβες κατοίκους τῆς κοιλάδας τοῦ Ἰορδάνη, τῶν ὑψωμάτων τοῦ Γκολάν καί τοῦ Σινά, πού εἶδαν τούς ἐθνικούς στρατούς ν᾿ἀποσύρονται τό 1967, γιά νά ὑπερασπίσουν τά στηριγμένα στίς πόλεις καθεστῶτα, ἐγκαταλείποντας στό ἔλεος τῆς μοίρας τίς περιφερειακές ζῶνες καί τούς φτωχούς ἀγρότες πού ζοῦσαν ἐκεῖ.

Λίγοι λαοί ἀφέθηκαν τόσο συστηματικά ἀβοήθητοι ἀπέναντι σ᾿ἐπιθέσεις τρίτων ὅσο οἱ Παλαιστίνιοι, καί δέν πρέπει ν᾿ἀποροῦμε πού τό σύμβολο τῆς ἀνάστασής τους μετά τό 1967 ἔγινε τό τουφέκι. Γιά ἕνα λαό γιά τόν ὁποῖο ἡ διασπορά εἶχε προσθέσει καινούργιες διαιρέσεις στίς παλιότερες ταξικές καί κομματικές διαιρέσεις πού ὑπῆρχαν στήν Παλαιστίνη, τό τουφέκι ἦταν ἕνας τρόπος νά δημιουργηθεῖ «μιά μάζα πού θ᾿ἀγωνισθεῖ ὁμόψυχα γιά τήν ἐπιστροφή» καί, ταυτόχρονα, ἕνα σύμβολο τῆς ἀνακτημένης τους ταυτότητας ὡς ἀγωνιστῶν καί Παλαιστινίων.

Ὡστόσο, αὐτό πού τά μαχητικά στελέχη τῆς «Φάτεχ» ἀποκαλοῦσαν «ἑνότητα τοῦ τουφεκιοῦ»[22] σύντομα καταποντίσθηκε στίς ἰδεολογικές συγκρούσεις πού σημάδευαν τό Παλαιστινιακό Κίνημα ἀπό τότε πού βρισκόταν ἀκόμα στό στάδιο τῆς κυοφορίας. Ἡ «Φάτεχ» κατηγορήθηκε γιά ἀπερίσκεπτο μιλιταρισμό: μιά κατηγορία πού δέν τῆς ταίριαζε, γιατί ἡ ἔκκλησή της γιά ἔνοπλο ἀγώνα συνοδευόταν ἀπό σχέδια γιά κοινωνική, πολιτιστική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη. Παρά τή μικροαστική της προέλευση καί τή μονόπλευρη στήριξή της στή μεσαία τάξη, ἡ «Φάτεχ» ἐξέφραζε τόν πραγματισμό τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν, τή διακαή ἐπιθυμία τους γιά οὐσιαστική δράση καί ὄχι γιά τή θεωρητικολογία τῆς

φελσεφέχ. Τά λόγια ἑνός Παλαιστίνιου πού ἐργάζεται στό καθαριστήριο ἑνός στρατοπέδου: «Ἄν κάποιος μοῦ πεῖ πώς θά πάει ν'ἀγωνισθεῖ, δέν τόν πιστεύω ἄν δέν τόν δῶ νά παίρνει ἕνα τουφέκι καί νά ξεκινάει», ἐκφράζουν πολύ ζωντανά τό γεγονός ὅτι, γιά τίς μάζες, τό τουφέκι εἶχε γίνει ἡ λυδία λίθος τῆς εἰλικρίνειας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, ὅπως ἐπισήμαναν οἱ ἀριστερές ὁμάδες, τό τουφέκι δέν ἦταν ἀρκετό, ὅτι αὐτό πού χρειαζόταν ἦταν μιά ξεκάθαρη ἐπαναστατική ἰδεολογία πού νά συνοδεύεται ἀπό ἕνα πρόγραμμα ἐπαναστατικῆς κινητοποίησης τῶν μαζῶν. Οἱ ἀνάγκες αὐτές ποτέ δέν ἐκπληρώθηκαν ἐντελῶς, ἄν καί τά σπέρματά τους διαφαίνονται στή σύντομη περίοδο τῆς ἐλευθερίας πού ἀπολάμβανε τό Π.Α.Κ. στή Ἰορδανία, ἀπό τόν Μάρτιο τοῦ 1968 ὥς τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1970. Τό μέχρι ποιό βαθμό ἡ ἀποτυχία ν'ἀξιοποιηθεῖ ὁλόκληρο τό ἐπαναστατικό δυναμικό του ὀφείλεται στήν ταξική προέλευση τῆς ἡγεσίας τοῦ Π.Α.Κ., μέ τόν περιορισμένο ὁραματισμό της, ἤ στίς ἐπεμβάσεις τῶν Ἀράβων, αὐτό εἶναι ἕνα πρόβλημα πού εἶναι δύσκολο νά λυθεῖ, ἐπειδή εἶναι ἀδύνατο νά χαράξουμε σαφῆ ὅρια ἀνάμεσα στήν παλαιστινιακή ἀντίσταση καί τόν ἀραβικό περίγυρό της. Ὅμως αὐτό πού διαφοροποιεῖ ὅλες τίς παλαιστινιακές ἀντιστασιακές ὁμάδες ἀπό τά περισσότερα ἀριστερά κόμματα τοῦ ὑπόλοιπου ἀραβικοῦ κόσμου εἶναι ἡ πολύ ἐντονότερη πίστη τους στόν μαζικό ἔνοπλο ἀγώνα ὡς μέσο γιά τήν ἀλλαγή τοῦ *status quo*. Μέχρι νά ὑπάρξει κάποια ἐμπεριστατωμένη μελέτη[23] τῶν ἰδεολογιῶν τῶν διαφόρων ὁμάδων πού συνθέτουν τό Π.Α.Κ. καί τῶν ἀλλαγῶν ἀπό τίς ὁποῖες πέρασαν μέ τόν καιρό, εἶναι ἀνώφελο νά ἐντρυφοῦμε σέ μιά εὔκολη ἤ μεροληπτική κριτική, ἀφοῦ μάλιστα δέν ὑπάρχουν σαφεῖς διαφορές στήν ταξική τους σύνθεση.[24]

Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ἡ Παλαιστινιακή Ἐπανάσταση φτάνει στόν Λίβανο

Τό 1969 ἦταν ἡ χρονιά πού ἡ Παλαιστινιακή Ἐπανάσταση ἔφτασε στόν Λίβανο, μέ μιά μεγάλη σειρά ἀπό συγκρούσεις ἀνάμεσα στό λιβανικό καθεστώς καί α) τούς *φενταγήν* τοῦ Νότιου Λίβανου, πού ὑποστηρίζονταν ἀπό ἕνα τμῆμα τοῦ λιβανέζικου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ· β) τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων· καί γ) σημαντικά τμήματα τοῦ λιβανέζικου πληθυσμοῦ τῶν παράκτιων πόλεων (ἐθνικά καί προοδευτικά κόμματα, φοιτητές καί

μουσουλμανικές μάζες). 'Η συμμαχία ἀνάμεσα σ'αὐτές τίς λαϊκές δυνάμεις βασίσθηκε στήν κοινή τους ἀντίθεση κατά τοῦ ρόλου τοῦ 'Ισραήλ στήν περιοχή καί σφυρηλατήθηκε μέσα ἀπό μάχες μέ τό καθεστώς. Οἱ δυνάμεις τοῦ καθεστῶτος, ἔχοντας νά ἐλέγξουν τόσο πολλές ἑστίες διαμαρτυρίας, διασκορπίσθηκαν καί ἀραίωσαν, ἐνῶ παράλληλα διέτρεχαν μόνιμα τόν κίνδυνο νά ἀποσυντεθοῦν, γιατί οἱ ἴδιες τους οἱ ἐσωτερικές διαιρέσεις ἀπαγόρευαν τή χρήση τους γιά πραγματικά ἀδυσώπητες κατασταλτικές ἐνέργειες. Ἔτσι, στόν Λίβανο ἡ πορεία τῆς 'Επανάστασης ἦταν ὁλότελα διαφορετική ἀπ'ὅτι στήν 'Ιορδανία. 'Υπῆρχε πολύ μεγαλύτερος βαθμός αὐθορμητισμοῦ τῶν μαζῶν, στενότερη συμμαχία ἀνάμεσα στίς παλαιστινιακές καί τίς τοπικές δυνάμεις, καί τά ἀποτελέσματα στό θέμα τῆς αὐτονομίας τῶν στρατοπέδων ἦταν διαρκέστερα. Οἱ πρῶτες βάσεις τῶν *φενταγήν* στόν Νότιο Λίβανο ἱδρύθηκαν τόν χειμώνα 1968-69, ὄχι μακριά ἀπό τά συριακά σύνορα, κι ἀπό ἐκεῖ οἱ *φενταγήν* ἄρχισαν πολύ σύντομα νά ἐπιτίθενται ἐνάντια σέ ἰσραηλινούς καταυλισμούς τῆς Γαλιλαίας.[25] Μέ τά βουνά του, τίς σπηλιές καί τίς πυκνές λόχμες του, ὁ Νότιος Λίβανος προσφέρει πολύ καταλληλότερο ἔδαφος γιά ἀνταρτική δράση ἀπ'ὅτι ἡ 'Ιορδανία ἤ ἡ Δυτική Ὄχθη. Συνορεύει μέ τή Γαλιλαία — τό διαμέρισμα ὅπου ζεῖ τό 60% περίπου τῆς ἀραβικῆς μειονότητας τοῦ 'Ισραήλ — καί οἱ δύο περιοχές συνδέονται ἀπό παλιά μέ οἰκονομικούς, κοινωνικούς καί πολιτικούς δεσμούς. Μακριά ἀπό τήν πρωτεύουσα, ἐξαθλιωμένος, παραμελημένος, μέ κατοίκους πού στήν πλειοψηφία τους ἦταν Σιίτες,[26] ὁ Νότιος Λίβανος πρόσφερε ἐπιπλέον μιά ἐλπιδοφόρα κοινωνικο-πολιτική βάση γιά τό ἀντιστασιακό κίνημα. 'Η τοπική ἀφρόκρεμα ἀποτελοῦνταν ἀπό μεγαλογαιοκτήμονες, πού πρόθυμα ὑποστήριζαν τή μαρωνιτική ἡγεμονία καί δέν εἶχαν κάνει τίποτα γιά νά καλυτερέψουν τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στά τσιφλίκια τους. Ἔτσι, ὁ Νότιος Λίβανος ἐξασφάλισε στό ἀντιστασιακό κίνημα μερικές ἀπό τίς γεωγραφικές καί πολιτικές προϋποθέσεις πού χρειαζόταν.

'Η δράση τῶν *φενταγήν* στό Νότιο Λίβανο

'Ανάμεσα στό 1968 καί τό 1970 ἡ δράση τῶν *φενταγήν* κέρδισε ἔντονη λαϊκή ὑποστήριξη στόν Νότιο Λίβανο. Κι ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά πολλοί ἀπό τούς νεότερους, πιό πολιτικοποιημένους Λιβανέζους τοῦ Νότου προσχώρησαν στίς γραμμές τους ὡς μαχητές. 'Η ἀκόλουθη ἀφήγηση ἑνός ἀπ'αὐτούς τούς μαχητές εἶναι ἀξιοση-

μείωτη, γιατί δείχνει τήν κοινότητα ἐμπειριῶν καί ἀπόψεων ἀνάμεσα στούς ἁπλούς Λιβανέζους καί τούς Παλαιστίνιους:

«Κατάγομαι ἀπό τά νότια, ἀπό ἕνα χωριό πάνω στά σύνορα τῆς κατεχόμενης Παλαιστίνης. Σάν τούς Παλαιστίνιους, ἡ οἰκογένειά μου ἔφυγε ἀπ'τό χωριό μας τό 1949, γιατί οἱ Σιωνιστές ἔκαναν σφαγή στή Χούλα, ἕνα χωριό κοντά στό δικό μας, ὅπου σκότωσαν καμιά ἑβδομηνταριά νέους ἄνδρες μέσα σ'ἕνα τζαμί. Πολλοί Λιβανέζοι ἀπό τά μεθοριακά χωριά ἀναγκάσθηκαν νά φύγουν μ'αὐτόν τόν τρόπο καί ζοῦσαν στή Βηρυτό κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες ὅπως καί οἱ πρόσφυγες...

«Μετά τήν Παλαιστινιακή 'Επανάσταση, τό 1968, γυρίσαμε στό χωριό μας, γιά νά ζήσουμε ἐκεῖ μέ τούς ἄλλους χωριανούς. Καθημερινά γινόντουσαν ἐπιχειρήσεις τῶν *φενταγήν* ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν σινωνιστικῶν καταυλισμῶν. Αὐτό τό γεγονός προκάλεσε ἐπαναστατική ἔξαψη. Ὅλος ὁ κόσμος ὑποστήριζε τήν 'Επανάσταση, γιατί καταλάβαινε πώς ἦταν ἡ μόνη δύναμη πού ἦταν ἱκανή νά ὀρθώσει τό ἀνάστημά της καί νά πεῖ «ὄχι» μετά τήν ἧττα τοῦ 1967.

«'Εκεῖνο τόν καιρό οἱ πόροι μας ἦταν λιγοστοί καί στηριζόμασταν στίς προσφορές τοῦ λαοῦ. Γιά πολύ καιρό οἱ μάζες κάλυπταν ὅλες μας τίς ἀνάγκες, μᾶς ἔδιναν ἀκόμα καί ροῦχα καί τρόφιμα. Ὅταν κάναμε νυχτερινή περιπολία, χτυπούσαμε τίς πόρτες περνώντας μέσα ἀπ'τά χωριά καί ὁ κόσμος μᾶς ἔδινε φαγητό καί γιατάκι...

«Πρίν ἀπό ὁτιδήποτε ἄλλο, πρέπει νά ἔχουμε καθημερινή πολιτική σχέση μέ τίς μάζες, ν'ἀσχολούμαστε μέ τά προβλήματά τους καί νά τίς βοηθᾶμε νά τά λύσουν, πρό πάντων μέσα ἀπό τή δική τους συνειδητοποίηση...

«Τό 1969 ἔγιναν πολλές μάχες ἀνάμεσα σέ μᾶς καί τόν λιβανικό στρατό, καί τότε εἶναι πού εἴδαμε τούς χωρικούς νά ξεσηκώνονται ἐνάντια στόν στρατό. Θυμᾶμαι ἰδιαίτερα τό Ματζνέλ Σίλμ, ὅπου ὁ στρατός παρέταξε γύρω ἀπό τήν κωμόπολη μιά δύναμη πού ὑπολογίζεται ὅτι εἶχε τό μέγεθος ταξιαρχίας, γιά νά πολιορκήσει καμιά ἑκατοστή *φενταγήν*. Οἱ κάτοικοι ἔκαναν διαδήλωση ἐνάντια στόν στρατό, προστατεύοντας τούς *φενταγήν* μέ τά ἴδια τους τά σώματα. Αὐτό εἶναι τό περιστατικό πού θεωρῶ ὡς τό πιό χαρακτηριστικό γιά τή σύμπνοια πού ὑπῆρχε ἐκεῖνο τόν καιρό ἀνάμεσα σέ μᾶς καί τίς μάζες».

Ὅπως σ'ὅλες τίς ἀγροτικές περιοχές, οἱ κυβερνητικές ὑπηρεσίες πού παρέχονταν στά χωριά τοῦ Νότιου Λίβανου ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτες, ἔτσι ὥστε ἡ ὑποστήριξη πρός τήν Παλαιστινιακή 'Επανάσταση ἔγινε τρόπος διαμαρτυρίας ἐναντίον ἑνός διεφθαρμένου καί ἀδιάφορου καθεστῶτος.[27] 'Εκτός ἀπό ἕνα μικρό νοσοκομεῖο στό Μπίντ Τζμπεῖλ, τά μόνα μέρη ὅπου μποροῦσαν νά γίνουν ἐγχειρήσεις καί μεταγγίσεις αἵματος ἦταν οἱ μακρινές πόλεις

Τύρος καί Σιδώνα, καί οἱ συνθῆκες ἐκεῖ ἦταν τέτοιες, πού ὁ περισσότερος κόσμος προτιμοῦσε νά πάει ὥς τή Βηρυτό, ἄν μποροῦσε. Τά μόνα σχολεῖα πού ὑπῆρχαν στά χωριά ἦταν δημοτικά:

«Νοίκιαζαν δωμάτια γιά νά τά χρησιμοποιήσουν ὡς σχολικές τάξεις, σκορπισμένες μακριά ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Οἱ δάσκαλοι ἦταν πολύ λίγοι, τά προσόντα τους ἦταν ἀνεπαρκῆ, οἱ μισθοί τους χαμηλοί. Οἱ περισσότεροί τους ἦταν ἀπό τό χωριό καί δέν εἶχαν δίπλωμα ἀνώτερο ἀπό τό *Μπρεβέ*.[28] Μόνο κάτι λίγα ἀπό τά μεγαλύτερα χωριά εἶχαν τάξεις μέσης βαθμίδας. Τά σχολεῖα μας δέν ἦταν κάν ἐνταγμένα στό λιβανικό ἐκπαιδευτικό σύστημα».

Οἱ περισσότεροι Νοτιολιβανέζοι δέν θεωροῦσαν τόν λιβανικό στρατό ὡς ἐθνικό στρατό, ἀλλά πιό πολύ ὡς στρατό κατοχῆς:

«Τό ποσοστό Νοτιολιβανέζων πού ὑπηρετοῦσαν στόν Στρατό ἦταν πολύ χαμηλό, γιατί ἀνέκαθεν ἦταν δύσκολο νά μπεῖς στόν Στρατό. Χρειάζονταν *ουάαστα* καί λαδώματα. Ὁ κόσμος στό Νότο καταλάβαινε πώς ὁ Στρατός δέν ἦταν δικός του. Τούς κακομεταχειριζόταν καί τόν ἔβλεπαν νά ὑποχωρεῖ πάντα μπροστά στόν ἐχθρό, χωρίς ποτέ νά τούς ὑπερασπίζει».

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς *φενταγήν* καί τόν λιβανικό στρατό δέν χαρακτηρίζονταν ποτέ ἀπό ὁλοκληρωτική σύγκρουση, γιατί δέν ὑπῆρχε ρητή θέση τῆς κυβέρνησης ὅτι ἡ ἀνταρτική δράση στόν Λίβανο ἦταν παράνομη ἤ ὅτι ἔπρεπε νά σταματήσει. Ἀντίθετα, ἡ περιορισμένη δράση ἐναντίον τῶν *φενταγήν* γινόταν μέ νομικά προσχήματα, ὅπως ὅτι ὁπλοφοροῦσαν χωρίς ἄδεια ἤ ἔμπαιναν σέ ἀπαγορευμένες ζῶνες. Ὁ στόχος ἦταν νά παρενοχλοῦνται καί ν'ἀποθαρρύνονται οἱ ἀντάρτες, καί παράλληλα νά στρέφονται τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ ἐναντίον τους, ἀντί νά ἐξοντωθοῦν ὁλότελα. Ἡ ἐπαμφοτερίζουσα πολιτική τοῦ Στρατοῦ ἀντανακλοῦσε τίς ἴδιες του τίς ἐσωτερικές διαιρέσεις, ἀνάλογες μ'ἐκεῖνες τοῦ καθεστῶτος:

«Ὁ λιβανικός στρατός στό Νότιο Λίβανο δέν ἦταν ἑνωμένος. Εἶχε μερικούς πού ἤθελαν νά ὑπερασπίσουν τή χώρα τους, κι ἄλλους πού δέν ἦταν παρά ἀνδρείκελα, μπράβοι, πού ἤθελαν διαπραγματεύσεις μέ τό Ἰσραήλ. Ἄλλοι δέν νοιάζονταν παρά πῶς νά προστατεύσουν τά μαρωνιτικά συμφέροντα.[29] Ὅταν γίνονταν μάχες ἀνάμεσα στούς *φενταγήν* καί τούς Ἰσραηλινούς, ἕνα μέρος τοῦ Στρατοῦ ἀποσυρόταν ἀμέσως, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος ἔμενε καί πολεμοῦσε, ἀκόμα κι ἄν ὑπῆρχαν ἀντίθετες διαταγές ἀπό τό ἐπιτελεῖο. Αὐτό συνέβη πολλές

φορές. Ἡ Παλαιστινιακή Ἐπανάσταση εἶχε σχέσεις μέ πολλά ἄτομα πού ὑπηρετοῦσαν στόν Στρατό, κι αὐτά τά ἄτομα μᾶς ἄφηναν νά περνᾶμε στούς σταθμούς ἐλέγχου. Ὅσοι ἦταν φιλοϊσραηλινοί μᾶς σταματοῦσαν. Ἕνας ἀπό τούς διοικητές τους διοχέτευε στούς Ἰσραηλινούς ὅλες τίς πληροφορίες πού εἶχε τό Γραφεῖο Πληροφοριῶν τοῦ Στρατοῦ γιά τίς κινήσεις τῶν *φενταγήν*».

Ἡ ἐλευθερία τῶν *φενταγήν* νά δροῦν μέ ὁρμητήριο τόν Νότιο Λίβανο ἦταν τό ἔναυσμα ὅλων τῶν διαδηλώσεων πού ἔγιναν στά στρατόπεδα καί στίς πόλεις τή χρονιά τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ ὑποστήριξη πρός τούς *φενταγήν* ἐξαπλώθηκε πολύ πιό πέρα ἀπό τίς παλαιστινιακές μάζες, ἔφτασε στά λιβανέζικα σχολεῖα καί πανεπιστήμια καί στίς ὁμάδες πού συγκροτοῦσαν τή χαλαρή συμμαχία τῶν ἐθνικῶν καί προοδευτικῶν δυνάμεων. Οἱ φοιτητές εἰρωνεύονταν τούς στρατιῶτες πού στέλνονταν νά τούς ἐπιτεθοῦν μέ δακρυγόνα καί καταβρεχτῆρες: «Γιατί δέν βρίσκεστε στά νότια σύνορα;»

Παρά τή σχετική ἐλευθερία τοῦ λιβανέζικου Τύπου, ὁ κώδικας στρατιωτικῆς λογοκρισίας[30] ἦταν σέ θέση νά σταματήσει ἤ νά καθυστερήσει τή δημοσίευση εἰδήσεων γιά τίς συγκρούσεις πού γίνονταν στά νότια. Τόν Ἀπρίλιο, ὁ Στρατός πολιόρκησε τό Μπίντ Τζμπεΐλ γιά νά αἰχμαλωτίσει μιά ὁμάδα *φενταγήν* πού μόλις εἶχαν ἐπιστρέψει ἀπό μιά ἀποστολή. Οἱ κάτοικοι τῆς κωμόπολης ἀρνήθηκαν νά παραδόσουν τούς *φενταγήν* στόν Στρατό, ἀλλά ἔπειτα ἀπό τρεῖς μέρες πολιορκίας καί τή διατύπωση ἀπειλῆς γιά βομβαρδισμό, οἱ *φενταγήν* παραδόθηκαν μόνοι τους, γιά ν'ἀποφευχθεῖ ἡ αἱματοχυσία. Ἡ εἴδηση γιά τή φυλάκισή τους στά παραπήγματα τῆς Τύρου διέρρευσε καί ὁδήγησε στήν ἱστορική πορεία τῆς 23 Ἀπριλίου, πού ἐξασθένισε τό καθεστώς καί προλείανε τόν δρόμο γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν στρατοπέδων, τήν ἴδια κιόλας χρονιά.

Ἡ πορεία τῆς 23 Ἀπριλίου

Ὅταν διαδόθηκαν τά νέα γιά τήν πολιορκία τοῦ Μπίντ Τζμπεΐλ, ξέσπασαν αὐθόρμητες διαδηλώσεις σέ διάφορα στρατόπεδα, πού πάντα ἀντιδροῦσαν πιό εὐαίσθητα ἀπό κάθε ἄλλον στήν παρακώλυση τῆς δράσης τῶν *φενταγήν*, καί ὁ Στρατός τά περικύκλωσε μέ τάνκς. Ἡ *Γιαουμιγιάτ*[31] ἀναφέρει ὅτι τέσσερις μαθητές σκοτώθηκαν στό στρατόπεδο Ἀίν Χιλουέχ καί εἴκοσι τραυματίσθηκαν: «Παρόμοιες διαδηλώσεις, πού ἔγιναν σέ ἄλλες περιοχές τοῦ Λιβάνου, κατεστάλθηκαν βίαια καί πολλοί διαδηλωτές σκοτώθη-

καν, στή Βηρυτό, στό Μάρ 'Ελιάς καί ἀλλοῦ». Στή Βηρυτό, ἡ Συνέλευση τῶν 'Εθνικῶν καί Προοδευτικῶν Κομμάτων τοῦ Λιβάνου[32] καί οἱ παλαιστινιακές ὀργανώσεις κάλεσαν ἀπό κοινοῦ σέ πορεία γιά τό ἀπόγευμα τῆς 23 'Απριλίου. Μοιράσθηκαν εὐρύτατα σέ σχολεῖα καί πανεπιστήμια προκηρύξεις πού ἐξηγοῦσαν τήν κατάσταση στόν Νότιο Λίβανο. 'Ο 'Υπουργός 'Εσωτερικῶν ἀρνήθηκε νά δόσει ἄδεια γιά τήν πορεία, κι ἀπό τό πρωί τῆς 23ης ἄρχισαν νά κυκλοφοροῦν φῆμες ὅτι οἱ 'Αρχές εἶχαν τήν πρόθεση νά χρησιμοποιήσουν βία, γιά ν'ἀποτραπεῖ ἡ συμμετοχή λαοῦ. 'Αλλά τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. 'Η παρακάτω ἀφήγηση ἑνός ἀτόμου πού πῆρε μέρος στήν πορεία περιγράφει τόσο τή διάθεση τῶν μαζῶν (ὑπολογίζεται ὅτι πῆραν μέρος στήν πορεία δέκα μέ δώδεκα χιλιάδες κόσμος) ὅσο καί τίς μεθόδους πού ἐφάρμοσαν οἱ λιβανέζικες 'Αρχές γιά νά τήν καταστείλουν:

> «Γύρω στίς 3.30 μέ 4 μ.μ. ἄρχισε νά μαζεύεται κόσμος στήν Πλατεία Μακασάντ.[33] Ἔρχονταν μέ λεωφορεῖα ὁμάδες ἀπό τά βόρεια καί τά νότια, ἀπ'ὅλα τά σχολεῖα καί τά πανεπιστήμια τῆς Βηρυτοῦ κι ἀπ'ὅλα τά στρατόπεδα τῆς Βηρυτοῦ, ἐκτός ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, πού τό εἶχε περισφίξει ὁ Στρατός.
>
> «'Αρχίσαμε νά βαδίζουμε στίς 4 μ.μ., καί δέν εἴχαμε διανύσει πάνω ἀπό 25 μέτρα ὅταν βρεθήκαμε ἀντιμέτωποι μέ τίς Δυνάμεις 'Ασφαλείας. Μᾶς ἔριξαν δακρυγόνες βόμβες καί ἡ πυροσβεστική μᾶς κατάβρεξε μέ καφτό νερό. Αὐτό συνεχίσθηκε γιά πέντε λεπτά κι ἦταν μιά προειδοποίηση γιά νά διαλυθοῦμε. 'Αλλά ὁ κόσμος ἀνασυντάχθηκε κι ἄρχισε νά βαδίζει ξανά. Οἱ Δυνάμεις 'Ασφαλείας δέν εἶχαν ἄλλη ἐκλογή παρά νά ἐκτελέσουν τίς διαταγές πού τούς εἶχαν δοθεῖ τό πρωί, δηλαδή νά πυροβολήσουν στό «ψαχνό», ὄχι γιά νά τρομάξουν τόν κόσμο, ἀλλά γιά νά σκοτώσουν».

Αὐτό πού συνέβη τότε δέν εἶχε προηγούμενο στή μακρόχρονη ἱστορία τῶν διαδηλώσεων τοῦ Λιβάνου: μιά μάχη πού κράτησε δυό ὧρες, ἀνάμεσα στίς ἔνοπλες Δυνάμεις 'Ασφαλείας καί τά ἄοπλα πλήθη. 'Αντί νά σκορπίσουν ἤ ν'ἀλλάξουν τή διαδρομή τῆς πορείας, οἱ διαδηλωτές ἀνασυντάσσονταν αὐθόρμητα ἔπειτα ἀπό κάθε σύγκρουση καί προσπαθοῦσαν νά ἀνοίξουν δρόμο πρός τό κέντρο τῆς πόλης, πού τό εἶχαν ἀποκλείσει οἱ Δυνάμεις 'Ασφαλείας. Ὅποτε ξανάρχιζε ἡ πορεία, ἡ ἀστυνομία πυροβολοῦσε μέσα στό πλῆθος, σκοτώνοντας ἤ τραυματίζοντας διαδηλωτές.

Πολλοί ἀπ'ὅσους πῆραν μέρος στήν πορεία ἦταν μαθητές, πού ποτέ πιό πρίν δέν εἶχαν γνωρίσει τήν ἀστυνομική βία. Μιά μαθήτρια θυμᾶται ἕναν ἄνδρα, πού τό μετέφεραν οἱ σύντροφοί του μέ καταματωμένο τό πόδι του, νά φωνάζει: «*'Αλλάχου ἄκμπαρ!*»

Ἕνας ἄλλος θυμᾶται μιά ὁμάδα διαδηλωτῶν νά αἰχμαλωτίζει ἕνα μεταγωγικό τῆς ἀστυνομίας καί νά μοιράζει τό φορτίο του ἀπό κράνη στό πλῆθος. Ὁ αὐτόπτης μάρτυρας πού παραθέσαμε πιό πάνω συνεχίζει:

«Σ'ὅλο αὐτό τό διάστημα ὁ κόσμος φώναζε τό σύνθημα *«ἀσίφα, ἀσίφα!»*[34] Κάθε φορά πού ξανάρχιζε ἡ πορεία, ἡ ἀστυνομία σκότωνε πέντε-ἕξι διαδηλωτές, ὁπότε οἱ διαδηλωτές συγκεντρώνονταν ξανά στούς πίσω δρόμους καί ξανάρχιζαν. Οἱ διαδηλωτές ἦταν ἄοπλοι. Τό μόνο πού εἴχαμε ἦταν τέσσερις-πέντε ξύλινοι ἀραμπάδες, πού μερικοί τούς χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἀσπίδες, παρόλο πού οἱ σφαῖρες τούς διαπερνοῦσαν. Οἱ 'Αρχές δέν ἄφηναν ἀσθενοφόρα νά ἔρθουν στό πεδίο τῆς μάχης κι ἤμασταν ἀναγκασμένοι νά κουβαλᾶμε τούς τραυματίες μόνοι μας...[35]

«Ὄχι λιγότερες ἀπό πέντε φορές τό πλῆθος γύρισε πίσω γιά νά ἐπιτεθεῖ, ξέροντας πολύ καλά πώς οἱ στρατιωτικές δυνάμεις πού ἦταν ἀπέναντί του ἔκαναν ἀδύνατη τή διέλευση τῆς πορείας. 'Αλλά ἡ μαζική διάθεση εἶχε φτάσει σέ τέτοια ἔξαρση ὥστε, παρόλο πού ὁ κόσμος θά μποροῦσε νά φτάσει στό κέντρο τῆς πόλης ἀπό ἄλλους δρόμους, συνέχισε νά ἐπιστρέφει γιά νά χτυπηθεῖ μέ τήν ἀστυνομία... Ἡ διάθεση τῶν μαζῶν ἐκείνη τή μέρα ἦταν τέτοια, ὥστε ἦταν ἕτοιμες νά συγκρουσθοῦν ἀκόμα καί μέ τάνκς».

Γιά νά κατευνάσουν τήν κοινή γνώμη, πού εἶχε ἀγανακτήσει μέ τό γεγονός ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε σημαδέψει «στό ψαχνό» ἀντί νά ἐφαρμόσει πιό συνηθισμένες μεθόδους καταστολῆς ταραχῶν, οἱ 'Αρχές ἰσχυρίσθηκαν ὅτι ἡ ἀστυνομία δέν εἶχε κάνει πρώτη χρήση ὅπλων. Ὅμως δέν μπόρεσαν νά δείξουν οὔτε ἕναν ἀστυνομικό τραυματισμένο ἀπό σφαίρα, παρά μόνο λίγους ἐλαφρά μωλωπισμένους ἀπό πέτρες.

Σαρανταοχτώ ὧρες ἀργότερα, ἔγινε ἄλλη μιά σύγκρουση μέ τίς Δυνάμεις 'Ασφαλείας, στήν κηδεία ἑνός ἀπό τούς νεκρούς τῆς 23 'Απριλίου. Οἱ 'Αρχές προσπάθησαν νά περιορίσουν τή νεκρώσιμη πομπή σέ μιά μόνο συνοικία, ἀλλά ἡ πομπή ἁπλώθηκε σ'ὁλόκληρη τήν πόλη μέ τήν ὀργάνωση μικροδιαδηλώσεων. Οἱ φοιτητικές ἀπεργίες συνεχίσθηκαν γιά ἀρκετές μέρες, ὥσπου ἔγινε συμφωνία ἀνάμεσα στίς 'Αρχές καί τό 'Αντιστασιακό Κίνημα ν'ἀπελευθερωθοῦν οἱ *φενταγήν* καί νά ἠρεμήσουν τά πνεύματα.

'Αργότερα ἀποκαλύφθηκε ὅτι οἱ 'Αρχές, ἀντί νά βασισθοῦν στήν τοπική ἀστυνομία, εἶχαν μετακαλέσει στρατιωτικό προσωπικό ἀπό ἄλλες περιοχές καί τό εἶχαν ντύσει μέ στολές τῶν Δυνάμεων 'Ασφαλείας. Οἱ ἀστυνομικοί, τῶν ὁποίων τά πρόσωπα ἦταν

γνωστά, θά δίσταζαν νά πυροβολήσουν τό πλῆθος, ἀπό φόβο μήπως ὑπάρξουν ἀντεκδικήσεις.

'Η πορεία τῆς 23 'Απριλίου ἦταν, ἀπό πολλές ἀπόψεις, μιά ἀποφασιστική καμπή. 'Απόδειξε σέ μιά σημαντική μερίδα τῆς λιβανικῆς κοινῆς γνώμης κάτι πού πολλοί δέν πίστευαν πρίν, ὅτι δηλαδή ἡ ἐξουσία θά χρησιμοποιοῦσε βία ἐναντίον τῶν *φενταγήν*, ἀφοῦ δέν δίσταζε νά τή χρησιμοποιήσει ἐναντίον τοῦ ἴδιου της τοῦ λαοῦ. 'Η παραίτηση τοῦ πρωθυπουργοῦ Καραμέχ στέρησε γιά πολλούς μῆνες τό καθεστώς ἀπό τή συνηθισμένη μουσουλμανική κάλυψή του. Τό 'Αντιστασιακό Κίνημα, πού δέν ἦταν ἰσχυρό στόν Λίβανο ἀπό ἄποψη ἀνδρῶν καί ὁπλισμοῦ, ἔγινε μετά τίς 23 'Απριλίου μιά δύναμη, μέ τήν ὁποία ἦταν ἀναγκασμένες νά διαπραγματευθοῦν οἱ 'Αρχές. Εἶχε ἀποδειχθεῖ πώς ἡ ἐλευθερία δράσης τῶν *φενταγήν* ἦταν ἕνα δυνητικά ἐπαναστατικό ζήτημα καί τά παλαιστινιακά στρατόπεδα δέν ἀντιμετώπιζαν πιά μόνα τους τά τάνκς τοῦ Στρατοῦ. Φαίνεται, ἀκόμα, ὅτι στήν ἐξέλιξη τῆς δυναμικῆς αὐτῆς ἀντιπαράθεσης ἔπεσαν στά χέρια τῶν διαδηλωτῶν κατάλογοι πού περιεῖχαν τά ὀνόματα μυστικῶν πρακτόρων τῆς κυβέρνησης, μέ ἀποτέλεσμα ν'ἀποδυναμωθεῖ ὁ κρατικός μηχανισμός συλλογῆς πληροφοριῶν.

'Η ἀπελευθέρωση τῶν στρατοπέδων

'Η 23η 'Απριλίου δέν προκάλεσε τήν ξαφνική συνθηκολόγηση τοῦ λιβανικοῦ καθεστῶτος. 'Αλλά, στούς μῆνες πού ἀκολούθησαν, οἱ ἀλλαγές πού ἔγιναν στή συνείδηση τῶν λιβανέζικων μαζῶν ἐκδηλώθηκαν μέ ἀπόπειρες ἀνατίναξης κυβερνητικῶν ἐγκαταστάσεων. Τά τάνκς τοῦ Στρατοῦ ἐξακολουθοῦσαν νά ἔχουν περικυκλωμένα τά περισσότερα στρατόπεδα, ἀλλά ὑπῆρχε ἕνα καινούργιο αἴσθημα ἐλπίδας καί ἀψηφησιᾶς. Τό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ, ἕνα μεγάλο στρατόπεδο, 20 χιλιόμετρα πρός τά βόρεια τῆς Τρίπολης, ἦταν τό πρῶτο πού κατάκτησε τήν ἐλευθερία του.

Στίς 28 Αὐγούστου, ἕντεκα ἀστυνομικοί μπῆκαν στό στρατόπεδο μέ τήν ἐντολή νά γκρεμίσουν ἕνα γραφεῖο τῆς «Φάτεχ», πού ὑποτίθεται πώς εἶχε χτιστεῖ χωρίς ἄδεια. Οἱ κάτοικοι τοῦ στρατοπέδου ἀντέδρασαν καί κράτησαν ὅμηρους τούς ἀστυνομικούς. Τότε στάλθηκαν στρατιωτικές ἐνισχύσεις καί ἀπείλησαν νά μποῦν μέσα στό στρατόπεδο, σέ περίπτωση πού δέν παραδίνονταν οἱ ὅμηροι. Κάποιος πού πῆρε μέρος στή μάχη πού ἀκολούθησε τήν περιγράφει ὡς ἑξῆς:

> «Ἔφεραν τάνκς καί ὁ Στρατός προσπάθησε νά μπεῖ μέσα στά

στρατόπεδα. 'Εκείνη τή μέρα, πού τή θυμόμαστε μέ περηφάνεια, σύραμε έξω τά λίγα τουφέκια πού είχαμε — ήταν έντεκα. Πολεμήσαμε καλά στήν άρχή, μετά όμως μᾶς σώθηκαν τά πυρομαχικά. Κυκλοφόρησε στό στρατόπεδο ή φήμη πώς τά πυρομαχικά είχαν τελειώσει, καί προσπαθήσαμε νά καθησυχάσουμε τόν κόσμο λέγοντάς του πώς θά έρχόταν βοήθεια άπό τήν 'Αντίσταση. 'Αλλά στήν πραγματικότητα δέν ξέραμε άν θά έρχόταν. Τό έκπληκτικό όμως ήταν πώς ό κόσμος ξανάγινε αύτό πού ήταν τό 1948, προτιμώντας νά πεθάνει παρά νά ζεῖ ταπεινωμένος. Οί γυναῖκες άλάλαζαν, γιατί ήταν ή πρώτη φορά πού έβλεπαν ένα τουφέκι νά ύπερασπίζει τό στρατόπεδο. 'Ηταν ή πρώτη μάχη πού δέν χάσαμε. Τά παιδιά ήταν άνάμεσα στούς μαχητές, μαζεύοντας τούς άδειους κάλυκες, παρόλο πού οί σφαῖρες έπεφταν σάν χαλάζι. 'Ηταν ή πρώτη φορά πού ό λαός κρατοῦσε μαχαίρια καί ραβδιά καί στεκόταν μπροστά στά σπίτια του, έτοιμος νά πολεμήσει».

Οί ένισχύσεις ήρθαν πραγματικά τή νύχτα, καί στίς διαπραγματεύσεις πού έπακολούθησαν ό Στρατός συμφώνησε ν' άποσυρθεῖ δύο χιλιόμετρα μακριά άπό τό στρατόπεδο, ένῶ οί κάτοικοι τοῦ στρατόπεδου συμφώνησαν νά έλευθερώσουν τούς 11 όμήρους άστυνομικούς. Μιά άπό τίς άναμνήσεις τοῦ άνδρα πού παραθέσαμε πιό πάνω είναι ή είκόνα ένός άξιωματικοῦ τοῦ Δεύτερου Γραφείου, «ένός όργάνου καταπίεσης μέσα στό στρατόπεδο, νά φιλάει δουλικά τά πόδια μας καί νά μᾶς λέει πώς είχε έξι κόρες». "Ενας άλλος θυμᾶται πώς είδε έναν άνδρα νά καταστρέφει βίαια ένα σιδερένιο κρεβάτι, στό όποῖο τόν είχαν δέσει κάποτε μέ μιά πέτρα πάνω στό στῆθος του, στό άστυνομικό τμῆμα τοῦ στρατόπεδου.

"Αν καί ό Στρατός συνέχισε ν' άπαιτεῖ τήν κατεδάφιση τοῦ γραφείου τῆς «Φάτεχ» στό στρατόπεδο καί τήν παράδοση τῶν «ταραχοποιῶν» στίς 'Αρχές, ή κατάσταση σ' όλόκληρη τή χώρα ήταν τόσο έκρηκτική, ώστε δέν ήταν εύκολο νά έξαπολυθεῖ άπροκάλυπτη έπίθεση έναντίον τοῦ στρατοπέδου. "Οχι μονάχα ή κατάσταση στόν Λίβανο, άλλά καί οί όλο καί έντονότερες άραβικές πιέσεις περιόριζαν τή δράση τοῦ Στρατοῦ.

Τά έπόμενα στρατόπεδα πού άμφισβήτησαν τόν λιβανικό έλεγχο ήταν τό Ρασιντιγέχ καί τό Μπούρτζ άλ-Σεμάλι, στά νότια. "Ενα μέλος τῆς 'Αντίστασης άπό τό Ρασιντιγέχ περιγράφει τί συνέβη έκεῖ:

«Μιά βδομάδα πρίν άπελευθερωθεῖ τό Νάχρ άλ-Μπαρέντ, μιά όμάδα μαχητῶν μπῆκε στό στρατόπεδο Μπούρτζ άλ-Σεμάλι καί καλωσορίσθηκε άπό τίς μάζες. 'Αλλά ή πολιτική κατάσταση δέν ήταν άκόμα άρκετά ώριμη γιά νά μείνουν στό στρατόπεδο. "Επειτα άπό διαπραγματεύσεις άνάμεσα στήν Ο.Α.Π. καί τίς λιβανικές 'Αρχές,

τό ἔκριναν ἀναγκαῖο ν'ἀποχωρήσουν, καί μιά ὁμάδα ἀπό ἀνθρώπους πού ἦταν γνωστό πώς δέν ἦταν ἀπό τό στρατόπεδο ἔφυγαν. Μιά βδομάδα ὕστερα ἀπ'αὐτό, οἱ *φενταγήν* μπῆκαν στό Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ καί οἱ λιβανικές 'Αρχές προσπάθησαν νά τούς ἀντιμετωπίσουν δυναμικά. Πολέμησαν τέσσερις μέρες μέ πολύ ἁπλά ὅπλα καί λιγοστά πολεμοφόδια, καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά νικήσει ἡ 'Επανάσταση.

«Τό ἑπόμενο στρατόπεδο ἦταν τό Ρασιντιγέχ, στίς 10 Σεπτεμβρίου. Μετά ἀπ'αὐτό, τά στρατόπεδα ἔπεφταν τό ἕνα μετά τό ἄλλο καί οἱ δυνάμεις τῆς καταπίεσης ἄρχισαν ν'ἀποσύρονται... Ἤξεραν πώς ὁ κόσμος περίμενε τήν 'Επανάσταση. Φοβόντουσαν, γιατί ὁ λαός εἶχε ἀρχίσει νά τούς ἀντιμετωπίζει δυναμικά, καί δέν ἤξεραν ἀπό ποῦ θά ἐρχόταν τό ἑπόμενο χτύπημα.

«'Υπῆρχε κάτι κοινό ἀνάμεσα σ'ὅλα τά στρατόπεδα, ὅτι δηλαδή ἔβγαζαν ἀνθρώπους πού προπαρασκεύαζαν τήν 'Επανάσταση ἀπό τά μέσα. Ὅσοι προέρχονταν ἀπό ἔξω ἀπ'τά στρατόπεδα ἦταν πολύ λίγοι. Στό Ρασιντιγέχ ὑπῆρχαν 18 πυρῆνες. Εἴχαμε λίγα ὅπλα, ἀλλά οἱ 'Αρχές νόμιζαν πώς κάθε κάτοικος τῶν στρατοπέδων κρατοῦσε κι ἕνα τουφέκι».

Τά στρατόπεδα τῆς Βηρυτοῦ ἦταν λιγότερο εὔκολο νά περικυκλωθοῦν ἀπ'ὅτι τά πιό ἀπομονωμένα στρατόπεδα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, ἐκτός ἀπό τό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, πού ἔχει ἀμμόλοφους ἀπό τίς τρεῖς πλευρές του. 'Η Σάμπρα, ἡ Σατήλα καί τό Μάρ 'Ελιάς βρίσκονταν σέ πυκνοκατοικημένες περιοχές (ὅπου οἱ ντόπιοι Λιβανέζοι ἦταν Μουσουλμάνοι) καί δέν ἦταν εὔκολο νά προσβληθοῦν. Ὅταν ἔγιναν οἱ συγκρούσεις τοῦ Σεπτεμβρίου, ὑπῆρχαν ἀκόμα πολύ λίγα ὅπλα στά στρατόπεδα, ἀλλά τόσο οἱ παλαιστινιακές ὅσο καί οἱ λιβανέζικες μάζες ἀπόκτησαν πολύ μεγαλύτερη αὐτοπεποίθηση.

«Αὐτό πού βοήθησε στήν ἀπελευθέρωση τῶν στρατοπέδων ἦταν ὁ βαθμός κινητοποίησης τῶν λιβανέζικων μαζῶν, πού ἐμπόδισαν τίς 'Αρχές νά χτυπήσουν ἄγρια τά στρατόπεδα. Δέν ἦταν οἱ δυνάμεις πού ὑπῆρχαν μέσα στά στρατόπεδα ἤ ἡ ποσότητα τῶν ὅπλων, ἀλλά ἡ διάθεση τῶν μαζῶν καί οἱ συνεχεῖς διαδηλώσεις, πού παρέλυσαν τό κράτος... Στήν 'Ιορδανία ὑπῆρχαν ὅπλα, καί στόν Νότιο Λίβανο ἐπίσης, ἀλλά στά στρατόπεδα ἦταν πολύ λιγοστά.

«Θυμᾶμαι πώς στήν εἴσοδο τοῦ στρατοπέδου Σάμπρα δέν ὑπῆρχαν παραπάνω ἀπό τέσσερα παλιά αἰγυπτιακά τουφέκια, ἀλλά κάθε σπίτι εἶχε φτιάξει «μολότωφ». Ἦταν ἀπίστευτο πόσο πολλά ἔφτιαχναν, κάθε σπίτι εἶχε 10 μέ 15 ἀπ'αὐτές τίς βόμβες. Ἄλλα ὅπλα ὅμως δέν ὑπῆρχαν. Στή Σάμπα ὑπῆρχε μονάχα ἕνα «καλασνίκωφ»... 'Αλλά οἱ 'Αρχές δέν μποροῦσαν νά μποῦν στά στρατόπεδα, γιατί ἄν τό ἔκαναν θά ἔπαιρναν φωτιά ἄλλες περιοχές».

'Εκεῖνο τόν Σεπτέμβριο ὅλα τά στρατόπεδα ἀπαλλάχθηκαν ἀπό τήν ἀστυνομία καί τό Δεύτερο Γραφεῖο, πού τόσον καιρό τούς καταπίεζαν, ἄν καί συνέχισαν νά πολιορκοῦνται ἀπό τά τάνκς τοῦ Στρατοῦ. Στή Βηρυτό, οἱ διαδηλώσεις τῶν λιβανέζικων μαζῶν ἔφτασαν σέ καινούργια ἔνταση:

«Θυμᾶμαι πώς ἔγινε μιά διαδήλωση στό Μπούρτζ 'Αμπού-Χαϊντάρ, ἕνα λιβανέζικο προάστιο, καί μερικοί ἀπό μᾶς κατάφεραν νά βγοῦν ἀπό τήν πολιορκημένη Σάμπρα γιά νά πάρουν μέρος στή διαδήλωση. Οἱ ἄοπλοι διαδηλωτές μπῆκαν στό τοπικό ἀστυνομικό τμῆμα, πῆραν τά ὅπλα τῶν ἀστυνομικῶν καί τά ἔστειλαν στή Σάμπρα. Δύο ἄλλα τμήματα στή Βηρυτό δέχθηκαν ἐπίθεση ἀπό τίς μάζες καί τά ὅπλα τους κυριεύθηκαν».

Μιά ἰδέα γιά τόν αὐθορμητισμό τῆς μαζικῆς δράσης σ'αὐτό τό στάδιο μᾶς τό δίνει τό ἀνέκδοτο ἑνός ἀξιωματούχου τῆς Ο.Α.Π., στόν ὁποῖο ἕνας ὑπάλληλος ἀνάφερε λακωνικά κάποιο πρωινό: «Πήραμε τή Σατήλα χθές τή νύχτα», ὁπότε ὁ ἀξιωματοῦχος ἔφυγε βιαστικά γιά νά βάλει μιά νέα πινακίδα τῆς Ο.Α.Π. στό παλιό παράρτημα τοῦ Δεύτερου Γραφείου. Εἶναι ἀμφίβολο ἄν ὑπῆρχε ξεκάθαρο σχέδιο τοῦ Π.Α.Κ. γιά τήν ἀντικατάσταση τῆς λιβανικῆς ἐξουσίας μέ τήν ἐπαναστατική ἐξουσία. 'Η λιβανική κυβέρνηση, ἀνίκανη νά ἐγγυηθεῖ τήν ἀσφάλεια τῶν ἀστυνομικῶν της στά στρατόπεδα, ζήτησε σέ ἀρκετές περιπτώσεις ἀπό τήν Ο.Α.Π. νά παρέμβει γιά νά τούς προστατέψει, καθώς θά ἀποσύρονταν. Λίγο ἀργότερα, μιά ἀστυνομική δύναμη ἐκπαιδευμένη ἀπό τόν Π.Α.Σ., ἡ *κιφάχ μουσελλάχ*, στάλθηκε στά στρατόπεδα γιά νά βεβαιωθοῦν οἱ 'Αρχές πώς ὁ νόμος καί ἡ τάξη θά διαφυλάσσονταν.

Παρόλο πού τόν Σεπτέμβριο ἡ διάθεση τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων εἶχε φτάσει στό σημεῖο βρασμοῦ, εἶναι ἀδύνατο ν'ἀποδειχθεῖ ὅτι ὑπῆρχε καθολικό σχέδιο γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν στρατοπέδων. Ἕνα παλαίμαχο μέλος μιᾶς ἀπό τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες περιγράφει πῶς ἦρθε ἡ 'Επανάσταση στό Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, σχεδόν συμπτωματικά, χωρίς κάν τήν καθοδήγηση κάποιου τοπικοῦ διοικητῆ:

«'Εκείνη τή μέρα δούλευα στήν πόλη, κι ὅταν ἔφυγα ἀπό τό στρατόπεδο εἶδα συγκεντρώσεις μαθητῶν καί ἐργατῶν πού διαδήλωναν ζητώντας νά φύγει ἡ ἀστυνομία καί τό Δεύτερο Γραφεῖο ἀπό τό στρατόπεδο. 'Ανάμεσα στούς διαδηλωτές εἶδα τόν πατέρα μου... Μιά ὥρα ἀργότερα μοῦ τηλεφώνησαν καί μοῦ εἶπαν πώς ὁ πατέρας μου εἶχε σκοτωθεῖ. Γύρισα στό στρατόπεδο καί ἔμαθα πώς εἶχαν τραυματισθεῖ 16 κι εἶχε σκοτωθεῖ ἕνας. 'Ο πατέρας μου ἦταν ἕνας

ἀπό τούς τραυματίες καί εἶχε διακομισθεῖ σ'ἕνα τοπικό νοσοκομεῖο».

'Επειδή ὁ ἀφηγητής ἦταν γνωστός γιά τή δράση του, δέν μποροῦσε νά ριψοκινδυνεύσει μένοντας μαζί μέ τόν τραυματισμένο πατέρα του στό νοσοκομεῖο, γιατί θά ἐρχόταν ἡ ἀστυνομία γιά νά τόν ἀνακρίνει. 'Αργότερα, μετά τήν ἀνάκριση, ὁ ἡλικιωμένος τραυματίας μεταφέρθηκε σ'ἕνα ἀστυνομικό τμῆμα, σ'ἕνα προάστιο κοντά στό στρατόπεδο. Αὐτό πού συνέβη μᾶς δίνει μιά συναρπαστική εἰκόνα γιά τή δραστηριοποίηση τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων:

«Ἔφερα φάρμακα γιά τόν πατέρα μου, τά ἔδοσα στή γυναίκα μου καί τῆς εἶπα νά πάρει μαζί της μερικές μεγάλες γυναῖκες, νά πᾶνε στό ἀστυνομικό τμῆμα καί νά πετάξουν πέτρες. Πῆγαν ἕξι-ἑφτά γυναῖκες, περικύκλωσαν τό ἀστυνομικό τμῆμα καί ζήτησαν ἀπό τούς ἀστυνομικούς νά παραδόσουν τόν τραυματία. Οἱ ἀστυνομικοί ἀρνήθηκαν νά τόν παραδόσουν, καί τότε οἱ γυναῖκες ἄρχισαν νά πετᾶνε πέτρες. Οἱ ἀστυνομικοί ἦρθαν σ'ἐπαφή μέ τούς ἀνωτέρους τους καί τελικά τόν παρέδοσαν. Καθώς οἱ γυναῖκες ἔπαιρναν τόν πατέρα μου, μιά ὁμάδα ἔνοπλων νέων περικύκλωσε τό ἀστυνομικό τμῆμα καί τή φορά αὐτή ἡ ἀστυνομία καί τό Δεύτερο Γραφεῖο δέν πυροβόλησαν, ἀλλά τὄβαλαν στά πόδια, γιατί τώρα οἱ δικοί μας εἶχαν ὅπλα... Ὥς τήν ὥρα ἐκείνη ὑπῆρχαν πολύ λίγα ὅπλα στό στρατόπεδο, ἀλλά μέσα σέ 24 ὧρες ἀπό τήν ἀποχώρηση τῆς ἀστυνομίας κυριεύθηκαν ἑκατοντάδες ὅπλα».

Οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στόν λιβανικό Στρατό καί τούς *φενταγήν* συνεχίσθηκαν ὁλόκληρο τόν 'Οκτώβρη στά νότια, ἐνῶ οἱ ἀραβικές χῶρες ἀσκοῦσαν ὅλο καί μεγαλύτερη πίεση στόν Λίβανο νά παραχωρήσει στούς ἀντάρτες ἐλευθερία δράσης. Κατά τήν πολιορκία τοῦ Μετζντέλ Σίλμ (18 'Οκτωβρίου), στήν ὁποία ὑπῆρξαν πολλά θύματα ὄχι μόνον ἀνάμεσα στούς *φενταγήν* ἀλλά καί ἀνάμεσα στούς Λιβανέζους πολίτες,[36] ἡ Συρία ἔκλεισε τά σύνορά της μέ τόν Λίβανο, ἡ Λιβύη ἀνακάλεσε τόν πρεσβευτή της, ὁ Νάσερ ἔστειλε τηλεγράφημα στόν Πρόεδρο 'Ελού καί οἱ περισσότερες ἀραβικές κυβερνήσεις ἔκαναν δηλώσεις ὑπέρ τοῦ ἀντισταστιακοῦ κινήματος. Αὐτές οἱ πιέσεις ἦταν πού ὁδήγησαν ἄμεσα στήν ὑπογραφή τῆς Συμφωνίας τοῦ Καΐρου, στίς 2 Νοεμβρίου, ἀπό τόν στρατηγό Μπουστάνι γιά λογαριασμό τοῦ λιβανικοῦ καθεστῶτος καί ἀπό τόν Γιάσερ 'Αραφάτ γιά τούς Παλαιστίνιους.

'Αλλά ἡ Συμφωνία τοῦ Καΐρου δέν ἄλλαξε πολλά πράγματα. Λίγες μόνο βδομάδες ἀργότερα ἔγινε μάχη ἀνάμεσα στόν λιβανικό Στρατό καί τούς *φενταγήν* στό στρατόπεδο Ναμπατιγέχ, στόν Νότιο

Λίβανο, κατά τήν όποία ύπολογίζεται πώς 50 Παλαιστίνιοι σκοτώθηκαν ή τραυματίσθηκαν άπό τόν άνηλεή βομβαρδισμό πού έγινε. Ἡ Ο.Α.Π., στό άνακοινωθέν πού έξέδοσε στό Ἀμμάν, κατηγόρησε τή Σαέκα καί τό Λ.Μ.Α.Π. ὅτι προκάλεσαν τή σύρραξη. Αὐτό ἦταν ἕνα άπό τά πρῶτα σημάδια ρήξης μέσα στούς κόλπους τοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος, ρήξης πού θά ἔφθειρε τήν άνταρτική δράση στόν Νότιο Λίβανο, ὅπως ἐπίσης, ὥς ἕνα βαθμό, καί τήν ἴδια τήν Ἐπανάσταση στά στρατόπεδα.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ

Ἡ Παλαιστινιακή Ἀντίσταση ἐπικρίθηκε καί ἐπικρίνεται γιά τό πρωτόγονο ἐπίπεδο τοῦ προγράμματος πολιτικῆς ἐκπαίδευσης πού ἔχει[37] καί γιά τόν στενό χαρακτήρα τοῦ ἔργου πού ἐπιτελεῖ ἀνάμεσα στίς μάζες. Ὅμως ἡ ἀπουσία ἑνός ἑνιαίου, συμπαγοῦς ἐπαναστατικοῦ παλαιστινιακοῦ κινήματος τό 1968-69, ἑνός κινήματος πού νά διαθέτει στελέχη ἐκπαιδευμένα στήν κινητοποίηση τῶν μαζῶν, δέν θἄπρεπε νά ἐκπλήσσει κανένα. Ἐκεῖνο τόν καιρό, τό Π.Α.Κ. ἦταν ἕνα συνονθύλευμα ἀπό μικρές, σκόρπιες παράνομες ὁμάδες, πού ἐμφανίσθηκαν στήν πολιτική σκηνή προτοῦ ὁλοκληρώσουν τίς προσπάθειές τους νά συγχωνευθοῦν, σέ μιά ἀπόπειρά τους νά ἐμποδίσουν τά ἀραβικά καθεστῶτα νά ὑποκύψουν σέ μιά ὑπαγορευμένη ἀπό τό Ἰσραήλ εἰρήνη, μετά τόν πόλεμο τῶν ἕξι ἡμερῶν. Ἦταν μιά ἱστορική ἀπόφαση, πού πάρθηκε πρόωρα ἀπό τή σκοπιά τῆς ἴδιας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ Π.Α.Κ., ἀλλά ἀναγκαία μέσα στό ὅλο ἀραβικό πλαίσιο. Πάνω στούς ὤμους τῆς νεογέννητης Ο.Α.Π. ἔπεσε τό βάρος τριῶν προβλημάτων: ἡ διεξαγωγή ἔνοπλου ἀγώνα κατά τοῦ Ἰσραήλ· ἡ διατήρηση μιᾶς ἰσορροπίας δυνάμεων μέσα στόν ἀραβικό περίγυρο, πράγμα πού θά ἐπέτρεπε στό Π.Α.Κ. νά ἔχει ἕναν ἐλάχιστο βαθμό ἀνεξαρτησίας· καί ἡ μετεξέλιξη τῆς Ο.Α.Π. σέ κυβέρνηση πού ν'ἀσχοληθεῖ μέ τίς καταπιεσμένες καί παραμελημένες μάζες. Ἄν πάρουμε ὑπόψη τίς ἀντικειμενικές καί ὑποκειμενικές συνθῆκες, μέσα στίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ἀγωνισθεῖ τό Π.Α.Κ. γιά νά μπορέσει νά ὑπάρξει, μποροῦμε βάσιμα νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό. Ἄλλοι θά ὑποστηρίξουν ὅτι, ἄν ἡ ἡγεσία εἶχε ἀναλύσει τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στόν ἀραβικό κόσμο μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, θά εἶχε ἐπενδύσει περισσότερη σκέψη καί προσπάθεια σ'ἕνα σχέδιο ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης τῶν μαζῶν. Ἄν τό εἶχε κάνει αὐτό, οἱ ἀδυναμίες πού ἐκδηλώθηκαν ἀργότερα μέσα στό Π.Α.Κ. ἴσως νά ἦταν λιγότερο σοβαρές.

Ἡ νέα συνείδηση τοῦ λαοῦ

Ἂν ρωτήσουμε σήμερα τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων πόσο ἄλλαξε ἡ Ἐπανάσταση τή ζωή τους, οἱ ἀπαντήσεις εἶναι, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, θετικές. Σέ μιά ὁμαδική συζήτηση πού ἔγινε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1978 στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ, οἱ ἀλλαγές πού τονίσθηκαν περισσότερο ἦταν: πρῶτον, ἡ ἄρση τῆς καταπίεσης ἀπό τό λιβανικό κράτος καί ἡ ἐλευθερία συμμετοχῆς σέ πολιτικές δραστηριότητες καί ἀγῶνες· κατόπιν, ἡ ἀποκατάσταση τῆς παλαιστινιακῆς ταυτότητας· ἡ ἄμυνα τῶν στρατοπέδων· ἡ ὁμαλοποίηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς· ἡ δημιουργία νέων θεσμῶν — παιδικῶν σταθμῶν, ἐργαστηρίων, ἐκπαιδευτικῶν κέντρων — καί ἡ ἀναβίωση τῶν παλαιστινιακῶν λαϊκῶν παραδόσεων. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, σ'ὅποια ὁμάδα κι ἄν ἀνήκουν τά διάφορα ἄτομα, τά σημεῖα πού τονίζονται δέν ἐμφανίζουν παρά ἐλάχιστες παραλλαγές:

> «Ὁ Παλαιστίνιος ἔνιωθε μετά τήν Ἐπανάσταση πώς ζεῖ ξανά σάν φυσιολογικός ἄνθρωπος, ἔπειτα ἀπό μιά ζωή γεμάτη ἐξευτελισμούς. Τά στρατόπεδα εἶναι τώρα σάν φρούρια, ἐνῶ στό παρελθόν ὁ λαός δέν εἶχε νά κάνει ἄλλο τίποτα παρά νά πεθαίνει κάτω ἀπ'αὐτές τίς τσίγκινες στέγες... Πολλοί ἡγέτες τῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἀπό τά στρατόπεδα, μερικοί μάλιστα ἀπ'αὐτούς εἶναι στά ἀνώτατα κλιμάκια, ὅπως ὁ Ἀμπού Μαχέρ ἤ ὁ Ἀμπού Ἀχμάντ Γιουνίς — δέν χρειάζεται ν'ἀναφέρουμε ὀνόματα, ἀλλά εἶναι ἕνα σωρό... Τώρα ἔχουμε καινούργιους θεσμούς, πού πρωτύτερα ἦταν ἀπαγορευμένοι. Τά παλαιστινιακά ἔθιμα καί ἡ λαϊκή τέχνη ἀναστήθηκαν. Καί ὑπάρχουν ἀκόμα πολλές ἄλλες ἀλλαγές. Οἱ Παλαιστίνιοι σήμερα εἶναι σάν τούς Βιετναμέζους καί τούς Κινέζους, ἀκολουθοῦν τήν ἴδια κατεύθυνση».

Κάποιος πού γύρισε στό σπίτι του, στό στρατόπεδο Τέλ ἀλ-Ζάατερ, μετά τήν Ἐπανάσταση, περιγράφει τίς ἀλλαγές πού τόν ἐντυπωσίασαν περισσότερο:

> «Μόλις κατέβηκα ἀπ'τό αὐτοκίνητο εἶδα τήν παλαιστινιακή σημαία, ἀντί γιά τή λιβανέζικη, καί μιά ὁμάδα Παλαιστίνιους μέ στολές τῶν *φενταγήν*, ἀντί γιά τή λιβανέζικη ἀστυνομία. Καθώς διέσχιζα τό στρατόπεδο ἔβλεπα τήν εὐτυχία ζωγραφισμένη στά πρόσωπα τοῦ κόσμου, καί στά σχολεῖα δέν ὑπῆρχε πιά ἡ ἀλλοτινή κατήφεια. Στό τζαμί ὁ *σεΐχ* μιλοῦσε τώρα ἄφοβα γιά τήν πατρίδα — στό παρελθόν δέν μποροῦσε νά τό κάνει αὐτό. Ὑπῆρχαν πολλά παληκάρια ἀπ'τό στρατόπεδο πού ἦταν ἔξω, στή Συρία καί τήν Ἰορδανία, μέ τήν Ἐπανάσταση...

«Πρωτύτερα, ὑπῆρχε ὁλόγυρά μας ἕνας πολιτικός καί ἰδεολογικός κλοιός, τώρα ὅμως τό ραδιόφωνο τοῦ στρατόπεδου ἔπαιζε ἐπαναστατικά τραγούδια καί μετέδιδε ἐπαναστατικούς λόγους... Στά σπίτια, οἱ μητέρες μιλοῦσαν ἄφοβα μέ τά παιδιά τους γιά τήν Παλαιστίνη — ἄλλοτε αὐτό γινόταν μόνο ψιθυριστά. Στό παρελθόν ἀκούγαμε τή Σαούτ ἀλ 'Αράμπ, κρυφά ὅμως. Πρίν ἀπό τήν 'Επανάσταση, οἱ συγκεντρώσεις στά στρατόπεδα περιορίζονταν σέ κοινωνικά προβλήματα· ἔπειτα ἀπ'τήν 'Επανάσταση, ἡ συζήτηση ἔγινε πολιτική — ἡ γῆ, τό ἔθνος, ἡ 'Επανάσταση. Γινόντουσαν ὁλοένα πολιτικές συγκεντρώσεις ἀνάμεσα στούς νέους, τούς τοπικούς ἀρχηγούς τῆς 'Αντίστασης καί τούς γέρους. 'Υπῆρχαν πολλά καινούργια προγράμματα πού ἔλειπαν πρίν: κοινωνικές δραστηριότητες, σπόρ, συναθροίσεις ὅπου οἱ ἄνθρωποι μποροῦσαν νά ποῦν ἄφοβα αὐτό πού σκεφτόντουσαν, χωρίς λογοκρισία...»

Ἕνας Παλαιστίνιος κοινωνιολόγος, πού ξέρει καλά τά στρατόπεδα, δίνει μιά παρόμοια εἰκόνα:

«Τό πιό σημαντικό ἦταν ὅτι ἔνιωθαν λυτρωμένοι ἀπό τίς καθημερινές διώξεις πού ἐξαπέλυε τό Δεύτερο Γραφεῖο. Ἔνιωθαν πιό ἱκανοί νά αὐτοαμυνθοῦν, νά συμμετάσχουν πληρέστερα στήν 'Επανάσταση καί νά πάρουν μέρος στίς μάχες. Κι ἔνιωθαν πιό περήφανοι. Ὅλα ὅσα τούς πρόσφερε ἡ 'Επανάσταση ἦταν ζήτημα φρονήματος... Τό σημαντικότερο ὄφελος ἀπό τήν 'Επανάσταση ἦταν ἡ ἐλευθερία τῆς πολιτικῆς δράσης, ἡ ἐλευθερία τῆς ὀργάνωσης καί τῆς ἐργασίας...»

Ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ πιό ζωντανές ἀναμνήσεις ἀπό τά πρῶτα ζωηρά αἰσθήματα χαρᾶς καί ἀνακούφισης, πού ἁπλώθηκαν στά στρατόπεδα μέ τόν τερματισμό τῆς κυριαρχίας τοῦ Δεύτερου Γραφείου, προέρχονταν ἀπό τούς κατοίκους τῶν στρατοπέδων. Ἕνας μαχητικός Παλαιστίνιος ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ περιγράφει τήν ἀτμόσφαιρα πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ:

«Γιά βδομάδες μετά ὁ κόσμος δέν κοιμόταν, ἀπ'τήν εὐτυχία του πού ἔβλεπε τά νιάτα νά κρατᾶνε ὅπλα γιά νά λευτερώσουν τήν πατρίδα. 'Υποστήριζαν ὁλόψυχα τούς *φενταγήν* καί τό ἔδειχναν φέρνοντάς τους φαγητό, τσάι, καφέ. Ἦταν ὄμορφες ἐκεῖνες οἱ μέρες στό στρατόπεδο, *σάν μέρες γάμου,*[38] μετά τόν ξεσηκωμό».

Ἕνας ἄνδρας ἀπό τό Ρασιντιγέχ εἶπε:

«Ἦταν ἀδύνατο νά βρεῖς ἔστω κι ἕναν πού νά μή θέλει νά προσκαλέσει τούς *φενταγήν* καί νά προσφέρει τό σπίτι του γιά γραφεῖο. Ὅλοι ἔνιωθαν πώς ἦταν ντροπή νά μήν εἶναι οἱ πρῶτοι

πού θά ἔδιναν στούς μαχητές φαγητό, νερό, γιατάκι. Ὁ κόσμος ἦταν ἕτοιμος νά θυσιάσει ὅ,τι εἶχε γιά τήν Ἐπανάσταση. Ὅταν λέγαμε πώς χρειαζόμασταν λεφτά, οἱ γυναῖκες μᾶς ἔδιναν τά χρυσά σκουλαρίκια τους, τά βραχιόλια, τά ρολόγια τους.[39] Κι ὅσα κι ἄν ἔδιναν, ἔνιωθαν πώς δέν ἦταν τίποτα».

Μέ τήν κατάλυση τοῦ λιβανικοῦ ἐλέγχου, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἦταν ἐλεύθεροι νά ὀργανωθοῦν:

«Ὁ κύκλος τοῦ φόβου εἶχε σπάσει, καί τώρα ὑπῆρχε ὀργασμός δραστηριότητας στό στρατόπεδο. Γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία μας οἱ γυναῖκες ἀνέλαβαν τόν σωστό τους ρόλο καί ἡ στρατιωτική ἐκπαίδευση δέν περιοριζόταν στά ἀγόρια, ἀλλά ἐπεκτεινόταν καί στά κορίτσια. Νιώθαμε πώς εἴχαμε ξαναποκτήσει τήν ταυτότητά μας, ὄχι μόνον ὡς Παλαιστίνιοι, ἀλλά καί ὡς ἀνθρώπινα ὄντα».[40]

Μιά ἔκφραση πού χρησιμοποιοῦν πολύ οἱ κάτοικοι τῶν στρατοπέδων γιά τήν Ἐπανάσταση εἶναι: «Μᾶς σήκωσε τό κεφάλι», μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀποκατέστησε τόν αὐτοσεβασμό τους, πού εἶχε καταρρακωθεῖ μέ τόν διωγμό τους ἀπό τήν Παλαιστίνη καί τήν καταπίεση στή *γκούρμπα*. Πρίν ἀπ'τήν Ἐπανάσταση, τούς εἶχε παραλύσει τό τραῦμα τῆς διασπορᾶς καί τό αἴσθημα τῆς συλλογικῆς ἀδυναμίας.[41] Μετά τήν Ἐπανάσταση, ἡ μοιρολατρικότητα καί ὁ φόβος μετατράπηκαν σέ αὐτοπεποίθηση. Τώρα οἱ παλαιστινιακές μάζες μποροῦσαν νά εἶναι περήφανες, γιατί οἱ *φενταγήν* προκαλοῦσαν ἕνα Ἰσραήλ πού μόλις εἶχε νικήσει τρεῖς ἀραβικούς στρατούς ἐξοπλισμένους μέ σύγχρονα ὅπλα. Τό ἄν αὐτή ἡ πρωτόγνωρη περηφάνεια τῶν Παλαιστινίων ἄγγιζε τά ὅρια τοῦ σωβινισμοῦ, εἶναι ἕνα ζήτημα πού ἀμφισβητεῖται μέσα στό Π.Α.Κ., ἀλλά ἡ κινητοποίηση πού προκάλεσε εἶναι ἀναμφισβήτητη. Πρίν ἀπό τήν Ἐπανάσταση, «δύο ἀστυνομικοί ἐξουσίαζαν ἕνα στρατόπεδο μέ χιλιάδες ἀνθρώπους». Μετά τήν Ἐπανάσταση «Ὁ ἀστυνομικός πού ἄλλοτε μᾶς ἔβριζε τώρα μᾶς χαιρετάει». Ὁ ἀκτιβισμός πού ἀναπτύχθηκε μέ τήν ἀποκατάσταση τοῦ αὐτοσεβασμοῦ τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων ἔφερε ἀλλαγές στίς σχέσεις τους μέ τόν λιβανικό πληθυσμό ὁλόγυρά τους, καθώς καί στίς ἐσωτερικές τους κοινωνικές σχέσεις.

Μιά ἀπό τίς πολλές διαφορές πού διέκριναν τή *τζήλ ἀλ-θάουρα* ἀπό τή *τζήλ φαλαστήν* ἦταν ὅτι, γιά τή γενιά τῶν γονιῶν, ἡ ταυτότητα δέν ἀποτελοῦσε πρόβλημα. Ὅσο κι ἄν ὑπόφεραν στή *γκούρμπα*, ἤξεραν ποῦ ἀνῆκαν. Γιά τά παιδιά τους, πού ἤξεραν τήν Παλαιστίνη μόνον ἀπό τίς περιγραφές τῶν γονιῶν τους, ὁ ξεριζωμός πῆρε μιά βαθύτερη, πικρότερη διάσταση. Τό μόνο

πράγμα πού εἶχαν γνωρίσει ἦταν τά στρατόπεδα. Οἱ γονεῖς μποροῦσαν νά θυμηθοῦν τί σήμαινε νά εἶναι πολίτες στή χώρα τους· τά παιδιά τους ἤξεραν μονάχα τί σήμαινε νά εἶναι «ξένοι», «πρόσφυγες», «ἀλλιώτικοι» στίς χῶρες ἀλλονῶν. Οἱ παιδικές ἐμπειρίες ἀπό τήν ἐχθρότητα τῶν Λιβανέζων γειτόνων τους εἶχαν ἀποτυπώσει σέ πολλούς ἀπ'αὐτούς μιά αἴσθηση ὅτι ἦταν σχεδόν παρίες. Στούς Παλαιστίνιους αὐτῆς τῆς γενιᾶς, πού ζοῦσαν στά στρατόπεδα, ἡ 'Επανάσταση πρόσφερε μιά καινούργια ταυτότητα, πού τήν ἐγκολπώθηκαν μ'ἐνθουσιασμό: Παλαιστίνιος, ἀγωνιστής, ἐπαναστάτης. Ὅπως εἶπε ἕνας 18χρονος μαθητής: «'Η 'Επανάσταση μοῦ ἔδοσε τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα ποιός εἶμαι». 'Αντί νά εἶναι μέλη μιᾶς περιφρονημένης, περιθωριακῆς ὁμάδας «διωγμένων», οἱ Παλαιστίνιοι ἀνέλαβαν τώρα μαζικά τόν ρόλο τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τῆς ἀραβικῆς ἐπανάστασης, τῶν ἀγωνιστῶν ἐναντίον τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, τῶν ὁποίων ὁ ἀγώνας ἦταν συνυφασμένος μέ ἄλλους ἀγῶνες τοῦ Τρίτου Κόσμου. Αὐτή ἡ συνειδητή υἱοθέτηση «ἀγωνιστικῆς ταυτότητας» ἀγκάλιαζε Παλαιστίνιους ὅλων τῶν ἡλικιῶν, ἀλλά ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονη στή *τζήλ ἀλ-θάουρα:*

> «Πρίν ἀπό τήν 'Επανάσταση, ἐγώ κι ὅλοι οἱ Παλαιστίνιοι ἀναρωτιόμασταν πῶς θά γυρίζαμε στήν Παλαιστίνη. 'Ως Παλαιστίνιος ἔνιωθα πώς πρέπει νά διαδραματίσω κάποιο ρόλο στόν ἀγώνα... 'Η 'Επανάσταση ἦταν τό πιό σημαντικό γεγονός, ὄχι μονάχα στή δική μου ζωή, ἀλλά καί στή ζωή ὁλόκληρου τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ. 'Η συνείδηση, ἡ συζήτηση, ἡ νοοτροπία μας ἄλλαξαν. Πρίν, ὑπῆρχε ἀντιδραστική νοοτροπία, τώρα ὑπάρχει ἐπαναστατική νοοτροπία».[42]

'Η περηφάνεια πού νιώθουν ἐπειδή εἶναι Παλαιστίνιοι συνδέεται στενά μέ τήν ἱκανότητά τους νά πολεμοῦν καί νά ἀντέχουν στά δεινά: «Ἴσως κανένας ἄλλος λαός νά μήν εἶχε ἀντέξει σέ τόσες ἀντιξοότητες». Αὐτή ἡ ξεχωριστή ἀντοχή θεωρεῖται ἀπόλυτα ἀναγκαία, λόγω τῶν τεράστιων δυσκολιῶν πού παρουσιάζει ἡ διεξαγωγή ἑνός ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα ἀπό τό ἔδαφος «χωρῶν πού δέν μᾶς ὑποστηρίζουν ἐντελῶς», ἐνάντια σ'ἕναν ἐχθρό πού εἶναι τεχνολογικά καί στρατιωτικά ὑπέρτερος, ἐνῶ παράλληλα ὑποστηρίζεται ἀπό τίς ΗΠΑ. Μιά ἄλλη 17χρονη μαθήτρια ἐπισημαίνει τήν ὀργανική σχέση ἀνάμεσα στήν παλαιστινιακή ταυτότητα καί τόν ἀντιιμπεριαλιστικό ἀγώνα:

> «Εἶμαι περήφανη πού εἶμαι Παλαιστίνια, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στούς Λιβανέζους, γιατί αἰσθάνομαι πώς ἀγωνίζομαι γιά ἕνα σκοπό πού θά κλονίσει τόν ἰμπεριαλισμό στή Μέση 'Ανατολή καί σ'ὁλόκληρο τόν κόσμο».

Ἕνας νέος 18 χρόνων, ἀπό τό ἴδιο στρατόπεδο, εἶπε:

> «Εἶμαι περήφανος πού εἶμαι Παλαιστίνιος, μέλος ἑνός λαοῦ πού εἶναι ἐπαναστατικός, πού ἀγωνίζεται καί ὑποφέρει. Μᾶς εἶπαν ψέματα πολλές φορές, ἄλλοι πάλι προσπάθησαν νά πνίξουν τήν ὑπόστασή μας ὡς Παλαιστινίων. Ἀλλά μέ τήν Ἐπανάσταση σπάσαμε τά δεσμά μας. Πρῶτα ζοῦσα σ'ἕνα στρατόπεδο προσφύγων, τώρα τό αἰσθάνομαι ὡς στρατόπεδο ἐκπαίδευσης».

Χάρη στή μαχητικότητα τῶν νέων, τήν πολιτική συνειδητοποίηση καί τήν ἀγάπη τους γιά τήν Παλαιστίνη, ἡ ἐλπίδα γιά τό μέλλον συγκεντρώνεται στή *τζήλ ἀλ-θάουρα,* πού θεωρεῖται ὅτι εἶναι πιό μορφωμένη ἀπό τήν παλιότερη γενιά, ὅτι ἔχει περισσότερα ἐφόδια γιά νά ἀμφισβητήσει τήν ἐπιστημονική καί τεχνολογική ὑπεροχή τοῦ Ἰσραήλ, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά δέν εἶναι λιγότερο θαρραλέα καί πατριωτική. Τά μέλη τῆς *τζήλ ἀλ-θάουρα,* ὅταν προσδιορίζουν τόν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τους, τείνουν νά ἐπικρίνουν τούς γονεῖς τους ἐπειδή ἔφυγαν ἀπό τήν Παλαιστίνη καί ἐκφράζουν τή δική τους ἀποφασιστικότητα νά ὑπερασπίσουν τήν Ἐπανάσταση μέ τή ζωή τους. Οἱ *νασάτ* — πολιτικές δραστηριότητες — εἶναι τό διακριτικό γνώρισμα τῶν νέων, σ'ἀντίθεση μέ τή μοιρολατρικότητα καί τήν παθητικότητα (ὅπως τίς θεωροῦν) τῶν γονέων τους στήν προσφυγική περίοδο.

Ἄν καί ὑπῆρχαν εἰσοδηματικές διαφορές ἀνάμεσα στίς διάφορες οἰκογένειες τῶν στρατοπέδων, οἱ διαφορές αὐτές δέν εἶχαν παγιωθεῖ σέ ταξική δομή. Ἐπειδή κανένας δέν εἶχε περιουσία καί καθένας μοιραζόταν τή «χαμοζωή» τῶν στρατοπέδων, ὅλοι εἶχαν τό ἴδιο ἐνδιαφέρον γιά μιά ριζική ἀλλαγή:

> «Ἄν δοῦμε τά στρατόπεδα ἀπό ταξική σκοπιά, διαπιστώνουμε ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοί τους ἀνήκουν στή φτωχολογιά ἤ στή μικροαστική τάξη. Οἱ περισσότεροι ἦταν πρόθυμοι νά ὑποστηρίξουν τήν Ἐπανάσταση — αὐτό φάνηκε ἀπό τόν τρόπο πού τήν ὑποδέχθηκαν. Γιά παράδειγμα, ἕνας ἄνδρας πού εἶχε φυλάξει σκοπιά δώδεκα ὧρες, ἐξακολουθοῦσε νά κρατάει σφιχτά τό τουφέκι ἀκόμα καί ὅταν τοῦ εἶπαν νά πάει νά ξεκουραστεῖ, γιατί ἔνιωθε πώς αὐτό ἦταν τό σύμβολο τῆς ἐλευθερίας του, ἡ ἐλπίδα του γιά τό μέλλον».

Οἱ πρώην καταδότες ἀντιμετωπίσθηκαν μέ ἤπιο τρόπο:

> «Ὁ καθένας μας ἤξερε ποιοί ἦταν. Ἡ Ἐπανάσταση λοιπόν τούς μάζεψε καί προσπάθησε νά τούς πείσει πώς αὐτό πού ἔκαναν ἦταν ὀπισθοδρομικό. Προσπαθήσαμε νά τούς διορθώσουμε καί δέν τούς φερθήκαμε ἄγρια, γιατί τούς ἔλειπε ἡ συνείδηση».[43]

'Η μόνη ὁμάδα στά στρατόπεδα πού ἴσως ν'ἀντιμετώπισε τήν 'Επανάσταση μέ καχυποψία (ὑπάρχουν διαφωνίες γύρω ἀπό αὐτό τό ζήτημα) ἦταν τά κατάλοιπα τοῦ ἀγροτικοῦ συστήματος ἐξουσίας, οἱ πρεσβύτεροι, οἱ ἀρχηγοί τῶν οἰκογενειῶν καί τῶν χωριῶν. 'Ο διευθυντής τοῦ σχολείου ἑνός στρατοπέδου περιγράφει τή στάση τους:

> «Οἱ περισσότεροι *γουτζαχά* συνεργάζονταν μέ τίς 'Αρχές καί τούς καταδότες, ὄχι ἐπειδή διαπνέονταν ἀπό ἀντεθνικά αἰσθήματα, ἀλλά ἐπειδή φοβόντουσαν πώς ἡ νέα γενιά ἀπειλοῦσε τήν ἐπιρροή τους. Αὐτοί ἦταν οἱ ἄνθρωποι στούς ὁποίους βασιζόταν ὁ Μουφτής — τά δύο αὐτά μέρη ἐργάζονταν ἀπό κοινοῦ ἐναντίον τοῦ νέου ρεύματος καί ἀποτελοῦσαν τμῆμα τῆς ἡγεσίας πού εἶχε ἀποτύχει. Ὅταν ἡ 'Επανάσταση ἦρθε στά στρατόπεδα, ἡ πρώτη της σύγκρουση ἔγινε μ'αὐτούς. Ὅλοι στά στρατόπεδα ἦταν ὑπέρ τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα, ἐκτός ἀπ'αὐτή τήν ὁμάδα. 'Αντιπροσώπευαν κάθε παραδοσιακό στοιχεῖο τῆς κοινωνίας μας καί κρατοῦσαν πεισματικά τά πόστα τους. Τελικά τό θεώρησαν φρονιμότερο νά ὑποστηρίξουν τήν 'Επανάσταση, γιά νά μήν ἀπομονωθοῦν. 'Η ἐποχή τους εἶχε περάσει».[44]

'Οπωσδήποτε, ἡ περηφάνεια γιά τή μαχητικότητα τῆς νεολαίας συνοδευόταν, σέ μερικές περιοχές, ἀπό ἀνησυχίες γιά τά ἀντίποινα πού θά προκαλοῦσε στό τέλος αὐτή ἡ μαχητικότητα. 'Αλλά οἱ ἀνησυχίες αὐτές ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτες τούς πρώτους μῆνες τῆς 'Επανάστασης. 'Απ'ὅλες τίς μαρτυρίες βγαίνει καθαρά τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πρώτη σχέση πού διαμορφώθηκε ἀνάμεσα στό Π.Α.Κ. καί τά στρατόπεδα ἦταν ἡ πλήρης ταύτιση. 'Απ'ὅλες τίς «λύσεις» πού πρότειναν οἱ Ἄραβες ἡγέτες καί τά ἀραβικά κόμματα γιά τήν ἀνάκτηση τῆς Παλαιστίνης, αὐτή ἦταν ἡ πρώτη πού ρίζωσε στή συνείδηση τῶν μαζῶν ὡς ἡ δική τους, αὐθεντική λύση. Συνδύαζε τή νοσταλγία τους γιά τήν Παλαιστίνη, τήν ἀπάρνηση τοῦ διωγμοῦ καί τῆς διασπορᾶς, τήν ἐξέγερση κατά τῆς καταπίεσής τους στή *γκούρμπα* καί τήν ἐπιμονή τους στόν ἀγώνα κατά τῆς ξένης ἐπικυριαρχίας στόν ἀραβικό χῶρο:

> «'Η σχέση ἀνάμεσα στόν λαό τῶν στρατοπέδων καί τήν 'Επανάσταση ἦταν πολύ ἁπλή: πλήρης συνεργασία καί σύμπνοια. 'Ο καθένας ἔλεγε: "Αὐτή εἶναι ἡ δική μας 'Επανάσταση"».

Τό πρόβλημα τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξουσίας

Στήν προσπάθειά μας νά καταλάβουμε τί ἀπόγινε ἡ 'Επανάσταση στά στρατόπεδα μετά τό 1969, ἕνα κλειδί εἶναι ἡ πολλαπλότητα

τῶν κέντρων ἐξουσίας, πού ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἐπίτευξη ἑνός ἐπίπεδου ὀργάνωσης ἀνάλογου μέ τό ἐπίπεδο ἐπαναστατικῆς συνείδησης. Ἡ *κιφάχ ἀλ-μουσελλάχ* πού κάλυπτε τό κενό ἀνάμεσα στήν ἐξουσία τῶν Λιβανέζων καί τίς λαϊκές ἐπιτροπές τῶν στρατοπέδων, τίς *λιτζάν ἀλ-σααμπιγέχ*, δέν ἦταν μέρος μιᾶς νέας ἐπαναστατικῆς δομῆς τῆς ἐξουσίας, ἀλλά ἔπαιρνε διαταγές ἀπό τήν Ο.Α.Π. Ὁ ἐξειδικευμένος ρόλος της φαίνεται καθαρά ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνδρες της δέν συμμετεῖχαν στίς νέες πολιτοφυλακές τῶν στρατοπέδων. Γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, ἡ *κιφάχ ἀλ-μουσελλάχ* ἀποτελοῦσε ὁπωσδήποτε τεράστια βελτίωση σέ σύγκριση μέ τό λιβανικό Δεύτερο Γραφεῖο, ἀλλά ἐξακολουθοῦσε νά κατέχει ἐπαμφοτερίζουσα θέση, κάπου ἀνάμεσα στήν παλιά καί τήν καινούργια τάξη πραγμάτων. Ἕνας κάτοικος στρατοπέδου σχολιάζει:

> «Ἡ *κιφάλ ἀλ-μουσελλάχ* κάνει λάθη μερικές φορές. Μερικές φορές ἐπεμβαίνει σέ κοινωνικά προβλήματα καί τά κάνει πιό πολύπλοκα, γιατί ἔχει μόνο στρατιωτική ἐκπαίδευση, ὄχι κοινωνική. Ἀλλά δέν τή βλέπουμε ὅπως τή λιβανέζικη ἀστυνομία ἤ τό Δεύτερο Γραφεῖο. Ὅταν κάνει λάθη, μποροῦμε νά τῆς τό ποῦμε. Ἄν τό κάναμε αὐτό μέ τούς Λιβανέζους ἀστυνομικούς, θά μᾶς ἔδερναν».[45]

Σχεδόν ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν στρατοπέδων, δημιουργήθηκαν λαϊκές ἐπιτροπές ἐμπνευσμένες ἀπό τίς ἐπιτροπές πού εἶχαν σχηματισθεῖ στά χωριά τῆς Παλαιστίνης τά τελευταῖα χρόνια πρίν ἀπό τό 1948. Ἄν καί τά μέλη τους ἦταν κάτοικοι τοῦ στρατόπεδου, ἐκλέγονταν ἀπό τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες καί ὄχι ἀπό τίς συνοικίες. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἕνα κάποιο χάσμα ἀνάμεσα σέ «μυημένους» καί «ἀμύητους». Οἱ ἐπιτροπές ἀνέλαβαν τά σημαντικά καθήκοντα τῆς ὀργάνωσης τῆς ἄμυνας, τῆς δημόσιας ὑγείας, τοῦ ἀθλητισμοῦ, τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων καί τῆς ἀντιμετώπισης τῶν καθημερινῶν προβλημάτων. Μέ τήν ὑποστήριξη ἑνός ἑνωμένου ἀντιστασιακοῦ κινήματος, οἱ *λιτζάν ἀλ-σααμπιγέχ* θά εἶχαν ἐξελιχθεῖ σ'ἕνα ἀποτελεσματικό ὄργανο αὐτοδιοίκησης καί ἀλλαγῆς.

Οἱ ἄνδρες πού ἐκλέχθηκαν γιά νά δουλέψουν στίς λαϊκές ἐπιτροπές ἦταν ἐκεῖνοι πού εἶχαν διακριθεῖ κατά τήν προσφυγική περίοδο ὡς ἡγέτες καί ἐθνικιστές. Μερικοί ἦταν δάσκαλοι, πού εἶχαν ἀπορρίψει τήν ἐπιλογή νά φύγουν ἀπό τό στρατόπεδο, θέλοντας νά μείνουν κοντά στίς μάζες. Ἄλλοι ἦταν αὐτοδίδακτοι, ἐργαζόμενοι πού ἀνῆκαν στή *τζήλ ἀλ-νέκμπα*, τή γενιά πού εἶχε διακόψει ἀναγκαστικά τή φοίτησή της στό σχολεῖο κατά τή

μετακίνηση ἀπό τήν Παλαιστίνη στόν Λίβανο. 'Ενῶ τό 1948 ἦταν πολύ νέοι γιά νά πολεμήσουν, ὅταν ἄρχισε ἡ 'Επανάσταση τοῦ 1965 ἦταν πιά πολύ μεγάλοι. Ἄνθρωποι σκληραγωγημένοι καί ἐπιβλητικοί, οἱ ἱκανότητές τους δέν ἀξιοποιήθηκαν ὅπως ἔπρεπε ἀπό τήν ἡγεσία, πού δέν εἶχε σαφές πρόγραμμα ὀργάνωσης τῶν μαζῶν πέρα ἀπό τήν ἐκπαίδευση τῶν *φενταγήν*. 'Επειδή γνώριζαν σέ βάθος τίς συνθῆκες τῶν στρατοπέδων καί τά προβλήματα τῶν μαζῶν, ἀπό τίς προσωπικές τους ἐμπειρίες, θ' ἀποτελοῦσαν καλύτερη γέφυρα ἀνάμεσα στήν 'Επανάσταση καί τά στρατόπεδα ἀπ' ὅτι τά στελέχη τῆς 'Αντίστασης, πολλά ἀπό τά ὁποῖα ἦταν νέα καί ἄπειρα, ἔστω κι ἄν τυπικά εἶχαν ἀνώτερη μόρφωση.

Στήν ἀρχή οἱ λαϊκές ἐπιτροπές, ἐκμεταλλευόμενες τήν ἀπωθημένη ἐνεργητικότητα πού εἶχε δημιουργήσει ἡ λιβανική καταπίεση, κατάφεραν νά πετύχουν πολλά χωρίς ἐξωτερική βοήθεια ἤ καθοδήγηση. Συγκέντρωσαν χρήματα, ἔσκαψαν πηγάδια, ἐγκατέστησαν σωλῆνες ὕδρευσης, συγκρότησαν συνοικιακές ἐπιτροπές γιά τή διατήρηση τῆς καθαριότητας τῶν δρόμων, ἄρχισαν νά φτιάχνουν μικρές βιβλιοθῆκες. Τό ὅτι δέν ἦταν σέ θέση νά κάνουν περισσότερα ὀφείλεται στίς ἴδιες συνθῆκες πού ἐξουδετέρωσαν τόσες καί τόσες προσπάθειες στά στρατόπεδα: συνεχής παλαιστινιακή/λιβανική κρίση, ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στίς ἀντιστασιακές ὀργανώσεις, σύγχυση ἐξουσίας, ἔλλειψη πόρων, ἀπουσία μακρόπνοου προγραμματισμοῦ.

Τά πραγματικά κέντρα ἐξουσίας στά στρατόπεδα ἦταν τά γραφεῖα τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων, γιατί αὐτά εἶχαν ὅπλα καί ἄμεσους δεσμούς μέ τούς ἡγέτες τοῦ Π.Α.Κ. Γιά τή νεολαία τοῦ στρατοπέδου, ἐνσάρκωναν τήν ἰδέα τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα καί ἡ ἕλξη πού ἀσκοῦσαν ἦταν ἀκατανίκητη. Συχνά ἀκούει κανείς στά στρατόπεδα ἱστορίες γιά παιδιά τεσσάρων χρόνων πού πῆγαν μόνα τους στά ἀντιστασιακά γραφεῖα καί ζήτησαν ἕνα ὅπλο.

Κανένας δέν κρύβει τό γεγονός ὅτι ὁ πρωταρχικός σκοπός τῶν γραφείων τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων στά στρατόπεδα ἦταν ἡ στρατολογία. Παρόλο πού οἱ περισσότερες ὁμάδες πρόσφεραν κοινωνικά εὐεργετήματα στήν προσπάθειά τους νά προσελκύσουν μέλη, μόνο τρεῖς ὁμάδες διέθεταν κοινωνικά ἤ ἐκπαιδευτικά προγράμματα, ἀπό τά ὁποῖα νά ὠφελοῦνται ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ στρατόπεδου κι ὄχι μόνο τά μέλη τους.[46] 'Ο ἀνταγωνισμός γιά τή στρατολογία μελῶν ἦταν σκληρός καί συχνά ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στίς ὁμάδες βασιζόταν σέ οἰκογενειακές ἤ τοπικές διαμάχες, ὁδηγώντας μερικές φορές στή βία, λόγω τῆς ἀπωθημένης ἔντασης καί τῆς ἀφθονίας τῶν ὅπλων. Δέν ὑπῆρχαν στελέχη τῆς

'Αντίστασης πού νά ἔχουν ἐκπαιδευθεῖ εἰδικά γιά νά δουλέψουν ἀνάμεσα στίς μάζες, παρόλο πού μερικά ἀπόκτησαν μέ τόν καιρό αὐτή τήν ἱκανότητα. Εἶναι πιθανό πώς γιά τά περισσότερα στελέχη ὁ ἐξειδικευμένος ρόλος τοῦ μαχητῆ ἦταν ἀρκετός· μόνον οἱ πιό ὥριμοι πολιτικά κατανοοῦσαν ὅτι οἱ μάζες δέν μποροῦσαν νά συμμετάσχουν πλήρως στόν ἔνοπλο ἀγώνα, ἄν ἡ 'Επανάσταση δέν πλησίαζε τή ζωή τους καί δέν τήν ἄλλαζε. Φαίνεται ὅτι ἡ πρωταρχική ἐπιδίωξη ὅλων τῶν ὁμάδων ἦταν νά κερδίσουν τήν ὑποστήριξη τῶν μαζῶν καί ὄχι ν'ἀλλάξουν τίς συνθῆκες ζωῆς τους.

'Ο πολλαπλασιασμός τῶν διαφόρων ὁμάδων μέσα στό 'Αντιστασιακό Κίνημα τό χαρακτήριζε ἀπό τή στιγμή πού γεννήθηκε, καί οὔτε ἡ δημοτικότητα τῆς Φάτεχ μετά τή μάχη τοῦ Καραμέχ οὔτε ἡ ἀνάληψη τῆς ἡγεσίας τῆς Ο.Α.Π. στήν 'Εθνοσυνέλευση τοῦ Φεβρουαρίου 1969 τῆς ἔδοσαν τή δυνατότητα νά δημιουργήσει ἕνα ἑνωμένο ἐθνικό μέτωπο. Στούς πρώτους μῆνες μετά τήν ἀπελευθέρωση, οἱ μόνες ὀργανώσεις πού εἶχαν οὐσιαστική παρουσία στά στρατόπεδα ἦταν ἡ Φάτεχ, τό Λ.Μ.Α.Π. καί ὁ Π.Α.Σ. Σύντομα ὅμως ἐμφανίσθηκαν κι ἄλλες ὀργανώσεις, πού ὑποστηρίζονταν ἀπό ἀραβικές κυβερνήσεις (ὅπως ἡ Σαέκα καί τό Α.Α.Μ.) ἤ ἦταν ὁμάδες πού εἶχαν ἀποσχισθεῖ ἀπό τό Λ.Μ.Α.Π. (ὅπως τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. καί ἡ Γενική Διοίκηση τοῦ Τζιμπρήλ). 'Ο ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στίς ὁμάδες εἶχε πολλές ἐπικίνδυνες ἐπιπτώσεις, καί μιά ἀπ'αὐτές, ἴσως ὄχι ἡ λιγότερο σοβαρή, ἦταν ὁ ὑπερτονισμός ἰδεολογικῶν διαφορῶν πού ἦταν ἄσχετες μέ τά πραγματικά προβλήματα τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ. Ἕνα ἄλλο παραπροϊόν ἦταν ἡ ὑπέρμετρη δημοσιότητα τῶν στρατιωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων στά στρατόπεδα. Ἕνας ἀξιωματοῦχος τῆς Ο.Α.Π. σχολιάζει:

> «'Οπωσδήποτε οἱ Παλαιστίνιοι ἔκαναν κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας τους στά στρατόπεδα, ἔστω κι ἄν αὐτό ἦταν μιά ἀντίδραση πού θἄπρεπε νά τήν περιμένουμε. Αὐτό πρέπει νά τό συνδέσουμε μέ τίς φιλοδοξίες τῶν διαφόρων ὁμάδων, πού ἤθελαν νά ἐξαπλωθοῦν στίς μάζες καί γι'αὐτό ἄνοιξαν στρατολογικά γραφεῖα στά στρατόπεδα. Τότε εἶναι πού ἄρχισε νά διατυμπανίζεται ἡ ἐκπαίδευση. Ἔκαναν ὁλόκληρη τελετή γιά τήν ἐκπαίδευση μερικῶν παιδιῶν — δέν ἦταν κάν πραγματική ἐκπαίδευση — ἀλλά ἦταν ἡ ἰδέα, ἡ καινοτομία τοῦ νά βλέπεις ἕνα Παλαιστίνιο μέ στρατιωτική στολή νά κρατάει τουφέκι καί νά πηδάει πάνω ἀπ'τά πυρά. 'Ακόμα καί οἱ λιβανέζικες ἀστικές ἐφημερίδες δημοσίευαν αὐτές τίς φωτογραφίες στίς πρῶτες τους σελίδες, ἁπλούστατα γιά λόγους ἐντυπωσιασμοῦ».

Ἴσως ἡ πιό σοβαρή συνέπεια πού εἶχε ὁ ἀναγωνισμός ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες — συνέπεια ἀνάλογη σέ βαρύτητα μέ τήν ἀνακοπή τῆς ἐξέλιξης τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης στά στρατόπεδα — ἦταν τό χτύπημα πού ἔδοσε στό λαϊκό φρόνημα. Καμιά ἀπό τίς ἐπιθέσεις πού εἶχαν ἀντιμετωπίσει ὥς τότε οἱ πλατειές μάζες δέν τίς ἀποθάρρυνε τόσο ὅσο ἡ ἀποτυχία τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων νά πετύχουν τήν ἑνότητα. Ὁπωσδήποτε, ἡ πολιτιστική φυσιογνωμία τῶν στρατοπέδων πρόσφερε ἕνα εὐνοϊκό ὑπόστρωμα γιά τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες· καί ὑπῆρχαν ἐκεῖνοι πού ὑποστήριζαν ὅτι ὁ ἀριθμός τους διέδιδε πιό γρήγορα τήν ἐπαναστατική συνείδηση καί ἐπέτρεπε σέ περισσότερους ἀνθρώπους νά συμμετάσχουν ἐνεργά, παρά ἄν ὑπῆρχε μονάχα ἕνα ἐθνικό μέτωπο. Ἀλλά ὁ πυρετώδης ἀκτιβισμός τῶν μαζῶν στά πρῶτα χρόνια, ὁπότε ὅλοι ἔσπευδαν νά συνδεθοῦν μέ κάποια ὁμάδα, ἀκολουθήθηκε ἀργότερα ἀπό μιά μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν. Ὥς ἕνα βαθμό, αὐτό ἦταν ἀναπόφευκτο καί δέν ἔβλαψε τή θεμελιώδη μαζική ὑποστήριξη πρός τήν Ἐπανάσταση ὡς ἰδέα. Τά στρατόπεδα παρέμειναν μιά βασική πηγή ἔμψυχου ὑλικοῦ γιά τήν ἐπάνδρωση τῆς στρατιωτικῆς πτέρυγας τοῦ Π.Α.Κ. καί τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Ἀλλά ἡ ἔλλειψη ἑνότητας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι, μετά ἀπ' ὅλες τίς διαδηλώσεις, τίς πορεῖες, τούς λόγους, τά συλλαλητήρια καί τίς μάχες, καί παρά τά ὑψηλά ἐπίπεδα στά ὁποῖα ἔφτασε ἡ ἐπαναστατική συνείδηση, δέν ἀπόμειναν καί πολλά πράγματα ἀπό ἄποψη ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Τά στρατόπεδα ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι, ἀπό ὀργανωτική ἄποψη ὅπως καί ἀπό ἄποψη ὑλικῶν συνθηκῶν, παραμελημένοι χῶροι.

Ἡ ἐπίδραση πού εἶχε τό Ἀντιστασιακό Κίνημα στούς Παλαιστίνιους τῆς μεσαίας τάξης πού ζοῦσαν ἔξω ἀπό τά στρατόπεδα, βρίσκεται ἔξω ἀπό τά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἀλλά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὑπῆρχαν ὁρισμένες παλαιστινιακές ὀργανώσεις πού παρακινήθηκαν ἀπό τήν Ἐπανάσταση νά ἐπιχειρήσουν τήν ἐφαρμογή μαζικῶν προγραμμάτων. Οἱ σημαντικότερες ἀπ' αὐτές ἦταν οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις, ἰδιαίτερα τῶν ἐργατῶν, τῶν γυναικῶν καί τῶν φοιτητῶν, πού ὑπῆρχαν καί πρίν ἀπό τήν Ἐπανάσταση, ἀλλά διαδραμάτιζαν περιορισμένο ρόλο στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα. Μέ τήν Ἐπανάσταση, οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις ἀπαλλάχθηκαν ἀπό τήν πρωτύτερη ἡγεσία τους κι ἄρχισαν νά καταπιάνονται μέ προγράμματα προσανατολισμένα πρός τίς μάζες. Ὡστόσο, διάφορα προβλήματα (ἐκτός ἀπό τή συνεχή παλαιστινιακή/λιβανική κρίση) ἐμπόδιζαν τό ἔργο τους στά στρατόπεδα. Ἕνα ἀπ' αὐτά τά προβλήματα ἦταν ὅτι, ἔξω ἀπό

τίς ὀργανωτικές ἐπιτροπές τους, ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τους παρέμεινε παθητική, πράγμα πού ἀντανακλοῦσε τό χαμηλότερο ἐπίπεδο πολιτικοποίησης τῶν Παλαιστινίων τῆς μεσαίας τάξης σέ σύγκριση μέ τό ἐπίπεδο πολιτικοποίησης τῶν μαζῶν. Ἕνα ἄλλο πρόβλημα ἦταν ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐνεργητικότητάς τους ἀναλωνόταν σέ ἐσωτερικές διαμάχες, πού ἀντικαθρέφτιζαν τίς διαφορές ἀνάμεσα στίς ἀντιστασιακές ὁμάδες. Ἕνα ἄλλο πάλι ἦταν τό κοινωνικο-πολιτιστικό χάσμα ἀνάμεσα στήν παλαιστινιακή μεσαία τάξη καί τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, πού εἶχε βαθύνει μέ τή διασπορά καί πού ἦταν δύσκολο νά γεφυρωθεῖ βραχυπρόθεσμα, ἀκόμα κι ἀνάμεσα στά μέλη τῆς ἴδιας ἀντιστασιακῆς ὁμάδας.

Ὑγεία καί παιδεία: Νέα μέτωπα ἐπαναστατικῆς δράσης

Ἄν καί, χάρη στήν παιδεία, ἡ οἰκονομική κατάσταση τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων βελτιώθηκε ἀνάμεσα στό 1948 καί τό 1969, οἱ ὑλικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στά στρατόπεδα πολύ λίγο ἄλλαξαν. Ἀπό ὁρισμένες πλευρές μάλιστα χειροτέρεψαν, γιατί ὁ ζωτικός χῶρος καί οἱ ὑπηρεσίες δέν εἶχαν αὐξηθεῖ ἀνάλογα μέ τόν πληθυσμό, καί μολονότι ἡ ἄνδρωση μιᾶς νέας, μορφωμένης γενιᾶς εἶχε δημιουργήσει ἕνα κάποιο ρεῦμα ἀποδημίας ἀπό τά στρατόπεδα, τό ρεῦμα αὐτό ὑπερσταθμιζόταν ἀπό τό ὑψηλό ποσοστό γεννήσεων. Ἄλλοι παράγοντες πού ἐμπόδιζαν τή μετανάστευση ἦταν ὁ φόβος τῶν Παλαιστινίων μήπως χάσουν τά ἐπισφαλῆ δικαιώματα πού τούς ἀναγνώριζε τό U.N.R.W.A., ἡ ἀβεβαιότητα τῆς θέσης τους στίς χῶρες πού δέχονταν μετανάστες ἐργάτες[47] καί ἡ προσκόλληση στούς συγγενεῖς καί τούς γείτονες. Ἀλλά, ὅπως εἶπε ἕνας πρώην κάτοικος στρατοπέδου, τό νά ζεῖ κανείς στά στρατόπεδα ἦταν σάν νά ζεῖ σέ σκουπιδότοπο. Πολλές φυσικές συνθῆκες πού εἶχαν γίνει στωικά ἀνεκτές στή διάρκεια τῆς προσφυγικῆς περιόδου γίνονταν ὅλο καί πιό ἀπαράδεκτες, καθώς οἱ Παλαιστίνιοι ἔβλεπαν τούς γύρω τους πληθυσμούς νά προοδεύουν ταχύτερα, παρά τά διπλώματα καί τή σκληρή δουλειά τους.

Τούς πρώτους μῆνες μετά τήν Ἐπανάσταση, ὑπό τήν ἡγεσία τῶν *λιτζάν ἀλ-σααμπιγέχ*, οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἄρχισαν νά καταπιάνονται μέ τή λύση μερικῶν ἀπό τά πιό ἐπείγοντα περιβαλλοντικά τους προβλήματα. Ἀπ'ἔξω ἀπ'τά στρατόπεδα ἔρχονταν φοιτητές καί βοηθοῦσαν στά ἔργα πού γίνονταν, σκάβοντας πηγάδια, ὀρύγματα, καταφύγια. Ἀλλά γιά νά ὁλοκληρωθοῦν αὐτά τά σχέδια σέ μαζική κλίμακα, χρειαζόταν μαζική κινητοποίηση ἤ

κονδύλια. Ὡστόσο, ἡ βοήθεια ἐρχόταν μετά ἀπό κρίσεις πού θά ἔπρεπε νά εἶχαν προβλεφθεῖ καί νά εἶχε γίνει προπαρασκευή γιά τήν ἀντιμετώπισή τους. Ἕνας ὀργανωτής ἀπό τό στρατόπεδο Τέλ ἀλ-Ζάατερ λέει:

> «Θυμᾶμαι πώς τό πρῶτο ἀμπρί στό Τέλ ἀλ-Ζάατερ σκάφτηκε μετά ἀπό τίς συγκρούσεις τοῦ 1973[48] καί τό ἔφτιαξε μιά ὁμάδα νέων ἀπό τό στρατόπεδο κι ἀπό ἔξω. Ἀρχίσαμε νά σκάβουμε τά καταφύγια μέ τά χέρια μας».

Καί συνέχισε:

> «Οἱ δρόμοι στά στρατόπεδα εἶναι ἄσχημοι. Οἱ ὑγειονομικές ὑπηρεσίες εἶναι ἀνεπαρκέστατες, κι ἄς ἔχουν ἐπενδυθεῖ σ'αὐτόν τόν τομέα ἕνα σωρό λεφτά. Ὡς τώρα μόνο 10% περίπου τῶν παιδιῶν μας ἔχουν νηπιαγωγεῖα, τά ὑπόλοιπα γυρίζουν στούς δρόμους. Οἱ κοινωνικές δραστηριότητες πού ἀποβλέπουν στούς νέους καί τίς νέες εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένες. Μέχρι σήμερα, ἡ ἐξουσία στά στρατόπεδα δέν ἔχει ὀργανωθεῖ κατάλληλα».

Ἕνα ἀπό τά πιό ἐπιτακτικά προβλήματα ἦταν ἡ ὑγεία. Ὅλες οἱ ἀντιστασιακές ὁμάδες ἔστρεψαν τήν προσοχή τους σ'αὐτό τό πρόβλημα, ἀνταποκρινόμενες στήν ὁλοφάνερη ἀνάγκη γιά εὐρύτερη ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη πού δημιουργήθηκε ἀπό τή φτώχεια, τόν ὑποσιτισμό, τόν συνωστισμό καί τήν ἔνταση. Οἱ ἰατροφαρμακευτικές ὑπηρεσίες πού παρεῖχε τό U.N.R.W.A. ὑποχρηματοδοτοῦνταν σέ βαθμό πού σχεδόν νά μήν ὑπάρχουν γιά τίς μάζες. Ἕνα στρατόπεδο 16.000 ἀνθρώπων ἐξυπηρετοῦνταν ἀπό μιά κλινική, μέ μιά ἐφημερεύουσα νοσοκόμα κι ἕνα γιατρό πού ἐρχόταν δυό φορές τή βδομάδα. Ἡ εἰσαγωγή σέ λιβανέζικα νοσοκομεῖα περιοριζόταν σέ λίγες περιπτώσεις τόν μήνα γιά κάθε περιοχή, ἔτσι ὥστε γιά νά εἰσαχθεῖ κάποιος χρειαζόταν *ούάαστα*. Στά στρατόπεδα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν ἡ κατάσταση ἦταν πολύ χειρότερη, γιατί ἐκεῖ δέν ὑπῆρχε οὔτε κάν ἡ ἐναλλακτική λύση τῶν λιβανέζικων ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν, ἰδιωτικῶν ἤ δημόσιων, πού ἦταν διαθέσιμες μονάχα στίς μεγάλες πόλεις.

Ἡ σημασία πού ἀπέδιδε τό Ἀντιστασιακό Κίνημα στήν ὑγεία φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὅλες οἱ ὁμάδες — ἀκόμα κι ἐκεῖνες πού δέν εἶχαν ἄλλο εἶδος κοινωνικοῦ προγράμματος — ἄνοιξαν κλινικές στά στρατόπεδα καί μοίρασαν δωρεάν μεγάλες ποσότητες φαρμάκων. Ἐπιπρόσθετα, ἡ Φάτεχ ἵδρυσε μιά ἐθνική ὑγειονομική ὑπηρεσία, τή *Χιλάλ ἀλ-Ἀχμάρ* (Ἐρυθρά Ἡμισέληνο). Οἱ ἱδρυτές αὐτῆς τῆς ὑπηρεσίας, τῆς ὁποίας ἀρχικός προορισμός ἦταν

ν'ἀντιμετωπίζει τίς ἐπείγουσες ἀνάγκες πού προέκυπταν ἀπό τίς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν στρατοπέδων, ἔλπιζαν νά προσελκύσουν ἐθνικιστές γιατρούς ἀπό τά μεσαῖα στρώματα, πού θά ἐργάζονταν ἐθελοντικά στά στρατόπεδα καί στίς βάσεις. Μερικοί πράγματι ἀνταποκρίθηκαν, ἀλλά δέν ἦταν ἀρκετοί γιά νά ἐξαπλωθοῦν οἱ ὑπηρεσίες τῆς 'Ερυθρᾶς 'Ημισελήνου, καί οἱ ἀριστεροί ἐπικριτές τήν κατηγοροῦσαν ὅτι εἶχε ἀστική ἀντίληψη γιά τήν ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη, καθώς ἔδινε ἔμφαση σέ νοσοκομεῖα καί ὑπερεξειδικευμένους γιατρούς, ἀντί ν'ἀντιμετωπίσει τά ὑγειονομικά προβλήματα τῶν μαζῶν μέ νέες μεθόδους. Αὐτό πού χρειαζόταν ἦταν προγράμματα ἐκπαίδευσης σέ ὑγειονομικές ὑπηρεσίες γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, τούς ὁποίους οἱ φραγμοί πού ὑπῆρχαν στήν ἀπόκτηση τυπικῶν προσόντων[49] ἐμπόδιζαν νά προσπελάσουν στά ἰατρικά ἐπαγγέλματα. Παρόλο πού οἱ κλινικές τῶν διαφόρων ἀντιστασιακῶν ὁμάδων στά στρατόπεδα ἔδιναν μαθήματα πρώτων βοηθειῶν, μόνο στίς παραμονές τοῦ λιβανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου καθιερώθηκαν, στήν περιοχή τῆς Βηρυτοῦ, τακτικά ἐκπαιδευτικά τμήματα γιά νοσοκόμους, ἐργαστηριακούς βοηθούς καί φαρμακοποιούς. Μέ τόν καιρό, τό προσωπικό αὐτό θά ἐλαττώσει τήν ἐξάρτηση τῶν στρατοπέδων ἀπό τίς δαπανηρές ὑπηρεσίες πού παρέχονται στά ἀστικά κέντρα καί θά διευκολύνει τή διάδοση βασικῶν ἰατρικῶν γνώσεων στίς μάζες.

Τίς ἐλλείψεις στήν ποσότητα καί στήν ποιότητα τῆς παιδείας πού παρέχεται στούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων τίς ἔχουμε ἤδη ἐκθέσει στό τρίτο κεφάλαιο. 'Από τίς ἐλλείψεις αὐτές, ἐκείνη γιά τήν ὁποία εἶχε περισσότερη ἐπίγνωση τό 'Αντιστασιακό Κίνημα καί ἡ ὁποία ἀντιμετωπίσθηκε πιό δραστήρια ἦταν ἡ ἀπουσία κάθε ἴχνους παλαιστινιακοῦ ἐθνικισμοῦ στά προγράμματα μαθημάτων τοῦ U.N.R.W.A. Γιά ν'ἀντιδράσει, τό Π.Α.Κ. ἔδοσε στά δικά του ἐκπαιδευτικά προγράμματα γιά τούς *φενταγήν* καί τήν *'Ασμπάλ* ἰδιαίτερη ἔμφαση στήν ἐθνική πολιτική συνείδηση. Μιά ἀπό τίς πρῶτες μελέτες πού ἐκπόνησε τό Παλαιστινιακό Κέντρο Σχεδιασμοῦ (παράρτημα τῆς Ο.Α.Π.) ἦταν μιά ἀνάλυση τοῦ περιεχόμενου τῶν ἐγχειριδίων ἱστορίας καί γεωγραφίας πού χρησιμοποιοῦσαν τά ἀραβικά ἐκπαιδευτικά συστήματα καί τό U.N.R.W.A.[50] Διαπιστώθηκε ὅτι τά ἐγχειρίδια αὐτά ἦταν ἀνεπαρκῆ, συχνά μάλιστα ἀνακριβῆ, σ'ὅτι ἀφοροῦσε τήν παλαιστινιακή ἱστορία. 'Ιδιαίτερα ὑποτιμοῦσαν τή λαϊκή ἀντίσταση στή βρεταννική κατοχή καί στόν Σιωνισμό. 'Ασκήθηκε ἐπίσης πίεση στό U.N.R.W.A. νά καθιερώσει νέα ἐγχειρίδια· ὅταν ζοῦσα σ'ἕνα στρατόπεδο, ἕνα ἀπ'αὐτά τά βιβλία, πού τό ἀποτελοῦσαν φωτογραφίες τῆς

Παλαιστίνης, μοῦ τό ἔδειχναν συχνά, σάν οἰκογενειακό κειμήλιο, τά παιδιά πού δέν πήγαιναν ἀκόμα σχολεῖο. Εἶναι ἀλήθεια πώς τά νέα παιδικά βιβλία ἱστορίας, πού ἐξέδοσε ἡ Ντάρ ἀλ-Φάτα, μόλις εἶχαν ἀρχίσει νά διεισδύουν στά στρατόπεδα τό 1975, ὅπως ἐπίσης ἔλειπαν καί τά πολύχρωμα περιοδικά τοίχου γιά παιδιά, πού ἔφτιαχνε τό Παλαιστινιακό Κέντρο Σχεδιασμοῦ. 'Αλλά οἱ γονεῖς πού εἶχαν ζήσει ὁλόκληρη τή μεγαλύτερη κρίση τῆς χώρας τους χωρίς νά τήν ξέρουν ὡς «ἱστορία», ἐντυπωσιάζονταν καί χαίρονταν βλέποντας αὐτά τά βιβλία στά χέρια τῶν παιδιῶν τους. Ἕνας ἐργάτης καθαριστηρίου, πού ἡ φοίτησή του στό σχολεῖο διακόπηκε ἀπότομα τό 1948, μοῦ εἶπε μέ καμάρι: «Οἱ γιοί μου θά μεγαλώσουν ξέροντας πώς ἔχουν μιά πατρίδα, μέ ἱστορία καί πολιτισμό».

Στά πλαίσια τῆς παροχῆς πιό ἐθνικιστικῆς παιδείας βρισκόταν καί τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τῆς Φάτεχ γιά τά παιδιά τῆς ὀργάνωσης *'Ασμπάλ*, πού ἐγκαινιάσθηκε στήν 'Ιορδανία μετά τό Καραμέχ καί προοριζόταν ὡς συμπλήρωμα τῆς κανονικῆς ἐκπαίδευσης, ὄχι ὡς ὑποκατάστατό της. Τό πρόγραμμα αὐτό συνίσταται σέ βασική στρατιωτική καί σωματική ἐκγύμναση, πού συνοδεύεται ἀπό μαθήματα γιά τήν παλαιστινιακή ἱστορία καί τή γενική πολιτική ἱστορία (σιωνισμός, ἀραβικός κόσμος, ἰμπεριαλισμός καί Τρίτος Κόσμος). Ἄν καί ἀρχικά οἱ φωτογραφίες μικρῶν παιδιῶν πού φοροῦσαν στολή καί κρατοῦσαν ὅπλα προκάλεσαν τήν ἐχθρότητα τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης, οἱ ἰσραηλινές ἐπιθέσεις στά στρατόπεδα ἀποτελοῦσαν ὑπερεπαρκή δικαιολογία γιά τόν παλαιστινιακό μιλιταρισμό, πού ὅλο καί πιό πολύ θεωρεῖται πιά ἀπό τήν παγκόσμια κοινή γνώμη ὡς νόμιμη ἄμυνα. Παρά τούς περιορισμούς πού ἐπιβάλλουν στό Π.Α.Κ. οἱ φιλοξενοῦσες χῶρες, ἡ ἐκπαίδευση τῆς *'Ασμπάλ* δέν σταμάτησε, καί κάθε καλοκαίρι τό πρόγραμμα αὐτό συγκεντρώνει Παλαιστινόπουλα ἀπό διαφορετικές περιοχές καί τάξεις. Ἕνα ἄλλο θετικό στοιχεῖο εἶναι ἡ ἔμφαση πού δίνει στήν ἀναγκαιότητα τῆς συνύπαρξης μέ τούς 'Εβραίους σέ μιά μελλοντική Παλαιστίνη.[51]

Μέχρι σήμερα, ὅμως, ἡ 'Επανάσταση δέν ἔχει κανένα γενικότερο σχέδιο ἐναλλακτικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος γιά τά παιδιά πού ἀποκαλοῦνται «ἡ γενιά τῆς ἀπελευθέρωσης». Ἕνας ἀνεξάρτητος Παλαιστίνιος διανοούμενος, ὁ Ι. 'Αμπού-Λουγκόντ, ἔθεσε τό ἐρώτημα πόσο κατάλληλη εἶναι ἡ συμβατική ἀραβική παιδεία, μέ τίς ἔντονα ἀκαδημαϊκές καί κληρικές τάσεις της καί τόν βαθιά ριζωμένο ἐκλεκτικισμό της, γιά ἕνα λαό ἀφοσιωμένο σ'ἕνα δύσκολο ἀπελευθερωτικό ἀγώνα.[52] 'Ανάμεσα σέ μιά μειο-

ψηφία ριζοσπαστικοποιημένων Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων συναντάει κανείς τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀραβική παιδεία τείνει νά δημιουργεῖ μικροαστούς, ἀντί ν'ἀπελευθερώνει τούς μαθητές, καί οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν διστάζουν νά ποῦν: «Χρειαζόμαστε πιό ἐπαναστατική παιδεία». 'Αλλά ὥς τώρα καμιά ἀντιστασιακή ὁμάδα, ἀπό τήν πιό ἐπαναστατική μέχρι τήν πιό συντηρητική, δέν ἔχει ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τίς καθημερινές κρίσεις γιά ν'ἀντιμετωπίσει αὐτό τό καίριο πρόβλημα.

Γενικά, οἱ μάζες στά στρατόπεδα θέλουν μονάχα περισσότερα σχολεῖα κι ὄχι διαφορετικό σύστημα. Χρειάζονται σχολεῖα, πρῶτα ἀπ'ὅλα γιά νά βελτιώσουν τή θέση τους· ἀλλά βλέπουν ἐπίσης τήν παιδεία, μαζί μέ τήν πολιτική συνείδηση καί τόν ἔνοπλο ἀγώνα, ὡς ἐμπλουτισμό τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν καί ὡς πρόκληση στή σημερινή τεχνολογική καί στρατιωτική ὑπεροχή τοῦ 'Ισραήλ. 'Η παιδεία εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ εἰδικοῦ ρόλου πού θεωροῦν ὅτι διαδραματίζουν στόν ἀραβικό κόσμο, ὡς ὁδηγητές καί πρωτοπόροι, ὡς ἐκσυγχρονιστές καί ἐπαναστάτες. 'Η πατροπαράδοτη ταξική ἔφεσή τους γιά μόρφωση, σέ συνδυασμό μέ τόν σημαντικότερο ρόλο πού ἔπαιξε ἡ τελευταία στόν ἀγώνα τους νά ξεπεράσουν οἰκονομικά τή Συμφορά, τήν κάνει βασικό στοιχεῖο τῆς εἰκόνας πού ἔχουν γιά τόν ἑαυτό τους, ἔτσι ὥστε δύσκολα μποροῦν ν'ἀρχίσουν νά τή βλέπουν κριτικά ἤ ν'ἀντιταχθοῦν στήν τάση της νά στερεῖ τά στρατόπεδα ἀπό τούς διπλωματούχους. 'Ακόμα καί οἱ λίγοι πού ἔχουν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι τό ἐκπαιδευτικό σύστημα διαιωνίζει τήν ταξική δομή, οὐσιαστικά δέν ἔχουν ἀρχίσει ἀκόμα νά καταστρώνουν κάποιο ἐναλλακτικό σχέδιο. 'Ωστόσο, ὁ κόσμος λέει συχνά πώς ἡ παιδεία δέν φτάνει ἀπό μόνη της· πρέπει νά συνδυασθεῖ μέ τήν πολιτική συνείδηση, «διαφορετικά δέν θά μπορέσουμε νά λευτερώσουμε τήν Παλαιστίνη». Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά πολλά παραδείγματα πού δείχνουν ὅτι οἱ «κοινοί» Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων ἔχουν συχνά διαυγέστερη ἀντίληψη ἀπό τούς ἡγέτες καί τούς ἰδεολόγους.

῎Ετσι, γιά τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων οἱ ἀνεπάρκειες τῶν ἰατρικῶν καί μορφωτικῶν ὑπηρεσιῶν πού τούς παρέχει τό U.N.R.W.A. παραμένουν, ἐνῶ ἡ 'Επανάσταση καταβάλλει κυρίως σποραδικές προσπάθειες γιά νά δόσει προσωρινές λύσεις. 'Υπάρχουν περισσότερες κλινικές καί νοσοκομεῖα ἀπό πρίν, ἀλλά ἐξακολουθοῦν νά λείπουν γενικές ἐκτιμήσεις γιά τίς ὑπάρχουσες ὑγειονομικές ἀνάγκες, ἐξακολουθοῦν νά μήν ὑπάρχουν μαζικά ὑγειονομικά ἐκπαιδευτικά προγράμματα καί νά εἶναι λιγοστά τά

ἐκπαιδευτικά σεμινάρια πού προορίζονται γιά τό ὑγειονομικό προσωπικό. Στήν παιδεία σημειώθηκε μιά ἐλπιδοφόρα ἐξέλιξη στόν τομέα τῶν νηπιαγωγείων,[53] χάρη σέ μιά ὁμάδα πού στρατολογεῖ καί ἐκπαιδεύει δασκάλους στά στρατόπεδα. Ἀλλά, κατά τό μεγαλύτερο μέρος της, ἡ συμπληρωματική ἐκπαίδευση ἐξακολουθεῖ νά ἐξαρτᾶται ἀπό ἐθελοντές τῆς μεσαίας τάξης καί γι'αὐτό παρουσιάζει διακυμάνσεις, ἀνάλογα μέ τή διαθεσιμότητά τους: γιά παράδειγμα, τά νυχτερινά τμήματα γιά ὑποψηφίους τοῦ *Μπακαλωρεά* λειτουργοῦσαν μόνο στά κοντινά μέ τή Βηρυτό στρατόπεδα, ὥστε νά προσελκύονται ἐθελοντές δάσκαλοι. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά τμήματα ἀλφαβητισμοῦ τῶν ἐνήλικων γυναικῶν, πού ἄρχισαν σέ μερικά στρατόπεδα λίγο πρίν ἀπό τόν λιβανικό ἐμφύλιο πόλεμο.

Ἕνα ἄλλο σοβαρό πρόβλημα, πού σχεδόν δέν ἔχει κάν ἀρχίσει ν'ἀντιμετωπίζεται, εἶναι τό ὑψηλό ποσοστό παιδιῶν πού διακόπτουν τίς σπουδές τους στό τέλος τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. Ὑπάρχει ἀνάγκη γιά μαζικά προγράμματα ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης, ὥστε νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀπαιτήσεις, σέ ἀνθρώπινο δυναμικό, τῆς παλαιστινιακῆς καί ἀραβικῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης γιά τά ἑπόμενα δέκα χρόνια, ἀντί ν'ἀφήνονται οἱ ἔφηβοι νά κατακλύζουν τά καταστήματα ὑφασμάτων, τά καθαριστήρια καί τά γκαράζ, πού τόσο ἀφθονοῦν στά προάστια τῶν λιβανέζικων πόλεων. Τά προγράμματα ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης πού καθιέρωσαν πρόσφατα ἡ Ἐρυθρά Ἡμισέληνος καί ἡ Σαμέντ,[54] παρά τό περιορισμένο βεληνεκές τους, εἶναι πολύτιμα, ὄχι μόνον ἐπειδή ἀναπτύσσουν τίς χειρωνακτικές καί τεχνικές δεξιότητες τῶν Παλαιστινίων, ἀλλά ἐπίσης ἐπειδή μεταφέρουν τήν πολιτική συζήτηση καί προάγουν τή συνειδητοποίηση στούς χώρους ἐργασίας, ἐνῶ πρωτύτερα ὑπῆρχε πλήρης διάσταση ἀνάμεσα σ'αὐτά τά πράγματα. Στά ἐργαστήρια τῆς Σαμέντ ἐφαρμόζεται μιά περιορισμένη μορφή «αὐτοδιαχείρισης», μέ ἐκλεγμένες ἐργατικές ἐπιτροπές, ἑβδομαδιαῖες συζητήσεις καί σεμινάρια, ἐκπαιδευτικούς κύκλους κι ἕνα περιοδικό. Ἡ Γενική Συνομοσπονδία Παλαιστινίων Ἐργατῶν (Γ.Σ.Π.Ε.) κάνει παρόμοιες προσπάθειες γιά τά μέλη της καί ἐγκαταλείπει βαθμιαῖα τήν παραδοσιακή συνήθεια νά μετακαλεῖ ἀπ'ἔξω «εἰδήμονες» πού βγάζουν λόγους σ'ἕνα παθητικό ἀκροατήριο, ὀργανώνοντας ἀντί γι'αὐτό σεμινάρια καί συζητήσεις, στίς ὁποῖες συμμετέχουν ἐνεργά οἱ ἐργάτες. Ἕνα σημάδι ἐξέλιξης στή δράση τοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος εἶναι τό γεγονός ὅτι μιά πρόσφατη ἀπεργία πού ἔγινε ἀπό τόν λιβανικό κλάδο τῆς Γ.Σ.Π.Ε. στό λιμάνι τῆς Βηρυτοῦ ἐναντίον ἐργοδοτῶν

πού ἀρνοῦνταν ν'ἀποζημιώσουν Παλαιστίνιους ἐργάτες,[55] μετατράπηκε σέ ἐπιμορφωτικό σεμινάριο δύο ἑβδομάδων μέ θέμα τόν οἰκονομικο-πολιτικό ἀγώνα. Εἶναι ἀλήθεια πώς αὐτές οἱ ὀργανωτικές ἀλλαγές περιορίζονται στόν λιβανικό χῶρο, ἀλλά ὁ ἀντίκτυπός τους θά γίνει σίγουρα αἰσθητός ἀπό τούς Παλαιστίνιους ἐργάτες ἄλλων περιοχῶν.

Ἕνας κάτοικος τοῦ στρατοπέδου Τέλ ἀλ-Ζάατερ, πού συνεργάζεται μέ τήν 'Επανάσταση, ἔκανε τόν ἑξῆς ἀπολογισμό γιά τίς ἐπιτεύξεις καί τίς ἀποτυχίες τοῦ Π.Α.Κ., ἀπολογισμό πού παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιατί ἀντιπαραθέτει τίς «πολιτικές καί στρατιωτικές νίκες» στήν ἔλλειψη βελτιώσεων τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ:

> «Ἄν σκεφτοῦμε τί ζητούσαμε νά δόσει ἡ 'Επανάσταση στά στρατόπεδα, πρέπει νά ὁμολογήσουμε πώς ἀπογοητευθήκαμε... Ἡ 'Επανάσταση ἔδρεψε πολιτικές καί στρατιωτικές νίκες, ἀλλά ὡστόσο ἀποτύχαμε νά ἱκανοποιήσουμε τίς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ μας».

Η ΠΡΩΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ: ΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Ἡ πολιτική κινητοποίηση

Ὅταν ἐπιχειροῦμε ν'ἀποτιμήσουμε τή δραστηριότητα τοῦ 'Αντιστασικοῦ Κινήματος μέσα στίς μάζες, μποροῦμε νά θέσουμε δύο ἐρωτήματα: α) Σέ ποιό βαθμό ἡ πρώτη συγκινησιακή ταύτιση τῶν μαζῶν μέ τό Π.Α.Κ. μεταφράσθηκε σέ ὀργανωτική ἔνταξη; β) Ἄλλαξε τό Π.Α.Κ. ριζικά τίς ἐσωτερικές κοινωνικές σχέσεις μέσα στά στρατόπεδα;

Ἴσως μποροῦμε ν'ἀρχίσουμε τήν ἀπάντηση στό πρῶτο ἐρώτημα παρατηρώντας ὅτι, παρόλο πού ἡ ἡγεσία τῆς 'Επανάστασης τοῦ 1965 ἔβλεπε τά στρατόπεδα ὡς «ἐργοστάσια παραγωγῆς ἀνθρώπων γιά τήν 'Επανάσταση» καί τά θεωροῦσε ὡς τήν κύρια πηγή μαζικῆς ὑποστήριξής της, ὡστόσο δέν τά ἔβλεπε ὡς καρδιά καί πυρήνα της. Καμιά ἀπό τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες δέν ἐγκατέστησε ποτέ τό ἀρχηγεῖο της σέ στρατόπεδο, παρόλο πού ὅλες διατηροῦσαν μιά «ἀντιπροσωπεία» ἐκεῖ. Τά κέντρα τῆς 'Επανάστασης δέν ἦταν κάν οἱ στρατιωτικές βάσεις, ἀλλά ἦταν μᾶλλον τά γραφεῖα πού λειτουργοῦσαν στίς πρωτεύουσες. Τό 'Αμμάν, ἡ Δαμασκός καί ἡ Βηρυτός ἦταν οἱ ἑστίες συγκέντρωσης τῶν στελεχῶν τοῦ Π.Α.Κ., κοντά στά κέντρα ἐπικοινωνίας καί κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἑστίαση τῆς 'Επανάστασης στά ἀστικά κέντρα ἦταν ἤδη φανερή στό

'Αμμάν πρίν ἀπό τίς σφαγές τοῦ 1970[56] κι ἔγινε ἀκόμα πιό ἔκδηλη ἀργότερα, καθώς ὁ ἔνοπλος ἀγώνας παραχώρησε βαθμιαῖα τήν πρώτη θέση στή διπλωματική καί ἐνημερωτική δραστηριότητα. Αὐτή ἡ μετατόπιση στήν ἔμφαση μεγάλωσε ἀναπόφευκτα τόν ρόλο τῶν μεσαίων τάξεων, σέ βάρος τῶν μαζῶν.

Παράλληλα ἔγιναν σημαντικές ἀλλαγές, χάρη στήν πίστη τῶν μαζῶν ὅτι τό Π.Α.Κ. εἶναι ἡ *δική τους* 'Επανάσταση. Οἱ περισσότεροι Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων πού ἦταν κάτω ἀπό σαράντα χρόνων ἦταν ἐνεργά μέλη τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης ἀντιστασιακῆς ὁμάδας, οἱ περισσότεροι ἔχουν περάσει ἀπό στρατιωτική ἐκπαίδευση:

> «Γιά τόν Παλαιστίνιο, τό νά εἶναι μέλος μιᾶς ὀργάνωσης εἶναι κάτι ἀπόλυτα φυσικό, ὅπως τό ὄνομά του ἤ ἡ οἰκογένειά του. Πρόκειται γιά μιά σημαντική ἐξέλιξη. Φυσικά, ἀποτελεῖ ἐπίσης κι ἕνα κίνδυνο, γιατί ὑπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στό ἐπίπεδο ὀργάνωσης τῶν Παλαιστινίων καί τό ἀντίστοιχο ἐπίπεδο τῶν μαζῶν στίς ἄλλες ἀραβικές χῶρες».[57]

'Εκτός ἀπό τά πλήρη μέλη, οἱ περισσότεροι Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων συνδέονται μέ μιά ἀντιστασιακή ὁμάδα, προσφέροντας ἐθελοντική ἐργασία ἤ χρηματική ὑποστήριξη. Σέ περιόδους κρίσεων, συμμετέχουν στήν ἄμυνα τοῦ στρατόπεδου ὄχι μόνον οἱ ἄνδρες, ἀλλά καί οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά. 'Επιπρόσθετα, πολλοί ἔχουν γίνει πλήρως ἀπασχολούμενα, ἔμμισθα στελέχη τοῦ Π.Α.Κ., κυρίως στίς μεσαῖες βαθμίδες τῆς ἡγεσίας. Στό μέτρο πού θ'ἀποκτοῦν πείρα, οἱ Παλαιστίνοι πού προέρχονται ἀπό τίς μάζες θ'ἀνεβαίνουν σέ ἀνώτερες βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας, καταλαμβάνοντας ἀξιώματα πού μέχρι τώρα ἐπενδύονται κυρίως ἀπό ἐπαναστάτες διανοούμενους. 'Αλλά μιά τέτοια μετατόπιση στήν ταξική καταγωγή τῆς ἡγεσίας εἶναι ἀπίθανο ν'ἀλλάξει τίς συνθῆκες ζωῆς τῶν μαζῶν ἤ τόν ἰδεολογικό προσανατολισμό τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος, ἐκτός ἄν κάποια στιγμή οἱ ἴδιες οἱ μάζες ἤ οἱ ἀντιπρόσωποί τους κάνουν μιά ἀποφασιστική προσπάθεια νά ἐλέγξουν τό Κίνημα. Πιό πιθανό εἶναι πώς ἡ ἡγεσία τοῦ Π.Α.Κ. θά παίρνει ὅλο καί πιό πολύ ὑπόψη της τίς ἀπαιτήσεις καί τίς ἀνάγκες τῶν μαζῶν, κατευθύνοντάς τις παράλληλα πρός στόχους μέ ἐθνικιστικό κυρίως περιεχόμενο.

Παρόλο πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μιά κάποια δυσαρμονία ἀνάμεσα στίς δομές τοῦ Π.Α.Κ. καί τίς μάζες τῶν στρατοπέδων, εἶναι ἐκπληκτικό σέ ποιό βαθμό αὐτοτροφοδοτεῖται ἡ πολιτικοποίηση τῶν Παλαιστινίων πού ζοῦν στά στρατόπεδα. Οἱ ὑλικές τους

συνθῆκες δέν ἄλλαξαν πολύ, καί πολλές ἀπό τίς πρῶτες δραστηριότητες τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων ἐκφυλίσθηκαν λόγω ἔλλειψης ὀργανωτῶν. Ὡστόσο ὑπάρχουν ἀκόμα μερικά βασικά ἔργα πού ἐκτελοῦνται στά στρατόπεδα χωρίς ἰδιαίτερη ὑποστήριξη ἤ καθοδήγηση ἀπ'ἔξω — π.χ. ἄμυνα, καλλιέργεια τῆς συνείδησης, ἐπαφές μέ τόν γύρω λιβανικό πληθυσμό. Ὑπάρχει μιά διαρκής πολιτική ἐγρήγορση, πού διατηρεῖ ζωντανή τήν αἴσθηση τῆς αὐτόνομης ἐπανάστασης. Ὑπάρχει ἐπίσης μιά πίστη, πού τήν ἐκφράζουν νέοι καί γέροι, ὅτι ἡ ἴδια ἡ κατάσταση τῶν Παλαιστινίων εἶναι ἡ πρωταρχική πηγή τῆς Ἐπανάστασης, καί ὄχι κάποια ἰδιαίτερη ὀργάνωση ἤ ἡγεσία. Ἕνας ἀπό τούς πιό ἡλικιωμένους ἀνθρώπους πού μᾶς ἔδοσαν συνέντευξη, ἕνας παλαίμαχος τῆς Ἐξέγερσης τοῦ 1936, ἀπάντησε σέ μιά ἐρώτησή μου γιά τήν ὀργάνωση στά παλαιστινιακά χωριά λέγοντας:

> «Ἀκόμα κι ἄν νιώθω πώς δέν ἔχω καμιά δύναμη, κανέναν ἀρχηγό νά μέ ὁδηγήσει στόν ξεσηκωμό, ἔχω ἕναν ἄλλο ὁδηγό, πού εἶναι ἡ καταπίεση καί ἡ ὑποταγή. Ἡ καταπίεση γεννάει μέσα στό ἀνθρώπινο πλάσμα τίς μεθόδους καί τήν ἰδεολογία πού χρειάζεται γιά νά προετοιμάσει τόν δρόμο τῆς ἀντίστασης ἐνάντια στούς καταπιεστές του».

Ὑπάρχει διαφορά, ἀλλά μαζί καί συνοχή, ἀνάμεσα σ'αὐτά τά λόγια καί τά λόγια ἑνός πολύ νεότερου Παλαιστίνιου, ἑνός μέλους τῆς Φάτεχ πού προέρχεται ἀπό ἐξαιρετικά φτωχή οἰκογένεια καί πού ὡστόσο κατόρθωσε νά γίνει σπουδαστής τῆς μηχανολογίας:

> «Σκέφτηκα τί πρέπει νά κάνω γιά νά γυρίσω στήν πατρίδα μου. Πῆρα μέρος σ'ὅλες τίς ἀπεργίες καί διαδηλώσεις πού γίνονταν γιά παλαιστινιακά προβλήματα. Τελικά, προσχώρησα σέ μιά ἀπ'τίς ἐπαναστατικές ὀργανώσεις, πράγμα πού ἀντιπροσωπεύει γιά μένα τό ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς μου συνειδητοποίησης. Ὡς μηχανολόγος, αἰσθάνομαι πώς ὑπάρχει σύνδεση ἀνάμεσα στήν εἰδικότητά μου καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς Ἐπανάστασης, γι'αὐτό χρησιμοποιῶ τίς γνώσεις μου σ'ἕνα περιοδικό γιά τούς μαχητές μας. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει διαχωρισμός ἀνάμεσα στή θεωρία καί τήν πράξη».

Γιά τόν νεότερο ἄνδρα ὑπάρχει μιά ὀργάνωση, γιά τήν ὁποία πιστεύει πώς ἔχει μιά ἰδεολογία καί μιά μεθοδολογία πού τελικά θά ὁδηγήσει στήν ἀπελευθέρωση. Ἀλλά καί στούς δύο ὑπάρχει ἡ ἴδια ἄμεση ἀντίδραση σέ μιά κατάσταση πού εἶναι ἀπαράδεκτη, ἐπειδή τούς ἀρνεῖται τήν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους.

Ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού πιστεύουν πώς ἡ Ἐπανάσταση κατάντη-

σε γραφειοκρατική ἤ λένε πώς «ἔχασε τό νόημά της» ἤ κατηγοροῦν μιά συγκεκριμένη ἡγεσία γιά προδοσία, δέν πιστεύουν πώς ἐδῶ τελειώνει ὅλη ἡ ἱστορία. Ἡ ἀπουσία ἡρωολατρείας τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἐντυπωσιακή. Οἱ φωτογραφίες τῶν *σουχαντά* εἶναι πολύ πιό συχνές καί ἐμφανεῖς στούς τοίχους τῶν δρόμων τῶν στρατοπέδων ἀπ'ὅτι οἱ φωτογραφίες τῶν ἡγετῶν τῆς Ἀντίστασης, καί οἱ κάτοικοι τῶν στρατοπέδων ἐπαινοῦν αὐτούς τούς τελευταίους λιτά, λέγοντας: «Ζοῦν τή ζωή τοῦ λαοῦ». Ἄν κάποιος πέσει, παίρνει τή θέση του ἕνας ἄλλος. Ὅταν οἱ Παλαιστίνιοι λένε, πίνοντας καφέ: «Ἐπανάσταση ὥς τή νίκη!», ἐννοοῦν τό ἀκατανίκητο τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ ὡς συνόλου κι ὄχι ἕνα ὁρισμένο κόμμα ἤ μιά ὁρισμένη ἡγεσία.

Ἐπανάσταση καί κοινωνικές σχέσεις: πόσα ἄλλαξαν;

Στό δεύτερο ἐρώτημα, σχετικά δηλαδή μέ τόν βαθμό ἐπαναστατικῆς ἀλλαγῆς στά στρατόπεδα, δέν εἶναι εὔκολο νά δοθεῖ ἀπάντηση. Ὁπωσδήποτε τά στρατόπεδα δέν εἶναι ἑστίες ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας, ὅπως εἶναι οἱ βάσεις τῶν ἀνταρτῶν στή Νότια Ὑεμένη ἤ στή Σαχάρα. Ἀλλά οὔτε εἶναι χῶροι καθαρά ἀγροτικοῦ συντηρητισμοῦ, ὅπως ἔγραψε κάποτε ὁ Λιβανέζος μαρξιστής Σαμίρ Φραντζιέχ.[58] Μποροῦμε ν'ἀρχίσουμε λέγοντας ὅτι ἡ διατήρηση τῶν ἀγροτικῶν ἀξιῶν καί τῆς ἀγροτικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀπό τούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν στά στρατόπεδα ἦταν ἀπό μόνη της μιά μορφή ἀντίστασης καί συμπεριλάμβανε στίς ἀξίες της τόν ἀγώνα. Ὁπωσδήποτε, ὁ παραδοσιακός ἀγροτικός πολιτισμός περιεῖχε πολλά στοιχεῖα πού ἀπό πολιτική ἄποψη ἦταν συντηρητικά, λόγου χάρη τή συμμόρφωση πρός τίς συμβουλές τῶν γεροντότερων (πού συνήθως συμβούλευαν ὑπομονή καί ὑποταγή), τόν σεβασμό πρός τίς «ἡγετικές οἰκογένειες», τή νομιμοφροσύνη πρός τούς πάτρωνες. Ἀλλά περιεῖχε ἐπίσης πολλά στοιχεῖα συλλογικότητας καί ἐξισωτισμοῦ.

Ἡ συνέπεια πού εἶχε ἡ Συμφορά γι'αὐτόν τόν παραδοσιακό ἀγροτικό πολιτισμό δέν ἦταν νά τόν καταστρέψει ἤ νά τόν διαβρώσει, ἀλλά μᾶλλον νά δημιουργήσει ἀντίρροπες δυνάμεις, ἰδιαίτερα τή δύναμη τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, πού ἐπηρέασαν τίς παραδοσιακές μορφές χωρίς νά τίς προσβάλουν ἄμεσα. Εἶναι πιθανό πώς ἡ *ἰδέα* ὅτι οἱ μάζες στά στρατόπεδα εἶναι συντηρητικές ἦταν τόσο ἔντονα χαραγμένη στό μυαλό τῶν ἡγετῶν τῆς Ἀντίστασης, ὥστε δέν θέλησαν νά διακινδυνέψουν τήν πρόκληση ἀνταγωνισμοῦ, ἐνθαρρύνοντας «πρόωρες» ἐπαναστατικές πρακτικές. Ἄν

αὐτή ἡ ὑπόθεση εἶναι σωστή, τότε μᾶς βοηθάει νά ἐξηγήσουμε γιατί καμιά ἀπό τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες δέν ἔκανε ποτέ ἰδιαίτερη προσπάθεια γιά ν'ἀλλάξει τήν κατάσταση τῶν γυναικῶν.

'Ωστόσο, ἀκόμα καί πρίν ἀπό τήν 'Επανάσταση τοῦ 1965 ὑπῆρχαν σημάδια ἐξέγερσης μέσα στά στρατόπεδα ἐναντίον τῆς παλιᾶς τάξης πραγμάτων. Ἕνας παλαίμαχος ἀγωνιστής περιγράφει ὡς ἑξῆς αὐτή τήν ἔνταση τῆς σύγκρουσης γενεῶν:

> «Ὅταν φύγαμε ἀπό τήν Παλαιστίνη, πήραμε μαζί μας τά ἔθιμα καί τά ἤθη τοῦ χωριοῦ, πού συμβολίζονταν ἀπό τόν σεβασμό πρός τά γεροντότερα μέλη τῆς οἰκογένειας καί τόν γεροντότερο τοῦ χωριοῦ. Εἶχαν μεγάλη ἐπιρροή. Μερικοί νέοι προσπάθησαν ν'ἀντιταχθοῦν σ'αὐτούς τούς δημογέροντες, ἐπειδή ἔνιωθαν πώς ἐμπόδιζαν τήν ἐξέλιξη τοῦ λαοῦ, ἀλλά δέν μπόρεσαν νά πετύχουν τίποτα πρίν ἀπό τήν 'Επανάσταση. 'Η σύγκρουση ἔπαιρνε μερικές φορές βίαιη μορφή, π.χ. ὅταν οἱ «παιδαριώδεις ἀριστεριστές» πρόσβαλλαν τίς θρησκευτικές ἀξίες καί αἰσθήματα, πράγμα πού δέν εἶχε παρά ἀρνητικό ἀποτέλεσμα. Τό μόνο πού ἄσκησε ἀληθινή ἐπίδραση ἤταςν ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξη τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα...»

Μέ δεδομένη τήν ἰσχύ τοῦ παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ καί τήν ἀγροτική δυσπιστία πρός «ξένες» ἰδεολογίες, μόνο σέ συνάρτηση μέ τόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα μποροῦσε ἡ ἐπαναστατική σκέψη νά διεισδύσει στίς μάζες:

> «'Η ἀριστερή σκέψη ἄρχισε νά διαδίδεται στά στρατόπεδα καί στήν ἴδια τήν 'Επανάσταση μετά τό 1967. Πρωτύτερα δέν εἶχε καμιά ἐλπίδα νά μπεῖ στήν πολύ συντηρητική κοινωνία μας — οἱ κομμουνιστές προσπάθησαν μετά τό 1948, ἀλλά κατηγορήθηκαν ὅτι ἦταν ἄθεοι, κι αὐτό ἦταν ἀρκετό γιά νά χρεωκοπήσουν. Μετά τό 1967, ἡ ἀριστερή σκέψη ἦρθε σέ μᾶς μέσα ἀπό βιβλία, ἐφημερίδες, ὀργανώσεις καί ἐπισκέψεις ἀπό Εὐρωπαίους ἀριστερούς. 'Ο κόσμος ἄρχισε νά λέει: «Μόνον οἱ ἀριστεροί ἔρχονται νά πολεμήσουν μαζί μας...»
>
> «Στό ξεκίνημα τῆς 'Επανάστασης, οἱ ἀριστεροί εἶχαν τήν τάση ν'ἀντιτίθενται στίς παραδόσεις, ἀλλά μέ τόν καιρό αὐτός ὁ ἀκραῖος ἀριστερισμός μετριάσθηκε καί προσαρμόσθηκε στήν πραγματικότητά μας. Μέσα ἀπό ἁπλουστευτικές ἀριστερές ἰδέες, οἱ ἀριστεροί ἔγιναν πιό παραδεκτοί γιά τόν λαό μας. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ δεξιά σκέψη εἶναι τώρα πολύ πιό ἀδύναμη ἀπό πρίν. 'Υπάρχει ἀκόμα, ἀλλά στό παρελθόν ἦταν ἡ μόνη ἰδεολογία, ἐνῶ τώρα ἡ ἀριστερή σκέψη ἐξαπλώνεται καί γίνεται ἀποδεκτή».

'Η περικοπή αὐτή μᾶς δίνει μιά ἀκριβή εἰκόνα γιά τήν ἰδεολογική ρευστότητα πού ὑπάρχει στά στρατόπεδα καί πού κάνει

δύσκολη τή διάκριση ἀνάμεσα σ'ἕναν ἀγωνιστή τῆς Φάτεχ κι ἕναν τῆς Τζέμπχα ἤ τῆς Ντεμοκρατιγέχ. Ὅσο γιά τίς ἀντιστασιακές ὁμάδες, δέν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι κάποια ἀπ'αὐτές ἐπιδίωξε πρώτη ν'ἀλλάξει τίς κοινωνικές σχέσεις πού λειτουργοῦν στίς μάζες. Περιέργως, βλέπουμε τή μεγαλύτερη ἀντιστασιακή ὁμάδα νά πλησιάζει τίς μάζες μέ τή μεσολάβηση τῶν ἴδιων ἐκείνων ἡγετῶν, τούς ὁποίους εἶχαν ἀμφισβητήσει νωρίτερα οἱ νεαροί ἀγωνιστές τῶν στρατοπέδων:

> «Τό πρῶτο πράγμα πού κάνω συνήθως ὅταν ἀρχίζω νά ἐργάζομαι σ'ἕνα στρατόπεδο εἶναι νά κάνω μιά σύσκεψη μέ τούς γεροντότερους, τούς *γουτζαχά* καί τούς οἰκογενειάρχες. Τούς λέω: «Τό στρατόπεδο ἀνήκει σέ σᾶς, ἀπό σᾶς ἐξαρτᾶται νά λύσετε τά προβλήματα τοῦ γάμου καί τῶν καβγάδων ἀνάμεσα στούς γείτονες. Ἐμεῖς δέν θέλουμε νά ἐπέμβουμε στίς ὑποθέσεις σας.» Τούς συναντῶ τακτικά κάθε βδομάδα, σέ διαφορετικό σπίτι τήν κάθε φορά, πίνουμε καφέ καί κουβεντιάζουμε. Τούς ρωτάω: «Τί θέλετε; Ζητᾶτε πολλά πράγματα. Σέ ποιά δίνετε προτεραιότητα; Νά τελειώσει τό νοσοκομεῖο; Ἤ τό ἀποχετευτικό σύστημα; Ἤ νά μοιρασθοῦν χρήματα;» Τελικά ἀποφασίζουν να τελειώσουν πρῶτα τό νοσοκομεῖο, μετά ν'ἀνοίξουν πηγάδια γιά νερό, μετά νά φτιάξουν τό ἀποχετευτικό σύστημα· καί νά μή μοιράσουν λεφτά. Ἄν ἐρχόμουν ἀπό πάνω καί τούς ἐπέβαλλα αὐτές τίς ἀποφάσεις, θά ἀντικαθιστοῦσα τή μιά καταπίεση μέ μιά ἄλλη».[59]

Πρίν ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1965, ὄχι μόνον ἡ θρησκεία καί οἱ *γουτζαχά* διατηροῦσαν τήν κυρίαρχη θέση τους στήν πολιτιστική δομή τῶν στρατοπέδων, ἀλλά καί ἡ ἀγροτική οἰκογένεια εἶχε διατηρήσει τόν παραδοσιακό ἔλεγχο πάνω στή ζωή τῶν νέων. Γιά αἰῶνες, ἡ οἰκογενειακή ἑνότητα καί ἀλληλεγγύη ἦταν στενά συνυφασμένες μέ τόν γιορτασμό μεγάλων θρησκευτικῶν γιορτῶν. Ὁ Φαουάζ Τουρκί, πού προέρχεται ἀπό κοινωνικό ἐπίπεδο κάπως ψηλότερο ἀπό ἐκεῖνο τῶν στρατοπέδων, θυμᾶται τήν ἐξέγερσή του ἐναντίον τῆς συμβατικότητας τῶν γιορτῶν:

> «...σόκαρε τούς γονεῖς μας ἡ ἄρνησή μας νά συμμορφωθοῦμε μέ τά κοινωνικά προστάγματα πού ρύθμιζαν τήν τήρηση τῆς Ἐΐντ.[60] Σέ μιά περίοδο πού, κατά παράδοση, οἱ Παλαιστίνιοι κυκλοφοροῦν ντυμένοι μέ τά καλύτερά τους ροῦχα καί ἐπισκέπτονται φίλους καί συγγενεῖς γιά νά γιορτάσουν τό Ἐΐντ, ἐμεῖς προτιμούσαμε νά φορᾶμε ἐπιδεικτικά τά πιό βρώμικα ροῦχα μας καί νά τραβᾶμε γιά τίς ἀκρογιαλιές».[61]

Στούς νεαρούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων, ἡ ἐξέγερση

ἐναντίον τῆς οἰκογένειας πῆρε λιγότερο ἀτομικιστική, πιό μετριοπαθή μορφή, συμβιβάσιμη μέ τήν πολιτιστική νομιμοφροσύνη. Ἕνας νεαρός πού πῆγε γιά στρατιωτική ἐκπαίδευση στή Συρία, ἀπό τό 1967 ὥς τό 1969, θυμᾶται:

«Ἦρθε ἕνας δάσκαλος γιά νά μαζέψει τούς μαθητές πού εἶχαν φύγει ἀπ'τό σπίτι χωρίς τήν ἄδεια τῶν γονιῶν τους κι ἐπειδή ἐπρόκειτο νά γίνει μιά γιορτή. Ἐμεῖς ὅμως ἀρνηθήκαμε νά τόν ἀκολουθήσουμε. Σεβόμασταν τή γιορτή, ἀλλά μείναμε στό στρατόπεδο. Ξεχάσαμε τίς οἰκογένειές μας γιά χάρη τῆς πατρίδας μας».

Φαίνεται καθαρά ἐδῶ ὅτι ὁ ἐθνικός ἀγώνας ἦταν ἡ *μόνη* ὑποχρέωση πού εἶχε ἀρκετή δύναμη ὥστε νά συγκρουσθεῖ μέ τήν ἠθική ἐξουσία τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας. Γιά τίς οἰκογένειες, τό ν'ἀφήσουν τούς γιούς τους νά πᾶνε γιά στρατιωτική ἐκπαίδευση ἦταν τεράστια θυσία, γιατί αὐτοί ἀντιπροσώπευαν τό οἰκονομικό τους μέλλον, τή μόνη τους ἐλπίδα, πρίν ἀπό τό Ἀντιστασιακό Κίνημα, νά ξεφύγουν κάποια μέρα ἀπό τή μιζέρια τῶν στρατοπέδων. Ἀλλά μετά τό 1969 ἡ μαζική πίστη πώς τό Π.Α.Κ. ἦταν ἡ ἀρχή τοῦ δρόμου τῆς ἐπιστροφῆς στήν Παλαιστίνη ἔκανε τίς περισσότερες οἰκογένειες πρόθυμες ν'ἀφήσουν τούς γιούς τους νά πᾶνε γιά ἐκπαίδευση, κι ἄλλωστε ἐκεῖνοι πού οἱ γονεῖς τους ἀρνιόνταν νά τούς δόσουν τήν ἄδεια πήγαιναν ἔτσι κι ἀλλιῶς μόνοι τους. Οἱ κοπέλες ἄρχισαν νά διεκδικοῦν κι αὐτές ἕνα ρόλο στόν ἀγώνα. Ἀπό τώρα καί στό ἑξῆς, οἱ οἰκογένειες καυχιόνταν γιά τή συμμετοχή τῶν παιδιῶν τους στήν Ἐπανάσταση καί, ἄν ἀνησυχοῦσαν, τό ἔκρυβαν.

Παρόλο πού οἱ ἀντιστασιακές ὁμάδες μποροῦσαν νά ὑπολογίζουν στήν καθολική ὑποστήριξη τῆς *τζήλ ἀλ-θάουρα,* προσπάθησαν στίς περισσότερες περιπτώσεις νά ἐμποδίσουν τή μαζική ἐξέγερση τῶν ἐφήβων, ἐπιστρέφοντας στούς γονεῖς τους τά παιδιά πού ἔφευγαν ἀπό τό σπίτι καί προσπαθώντας νά βουλώσουν τά ρήγματα στήν οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη. Ἀλλά ἡ μαχητικότητα τῶν γιῶν ἐξασθένησε ὁπωσδήποτε τήν ἐξουσία τῶν πατεράδων,[62] ἤδη ὑπονομευμένη ἀπό τήν ἀπώλεια τῆς γῆς, πού ἦταν ἕνα ἀπό τά κύρια στηρίγματά της. Ἡ πατριαρχική ἐξουσία κλονίσθηκε ἐπίσης ἐξαιτίας τῆς μεγαλύτερης βιοποριστικῆς ἱκανότητας τῆς νέας, μορφωμένης γενιᾶς, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ν'ἀποκτήσουν ὄχι μόνο τ'ἀγόρια, ἀλλά καί τά κορίτσια σχετικά μεγαλύτερο βάρος στίς οἰκογενειακές ἀποφάσεις.

Καθώς ἄλλαζαν οἱ οἰκογενειακές σχέσεις, ἄλλαζαν καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν δάσκαλο καί τόν μαθητή:

«Πρωτύτερα ὑπῆρχε στά σχολεῖα ἀπόλυτη ὑπακοή στόν δάσκαλο. Ἄν ἕνας μαθητής ἀπουσίαζε ἀπό τό σχολεῖο μιά μέρα, ἔπρεπε νά ἐκλιπαρήσει ὁλόκληρη ἡ οἰκογένεια τόν δάσκαλο γιά νά τόν ξαναδεχθεῖ. Ὅταν ἔγινε ἡ Ἐπανάσταση, ἐκεῖνοι πού ἀνταποκρίθηκαν σ᾽αὐτήν περισσότερο ἦταν μαθητές τῆς μέσης ἐκπαίδευσης — προσχώρησαν στήν Ἐπανάσταση καί τήν ὑποστήριξαν. Τά σχολεῖα ἔγιναν ἐκπαιδευτικά στρατόπεδα καί ὁ ρόλος τῆς παιδείας ὑποβαθμίσθηκε, γιατί ὁ περισσότερος χρόνος ἀφιερωνόταν στήν κινητοποίηση καί στήν ἐκγύμναση. Ἕνας δάσκαλος πού δέν ἦταν μέ τήν Ἐπανάσταση ἔχανε τήν ὑπόληψή του».[63]

Ἡ Ἐπανάσταση δέν ἄλλαξε μόνο τίς σχέσεις δάσκαλου/μαθητῆ, ἄλλαξε καί τήν ἀντίληψη τοῦ λαοῦ γιά τόν ρόλο τοῦ δάσκαλου. Ἐνῶ πατροπαράδοτα τό ἐπάγγελμα τοῦ δάσκαλου ἦταν τό μέσο γιά τήν κοινωνική καί οἰκονομική πρόσβαση στή μεσαία τάξη, ἡ Ἐπανάσταση ἐξῆρε ἕνα καινούργιο τύπο δάσκαλου, ἑνός δάσκαλου πού δέν κήρυττε μονάχα τόν ἀγώνα, ἀλλά καί συμμετεῖχε ἐνεργά σ᾽αὐτόν. Μιά δριμύτατη κριτική γιά τούς δάσκαλους τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, κριτική πού ἀντανακλᾶ σ᾽ὁλόκληρη τή μεσαία τάξη, διατυπωμένη ἀπό ἕναν οἰκοδόμο εἶναι ἡ ἑξῆς:

«Οἱ δάσκαλοι κάτι μᾶς ἔλεγαν γιά τήν Παλαιστίνη, ἀλλά θἄπρεπε νά μᾶς ποῦν περισσότερα. Θἄπρεπε νά δράσουν, π.χ. νά πάρουν μέρος σέ διαδηλώσεις, ἀλλά δέν εἶχαν τό κουράγιο. Οἱ περισσότεροι ἦταν μέ τό Δεύτερο Γραφεῖο... Εἶναι καλοί γιά νά βγάζουν λόγους καί ν᾽ἀραδιάζουν ἐπιχειρήματα, ἀλλά ὅταν ἡ Ἐπανάσταση ἀντιμετωπίζει δυσκολίες, αὐτοί — μή τούς εἴδατε! Μόνον ὅταν περάσουν οἱ δυσκολίες θά τούς ξαναδεῖτε, μπροστά-μπροστά».

Σήμερα, οἱ περισσότεροι δάσκαλοι πού ἔμειναν στά στρατόπεδα ἀπέχουν πολύ ἀπό τόν παραδοσιακό *ουστάντ*, μέ τό *ταρμπούς* τῶν κατοίκων τῆς πόλης, μέ τή *σίμπχα* του καί μέ τή βέργα του. Εἶναι γέννημα-θρέμμα τοῦ στρατόπεδου, κοντά στόν λαό, καί καλοῦνται νά ἐκπληρώσουν ὄχι μόνο πολιτιστικά, ἀλλά καί πολιτικά καθήκοντα, ἑρμηνεύοντας τά πολιτικά γεγονότα στίς μάζες, μεταδίδοντας νέες ἰδέες.

Ἐνῶ συχνά ὑποστηρίζεται ὅτι, μέ τήν Ἐπανάσταση, «ἡ γυναίκα ἀνέλαβε τόν σωστό ρόλο της γιά πρώτη φορά στήν παλαιστινιακή ἱστορία», ὅταν τό ζήτημα συζητεῖται διεξοδικότερα οἱ Παλαιστίνιοι παραδέχονται πώς ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν βαθιά ριζωμένα ἐμπόδια στήν πολιτική δραστηριότητα τῶν γυναικῶν:

«Μέχρι τώρα ἡ Ἐπανάσταση δέν ἔδοσε στή γυναίκα τόν αὐθεντικό της ρόλο. Ἡ Ἐπανάσταση ἐξακολουθεῖ νά ἐννοεῖ τόν ρόλο τῆς

γυναίκας μ'ένα τρόπο πού δέν τῆς ἐπιτρέπει νά ξεφύγει ἀπ'τό κλουβί της... Ὥς τώρα ἡ πλειονότητα τῶν γυναικῶν μας δέν εἶναι σέ θέση νά τά βάλουν μέ τίς οἰκογένειές τους γιά νά συμμετάσχουν σέ πολιτικές δραστηριότητες... Ξέρω ἀνθρώπους πού κατέχουν ὑπεύθυνες θέσεις στήν Ἐπανάσταση καί πού ἰσχυρίζονται πώς εἶναι ἀληθινοί ἐπαναστάτες, ἀλλά ἐξακολουθοῦν νά μήν ἐπιτρέπουν στίς γυναῖκες καί τίς κόρες τους νά πάρουν μέρος στήν Ἐπανάσταση».

Ἡ Παλαιστίνια πού ἔκανε αὐτό τό σχόλιο ἀνήκει σέ μιά μειοψηφία κοριτσιῶν τῶν στρατοπέδων, πού κατόρθωσαν νά ἐργασθοῦν σέ μιά ἀντιστασιακή ὁμάδα χωρίς νά συγκρουσθοῦν μέ τήν οἰκογένειά τους. Αὐτή, καθώς καί ἄλλες κοπέλες τῆς γενιᾶς της, πῆραν μέρος σέ ἀπεργίες καί διαδηλώσεις στό σχολεῖο, γιά ν'ἀκούσουν μετά στό σπίτι τους ὅτι τό νά πηγαίνουν τή νύχτα σέ συγκεντρώσεις ἤ νά προσχωρήσουν σέ μιά πολιτική ὀργάνωση ἦταν ἀπαγορευμένες δραστηριότητες. Μερικές κατάφεραν νά πείσουν τίς οἰκογένειές τους πώς τά δικά τους ἐθνικά αἰσθήματα ἔχουν τό ἴδιο δικαίωμα νά ἐκφρασθοῦν ὅσο καί τῶν ἀδελφῶν τους. Ἀλλά οἱ περισσότερες δέν τολμοῦν ν'ἀναλάβουν πολιτική δράση παρά τή θέληση τῶν οἰκογενειῶν τους, ἀφοῦ μάλιστα δέν μποροῦν νά εἶναι σίγουρες γιά τόν σεβασμό τῶν ἀρσενικῶν μελῶν τῶν ὀργανώσεων, στίς ὁποῖες προσχωροῦν.

Συχνά ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι, κατά τή διάρκεια κρίσεων, ὁ κώδικας συμπεριφορᾶς πού ἐμποδίζει τίς κοπέλες νά παίζουν ἐνεργό ρόλο καταργεῖται, γιά νά ἐπανέλθει σέ ἰσχύ μόλις περάσει ἡ κρίση. Οἱ περισσότερες οἰκογένειες ὑποστηρίζουν ὅτι ἄν τά κορίτσια θέλουν νά βοηθήσουν τήν Ἐπανάσταση, πρέπει νά τό κάνουν μέ παραδοσιακούς γυναικείους τρόπους, ὅπως π.χ. ράβοντας στολές γιά τούς πολεμιστές, φροντίζοντας ἤ διδάσκοντας τά παιδιά. Ἀλλά — ὅπως ὑποστηρίζουν — ἡ ὑπέρτατη συμβολή τῆς γυναίκας στήν Ἐπανάσταση (πού ἐνισχύει τόν παραδοσιακό της ρόλο) εἶναι νά γεννάει ἀρσενικά παιδιά καί νά τά κάνει ἀγωνιστές.

Ἡ ποικιλία τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού ὑπάρχουν στά στρατόπεδα — ἀπό τόν μαοϊσμό ὥς τή μουσουλμανική εὐσέβεια — εἶναι εὐνόητη, ἄν θυμηθοῦμε πώς εἶναι πυκνοκατοικημένοι καταυλισμοί, ὅπου τρεῖς καί μερικές φορές τέσσερις γενιές ζοῦν στό ἴδιο νοικοκυριό. Ἡ οἰκογενειακή συνείδηση εἶναι ἀκόμα πολύ ἰσχυρή καί ὁ συντηρητισμός δέν ἁπλώνεται μόνο στή σφαίρα τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καί τῶν βαθιά ριζωμένων πολιτιστικῶν ἀξιῶν, ὅπως ἡ «τιμή» τῶν γυναικῶν, ἀλλά ἐπίσης διαμορφώνει τίς ἀντιλήψεις γιά τό τί εἶναι τάξη καί καθορίζει τίς ὁμάδες πού μποροῦν νά ἀναπτύξουν πολιτική δράση. «Τό ἔθνος» καί «τό

'Αντιστασιακό Κίνημα» ἔχουν ἕνα νόημα πού δέν ἔχουν ἀποκτήσει ἀκόμα «τό προλεταριάτο» καί «ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν». Ὁ ἀγώνας ὁρισμένων τμημάτων τοῦ λαοῦ ἐνάντα στήν ἐσωτερική καταπίεση ὑπάγεται πρός τό παρόν στόν γενικό ἀγώνα τῶν Παλαιστινίων νά ὑπάρξουν ὡς ἔθνος στήν Παλαιστίνη.

Ἔτσι, φαίνεται ὅτι ἡ ριζοσπαστικοποίηση τῆς νοοτροπίας τῶν παλαιστινιακῶν μαζῶν — φαινόμενο πού συνόδεψε τήν ἄνοδο τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος — περιορίζεται κυρίως στά ἑξῆς σημεῖα: 1) κατανόηση τῶν δεσμῶν πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στό 'Ισραήλ, τόν ἀμερικανικό ἰμπεριαλισμό καί τήν ἀραβική ἀντίδραση· 2) ἔνταξη τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀγώνα στά πλαίσια τοῦ Τρίτου Κόσμου, μέ τίς συμμαχίες καί τούς ἀνταγωνισμούς πού συνεπάγεται αὐτό· καί 3) ἀπόφαση γιά ἀγώνα. Αὐτά, ὅμως, μέσα στά ἀραβικά πλαίσια, εἶναι ἤδη πολλά. Ἕνας συμπαθῶν, πού ξέρει καλά τά στρατόπεδα, σχολιάζει:

> «Γιά μένα, τό πιό σημαντικό εἶναι ἡ ἐκπληκτική τους ἱκανότητα ν'ἀντέχουν στίς ἀπώλειες, ἰδιαίτερα τίς προσωπικές ἀπώλειες. Εἶναι κάτι ἀπίστευτο... Οἱ μάζες ἐξακολουθοῦν νά δίνουν πολύ περισσότερα ἀπό τή διανόηση. Νομίζω πώς ἡ ἀλλαγή αὐτή ὀφείλεται στήν αἴσθηση ὅτι ἀνήκουν σέ μιά χώρα, τήν Παλαιστίνη, αἴσθηση πού ἐξέφρασε ἡ 'Επανάσταση. Οἱ μάζες εἶναι προσηλωμένες στήν 'Επανάσταση ὡς ἔκφραση τῆς πατρίδας, καί κατά συνέπεια εἶναι πρόθυμες νά κάνουν θυσίες γι'αὐτήν, ἁπλά, χωρίς ἀξιώσεις. Εἶδα μέ τά ἴδια μου τά μάτια ἀνθρώπους νά πεθαίνουν κάθε ὥρα, στό Μπανταουί καί στό Τέλ ἀλ-Ζάατερ. Τό πνεῦμα θυσίας πού τούς διακρίνει εἶναι κάτι τό ἐκπληκτικό».

Ποιά εἶναι ἡ πολιτική σημασία αὐτῆς τῆς ἀσυνήθιστης ἱκανότητας τῶν Παλαιστινίων ν'ἀντέχουν στίς ἀπώλειες καί νά συνέρχονται ἀπό τίς ἐπιθέσεις πού ὑφίστανται; Μποροῦμε νά ποῦμε, χωρίς ρητορική διάθεση, πώς ἡ ἀποφασιστικότητα πού δείχνουν στή διεξαγωγή τοῦ ἀγώνα οἱ παλαιστινιακές μάζες ἀπό τότε πού ἐμφανίσθηκε τό 'Αντιστασιακό Κίνημα ἔχει μιά πολιτική σημασία πού προχωρεῖ πολύ πιό πέρα ἀπό τίς ὅποιες «διπλωματικές νίκες» τίς ὁποῖες κατακτοῦν στή διεθνή πολιτική σκηνή καί τίς ὅποιες ἄμεσες παραχωρήσεις πού ἀποσπῶνται ἀπό τούς 'Ισραηλινούς μέ τίς ἀραβικές/ἀμερικανικές πιέσεις.

Πρῶτα-πρῶτα, ἔχει πολιτικές ἐπιπτώσεις στούς ἴδιους τούς Παλαιστίνιους, γιατί ἐνισχύει τήν ταυτότητα πού τούς ἑνώνει, παρά τίς διαμάχες πού ὑπάρχουν μέσα στούς κόλπους τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος καί παρά τή γεωγραφική διασπορά τους. Κάθε φάση τοῦ δυναμικοῦ ἀγώνα βαθαίνει τά θεμέλια αὐτῆς τῆς

ἑνότητας, ὅσο ἀκριβά κι ἄν κοστίζει αὐτό. Τά ἄμεσα ἀποτελέσματα μποροῦμε νά τά δοῦμε στήν ἀναζωπύρωση τῆς ἀντίστασης μέσα στό 'Ισραήλ καί στήν ἄρνηση τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Ὄχθης νά γυρίσουν τήν πλάτη τους στήν Ο.Α.Π. Ἄν αὐτή ἡ τάση συνεχισθεῖ, θά γίνεται ὅλο καί πιό δύσκολο γιά τό 'Ισραήλ — ἔστω κι ἄν συμπράξει μέ τήν 'Ιορδανία — νά χωρίσει τούς Παλαιστίνιους σέ καντόνια πού εὔκολα θά μπορεῖ νά ἐλέγχει. Δέν χρειάζεται νά εἶναι κανείς προφήτης γιά νά προβλέψει πώς ἡ προσπάθεια πού θά πρέπει νά καταβάλλει τό 'Ισραήλ γιά νά καταστείλει τή δράση τῶν Παλαιστινίων θά ἐξασθενήσει τελικά τίς δομές τοῦ σιωνιστικοῦ κράτους καί θά ὁδηγήσει στόν μετασχηματισμό τους.

Ἕνα δεύτερο κέρδος ἀπό τή μαζική ἀντίσταση τῶν Παλαιστινίων εἶναι ὅτι ἔκανε πολύ δυσκολότερη τήν ἀπομόνωση τοῦ «προβλήματος» ἀπό τόν λαό ἤ τήν ἐπίτευξη ἑνός διακανονισμοῦ ἀπό αὐθαίρετα ἐπιλεγμένους πολιτικούς πού θά ἔκαναν ἀσήμαντες ἀναπροσαρμογές τῶν συνόρων. Τό ἀποτέλεσμα τοῦ μαζικοῦ ἀγώνα εἶναι ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι ἔχουν ἐξασκηθεῖ ἄριστα στό νά διαβλέπουν προσπάθειες ἐξαπάτησής τους καί ἀπόπειρες νά τούς παρουσιάσουν ἀποτυχίες ὡς νίκες. Ἡ φωνή τους καί ἡ δράση τους θά ἐμποδίσουν ὁπωσδήποτε τή μονιμοποίηση κάθε διακανονισμοῦ πού θά νομιμοποιεῖ τήν παρουσία τοῦ 'Ισραήλ ὡς προέκτασης τῆς 'Αμερικῆς στόν ἀραβικό κόσμο.

Ἕνα τρίτο κέρδος ἀπό τήν ἀγωνιστική ἐμπειρία τῆς τελευταίας δεκαετίας εἶναι ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ὁ ἀγώνας θά εἶναι μακροχρόνιος καί δύσκολος. Τά πρῶτα πέντε χρόνια μετά τήν ἐμφάνιση τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος, πολλοί Παλαιστίνιοι πίστευαν πώς ἡ ἀπελευθέρωση ἦταν ἐπί θύραις. Αὐτή ἡ ὑπεραισιοδοξία ἔχει πιά ἐξαφανισθεῖ, παραχωρώντας τή θέση της σέ μιά πολύ πιό ρεαλιστική ἐκτίμηση τῶν δυσκολιῶν πού θ'ἀντιμετωπισθοῦν.

Ἕνα τέταρτο κέρδος ἦταν ἡ ἐμπειρία τῆς μαζικῆς ὀργάνωσης, σέ κλίμακα πού εἶναι ζήτημα ἄν ἔχει προηγούμενο στόν ἀραβικό κόσμο. 'Απόρροια αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας ἦταν ἡ βαθύτερη κατανόηση τῶν ἀντικειμενικῶν καί ὑποκειμενικῶν ὅρων, μέσα στά πλαίσια τῶν ὁποίων πρέπει νά προχωρήσει ἡ μαζική ὀργάνωση γιά νά ἀποκτήσει μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητα.

Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ παλαιστινιακοῦ μαζικοῦ ἀγώνα στόν εὐρύτερο ἀραβικό χῶρο θ'ἀργήσουν περισσότερο νά ἐκδηλωθοῦν, λόγω τῆς περίπλοκης ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσα στίς ἐπαναστατικές καί ἀντεπαναστατικές δυνάμεις. Ὅπως ὑποστήριξε ὁ Παλαιστίνιος λόγιος Οὐαλίντ Χαλιντί,[64] ἕνα παλαιστινιακό κράτος στή Δυτική Ὄχθη θά ἔτεινε νά σταθεροποιήσει τά σημερινά καθεστῶτα καί τό

status quo. Μιά μίνι Παλαιστίνη, σφηνωμένη ἀνάμεσα στό 'Ισραήλ καί τήν 'Ιορδανία, ἐλάχιστες δυνατότητες θά εἶχε νά διαδραματίσει τόν ρόλο τῆς «φωτιᾶς κάτω ἀπό τίς στάχτες», πού υἱοθέτησαν οἱ Παλαιστίνιοι ἀγωνιστές μετά τό 1948. Θά ἦταν μιά λύση πού θά ἄφηνε ἀμετάβλητη τή φύση τοῦ 'Ισραήλ ὡς μιλιταριστικοῦ καί ρατσιστικοῦ κράτους, κι ὅλα τά ἐπιχειρήματα πού παρατάσσει ὁ Χαλιντί γιά νά πείσει τούς 'Αμερικανούς ὅτι τό προτεινόμενο κράτος θά ἦταν ἀκίνδυνο, τό κάνουν νά μήν εἶναι καθόλου ἑλκυστικό γιά τίς μάζες. Κανένα παλαιστινιακό κράτος δέν θά μποροῦσε νά γίνει, ὅπως ἡ 'Ιορδανία, ὄργανο γιά τήν κατάπνιξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Κι ἄν ἀκόμα συσταθεῖ ἕνα κράτος στή Δυτική Ὄχθη, δέν θά εἶναι σέ θέση ν'ἀπορροφήσει τήν πλειονότητα τῶν Παλαιστινίων. Ἡ διασπορά θά ἐξακολουθήσει νά ὑφίσταται, μ'ὅλες τίς πιέσεις πού θά προκαλεῖ πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἀλλαγῆς τοῦ *status quo*.

Στόν Λίβανο, ἡ ἐχθρότητα πρός τήν ἰδέα ἑνός παλαιστινιακοῦ κράτους στή Δυτική Ὄχθη ὑπῆρξε ἔντονη ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού διατυπώθηκε, τό 1973. Οἱ Παλαιστίνιοι τοῦ Λιβάνου κατάγονται ὡς ἐπί τό πλεῖστο ἀπό τή Γαλιλαία καί τίς παράκτιες πόλεις, καί δέν ἔχουν σπίτια στή Δυτική Ὄχθη γιά νά γυρίσουν ἐκεῖ. Πολλοί δέν θεωροῦν ὡς σοβαρή πρόταση τό κράτος τῆς Δυτικῆς Ὄχθης, ἀλλά μᾶλλον ὡς τέχνασμα πού ἀποσκοπεῖ στή διάσπαση τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος· ἡ ἀντίθεσή τους ἐκδηλώνεται μέ τσουχτερά σχόλια, ὅπως αὐτό:

> «Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ἀπ'τόν λαό μας πού νά μήν ἔχει κάνει θυσίες καί νά μήν εἶναι πρόθυμος νά κάνει κι ἄλλες. 'Αλλά θέλουμε νά δοῦμε τήν ἡγεσία μας νά ἐξαγγέλλει ἐπαναστατικά προγράμματα κι ὄχι νά παίρνει τό ἀεροπλάνο γιά νά πάει νά συναντήσει τόν τάδε βασιλιά καί τόν δείνα πρόεδρο καί νά ἀπεργάζεται παραχωρήσεις πού θά ταπεινώσουν τόν λαό μας».
>
> «Ἔχουμε μιά 'Επανάσταση καί τά ἀραβικά κράτη μᾶς προσφέρουν ἕνα κράτος. Ἕνας λαϊκός πόλεμος δέν διαρκεῖ μόνο δέκα χρόνια, ἀλλά συνεχίζεται μέχρι νά πετύχει κάτι».

Οἱ παρατηρήσεις αὐτές ἀντανακλοῦν τή θέση τοῦ Λ.Μ.Α.Π. ἀπέναντι στήν υἱοθέτηση ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Π.Α.Κ., μετά τό 1973, μιᾶς μετριοπαθοῦς, συμβιβαστικῆς στάσης στό θέμα τοῦ διακανονισμοῦ. Μολονότι ὑπάρχουν ἐνδείξεις πώς οἱ ἡγέτες τῆς Φάτεχ πίστεψαν στήν εἰλικρίνεια τῆς πρότασης γιά κράτος στή Δυτική Ὄχθη, ὅταν πρωτοδιατυπώθηκε, εἶναι ἀπίθανο πώς εἶναι τόσο πρόθυμοι νά ξεπουλήσουν τήν 'Επανάσταση ὅσο ἰσχυρίζεται τό

«Μέτωπο τῆς Ἄρνησης».[65] Θά πρέπει νά ὑπάρχουν σαφῆ πολιτικά κέρδη ἀπό τίς διαπραγματεύσεις, διαφορετικά, ὅπως εἶπε μιά Παλαιστίνια μάνα σ'ἕνα στρατόπεδο, «Τό αἷμα ὅλων τῶν παιδιῶν μας θἄχει χυθεῖ ἄδικα». Ὄχι μόνο τό «Μέτωπο τῆς Ἄρνησης», ἀλλά καί ἡ μεγάλη μάζα τῶν ὀπαδῶν τῆς Φάτεχ περιμένουν ἀπό τήν ἡγεσία ν'ἀπορρίψει τίς ἐνδοτικές λύσεις, ἀκόμα κι ἄν ἡ μόνη ἄλλη διέξοδος εἶναι νά ξαναγυρίσουν οἱ Παλαιστίνιοι γιά μιά φορά ἀκόμα στήν παρανομία καί στόν ἀγώνα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Αμπού 'Ιγιάντ, ἕνας ἡγέτης τῆς Φάτεχ, σέ μιά συνέντευξη μέ τόν Λουφτί Χουλί, Αἰγύπτιο σοσιαλιστή καί ἐκδότη τῆς *ἀλ-Ταλιάχ* (δημοσιεύθηκε τόν 'Ιούνιο 1969). 'Η συνέντευξη ὑπάρχει μεταφρασμένη στά ἀγγλικά στό ἔργο τοῦ K. Kadi *Basic Political Documents of the Armed Palestinian Resistance Movement* (Παλαιστινιακό Κέντρο 'Ερευνῶν, Βηρυτός, 1969).
2. Τό Λ.Μ.Α.Π. συμμετεῖχε στήν 'Εκτελεστική 'Επιτροπή ἀπό τό 1971 ὥς τό 1974, ἀλλά στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Π.Α.Κ. ἤταν ἀντίθετο μέ τήν πολιτική τῆς Φάτεχ, κατηγορώντας την γιά τή σφαγή τῶν Παλαιστινίων στήν 'Ιορδανία τό 1970, γιά λαθεμένη ἀνάλυση τῶν σημερινῶν ἀραβικῶν καθεστώτων κλπ.
3. Οἱ ὁμάδες πού συνεργάζονται μέ τή Φάτεχ στήν 'Εκτελεστική 'Επιτροπή ἀπό τότε πού δημιουργήθηκε εἶναι: ἡ Σαΐκα (πού ἐλέγχεται ἀπό τό συριακό Μπάαθ), τό 'Αραβικό 'Απελευθερωτικό Μέτωπο (πού ἐλέγχεται ἀπό τό ἰρακινό Μπάαθ), τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. καί τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. — Γενική Διοίκηση ὑπό τόν Τζιμπρήλ.
4. 'Από ἰορδανική ἄποψη ἡ Δυτική Ὄχθη ἀποτελεῖ ἰορδανικό ἔδαφος, ἄν καί εἶναι τμῆμα τῆς ἱστορικῆς Παλαιστίνης.
5. 'Η 'Επανάσταση τῶν 'Ελεύθερων 'Αξιωματικῶν στήν Αἴγυπτο ἔγινε τό 1952· ἡ 'Επανάσταση τοῦ Κάσεμ στό 'Ιράκ τό 1958· στή Συρία ἡ πρώτη κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς Μπααθιστές ἔγινε τό 1958 (μέ τήν ἵδρυση τῆς 'Ηνωμένης 'Αραβικῆς Δημοκρατίας ἀπό κοινοῦ μέ τήν Αἴγυπτο) καί ἡ δεύτερη τό 1963.
6. 'Αμπού 'Ιγιάντ, στή συνέντευξη πρός τήν *ἀλ-Ταλιάχ:* «'Η ἀλ-Φάτεχ, πού δέν ἔχει δηλώσει πώς εἶναι μαρξιστικο-λενινιστικό κίνημα, εἶναι ἡ πρώτη πού ἀνέλαβε ἔνοπλο ἀγώνα, πρόσφερε μάρτυρες κι ἄνοιξε τόν δρόμο γιά ἕναν ἀπελευθερωτικό πόλεμο. Τά λόγια δέν φτάνουν. 'Ο καθοριστικός παράγοντας εἶναι ἡ δράση. 'Εμεῖς λέμε πώς οἱ ἐνέργειες τῆς ἀλ-Φάτεχ συγγενεύουν μέ τήν προοδευτική σκέψη περισσότερο ἀπ'ὅσο ἐκεῖνοι πού ἁπλῶς διαλαλοῦν τήν πίστη τους

σ'αὐτή τή σκέψη. Τό σημαντικό σέ κάθε ἐπαναστατικό κίνημα δέν εἶναι ἡ διάδοση μιᾶς ἰδεολογίας, ἀλλά ἡ πρακτική δράση. Ἡ ἰδεολογία ἀπό μόνη της δέν ἔχει κανένα νόημα ἄν δέν δοκιμάζεται στήν πράξη». (L. Kadi, *στό πιό πάνω*, σελ. 69).

7. Ἕνας ἀπό τούς ἱδρυτές τοῦ Α.Ε.Κ. περιγράφει τήν ἐξέλιξή του: «Ἡ βασική μας ἰδέα ἦταν πώς ἡ Παλαιστίνη δέν μποροῦσε ν'ἀπελευθερωθεῖ παρά μόνο μέ τή βία καί πώς ἡ δύναμη τῶν Ἀράβων βρίσκεται στήν ἑνότητα. Ἀρχικά εἴχαμε τρία συνθήματα: ἑνότητα, ἀπελευθέρωση καί ἐκδίκηση. Ἀργότερα ἀλλάξαμε τήν ἐκδίκηση σέ ἀποκατάσταση τῆς Παλαιστίνης, γιατί αἰσθανθήκαμε πώς ἡ ἐκδίκηση ἦταν φασιστικό σύνθημα. Μετά τό 1967 ἀλλάξαμε τήν ἀποκατάσταση σέ σοσιαλισμό. Ἤμασταν ὑπέρ τῆς ἑνότητας τῶν Ἀράβων, τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀραβικοῦ χώρου ἀπό τόν πολιτικό καί οἰκονομικό ἰμπεριαλισμό καί ὑπέρ τῆς μάχης γιά τήν Παλαιστίνη».
8. Τό 1970 ἦταν ἡ χρονιά τοῦ Μαύρου Σεπτέμβρη, ὅταν τό Π.Α.Κ. συντρίφθηκε στήν Ἰορδανία. Τό 1976 ἦταν ἡ χρονιά τῆς συριακῆς ἐπέμβασης στόν Λίβανο, μέ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις γιά τήν προοδευτική συμμαχία Παλαιστινίων/Λιβανέζων.
9. Τά ἀραβικά Κομμουνιστικά Κόμματα εἶναι ὀργανωμένα σέ ὑπο-ἀραβική ἐθνική βάση, δηλ. περιορίζονται ἀπό νεοαποικιακά σύνορα, καί ἔχουν λιγότερη ἐπαφή μεταξύ τους παρά μέ τή Μόσχα.
10. Ἕνας βετεράνος τοῦ Α.Ε.Κ. πού συνεργάσθηκε μέ τούς Λιβανέζους κομμουνιστές τό 1949 ἀποδίδει τή μικρή ἀπήχηση πού εἶχαν στίς παλαιστινιακές μάζες ἐν μέρει στόν θρησκευτικό παράγοντα, ἀλλά πιό πολύ στή θέση πού πῆραν οἱ κομμουνιστές ὑπέρ τοῦ σχεδίου τοῦ 1947 γιά τή διχοτόμηση τῆς Παλαιστίνης: «Τό 1949 ἀρχίσαμε νά στρατολογοῦμε μέλη γιά μιά ὀργάνωση πού τήν ὀνομάζαμε «Συνέλευση τῶν Διασκορπισμένων». Τά μέλη της προέρχονταν κυρίως ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα καί δημιουργήθηκαν παρακλάδια στά περισσότερα στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου. Ἡ ὀργάνωση αὐτή ἐπέζησε μόνο μέχρι τό 1950, γιατί τό κράτος ἄρχισε νά καταδιώκει τούς κομμουνιστές. Ἀλλά δέν ἦταν μόνο τό κράτος ὑπαίτιο γιά τήν ἐξαφάνισή της, ἦταν καί ἡ θέση πού εἶχαν πάρει οἱ κομμουνιστές ὑπέρ τῆς διχοτόμησης».
11. Ἡ αἰγυπτιακή στρατιωτική ἀνάμιξη στήν Ὑεμένη ἄρχισε λίγο μετά τήν ἐπανάσταση πού ἀνάτρεψε τόν Ἰμάμη τό 1962 καί ἀντιμετωπίσθηκε μέ μιά ἀντεπανάσταση πού ὑποστηριζόταν ἀπό τή Σαουδική Ἀραβία. Ὁ πόλεμος στήν Ὑεμένη κράτησε ὥς τό 1967 καί τέλειωσε μ'ἕνα συμβιβασμό πού συγκάλυψε τήν ἀποτυχία τῆς αἰγυπτιακῆς ἐπέμβασης.
12. Μιά ἔγκυρη πηγή τοῦ Π.Α.Κ. λέει ὅτι οἱ παλαιστινιακές ὁμάδες πού ὑπῆρχαν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἔφταναν τίς 44. Ἕνας ἄλλος λέει πώς δέν ἦταν πάνω ἀπό 14. Ἡ Φάτεχ ἄρχισε διαπραγματεύσεις γιά συγχώνευση, ἀλλά οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα ὥς τό 1967.

13. Βλ. G. Kanafani, *The 1936-39 Revolt in Palestine* ('Επιτροπή γιά μιά δημοκρατική Παλαιστίνη, Οὐάσινγκτον, 1978), σελ. 26.
14. Ἕνας ἀγωνιστής τοῦ Π.Α.Κ. εἶπε γιά τήν Ο.Α.Π.: «Προσπαθήσαμε ἀρχικά νά συνεργασθοῦμε μέ τόν 'Αχμάντ Σουκαϊρύ καί τήν Ο.Α.Π., ἄν καί ξέραμε πώς ἦταν μάταιο καί πώς ὁ Σουκαϊρύ δέν πίστευε στήν ἐπανάσταση ἤ στόν ἔνοπλο ἀγώνα. Τήν ὑποστηρίξαμε γιατί ἀντιπροσώπευε τούς Παλαιστίνιους καί μιλοῦσε στ'ὄνομά μας. Τό 1964 ὁ Σουκαϊρύ ἀντιτάχθηκε σέ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις κατά τοῦ 'Ισραήλ, λέγοντας πώς θά ἔσπρωχναν τό 'Ισραήλ νά ἐπιτεθεῖ στά ἀραβικά κράτη πρίν αὐτά νά εἶναι ἕτοιμα. Ὅμως τά ἀραβικά κράτη ἤξεραν πώς οἱ Παλαιστίνιοι θά συνέχιζαν αὐτό τό ἐμβρυακό ἔργο καί πώς ἄν ἡ Ο.Α.Π. ἐξακολουθοῦσε νά ἐναντιώνεται θά ἔχανε τήν παλαιστινιακή ὑποστήριξη».
15. Ἕνα μέλος τοῦ Α.Ε.Κ. ἀπό τόν Βόρειο Λίβανο.
16. Ἡ γυναίκα ἑνός γνωστοῦ πολιτικοῦ ὀργανωτῆ εἶχε πάντα ἕτοιμη μιά βαλίτσα γιά νά τήν πάρει μαζί του ὁ ἄνδρας της στή φυλακή.
17. Τό κοντό πέτσινο μαστίγιο πού κρατοῦσαν μερικές φορές οἱ Λιβανέζοι ἀστυνομικοί στά στρατόπεδα, κατάλοιπο τῆς τουρκοκρατίας.
18. Ἕνα μέλος τοῦ Π.Α.Κ. ἀπό ἕνα στρατόπεδο κοντά στή Βηρυτό.
19. Ὁ Γασάν Καναφάνι, ὅταν ἦταν δώδεκα χρόνων κι ἔφευγε μέ τήν οἰκογένειά του ἀπό τήν Ἄκρα, εἶδε ἄνδρες νά παραδίνουν τά ὅπλα τους στό μεθοριακό φυλάκιο ἀνάμεσα στήν Παλαιστίνη καί τόν Λίβανο. 'Αργότερα ἀναφέρθηκε σ'αὐτή τή σκηνή, πού τή θεωροῦσε καθοριστικό παράγοντα γιά τή ζωή του ὡς ἀκτιβιστή, σ'ἕνα γράμμα πρός τό γιό του: K. Kanafani, *The Story of Ghassan Kanafani* (Παλαιστινιακό Κέντρο 'Ερευνῶν, Βηρυτός, 1973).
20. Ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ πατριωτισμοῦ ἀνάγεται ὁπωσδήποτε στόν ἐθνικιστικό ἀγώνα πού εἶχε διεξαχθεῖ μέσα στήν Παλαιστίνη, ἀλλά ἴσως ν'ἀντανακλᾶ ἐπίσης καί πιό πρόσφατες ἀντικομμουνιστικές ἐκστρατεῖες ἀνάμεσα στίς μάζες.
21. Οἱ περισσότεροι Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων τείνουν νά θεωροῦν ὅλους ὅσους τούς ἐκμεταλλεύονται ἤ τούς καταπιέζουν ὡς «ἡμέτερους» τῆς κυβέρνησης, ἀποδίδοντας ἔτσι τήν εὐπρόσβλητη θέση τους στό γεγονός ὅτι δέν ἔχουν δικό τους κράτος. Μόνο μιά μειοψηφία βλέπει τούς καταπιεστές ὡς μέλη ἤ πράκτορες μιᾶς ἄρχουσας τάξης.
22. Ἡ φράση αὐτή ὑποδηλώνει κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἑνότητα πού ἐπιφέρει ὁ ἔνοπλος ἀγώνας, ἀναφέρεται ἐπίσης στή μεγαλύτερη αὐτοπειθαρχία πού ἀπαιτεῖται ἀπό τόν σύγχρονο *φενταΐ* σέ σύγκριση μέ τούς *μουτζαχιντήν* τῶν παλιότερων ἐξεγέρσεων.
23. Μέχρι σήμερα μελέτες ὅπως αὐτή τοῦ Chaliand εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτες. 'Ακόμα καί στά ἀραβικά δέν ἔχει κυκλοφορήσει ὥς τώρα καμιά περιεκτική ἤ ἀναλυτική μελέτη.
24. Ἡ Φάτεχ ἔχει ὑποστηρικτές ἀπό τήν ἀνώτερη μεσαία, τή μεσαία τάξη καί τίς μάζες, ἀλλά ἡ ἡγεσία ὅλων τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων

προέρχεται ἀπό τό ἴδιο περίπου κοινωνικό ὑπόβαθρο, δηλ. τή μορφωμένη μικρομεσαία ἀστική τάξη. Στό ἐπίπεδο τῶν στρατοπέδων, δέν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τό κοινωνικο-οικονομικό ἐπίπεδο παίζει ἰδιαίτερο ρόλο γιά τήν πρόσδεση στή μιά ἤ τήν ἄλλη ὀργάνωση. Βρίσκει κανείς οἰκογένειες πού ἔχουν μέλη τους σέ διάφορες ὁμάδες, ἄλλες οἰκογένειες πού ἐμφανίζονται νά ὑποστηρίζουν ὁμαδικά τή Φάτεχ ἤ τή Τζέμπχα, ἐνῶ μερικές οἰκογένειες καί συνοικίες ἐμφανίζονται οὐδέτερες.

25. Μιά σημαντική ἔνδειξη γιά τό ἐπαναστατικό χαρακτήρα τοῦ Π.Α.Κ. ἦταν ἡ ἄρνησή του νά θεωρήσει τά σύνορα ἀνάμεσα στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη, τήν Ἰορδανία, τή Συρία καί τόν Λίβανο ὡς τίποτα περισσότερο ἀπό κατάλοιπο τῆς ἀποικιοκρατίας.

26. Ἡ παλιότερη σεχταριστική συνείδηση πού τό 1948-49 λειτουργοῦσε ὡς φραγμός ἀνάμεσα στούς Λιβανέζους Σιίτες ἀγρότες καί τούς Παλαιστίνιους Σουνίτες ἀγρότες εἶχε μετριασθεῖ ὥς τό 1968, χάρη στήν παιδεία καί τήν ἀνάπτυξη ἀντισεχταριστικῶν πολιτικῶν κομμάτων στόν Λίβανο.

27. Ἕνα ἀπό τά ἀποτελέσματα πού εἶχαν οἱ ἰσραηλινές ἐπιθέσεις στόν Νότιο Λίβανο ἦταν ὁ σχηματισμός πατροναρισμένων ἀπό τήν κυβέρνηση ἐπιτροπῶν γιά τήν «ἀποκατάσταση» τῶν προσφύγων τοῦ Νότου, πού διαφορετικά θά πλημμύριζαν τούς φτωχομαχαλάδες τῆς Βηρυτοῦ.

28. Τό «Μπρεβέ» ἀντιστοιχεῖ περίπου στήν προτελευταία τάξη τοῦ γυμνασίου καί σημαδεύει τό στάδιο, στό ὁποῖο οἱ μή ἐπαγγελματίες ἐργάτες διακόπτουν τή φοίτησή τους.

29. Στή διάρκεια τοῦ λιβανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου τοῦ 1975-76 σχηματίσθηκαν στόν Νότο μαρωνίτικες πολιτοφυλακές ἀπό μερικούς ἀξιωματικούς τοῦ λιβανικοῦ στρατοῦ, πού συνεργάζονταν μέ τόν ἰσραηλινό στρατό ἐναντίον τῶν παλαιστινιακῶν/λιβανικῶν προοδευτικῶν δυνάμεων.

30. Τόν Λιβανικό Στρατό τόν προστάτευε ἀπό τόν Τύπο ἕνας κώδικας λογοκρισίας πού καθιερώθηκε ἐπί προεδρίας Τσεμπάμπ.

31. Τό *Γιαουμιγιάτ Φαλαστινιγέχ* εἶναι ἕνα καθημερινό δελτίο μέ παλαιστινιακές ειδήσεις σταχυολογημένες ἀπό ρεπορτάζ τοῦ Τύπου καί ἐπίσημες ἀνακοινώσεις. Ἐκδίδεται ἀπό τό Π.Κ.Ε. (Βηρυτός).

32. Ἐπρόκειτο γιά μιά χαλαρή συμμαχία ὁμάδων πού τίς συνέδεε ἡ ἀντίθεσή τους στό Ἰσραήλ καί στή μαρωνίτικη κυριαρχία στόν Λίβανο. Ἡ συμμαχία αὐτή, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο τό Π.Σ.Κ. τοῦ Τζουμπλάτ, περιλάμβανε ριζοσπαστικές καί νεονασερικές ὁμάδες, καθώς καί μή πολιτικές ὁμάδες ὅπως οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Μασακάντ (ἑνός ἰσλαμικοῦ πολιτιστικοῦ ἱδρύματος).

33. Εἶχε ὁρισθεῖ νά συγκεντρωθοῦν οἱ διαδηλωτές σέ μιά περιοχή, μέ συμπαγῶς μουσουλμανικό στοιχεῖο, κοντά στό νοσοκομεῖο Μακασάντ, καί νά κατεβοῦν ἀπό τόν κύριο δρόμο πρός τό κέντρο τῆς πόλης.

34. 'Ασίφα, «Θύελλα», ἦταν τό ὄνομα πού εἶχε δοθεῖ ἀρχικά στή στρατιωτική πτεύρυγα τῆς Φάτεχ.
35. Οἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἐφημερίδων ἀνεβάζουν τούς νεκρούς καί βαριά τραυματισμένους σέ 70 περίπου. Αὐτόπτες μάρτυρες λένε πώς πέντε-ἕξι διαδηλωτές σκοτώνονταν κάθε φορά πού ἡ ἀστυνομία πυροβολοῦσε μέσα στό πλῆθος.
36. Τό *Γιαουμιγιάτ* ἀνάφερε ἐννιά Λιβανέζους πολίτες καί 14 Παλαιστίνιους πού σκοτώθηκαν στόν πρῶτο γύρο τῆς μάχης.
37. Βλ. π.χ. G. Chaliand, *The Palestinian Resistance* (Penguin, Harmondsworth, 1972). 'Η μεταφορά αὐτή, πού συνδέει τόν ἐρχομό τῆς 'Επανάστασης στά στρατόπεδα μέ γαμήλιες τελετές, ἔχει βαθειά σημασία, ἄν πάρουμε ὑπόψη μας τόν θεμελιώδη ρόλο πού παίζει ὁ γάμος καί ἡ γονιμότητα στόν παλαιστινιακό ἀγροτικό πολιτισμό.
39. Τά κοσμήματα εἶναι μιά συνηθισμένη μορφή περιουσίας μιᾶς γυναίκας στούς ἀγρότες καί βεδουίνους Ἄραβες, μιά πηγή σιγουριᾶς στήν περίπτωση πού θά χηρέψει ἤ θά διαζευχθεῖ, καί γι' αὐτό τά ἀποχωρίζεται μόνο σέ ἔκτακτη ἀνάγκη.
40. Ἕνας ἀγωνιστής ἀπό τό στρατόπεδο Νάχρ ἀλ-Μπαρέντ.
41. «Σκεφτόμουν τίς μερίδες πού παίρναμε, τή μικρή ποσότητα ἀλεύρι πού χρειαζόμασταν γιά νά μή πεθάνουμε τῆς πείνας. *Αὐτός* ἦταν ὁ Παλαιστίνιος, ἕνας πρόσφυγας, ἕνα ἀνυπόληπτο πρόσωπο, πού οἱ ἄλλοι τό καλοῦσαν μέ μιά χειρονομία ἀντί μέ τ' ὄνομά του, πού οἱ ἄλλοι τόν χαρακτήριζαν δειλό, παρόλο πού ἡ ἀλήθεια ἦταν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο» (ἕνας 30χρονος δάσκαλος στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ).
42. Μιά 18χρονη μαθήτρια ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ.
43. Ἕνας ἀγωνιστής τοῦ Π.Α.Κ. ἀπό τό στρατόπεδο Ρασιντιγέχ.
44. Ἕνας δάσκαλος ἀπό τό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ.
45. Ἕνας κάτοικος τοῦ στρατοπέδου Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ.
46. Τό κοινωνικό πρόγραμμα τῆς Φάτεχ ὑπογράμμιζε ἀρχικά τήν ἐνίσχυση τῶν οἰκογενειῶν τῶν *σουχαντά* (ὅπως ἀκριβῶς εἶχε κάνει καί τό 'Εθνικό 'Απελευθερωτικό Μέτωπο στήν 'Αλγερία). 'Η κοινωνική του φιλοσοφία διαγράφεται καθαρά στίς βασικές ἐπιδιώξεις του: «νά ἐνισχυθεῖ ἡ θέση τῆς παλαιστινιακῆς οἰκογένειας» καί «νά προετοιμάσουμε μιά σταθερή κοινωνία στήν Παλαιστίνη». 'Αντίθετα, τόσο τό Λ.Μ.Α.Π. ὅσο καί τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. ἐπιδίωκαν ἐπαναστατικές ἀλλαγές στίς μάζες. Βλ. G. Khoursheed, «Τό Παλαιστινιακό 'Αντιστασιακό Κίνημα καί τό κοινωνικό ἔργο» (στά ἀραβικά), *Shu'oon Falastiniyyeh*, 'Αριθ. 6.
47. Οἱ μισθοί τῶν Παλαιστινίων πού ἔχουν εἰδικότητα εἶναι ὑψηλοί στόν 'Αραβικό Κόλπο, τή Σαουδική 'Αραβία, τή Λιβύη κλπ., ἀλλά τό μέλλον τους εἶναι ἀβέβαιο. 'Ακόμα κι ἐκεῖνοι πού εἶναι πρόθυμοι ν' ἀποκτήσουν τήν τοπική ὑπηκοότητα, ν' ἀγοράσουν γῆ ἤ ν' ἀνοίξουν μιά ἐπιχείρηση, δέν μποροῦν νά τό κάνουν εὔκολα. Οἱ ἄδειες

παραμονῆς καί ἐργασίας ἐξαρτῶνται συνήθως ἀπό τήν πολιτική ἀδράνεια τοῦ ἐνδιαφερόμενου.

48. Σοβαρές συγκρούσεις ἀνάμεσα στόν λιβανικό Στρατό καί τό Π.Α.Κ. ξέσπασε τόν Μάιο τοῦ 1973, ὁπότε τά στρατόπεδα βομβαρδίσθηκαν ἀπό πυροβολικό καί ἀεροπορία.

49. 'Ακόμα καί οἱ ὑποψήφιοι γιά τίς σχολές νοσοκόμων πρέπει νά ἔχουν περάσει τίς δύσκολες ἐξετάσεις τοῦ «Μπακαλωρεά». Οἱ μαθητές ἀπό τά στρατόπεδα δέν ἔχουν σχεδόν καμιά δυνατότητα ν'ἀσκήσουν κάποιο ἰατρικό ἐπάγγελμα, γιατί τά ἔξοδα τῆς φοίτησης εἶναι ὑπέρογκα.

50. Τά σχολεῖα τοῦ U.N.R.W.A. ἀκολουθοῦν συνήθως τό πρόγραμμα τῆς χώρας στήν ὁποία λειτουργοῦν.

51. Βλ. Τ. Farah, «Political Socialization of Palestinian Children in Kuwait», *J.P.S.* (Καλοκαίρι 1977).

52. I. Abu-Lughod, «Educating a Community in Exile», *J.P.S.* ("Ανοιξη 1973).

53. Τό Πολιτιστικό "Ιδρυμα Γασάν Καναφάνι διευθύνει αὐτά τά νηπιαγωγεῖα, πού συνέχισαν νά λειτουργοῦν καί κατά τή διάρκεια τοῦ λιβανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί ἐπεκτείνονται τώρα καί στά πιό ἀπομακρυσμένα στρατόπεδα.

54. Βλ. Πολιτικό Γλωσσάριο.

55. Πολλοί Παλαιστίνιοι πού ἐργάζονταν στό λιμάνι τῆς Βηρυτοῦ ἦταν φορτοεκφορτωτές στή Γιάφα πρίν ἀπό τό 1948. 'Η πρόσφατη ἀπεργία τους ἦταν μιά ἀντίδραση στίς ἀπολύσεις χωρίς ἀποζημίωση, πού ὀφείλονται στό γεγονός ὅτι τό λιμάνι βρίσκεται μέσα στήν περιοχή ἐλέγχου τοῦ κόμματος Καταέμπ.

56. Στό 'Αμμάν (ὅπως καί στή Βηρυτό) ὅλα τά γραφεῖα τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων εἶναι συγκεντρωμένα στήν ἴδια περιοχή.

57. "Ενα ὀργανωτικό στέλεχος τῆς Φάτεχ.

58. S. Franjieh, «How Revolutionary is the Palestinian Resistance Movement?», *J.P.S.* (Χειμώνας 1972).

59. "Ενα ὀργανωτικό στέλεχος τῆς Φάτεχ.

60. *'Εἶντ:* γιορτή (βλ. Γλωσσάριο στή λέξη *ἦντ*)

61. F. Turki, *The Disinherited,* (Monthly Review Press, Νέα 'Υόρκη, 1972), σελ. 155.

62. 'Ο B. Sirhan, στή μελέτη του γιά τά παιδιά τῶν στρατοπέδων (βλ. Βιβλιογραφία), παρατηρεῖ ὅτι τά ἀγόρια τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς δέν εἶναι μαχητικοί τείνουν νά παίρνουν γιά πρότυπά τους *φενταγήν* συγγενεῖς ἤ ἡγέτες.

63. "Ενας διευθυντής σχολείου στό στρατόπεδο Μπούρτζ ἀλ-Μπαρατζνέχ.

64. W. Khalidi, «Thinking the Unthinkable: A Sovereign Palestine State», *Foreign Affairs,* ('Ιούνιος 1978).

65. Τό «Μέτωπο τῆς "Αρνησης» (*Τζέμπχα ἀλ-Ραφέντ)* ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό τό Λ.Μ.Α.Π. καί τό Α.Α.Μ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όλα τά κλισέ — οί στερεότυπες παραστάσεις πού έχουμε γιά τούς άλλους — είναι πολιτικά, στόν βαθμό πού δικαιολογοῦν ορισμένες θέσεις καί ορισμένους ρόλους σέ μιά ιεραρχία. Αὐτό μποροῦμε νά τό δοῦμε τόσο στό ἐπίπεδο τῆς οἰκογένειας ὅσο καί στίς λεγόμενες πλουραλιστικές κοινωνίες, καθώς καί στή διαίρεση τοῦ κόσμου σέ «προηγμένους» καί «ὑπανάπτυκτους» λαούς. Σήμερα, πολλά πατροπαράδοτα κλισέ βαθμιαῖα ξεθωριάζουν, καθώς οί άνθρωποι συνειδητοποιοῦν ὅλο καί πιό πολύ τήν καταπιεστική λειτουργία τους, ἀλλά μερικές ὁμάδες ἐξακολουθοῦν νά εἶναι θύματά τους. Ἀνάμεσα σ' αὐτές ἦταν, μέχρι πρόσφατα, οἱ Ἑβραῖοι· καί μέχρι σήμερα, οἱ Παλαιστίνιοι. Μάλιστα, ἡ παλαιστινιακή ἱστορία τοῦ αἰώνα μας προσφέρεται γιά μιά περιπτωσιολογική μελέτη τῆς πολιτικῆς χρήσης τῶν κλισέ.

Οἱ παλιότεροι Σιωνιστές, Ἑβραῖοι καί χριστιανοί, δέν ἀναγνώριζαν κάν τήν ὕπαρξη παλαιστινιακοῦ λαοῦ. Σ' αὐτή τήν ἀκραία μορφή ἀποικιοκρατίας, τό ἐνδιαφέρον ἦταν τόσο προσηλωμένο στό σπίτι, ὥστε αὐτόματα ἀπέκλειε τούς ἔνοικούς του: τό περίφημο σλόγκαν τοῦ Νορντάου ἦταν «Μιά χώρα χωρίς λαό γιά ἕνα λαό χωρίς χώρα». Αὐτή ἡ ἀπίστευτη ἀντίληψη γιά τήν ἀνυπαρξία τῶν Παλαιστινίων προλείανε τόν δρόμο γιά μιά ἄλλη, ἐκείνη τοῦ βρεταννικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ· ἀπό τήν ἐποχή τοῦ λόρδου Μπάλφουρ καί μετά, οἱ Βρεταννοί ὅριζαν τόν ἰθαγενή πληθυσμό τῆς Παλαιστίνης ὡς «μή ἑβραϊκές κοινότητες». Τούς ἀναγνώριζαν ἁπλῶς ὡς κατοίκους τῆς Παλαιστίνης, πού εἶχαν ὑποτυπώδη πολιτικά καί θρησκευτικά δικαιώματα ὡς μουσουλμάνοι, χριστιανοί καί Δροῦσοι, ἀλλά ὄχι ὡς λαός. Ὁ ορισμός αὐτός ἀρνιόταν τήν ἰδιότητά τους ὡς Ἀράβων καί Παλαιστινίων, ἔτσι ὥστε νά μποροῦν νά ἐξυπηρετηθοῦν τά ἰμπεριαλιστικά συμφέροντα τῆς Βρεταννίας.

Στήν Παλαιστίνη, ὅπως καί σ'ἄλλες περιοχές τοῦ Τρίτου Κόσμου ἡ «καθυστέρηση» τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ χρησιμοποιήθηκε ἀπό τούς ἀποίκους ὡς πρόφαση γιά νά δικαιολογηθεῖ ἡ ἐκδίωξή του ἀπό τό ἔδαφός του. Οἱ Ἄραβες Παλαιστίνιοι παρουσιάζονταν στά σιωνιστικά καί φιλοσιωνιστικά κείμενα ὡς πρωτόγονοι, ἀμόρφωτοι, ἀπολίτιστοι καί φανατικοί. Δέν ἔγινε καμιά ἀνιδιοτελής προσπάθεια νά κατανοηθεῖ ἡ κουλτούρα καί ἡ κοινωνική τους ὀργάνωση. Ἄν ἀσχολοῦνταν κανείς μαζί τους, τούς θεωροῦσε ὡς παρακμασμένους ἀπογόνους παλιότερων πολιτισμῶν. Τό σχόλιο πού ἔκανε ὁ Τ. Ε. Λῶρενς σέ μιά φοιτητική περιοδεία στή Γαλιλαία τό 1909, εἶναι ἐνδεικτικό: «Ὅσο γρηγορότερα τήν καλλιεργήσουν ὁλόκληρη οἱ Ἑβραῖοι, τόσο τό καλύτερο· οἱ ἀποικίες τους εἶναι φωτεινά στίγματα μέσα στήν ἔρημο».[1] Ἡ τυφλή πίστη στήν ἀνωτερότητα τῆς Εὐρώπης ἐμπόδιζε τόσο τόν Βρεταννό ἰμπεριαλιστική ὅσο καί τόν Σιωνιστή ἄποικο νά καταλάβουν ὅτι ἡ φτώχεια τῶν ἀγροτῶν τῆς Παλαιστίνης εἶχε πολιτικά αἴτια καί ὅτι οἱ γεωργικές τους μέθοδοι καί οἱ κοινωνικές τους σχέσεις ἀποτελοῦσαν ἕναν ἀξιοθαύμαστο μηχανισμό ἐπιβίωσης σ'ἕνα ἀντίξοο περιβάλλον. Ἡ μεσαιωνική θρησκευτική μισαλλοδοξία ἔπαιξε κι αὐτή τόν ρόλο της: οἱ χριστιανοί ἱεραπόστολοι εἶχαν κοινή μέ τούς Σιωνιστές Ἑβραίους τήν περιφρόνηση καί τόν φόβο γιά τό Ἰσλάμ.

Μετά τό 1948 τό κλισέ πού εἶχε δημιουργηθεῖ γύρω ἀπό τούς Παλαιστίνιους ἄλλαξε καί πάλι. Τώρα ὁ κόσμος τούς θεωροῦσε «Ἄραβες πρόσφυγες», πού ἔτειναν τσίγκινα πιάτα γιά νά πάρουν τίς μερίδες πού τούς μοίραζε τό U.N.R.W.A. Τό κλισέ τοῦ «πρόσφυγα», συνυφασμένο μέ μιά παλιότερη ἀντίληψη τῶν Εὐρωπαίων ὅτι ὅλοι οἱ Ἄραβες εἶναι νομάδες, συσκότισε γιά τά καλά τό γεγονός ὅτι οἱ Παλαιστίνιοι εἶχαν βαθειές ρίζες στήν Παλαιστίνη καί ἔκανε ζωηρότερη τήν εἰκόνα γιά τή φτώχεια τους. Τά μέσα ἐνημέρωσης χρησιμοποιοῦσαν μερικές τετριμμένες ἐκφράσεις γιά νά περιγράψουν τά προσφυγικά στρατόπεδα: «βράζουν ἀπό ὀργή», «ρυπαρά», «ἐγκαταλειμμένα», «ψυχοφθόρα ἀεργία». Τά Παλαιστινόπουλα περιγράφονταν ὡς «γαλουχημένα μέ μίσος». Λίγοι δημοσιογράφοι προσπάθησαν νά δοῦν πιό πέρα ἀπό τό «δειγματοληπτικό» σπιτικό ἑνός στρατοπέδου πού διάλεγε γιά νά τούς δείξει ἡ τοπική ἀντιπροσωπεία τοῦ U.N.R.W.A. Κανένας τους δέν ἔμεινε στά στρατόπεδα. Ὡστόσο, γιά νά μείνει κανείς ζωντανός καί πνευματικά ὑγιής τόσα χρόνια μέσα σέ τέτοιες συνθῆκες, χρειαζόταν μιά ἀντοχή πού ἄξιζε νά ἐγκωμιασθεῖ κι ὄχι ν'ἀγνοηθεῖ.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος μετά τό 1967

γέννησε ἕνα καινούργιο κλισέ: ἀντί γιά «πρόσφυγες», οἱ Παλαιστίνιοι ἔγιναν τώρα «τρομοκράτες». Λίγοι ἦταν οἱ ἀναγνῶστες τῶν ἐφημερίδων πού θυμήθηκαν ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Παλαιστίνιοι ἦταν θύματα τρομοκρατίας. Λίγοι μποροῦσαν νά φαντασθοῦν τίς συνθῆκες (πολιτικές καί ὑλικές) μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ξεπήδησε ἡ 'Αντίσταση. 'Ακόμα λιγότεροι ἀπέρριψαν τήν ψευδή διάκριση ἀνάμεσα στήν κρατική τρομοκρατία («στρατιωτική δράση») καί τήν ἐπαναστατική τρομοκρατία. 'Η παλαιστινιακή βία καταδικαζόταν καί ἐξακολουθεῖ νά καταδικάζεται ἀπό τά ἴδια ἐκεῖνα μέσα ἐνημέρωσης πού ἀποσιωποῦν τό παρελθόν ἀνθρώπων ὅπως ὁ Μπέγκιν, ὁ 'Αλλόν ἤ ὁ Λάχις· καί σπάνια καλύπτουν σέ βάθος τήν ἀπέλαση Παλαιστινίων ἀπό ἐδάφη πού κατέχονται ἀπό τό 'Ισραήλ ἤ τή μεταχείρισή τους στίς ἰσραηλινές φυλακές ἤ τήν ἐκμετάλλευσή τους στά ἰσραηλινά ἀγροκτήματα καί ἐργοστάσια. 'Η ἰσραηλινή βία, ἄν ποτέ μνημονεύεται, συγχωρεῖται ἔντεχνα μέ τό νά τοποθετεῖται μέσα στά πλαίσια τῶν διωγμῶν πού ὑπέστησαν οἱ 'Εβραῖοι στήν Εὐρώπη. Τό 'Ολοκαύτωμα εἶναι ἄσχετο μέ τήν Παλαιστίνη· κι ὡστόσο ἡ παλαιστινιακή βία, πού εἶναι ἡ ἄμεση ἀντίδραση τῶν Παλαιστινίων στήν ἐκδίωξή τους ἀπό τήν Παλαιστίνη, σπάνια ἀναλύεται σωστά, σπάνια ἐπισημαίνονται οἱ ρίζες της.

'Από πολιτική ἄποψη, ἡ νέα εἰκόνα τῶν Παλαιστινίων ὡς «τρομοκρατῶν» ἔγινε ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπό ὅλα τά κόμματα πού ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ *status quo* στή Μέση 'Ανατολή, γιά νά δικαιολογήσουν τήν ἄρνησή τους ν' ἀναγνωρίσουν τά δικαιώματα τῶν Παλαιστινίων ὡς λαοῦ στή γῆ ἀπ' ὅπου κατάγονται. Τό 'Ισραήλ δέν τούς προσφέρει ἄλλη ἐκλογή παρά ἀνάμεσα στήν ἀνυπαρξία καί στόν ἀγώνα. 'Η ἔλλειψη μαχητικότητας τῶν Παλαιστινίων ἀπό τό 1948 ὥς τό 1967 δέν τούς ἔφερε πιό κοντά στόν εἰρηνικό ἐπαναπατρισμό· τώρα ἡ μαχητικότητά τους χρησιμοποιεῖται ἀπό τό 'Ισραήλ γιά νά δικαιολογήσει τή συνεχιζόμενη ἐπιθετικότητά του. 'Ο φαῦλος αὐτός κύκλος εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο στίς ἀποικιακές κοινωνίες· καί μόνον ὅταν τό 'Ισραήλ ἀναλυθεῖ σωστά ὡς ἀποικιακή κοινωνία θά κατανοηθεῖ σωστά ἡ βία τῶν Παλαιστινίων. Καί μόνο τότε θά σημειωθεῖ πρόοδος γιά νά σπάσει αὐτός ὁ φαῦλος κύκλος.

Γιατί ἡ εἰκόνα τοῦ «τρομοκράτη» εἶναι τό ἴδιο ἀπατηλή ὅσο κι ἐκεῖνες πού σχημάτιζαν οἱ ἀντισημίτες γιά τούς 'Εβραίους. "Οπως καί οἱ 'Εβραῖοι πρίν ἀπό τόν σιωνισμό, ἔτσι καί οἱ Παλαιστίνιοι δέν εἶναι πολεμοχαρής λαός καί ἡ ἱστορία δέν ἀναφέρει περιπτώσεις ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν τους. 'Απεναντίας, ὅλες οἱ περιγραφές

πού έγιναν γι'αυτούς πρίν άπό τή βρεταννική/σιωνιστική κατοχή τούς παρουσιάζουν φιλειρηνικούς, καλόκαρδους, φιλόξενους. Ἀκόμα καί σήμερα, παρά τά τόσα δεινά πού ἔχουν ὑποστεῖ ἀπό τό σιωνιστικό κράτος, δέν ὑπάρχει βαθύ μίσος ἀπό τήν πλευρά τῶν Παλαιστινίων τῶν στρατοπέδων ἐναντίον τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ. Ἕνας ἐργάτης καθαριστήριου, πού ὁ Ξεριζωμός διέκοψε ἀπότομα τή μόρφωσή του ὅταν ἦταν δώδεκα χρόνων, εἶπε αὐτά τά λόγια, πού εἶναι πολύ πιό ἀνθρώπινα καί πολιτισμένα ἀπό ὁτιδήποτε ἔχουν πεῖ ὥς τώρα οἱ ἡγέτες τοῦ Ἰσραήλ:

> «Ξέρουμε πώς τό Ἰσραήλ ὑπάρχει, δέν θέλουμε νά ρίξουμε τούς Ἑβραίους στή θάλασσα. Δέν θέλουμε νά πεθάνουμε, θέλουμε νά ζήσουμε. Θέλουμε νά ζήσουμε καί θέλουμε νά ζήσουν καί οἱ ἄλλοι (δηλ. οἱ Ἰσραηλινοί). Ἀλλά δέν θέλουμε νά ζήσουν οἱ ἄλλοι καί νά πεθάνουμε ἐμεῖς».

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. D. Stewart, *T.E. Lawrence*, (Hamish Hamilton, Λονδίνο, 1977), σελ. 48.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Σημείωση τοῦ μεταφραστῆ: Ἡ μεταγραφή τῶν ἀραβικῶν λέξεων στό ἑλληνικό ἀλφάβητο εἶναι δύσκολη καί ἀτελής, γιατί λείπουν ἀπό τό ἀλφάβητό μας ἀρκετοί φθόγγοι τῆς ἀραβικῆς γλώσσας. Τό λατινικό ἀλφάβητο προσφέρεται περισσότερο γι' αὐτή τή μεταγραφή. Γι' αὐτό, μετά τήν πρόχειρη μεταγραφή μέ ἑλληνικούς χαρακτῆρες (πού ἐξυπηρετεῖ κυρίως χρηστικούς σκοπούς) ἀκολουθεῖ σέ παρένθεση ἡ μεταγραφή στό λατινικό ἀλφάβητο, ὅπως τή δίνει ἡ συγγραφέας, ἁπλουστευμένα κι αὐτή. Τό ἀπόστροφο (') ἀποδίδει τόν λαρυγγικό φθόγγο *ἀγίν* καί τόν γλωττιδικό ἦχο *χάμζεχ*.
ε = ἑνικός, π = πληθυντικός α = ἀρσενικό θ = θηλυκό.

ααταμπα ('aataba): μιά μορφή μελωδίας συνηθισμένη στά χωριά.

ἀγιάν (a'yan): ἡ ἀνώτερη τάξη, πού ἔχει τό προνόμιο νά κατέχει τίτλους, μεγάλα κτήματα καί νά ἐπενδύει παραδοσιακά ἀξιώματα. Ἡ γενεαλογία μερικῶν οἰκογενειῶν ἀνατρέχει ὥς τήν Ἀραβική Κατάκτηση.

ἀιλέχ ('a'ileh): ἡ πιό συνηθισμένη λέξη γιά τήν οἰκογένεια. Παρόλο πού οἱ βεδουίνοι καί οἱ ἀνθρωπολόγοι διακρίνουν διάφορα ἐπίπεδα οἰκογενειακῆς ὀργάνωσης (π.χ. *hamuleh, qabila, ashireh),* τό μόνο ἀπ' αὐτά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους εἶναι τό *hamuleh.* Οἱ Παλαιστίνιοι τῶν στρατοπέδων χρησιμοποιοῦν γενικά τή λέξη *'a'ileh* τόσο γιά τήν οἰκογένεια μέ τήν ἔννοια τοῦ νοικοκυριοῦ, ὅσο καί γιά τό εὐρύτερο πλέγμα ἀπό συγγενεῖς διαφόρων βαθμῶν.

Ἀλλάχου ἄκμπαρ (Allahu Akbar): Μέγας εἶναι ὁ Θεός», οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ καλέσματος γιά προσευχή.

ἀράκ ('arak): οἰνοπνευματῶδες ποτό πού γίνεται ἀπό σταφύλια καί ἀρωματίζεται μέ γλυκάνισο. Μοιάζει μέ τό ἀψέντι.

ἀρακής (arakeesh): εἶδος πίτσας, πού τό τρῶνε σέ πολλά παλαιστινιακά καί λιβανέζικα χωριά.

ἀτουί ('atwi): ἐθιμοτυπική συμφιλίωση ἀνάμεσα σέ δύο ἐχθρικές ὁμάδες ἤ οἰκογένειες, πού ἐπιτυγχάνεται χάρη στή μεσολάβηση διαιτησίας.

ἀχλάν οὐισαχλάν (ahlan wissahlan): λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται γιά τό καλωσόρισμα ξένων στό σπίτι. Εἶναι μιά συνοπτική ἔκφραση, πού κυριολεκτικά σημαίνει: »Ἤρθες σέ δικούς σου καί πατᾶς σέ ἴσιο ἔδαφος».

γκαρήμπ (ε), *γκουραμπά* ἤ *γκαραίμπ* (π) *(ghareeb, ghuraba, gharaeb):* ξένος, ξένοι. Οἱ χωρικοί χρησιμοποιοῦσαν τή λέξη γιά ὁποιονδήποτε δέν ἦταν ἀπ'τό χωριό τους, ἀλλά ἡ χρήση αὐτή ἐξασθενεῖ μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ παλαιστινιακοῦ ἐθνικισμοῦ.

γκούρμπα (ghourba): κατάσταση ἐξορίας καί ἀποξένωσης (λέξη σχετική μέ τό *γκαρήμπ).* Τό παλαιστινιακό ἀντίστοιχο τῆς ἑβραϊκῆς διασπορᾶς.

ζαλαμπί (zalabi): ἕνα εἶδος γλύκισμα πού ἔφτιαχναν σέ πολλά παλαιστινιακά χωριά.

ἤντ (ε), *ἰγιάντ* (π) *('eed, 'iyad):* γιορτή, γιορτές.

ἰμάμ (imam): ἀνεπίσημος μουσουλμάνος ἱεροκήρυκας, ἰμάμης.

καϊμακάμ (qasimaqam): ἔπαρχος, καϊμακάμης. (Πολλοί διοικητικοί ὅροι πού καθιερώθηκαν ἀπό τούς Τούρκους ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται στίς ἀραβικές χῶρες).

(κ)αμπαντύ (q)abady: ἰσχυρός ἄνδρας (στήν πολιτική: φρουρός, μπράβος ἑνός πολιτικοῦ).

καντί (qadi): δικαστής, καδής.

καρήμπ (ε) *καραίμπ* (π) *(qareeb, qaraeb):* συγγενής, κάποιος πού εἶναι κοντά.

κορμπάτζ (korbaj): ἕνα κοντό πέτσινο μαστίγιο, πού κρατοῦσαν μερικές φορές οἱ Λιβανέζοι ἀστυνομικοί στά στρατόπεδα. Κατάλοιπο τῆς τουρκοκρατίας, ὅπως καί τό χτύπημα στίς πατοῦσες.

(κ)ούρσα (q)ursa: ἕνα εἶδος γλύκισμα πού ἔτρωγαν σέ πολλά παλαιστινιακά χωριά.

κούσα (kussa): ὑπερυψωμένο μέρος τῆς κεντρικῆς πλατείας ἑνός χωριοῦ.

κουτάμπ (kuttab): κορανικό σχολεῖο.

λέμπνεχ (lebneh): ἀνθότυρο πού γίνεται ἀπό *λεμπάν* (γιαούρτι) καί

εἶναι πολύ διαδομένο ὡς πρόγευμα σ'ὁλόκληρο τόν ἀραβικό κόσμο.

μάκου ἀουαμέρ (maku awamer): Στήν ἰρακινή διάλεκτο σημαίνει «Δέν ὑπάρχουν διαταγές». Ὑπῆρχαν πολλοί Ἰρακινοί στόν Α.Α.Σ., κι ἴσως γι'αὐτό οἱ χωρικοί θυμοῦνται μ'αὐτή τή μορφή τή συνηθισμένη ἀπάντηση πού ἔπαιρναν ὅποτε ζητοῦσαν βοήθεια.

μαλλάκ (ε) *μαλλαακήν* (π) *(mallak, mallaakeen):* γαιοκτήμονας, γαιοκτήμονες.

μασά (masha'): μιά παλιά μορφή νομῆς τοῦ ἐδάφους στά χωριά. Ὑπῆρχαν διάφορες μορφές *μασά*. Μερικές ἦταν περισσότερο ἐξισωτικές, ἄλλες λιγότερο. Στή μιά περίπτωση ἡ κοινοτική γῆ ἀνακατανεμόταν περιοδικά ἀνάμεσα στίς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῶν κλήρων τους. Στήν ἄλλη μή καλλιεργήσιμη γῆ ἦταν διαθέσιμη σ'ὅλους τούς χωρικούς γιά νά βόσκουν τά ζῶα τους, γιά νά μαζεύουν μαλλί κλπ.

μαχατήρ (makhateer): βλ. *μουχτάρ*.

μάχουα (mahwa): ἕνας δημόσιος χῶρος ἤ πλατεία, ὅπου συγκεντρώνονται οἱ χωρικοί.

μάχρ (mahr): τό ἀντίτιμο τῆς νύφης, ἕνα ποσό πού καθορίζεται ὅταν συμφωνεῖται νά γίνει ἕνας γάμος καί καταγράφεται στό ἐπίσημο συμβόλαιο γάμου. Παραδοσιακά τό εἰσέπραττε ὁ πατέρας τῆς νύφης. Σήμερα ὅμως τό *μάχρ* παραλείπεται ἤ δίνεται στή νύφη γιά νά ἐπιπλώσει τό σπίτι της.

μεϋτζάνα (mayjana): ἕνα εἶδος τραγουδιοῦ πού τραγουδιόταν σέ πολλά παλαιστινιακά χωριά.

μίρι (miri): κρατική γῆ.

μουγουαζέφ (ε), *μουγουαζεφήν* (π) *(muwazzef, muwazzefeen):* ὑπάλληλος, κατώτερος κρατικός λειτουργός.

μουγουαχαντί (muwwahadi): βαθμίδα τοῦ ἀραβικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀνώτερη ἀπό τό *τογουιτζιγιέχ*.

μουνταφέχ (mudafeh): ξενώνας. Κάθε *χαμουλέχ* εἶχε τουλάχιστον ἕνα *μουνταφέχ*, συχνά μάλιστα περισσότερους. Ἦταν ἀνοιχτοί γιά τούς χωριανούς, καθώς καί γιά ταξιδιῶτες καί ἐπίσημες ἀποστολές. Τό μέγεθος τῶν συναθροίσεων ἔδειχνε τή δημοτικότητα τοῦ οἰκογενειάρχη.

μουντενί (ε), *μουντενιγήν* (π) *(mudeni, mudeniyeen):* κάτοικος, κάτοικοι τῆς πόλης.

μουσαχέν (musakhkhen): φαγητό, πού παρασκευάζεται ἀπό ψητό κοτόπουλο σκεπασμένο μέ ψιλοκομμένα κρεμμύδια, λάδι καί μπαχαρικά καί ψήνεται σέ εἰδικούς φούρνους ἀπό λάσπη.

μουτζαχίντ (ε), *μουτζαχιντήν* (π) *(mujahid, mujahideen):* λέξη σχετική μέ τό *τζιχάντ*. Ἔτσι ὀνομάζονταν οἱ ἀντάρτες στήν Παλαιστίνη καί τήν Ἀλγερία. Οἱ περισσότεροι *μουτζαχιντήν* ἦταν ἀγρότες.

μουφτί (mufti): μουφτής, ὁ ἀνώτερος βαθμός μουσουλμάνου ἱεράρχη. Ἑρμηνευτής τοῦ κορανικοῦ νόμου καί τῆς κορανικῆς ἠθικῆς, μέ ἐπιρροή ὄχι μόνο θρησκευτική ἀλλά καί πολιτική.

μουχτάρ (ε), *μαχατήρ* (π) *(mukhtar, makhateer):* ἀρχηγός τοῦ χωριοῦ, ὁ κατώτερος βαθμός στή διοικητική ἱεραρχία, ἄμισθος. Τά περισσότερα χωριά εἶχαν περισσότερους ἀπό ἕνα *μουχτάρ*, πού ἐκλέγονταν γιά ν'ἀντιπροσωπεύουν τίς θρησκευτικές κοινότητες καί τά σόγια τοῦ χωριοῦ.

μπάμιεχ (bamieh): μπάμιες.

μπέιτ (beit): σπίτι, ἑστία, συχνά χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τῆς οἰκογένειας.

μπενταουί (ε), *μπεντουίν* (π) *(bedawi, bedouin):* βεδουίνοι νομάδες, διακρίνονται ἀπό τούς ἀγρότες μέ κριτήριο τήν κτηνοτροφική οἰκονομική τους βάση καί τήν κάπως διαφορετική κοινωνική ὀργάνωση καί πολιτισμό.

μπεντουίν (bedouin): βλ. *μπενταουί* πιό πάνω.

μπουργκούλ (burghul): ἕνα παράγωγο τοῦ σταριοῦ, πού τό χρησιμοποιοῦν πολύ οἱ Ἄραβες ἀγρότες σέ σιτοπαραγωγές περιοχές. Τά σπειριά τοῦ σταριοῦ βράζονται, ὕστερα στεγνώνονται καί ἀλέθονται σέ διάφορους βαθμούς λεπτότητας.

μπσησί (bseesi): γλύκισμα πού παρασκεύαζαν σέ πολλά παλαιστινιακά χωριά.

νασάτ (nashat): δραστηριότητα. Τό ἐπίθετο *νασήτ (nasheet):* χρησιμοποιεῖται πολύ ἀπό τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων γιά νά παινέσουν ὅσους ἐπιτελοῦν κάποια μορφή πολιτικῆς ἤ κοινωνικῆς δράσης.

ντάρ (dar): σπίτι, ἑστία (σάν τό *μπέιτ*, συχνά χρησιμοποιεῖται γιά τήν οἰκογένεια πού τό κατοικεῖ).

ντέμπκεχ (debkeh): ἕνα χορός πού χορεύεται στά χωριά ἀπό ὁμάδες ἀνδρῶν ἤ γυναικῶν καί πού συνδέεται στενά μέ γάμους.

ντιουάν (diwan): ἀρχικά «μέρος ὅπου κάθονται ἄνθρωποι», κατέληξε νά σημαίνει μιά συγκέντρωση μέ κοινωνικό ἤ πολιτικό περιεχόμενο. Στή ζωή τῶν Παλαιστινίων στά χωριά καί στά στρατόπε-

δα, σημαίνει τίς ἀνεπίσημες συναθροίσεις γειτόνων καί συγγενῶν πού γίνονται καθημερινά, συνήθως μετά τή δουλειά.

ντουνούμ (dunum): μονάδα ἐπιφάνειας, ἴση περίπου μέ τό στρέμμα.

ουάαστα (waasta): μεσολαβητής, κάποιος πού μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει μιά χάρη ἀπό αὐτούς πού εἶναι στήν ἐξουσία.

ουάκφ (waqf): γῆ πού δωρίζεται στή μουσουλμανική κοινότητα, ἡ ὁποία καί τή διαχειρίζεται σύμφωνα μέ τούς τοπικούς θεσμούς της. Μιά μορφή συμφωνίας ὅριζε ὅτι ἡ *ουάκφ* θά συνέχιζε νά καλλιεργεῖται ἀπό τή δωρήτρια οἰκογένεια καί δέν μποροῦσε ν' ἀπαλλοτριωθεῖ.Κατά μία ἄλλη μορφή, πού λεγόταν *ντχουρί*, τά ἔσοδα ἀπό τήν *ουάκφ* ἀνῆκαν στό μουσουλμανικό ἵδρυμα.

ουάλι (wali): βαλῆς, κυβερνήτης μιᾶς ἐπαρχίας στό ὀθωμανικό σύστημα. Σήμερα ὁ ὅρος ἔχει περιπέσει σέ ἀχρηστία. Τό *ουιλαγιάτ* (βιλαέτι) ἦταν ἡ περιοχή δικαιοδοσίας τοῦ *ουάλι*.

ουατάν (watan): ἡ πατρίδα. 'Ο πατριώτης λέγεται *ουατάνι*.

ουατζαχά (wujaha): βλ. *ουατζίχ*.

ουατζίχ (ε), *ουατζαχά* (π) *(wajih, wujaha'):* πρόκριτος, ἡγετικό μέλος μιᾶς οἰκογένειας.

ούμμα ('umma): τό (ἀραβικό) ἔθνος.

ουστάντ (ustadh): τίτλος σεβασμοῦ, πού χρησιμοποιεῖται συνήθως γιά τούς δάσκαλους.

ρουτζουλιγέχ (rujuliyyeh): ἀνδρεία, θάρρος.

σαντζάκ (sanjak): βλ. κεφ. 1, σημ. 15.

σαχέλ (ε), *σουχούλ* (π) *(sahel, suhool):* πεδιάδα, πεδιάδες.

σαχήντ (ε), *σουχαντά* (π) *(shaheed, shuhada'):* ἕνας πού μαρτυρεῖ, ἕνας μάρτυρας πού θυσιάζει γιά μιά ἀνώτερη ὑπόθεση.

σάχτζα (sahja): ἡ τελετή τῆς περιφορᾶς τοῦ μελλόνυμφου μέσα ἀπό τό χωριό. 'Επί λέξει: «χειροκρότημα».

σεΐχ (ε), *σουγιούχ* (π) *(sheikh, shuhookh):* πρεσβύτερος, τοπικός ἡγέτης ἤ κάποιος πού δίνει θρησκευτικές ὁδηγίες. Ὅρος πού δηλώνει σεβασμό.

σέμνεχ (semneh): βούτυρο πού γίνεται ἀπό πρόβειο γάλα καί χρησιμοποιεῖται πολύ στήν ἀραβική μαγειρική.

σέμπ (ε), *σεμπάμπ* (π) *(shebb, shebab):* νεαρός, συνήθως ἀνύπαντρος. 'Η κατηγορία ἀνδρῶν στήν ὁποία στηριζόταν ἡ ἄμυνα τοῦ χωριοῦ.

Σιίτης (shi'ite): μέλος μιᾶς ἰσλαμικῆς αἵρεσης πού πιστεύει ὅτι τό χαλιφάτο θά ἔπρεπε νά μεταβιβασθεῖ κληρονομικά καί ὄχι, ὅπως

έγινε, μέ βάση τήν κοινή συναίνεση τῆς ὁμάδας. Στά περισσότερα μέρη τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου οἱ Σιίτες ἀποτελοῦν μιά μειονότητα πού ἀποκλείεται ἀπό τήν ἐξουσία καί τόν πλοῦτο. Συχνά εἶναι ἀγρότες καί, ἑπομένως, δυνητικά ἐναντίον τοῦ *status quo*.

σίμπχα (sibha): μουσουλμανικό κομπολόι.

σιμσάρ (simsar): πράκτορας ἤ μεσάζοντας (συνήθως περιφρονητικά).

σουγιούχ (shuyookh): βλ. *σεΐχ*.

Σουννί (synni): Σουνίτες, τό κύριο δόγμα τοῦ Ἰσλάμ, πολιτικά ἰσχυρότερο ἀπό τόν σιιτισμό στά περισσότερα μέρη τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Γενικά εἶναι ἡ ὀρθόδοξη πίστη τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καί διαιρεῖται σέ διάφορες δογματικές σχολές.

σουχούρ (syhoor): τό ἑωθινό πρόγευμα πού παίρνουν οἱ Μουσουλμάνοι τόν μήνα τῆς νηστείας (τό Ραμαζάνι).

ταμπούν (taboon): ὁ φοῦρνος ἀπό λάσπη πού χρησιμοποιοῦσαν στά χωριά γιά νά ψήνουν φαγητά μέ κρέας, ὅπως τό *μουσαχέν*.

ταρμπούς (tarboosh): τό κόκκινο φέσι ἀπό κετσέ, μέ μιά μαύρη φούντα, κατάλοιπο τῆς τουρκοκρατίας, πού τώρα ἐξαλείφεται σιγά-σιγά. Τό φοροῦν οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, σ'ἀντίθεση μέ τό *κεφιγέχ* (κεφαλόδεσμο) τῶν ἀγροτῶν καί τῶν βεδουίνων, πού έγινε σύμβολο τοῦ Παλαιστινιακοῦ Ἀντιστασιακοῦ Κινήματος.

τζεμπέλ (ε), *τζιμπάλ* (π) *(jebel, jibal):* βουνό, βουνά.

τζήλ (jeel): βλ. Κεφ. 1, σημ. 5.

τζιχάντ (jihad): Ἱερός πόλεμος. Ἀρχικά ὁ πόλεμος τῶν Μουσουλμάνων ἐναντίον τῶν μή Μουσουλμάνων. Ὁ ὅρος υἱοθετήθηκε ἀπό τά ἀραβικά ἀντιιμπεριαλιστικά καί ἐθνικιστικά κινήματα, ὅπως τῶν Παλαιστινίων καί τῶν Ἀλγερινῶν.

τογουιτζιχιγέχ (towijihiyyeh): ἀπολυτήριες ἐξετάσεις γυμνασίου στήν Αἴγυπτο, τή Συρία, καί τό Ἰράκ καί ἄλλες ἀραβικές χῶρες, ἀλλά ὄχι στόν Λίβανο.

τοουτήν (towteen): ἐμφύτευση, ἀναφέρεται σέ σχέδια γιά μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν Παλαιστινίων ἔξω ἀπό τήν Παλαιστίνη.

τφαντάλ (tfaddal): ἕνας Ἄραβας πού συναντάει κάποιο γνωστό του κοντά στό σπίτι του χρησιμοποιεῖ πάντα αὐτή τή λέξη, γιά νά τόν προσκαλέσει νά μπεῖ μέσα. Ἡ παράλειψη αὐτῆς τῆς ἔκφρασης δείχνει δυσμένεια καί ἀγένεια.

φάζα (faz'a): ἡ συλλογική ἀντίδραση τοῦ χωριοῦ σέ ἐξωτερική ἀπειλή (προέρχεται ἀπό τό ρῆμα *faza'a*, ὁρμῶ).

φαρήκι (fareeki): πράσινοι κόκκοι σταριοῦ, ψημένοι ἐλαφρά.

φελλάχ (ε), *φελλαχήν* (π) *(fellah, fellaheen):* ἀγρότης, φελάχος.

φελσιφέχ (felsifeh): κυριολεκτικά «φιλοσοφία», ἀλλά χρησιμοποιεῖται στήν καθημερινή ὁμιλία γιά νά σατιρίσει αὐτούς πού θέλουν νά ἐπιδειχθοῦν μακρηγορώντας.

φενταΐ (ε), *φενταγήν* (π) *(fedai, fedayeen):* αὐτοί πού θυσιάζονται γιά μιά ἀνώτερη ὑπόθεση.

χαμήσα (khameesa): ὁ κώδικας, βάσει τοῦ ὁποίου τά μέλη ἑνός *χαμουλέχ* ὥς τόν πέμπτο βαθμό συγγένειας *(χάμσα : πέντε)* ἦταν ὑποχρεωμένα νά ἐκδικηθοῦν ἤ νά πληρώσουν φόρο αἵματος γιά λογαριασμό κάποιου δικοῦ τους.

χαμουλέχ (hamyleh): ἡ πατρογραμμική γενεαλογική ὁμάδα, ἄρρενες πού συγγενεύουν ὥς τόν πέμπτο βαθμό, λόγω καταγωγῆς ἀπό τόν ἴδιο πρόγονο, καί πού συνδέονται μεταξύ τους μέ δεσμούς ἀμοιβαίας συμπαράστασης.

χάν (hhan): χῶρος ἑνός χωριοῦ ὅπου διανυκτερεύουν οἱ ταξιδιῶτες.

χάρα (hara): συνοικία ἑνός χωριοῦ ἤ στρατόπεδου, ὅπου κατοικοῦν οἰκογένειες πού συνδέονται μεταξύ τους ἐξ αἵματος ἤ ἐξ ἀγχιστείας.

χαρράτ (harrat): ζευγάς.

χάτζ (α), *χατζί* (θ) *(hajj, hajji):* ἕνας πιστός πού πῆγε γιά προσκύνημα στή Μέκκα, κάτι πού ὅλοι οἱ Μουσουλμάνοι ὑποτίθεται πώς κάνουν τουλάχιστο μιά φορά στή ζωή τους. Ἡ λέξη *χάτζ* χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιά τό ἴδιο τό προσκυνητήριο ταξίδι, καί οἱ Παλαιστίνιοι τήν υἱοθέτησαν γιά νά δηλώσουν τίς ἐπισκέψεις τους στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη.

χιρμπέχ (hhirbeh): κυριολεκτικά: «ἐρείπια». Στήν Παλαιστίνη ἕνα ἐρειπωμένο ἤ ἐρημωμένο πεδινό χωριό, πού ἀποικιζόταν ξανά ἀπό τά χωριά τῶν λόφων.

χίτζρα (hijra): ἐγίρα, κυριολεκτικά «μετανάστευση», χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς Παλαιστίνιους τῶν στρατοπέδων ὅταν ἀναφέρονται στήν ἔξοδό τους ἀπό τήν Παλαιστίνη. Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιά τή φυγή τοῦ Προφήτη ἀπό τή Μέκκα στή Μεδίνα.

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Α.Α.Ε. ('Ανώτερη 'Αραβική 'Επιτροπή): Σχηματίστηκε τόν 'Απρίλιο τοῦ 1936, λίγες μέρες μετά τήν ἔναρξη τῆς γενικῆς ἀπεργίας, καί ἀντιπροσώπευε τά πέντε «νόμιμα» ἐθνικά κόμματα. Ὅπως καί ἡ παλιότερη 'Αραβική 'Εκτελεστική 'Επιτροπή, ἡ Α.Α.Ε. ἀποσκοποῦσε στήν ἑνοποίηση καί τόν ἔλεγχο τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος. 'Ο Μουφτής (Χάτζ 'Αμίν Χουσαϊνί) ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς Α.Α.Ε. ἀπό τόν σχηματισμό της ὥς καί στήν ἐξορία· τόσο αὐτός ὅσο καί ἡ Α.Α.Ε. συνέχισαν νά θεωροῦνται ἀπό τήν 'Αραβική Ἕνωση καί τίς ἀραβικές κυβερνήσεις ὡς οἱ νόμιμοι ἐκπρόσωποι τῶν Παλαιστινίων. 'Η Α.Α.Ε. ἐξακολούθησε νά ἐκδίδει ἐπίσημες ἀνακοινώσεις καί ἔγγραφα μέχρι τήν ἵδρυση τῆς Ο.Α.Π., τό 1964.

Α.Α.Σ. ('Αραβικός 'Απελευθερωτικός Στρατός): Μιά παναραβική δύναμη, πού συγκροτήθηκε γιά νά πολεμήσει στήν Παλαιστίνη τό 1947-48. 'Αρχηγός της ἦταν ἕνας ἐπαγγελματίας στρατιωτικός λιβανικῆς καταγωγῆς, ὁ Φαουζί Καγουκτζί.

Α.Α.Μ. ('Αραβικό 'Απελευθερωτικό Μέτωπο): Μιά παλαιστινιακή ἀντιστασιακή ὁμάδα, πού ὑποστηρίζεται ἀπό τή μπααθική κυβέρνηση τοῦ 'Ιράκ.

Α.Ε.Κ. ('Αραβικό 'Εθνικιστικό Κίνημα): Προῆλθε ἄμεσα ἀπό τήν ἧττα τοῦ 1948 καί ὁ πρῶτος πυρήνας του δημιουργήθηκε ἀπό Παλαιστίνιους στόν Λίβανο. Τό Κίνημα διαδόθηκε γρήγορα καί σ'ἄλλες περιοχές τοῦ ἀνατολικοῦ ἀραβικοῦ χώρου. Οἱ ἱδρυτές του ἦταν φοιτητές καί διανοούμενοι ἀπό τή μεσαία καί μικρομεσαία τάξη, ἀλλά τό Α.Ε.Κ. ἀπόκτησε μέλη στά στρατόπεδα, ἄν καί ἐπισκιάσθηκε ἀπό τόν νασερισμό, μέ τόν ὁποῖο διατήρησε στενές σχέσεις ὥς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Μετά τό 1967 τό Α.Ε.Κ. ἀπόκλινε ριζικά ἀπό τό κύριο ρεῦμα τοῦ ἀραβικοῦ ἐθνικισμοῦ (πού γινόταν ὅλο καί πιό συντηρητικό) καί οἱ Παλαιστίνιοι ἵδρυσαν τόν δικό τους ξεχωριστό κλάδο, τό Λ.Μ.Α.Π. (βλ. πιό κάτω) ἤ *ἀλ-Τζέμπχα ἀλ-Σααμπιγέχ*, μέ ἡγέτη τόν Ζώρζ Χαμπάς. Τό «διαζύγιο» ἀπό τόν νασερισμό ὁριστικοποιήθηκε μέ τόν ἔνοπλο ἀγώνα καί τήν ἀποδοχή ἀπό τό Λ.Μ.Α.Π. μαρξιστικῶν-λενινιστικῶν θέσεων σχετικά μέ τήν ταξική σύγκρουση.

'Ασίφα (Θύελλα): 'Η στρατιωτική πτέρυγα τῆς «Φάτεχ».

'Ασμπάλ (πληθυντικός: *σίμπλ*): 'Επί λέξει «λεοντιδεῖς», τό ἐξωσχολικό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τῆς «Φάτεχ» γιά παιδιά, μέ χαρακτῆρα ἐν μέρει στρατιωτικό, ἐν μέρει πολιτικό καί μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση σέ ἐθνικιστικά στοιχεῖα πού ἀπουσιάζουν ἀπό τό ἐπίσημο σχολικό πρόγραμμα. Συμμετέχουν καί κορίτσια.

Γ.Ε.Π.Γ. (Γενική Ἕνωση Παλαιστινίων Γυναικῶν): Πρίν ἀπό τήν 'Επανάσταση, ἡ Ἕνωση αὐτή πραγματοποιοῦσε μικρά χειροτεχνικά προγράμματα γιά νά βοηθήσει τούς πρόσφυγες. 'Από τό 1967 καί μετά ἀντιπροσωπεύει τίς Παλαιστίνιες στό Διεθνές Γυναικεῖο Κίνημα. Οἱ δραστηριότητές της στά στρατόπεδα εἶναι περιορισμένες, λόγω τῆς ἀπουσίας ἐνεργῆς καί μαζικῆς συμμετοχῆς.

Γ.Ε.Π.Φ. (Γενική Ἕνωση Παλαιστινίων Φοιτητῶν): Ὅπως καί ἡ Γενική Ἕνωση Παλαιστινίων Γυναικῶν, ἡ Γ.Ε.Π.Φ. εἶναι πιό δραστήρια στό πεδίο τῆς πολιτικῆς καί τῆς πληροφόρησης παρά στήν μαζική δουλειά.

Γ.Σ.Π.Ε. (Γενική Συνομοσπονδία Παλαιστινίων 'Εργατῶν): Γόνος τῆς 'Αραβικῆς Ἕνωσης Παλαιστινίων 'Εργατῶν. 'Ιδρύθηκε στή Χάιφα τό 1925, ἐπανασυστάθηκε κρυφά στόν Λίβανο στή δεκαετία τοῦ 1950 καί ἀπόκτησε τή δυνατότητα νά ὀργανώνει φανερά μετά τήν 'Επανάσταση τοῦ 1969. Ἔχει γραφεῖα στίς περισσότερες ἀραβικές χῶρες, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνες πού δέν ἀνέχονται ἐργατικά συνδικάτα, ὅπως π.χ. ἡ Σαουδική 'Αραβία. 'Επίσης ἔχει παραρτήματα στήν Αὐστραλία, τή Δυτική Γερμανία καί τή Σκανδιναβία.

Δ.Ε.Α. (Δυνάμεις 'Εσωτερικῆς 'Ασφαλείας): Τό λιβανικό ἀστυνομικό Σῶμα, πού περιλαμβάνει διάφορους κλάδους.

Δεύτερο Γραφεῖο: Τό τμῆμα πληροφοριῶν τοῦ λιβανικοῦ Στρατοῦ, πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Πρόεδρο Τσεχάμπ ὡς ὄργανο ἐλέγχου, μετά τόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1958. Τό Δ.Γ. στρεφόταν ἐναντίον ἰσχυρῶν Λιβανέζων πολιτικῶν καί ἐναντίον ὁμάδων ἀπό ἀντιφρονοῦντες, ἀλλά ἔδειχνε ἰδιαίτερη σκληρότητα ἀπέναντι στό Λαϊκό Κόμμα τῆς Συρίας, τούς κομμουνιστές καί τούς Παλαιστίνιους πού εἶχαν δράση.

Θάουρα (ἐπανάσταση): Χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς Παλαιστίνιους γιά νά δηλώσει τό 'Αντιστασιακό Κίνημα.

Ι.Π.Ε.: 'Ινστιτοῦτο Παλαιστινιακῶν 'Ερευνῶν (Βηρυτός).

J.P.S.: Journal of Palestine Studies (Βηρυτός).

(ἀλ) Κιφάχ ἀλ-μουσελλάχ (ἔνοπλος ἀγώνας): Χρησιμοποιεῖται γιά τήν παλαιστινιακή ἀστυνομική δύναμη πού ἐγκαταστάθηκε στά στρατόπεδα μετά τήν 'Επανάσταση τοῦ 1969.

Λ.Δ.Μ.Α.Π. (Λαϊκό Δημοκρατικό Μέτωπο γιά τήν 'Απελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης): 'Η ὁμάδα αὐτή ἀποσχίσθηκε ἀπό τό Λ.Μ.Α.Π. τόν Φεβρουάριο τοῦ 1969 καί ἔχει γιά ἀρχηγό της τόν Ναέφ Χαουατμέχ. Παρόλο πού τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. τάχθηκε ὑπέρ τῆς διακοπῆς σχέσεων μέ ὅλα τά ἀραβικά καθεστῶτα καί ζήτησε νά στηριχθεῖ ὁ ἔνοπλος ἀγώνας ἀποκλειστικά στίς μάζες, στή συνέχεια συμμάχησε στενά μέ τή «Φάτεχ» καί ἀκολούθησε φιλοσοβιετική γραμμή.

(ἀλ)-Λιτζάν ἀλ-σααμπιγέχ (Λαϊκές ἐπιτροπές): Σχηματίστηκαν στά στρατόπεδα γιά νά συσφίξουν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς ἀντιστασιακές

ομάδες καί τόν πληθυσμό. 'Υπῆρχαν ἐπίσης σέ πολλά παλαιστινιακά χωριά κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς βρετανικῆς κατοχῆς.

Λ.Κ.Σ. (Λαϊκό Κόμμα τῆς Συρίας): Τό κόμμα αὐτό, πού ὑφίσταται ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ὑποστήριζε πάντα τήν ἑνοποίηση τῆς περιοχῆς τοῦ «Εὔφορου Μηνίσκου» κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τῆς Συρίας, θεωρητικά ὡς ἑνός σταδίου στήν πορεία πρός τήν ἀραβική ἑνότητα, ἀλλά οὐσιαστικά ὡς ἀντίβαρου στήν αἰγυπτιακή κυριαρχία. 'Αφοῦ ἀπαγορεύθηκε στή Συρία μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ κόμματος «Μπάαθ», τό κυριότερο προπύργιό του, ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 κι ἔπειτα, βρίσκεται στόν Λίβανο. Γνωστό γιά τήν ἔμφαση πού δίνει στήν πειθαρχία καί γιά τόν θαυμασμό του πρός τή Δύση, τό Λ.Κ.Σ. ἦταν ἀνέκαθεν εὔτρωτο σέ κατηγορίες γιά λανθάνοντα φασισμό. 'Αλλά μετά τό 1967 κινήθηκε πρός τά ἀριστερά καί ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στόν λιβανικό ἐμφύλιο πόλεμο, πολεμώντας ἐναντίον τοῦ κόμματος Καταέμπ (τῶν δεξιῶν χριστιανῶν) σέ περιοχές ὅπου ὑπερτεροῦσαν οἱ χριστιανοί.

Λ.Μ.Α.Π. (Λαϊκό Μέτωπο γιά τήν 'Απελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης, ἤ Τζέμπχα): Τό Λ.Μ.Α.Π., πού προῆλθε ἀπό τόν παλαιστινιακό κλάδο τοῦ Α.Ε.Κ. καί ἔχει ὡς ἡγέτη του τόν Ζώρζ Χαμπάς, διαθέτει ἰσχυρή μαζική βάση στόν Λίβανο καί ἀνταγωνίζεται τή «Φάτεχ» γιά τήν ἡγεσία τοῦ 'Αντιστασιακοῦ Κινήματος, βασίζοντας τήν ἀξίωσή του αὐτή ὄχι τόσο στήν ἀπήχηση πού ἔχει στίς μάζες ὅσο στήν ξεκάθαρη ἐπαναστατική ἰδεολογία του. 'Αντίθετα μέ τό Λ.Δ.Μ.Α.Π., ἡ «Τζέμπχα» διατηρεῖ σχέσεις μέ μερικά ἀραβικά κράτη (π.χ. τή Λιβύη καί τό 'Ιράκ), πράγμα πού τῆς ἐπιτρέπει νά παραμένει ἔξω ἀπό τό πλαίσιο «Φάτεχ»-Ο.Α.Π.

Μασρέκ: Μιά ἀπό τίς πέντε κύριες περιοχές τοῦ ἀραβόφωνου χώρου. Περιλαμβάνει τήν Παλαιστίνη, τόν Λίβανο, τή Συρία, τήν 'Ιορδανία καί τό 'Ιράκ. 'Από τούς Ἄγγλους συγγραφεῖς ἀναφέρεται συχνά ὡς «Εὔφορος Μηνίσκος».

Μετζλισιγήν: 'Η κοινή ὀνομασία τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μουφτῆ, ἀπό τή λέξη *μετζλίς*, συμβούλιο.

Μοαριντήν: Κοινή ὀνομασία τοῦ Κόμματος τῆς Ἄμυνας, πού εἶχε ἀρχηγό τόν Νασασιμπί. 'Επί λέξει: «ἀντιπολίτευση».

Μπάαθ: Ἕνα παναραβικό ἐθνικιστικό κίνημα, μέ σοσιαλιστικά στοιχεῖα, πού γεννήθηκε στή Δαμασκό στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1940. Μετά τήν ἥττα τοῦ 1948 ἄρχισε ν'ἀποκτᾶ ὅλο καί περισσότερους ὀπαδούς, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στούς φοιτητές καί τή νέα ἰντελιγκέντσια. Ὅταν κατέλαβαν τήν ἐξουσία στή Συρία καί τό 'Ιράκ, μέ τήν ὑποστήριξη τῶν νασεριστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν, οἱ Μπααθιστές κατάφεραν νά καθυποτάξουν τούς ριζοσπάστες ἀντιπάλους τους καί στίς δύο χῶρες, ἀλλά διαιρέθηκαν σέ δύο φατρίες: τήν Περιφερειακή Διοίκηση, πού κατέλαβε τήν ἐξουσία στή Συρία τό 1970, κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Χαφέζ ἀλ-Ἄσαντ, καί τήν 'Εθνική (παναραβική) Διοίκηση, πού διατήρησε τήν ἐξουσία στό 'Ιράκ. Ὅπως τά περισσότερα ἀραβικά κινήματα, τό Μπάαθ δέν ἔχει ἐργατικό ἤ ἀγροτικό χαρακτήρα ἀπό τήν ἄποψη τῆς προέλευσης καί τῆς ἡγεσίας του, ἀλλά ἔχει ἕνα δυναμικό κοινωνικό καί οἰκονομικό πρόγραμμα ἀνάπτυξης, πού ἀποτελεῖ τμῆμα

τοῦ «ἀναγεννητικοῦ» ἤθους του (*μπάαθ* σημαίνει ἀναγέννηση, ανανέωση).

Νατζαντάτ: Βλ. Φουτούγουα.

Ντάρ ἀλ-Φάτα: 'Εκδοτικός οἶκος πού συνδέεται μέ τήν Ο.Α.Π. καί εἰδικεύεται σέ παιδικά βιβλία.

Ντεμοκρατιγιέχ: Χρησιμοποιεῖται μερικές φορές γιά τό Λ.Δ.Μ.Α.Π. (βλ. πιό πάνω).

Ο.Α.Π. ('Οργάνωση γιά τήν 'Απελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης): 'Ιδρύθηκε τό 1964, σύμφωνα μέ μιά ἀπόφαση πού πῆρε τόν 'Ιανουάριο τοῦ 1964 ἡ ἀραβική διάσκεψη κορυφῆς, πού ἀπότυχε νά ἐμποδίσει τό 'Ισραήλ ν'ἀλλάξει τόν ροῦ ἑνός τμήματος τοῦ ποταμοῦ 'Ιορδάνη. 'Η ἀπόφαση αὐτή ἀκολούθησε μιά παλιότερη ἀπόφαση πού εἶχε πάρει τό Συμβούλιο τῆς 'Αραβικῆς "Ενωσης τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1963, ἀναγορεύοντας τόν 'Αχμάντ Σουκαϊρύ Παλαιστίνιο ἀντιπρόσωπο στήν 'Αραβική "Ενωση. Τόν Μάιο τοῦ 1964, ἕνα παλαιστινιακό 'Εθνικό Συνέδριο, τό πρῶτο μετά τό 1948, ἐξέλεξε τόν Σουκαϊρύ προεδρεύοντα τῆς 'Εκτελεστικῆς 'Επιτροπῆς τῆς Ο.Α.Π. Τό πρῶτο συνέδριο ἔγινε στήν 'Ιερουσαλήμ, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ βασιλιᾶ Χουσεΐν, ἀλλά οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν Σουκαϊρύ καί τόν Χουσεΐν χειροτέρεψαν γρήγορα, ἔτσι ὥστε οἱ περισσότερες ἀπό τίς κατοπινές ἐθνοσυνελεύσεις ἔγιναν στό Κάιρο ἤ στή Δαμασκό.

Π.Α.Κ. (Παλαιστινιακό 'Αντιστασιακό Κίνημα): Δέν εἶναι ὀργάνωση, ἀλλά γενικός ὅρος πού περιλαμβάνει ὅλες τίς ὁμάδες.

Π.Α.Σ. (Παλαιστινιακός 'Απελευθερωτικός Στρατός): Σχηματίσθηκε, τό 1964, λίγο μετά τήν ἵδρυση τῆς Ο.Α.Π. Εἶναι τακτικός στρατός, ὀργανωμένος κατά τό πρότυπο τῶν ἄλλων ἀραβικῶν στρατῶν, μέ δική του μονάδα καταδρομῶν. Σταθμεύει κυρίως στή Συρία, τήν Αἴγυπτο καί τό 'Ιράκ, ἀλλά δέν μπόρεσε παρά μόνο σπάνια νά παίξει ἐνεργό ρόλο, λόγω τῆς μεγαλύτερης δημοτικότητας πού ἀπολαμβάνουν οἱ ἀντιστασιακές ὁμάδες.

Π.Κ.Ε. (Παλαιστινιακό Κέντρο 'Ερευνῶν): 'Ερευνητικός καί ἐκδοτικός ὀργανισμός πού ἑδρεύει στή Βηρυτό καί χρηματοδοτεῖται ἀπό τήν Ο.Α.Π.

Π.Κ.Σ. (Παλαιστινιακό Κέντρο Σχεδιασμοῦ): Παράρτημα τῆς Ο.Α.Π.

Π.Σ.Κ. (Προοδευτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα): Λιβανέζικο ἀριστερό κόμμα, πού παλιότερα εἶχε ἀρχηγό τόν Καμάλ Τζουμπλάτ καί, μετά τή δολοφονία τοῦ τελευταίου τό 1977, καθοδηγεῖται ἀπό τόν γιό του.

Σαΐκα: 'Η Σαΐκα (Κεραυνός), πού ἱδρύθηκε ἀπό τό μπααθικό καθεστώς τῆς Συρίας, εἶναι στρατιωτικά ἰσχυρότερη ἀπό κάθε ἄλλη ἀντιστασιακή ὁμάδα ἐκτός ἀπό τή «Φάτεχ», ἀλλά δέν ἔχει μεγάλη ὑποστήριξη ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους καί δέν διαθέτει προγράμματα οὔτε γιά μαζική κινητοποίηση οὔτε γιά κοινωνικο-πολιτική ἐκπαίδευση τῶν μαζῶν. Διοικεῖται ἀπό τόν Ζουχαΰρ Μοχσέν καί στρατολογεῖ τά περισσότερα μέλη της ἀνάμεσα στούς Παλαιστίνιους πού ζοῦν στή Συρία.

Σαμέντ: 'Η Σαμέντ, πού οὐσιαστικά ἀποτελεῖ μιά προσπάθεια ν'ἀναπλη-

ρωθεῖ ἡ ἔλλειψη ἀνεξάρτητης παλαιστινιακῆς οἰκονομίας, εἶναι ἕνα μίγμα καπιταλιστικῆς χρηματοπιστωτικῆς ἐπιχείρησης καί λαϊκιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας. Ἀφοῦ ἐπανασυστάθηκε στόν Λίβανο μετά τόν τερματισμό τῆς δράσης τοῦ Π.Α.Κ. στήν Ἰορδανία, ἡ Σαμέντ ἔχει τώρα 27 ἐργαστήρια στόν Λίβανο, πού ἀπασχολοῦν 2.400 ἐργάτες, ἀπό τούς ὁποίους οἱ μισοί καί παραπάνω εἶναι γυναῖκες. Διάφορες φιλικές κυβερνήσεις ὀργανώνουν ἐκπαιδευτικά σεμινάρια γιά τούς ἐργάτες τῆς Σαμέντ. Ἀνάμεσα στά προϊόντα πού παράγονται εἶναι: στολές γιά τούς *φενταγήν*, ἄλλα εἴδη ρουχισμοῦ, παπούτσια, παιχνίδια, εἴδη παλαιστινιακῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἐκδίδει ἕνα περιοδικό γιά τούς ἐργάτες της καί ὀργανώνει σεμινάρια καί κύκλους σπουδῶν.

Σαούτ ἀλ-Ἀράμπ (Ἡ Φωνή τῶν Ἀράβων): Ἕνα αἰγυπτιακό ραδιοφωνικό πρόγραμμα πού τό παρακολουθοῦσαν πολύ οἱ Παλαιστίνιοι πρίν καθιερωθεῖ ἡ δική τους *Σαούτ ἀλ-Φαλαστήν*, κι αὐτή ἐπίσης στό Κάιρο. Ἡ *Σαούτ ἀλ-Ἀράμπ* ἐμφανιζόταν ἔντονα ἀντιιμπεριαλιστική καί ἐθνικιστική.

Τζαΐς ἀλ-Ἰνκάντ: Ἄλλοτε μεταφράζεται «Ἀραβικός Ἀπελευθερωτικός Στρατός» (Α.Α.Σ.), ἄλλοτε «Στρατός Σωτηρίας». *Τζαΐς ἀλ-Ρικάντ*, ὁ στρατός πού τό βάζει στά πόδια, ἦταν τό σκωπτικό ὄνομα πού ἔδιναν οἱ Παλαιστίνιοι ἀγρότες στόν Α.Α.Σ.

Τζαΐς ἀλ-Τζιχάντ ἀλ-Μουκαντές (Στρατός τοῦ Ἱεροῦ Ἀγώνα): Ἡ μόνη καθαρά παλαιστινιακή στρατιωτική δύναμη πού ὑπῆρχε στήν Παλαιστίνη τό 1948. Ἀρχηγός της ἦταν ὁ Ἀμπντούλ Καντέρ Χουσαϊνί.

Τζέμπχα (Μέτωπο): Χρησιμοποιεῖται συχνά γιά τό Λ.Μ.Α.Π.

Φάτεχ: Ἀρκτικόλεξο, πού σχηματίζεται ἀπό τά ἀρχικά τοῦ ὀνόματος Χαρακάτ ἀλ-Ταχρήρ ἀλ-Οὐατάνι ἀλ-Φαλαστηνί (Χ.Τ.Φ.), τοῦ Κινήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης τῆς Παλαιστίνης. Εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὁμάδα μέσα στό Παλαιστινιακό Ἀντιστασιακό Κίνημα. Καλύπτει ἕνα εὐρύ φάσμα ἀπό ἰδεολογικά ρεύματα, πού ἔχουν κοινό στοιχεῖο τήν πίστη στόν ἔνοπλο ἀγώνα. Ἡ «Φάτεχ», πού εἶναι πάνω ἀπ'ὅλα ἕνα ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, ὑποστηρίζει τήν ἀναβολή τοῦ ταξικοῦ (ἤ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἐσωτερικοῦ) ἀγώνα γιά μετά τήν ἀπελευθέρωση. Εἶναι σχετικά διακριτική στήν κριτική πού ἀσκεῖ στίς ἀραβικές κυβερνήσεις.

Φουτούγουα: Ἕνα κίνημα νεολαίας, πού ἱδρύθηκε ἀπό τόν πολιτικό ἡγέτη Τζαμάλ Χουσαϊνί (συγγενή τοῦ Μουφτῆ) γιά ν'ἀνταγωνιστεῖ τή Νατζαντάτ, ἕνα ἄλλο κίνημα νεολαίας πού συνδεόταν μέ τή φιλοβρετανική, φιλοχασεμιτική φατρία τοῦ Νασασιμπί. Καί οἱ δύο ὀργανώσεις ἀποτελοῦσαν ἀντίδραση στήν κινητοποίηση τῆς νεολαίας ἀπό τούς Σιωνιστές γιά τήν ἐπάνδρωση παραστρατιωτικῶν ὀργανώσεων, ὅπως ἐπίσης καί ἀντανάκλαση τοῦ ζωηροῦ πολιτικοῦ ἀκτιβισμοῦ τῆς παλαιστινιακῆς νεολαίας, πού ἔσπρωχνε τούς πολιτικούς ἡγέτες νά τή στρατολογήσουν.

(ἀλ)-Χιλλάλ ἀλ-Ἀχμάρ (Ἐρυθρά Ἡμισέληνος): Τό ἀραβικό ἀντίστοιχο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Ἡ παλαιστινιακή Ἐρυθρά Ἡμισέληνος ἱδρύθηκε ἀπό τό Ἀντιστασιακό κίνημα ὡς ἐθνική ἰατρική ὀργάνωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abu-Lughod, I. (ἐπιμ.) *The Transformation of Palestine,* (Northwestern University Press, Ἔβανστον, 1970).

Abu-Lughod, I. καί Abu-Laban, B. (ἐπιμ.) *Settler Regimes in Africa and the Arab World: the Illusion of Endurance,* (Medina Press, Wilmette, 1974).

Abu-Lughod, I. 'Educating a Community in Exile: the Palestinian Experience'. *Journal of Palestine Studies (J.P.S.),* (Ἄνοιξη 1973).

Abu-Lughod, I. 'Palestine Arabs in Israel' (ἄρθρο), *Middle East Research and Information Project, (MERIP)* No 58, (1977).

Abu-Lughod, I. 'The Demographic Transformation of Palestine' στό Abu-Lughod, (ἐπιμ.), *πιό πάνω.*

Aruri, N. (ἐπιμ.) *The Palestinian Resistance to Israeli Occupation,* (Medina Press, Wilmette, 1970).

Asad, T. 'Anthropological Texts and Ideological Problems: an Analysis of Cohen on Arab Villages in Israel', *Review of Middle Eastern Studies,* No. 1, (Ithaca Press, Λονδίνο, 1975).

Asad, T. 'Class Transformation under the Mandate', *MERIP* No 53, (1976).

Asfour, E. 'The Economic Framework of the Palestine Problem', στό Polk, W. Stamler, D., καί Asfour, E. *Backdrop to Tragedy,* (Beacon Press, Βοστώνη, 1957).

al-Asmar, F. *To be an Arab in Israel,* (Frances Pinter, Λονδίνο, 1975).

Aswad, B. 'The Involvement of Peasants in Social Movements and its Relation to the Palestinian Revolution', στό Aruri, (ἐπιμ.) *πιό πάνω.*

Barboor, N. *Nisi Dominus, A Survey of the Palestine Controversy,* (Institute of Palestine Studies (Ι.Π.Ε.), Βηρυτός, 1969).

Beinen J. 'The Palestine Communist Party 1919-1948' στό *MERIP* No. 55, (Μάρτιος 1977).

Bell, J. Bowyer. *Terror out of Zion; Irgum Zvai Leumi, LEHI and the Palestine Underground, 1929-1949,* (St Martins Press, Νέα Ὑόρκη, 1977).

Canaan, T. 'The Palestine Arab House', *Journal of the Palestine Oriental Society,* Τόμοι xii, xiii.

Carre, O. *L'ideologie palestinienne de resistance* (analyse des textes 1964-1970), (Colin, Παρίσι, 1972).

Chaliand, G. *The Palestinian Resistance,* (Penguin, Harmondsworth, 1972).
Chomsky, N. *Peace in the Middle East?* (Vintage Books, Νέα 'Υόρκη, 1974).
Cooley, J. *Green March, Black September: the Story of the Palestinian Arabs,* (Cass, Λονδίνο, 1973).
Coudroy, R. *J'ai vecu la resistance palestinienne,* (Palestine Research Centre (Π.Κ.Ε.), Βηρυτός, 1969).
Davis, U. Mack, A. καί Yural-Davis, N. (ἐπιμ.) *Israel and the Palestinians,* (Ithaca Press, Λονδίνο, 1975).
Davis, U. *Israel: Utopia Incorporated?,* (Zed Press, Λονδίνο, 1977).
Dodd, P. καί Barakat, H. *River without Bridges: a Study of the Exodus of the 1967 Palestinian Arab Refugees,* (Ι.Π.Ε., Βηρυτός, 1968).
Finn, E.A. *The Palestinian Peasantry: Notes on their Clans, Customs, Religions and Wars,* (Marshall, Λονδίνο, 1923). (Οἱ σημειώσεις τῆς κας Finn δημοσιεύθηκαν ἀπό τόν φιλοσιωνιστή γιό της πολύ καιρό μετά τό θάνατό της.)
Firestone, Y. 'Crop-Sharing Economics in Mandatory Palestine, μέρη 1 καί 2', *Middle Eastern Studies,* Τόμ. ii, 1 καί 2.
Francos, A. *Les Palestiniens,* (Juillard, Παρίσι, 1968).
Granott, A. *The Land System in Palestine,* (Eyre and Spottiswoode, Λονδίνο, 1952).
Granqvist, H. *Marriage Conditions in a Palestinian Village,* (Societas Scientiarum Fennica, 'Ελσίνκι, 1931-35).
Granqvist, H. *Birth and Childhood among the Arabs. Studies in a Muhammadan Village in Palestine,* (Soderstrom, 'Ελσίνκι, 1974).
Granqvist, H. *Child Problems among the Arabs,* (Soderstrom, 'Ελσίνκι 1950).
Granqvist, H. *Muslim Death and Burial,* (Soc. Sci. Fenn., 'Ελσίνκι, 1965).
Grant, E. *The People of Palestine,* (Hyperion Press, Westport, 1976) (πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1921).
Hirst, D. *The Gun and the Olive Branch,* (Faber, Λονδίνο, 1977).
Jabber, F. 'The Palestinian Resistance and Arab Politics' στό W. Quandt, F. Jabber, καί A. Lesch, *The Politics of Palestinian Nationalism,* Rand Corp., University of California, 1973).
Jiryis, S. *The Arabs in Israel,* (Monthly Review Press, Νέα 'Υόρκη, 1976) (πρωτοδημοσιεύθηκε στά ἀγγλικά ἀπό τό Ι.Π.Ε., Βηρυτός).
Kadi, L. *Basic Political Documents of the Armed Palestinian Resistance Movement,* (Π.Κ.Ε., Βηρυτός, 1969).
Kanafani, G. *The 1936-39 Revolt in Palestine,* (Committee for Democratic Palestine, Οὐάσινγκτον, 1978) (μεταφρασμέο ἀπό τά ἀραβικά).
Kanafani, G. *Men in the Sun* (μυθιστόρημα), (Heinemann Λονδίνο, 1978).
Kayyali, A.-W. *Palestinian Arab Reactions to Zionism and the British Mandate 1917-1939* (Φιλοσοφική διατριβή, Πανεπιστήμιο Λονδίνου, 1970· θά ἐκδοθεῖ ἀπό τούς Croom καί Helm, Λονδίνο μέ τόν τίτλο *Palestine: A Modern History).*
Kenaana, S. 'Survival Strategies of Arabs in Israel', MERIP No. 41, (1975).

Khalidi, W. (ἐπιμ.) *From Haven to Conquest: the Origins and Development of the Palestine Problem 1897-1948,* (Ι.Π.Σ., Βηρυτός, 1971).
Khalidi, W. καί Khadduri, J. (ἐπιμ.) *Palestine and the Arab-Israeli Conflict: an Annotated Bibliography,* (Ι.Π.Ε., Βηρυτός, 1974).
Khalidi, W. 'Plan Dalet: the Zionist Masterplan for the Conquest of Palestine, 1948', *Middle East Forum,* (Νοέμβρ. 1961).
Kuroda, Y. 'Young Palestinian Commandos in Political Socialization Perspective', *Middle East Journal,* (Καλοκαίρι 1972).
Lees, G. R. *Village Life in Palestine; a Description of the Religion, Home Life, Manners, Customs, Characteristics and Superstitions of the Peasants of the Holy Land,* (Longmans/Green, Νέα Ὑόρκη, 1905).
Lesch, A. 'Palestinian Nationalism under the British Mandate' στό Quandt, Jabber καί Lesch, *πιό πάνω.*
Mallison, T. W. καί S. V. *An International Law Appraisal of the Juridical Characteristics of the Resistance of the People of Palestine,* (Π.Κ.Ε. Βηρυτός, 1973).
Mason, H. (ἐπιμ.) *Reflections on the Palestine Crisis,* (Mouton, Χάγη, 1970).
Nakleh, K. 'Cultural Determinants of Palestinian Collective Identity; the Case of the Arabs in Israel', *New Outlook,* (Ὀκτ.-Νοέμβρ. 1975).
Nazzal, N. *1948: the Palestinian Exodus from Galilee,* (φιλοσ. διατριβή· θά δημοσιευτεῖ ἀπό τό Ι.Π.Ε., Βηρυτός).
Nazzal, N. 'The Zionist Occupation of Western Galilee, 1948', *J.P.S.,* (Ἄνοιξη 1974).
Παλαιστινιακό Κέντρο Ἐρευνῶν, *Village Statistics 1945: A Classification of Land and Area Ownership in Palestine μέ σημειώσεις τοῦ* Sami Hadawi (ἀνατύπωση ἀπό μιά ἐπίσημη δημοσίευση τῆς κυβέρνησης τῆς Παλαιστίνης, Π.Κ.Ε., Βηρυτός, 1970).
Polk, W. Stamler, D. καί Asfour, E. *Backdrop to Tragedy,* (Beacon Press, Βοστώνη, 1957).
Quandt, W., Jabber, F. καί Lesch, A. M. *The Politics of Palestinian Nationalism,* (Rand Corporation, University of California, 1973).
Rodinson, M. *Israel and the Arabs,* (Penguin, Harmodsworth, 1968).
Samed, A. 'The Proletarianization of Palestinian Women in Israel, *MERIP* No. 50, (1976).
Sayigh, Y. 'The Scarcity of Land: the Fact and the Problem' ἔκθεση γιά τήν ἀγγλο-αμερικανική ἐπιτροπή ἔρευνας (Φεβρ. 1947).
Sayigh, Y. *Implications of U.N.R.W.A. Operations,* (διδακτορική διατριβή στό Ἀμερικανικό Πανεπιστήμιο τῆς Βηρυτοῦ, 1952· δημοσιεύθηκε ἀργότερα ἀπό τό Πακιστανικό Ἰνστιτοῦτο Διεθνῶν Ὑποθέσεων, Καράτσι).
Schleiffer, A. *The Fall of Jerusalem,* (Monthly Review Press, Νέα Ὑόρκη, 1972).
Seoudi, Mona, (ἐπιμ.) *In Time of War: Children Testify* (Σχέδια φτιαγμένα ἀπό Παλαιστινόπουλα), (Mawakef Press, Βηρυτός, 1970).

Shahak, I. *The Israeli League of Human and Civil Rights* (the Shahak Papers), (NEEBII, Βηρυτός, άχρονολόγητο).
Shammout, I. *Palestine: an Illustrated Political History,* (Τμήμα Πληροφοριών τής Ο.Α.Π., Βηρυτός, 1972).
Sharabi, H. *Palestine and Israel: the Lethal Dilemma,* (Pegasus, Νέα Ύόρκη, 1969).
Sharabi, H. *Palestine Guerrillas: Their Credibility and Effectiveness,* (Ι.Π.Ε., Βηρυτός, 1970).
Shoufani, E. 'The Fall of a Village', *J.P.S.* (Καλοκαίρι, 1972).
Sirhan, B. *Palestinian Children: the Generation of Liberation,* (Π.Κ.Ε., Βηρυτός, 1970).
Sirhan, B. 'Palestinian Refugee Life in Lebanon', *J.P.S.,* (Χειμώνας 1975).
Stetler, R. (έπιμ.), *Palestine; The Arab-Israeli Conflict,* ('Εγχειρίδιο) (Ramparts Press, Άγ. Φραγκίσκος, 1972).
Trabulsi, F. 'The Palestine Problem;Zionism and Imperialism in the Middle East', *New Left Review,* No. 57.
Turki, F. *The Disinherited; Journal of a Palestinian Exile* (Monthly Review Press, Νέα Ύόρκη, 1972).
Ύπουργείο Πολιτισμού καί Καθοδήγησης τού 'Ιράκ, *Poetry of Resistance in Occupied Palestine,* μεταφρασμένο άπό τόν Sulafa Hijjawi (Βαγδάτη, 1968).
Waines, D. *A. Sentence of Exile; the Palestine/Israel Conflict 1897/1977,* (Medina Press, Wilmette, 1977).
Zahlan, A. καί Hagopian, E. 'Palestine's Arab Population' *J.P.S.,* (Καλοκαίρι 1974).
Zureik, E. *The Palestinians in Israel, a Study in Internal Colonialism* (ύπό έκδοση, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο).
Zureik, E. "Transformation of Class Structure among the Arabs in Israel', *J.P.S.,* (Φθινόπωρο 1976).

ΠΗΓΕΣ ΠΟΥ ΣΥΝΙΣΤΟΥΜΕ

Στά άραβικά: *Shu'oon Falastiniyyeh* (Παλαιστινιακές Ύποθέσεις). 'Εκδίδεται κάθε μήνα άπό τό Παλαιστινιακό Κέντρο 'Ερευνών καί περιέχει τά πιό τεκμηριωμένα καί έμβριθέστερα άρθρα, δίνοντας μεγάλη έμφαση στό 'Αντιστασιακό Κίνημα.
Al-'Ard. 'Εκδίδεται κάθε μήνα στή Δαμασκό. Περιέχει έρευνητικά άρθρα, βασισμένα κυρίως σέ πληροφορίες τού Τύπου. Δίνει ίδιαίτερη έμφαση στήν κατεχόμενη Παλαιστίνη.

Στά άγγλικά: *The Journal for Palestine Studies.* Τριμηνιαίο περιοδικό τού 'Ινστιτούτου Παλαιστινιακών 'Ερευνών τής Βηρυτού. Έχει καθιερωθεί ώς πηγή πληροφοριών γύρω άπό τούς Παλαιστίνιους, μέ χρήσιμες άναφορές στόν έβραϊκό Τύπο, ντοκουμέντο καί πρωταρχικό πληροφο-

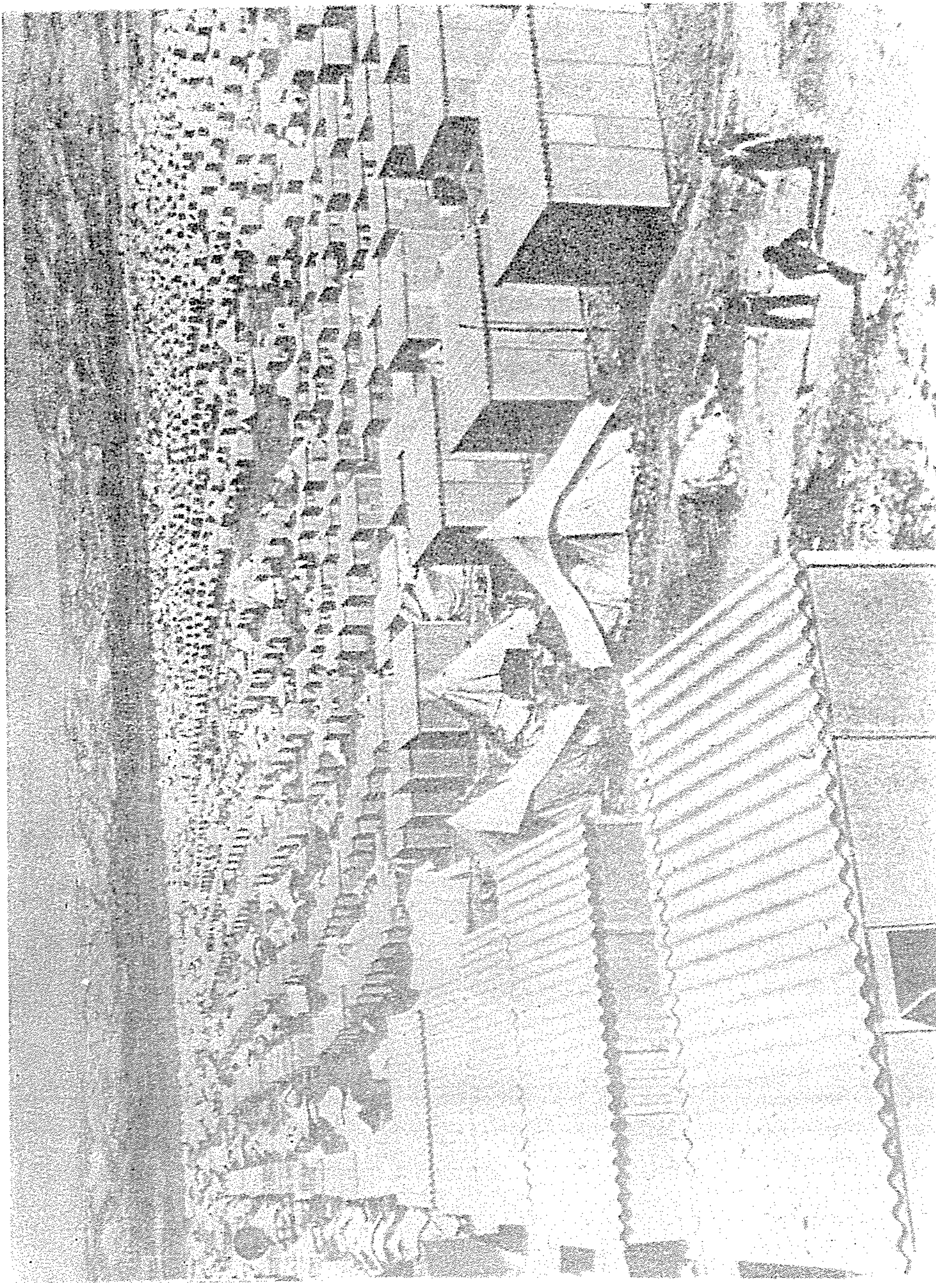
ριακό ὑλικό, τόν ἀραβικό Τύπο, ἀναδημοσιεύσεις ἀπό τόν ξένο Τύπο, καί κριτικές καί καταλόγους βιβλίων/περιοδικῶν.
Middle East Research and Information Project (MERIP). 'Εκδίδεται στήν Οὐάσινγκτον ἀπό μιά ριζοσπαστική ἐκδοτική ὁμάδα. Διατηρεῖ ἕνα ὑψηλό ἐπίπεδο ἐρευνητικῶν ἄρθρων, γραμμένων ἀπό μαρξιστική σκοπιά.
Τό 'Ενωμένο Παλαιστινιακό Γραφεῖο Πληροφοριῶν, στή Βηρυτό, ἐκδίδει τήν *al-Thawra* (ἡμερήσια, στά ἀραβικά) καί τήν *Palestine* (διμηνιαία, στά ἀγγλικά).

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Al-Thawra/Palestine: P.O. Box 145168, Beirut, Lebanon.
Journal of Palestine Studies: P. O. Box 19449, Washington D.C. 20036, U.S.A.
MERIP: P. O. Box 3122, Washington D.C. 20010, U.S.A.
Shu'oon Falastiniyyeh: P. O. Box 1691, Beirut, Lebanon.

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

ΙΣΡΑΗΛΙΝΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ «ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ»

Rosemary Sayigh

Οἱ Παλαιστίνιοι: Ἀπό ἀγρότες, ἐπαναστάτες

Τό *«Οἱ Παλαιστίνιοι: Ἀπό ἀγρότες, ἐπαναστάτες»* δέν εἶναι ἐπίσημη ἱστορία, εἶναι λαϊκή ἱστορία. Δέν ἀσχολεῖται μέ μεγάλα γεγονότα ἤ ἡγετικές φυσιογνωμίες, ἀλλά μέ τόν τρόπο πού βίωσε αὐτά τά γεγονότα ὁ κοινός λαός καί μέ τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο τά γεγονότα αὐτά ἄλλαξαν τή ζωή τῶν παλαιστινιακῶν ἐκείνων τάξεων — ἀγροτῶν, ἐργατῶν καί μικροαστῶν —, πού δέν εἶχαν δυνατότητα προφύλαξης ἀπό τή Συμφορά τοῦ 1948. Στά πολλά καί διάφορα βιβλία πού ἔχουν γραφτεῖ σχετικά μέ τό «παλαιστινιακό πρόβλημα», εἴτε ἀπό Σιωνιστές εἴτε ἀπό Ἄραβες, λείπουν οἱ φωνές τοῦ ἴδιου τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ. Κι ὡστόσο, τό σημερινό σκηνικό τῆς Μέσης Ἀνατολῆς εἶναι ἀδιανόητο χωρίς αὐτόν τόν λαό.

Ἡ ἀφήγηση τῆς Ρόζμαρυ Σαγέγκ μᾶς σκιαγραφεῖ πρῶτα τήν παλαιστινιακή κοινωνία, ὅπως ἦταν πρίν ἀπ᾿ αὐτό πού τά μέλη της ἀποκαλοῦν «σιωνιστική εἰσβολή», μᾶς περνάει μέσα ἀπό τή «συμφορά» τοῦ 1948, τά δεινά καί τά μαρτύρια τῆς ἐξορίας, καί μᾶς φέρνει ὥς τήν περίοδο πού ἡ παλαιστινιακή ἀντίσταση δημιούργησε κάποια νέα μορφή κοινωνικῆς δομῆς μέσα στά στρατόπεδα καί μιά ἐλπίδα γιά τό μέλλον ἀνάμεσα σ᾿ ἀνθρώπους πού δέν λένε πιά πώς εἶναι «τά ὑποζύγια τῆς γῆς», ἀλλά πώς «τό καθετί στή ζωή μας εἶναι ἀγώνας».

Ἡ μελέτη αὐτή φιλοδοξεῖ ν᾿ ἀνασυνθέσει ἕνα μικρό μέρος ἀπό τίς ἐμπειρίες τῶν Παλαιστινίων, πού ἦταν ἀγρότες ὥς τό 1948, ἔπειτα ἔγιναν πρόσφυγες καί ξεπρόβαλαν πάλι, μετά τό 1967, ὡς μαχητές κι ἐπαναστάτες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΛΜΠΑΤΡΟΣ
Γεωργία Κουνιάδου
Καραθεοδωρῆ 28. Ν. Ψυχικό
Τηλ. 67.16.145 — 52.30.053